

พระสุตตันตปิฎก

ทีฆนิกาย มหาวรรค

เล่มที่ ๒

ขออนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. มหาปทานสูตร

เรื่องภิกษุหลายรูปประชุมกัน

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กุฎี ใกล้เคียงน้ำ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี.

ครั้งนั้น ภิกษุมารูป ในเวลาหลังอาหาร กลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งประชุมกันในโรงกลมใกล้ไม้กุ่มน้ำ เกิดสนทนาธรรมกันขึ้นเกี่ยวกับบุพเพนิวาสว่า บุพเพนิวาสแม้เพราะเหตุนี้ บุพเพนิวาสแม้เพราะเหตุนี้ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคได้ทรงสดับถ้อยคำเจรจาอันนี้ของภิกษุเหล่านั้น ด้วยพระทิพยโสตธาตุอันบริสุทธฺิ ล่วงโสตของมนุษย์.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกจากอาสนะ เสด็จเข้าไปยังโรงกลมใกล้ไม้กุ่มน้ำ ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ พระผู้มีพระภาคครั้งประทับนั่ง แล้วถามภิกษุทั้งหลายว่าคุกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมสนทนาอะไรกัน แม้เพราะเหตุนี้เรื่องอะไรที่พวกเธอพูดค้างไว้ เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว

ภิกษุเหล่านั้นได้กล่าวทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ ในเวลาหลังอาหารกลับจากบิณฑบาตแล้ว ได้นั่งประชุมกันในโรงกลม ใกล้ไม้กุ่มน้ำ แล้วเกิดสนทนาธรรมกันขึ้นเกี่ยวกับบุพเพนิวาสว่า. บุพเพนิวาส แม้เพราะเหตุนี้ บุพเพนิวาสแม้เพราะเหตุนี้ ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องนี้แลที่พวกข้าพระองค์พูดค้างไว้ พอดีพระองค์เสด็จมาถึง.

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอปรารถนา หรือไม่ที่จะฟังธรรมีกถา ซึ่งเกี่ยวกับบุพเพนิวาส ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เป็นการสมควรแล้วที่พระผู้มีพระภาคจะฟังทรงกระทำ ธรรมีกถาซึ่งเกี่ยวกับบุพเพนิวาส ข้าแต่พระสุคต เป็นการสมควรแล้วที่พระผู้มีพระภาคจะฟังทรงกระทำธรรมีกถาซึ่งเกี่ยวกับบุพเพนิวาส ภิกษุทั้งหลายได้ ฟังพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว จักได้ทรงจำไว้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้นพวกเธอจงฟังจงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพุทธพจน์นี้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย นับแต่นี้ไป ๕๑ กัป ที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสีได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก นับแต่นี้ไป ๑๑ กัป ที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขี ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลกใน กัปที่ ๑๑ นั้นเอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า เวสสภู ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในภททกัปนี้แหละ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า กุสันธะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในภททกัปนี้แหละ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า โจนาคมนะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในภททกัปนี้แหละ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า กัสสปะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในภททกัปนี้แหละ เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้อุบัติขึ้นแล้วในโลก.

[๒] คูกริกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ได้เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในชาติตยสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิจี ได้เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในชาติตยสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสกุ ได้เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในชาติตยสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากกุสันธะ ได้เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในพราหมณสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมนะ ได้เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในพราหมณสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ได้เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในพราหมณสกุล คูกริกษุทั้งหลาย เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ได้เป็นกษัตริย์โดยชาติ อุบัติในชาติตยสกุล.

[๓] คูกริกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี เป็นโกณฑัญญโคตร พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิจี เป็นโกณฑัญญโคตร พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสกุ เป็นโกณฑัญญโคตร พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากกุสันธะ เป็นกัสสปโคตร พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมนะ เป็นกัสสปโคตร พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ เป็นกัสสปโคตร คูกริกษุทั้งหลาย เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ เป็นโคตมโคตร.

[๔] คูกริกษุทั้งหลาย พระชนมายุของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ประมาณ ๘๐,๐๐๐ ปี พระชนมายุของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิจี ประมาณ ๗๐,๐๐๐ ปี พระชนมายุของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสกุ

ประมาณ ๖๐,๐๐๐ ปี พระชนมายุของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากุกัสนธะ ประมาณ ๔๐,๐๐๐ ปี พระชนมายุของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมนะ ประมาณ ๓๐,๐๐๐ ปี พระชนมายุของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ประมาณ ๒๐,๐๐๐ ปี คูกรภิกษุทั้งหลาย ชนมาอายุของเราในบัดนี้มีประมาณ ไม่มากคือน้อยนิดเดียวผู้มีชีวิตอยู่อย่างนานก็เพียง ๑๐๐ ปี บางทีก็น้อยกว่า บ้าง มากกว่าบ้าง.

[๕] คูกรภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ตรัสรู้ที่ควงไม้แคฝอย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขี ตรัสรู้ที่ควงไม้กุ่มบก พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู ตรัสรู้ที่ควงไม้สาละ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากุกัสนธะ ตรัสรู้ที่ควงไม้ซึก พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมนะ ตรัสรู้ที่ควงไม้มะเดื่อ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ตรัสรู้ที่ควงไม้ไทร คูกรภิกษุทั้งหลาย เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ตรัสรู้ที่ควงไม้โพธิ์.

[๖] คูกรภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี มีพระขันฑะและพระคิสาปะเป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขี มีพระอภิภู และพระสัมภวะ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู มีพระโสณะและพระอุตตระ เป็นคู่พระอัครสาวกซึ่งเป็นคู่อันเจริญ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากุกัสนธะ มีพระวิฐุระ และพระสัจญชีวะเป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมนะ

มีพระภิกษุโยสะ และพระอุตตระ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่เจริญ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ มีพระติสสะ และพระภราทวาชะ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ คุณรภิกษุทั้งหลาย เราในบัดนี้มีสารีบุตรและโมคคัลลานะ เป็นคู่อัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ.

[๗] คุณรภิกษุทั้งหลาย การประชุมกันแห่งสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้มีสามครั้ง ครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุหกล้านแปดแสนรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแสนรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแปดหมื่นรูป สาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ซึ่งได้ประชุมกันทั้งสามครั้งนี้ ล้วนเป็นพระชีณาสพทั้งสิ้น คุณรภิกษุทั้งหลาย การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิจิ ได้มีสามครั้ง ครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแสนรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแปดหมื่นรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุเจ็ดหมื่นรูป คุณรภิกษุทั้งหลาย พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิจิ ซึ่งได้ประชุมกันทั้งสามครั้งนี้ ล้วนเป็นพระชีณาสพทั้งสิ้น คุณรภิกษุทั้งหลาย การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู ได้มีสามครั้ง ครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแปดหมื่นรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุเจ็ดหมื่นรูป อีกครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุหกหมื่นรูป คุณรภิกษุทั้งหลาย พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ซึ่งได้ประชุมกันทั้งสามครั้งนี้ ล้วนเป็นพระชีณาสพทั้งสิ้น คุณรภิกษุทั้งหลาย การ

ประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากุกสันธะ ได้มีครั้งเดียว มีจำนวนภิกษุสี่หมื่นรูป คูกรภิกษุทั้งหลาย พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากุกสันธะ ซึ่งได้ประชุมกันครั้งเดียวนี้ ล้วนเป็นพระจีณาสพทั้งสิ้น คูกรภิกษุทั้งหลาย การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมณะ ได้มีครั้งเดียว มีจำนวนภิกษุสามหมื่นรูป คูกรภิกษุทั้งหลาย พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมณะ ซึ่งได้ประชุมกันครั้งเดียวนี้ ล้วนเป็นพระจีณาสพทั้งสิ้น คูกรภิกษุทั้งหลาย การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ได้มีครั้งเดียว มีจำนวนภิกษุสองหมื่นรูป คูกรภิกษุทั้งหลาย พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ที่ได้ประชุมกันครั้งเดียวนี้ ล้วนเป็นพระจีณาสพทั้งสิ้น คูกรภิกษุทั้งหลาย การประชุมกันแห่งสาวกของเราในบัดนี้ ได้มีครั้งเดียว มีจำนวนภิกษุหนึ่งพันสองร้อยห้าสิบบรูป คูกรภิกษุทั้งหลาย สาวกของเราซึ่งได้ประชุมกันครั้งเดียวนี้ ล้วนเป็นพระจีณาสพทั้งสิ้น.

[๘] คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่อว่าโศกะ เป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่อว่าเขมังกระเป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิจี คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่อว่าอุปสันตะ เป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่อว่าวุทติชะ เป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากุกสันธะ คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่อว่าโสตถิชะ เป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มี

พระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมนะ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ปฏิบัติภาวนาชื่อว่า สัพพमितตะ เป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ปฏิบัติภาวนาชื่อว่าอานนท์ ได้เป็นอัครอุปัฏฐากของเราในบัดนี้.

[๘] ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระราชาพระนามว่าพันธุม เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าพันธุมติ เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พระนครชื่อว่าพันธุมติได้เป็นราชธานีของพระเจ้าพันธุม พระราชาพระนามว่าอรุณเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าปภาวดีเป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าลิจฉิ พระนครชื่อว่าอรุณวดี ได้เป็นราชธานีของพระเจ้าอรุณะ พระราชาพระนามว่า สุปปตัตตะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ายสวดี. เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู พระนครชื่อว่าอโนมะ ได้เป็นราชธานีของพระเจ้าสุปปตัตตะ พราหมณ์ชื่อว่าอัคคิทัตตะ เป็นพระชนก พราหมณ์ชื่อว่าวิสาขา เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากกุสันธะ ภิกษุทั้งหลาย ก็พระราชาพระนามว่าเขมะ ได้มีแล้วโดยสมัยนั้นแล พระนครชื่อว่าเขมวดี ได้เป็นราชธานีของพระเจ้าเขมะ พราหมณ์ชื่อว่ายัญญุตัตตะ เป็นพระชนก พราหมณ์ชื่อว่าอุตตราเป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมนะ ก็พระราชาพระนามว่าโสภะ ได้มีแล้วโดยสมัยนั้นแล พระนครชื่อว่าโสภวดี ได้เป็นราชธานีของพระเจ้าโสภะ พราหมณ์ชื่อว่าพรหมทัตตะ เป็นพระชนก พราหมณ์ชื่อว่าชนวดี เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ก็พระราชาพระนามว่ากิงกิ ได้มีแล้วโดยสมัยนั้นแล พระนครชื่อ

ว่าพาราณสี ได้เป็นราชธานีของพระเจ้ากิงกี ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระราชาพระนามว่าสุทโธทนะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ามายา เป็นพระชนนี บังเกิดเกล้าของเราในบัดนี้ พระนครชื่อว่า กบิลพัสดุ์ได้เป็นราชธานีของพระเจ้าสุทโธทนะด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสดังนี้แล้วจึงเสด็จลุกจากอาสนะ ทรงเข้าพระวิหาร.

[๑๐] ครั้งนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน ภิกษุเหล่านั้นได้สนทนากันขึ้นในระหว่างนี้ว่า นำอัสจรรย ผู้มีอายุทั้งหลาย ไม่เคยมีแล้ว ผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตต้องทรงมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก จึงจักทรงระลึกได้ถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ซึ่งปรินิพพานแล้วตถกรรมเครื่องทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว มีวัฏฏะอันตัดแล้ว ทรงครอบงำวัฏฏะแล้ว ล่วงสรรพทุกข์แล้วแม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม แม้โดยพระโคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่งพระสาวก แม้โดยประชุมแห่งพระสาวก ว่าแม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีชาติเช่นนี้แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีพระนามเช่นนี้แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีพระโคตรเช่นนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีศีลเช่นนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงได้มีธรรมเช่นนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีพระปัญญาเช่นนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงได้มีวิหารธรรมเช่นนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีวิมุตติเช่นนี้ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เป็นอย่างไรหนอแล พระตถาคตพระองค์เดียวจึงทรงแทงตลอดธรรมชาตุนี เพราะเหตุที่พระตถาคตทรงแทงตลอดธรรมชาตุนีแล้ว ฉะนั้นจึงทรงระลึกได้ถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ซึ่งปรินิพพานแล้ว ทรงตถกรรมเครื่องทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว

ทรงตัดความหมุนเวียน (เวียนว่ายตายเกิด) ได้แล้ว ทรงครอบงำความหมุนเวียนแล้วทรงล่วงทุกข์ได้ทุกชนิดแล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม แม้โดยพระโคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่งพระสาวก แม้โดยประชุมแห่งสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงได้มีพระชาติเช่นนี้ มีพระนามเช่นนี้ มีพระโคตรเช่นนี้ มีศีลเช่นนี้ มีธรรมเช่นนี้ มีพระปัญญาเช่นนี้ มีวิหารธรรมเช่นนี้ มีวิมุตติเช่นนี้ ดังนี้ หรือว่า เพราะความข้อนี้ พวกเทวดาได้กราบทูลแด่พระตถาคต พระตถาคตจึงทรงระลึกได้ถึงพระพุทธเจ้าที่ล่วงไปแล้ว ซึ่งปรินิพพานแล้วทรงตัดกรรมเครื่องทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว ทรงตัดความหมุนเวียนได้แล้ว ทรงครอบงำความหมุนเวียนได้แล้ว ทรงล่วงทุกข์ได้ทุกอย่างแล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม แม้โดยพระโคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่งพระสาวก แม้โดยประชุมแห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงได้มีพระชาติเช่นนี้ มีพระนามเช่นนี้ มีพระโคตรเช่นนี้ มีศีลเช่นนี้ มีธรรมเช่นนี้ มีพระปัญญาเช่นนี้ มีวิหารธรรมเช่นนี้ มีวิมุตติเช่นนี้ ก็ภิกษุเหล่านั้นยังค้างการสนทนากันอยู่ตรงนี้.

[๑๑] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค เสด็จออกจากที่ประทับพักผ่อนในเวลาเย็น เสด็จตรงไปยังโรงกลมใกล้หมู่ไม้กุ่มน้ำ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้วพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งประชุมสนทนาอะไรกัน เรื่องอะไรที่พวกเธอพูดค้างไว้ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามดังนี้ ภิกษุเหล่านั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน พวกข้าพระองค์ได้สนทนากันขึ้นในระหว่างนี้ว่า น่าอัศจรรย์ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ไม่เคยมีแล้ว ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตจะต้องทรงมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก จึงจักทรง

ระลึกได้ถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ซึ่งปรินิพพานแล้ว ทรงตัด
กรรมที่ทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว ทรงตัดความหมุนเวียนได้แล้ว ทรงครอบงำความ
หมุนเวียนได้แล้ว ทรงล่วงทุกข์ได้ทุกอย่างแล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดย
พระนาม แม้โดยพระโคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่ง
พระสาวก แม้โดยประชุมแห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
เหล่านั้น จึงได้มีพระชาติเช่นนี้ ฯลฯ มีวิมุตติเช่นนี้ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย
เป็นอย่างไรหนอแล พระตถาคตพระองค์เดียว จึงทรงแทงตลอดธรรมชาตุนี
เพราะเหตุที่พระตถาคตทรงแทงตลอดธรรมชาตุดแล้วฉะนั้น จึงทรงระลึกได้ถึง
พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ซึ่งปรินิพพานแล้ว ตัดกรรมเครื่องทำให้
เนิ่นช้าได้แล้ว ทรงตัดความหมุนเวียนได้แล้ว ทรงครอบงำความหมุนเวียน
ได้แล้ว ทรงล่วงทุกข์ได้ทุกอย่างแล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม
แม้โดยพระโคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่งพระสาวก
แม้โดยประชุมแห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้
มีพระชาติเช่นนี้ มีพระนามเช่นนี้ มีพระโคตรเช่นนี้ มีศีลเช่นนี้ มีธรรมเช่นนี้
มีพระปัญญาเช่นนี้ มีวิหารธรรมเช่นนี้ มีวิมุตติเช่นนี้ หรือว่าเพราะความข้อนี
พวกเทวดาได้กราบทูลแต่พระตถาคต พระตถาคตจึงทรงระลึกได้ถึงพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ซึ่งปรินิพพานแล้ว ตัดกรรมเครื่องทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว
ตัดความหมุนเวียนได้แล้ว ทรงครอบงำความหมุนเวียนได้แล้ว ทรงล่วงความทุกข์
ทุกอย่างได้แล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม ฯลฯ แม้โดยประชุมแห่ง
พระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีพระชาติเช่นนี้
มีพระนามเช่นนี้ ฯลฯ มีวิมุตติเช่นนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องนี้แลที่พวก
ข้าพระองค์พูดค้างไว้ พอดีพระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึง.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ตถาคตนี้แหละ
แห่งตลอดธรรมชาตแล้ว ฉะนั้นตถาคตจึงระลึกได้ถึงพระพุทธเจ้าที่ล่วงไปแล้ว
ซึ่งปรินิพพานแล้ว ตัศจรรย์เครื่องทำให้แน่นซ้าได้แล้ว มีวิญญูะอันตัดแล้ว
ครอบงำวิญญูะแล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม แม้โดยพระโคตร แม้
โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่งพระสาวก แม้โดยการประชุมกัน
แห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงได้มีพระชาติเช่นนี้
มีพระนามเช่นนี้ ฯลฯ มีวิมุตติเช่นนี้ ความซ้อนี้ แม้พวกเทวดาก็ได้กราบทูล
แต่ตถาคต ตถาคตจึงระลึกได้ ถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ซึ่ง
ปรินิพพานแล้ว ตัศจรรย์เครื่องทำให้แน่นซ้าได้แล้ว มีวิญญูะอันตัดแล้ว ครอบ
งำวิญญูะแล้ว ล่วงสรรพทุกข์แล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม ฯลฯ
แม้โดยการประชุมกันแห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น
จึงได้มีพระชาติเช่นนี้ มีพระนามเช่นนี้ มีวิมุตติเช่นนี้ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ
ปรารถนาหรือไม่ที่จะฟังธรรมิกถา ซึ่งเกี่ยวกับบุพเพนิวาสโดยยิ่งกว่าประมาณ
ภิกษุเหล่านั้นได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เป็นกาลสมควรแล้ว ข้าแต่
พระสุคต เป็นกาลสมควรแล้วที่พระผู้มีพระภาคจะฟังทรงการทำธรรมิกถาซึ่ง
เกี่ยวกับบุพเพนิวาส โดยยิ่งกว่าประมาณ ภิกษุทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสของ
พระผู้มีพระภาคแล้วจักได้ทรงจำไว้.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น พวกเธอจงฟัง
จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มี
พระภาคได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นับแต่ขึ้นไป ๕๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี เสด็จอุบัติแล้วในโลก พระองค์เป็น
กษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติแล้วในขัตติยสกุล เป็นโกณฑัญญะโดยพระโคตร

มีพระชนมายุประมาณ ๘๐,๐๐๐ ปี พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ควงไม้แคฝอย มีพระ-
ขันฑะและพระติสสะ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ การประชุมแห่ง
พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้มี
แล้วสามครั้ง ครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกัน เป็นจำนวนภิกษุหกล้านแปด
แสนรูป อีกครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแสนรูป อีก
ครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแปดหมื่นรูป ภิกษุทั้งหลาย
พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ซึ่งได้
ประชุมกันทั้งสามครั้งนี้ ล้วนเป็นพระฉินาสพทั้งสิ้น คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
ผู้ปฏิญาณชื่อว่าโสกะ ได้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี คูกรภิกษุทั้งหลาย พระราชาพระนามว่าพันธุม
เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าพันธุมติ เป็นพระชนนี บังเกิดเกล้าของ
พระพุทธรูปเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พระนครชื่อว่าพันธุมติ ได้เป็นราชธานีของ
พระเจ้าพันธุม.

ว่าด้วยพระโพธิสัตว์

[๑๒] คูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระโพธิสัตว์พระนามว่าวิปัสสี
จตุจากชั้นดุสิตแล้ว มีพระสติสัมปชัญญะ เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา
ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๓] คูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ เมื่อใดพระโพธิสัตว์จตุ
จากชั้นดุสิต เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา เมื่อนั้นในโลกพร้อมทั้ง
เทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและ
มนุษย์ แสงสว่างอันยิ่งไม่มีประมาณปรากฏในโลก ล่วงเทวานุภาพของเทวดา
ทั้งหลาย ช่องว่างซึ่งอยู่ที่สุดในโลก มิได้ถูกอะไรปิดไว้ ที่มีคัมภีร์ดี สถานที่

ที่พระจันทร์และพระอาทิตย์เหล่านี้ ซึ่งมีฤทธิ์มากมีอำนาจมากปานนี้ส่องแสงไปไม่ถึงก็ดี ในที่ทั้งสองแห่งนั้น แสงสว่างอันยังไม่มีประมาณ ย่อมปรากฏล่งเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ถึงสัตว์ทั้งหลายที่เกิดในสถานที่เหล่านั้นก็จำกันและกันได้ ด้วยแสงนั้นว่า พ่อผู้เจริญ ได้ยินว่า ถึงสัตว์พวกอื่นที่เกิดในนี้ก็มิได้อยู่เหมือนกัน ทั้งหมื่นโลกธาตุนี้ ย่อมหวนไหวสะเทือนสะท้อน ทั้งแสงสว่างอันยังไม่มีประมาณย่อมปรากฏในโลกล่งเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลายข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๔] คูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา เทวบุตร ๔ องค์ ย่อมเข้าไปรักษาทิศทั้ง ๔ โดยตั้งใจว่าใคร ๆ คือ มนุษย์ หรืออมนุษย์ก็ตาม อย่าเบียดเบียนพระโพธิสัตว์หรือพระมารดาของโพธิสัตว์นั้นได้ ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๕] คูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของพระโพธิสัตว์โดยปรกคิตรงศีล งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤติดิฉันในกาม งดเว้นจากการกล่าวเท็จ งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นฐานแห่งความประมาท ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๖] คูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์ลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของโพธิสัตว์ย่อมไม่เกิดมณัสซึ่งเกี่ยวข้องกับกามคุณในบุรุษทั้งหลาย พระมารดาของโพธิสัตว์ย่อมเป็นหญิงที่บุรุษใด ๆ ซึ่งมีจิตกำหนดแล้วจะลวงเกินไม่ได้ ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๗] คูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของพระโพธิสัตว์ย่อมได้กามคุณ

๕ พระนางเพียบพร้อมพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้รับบำเรออยู่ ข้อนี้เป็น
ธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๘] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาเมื่ออยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์
เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา อาพาธใด ๆ ย่อมไม่เกิดแก่พระมารดาของ
ของพระโพธิสัตว์เลย พระมารดาของพระโพธิสัตว์ย่อมทรงสำราญ ไม่ลำบาก
กายและพระมารดาของพระโพธิสัตว์ ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ซึ่งเสด็จ
อยู่ภายในพระครรภ์มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง ดูกรภิกษุ
ทั้งหลายเปรียบเหมือนแก้วไพฑูรย์อันงาม เกิดเองอย่างบริสุทธิ์ แปรเปลี่ยน
น่ายช่างเจียรไนดีแล้ว สุกใสแวววาว สมส่วนทุกอย่าง มีด้าย เขียว เหลือง แดง
ขาวหรือนวลร้อยอยู่ในนั้น. บุรุษผู้มีจักขุจะพึงหยิบแก้วไพฑูรย์นั้นวางไว้ใน
มือแล้วพิจารณาเห็นว่า แก้วไพฑูรย์นี้งาม เกิดเองอย่างบริสุทธิ์ แปรเปลี่ยน
น่ายช่างเจียรไนดีแล้ว สุกใสแวววาว สมส่วนแวววาว สมส่วนทุกอย่าง มีด้าย
เขียว เหลือง แดง ขาว หรือนวล ร้อยอยู่ในแก้วไพฑูรย์นั้น แม้ฉันใด ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์
ของพระมารดา อาพาธใด ๆ ย่อมไม่เกิดแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์เลย
พระมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงสำราญ ไม่ลำบากพระกาย และพระมารดาของ
พระโพธิสัตว์ย่อมทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ผู้เสด็จอยู่ ณ ภายในพระครรภ์
มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วนมีอินทรีย์ไม่บกพร่อง ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๙] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาเมื่ออยู่ดังนี้ ในเมื่อพระโพธิสัตว์
ประสูติแล้วได้ ๗ วัน พระมารดาของพระโพธิสัตว์ย่อมทิวงคตเสด็จเข้าถึงชั้น
ดุสิต ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๐] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาเมื่ออยู่ดังนี้ หญิงอื่น ๆ บริหารครรภ์
๕ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้าง จึงคลอด พระมารดาของพระโพธิสัตว์หาเหมือน

อย่างนั้นไม่ พระมารดาของพระโพธิสัตว์บริหารพระโพธิสัตว์ด้วยพระกรรมกรบ ๑๐ เดือน ถ้วน จึงประสูติ ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๑] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ พระมารดาของพระโพธิสัตว์ยอมไม่ประสูติเหมือนหญิงอื่น ๆ ซึ่งนั่งหรือนอนคลอด ส่วนพระมารดาของพระโพธิสัตว์ประทับยืนประสูติพระโพธิสัตว์ ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๒] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ ในเวลาพระโพธิสัตว์เสด็จประสูติจากพระกรรมกรบมารดา พวกเทวดารับก่อน พวกมนุษย์รับทีหลัง ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๓] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จประสูติจากพระกรรมกรบมารดาและยังไม่ทันถึงแผ่นดิน เทวบุตร ๔ องค์ ประคองรับพระโพธิสัตว์นั้นแล้ววางไว้เบื้องหน้าพระมารดา กราบทูลว่า ขอจงมีพระทัยยินดีเกิดพระเทวี พระโอรสของพระองค์ที่เกิดมีศักดิ์ใหญ่ นี่เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๔] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จประสูติจากพระกรรมกรบมารดา เสด็จประสูติอย่างง่ายคายทีเดียว ไม่เปราะเปื้อนด้วยน้ำ ไม่เปราะเปื้อนด้วยเสมหะ ไม่เปราะเปื้อนด้วยโลหิต ไม่เปราะเปื้อนด้วยสิ่งไม่สะอาดอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นผู้บริสุทธิ์ผุดผ่อง ดูกรภิกษุทั้งหลาย แก้วมณีอันบุคคลงวางลงในผ้ากาสิกพัศตร์ แก้วมณียอมไม่ทำผ้ากาสิกพัศตร์ให้เปราะเปื้อนเลย ถึงแม้ผ้ากาสิกพัศตร์ก็ไม่ทำแก้วมณีให้เปราะเปื้อน เพราะเหตุไรจึงเป็นดังนั้น เพราะสิ่งทั้งสองเป็นของบริสุทธิ์แม้ฉันใด ดูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกันแล ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จประสูติจากพระกรรมกรบมารดาก็ประสูติอย่างง่ายคายทีเดียว ไม่เปราะเปื้อนด้วยน้ำ ไม่เปราะเปื้อนด้วยเสมหะ ไม่เปราะเปื้อนด้วยโลหิต ไม่เปราะเปื้อน

ด้วยสิ่งไม่สะอาด อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นผู้บริสุทธิผุดผ่องข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๕] คุณรภิกษุทั้งหลาย ธรรมคามิอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จประสูติจากพระครรภ์พระมารดา ชารน้ำย่อมปรากฏจากอากาศสองธาร เย็นธารหนึ่ง ร้อนธารหนึ่ง สำหรับสนานพระโพธิสัตว์และพระมารดา ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๖] คุณรภิกษุทั้งหลาย ธรรมคามิอยู่ดังนี้ พระโพธิสัตว์ผู้ประสูติแล้ว ได้ครู่หนึ่ง ประทับยืนด้วยพระบาททั้งสองอันสม่าเสมอ ผินพระพักตร์ทางด้านทิศอุดร เสด็จดำเนินไปเจ็ดก้าว และเมื่อฝูงเทพดาเห็นเสวตฉัตรตามเสด็จอยู่ ทรงเหลียวแลดูทั่วทุกทิศ เปล่งวาจาว่า เราเป็นยอดของโลก เราเป็นใหญ่แห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลก ความเกิดของเรานี้เป็นครั้งที่สุด บัดนี้ความเกิดอีกมิได้มี ดังนี้ ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๗] คุณรภิกษุทั้งหลาย ธรรมคามิอยู่ดังนี้ เมื่อใด พระโพธิสัตว์เสด็จประสูติจากพระครรภ์พระมารดา เมื่อนั้น ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวาและมนุษย์ แสงสว่างอันยิ่งไม่มีประมาณ ย่อมปรากฏล่งเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ช่องว่างซึ่งอยู่ที่สุดโลกมิได้ถูกอะไรปกปิด ที่มีคมมืดก็ดี สถานที่ที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ เหล่านี้ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากปานนี้ส่องแสงไป ไม่ถึงก็ดี ในที่ทั้งสองแห่งนั้นแสงสว่างอันยิ่งไม่มีประมาณ ย่อมปรากฏล่งเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ถึงสัตว์ทั้งหลายที่เกิดในสถานที่เหล่านั้นก็จำกันและกันได้ ด้วยแสงสว่างนั้นว่าพ่อผู้เจริญ ได้ยินว่าถึงสัตว์พวกอื่นที่เกิดในนี้ก็มิได้อยู่เหมือนกัน และหมื่นโลกธาตุนี้ย่อมหวั่นไหวสะเทือนสะท้าน ทั้งแสงสว่างอันยิ่งไม่มีประมาณ ย่อมปรากฏในโลกล่งเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

การพยากรณ์นิมิต

[๒๘] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อพระวิปัสสิราชกุมารประสูติแล้วแล พวกอำมาตย์ได้กราบทูลแด่พระเจ้าพันธุมาว่า ขอเดชะ พระราชโอรสของพระองค์ประสูติแล้ว ขอพระองค์จงทอดพระเนตรพระราชโอรสนั้นเถิด ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าพันธุมาได้ทอดพระเนตรเห็นพระวิปัสสิราชกุมาร แล้วรับสั่งเรียกพวกพราหมณ์ผู้รู้นิมิตมาแล้วตรัสว่า ขอพวกพราหมณ์ผู้รู้นิมิตผู้เจริญจงตรวจดูพระราชกุมารเถิด ภิกษุทั้งหลาย พวกพราหมณ์ผู้รู้นิมิตได้เห็นพระวิปัสสิราชกุมารนั้นแล้ว ได้กราบทูลพระเจ้าพันธุมานั้นดังนี้ว่า

ขอเดชะ ขอพระองค์จงดีพระทัยเถิด พระราชโอรสของพระองค์ที่ประสูติแล้วมีศักดิ์ใหญ่ ข้าแต่มหाराช เป็นลาภของพระองค์ ผู้เป็นเจ้าของสกุลอันเป็นที่บังเกิดแห่งพระราชโอรส เห็นปานดังนี้ ขอเดชะ พระองค์ได้ดีแล้วเพราะพระราชกุมารนี้ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ซึ่งมีคติเป็นสองเท่านั้นไม่เป็นอย่างอื่น คือ ถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นพระราชาโดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้ว มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว เป็นที่ ๗ พระราชบุตรของพระองค์มีกว่าพัน ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์สามารถย้ายเสนาของข้าศึกได้ พระองค์ทรงชำนะโดยธรรม มีต้องใช้อาชญา มีต้องใช้ศาสตรา ครอบครองแผ่นดินมีสาครเป็นของเขต ถ้าเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเปิดหลังคาคือกิเลสแล้วในโลก.

ขอเดชะ ก็พระราชกุมารนี้ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ เหล่าไหน อันเป็นเหตุให้มีคติเป็นสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ ถ้าครองเรือนจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นพระราชโอรสโดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้วมีพระราชอาณาจักรมั่นคงสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ฯลฯ ครอบครองแผ่นดินมีดาว ๔ เป็นขอบเขต ถ้าเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก.

ว่าด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ

[๒๕] ๑. ขอเดชะ ก็พระราชกุมารนี้มีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดี (เรียบเสมอ) ข้ำแต่สมมติเทพ การที่พระราชกุมารนี้มีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดีนี้ เป็นมหาปุริสลักษณะของมหาบุรุษนั้น.

๒. ณ พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้ง ๒ ของพระราชกุมารนี้ มีจักรเกิดขึ้นมีซี่ก้ำข้างละพัน มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ข้ำแต่สมมติเทพ แม้การที่พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้ง ๒ ของพระราชกุมารนี้มีจักรเกิดขึ้น มีซี่ก้ำข้างละพัน มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง นี้ก็เป็นมหาปุริสลักษณะของมหาบุรุษนั้น.

๓. มีสันพระบาทยาว.

๔. มีพระองคุลียาว.

๕. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม.

๖. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุดจตาข่าย.

๗. มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ.
๘. มีพระขงฆ์รีเวียดูจแข็งเนื้อทราย.
๙. เสด็จสถิตยืนอยู่มิได้น้อมลง เอาฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองดูบ
คลำได้ถึงพระขานูทั้งสอง.
๑๐. มีพระคูดุหะเร้นอยู่ในฝัก.
๑๐. มีพระฉวีวรรณดูจวรรณแห่งทองคำ คือ มีพระตจะประ-
ดูจหุ้มด้วยทอง.
๑๒. มีพระฉวีละเอียด เพราะพระฉวีละเอียด ฐลีละองจึงมี
ติดอยู่ในพระกายได้.
๑๓. มีพระโลมชาติเส้นหนึ่ง ๆ เกิดในขุมละเส้น ๆ.
๑๔. มีพระโลมชาติที่มีปลายช้อยขึ้นข้างบน มีสีเขียว มีสี
เหมือนดอกอัญชัน ขดเป็นกมลทลทักษิณาวรรณ.
๑๕. มีพระกายตรงเหมือนกายพรม.
๑๖. มีพระมังสะเต็มในที่ ๗ สถาน.
๑๗. มีกึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของราช-
สีห์.
๑๘. มีระหว่างพระอังสะเต็ม.
๑๙. มีปริมณฑลดูจไม้โคโรธ วาของพระองค์เท่ากับพระกาย
ของพระองค์ พระกายของพระองค์เท่ากับวาของพระองค์.
๒๐. มีลำพระศอกกลมเท่ากัน.
๒๑. มีปลายเส้นประสาทสำหรับนารสอาหารอันดี.
๒๒. มีพระหนูดูจคางราชสีห์.
๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ ซี่.

๒๔. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน .

๒๕. มีพระทนต์ไม่ห่าง.

๒๖. มีพระทาสฐะขาวงาม.

๒๗. มีพระชีวหาใหญ่.

๒๘. มีพระสุรเสียงดุดังเสียงแห่งพรหม ตรัสมีสำเนียงดังนก

การเวก.

๒๙. มีพระเนตรดำสนิท.

๓๐. มีดวงพระเนตรดูตาแห่งโค.

๓๑. มีพระอุณาโลมบังเกิด ณ ระหว่างแห่งพระขนง มี
สีขาวอ่อนควรเปรียบด้วยนุ่น.

๓๒. มีพระเศียรดูประดับด้วยกรอบพระพักตร์ ข้าแต่สมมติ
เทพ แม้การที่พระราชกุมารนี้ มีพระเศียรดูประดับด้วยกรอบพระ
พักตร์นี้ ก็เป็นมหาปุริสลักษณะของมหาบุรุษนั้น.

[๓๐] ขอเดชะ พระราชกุมารนี้ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒
ประการเหล่านี้ ซึ่งมีคติเป็นสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ ถ้าครองเรือนจะ
ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นพระราชาโดยธรรม เป็นใหญ่ใน
แผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชำนะแล้ว มีราชาอาณาจักรมั่นคง
สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว
คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว เป็นที่ ๗ พระราชบุตรของพระองค์มีกว่าพัน
ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย้ายเสนาของข้าศึกได้
พระองค์ทรงชำนะโดยธรรม มีต้องใช้อาชญา มีต้องใช้ศาสตรา ครอบครอง
แผ่นดินมีสาครเป็นขอบเขต ถ้าเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระ
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเปิดหลังคาคือกิเลสแล้วในโลก.

เรื่องพระเจ้าพันธุมราช

[๓๐] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุมโปรดให้พวกพราหมณ์ผู้รู้มนิมนต์นุ่งห่มผ้าใหม่แล้ว เลี้ยงดูให้อิ่มหนำด้วยสิ่งที่จะต้องประสงค์ ทุกสิ่ง ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุมรับสั่งตั้งพี่เลี้ยงนางนมแก่พระวิปัสสิราชกุมาร หญิงพวกหนึ่งให้เสวยน้านม หญิงพวกหนึ่งให้สรงสนาน หญิงพวกหนึ่งอุ้ม หญิงพวกหนึ่งใส่สะเอว.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ราชบุรุษทั้งหลาย ได้กั้นเสวตฉัตรเพื่อพระวิปัสสิราชกุมารผู้ประสูติแล้วนั้น ทั้งกลางวันและกลางคืน ด้วยหวังว่า หนาว ร้อน หนาว ละออง หรือน้ำค้าง อย่าได้ต้องพระองค์.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็พระวิปัสสิราชกุมารผู้ประสูติแล้วแล เป็นที่รักเป็นที่เจริญใจของชนเป็นอันมาก ดอกอุบล ดอกประทุม หรือดอกปทุมทริก เป็นที่รัก เป็นที่เจริญใจของชนเป็นอันมาก แม้ฉันทิ พระวิปัสสิราชกุมารก็ได้เป็นที่รัก เป็นที่เจริญใจของชนเป็นอันมาก ฉันทินั้นเหมือนกัน ได้ยินว่า พระวิปัสสิราชกุมารนั้น อันบุคคลผลัดเปลี่ยนกันอุ้มใส่สะเอวอยู่เสมอ.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสิราชกุมารผู้ประสูติแล้วแล เป็นผู้มิพระสุระเสียงกลมเกลี้ยง ไพเราะ อ่อนหวาน และเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ภิกษุทั้งหลาย หมู่ถนการเวกบนหิมวันตบรรพตมีสำเนียงกลมเกลี้ยง ไพเราะ อ่อนหวาน และเป็นที่ตั้งแห่งความปรีดีเปรม ฉันทิ ภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสิราชกุมารก็ฉันทินั้นเหมือนกัน เป็นผู้มิพระสุระเสียงกลมเกลี้ยง ไพเราะ อ่อนหวาน เป็นที่ตั้งแห่งความรัก.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทิพยจักขุอันเกิดแต่กรรมวิบาก อันเป็นเหตุให้เห็นได้ไกลโดยรอบโยชน์หนึ่ง ทั้งกลางวันและกลางคืน ได้ปรากฏแก่พระวิปัสสิราชกุมารผู้ประสูติแล้วแล.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็พระวิปัสสิราชกุมารผู้ประสูติแล้วแล ไม่กะพริบพระเนตรเพ่งแลดู ภิกษุทั้งหลาย พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ไม่กะพริบเนตรเพ่งแลดูแม้ฉันใด พระวิปัสสิราชกุมาร ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่กะพริบพระเนตรเพ่งแลดู.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมญาว่า วิปัสสิ ดังนี้แล ได้บังเกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสิราชกุมารผู้ประสูติแล้วแล.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุประทับนั่งในศาลสำหรับพิพากษาคดี ให้พระวิปัสสิราชกุมารมานั่งบนพระเพลาใต้สวนคดีอยู่.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า พระวิปัสสิราชกุมารประทับนั่งบนพระเพลาของพระชนก ณ ศาลสำหรับพิพากษาคดีนั้น ทรงสอดส่องพิจารณาคดีแล้ว ย่อมทรงทราบได้ด้วยพระญาณ. ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น สมญาว่า วิปัสสิ ดังนี้แล ได้บังเกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสิราชกุมารนั้น โดยยิ่งกว่าประมาณ ลำดับนั้นแล พระเจ้าพันธุได้โปรดให้สร้างปราสาทสำหรับพระวิปัสสิราชกุมาร ๓ หลัง คือ หลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูฝน หลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูหนาว อีกหลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูร้อน โปรดให้บำรุงพระราชกุมารด้วยเบญจกามคุณ ได้ยินว่า พระวิปัสสิราชกุมารได้รับการบำรุงบำเรอด้วยดนตรีไม่มีบุรุษปนตลอด ๔ เดือนในปราสาทสำหรับประทับในฤดูฝน ในบรรดาปราสาททั้ง ๓ หลังนั้น มิได้เสด็จลงสู่ปราสาทชั้นล่างเลย ดังนี้แล.

จบภาณวารที่หนึ่ง

[๓๒] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนี้แล โดยกาลล่วงไปหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี พระวิปัสสิราชกุมารได้ตรัสเรียกนายสารถิมาสั่งว่า นายสารถิผู้สหาย เธอจงเทียมยานที่ดี ๆ เราจะไปสวนเพื่อชมพื้นที่อันสวยสด ภิกษุ

ทั้งหลาย นายสาริธรับคำสั่งของพระวิปัสสิราชกุมารแล้ว เทียมยานที่ดี ๆ เสร็จแล้ว จึงกราบทูลแด่พระวิปัสสิราชกุมารว่า ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าได้เทียมยานที่ดี ๆ เสร็จแล้ว บัดนี้ พระองค์ทรงกำหนดเวลาอันสมควรเถิด.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสิราชกุมารทรงยานอันดี เสด็จประพาสพระอุทยานพร้อมกับยานที่ดี ๆ ทั้งหลาย พระวิปัสสิราชกุมาร ขณะเสด็จประพาสพระอุทยาน ได้ทอดพระเนตรชายชรา มีศีรษะคดเหมือนกลอนหลังงอ ถือไม้เท้า เดินงก ๆ เงิน ๆ กระสับกระส่าย หมดความหนุ่มแน่น ครั้นทอดพระเนตรแล้ว จึงรับสั่งถามนายสาริธว่า นายสาริธผู้สหาย ก็ชายผู้นี้ถูกใครทำอะไรให้ แม้ผมของเขาก็ไม่เหมือนคนอื่น ๆ แม้ร่างกายของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ

นายสาริธกราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า คนชรา.

นายสาริธผู้สหาย นี้หรือเรียกว่า คนชรา.

ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า คนชรา บัดนี้ เขาจักพึงมีชีวิตอยู่ได้ไม่นาน.

นายสาริธ ถึงตัวเราจะต้องมีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้หรือ.

ขอเดชะ พระองค์และข้าพระพุทธเจ้า ล้วนแต่จะต้องมีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้.

นายสาริธผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น วันนี้พอแล้วสำหรับภูมิภาคแห่งสวน เธอจงนำเรากลับสู่วังจากสวนนี้เถิด.

นายสาริธรับสั่งของพระวิปัสสิราชกุมารแล้ว ได้นำเสด็จกลับไปยังภายในบุรีจากพระอุทยานนั้น ๆ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ครั้งนั้นพระวิปัสสิราชกุมารเสด็จถึงวังแล้ว ทรงเป็นทุกข์เศร้าพระทัยทรงพระดำริว่า ผู้เจริญได้ยินว่า ขึ้นชื่อว่าความ

เกิดเป็นของน่ารังเกียจ เพราะธรรมดาว่าเมื่อความเกิดมีอยู่. ความแก่จักปรากฏแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว.

[๑๓] คุณกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุรัับสั่งหานายสารถิมาตรัสถามว่า นายสารถิผู้สหาย ราชกุมารได้อภิรมย์ในภูมิภาคแห่งสวนแลหรือนายสารถิผู้สหาย ราชกุมารพอพระทัยในภูมิภาคแห่งสวนแลหรือนายสารถิกราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชกุมารมิได้ทรงอภิรมย์ในภูมิภาคแห่งพระอุทยานขอเดชะ. พระราชกุมารมิได้ทรงพอพระทัยในภูมิภาคแห่งพระอุทยาน ดังนี้ ตรัสถามต่อไปว่า คุณกรนายสารถิผู้สหาย ก็ราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาสสวนได้ทอดพระเนตรอะไรเข้า.

นายสารถิได้กราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาสพระอุทยานได้ทอดพระเนตรชายชรามีศีรษะโกรงคดเหมือนกลอน หลังงอถือไม้เท้าเดินกุกกัก ๆ กระสับกระส่าย หมดความหนุ่มแน่น ครั้นได้ทอดพระเนตรแล้ว ได้มีรับสั่งถามข้าพระพุทธเจ้าว่า นายสารถิผู้สหาย ก็ชายผู้นี้ถูกใครทำอะไรให้ แม้ผมของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ แม้ร่างกายของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แล เรียกว่าคนชรา พระองค์ได้ตรัสถามย้าว่านายสารถิผู้สหาย นี้หรือเรียกว่าคนชรา เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่าคนชรา บัดนี้เขาจักพึงมีชีวิตอยู่ได้ไม่นาน พระราชกุมารได้ตรัสถามว่า นายสารถิผู้สหาย ถึงตัวเราก็จะต้องมีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้หรือ เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่าขอเดชะ. พระองค์และข้าพระพุทธเจ้าล้วนแต่จะต้องมีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ พระองค์ตรัสสั่งว่า นายสารถิผู้สหาย ถ้าเช่นนั้นวันนี้พอแล้วสำหรับภูมิภาคแห่งสวน เธอจงนำเรากลับเข้าวังจากสวนนี้ ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้ารับคำสั่งของพระวิปัสสีราชกุมาร แล้วได้นำเสด็จกลับเข้าวังจาก

พระอุทยานนั้น ขอเคชะ พระราชกุมารนั้นแล เสด็จถึงวังแล้ว ทรงเป็นทุกข์ เสร้าพระทัยทรงพระดำริว่า ผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า ขึ้นชื่อว่าความเกิดเป็นของน่ารังเกียจ เพราะธรรมดาว่าเมื่อความเกิดมีอยู่ ความแก่จักปรากฏแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุทรทรงดำริว่า วิปัสสิราชกุมารไม่เสวยราชเสียเลยไม่ได้ วิปัสสิราชกุมารอย่าออกผนวชเป็นบรรพชิตเลย ถ้อยคำของเนमितตพราหมณ์อย่าฟังเป็นความจริงเลย.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุทรรับสั่งให้บำรุงบำเรอพระวิปัสสิราชกุมารด้วยกามคุณ ๕ ยิ่งกว่าแต่ก่อน โดยอาการที่จะให้พระวิปัสสิราชกุมารเสวยราชย์ โดยอาการที่จะไม่ให้พระวิปัสสิราชกุมารเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต โดยอาการที่จะให้ถ้อยคำของเนमितตพราหมณ์เป็นผิด ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ครั้งนั้น พระวิปัสสิราชกุมารเพียบพร้อมพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้รับการบำรุงบำเรออยู่.

[๓๔] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล โดยกาลล่วงไปหลายปี พระวิปัสสิราชกุมาร ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสิราชกุมาร ขณะเมื่อเสด็จประพาสพระอุทยาน ได้ทอดพระเนตรคนเจ็บ ถึงความลำบาก เป็นไข้หนัก นอนจมอยู่ในมูลและกรีสของตน คนอื่น ๆ ต้องช่วยพยุงให้ลุก ผู้อื่นต้องช่วยให้กิน ครั้นทอดพระเนตรแล้ว จึงรับสั่งถามนายสารถิว่า นายสารถิผู้สหาย ก็ชายนี้ถูกใครทำอะไรให้ แม้ตาทั้งสองของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ แม้สีระชะของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ.

นายสารถิกราบทูลว่า ขอเคชะ นี้แลเรียกว่า คนเจ็บ.

นายสารถิผู้สหาย นี้หรือเรียกว่า คนเจ็บ.

ขอเคชะ นี้แลเรียกว่า คนเจ็บ ไฉนเล่า เขาจะพึงหายจากความเจ็บนั้นได้.

นายสารตีผู้สหาย ถึงตัวเราก็จะต้องมีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้หรือ.

ขอเดชะ พระองค์และข้าพระพุทธเจ้า ล้วนจะต้องมีความเจ็บเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้.

นายสารตีผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น วันนี้พอแล้วสำหรับ ภูมิภาคแห่งสวน เรงงนำเรากลับ ไปวังจากสวนนี้เถิด.

นายสารตีรับสั่งของพระวิปัสสิราชกุมารแล้ว ได้นำเสด็จกลับไปยังวังจากพระอุทยานนั้น ๆ

คฤกริกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ครั้งนั้น พระวิปัสสิราชกุมารเสด็จถึงวังแล้ว ทรงเป็นทุกข์เสรำพระทัย ทรงพระดำริว่า ผู้เจริญ ได้ยินว่า ขึ้นชื่อว่าความเกิดเป็นของน่ารังเกียจ เพราะธรรมดาว่า เมื่อความเกิดมีอยู่ ความแก่จักปรากฏ ความเจ็บจักปรากฏ แก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว.

[๓๕] คฤกริกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุรับสั่งหานายสารตีมาตรัสถามว่า นายสารตีผู้สหาย ราชกุมารได้อภิรมย์ในภูมิภาคแห่งสวนแลหรือ นายสารตีผู้สหาย ราชกุมารพอพระทัยในภูมิภาคแห่งสวนแลหรือ นายสารตีกราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชกุมารมิได้ทรงอภิรมย์ในภูมิภาคแห่งพระอุทยาน ขอเดชะ พระราชกุมารมิได้ทรงพอพระทัยในภูมิภาคแห่งพระอุทยาน ดังนี้ ตรัสถามต่อไปว่า นายสารตีผู้สหาย ก็ราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาสสวน ได้ทอดพระเนตรอะไรเข้า.

นายสารตีกราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาสพระอุทยาน ได้ทอดพระเนตรคนเจ็บ ถึงความลำบาก เป็นไข้หนัก นอนจมอยู่ในมูตรและกิสของตน บุคคลอื่น ๆ ต้องช่วยพยุงให้ลุก ผู้อื่นต้องช่วยให้กินครั้นทอดพระเนตรแล้ว ได้รับสั่งถามข้าพระพุทธเจ้าว่า นายสารตีผู้สหาย

ชายคนนี้ถูกใครทำอะไรให้ แม้ตาทั้งสองของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ แม้ศรัียะของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า คนเจ็บ พระองค์ได้ตรัสถามย้าว่า นายสารถิผู้สหาย นี้หรือเรียกว่าคนเจ็บ เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า คนเจ็บไหนเล่า เขาจะพึงหายจากความเจ็บนั้นได้ พระราชกุมารได้ตรัสถามว่า นายสารถิผู้สหาย แม้ถึงตัวเราก็จะต้องมีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้ หรือ แต่พอข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์และข้าพระพุทธเจ้าล้วนแต่จะต้องมีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้ พระองค์ตรัสสั่งว่า นายสารถิผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น วันนี้พอแล้วสำหรับภูมิภาคแห่งสวน เธอจงนำเรากลับไปวังจากสวนนี้ ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้ารับคำสั่งของพระวิปัสสิราชกุมารแล้ว ได้นำเสด็จกลับไปวังจากพระอุทยานนั้น ขอเดชะ พระราชกุมารนั้นแล เสด็จถึงวังแล้ว ทรงเป็นทุกข์เศร้าพระทัย ทรงพระดำริว่า ผู้เจริญ ได้ยินว่า จันชื้อว่า ความเกิดขึ้นของนารังเกียจ เพราะธรรมดาว่า เมื่อความเกิดมีอยู่ ความแก่จักปรากฏ ความเจ็บป่วยจักปรากฏแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว .

คุณกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุมทรงพระดำริว่า วิปัสสิราชกุมาร อย่าไม่เสวยราชย์เสียเลย วิปัสสิราชกุมารอย่าออกผนวชเป็นบรรพชิตเลย ถ้อยคำของเนमितตพราหมณ์อย่าพึงเป็นความจริงเลย.

คุณกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุมรับสั่งให้บำรุงบำเรอพระวิปัสสิราชกุมารด้วยกามคุณ ๕ ยิ่งกว่าแต่ก่อน โดยอาการที่จะให้พระวิปัสสิราชกุมารเสวยราชย์ โดยอาการที่จะไม่ให้พระวิปัสสิราชกุมารเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต โดยอาการที่จะให้ถ้อยคำของเนमितตพราหมณ์เป็นผิด ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ครั้งนั้น พระวิปัสสิราชกุมารเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้รับการบำรุงบำเรออยู่ ฯลฯ

พระวิปัสสีราชกุมารเห็นเทวทูต

[๓๖] ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสีราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาส พระอุทยานได้ทอดพระเนตรหม่อมหาชนประชุมกัน และวอที่ทำด้วยผ้าสีต่าง ๆ ครั้นทอดพระเนตรแล้ว จึงรับสั่งถามนายสารเถิดว่า นายสารเถิดผู้สหาย หม่อมหาชนเขาประชุมกันทำไม และเขาทำวอด้วยผ้าสีต่าง ๆ กันทำไม นายสารเถิดได้กราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า คนตาย พระวิปัสสีราชกุมารได้ตรัสสั่งว่า นายสารเถิด ถ้าเช่นนั้น เธอจงขับรถไปทางคนตายนั้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นายสารเฝ้ารับคำสั่งของพระวิปัสสีราชกุมารแล้ว ได้ขับรถไปทางคนตายนั้น ภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสีราชกุมารได้ทอดพระเนตรคนตายไปแล้ว ได้ตรัสเรียกนายสารเฝ้ารับสั่งถามว่า นายสารเถิดผู้สหาย นี้หรือเรียกว่าคนตาย.

นายสารเฝ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่าคนตาย บัดนี้ มารดาบิดา หรือญาติสาโลหิตอื่น ๆ จักไม่เห็นเขา แม้เขาก็จักไม่เห็นมารดาบิดาหรือญาติสาโลหิตอื่น ๆ.

นายสารเถิดผู้สหาย ถึงตัวเราก็จะต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้หรือ พระเจ้าแผ่นดิน พระเทวี หรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ จักไม่เห็นเราหรือ แม้เราก็จักไม่เห็นพระเจ้าแผ่นดิน พระเทวี หรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ หรือ.

ขอเดชะ พระองค์และข้าพระพุทธเจ้าล้วนแต่จะต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ พระเจ้าแผ่นดิน พระเทวี หรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ จักไม่เห็นพระองค์ แม้พระองค์ก็จะไม่เห็น พระเจ้าแผ่นดิน พระเทวีหรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ นายสารเถิดผู้สหาย ถ้าเช่นนั้นวันนี้พอแล้ว สำหรับภูมิภาคแห่งสวน เธอจงนำเรากลับไปวังจากสวนนี้เถิด.

คุณภิกษุทั้งหลาย นายสารติรับคำสั่งของพระวิปัสสิราชกุมารแล้ว ได้นำเสด็จกลับไปวังจากอุทยานนั้น.

คุณภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ครั้งนั้น พระวิปัสสิราชกุมารเสด็จถึงวังแล้ว ทรงเป็นทุกข์เศร้าพระทัย ทรงพระดำริว่า ผู้เจริญ ได้ยินว่า ขึ้นชื่อว่าความเกิดเป็นของน่ารังเกียจ เพราะธรรมดาว่า เมื่อความเกิดมีอยู่ ความแก่จักปรากฏ ความเจ็บจักปรากฏ ความตายจักปรากฏแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว .

[๓๗] คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุมรับสั่งหานายสารติมาตรัสถามว่า นายสารติผู้สหาย ราชกุมารได้ทรงอภิรมย์ในภูมิภาคแห่งสวนแลหรือ นายสารติผู้สหาย ราชกุมารพอพระทัยในภูมิภาคแห่งสวนแลหรือ นายสารติกราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชกุมารมิได้ทรงอภิรมย์ในภูมิภาคแห่งพระอุทยาน ขอเดชะ พระราชกุมารมิได้ทรงพอพระทัยในภูมิภาคแห่งพระอุทยานดังนี้ ตรัสถามต่อไปว่า นายสารติผู้สหาย ก็ราชกุมารขณะเมื่อเสร็จประพาसสวนได้ทอดพระเนตรอะไรเข้า.

นายสารติกราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาसพระอุทยาน ได้ทอดพระเนตรหม่อมหาชนประชุมกันและวอที่ทำด้วยผ้าสีต่าง ๆ แล้วได้ตรัสถามข้าพระพุทธเจ้าว่า นายสารติผู้สหาย หม่อมหาชนประชุมกันทำไม เขากระทำวอด้วยผ้าสีต่าง ๆ กันทำไม เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า นี้แลเรียกว่าคนตาย พระองค์ได้ตรัสสั่งว่า นายสารติผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น เธอจงขับรถไปทางคนตายนั้น ขอเดชะ. ข้าพระพุทธเจ้ารับคำสั่งของพระวิปัสสิราชกุมารแล้ว ได้ขับรถไปทางคนตายนั้น ขอเดชะ พระราชกุมารได้ทอดพระเนตรคนตายเข้าแล้วได้ตรัสถามข้าพระพุทธเจ้าว่า นายสารติผู้สหาย นี้หรือเรียกว่าคนตาย เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่าคนตาย บัดนี้มารดาบิดาและญาติสาโลหิตอื่น ๆ จักไม่เห็นเขา แม้เขาก็จักไม่เห็นมารดา

บิดาหรือญาติสาโลหิตอื่น ๆ ดังนี้ พระองค์ได้ตรัสถามว่า นายสารถิผู้สหาย ถึงตัวเราก็จะต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้หรือ พระเจ้าแผ่นดิน พระเทวี หรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ จักไม่เห็นเราหรือ แม้เราก็จักไม่เห็นพระเจ้าแผ่นดิน พระเทวีหรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ หรือ เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์และข้าพระพุทธเจ้าล้วนแต่จะต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ พระเจ้าแผ่นดิน พระเทวี หรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ จักไม่เห็นพระองค์ แม้พระองค์ก็จักไม่เห็นพระเจ้าแผ่นดิน พระเทวี หรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ ดังนี้ พระองค์ตรัสสั่งว่า นายสารถิผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น วันนี้พอแล้วสำหรับภูมิภาคแห่งสวน เธอจงนำเรากลับไปวังจากสวนนี้ ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้ารับคำสั่งของพระวิปัสสิราชกุมารแล้ว ได้นำเสด็จกลับไปวังจากพระอุทยานนั้น ขอเดชะ พระราชกุมารนั้นแล เสด็จถึงวังแล้วทรงเป็นทุกข์เศร้าพระทัย ทรงพระดำริว่า ผู้เจริญ ได้ยินว่า ขึ้นชื่อว่า ความเกิดเป็นของน่ารังเกียจ เพราะเมื่อความเกิดมีอยู่ ความแก่จักปรากฏ ความเจ็บจักปรากฏ ความตายจักปรากฏ แก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุมทรงพระดำริว่า วิปัสสิราชกุมารอย่าไม่พึงเสวยราชย์เลย วิปัสสิราชกุมารอย่าออกผนวชเป็นบรรพชิตเลย ถ้อยคำของเนमितตพราหมณ์ทั้งหลายอย่าเป็นความจริงเลย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุมได้รับสั่งให้บำรุงบำเรอพระวิปัสสิราชกุมารด้วยกามคุณ ๕ ยิ่งกว่าแต่ก่อน โดยอาการที่จะให้พระวิปัสสิราชกุมารเสวยราชย์ โดยอาการที่จะไม่ให้พระวิปัสสิราชกุมารเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต โดยอาการที่จะให้ถ้อยคำของเนमितตพราหมณ์เป็นผิด ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ครั้งนั้น พระวิปัสสิราชกุมารเพียบพร้อม พรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้รับการบำรุงบำเรออยู่.

[๓๘] คูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล โดยกาลล่วงไปหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี พระวิปัสสีราชกุมารได้ตรัสเรียกนายสารถิมาสั่งว่า นายสารถิผู้สหาย เธอจงเทียมยานที่ดี ๆ เราจะไปในสวนเพื่อชมพื้นที่อันสวยงาม ภิกษุทั้งหลาย นายสารถิรับคำสั่งของพระวิปัสสีราชกุมารแล้ว เทียมยานที่ดี ๆ เสร็จแล้ว ได้กราบทูลแด่พระวิปัสสีราชกุมารว่า ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้า เทียมยานที่ดี ๆ เสร็จแล้ว บัดนี้ พระองค์ทรงกำหนดเวลาอันสมควรเถิด.

คูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีราชกุมารทรงยานที่ดีเสด็จประพาสพระอุทยานพร้อมกับยานที่ดี ๆ ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสีราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาสพระอุทยานได้ทอดพระเนตรบุรุษบรรพชิต ศีรษะโล้นนุ่งห่มผ้ากาสาหวัดตร์ ครั้นทอดพระเนตรแล้ว จึงรับสั่งถามนายสารถิว่า นายสารถิผู้สหาย บุรุษนี้ถูกใครทำอะไรให้ แม้ศีรษะของเขาก็ไม่เหมือนคนอื่น ๆ แม้ผ้าทั้งหลายของเขาก็ไม่เหมือนคนอื่น ๆ

นายสารถิกราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า บรรพชิต.

นายสารถิผู้สหาย นี้หรือเรียกว่า บรรพชิต.

ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า บรรพชิต การประพฤดิธรรมเป็นความดี การประพฤดิสม่าเสมอเป็นความดี การพระพฤดิกุศลเป็นความดี การกระทำบุญเป็นความดี การไม่เบียดเบียนเป็นความดี การอนุเคราะห์แก่หมู่สัตว์เป็นความดี.

นายสารถิผู้สหาย ดิละ ที่บุคคลนั้นได้นามว่า บรรพชิต การประพฤดิธรรมเป็นความดี การพระพฤดิสม่าเสมอเป็นความดี การประพฤดิกุศลเป็นความดี การกระทำบุญเป็นความดี การไม่เบียดเบียนเป็นความดี การอนุเคราะห์แก่หมู่สัตว์เป็นความดี นายสารถิผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น เธอจงขับรถไปทางบรรพชิตนั้น.

คุณภิกษุทั้งหลาย นายสารีรับคำสั่งของพระวิปัสสีราชกุมารแล้ว
ข้ามรถไปทางบรรพชิตนั้น.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีราชกุมารได้ตรัสถามบรรพชิต
นั้นว่า สหาย ท่านถูกใครทำอะไรให้ แม้ศิระของท่านก็ไม่เหมือนของคนอื่นๆ
แม้ผ้าทั้งหลายของท่านก็ไม่เหมือนของคนอื่นๆ.

บรรพชิตนั้นได้ทูลว่า ขอถวายพระพร อาตมภาพแลชื่อบรรพชิต.

สหาย ก็ท่านหรือชื่อบรรพชิต.

ขอถวายพระพร อาตมภาพชื่อบรรพชิต การประพฤดิธรรมเป็น
ความดี การประพฤติสมาเสมอเป็นความดี การประพฤติกุศลเป็นความดี การ
กระทำบุญเป็นความดี การไม่เบียดเบียนเป็นความดี การอนุเคราะห์แก่หมู่สัตว์
เป็นความดี.

ดีละสหาย ที่ท่านได้นามว่าบรรพชิต การประพฤดิธรรมเป็นความดี
การประพฤติสมาเสมอเป็นความดี การประพฤติกุศลเป็นความดี การกระทำบุญ
เป็นความดี การไม่เบียดเบียนเป็นความดี การอนุเคราะห์แก่หมู่สัตว์เป็น
ความดี.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีราชกุมารได้ตรัสเรียกนาย
สารีมาสั่งว่า นายสารีผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น เธอจงนำรถกลับไปวังจากสวนนี้
แหละ ส่วนเราจักปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดร์ ออกบวชเป็น
บรรพชิต ณ สวนนี้แหละ.

พระวิปัสสีราชกุมารทรงผนวช

คุณภิกษุทั้งหลาย นายสารีรับคำสั่งของพระวิปัสสีราชกุมารแล้ว
ได้พารถกลับไปวังจากสวนนั้น ส่วนพระวิปัสสีราชกุมารได้ทรงปลงพระเกศา
และพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาหวัดร์. เสด็จออกทรงผนวชเป็นบรรพชิต

แล้ว ฅ พระอุทยานนั้เอง.

คุณภิกษุทั้งหลาย หมู่มหาชนในพระนครพันธุมดีราชธานีประมาณ ๘๔,๐๐๐ คน ได้สดับข่าวว่า พระวิปัสสีราชกุมารได้ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกทรงผนวชเป็นบรรพชิตเสียแล้ว ดังนี้ ครั้นแล้วมหาชนเหล่านั้น ได้ดำริดังนี้ว่า ก็พระวิปัสสีราชกุมารได้ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกทรงผนวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยใด พระธรรมวินัยนั้นคงไม่เลวทรามเป็นแน่ บรรพชานั้นคงไม่เลวทรามเป็นแน่ แต่พระวิปัสสีราชกุมารยังทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกทรงผนวชเป็นบรรพชิตได้ พวกเราทำไมจึงจะบวชไม่ได้เล่า.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล หมู่มหาชนประมาณ ๘๔,๐๐๐ คน ได้พากันโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิตตามเสด็จ พระวิปัสสีโพธิสัตว์แล้ว ได้ยินว่า พระวิปัสสีโพธิสัตว์ อันบริษัทนั้น ห้อมล้อมเสด็จเที่ยวจาริกไปในคาม นิคม ชนบท และราชธานี

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เสด็จหลีกออกเร้น อยู่ในที่ลับ ได้ทรงพระปริวิตกเช่นนี้ว่า การที่เราเป็นผู้ปะปนอยู่เช่นนี้ไม่สมควร ไฉนหนอ เราถึงหลีกออกจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว ภิกษุทั้งหลาย ครั้นสมัยต่อมา พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้เสด็จหลีกออกจากหมู่ประทับอยู่แต่พระองค์เดียว บรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูป ได้พากันไปทางหนึ่ง พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้เสด็จไปทางหนึ่ง.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ผู้เสด็จหลีกออกเร้น อยู่ในที่ลับ ได้ทรงพระปริวิตกเช่นนี้ว่า โลกนี้ถึงความยาก ย่อมเกิด แก่ ตาย และเวียนตาย เวียนเกิด เออ ก็แหละบุคคลไม่รู้ชัดถึงอุบายเครื่องพ้นทุกข์ คือ ขราและมรณะนี้ การพ้นทุกข์ คือ ขราและมรณะนี้ จักปรากฏได้เมื่อไรเล่า.

พระวิปัสสีทรงพิจารณาปฏิจสมุปบาท

[๑๕] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ชราและมรณะจึงมี ชราและมรณะมีเพราะอะไร เป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติมีอยู่ ชราและมรณะจึงมี ชราและมรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ชาติจึงมีชาติมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อภพมีอยู่ชาติจึงมี ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ภพจึงมี ภพมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่ออุปาทานมีอยู่ภพจึงมี ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ อุปาทานจึงมี อุปาทานมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อตัณหามีอยู่อุปาทานจึงมี อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ตัณหาจึงมี ตัณหา มีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย

ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อเวณามืออยู่ ตัณหาจึงมี ตัณหาเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ดังนี้ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมืออยู่นอ เวทนาจึงมี เวณามีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อผัสสะมืออยู่ เวทนาจึงมี เวณามีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมืออยู่นอ ผัสสะจึงมี ผัสสะมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อสพายนะมืออยู่ ผัสสะจึงมี ผัสสะมีเพราะสพายนะเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมืออยู่นอ สพายนะจึงมี สพายนะมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปมืออยู่ สพายนะจึงมี สพายนะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมืออยู่นอ นามรูปจึงมี นามรูปมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อวิญญาณมืออยู่ นามรูปจึงมี นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คฤกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ วิญญาณจึงมี วิญญาณมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปมีอยู่ วิญญาณจึงมี วิญญาณมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คฤกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า วิญญาณนี้ย่อมกลับเวียนมาแต่นามรูป หาใช่ออย่างอื่นไม่ โดยความเป็นไปเพียงเท่านั้น สัตว์โลกพึงเกิดบ้าง พึ่งแก่บ้าง พึ่งตายบ้าง พึ่งจุดบ้าง พึ่งอุบัติบ้าง ความเป็นไปนั้นคือวิญญาณมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย สฬายตนะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ตัณหามีเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เวทนามีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหามีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัยชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณโสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสย่อมมีพร้อมเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีได้ด้วยประการฉะนี้.

คฤกรภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปรีชา ความรู้แจ้งชัด แสงสว่างว่า สมุทัย ๆ (เหตุเกิดขึ้นพร้อม ๆ) ดังนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์มิได้สดับมาแล้วในกาลก่อนเลย.

[๔๐] คฤกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ได้ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะอะไรดับชราและมรณะจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะย่อมไม่มี เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ ชาติจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ชาติจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อภพไม่มี ชาติย่อมไม่มี เพราะภพดับ ชาติจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ ภพจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ภพจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพย่อมไม่มี เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ อุปาทานจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานย่อมไม่มี เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ ตัณหาจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ตัณหาจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาย่อมไม่มี เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ เวทนาจึงไม่มี เพราะอะไรดับ เวทนาจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาย่อมไม่มี เพราะผัสสะ

ดับ เวทนาจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ ผัสสะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ผัสสะจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะย่อมไม่มี เพราะสพายนะดับ ผัสสะจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ สพายนะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ สพายนะจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะย่อมไม่มี เพราะนามรูปดับ สพายนะจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ นามรูปจึงไม่มี เพราะอะไรดับ นามรูปจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปย่อมไม่มี เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ วิญญาณจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปไม่มี วิญญาณย่อมไม่มี เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า
หนทางเพื่อความตรัสรู้ที่เราได้บรรลุแล้วแล ก็เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึง
ดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ
เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนา
ดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ
เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาตีดับ ชรามรณโสภปริเทวทุกขโทมนัสและ
อุปายาสจึงดับโดยไม่เหลือ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีได้ด้วย
ประการฉะนี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปรีชา ความรู้แจ้งชัด แสงสว่างว่า
นิโรธ ๆ (ความดับ ๆ) ดังนี้ได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ในธรรม
ทั้งหลายที่พระองค์มิได้สดับมาแล้วในกาลก่อนเลย.

[๔๑] คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้นสมัยอื่น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรง
พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานชั้น ๕ ว่า ดังนี้รูป ดังนี้
เหตุเกิดแห่งรูป ดังนี้ความดับแห่งรูป ดังนี้เวทนา ดังนี้เหตุเกิดแห่งเวทนา
ดังนี้ความดับแห่งเวทนา ดังนี้สัญญา ดังนี้เหตุเกิดแห่งสัญญา ดังนี้ความดับ
แห่งสัญญา ดังนี้สังขาร ดังนี้เหตุเกิดแห่งสังขาร ดังนี้ความดับแห่งสังขาร
ดังนี้วิญญาณ ดังนี้เหตุเกิดแห่งวิญญาณ ดังนี้ความดับแห่งวิญญาณ เมื่อ
พระองค์ทรงพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปในอุปาทานชั้น ๕
อยู่ไม่นานนัก จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่นแล.

จบภาณวารที่สอง

พระปริวิตกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าวิปัสสี

[๔๒] คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้ทรงพระดำริว่า โฉนหนอ เราพึงแสดงธรรม

คุณกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าดีบั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนาม

ว่าวิปัสสี ได้ทรงพระดำริว่า ธรรมที่เราบรรลุล้วนนี้ เป็นธรรมลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ส่วนหมู่สัตว์นี้ มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัย เบิกบานแล้วในอาลัย ก็อันหมู่สัตว์ผู้มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัย เบิกบานแล้วในอาลัย ยากที่จะเห็นได้ซึ่งฐานะนี้ คือ ปัจจัยแห่งสภาวะธรรมอันเป็นที่อาศัยกันเกิดขึ้น (ปฏิจจสมุบาท) ยากที่จะเห็นได้ซึ่งฐานะแม่นี้คือ พระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา คลายความกำหนัด ดับทุกข์ ก็แหละเราพึงแสดงธรรม แต่สัตว์เหล่าอื่นไม่พึงรู้ทั่วถึงธรรมของเรา นั้นพึงเป็นความลำบากแก่เรา นั้นพึงเป็นความเดือนร้อนแก่เรา.

คุณภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า กาตาทั้งหลายที่ไม่อัสจรรยซึ่งพระองค์ มิได้เคยสดับมาแล้วแต่ก่อน ได้แจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ดังนี้

บัดนี้ ไม่ควรเลยที่จะประกาศธรรมที่เราได้บรรลุแล้วโดยแสนยาก ธรรมนี้อันสัตว์ที่ถูกราคะและโทสะครอบงำแล้ว ไม่ตรัสรู้ได้โดยง่าย สัตว์ที่ถูกราคะย่อมไว้ ถูกกองแห่งความมืดหุ้มห่อไว้แล้ว จักเห็นไม่ได้ซึ่งธรรมที่มีปรกติไปทวนกระแสอันละเอียด ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก เป็นอณู.

[๔๗] คุณภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พิจารณาเห็นดังนี้ พระทัยก็น้อมไปเพื่อความชวนชวนน้อย มิได้น้อมไปเพื่อจะทรงแสดงธรรม.

ว่าด้วยการอาราธนาของพรหม

[๔๔] คูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่งได้ทราบ พระปริวิตกในพระทัยของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ด้วยใจ แล้วจึงดำริว่า ผู้เจริญทั้งหลาย โลกจะนิบหนวยเสียดหนอ ผู้เจริญทั้งหลายโลกจะพินาศเสียดหนอ เพราะว่าพระทัยของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ใต้น้อมไปเพื่อความขวนขวายน้อยเสียดแล้ว มิใต้น้อมไปเพื่อจะทรงแสดงธรรม.

คูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ท้าวมหาพรหมนั้นหายไปในพรหมโลก มาปรากฏเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี เหมือนบุรุษที่มีกำลัง เขยิบออกซึ่งแขนที่คู้เข้าไว้ หรือคู้เข้าซึ่งแขนที่ได้เขยิบออกไว้ฉะนั้น.

คูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ท้าวมหาพรหมกระทำฝ่าอุตตราสงค์ เถวียงบ่าข้างหนึ่ง กูกชาณุมณฑลเบื้องขวาลงบนแผ่นดิน ประนมมือไปทางที่ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ประทับอยู่แล้วได้ กราบทูลกะพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระสกุจฉจงทรงแสดงธรรม ในโลกนี้สัตว์ที่มีกิเลสเพียงดังธูลิในจักขุเบาบาง ยังมีอยู่ เพราะมิได้ฟังธรรม สัตว์เหล่านั้นจึงเสื่อมเสียไป ผู้ที่รู้ทั่วถึงธรรมได้ ยังจักมี.

คูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อท้าวมหาพรหมนั้นกราบทูลเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้ตรัสกะท้าวมหาพรหม นั้นว่า คูกรพรหม แม้เราก็ได้ดำริแล้วเช่นนี้ว่า ไฉนหนอ เราพึงแสดงธรรม คูกรพรหม แต่เรานั้นได้คิดเห็นดังนี้ว่า ธรรมที่เราบรรลุล้วนนี้ เป็นธรรมลึกซึ่ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะ

บัณฑิต ส่วนหมู่นี้ มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัยเบิกบานแล้วในอาลัย ก็อันหมู่นี้ผู้มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัย เบิกบานแล้วในอาลัย ยากที่จะเห็นได้ซึ่งฐานะนี้ คือ ปัจจัยแห่งสภาวะธรรมอันเป็นที่อาศัยกันเกิดขึ้น (ปฏิจสมุบาท) ยากที่จะเห็นได้ซึ่งฐานะนี้คือ พระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหาคลายความกำหนด ดับทุกข์ ก็และเราพึงแสดงธรรม แต่สัตว์เหล่าอื่นไม่พึงรู้ทั่วถึงธรรมของเรานั้น พึงเป็นความลำบากแก่เรา นั้นพึงเป็นความเดือนร้อนแก่เรา ดูกรพรหมกาลาที่ไม่นำอัสจรรย ซึ่งเรามีได้สดับมาแล้วแต่ก่อนหรือได้แจ่มแจ้งแล้วดังนี้ บัดนี้ไม่ควรเลยที่จะประกาศธรรมที่เราได้บรรลุแล้ว โดยแสนยาก ฯลฯ

ดูกรพรหม เมื่อเราพิจารณาเห็นดังนี้ จิตก็น้อมไปเพื่อความชวนชวน น้อย มิได้น้อมไปเพื่อจะแสดงธรรม.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้ครั้งที่สองแล ท้าวมหาพรหมนั้น ฯลฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย แม้ครั้งที่สามแล ท้าวมหาพรหมนั้นก็ไต่กราบทูล

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระสุคตจงทรงแสดงธรรม ในโลกนี้ สัตว์ที่มีกิเลสเพียงดังขุติในจักขุเบาบางยังมีอยู่ เพราะมิได้ฟังธรรม สัตว์เหล่านั้นจึงเสื่อมเสียไป ผู้รู้ทั่วถึงธรรมได้ ยังจักมีอยู่ดังนี้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าวิปัสสีทรงตรวจโลก

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ทรงทราบการทูลเชิญของพรหมแล้ว ทรงอาศัยพระกรุณา ในหมู่นี้ จึงได้ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ก็

ได้ทรงเห็นหมู่สัตว์ บางพวกมีกิเลสเพียงดังฐลีในจักษุน้อย บางพวกมีกิเลสเพียงดังฐลีในจักษุมาก บางพวกมีอินทรีย์แก่กล้า บางพวกมีอินทรีย์อ่อน บางพวกมีอาการดี บางพวกมีอาการทราม บางพวกจะพึงให้รู้แจ้งได้ง่าย บางพวกจะพึงให้รู้แจ้งได้ยาก บางพวกเป็นภัพสัตว์ บางพวกเป็นอภัพสัตว์ บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย.

ในกอบุช หรือกอบัวหลวง หรือในกอบัวขาว ดอกอุบล ดอกบัวหลวงหรือดอกบัวขาว เกิดแล้วในน้ำ เจริญแล้วในน้ำ น้ำเลี้ยงอุปถัมภ์ไว้ บางเหล่ายังจมอยู่ภายในน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งขึ้นพ้นน้ำ อันน้ำมิได้คิดใบ แม้นั้นใด ภิกษุทั้งหลาย หมู่สัตว์ที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ทรงตรวจดูด้วยพุทธจักษุ ทรงเห็นก็ฉนนั่นเหมือนกัน บางพวกมีกิเลสเพียงดังฐลีในจักษุน้อย บางพวกมีกิเลสเพียงดังฐลีในจักษุมาก บางพวกมีอินทรีย์แก่กล้า บางพวกมีอินทรีย์อ่อน บางพวกมีอาการดี บางพวกมีอาการทราม บางพวกจะพึงให้รู้แจ้งได้ง่าย บางพวกจะพึงให้รู้แจ้งได้ยาก บางพวกเป็นภัพสัตว์ บางพวกเป็นอภัพสัตว์ บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ท้าวมหาพรหมทราบพระปริวิตกในพระทัยของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ด้วยใจแล้วจึงได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ด้วยคาถาทั้งหลายความว่า

[๔๕] ผู้ที่ยืนอยู่ยอดเขาสิลาล้วน พึงเห็นประชุมชน
โดยรอบ ฉนใด ท่านผู้มีเมธาติมีจักษุโดยรอบ
ฉนนั่นเหมือนกัน ขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จแล้วด้วย
ธรรม เป็นผู้ปราศจากความเศร้าโศก ทรงพิจารณา

เห็นประชุมชนผู้เคลื่อนกล่นไปด้วยความเศร้าโศก

ถูกชาติและชราครอบงำแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า

ผู้ชนะสงครามแล้ว เป็นนายพวก ปราศจากหนี

ขอพระองค์จงเสด็จลุกขึ้น เปิดเผยโลก

ขอผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม

ที่รู้ที่ทั่วถึงธรรมได้ ยังจักมี.

[๔๖] คูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อทำวมหาพรหมนั้นได้กราบทูลแล้ว ดังนี้
พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี จึงได้ตรัสกะทำวมหา
พรหมนั้นด้วยพระคาถาว่า

เราได้เปิดเผยประตอมตะไว้สำหรับท่านแล้ว ผู้มีโสต

จงปล่อยศรัทธามาเถิด คูกรพรหม เราารู้สึกลำบาก

จึงมิได้กล่าวธรรมอันประณีตซึ่งเราให้คล่องแคล่วแคล้ว

ในหมู่มนุษย์ ดังนี้.

[๔๗] คูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ทำวมหาพรหมคิดว่า เราเป็นผู้
มีโอกาส อันพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้
ทรงกระทำแล้ว เพื่อจะทรงแสดงธรรม จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี กระทำประทักษิณแล้วหายไป ณ ที่นั่นเอง.

[๔๘] คูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ทรงพระดำริว่า เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อน
เล่าหนอ ใครจะรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้เร็วพลันทีเดียว ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล
พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้ทรงพระดำริว่า พระ-
ราชโอรสพระนามว่าฉันทะ และบุตรปุโรหิตชื่อว่า ดิสสะนี้ ผู้อาศัยอยู่ใน
พระนครพันธุมดีราชธานีเป็นคนฉลาด เยียบแหลม มีปัญญา มีกิเลสเพียงดัง

ฐลีในจักขุเบาบางสิ้นกาลนาน โฉนหนอ เราพึงแสดงธรรมแก่พระราชโอรส พระนามว่าขันฑะ และบุตรปุโรหิตชื่อว่า ดิสสะก่อน คนทั้งสองนั้นจักรู้ทั่วถึง ธรรมนี้ได้รวดเร็วทีเดียว.

เรื่องคู่พระสาวกขันฑะและดิสสะ

คูกริกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ได้หายพระองค์ที่ควงโพธิพฤกษ์ไปปรากฏพระองค์ ณ มฤคทายวันชื่อว่าเขมะ ในพระนครพันธุมดีราชธานี. เปรียบเหมือนบุรุษที่มีกำลังเหยียดออกซึ่งแขนที่คู้เข้าไว้ หรือคู้เข้าซึ่งแขนที่ได้เหยียดออกไว้ ฉะนั้น.

คูกริกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ตรัสเรียกคนเฝ้าสวนมฤคทายวันมาว่า มานี นายมฤคทายบาล เธอจงเข้าไปยังพระนครพันธุมดีราชธานีแล้วบอกแก่พระราชโอรสพระนามว่าขันฑะ และบุตรปุโรหิตชื่อดิสสะ ดังนี้ ว่าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้เสด็จถึงพระนครพันธุมดีราชธานีแล้ว กำลังประทับอยู่ที่มฤคทายวันชื่อว่าเขมะ พระองค์ทรงพระประสงค์จะพบท่านทั้งสอง.

คูกริกษุทั้งหลาย นายมฤคทายบาลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีแล้ว เข้าไปยังพระนครพันธุมดีแล้วแจ้งข่าวแก่พระราชโอรสพระนามว่า ขันฑะ และบุตรปุโรหิตชื่อว่า ดิสสะ ว่าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เสด็จถึงพระนครพันธุมดีราชธานีแล้ว กำลังประทับอยู่ที่มฤคทายวันชื่อว่า เขมะ พระองค์ทรงพระประสงค์ที่จะพบท่านทั้งสอง.

ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระราชโอรสพระนามว่าขันฑะ และบุตรปุโรหิตชื่อว่าดิสสะ สั่งให้บุรุษเทียมยานที่ดี ๆ แล้วขึ้นสู่นานที่ดี ๆ ออกจาก

พระนครพันธุมคีราชธานี พร้อมกับยานศึกทั้งหลาย ขับตรงไปยังมฤคทายวัน
ขอว่าขเมะ ไปด้วยยานตลอดภูมิประเทศเท่าที่ยานจะไปได้แล้ว ลงจากยาน
เดินตรงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี
ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า
วิปัสสีแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่าวิปัสสี ได้ตรัสอนุப்புพิกถาแก่ท่านทั้งสองนั้น คือ ทรงประกาศ
ทานกถา สีลกถา สักกกถา โทษของกามที่ต่ำช้า เสรีหมอง และอนิสงส์
ในการออกบวช เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ทรงทราบวาทานทั้งสองนั้นมีจิตล่อง
มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิวรรณ์ มีจิตสูง มีจิตผ่องใส จึงได้ทรงประกาศ
ธรรมเทศนาที่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์
สมุทัย นิโรธ มรรค ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิด
ขึ้นแล้วแก่พระราชโอรสพระนามว่าขัณฑะ และบุตรปุโรหิตชื่อว่าติสสะ ว่าสิ่งใด
สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็นธรรมดา ณ
ที่นั่นนั่นแล เหมือนผ้าที่สะอาด ปราศจากมลทินควรรับน้ำข้อมด้วยดินะนั้น
ท่านทั้งสองนั้น เห็นธรรม ถึงธรรม รู้แจ้งธรรม หยั่งทราบธรรม ข้ามความ
สงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความแก่ล้าวกล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในสัตต
กาลนา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี
ว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ภายตของพระองค์ก็แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของทีคว่า เปิดของ
ที่ปิด บอกรทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่าผู้มีจักขุจักเห็น
รูปดังนี้ฉันใด พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมโดยอนกปริยายฉันนั้น
เหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เหล่านี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคและ
พระธรรมว่าเป็นที่พึ่ง ขอพวกข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบท ใน
สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

คุณภิกษุทั้งหลาย พระราชโอรสพระนามว่า ชัณฑะ และบุตรปุโรหิต
ชื่อว่าติสสะ ได้บรรพชา ได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนาม
ว่าวิปัสสี ได้ทรงยังท่านทั้งสองนั้นให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้
ร่าเริงด้วยธรรมิกถา แล้วประกาศโทษของสังขารอันต่ำช้าเศร้าหมอง และ
อนิสงส์ในการออกบวช จิตของท่านทั้งสองนั้นผู้อันพระผู้มีพระภาคอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ทรงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ
ให้ร่าเริงด้วยธรรมิกถา ไม่นานนัก ก็หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น.

เรื่องบรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูป

[๔๕] คุณภิกษุทั้งหลาย หมู่มหาชนชาวพระนครพันธุมดีราชธานี
ประมาณ ๘๔,๐๐๐ คน ได้สดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่าวิปัสสี เสด็จถึงพระนครพันธุมดีราชธานีโดยลำดับแล้ว ประทับอยู่
ณ มฤคทายวันชื่อ เขมะ ข่าวว่า พระราชโอรสพระนามว่า ชัณฑะ และบุตร
ปุโรหิตชื่อ ติสสะ ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาฬหพัศตร์ออกบวชเป็นบรรพชิต
ณ สำนักของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีแล้ว ดังนี้
คนเหล่านั้นครั้งได้ฟังแล้วต่างคิดเห็นกันว่า ก็พระราชโอรสพระนามว่า ชัณฑะ
และบุตรปุโรหิตชื่อว่า ติสสะ ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาฬหพัศตร์ ออกบวช
เป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยใด พระธรรมวินัยนั้น คงไม่ต่ำทรามแน่นอน
บรรพชานั้นคงไม่ต่ำทราม แต่พระราชโอรสพระนามว่า ชัณฑะ และบุตรปุโรหิต
ชื่อว่า ติสสะ ยังปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาฬหพัศตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิต
ได้ ไฉนพวกเราจึงจักออกบวชเป็นบรรพชิตบ้างไม่ได้เล่า.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล หมู่มหาชนประมาณ ๘๔,๐๐๐ คนได้
ชวนกันออกจากพระนครพันธุมดีราชธานี เข้าไปทางเขมะมฤคทายวัน ที่พระผู้มี

พระภาคประทับอยู่ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ได้ตรัสอนุบุพพิกถาแก่ชนเหล่านั้น คือทรงประกาศทานกถา สีลกถา สักกกถา โทษของกามที่ต่ำช้าเศร้าหมอง และอานิสงส์ในการออกบวช เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ทรงทราบว่า ชนเหล่านั้น มีจิตคล่อง มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิวรณ์ มีจิตสูง มีจิตผ่องใส จึงได้ทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่หมู่มหาชน ๘๔,๐๐๐ คนนั้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็นธรรมดา ณ ที่นั้นนั้นแล เหมือนผ้าที่สะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมด้วยสีนั้น ชนเหล่านั้น เห็นธรรม ถึงธรรม รู้แจ้งธรรม หยั่งทราบธรรม ข้ามความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความแก่ล้าวก้าวไม่ต้องรอผู้อื่นในสัตตสุตตนา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนบุคลลหงายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูป ดังนี้ฉันใด พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมโดยอเนกปริยาย ฉะนั้นนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เหล่านี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคกับพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึ่งได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค.

คุณภิกษุทั้งหลาย หมู่มหาชน ๘๔,๐๐๐ คนเหล่านั้น ได้บรรพชา ได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า

วิปัสสีแล้ว พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ได้ทรงยังภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้รื่นเริง ด้วยธรรมีกถาแล้ว ทรงประกาศโทษของสังขารที่ดำช้าเศร้าหมอง และอนิสงส์ในพระนิพพาน จิตของภิกษุเหล่านั้น ผู้อันพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ทรงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้รื่นเริง ด้วยธรรมีกถา ไม่นานนัก ก็หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น.

[๕๐] ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูปเหล่านั้น ได้สดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี เสด็จถึงพระนครพันธุมศิราชธานีโดยลำดับ ประทับอยู่ ณ มฤคทายวันชื่อว่า เขมะ และมีข่าวว่า กำลังทรงแสดงธรรมอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล บรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูปเหล่านั้น ได้พากันไปทางพระนครพันธุมศิราชธานีทางมฤคทายวันชื่อว่า เขมะ ที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ประทับอยู่ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี แล้วพากันนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ได้ตรัสอนุปุพพิกถาแก่บรรพชิตเหล่านั้น คือ ทรงประกาศทานกถา สีลกถา สักคกถา โทษของกามที่ดำช้าเศร้าหมอง และอนิสงส์ในการออกบวช เมื่อทรงทราบว่า บรรพชิตเหล่านั้นมีจิตคล่อง มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิวรณ์ มีจิตสูง มีจิตผ่องใส จึงได้ทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ดวงตาเห็นธรรมที่ปราศจากรูติ ปราศจากมลทิน ได้เกิด นี้แล้วแก่บรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูปนั้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็นธรรมดา ณ ที่นั่นนั้นแล เหมือนผ้าที่สะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมด้วยดี ฉะนั้น บรรพชิตเหล่านั้นเห็นธรรม

ถึงธรรม รู้แจ้งธรรม หยั่งทราบธรรม ข้ามความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความแก่กล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในสัตตศาสนา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูป ดังนี้ ฉันทิ พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมโดยอนกปริยาย ฉันทินั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เหล่านี้ ขอลงพระผู้มีพระภาคกับพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่า เป็นที่พึง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีภาค.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูปเหล่านั้น ได้บรรพชา ได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค พระนามว่าวิปัสสีแล้ว พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้ทรงยังภิกษุเหล่านั้นให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้รื่นเริงด้วยธรรมิกถา ทรงประกาศโทษของสังขารที่ดำช้าเศร้าหมอง และอนิสงส์ในพระนิพพาน^๑ จิตของภิกษุเหล่านั้น ผู้อื่นพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ทรงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้รื่นเริง ด้วยธรรมิกถา ไม่นานนัก ก็หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น.

[๕๑] ก็สมัยนั้น ในพระนครพันธุมดีราชธานี มีภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่มาก ประมาณหกล้านแปดแสนรูป ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้เสด็จเร้นอยู่ในที่ลับ เกิดความรำพึงในพระทัยว่า บัดนี้ ในพระนครพันธุมดีราชธานี มีภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่เป็นจำนวน

มาก ประมาณหกล้านแปดแสนรูป ถ้ากระไร เราพึงอนุญาตภิกษุทั้งหลายว่า
ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อ
ความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล
เพื่อความ สุข แก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าได้ไปทางเดียวกันสองรูป
เธอทั้งหลายจงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จง
ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง
ในโลกนี้ สัตว์พวกนี้ที่มีกิเลสเพียงดังฐลีในจักษุเบาบางยังมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟัง
ธรรม สัตว์พวกนั้นจึงเสื่อมเสียไป ผู้ที่รู้ทั่วถึงธรรมได้จักมี แต่ว่าโดยหกปี ๆ
ล่วงไป พวกเธอพึงกลับมายังพระนครพันธุมดีราชธานีเพื่อแสดงพระปาติโมกข์.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่ง ได้ทราบความ
ราฟังในพระทัยของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสิ
ด้วยใจแล้ว จึงได้หายตัวที่พรหมโลก ไปปรากฏอยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระ
ผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสิ เปรียบเหมือนบุรุษที่มี
กำลัง เขี่ยคอกซึ่งแขนที่คู้เข้าไว้ หรือคู้เข้าซึ่งแขนที่เขี่ยคอกไว้ ฉะนั้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทนไฉนนั้น ท้าวมหาพรหมนั้นกระทำผ้าอุตตราสงค์
เลวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่าวิปัสสิประทับอยู่ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธ-
เจ้าพระนามว่าวิปัสสิว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระ
สุคต ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ในพระนครพันธุมดีราช
ธานี มีภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ประมาณหกล้านแปดแสนรูป ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงอนุญาตภิกษุทั้งหลายเถิดว่า ภิกษุ
ทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความ
สุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อ

ความสุข แก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าได้ไปทางเดียวกันสองรูป ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงในโลกนี้ สัตว์พวกที่มีกิเลสเพียงดังธูลิในจักขุเบาบางยังมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรม สัตว์พวกนั้นจึงเสื่อมเสียไป ผู้ที่รู้ทั่วถึงธรรมได้ยังจักมี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้าพระองค์ก็จักกระทำโดยที่จะให้ภิกษุทั้งหลายกลับมายังพระนครพันธุมดีราชธานี เพื่อแสดงพระปาติโมกข์โดยหกปี ๆ ล่วงไป.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท้าวมหาพรหมนั้นได้กราบทูลดังนี้แล้วถวายบังคม พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี กระทำประทักษิณแล้ว หายไป ณ ที่นั่นเอง.

ส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนา

[๕๒] ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ในเวลาเย็น เสด็จออกจากที่เรือนแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย มาว่า ภิกษุทั้งหลาย วันนี้ เราไปเรือนอยู่ในที่ลับ เกิดความรำพึงในใจว่า ในพระนครพันธุมดีราชธานี มีภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากประมาณหกล้านแปดแสนรูป ถ้ากระไร เราพึงอนุญาตภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าได้ไปทางเดียวกันสองรูป เธอทั้งหลายจงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ในโลกนี้ สัตว์พวกนั้นจึงเสื่อมเสียไป ผู้ที่รู้ทั่วถึงธรรมได้ยังจักมี แต่ว่าโดยหกปี ๆ ล่วงไป พวกเธอพึงกลับมายังพระนครพันธุมดีราชธานี เพื่อแสดงปาติโมกข์ ภิกษุทั้งหลาย ทนใจ

นั่นแล ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่ง ได้ทราบความรำพึงในใจของเราด้วยใจ แล้ว จึงได้หายตัวที่พรหมโลก มาปรากฏเฉพาะหน้าเรา เปรียบเหมือนบุรุษที่มีกำลัง เหยียดออกซึ่งแขนที่คู้เข้าไว้ หรือคู้เข้าซึ่งแขนที่เหยียดออกไว้ ฉะนั้น ภิกษุทั้งหลาย ที่นั่น ท้าวมหาพรหมนั้น กระทำฝ่าอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีมาทางเราแล้วพูดกะเราว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้อนี้เป็นอย่าง นั้น ข้าแต่พระสุต ข้อนี้เป็นอย่างนั้น บัดนี้ในพระนครพันธุมดีราชธานี มี ภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ประมาณหกล้านแปดแสนรูป ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงอนุญาตภิกษุทั้งหลายเถิดว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชน เป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าได้ไปทางเดียวกันสองรูป ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จง ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ในโลกนี้ สัตว์พวกที่มีกิเลสเพียงดังรูปในจักษุเบาบางยังมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟัง ธรรม สัตว์พวกนั้นจึงเสื่อมเสียไป ผู้ที่รู้ทั่วถึงธรรมได้ยังจักมี ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ แม้ข้าพระองค์ก็จักกระทำโดยที่จะให้ภิกษุทั้งหลายกลับมายังพระนคร พันธุมดีราชธานี เพื่อแสดงพระปาฏิโมกข์โดยหกปี ๆ ล่วงไป ภิกษุทั้งหลาย ท้าวมหาพรหมนั้นพูดกะเราดังนี้แล้ว ใหว้เรา กระทำประทักษิณ แล้วหายไป ในที่นั่นเอง.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์ แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่า ได้ไปทางเดียวกันสองรูป ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงแสดงธรรมงามใน

เบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ
พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง ในโลกนี้ สัตว์พวกที่มีกิเลสเพียง
ดังฐลีในจักขุเบาบางยังมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรม สัตว์พวกนั้นจึงเสื่อมเสียไป
ผู้รู้ทั่วถึงธรรมได้ยังจักมี แม้เราก็จักกระทำ โดยที่ให้พระนครพันธุมติเป็น
สถานที่อันเธอทั้งหลาย ฟังกลับมาแสดงพระปาติโมกข์โดยหกปี ๆ ล่วงไป ดังนี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ภิกษุทั้งหลายได้เที่ยวจาริกไปในชนบท
โดยวันเดียวเท่านั้นโดยมาก.

[๕๓] ก็โดยสมัยนั้นแล ในชมพูทวีปมีอวาสอยู่ ๘๔,๐๐๐ อวาส
เมื่อล่วงไปได้พรรษาหนึ่งแล้ว เทพดาทั้งหลายได้ร้องประกาศว่า ข้าแต่ท่าน
ผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ล่วงไปพรรษาหนึ่งแล้ว บัดนี้ยังเหลือห้าพรรษา โดยอีก
ห้าพรรษาล่วงไป ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปยังพระนครพันธุมติราชธานี เพื่อสวด
พระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้สองพรรษาแล้ว เทพดาทั้งหลายได้ร้องประกาศว่า
ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ล่วงไปสองพรรษาแล้ว บัดนี้ ยังเหลือสี่พรรษา
โดยอีกสี่พรรษาล่วงไป ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปยังพระนครพันธุมติราชธานี เพื่อ
สวดพระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้สามพรรษาแล้ว เทพดาทั้งหลายได้ร้อง
ประกาศว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ล่วงไปสามพรรษาแล้ว บัดนี้ ยัง
เหลือสามพรรษา โดยอีกสามพรรษาล่วงไป ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปยังพระนคร
พันธุมติราชธานี เพื่อสวดพระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้สี่พรรษาแล้ว บัดนี้
ยังเหลือสองพรรษา โดยอีกสองพรรษาล่วงไป ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปยัง
พระนครพันธุมติราชธานี เพื่อสวดพระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้ห้าพรรษาแล้ว
เทพดาทั้งหลายได้ร้องประกาศว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ล่วงไปห้า
พรรษาแล้ว บัดนี้ ยังเหลือพรรษาเดียว โดยอีกพรรษาเดียวล่วงไป ท่านทั้งหลาย
พึงเข้าไปยังพระนครพันธุมติราชธานี เพื่อสวดพระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้

หกพรรษาแล้ว เทวดาทั้งหลายได้ร่ำองประกาศว่าล่องไปหกพรรษาแล้ว บัดนี้ถึงเวลาละ ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปยังพระนครพันธุมดีราชธานี เพื่อสวดพระปาติโมกข์.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้น บางพวกไปด้วยอิทธา-
นุกาพของตน บางพวกไปด้วยอิทธานุกาพของเทวดา เข้าไปยังพระนครพันธุม-
ดีราชธานี โดยวันเดียวเท่านั้น เพื่อสวดพระปาติโมกข์

ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์

[๕๔] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ทรงสวดพระปาติโมกข์ในที่ประชุมพระภิกษุ
สงฆ์ดังนี้-

ขันติคือความทนทานเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้ง
หลายตรัสว่า พระนิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่ง ผู้ทำร้ายผู้อื่น
ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ไม่ชื่อว่าเป็น
สมณะเลย.

การไม่ทำบาปทั้งสิ้น การยังกุศลให้ถึงพร้อมการทำจิต
ของตนให้ผ่องใส นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

การไม่กล่าวร้าย ๑ การไม่ทำร้าย ๑ ความสำรวมใน
พระปาติโมกข์ ๑ ความเป็นผู้รู้ประมาณในภัตตาหาร ๑
ที่นอนที่นั่งอันสงัด ๑ การประกอบความเพียรในอธิจิต ๑
หกอย่างนี้ เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

[๕๕] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่ควงไม้พญาสัตตพฤษ์
ในป่าสุกวัน ใกล้อุกกุฏฐนคร ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรานั้นไปเร้นอยู่ในที่ลับ

เกิดความรำพึงในใจว่า ชั้นสุทธาวาสซึ่งเรามีได้เคยอยู่เลย โดยเวลาอันยืดยาว นานนี้ นอกจากเทวดาเหล่าสุทธาวาสแล้ว ไม่ใช่โอกาสที่ใคร ๆ จะได้โดยง่าย ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปหาเทวดาเหล่าสุทธาวาสจนถึงที่อยู่ ภิกษุทั้งหลาย ทนใด นั้น เราได้หายไปทีควงไม้พญาศาลพฤกษ์ ในป่าสุกวันโกสลูกกัญจนคร ไปปรากฏในพวกเทวดาเหล่าวิหา เปรียบเหมือนบุรุษที่มีกำลัง เขี่ยคอกซึ่ง แขนที่คู้เข้าไว้ หรือคู้เข้าซึ่งแขนที่เขี่ยคอกไว้ ฉะนั้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นแล เทพดานับร้อยนับพันเป็นอัน มาก ได้เข้ามาหาเราครั้นเข้ามาหา ให้อำนาจแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพดาเหล่านั้นเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ นับแต่ขึ้นไป ๕๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เสด็จอุบัติในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัม พุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในชาติตติยสกุล เป็นโกณฑัญญะโดยพระโคตร มีพระชนมายุประมาณแปดหมื่นปี พระองค์ได้ ตรัสรู้ที่ควงไม้แคฝอย มีคู่พระสาวกชื่อว่าพระขันฑะเถระ และพระติสสเถระ ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ การประชุมกันแห่งพระสาวกของ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้มีแล้วสามครั้ง ครั้ง หนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุหกล้านแปดแสนรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนแสนรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุม กันเป็นจำนวนแปดหมื่นรูป พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัม พุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีที่ได้ประชุมกันทั้งสามครั้งนี้ ล้วนแต่เป็นพระจีณาสพ ทั้งสิ้น ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ภิกษุผู้ปฏิบัติชื่อนโศกะ ได้เป็นอัครอุปัฏ ฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พระราชา พระนามว่า พันธุม เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่า พันธุมดี เป็นพระชนนี

บังเกิดเกล้าของพระองค์ พระนครชื่อว่าพันธุมิ เป็นราชธานีของพระเจ้าพันธุมิ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การออกมหาภิเนษกรรมณ์ การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีเป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์นั้น ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค พระนามว่าวิปัสสี คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้วจึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมาก ได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหา ให้อุไรแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพดาเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์นับแต่ขึ้นไป ๑๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขิ เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในชาติตติยสกุล เป็นโกณฑัญญะโดยโคตร มีพระชนมายุประมาณเจ็ดหมื่นปี พระองค์ได้ตรัสรู้ควงไม้กุ่มบก มีพระอภิญญาและพระสัมภวาจา เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขิ ได้มีแล้วสามครั้ง ครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแสนรูป อีกครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแปดหมื่นรูป อีกครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุเจ็ดหมื่นรูป ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขิ ที่ได้ประชุมกันทั้งสามครั้งนี้ ล้วนแต่พระขีณาสพทั้งสิ้น ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ภิกษุผู้ปฏิบัติชื่อนามังการะ ได้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขิ พระราชาพระนามว่าอรุณะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าปภาวดี เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระองค์ พระนครชื่อว่าอรุณวดี เป็นราชธานีของพระเจ้าอรุณ

ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ การบรรพชา การตั้ง
ความเพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เป็นอย่างนี้ ๆ พวกข้าพระองค์นั้น ประพฤติ
พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขี คลาย
กามฉันทะในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานันตนเอง เทพดานันบรียอนับพันเป็น
อันมากได้เข้าหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นเทวดาเหล่านั้นยืนเรียบบรียอแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์
ในกัปที่ ๓๑ นั้นเอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า
เวสสภู ได้เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติใน
ขันตยสกุลเป็นโกณฑัญญะโดยพระโคตร มีพระชนมายุประมาณหกหมื่นปี
พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ควงไม้สาละพฤกษ์ มีพระโสนเถระและพระอุตตรเถระเป็นคู่
พระอัครสาวกซึ่งเป็นคู่อันเจริญ ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ การประชุมกันแห่ง
พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู ได้
มีแล้วสามครั้ง ครั้งหนึ่งมีสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแปดหมื่นรูป อีก
ครั้งหนึ่ง มีสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุเจ็ดหมื่นรูป อีกครั้งหนึ่ง มีสาวก
ประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุหกหมื่นรูปสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ที่ได้ประชุมกันทั้งสามครั้งนี้ ล้วนแต่เป็นพระ
จิณาสพทั้งสิ้น ภิกษุผู้อุปฐากชื่อว่าอุปสันตะได้เป็น อัครอุปฐากของพระผู้มี
พระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู พระราชาพระนามว่า สุปป-
ตีตะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ายสวดี เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของ
พระองค์ พระนครชื่อว่าอนมะเป็นราชธานีของพระเจ้าสุปปตีตะ ข้าแต่
พระองค์ผู้บริบูรณ์ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ การบรรพชา การตั้งความ

เพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู เป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ พวกข้าพระองค์นั้นประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเวสสภู คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานันเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพดาเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ ในภัททกัปนี้เอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ได้เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นพราหมณ์โดยพระชาติเสด็จอุบัติในพราหมณสกุลเป็นกัสสปะโดยพระโคตร มีพระชนมายุประมาณสี่หมื่นปี พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ควงไม้ชีก มีพระวิรุทธะและพระสัตถุชีวะเถระ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ การประชุมกันแห่งสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ได้มีแล้วครั้งเดียว เป็นจำนวนภิกษุสี่หมื่นรูป ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ สาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ที่ได้ประชุมกันครั้งเดียวนี้ ล้วนแต่เป็นพระขีณาสพทั้งสิ้น ภิกษุผู้ปฏิญาณชื่อว่า วุฑฒิชะ ได้เป็นอัครปฏิญาณของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ พราหมณ์ชื่ออัคคิตตะเป็นพระชนก พราหมณ์ชื่อว่า วิสาขา เป็นพระชนนี บังเกิดเกล้าของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ ก็เวลานั้น พระเจ้าเขมะ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระนครชื่อว่า เขมวดี เป็นราชธานี ของพระเจ้าเขมะ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรม การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะเป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ พวกข้าพระองค์นั้นประพฤติ

พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะ คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานันเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทวดาเหล่านั้นยืนเรียบริ้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ในภัททกัปนี้เอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า โจนาคมนะ ได้เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในพราหมณสกุลเป็นกัศสปะโดยพระโคตร มีพระชนมายุประมาณสามหมื่นปี พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ควงไม้มะเดื่อ มีพระภิกษุโยสเถระและพระอุตตรเถระ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การประชุมกันแห่งสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า โจนาคมนะ ได้มีแล้วครั้งเดียว เป็นจำนวนภิกษุสามหมื่นรูป พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า โจนาคมนะ ที่ได้ประชุมกันครั้งเดียวนี้ล้วนแต่เป็นพระฉินาสพทั้งสิ้น ภิกษุผู้อุปฐากชื่อโสตติชะ เป็นอัครอุปฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโจนาคมนะ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์พราหมณ์ชื่อว่า ยัญญทัตตะ เป็นพระชนก พราหมณ์ชื่อว่า อุตตรา เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระองค์ ก็ครั้งนั้น พระเจ้าโสกะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระนครชื่อว่าโสภวัตติ เป็นราชธานีของพระเจ้าโสกะ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักรของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโจนาคมนะ เป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์นั้นประพฤติพรหมจรรย์ ในพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโจนาคมนะ คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายจึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพคานั้นเอง เทพคานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทวดาเหล่านั้นยืนเรียบริ้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ในภัททกัปนี้เอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ได้เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในพราหมณ์สกุลเป็นกัสสปะโดยพระโคตร มีพระชนมายุประมาณสองหมื่นปี พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ควงไม้ไทร มีพระตีสถะและพระภราทวาชเถระ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ได้มีแล้วครั้งเดียว เป็นจำนวนภิกษุสองหมื่นรูป ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า กัสสปะ ที่ได้ประชุมกันครั้งเดียวนี้ ล้วนแต่เป็นพระชินาสพทั้งสิ้น ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่อว่า สัพพมิตะ ได้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า กัสสปะ พราหมณ์ชื่อพรหมทัตต์ เป็นพระชนก พราหมณ์ชื่อ ธนวดิ เป็นพระชนนี บังเกิดเกล้าของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ก็ครั้งนั้น พระเจ้ากิงกิ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระนครพาราณสี เป็นราชธานีของพระเจ้ากิงกิ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ เป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์นั้นประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาให้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพดาเหล่านั้นยืนเรียบริ้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ในภัททกัปนี้เอง บัดนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในชาติตยสกุล เป็นโคตมโดยพระโคตร ประมาณพระชนมายุของพระผู้มีพระภาคน้อยนิดเดียว เร็วพลัน ผู้ที่มีชีวิตอยู่นานก็เป็นอยู่ได้เพียงร้อยปี บางทีก็มีชีวิตอยู่น้อยกว่าบ้าง มากกว่าบ้าง พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ ที่ควงไม้โพธิ์ มีพระสารีบุตรเถระและพระโมคคัลลานเถระ เป็นคู่พระอัครสาวกซึ่งเป็นคู่อันเจริญของพระผู้มีพระภาค ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาค ได้มีแล้วครั้งเดียว เป็นจำนวนภิกษุหนึ่งพันสองร้อยห้าสิบบรูป ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ สาวกของพระผู้มีพระภาคที่ได้ประชุมกันครั้งเดียวนี้ ล้วนแต่เป็นพระขีณาสพทั้งสิ้น ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่ออานนท์ได้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาค ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระราชาพระนามว่า สุทโธทนะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ามายา เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาค พระนครชื่อกบิลพัสดุ์ เป็นราชธานี ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรม การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคเป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์นั้นประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล เราพร้อมด้วยเทพดาเหล่าอวิหาได้เข้าไปหาเทพดาเหล่าอตัปปา ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล เราพร้อมด้วยเทพดาเหล่าอวิหาและเหล่าอตัปปา ได้เข้าไปหาเทพดาเหล่าสุทัสสา ภิกษุทั้งหลาย

ครั้งนั้นแล เราพร้อมด้วยเทพดาเหล่าอวิหา เหล่าอตัปปา และเหล่าสุทัสสาได้เข้าไปหาเทพดาเหล่าสุทัสสี ภิภุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล เราพร้อมด้วยเทพดาเหล่าอวิหา เหล่าอตัปปา เหล่าสุทัสสา และเหล่าสุทัสสี ได้เข้าไปหาเทพดาเหล่าอกนิฏฐาแล้ว.

ดูกรภิภุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพดาเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ นับถอยหลังแต่นี้ไปได้ ๕๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในชาติตติยสกุลเป็นโกณฑัญญะโดยพระโคตร มีพระชนมายุประมาณแปดหมื่นปี พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ควงไม้แฉฝอย มีพระฉันทเถระและพระติสสเถระเป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้มีแล้วสามครั้ง ครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุหกล้านแปดแสนรูป อีกครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแสนรูป อีกครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแปดหมื่นรูป พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ที่ได้ประชุมกันทั้งหมดครั้งนี้ ล้วนแต่เป็นพระชีนาสพทั้งสิ้น ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ภิภุ ผู้อุปัฏฐากชื่อ อโศกะ ได้เป็นอัครอุปัฏฐาก ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี พระราชาพระนามว่า พันธุม เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่า พันธุมดี เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระองค์ พระนครชื่อพันธุมดี เป็นราชธานีของพระเจ้าพันธุม ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรม การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้ การประกาศ

พระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ พวกข้าพระองค์นั้น ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพดาเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ นับถอยหลังแต่นี้ไป ๓๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ได้เสด็จอุบัติในโลก ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ พวกข้าพระองค์นั้นประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า สิขี คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้น เทพดาเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ ในกัปที่ ๓๑ นั้นเองแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า เวสสภู ได้เสด็จอุบัติในโลก ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ พวกข้าพระองค์นั้น ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค พระนามว่า เวสสภู คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพดาเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ ในภัททกัปนี้เอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า กกุสันธะ ได้เสด็จอุบัติในโลก ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ พวกข้าพระองค์

ประพุดิพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่า กกุสันธะ คลายกามฉันท์
ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็น
อันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นเทพดาเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
นिरทุกข์ ในภัททกัปนี้เอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า
โกนาคมนะ ได้เสด็จอุบัติในโลก ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้
นिरทุกข์ พวกข้าพระองค์
ประพุดิพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่า โกนาคมนะ คลายกามฉันท์
ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็น
อันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้าง
หนึ่ง ครั้น เทพดาเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
นिरทุกข์ ในภัททกัปนี้เอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนาม
ว่า กัสสปะ ได้เสด็จอุบัติในโลก ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้
นिरทุกข์ พวกข้า-
พระองค์ ประพุดิพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่า กัสสปะ คลาย
ความพอใจในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็น
อันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้าง
หนึ่ง ครั้นเทพดาเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
นिरทุกข์ ในภัททกัปนี้เอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จ
อุบัติในโลก พระองค์เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในขัตติยสกุล เป็น
โคตมะโดยพระโคตร ข้าแต่พระองค์ผู้
นिरทุกข์ พระชนมายุของพระผู้มีพระภาค
น้อยนิดเดียวเร็วพลัน ผู้ที่มีชีวิตอยู่นานก็เป็นอยู่ได้เพียงร้อยปี บางทีก็น้อย

กว่าบ้าง มากกว่าบ้าง ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ที่ควง
ไม้โพธิ์ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระสารีบุตรเถระและพระโมคคัลลานเถระ
เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญของพระผู้มีพระภาค ข้าแต่พระองค์
ผู้นิรทุกข์ การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคได้มีแล้วครั้งเดียว
เป็นจำนวนภิกษุหนึ่งพันสองร้อยห้าสิบบุรุษ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระสาวก
ของพระผู้มีพระภาคที่ได้ประชุมกันแล้วครั้งเดียวนี้ ล้วนแต่เป็นพระชินาสพ
ทั้งสิ้น ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่อว่า อานันทะ ได้เป็นอัคร
อุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาค ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระราชาพระนามว่า
สุทโธทนะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่า มายา เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้า
ของพระผู้มีพระภาค พระนครชื่อกบิลพัสดุ์ เป็นราชธานี ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์
การเสด็จออกมหาภิเนษกรรม การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้
การประกาศพระธรรมจักรของพระผู้มีพระภาคเป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้
นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์ ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค คลายความ
พอใจในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

ธรรมธาตุที่ทรงแทงตลอดด้วยดี

[๕๖] ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ธรรมธาตุนี้ ตถาคตแทงตลอด
แล้วอย่างดีด้วยประการฉะนี้แล ฉะนั้น พระพุทธเจ้าที่ล่วงไปแล้ว ปรีนิพพาน
แล้ว ทรงตัดธรรมเป็นเหตุทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว ทรงตัดความเวียนว่ายตายเกิด
ได้แล้ว ทรงครอบงำความเวียนว่ายตายเกิดได้แล้ว ทรงล่วงทุกข์ได้ทุกอย่าง
แล้ว ตถาคตย่อมระลึกถึงได้แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม แม้โดยพระ
โคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่งพระสาวก แม้โดยการ
ประชุมกันแห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงมี

พระชาติอย่างนี้ จึงมีพระนามอย่างนี้ จึงมีพระโคตรอย่างนี้ จึงมีศีลอย่างนี้
จึงมีธรรมอย่างนี้ จึงมีปัญญาอย่างนี้ จึงมีวิหารธรรมอย่างนี้ จึงมีวิมุตติอย่างนี้.

แม้พวกเทพดาก็ได้บอกเนื้อความนี้แก่ตถาคต ซึ่งเป็นเหตุให้ตถาคต
ระลึกถึงได้ซึ่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ปรีณิพพานแล้ว ตัดกรรม
เป็นเหตุทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว ทรงตัดความเวียนว่ายตายเกิดได้แล้ว ทรงครอบ
งำความเวียนว่ายตายเกิดได้แล้ว ทรงล่วงทุกข์ได้ทุกอย่างแล้ว แม้โดยพระชาติ
แม้โดยพระนาม แม้โดยพระโคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดย
คู่แห่งพระสาวก แม้โดยการประชุมกันแห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้
มีพระภาคเหล่านั้น จึงมีพระชาติอย่างนี้ จึงมีพระโคตรอย่างนี้ จึงมีศีลอย่างนี้
จึงมีปัญญาอย่างนี้ จึงมีวิหารธรรมอย่างนี้ จึงมีวิมุตติอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นยินดีชื่นชม
ภายิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล.

จบมहाปทานสูตร ที่ ๑

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 68

อวมงคลวิลาสินี

ทีฆนิกาย มหาวรรควรรณา

อรรถกถา महाปทานสูตร

มหาปทานสูตรมีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กเรริกุฎี ณ พระวิหารเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในพระนครสาวัตถี.

ต่อไปนี้เป็น การพรรณนาบทตามลำดับในมหาปทานสูตรนั้น บทว่า ในกเรริในบทว่า กเรริกุฎีกาย เป็นชื่อของไม้กุ่มน้ำ กเรริมณฑปตั้งอยู่ใกล้ประตูกุฎีนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่ากเรริกุฎี เหมือนท่านเรียกว่าโกสัมพกุฎี เพราะตั้งอยู่ใกล้ประตูต้นเล็บเหยี่ยว.

นัยว่าภายในพระวิหารเชตวัน มีเรือนใหญ่อยู่ ๔ หลังคือกเรริกุฎี โกสัมพกุฎี คันธกุฎี สพลชระ (เรือนไม้สน) หลังหนึ่ง ๆ สำเร็จด้วยการบริจาคทรัพย์หลังละหนึ่งแสน. ใน ๔ หลังนั้นพระเจ้าปเสนทิทรงสร้างสพลชระ. ที่เหลืออนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้าง. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงประทับอยู่ ณ กเรริกุฎี โดยที่อนาถบิณฑิกคฤหบดีได้สร้างทิพยพฤกษ์จุฑเทววิมานไว้เบื้องบนเสาทั้งหลาย.

บทว่า **ปัจฉาภคต** ความว่า เมื่อภิกษุฉันอาหารมือเดียว และมีใช้นั้น ภายหลังอาหาร ฉันแต่เช้าตรู่แม้ฉันภายในเที่ยงวัน ก็ชื่อว่าปัจฉาภคตเหมือนกัน แต่ในที่นี้ท่านประสงค์ปัจฉาภคตรหลังอาหารตามปกติ. บทว่า **ปิณฑุปาต-**

ปฎิกุณฺทานิ ความว่า เมื่อภิกษุกลับจากบิณฑบาตฉันอาหารเสร็จแล้วลุกขึ้น.
บทธว่า **กเรริมณฑมาเล** ความว่า ณ ศาลานั่งซึ่งสร้างไว้ไม่ไกลกเรริมณฑป
นั่นเอง.

ได้ยินว่า กเรริมณฑปนี้อยู่ในระหว่างคันธกุฎีและศาลา. เพราะฉะนั้น
คันธกุฎีบ้าง กเรริกุฎีบ้าง ศาลาบ้าง ท่านเรียกว่าโรงกเรริมณฑล.

บทธว่า **บุพเพนิวาสปฏิตฺยตฺตา** ความว่า ธรรมิกถาประกอบด้วย
บุพเพสันนิวาสกล่าวคือขันธสันดานที่อาศัยอยู่ในชาติก่อนจำแนกออกอย่างนี้ คือ
ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้างอันเป็นไปแล้ว. บทธว่า **ธมฺมิ** คือประกอบด้วย
ธรรม. บทธว่า **อุทฺปาติ** ความว่า บุพเพนิวาสญาณของพระทศพลนำอศจรรย
จริง. ถามว่า ชื่อว่าบุพเพนิวาส ไครระลึกได้ ไครระลึกไม่ได้ ตอบเดียรถีย
ระลึกได้ พระสาวกพระปัจเจกพุทธะระลึกได้. เดียรถียพวกไหนระลึกได้. เดียรถีย
เหล่าใดถึงความเป็นผู้เลิศเป็นกรรมวาที เดียรถียแม่เหล่านั้ก็ระลึกได้ตลอด
๔๐ กัป เท่านั้น ยิ่งกว่านั้นไม่ได้. พระสาวกระลึกได้แสนกัป. พระอัครสาวก
ทั้งสองระลึกได้สองขัย และแสนกัป. พระปัจเจกพุทธะระลึกได้สองอสงขัย
และแสนกัป. แต่พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีกำหนดเท่านั้นเท่านี้. พระพุทธ-
เจ้าทั้งหลายทรงระลึกเท่าที่ทรงหวัง เดียรถียทั้งหลายระลึกได้ตามลำดับขั้น
พ้นลำดับแล้วไม่สามารถระลึกได้. เดียรถียทั้งหลายแม้ระลึกได้ตาม ลำดับก็ถึง
ความเป็นผู้ไม่มีความรู้สึก ย่อมไม่เห็นความเป็นไปของขั้นเหมือนนกตกลง
ไปในตาข่าย และคนพิการตกลงไปในหลุม. เขาเหล่านั้นตกแล้วในที่นั้นย่อม
เห็นว่าเท่านั้นเอง ยิ่งกว่านั้นไม่มี. ด้วยเหตุนี้ การระลึกถึงบุพเพสันนิวาสของพวก
เดียรถียย่อมเป็นเหมือนคนตาบอดเดินไปด้วยปลายไม้เท้า. ธรรมดาคนตาบอด
เมื่อยังมีคนถือปลายไม้เท้าอยู่ย่อมเดินไปได้ เมื่อไม่มีก็นั่งอยู่ที่นั่นเองฉันใด
พวกเดียรถียก็ฉันนั้นนั่นแล ย่อมสามารถระลึกถึงได้ตามลำดับขั้น เว้นลำดับ

เสียแล้วยอมไม่สามารถระลึกได้. แม้พระสาวกทั้งหลาย ก็ระลึกถึงตามลำดับขั้นได้ ครั้นถึงความเป็นผู้ไม่มีความรู้สึก ย่อมไม่เห็นความเป็นไปของขั้น. แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ชื่อว่ากาลอันไม่มีแห่งขั้นทั้งหลายของสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปสู่วัฏฏะเหล่านั้นยอมไม่มี แต่ในอสังขณยอมเป็นไป ๕๐๐ กัป เพราะฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายก้าวล่วงกาลประมาณเท่านี้ ตั้งอยู่ในคำแนะนำอันพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงประทานแล้ว ย่อมระลึกถึงข้างหน้าได้เหมือนท่านโศกิตะฉะนั้น. อนึ่ง พระอัครสาวกทั้งสองและพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายตรวจจุมติและปฏิสนธิแล้วยอมระลึกถึงได้. กิจคือจุมติและปฏิสนธิของพระพุทธเจ้าทั้งหลายยอมไม่มี. พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระประสงค์จะทรงเห็นฐานะใด ๆ ย่อมทรงเห็นฐานะนั้น ๆ ที่เดียว. อนึ่ง เดียรถีย์ทั้งหลายเมื่อระลึกถึงบุพเพสันนิวาสยอมระลึกถึงสิ่งที่ตนเห็นแล้ว กระทำแล้ว ฟังแล้วเท่านั้น. พระสาวกทั้งหลายและพระปัจเจกพุทธะทั้งหลายก็เหมือนอย่างนั้น. แต่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงระลึกถึงสิ่งทั้งหมดที่เดียวที่พระองค์หรือผู้อื่นเห็นแล้วกระทำแล้วฟังแล้ว. บุพเพนิวาสญาณของพวกเดียรถีย์เป็นเช่นกับแสงหิ่งห้อย ของพระสาวกทั้งหลายเป็นเช่นกับแสงประทีป ของพระอัครสาวก เป็นเช่นกับแสงดาวประกายพุกฤษ์ ของพระปัจเจกพุทธะทั้งหลายเป็นเช่นกับแสงพระจันทร์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นเช่นกับแสงลูริยมณฑลพันดวง. พระพุทธเจ้านั้นไม่กำหนดประมาณเท่านี้ว่า ร้อยชาติ พันชาติ แสนชาติ หรือ ร้อยกัป พันกัป แสนกัป เมื่อพระพุทธเจ้าทรงระลึกถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งยอมไม่พลาดยอมไม่ขัดข้องโดยแท้ ความนึกคิดต่อเนื่องกันยอมเป็นความต่อเนื่องกันด้วยความหวัง ความไตร่ตรองและจิตตฺบาทนั่นเอง บุพเพนิวาสญาณยอมเล่นไปไม่ติดขัดดุจลูกศรเหล็กเล่นไปฉับพลันในกองใบไม้ที่ผู้ และคูอินทวัชระที่ซัดไปบนยอดเขาสิเนรุ.

บทว่า อโห มหนตุ ภควโต ปุพฺพเพนิวาสนาณ ความว่า การ
สนาทนาเกิดขึ้น คือ เป็นไปแล้วปรารภพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย ประการฉะนี้
เพื่อแสดงความทั้งหมดนั้น โดยย่อท่านจึงกล่าวไว้ในบาลีเพียงว่า อติปิ ปุพฺพเพ-
นิวาโส อติปิ ปุพฺพเพนิวาโส ในบทเหล่านั้นบทว่า อติปิ แปลว่าเมื่อนี้

ข้อความใดที่ควรกล่าวไว้ในบาลีนี้ว่า อสุโสสิ โข ภควา ฯเปฯ ออ
ภควา ออนุปฺปโต ท่านกล่าวไว้แล้วในอรรถกถาพรหมชาลสูตรนั้นแล ต่อไป
นี้ข้อความนั้น เป็นความต่างกัน. ในสูตรนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้สดับโดย
พระสัพพัญญุตญาณ. ในสูตรนี้ได้สดับโดยทิพโสต. อนึ่ง ในสูตรนั้นสนทนา
ถึงคุณและโทษยังค้างอยู่. ในสูตรนี้สนทนาถึงบุพเพนิวาสนา. เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า ภิกษุเหล่านี้สรรเสริญคุณปรารภบุพเพนิวาสนา
ของเรา แต่ไม่รู้ความสำเร็จแห่งบุพเพนิวาสนาของเรา ช่างเถิด เราจักกล่าว
ถึงความสำเร็จแห่งบุพเพนิวาสนานั้นแล้วแสดงแก่พวกเธอ จึงเสด็จมาประทับ
นั่ง ณ พุทธอาสน์อันประเสริฐซึ่งตามปกติตั้งไว้เพื่อพระพุทธเจ้าประทับนั่ง
แสดงธรรม ซึ่งขณะนั้นภิกษุทั้งหลายปลาบปลื้มใจว่ามีพระพุทธประสงค์จะทรง
แสดงธรรมกถาเกี่ยวกับบุพเพนิวาสนา แก่ภิกษุเหล่านั้นในที่สุดแห่งคำถามว่า
ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสนทนาเรื่องอะไรกัน และแห่งคำตอบตั้งแต่ต้นว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้ากลับจากบิณฑบาตแล้วในเวลาปัจฉิมภัต ได้
นั่งประชุมกัน ณ โรงกเรริมณฑล แล้วเกิดสนทนาธรรมกันขึ้นเกี่ยวกับบุพเพ-
นิวาสนาว่า บุพเพนิวาส บุพเพนิวาส ดังนี้พระเจ้าข้า จึงตรัสคำเป็นต้นว่า
พวกเธอปรารภนาจะฟังหรือไม่. ในบทเหล่านั้น บทว่า อิจฺเจยฺยาลโน แปลว่า
พวกเธอปรารภนาจะฟังหรือไม่หนอ.

ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายมีใจรื่นเริงเมื่อจะทูลวิงวอนกะพระผู้มีพระภาค-
เจ้า จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงเวลาแล้วที่พระองค์จะทรงกระทำ
ธรรมกถานี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า เอตฺตสฺส คือ การกระทำธรรมกถานี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับคำทูลวิงวอนของภิกษุเหล่านั้น มี พระพุทธประสงค์จะทรงแสดง จึงทรงชักชวนภิกษุเหล่านั้นในการเงี้ยวฟังและ ตั้งใจฟังด้วยดีด้วยพระดำรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้ากระนั้น พวกเธอทั้งหลาย จงฟังแล้ว มีพระพุทธประสงค์จะประกาศการระลึกถึงทางอันตัดขาดแล้ว ไม่ทั่วไปแก่ชนเหล่าอื่น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย นับแต่นี้ไปดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยัม วิปสฺสึ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปสฺสึในกัปใด. แท้จริง ยัม ศัพท์นี้ ใช้ในปฐมวิภักตี ในบททั้งหลายเป็นต้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อความใดที่ข้าพระองค์สดับมาแล้วรับมาแล้วต่อหน้า พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ข้าพระองค์จะกราบทูลข้อความนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ใช้ในทุติยวิภักตีในบททั้งหลายเป็นต้นว่า

ท่านอกิตติ พวกข้าพเจ้าได้ถามข้อความอันใดไว้ พวก ข้าพเจ้าจะขอถามข้อความอันนั้นอื่น ขอเชิญท่านจงบอกข้อความนั้น แต่ข้าพเจ้าทั้งหลายเถิดดังนี้.

ใช้ในตติยวิภักตี ในบททั้งหลายเป็นต้นว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ ไม่มีช่องว่างด้วยโลกธาตุหนึ่งไม่ใช่ฐานะที่จะเป็นได้. แต่ในบทนี้พึงทราบว่าเป็นในสัตตมวิภักตี. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ยสมฺมึ กปะเป แปลว่าในกัปใด. บทว่า อุทปะถิ ความว่า ยังหมื่นโลกธาตุให้บังเกิดขึ้นแล้ว. บทว่า ภทฺทกปะเป ความว่า ในสุนทรกัปคือในสาระกัป เพราะมีพระพุทธเจ้าทรง อุบัติขึ้น ๕ พระองค์ ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงยกย่องกัปนี้ จึงตรัส อย่างนี้.

ดังได้ทราบมาแล้ว ตั้งแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายทรงบำเพ็ญ อภินิหาร ย่อมไม่มีแม้ในกัปเดียวในระหว่างนั้นที่พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ทรง อุบัติแล้ว. ก็แต่ก่อนอภินิหารของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย พระพุทธ-

เจ้า ๔ พระองค์คือ พระตันหังกร พระเมธังกร พระสรณังกร พระทีปังกรทรง
อุบัติแล้วในกัปเดียว. ในส่วนที่เหนือขึ้นไปของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น ได้ว่าง
เปล่าพระพุทธเจ้าไปถึงหนึ่งอสงไขยทีเดียว. ในที่สุดอสงไขยกัป พระพุทธเจ้า
พระนามว่า โกณทัณฑุญะพระองค์เดียวเท่านั้น ทรงอุบัติขึ้นในกัปหนึ่ง. แม้จากนั้น
ก็ได้ว่างเปล่าพระพุทธเจ้าไปอีกหนึ่งอสงไขย. ในที่สุดอสงไขยกัป พระพุทธ-
เจ้า ๔ พระองค์ คือ พระสุมังคละ พระสุมนะ พระเรวตะ พระโสภิตะ ทรงอุบัติ
ขึ้นในกัปหนึ่ง. แม้จากนั้นก็ว่างเปล่าพระพุทธเจ้าไปอีกหนึ่งอสงไขย ในที่สุด
-อสงไขยกัป ต่อไปอีก อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์
คือ พระอนิมทัสสี พระปทุมะ พระนารทะทรงอุบัติขึ้นในกัปหนึ่ง. แม้จาก
นั้นก็ว่างเปล่าพระพุทธเจ้าไปอีกหนึ่งอสงไขย. ในที่สุดอสงไขยกัป ต่อไปอีก
แสนกัป พระผู้มีพระภาคพระนามว่า พระปทุมุตตระ พระองค์เดียวเท่านั้น
ทรงอุบัติขึ้นในกัปหนึ่ง. ต่อจากนี้ไปอีกสามหมื่นกัป พระพุทธเจ้าสองพระองค์
คือ พระสุเมธะ พระสุชาตะทรงอุบัติขึ้นในกัปหนึ่ง. ในส่วนที่เหนือออกไป
จากนั้น ต่อไปอีก ๑๘,๐๐๐ กัป พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ พระปิยทัสสี
พระอัทธทัสสี พระธัมมทัสสี ทรงอุบัติขึ้นในกัปหนึ่ง. ต่อจากนั้นไป ๕๘ กัป
พระพุทธเจ้าพระนามว่า สิทธิตถ ทรงอุบัติขึ้น. ในกัปหนึ่ง ต่อจากนั้นไป ๕๒ กัป
พระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระติสสะ พระปุสสะ ทรงอุบัติขึ้นในกัปหนึ่ง.
ต่อจากนั้นไป ๕๑ กัป พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ทรงอุบัติขึ้น. ต่อ
จากนั้น ๓๑ กัป พระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระสิขี พระเวสสภู ทรงอุบัติ
ขึ้น. ในกัทรกัปนี้ พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ
พระกัสสปะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลายทรงอุบัติขึ้น พระเมตเตยยะ
จักทรงอุบัติขึ้นภายหลัง. กัปนี้เป็นสุนทรกัปเป็นสารกัป เพราะมีพระพุทธเจ้า
ทรงอุบัติขึ้น ๕ พระองค์ด้วยประการฉะนี้ ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรง
ยกย่องกัปนี้ จึงตรัสอย่างนี้.

ถามว่า ข้อที่ว่าพระพุทธเจ้าประมาณเท่านั้น ทรงอุบัติขึ้นแล้วก็ดี จัก
ทรงอุบัติขึ้นก็ดีในกัปนี้ ย่อมเป็นการปรากฏแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้นหรือ
หรือว่าย่อมเป็นการปรากฏแม้แก่ผู้อื่นด้วย. ตอบว่า ย่อมเป็นการปรากฏแม้แก่
ผู้อื่นด้วย. ถามว่า แก่ใคร. ตอบว่า แก่พรหมชั้นสุทธาวาส.

จริงอยู่ในกาลดำรงอยู่แห่งกัป เมื่อโลกสันนิวาสดำรงอยู่ตลอดคอสงไชย
หนึ่ง ฝนเริ่มตกเพื่อให้โลกดำรงอยู่. ย่อมเป็นเหมือนหิมะตกในสุดแคว้นแต่
ต้นเทิว. จากนั้นก็มีรำข้าวประมาณหนึ่ง งบประมาณหนึ่ง ข้าวสารประมาณ
หนึ่ง ถั่วเขียวประมาณหนึ่ง ถั่วทองประมาณหนึ่ง พุทรา มะขามป้อม
ผักเหลียง ผักเขียว น้ำเต้า ประมาณหนึ่ง เป็นสายน้ำงอกงามขึ้นโดยลำดับ
หนึ่งอุสกะ สองอุสกะ กิ่งคาจูด หนึ่งคาจูด กิ่งโยชน์ หนึ่งโยชน์ สองโยชน์
สามโยชน์ สิบโยชน์ ฯลฯ แสนโยชน์เป็นประมาณ ตั้งอยู่บริบูรณ์ในระหว่าง
แสนโกฏิจักรวาลจนถึงอกนิภูฐพรหมโลก. ลำดับนั้น น้ำนั้นตกโดยลำดับ เมื่อ
น้ำตก เทวโลกทั้งหลายย่อมดำรงอยู่ในที่ของเทวโลกเป็นปกติ. วิธีสร้างเทวโลก
เหล่านั้น ท่านกล่าวไว้แล้วในบุพเพนิวาสกถา ในวิสุทธิมรรค.

ก็ฐานะของมนุษยโลก เหมือนเมื่อนำเข้าไปแล้วปิดปากชมกรกเสียว
น้ำนั้นก็อยู่ได้ด้วยอำนาจของลม. แผ่นดินย่อมตั้งอยู่ได้เหมือนใบบัวอยู่หลังน้ำ.
มหาโพธิบัลลังก์ เมื่อโลกพินาศ จะพินาศในภายหลัง เมื่อโลกดำรงอยู่ที่ดำรง
อยู่ก่อน. ณ โพธิบัลลังก์นั้น กอบัวกอหนึ่ง ย่อมเกิดขึ้นเป็นบุพพนิมิตร หาก
ว่าในกัปนั้นของโพธิบัลลังก์นั้น พระพุทธเจ้าจักทรงอุบัติ ดอกบัวย่อมเกิดขึ้น
หากไม่ทรงอุบัติ ดอกบัวจะไม่เกิด. อนึ่ง เมื่อดอกบัวเกิดหากพระพุทธเจ้าองค์
หนึ่งจักทรงอุบัติก็เกิดดอกเดียว. หากพระพุทธเจ้าจักทรงอุบัติ ๒ องค์ ๓ องค์
๔ องค์ ๕ องค์ ดอกบัวก็เกิด ๕ ดอก. อนึ่ง ดอกบัวเหล่านั้นเป็นดอกมีช่อดิด
กันในบ้านเดียวกัน. ท้าวสุทธาวาสพรหมทั้งหลายชวนกันว่า ท่านผู้นิรุกษ์

ทั้งหลาย พวกเรามากันเกิด จักเห็นบุพนิมิตรแล้วพากัน มายังมหาโพธิบัลลังก์สถาน ในกัปที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายยังไม่ทรงอุบัติดอกบัวก็ไม่มี. ทวยเทพทั้งหลายเห็นดอกบัวไม่มีดอกก็มีความเสียวใจว่า พ่อคุณเอ๋ย โลกจักมีคมนหนอ สัตว์ทั้งหลายถูกความมืดครอบงำจักเห็นในอบาย เทวโลก ๖ พรหมโลก ๕ จักว่างเปล่า ครั้นเห็นดอกบัวในเวลาบานต่างดีใจว่า เมื่อพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ ทรงก้าวลงสู่ครรภ์พระมารดา ประสูติ ตรัสรู้ ยังธรรมจักรให้เป็นไป ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์หยั่งลงจากเทวโลก ทรงปลงอายุสังขารเสด็จดับขันธปรินิพพาน พวกเราจักเห็นปาฏิหาริย์ อันทำให้หมื่นจักรวาลหวั่นไหว และอบายทั้ง ๔ จักเสื่อมโทรม เทวโลก ๖ พรหมโลก ๕ จักบริบูรณ์พากันเปล่งอุทานไปสู่พรหมโลกของตนของตน.

อนึ่ง ดอกบัว ๕ ดอกเกิดขึ้นแล้ว ในกัปนี้. แม้ท้าวสุทธาวาสพรหมทั้งหลายครั้งเห็นดอกบัวเหล่านั้นก็รู้ความนี้ว่า พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ทรงอุบัติแล้ว องค์ที่ ๕ จักทรงอุบัติต่อไปดังนี้ ด้วยอานุภาพแห่งนิมิตรเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ข้อนี้เป็นปรากฏแก่ผู้อื่นดังนี้.

แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงบุพเพนิวาส ด้วยสามารถ กำหนดกัปโดยนัยเป็นต้นว่า คุณริกษุทั้งหลาย นับแต่บัดนี้ไป ดังนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงด้วยสามารถกำหนดชาติเป็นต้นของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า คุณริกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าพระวิปัสสิดังนี้.

ในบทเหล่านั้นพึงทราบวินิจฉัยในการกำหนดอายุ. บททั้งสองนี้ว่า **ปริตตุ ลหุก** เป็นไวยากรณ์ของอายุน้อยนั่นเอง. ด้วยว่า อายุใดน้อย อายุนั้นย่อมเป็นของนิคหน้อยและเยา. บทว่า **อปุปวา ภยโย** คือ อายุเกินกว่า ๑๐๐ ปี มีน้อย. ครั้น ยังไม่ถึง ๑๐๐ ปี ย่อมเป็นอยู่ ๒๐ ปี ๓๐ ปี ๔๐ ปี ๕๐ ปี หรือ ๖๐ ปี. แต่คนอายุยืนอย่างนี้หาได้ยากนัก ได้ข่าวว่า คนโน้นอยู่นานอย่างนี้

ควรพากันไปดูในที่นั้น ๆ. บรรดาคนมีอายุยืนนั้น นางวิชาอุบาสิกาอยู่ได้ ๑๒๐ ปี พรหมณ์ไปกษรชาติ พรหมณ์พรหมายุ พรหมณ์เสละ พรหมณ์พาวริยะ พระอนนทเถระ พระมหากัสสปเถระ ก็เหมือนกัน แต่พระอนุรุทธเถระอยู่ถึง ๑๕๐ ปี พระพากุลเถระอยู่ ๑๖๐ ปี ท่านผู้นี้มีอายุยืนกว่าทั้งหมด. แม้ท่านก็อยู่ไม่ถึง ๒๐๐ ปี.

ก็พระโพธิสัตว์ทั้งปวงมีพระวิปัสสีเป็นต้น ถือปฏิสนธิในครรภ์พระมารดา ด้วยอสังขาริกจิต สหระคด้วยโสมนัสและสัมปยุตด้วยญาณ อันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งเมตตา. เมื่อถือปฏิสนธิด้วยจิตดวงนั้นจะมีอายุอสงไขยหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าทั้งปวง จึงมีอายุอสงไขยหนึ่ง. ถ้ามว่า เพราะเหตุไรท่านเหล่านั้นจึงไม่ตั้งอยู่ถึงอสงไขย. ตอบว่า เพราะความวิบัติแห่งฤดูและ โภชนะ. จริงอยู่ อายุย่อมเสื่อมบ้าง ย่อมเจริญบ้างด้วยอำนาจแห่งฤดูและ โภชนะ.

ในข้อนั้น เมื่อใดพระราชาทรงหลายไม่เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม เมื่อนั้น อุปราช เสนาบดี เศรษฐี สกนนคร สกนรัฐ ก็ย่อมไม่ประกอบด้วยธรรมเหมือนกัน. เมื่อเป็นดังนั้น อารักขเทวดาของชนเหล่านั้น ภูมมเทวดา ผู้เป็นมิตรของเทวดาเหล่านั้น อากาสัญญกเทวดาผู้เป็นมิตรของภูมมเทวดา อุณหวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของอากาสัญญกเทวดา อัปภวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของอุณหวลาหกเทวดาเหล่านั้น สัตวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของอัปภวลาหกเทวดาเหล่านั้น วัสสวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของสัตวลาหกเทวดาเหล่านั้น จาคุมมหาราชิกาเทวดา ผู้เป็นมิตรของวัสสวลาหกเทวดาเหล่านั้น ดาวดึงสเทวดา ผู้เป็นมิตรของจาคุมมหาราชิกาเทวดาเหล่านั้น ยามาเทวดา ผู้เป็นมิตรของดาวดึงสเทวดาเหล่านั้นเป็นต้น トラบเท่าถึงภวักคพรหม เว้นพระอริยสาวกเทวดาทั้งหมด แม้พรหมบริษัท ก็เป็นผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม. พระจันทร์พระอาทิตย์ย่อมดำเนินไปลุ่ม ๆ ดอน ๆ เพราะเทวดาเหล่านั้นไม่

ประกอบด้วยกรรม. ลมย่อมไม่พัดไปตามทางลม. เมื่อลมไม่พัดไปตามทางลม ย่อมทำให้วิมานซึ่งตั้งอยู่บนอากาศสะท้อน. เมื่อวิมานสะท้อนพวกเทวดาก็ไม่มีจิตใจจะไปเล่นกีฬา. เมื่อเทวดาไม่มีจิตใจจะไปเล่นกีฬา. ฤดูหนาว ฤดูร้อน ย่อมไม่เป็นไปตามฤดูกาล. เมื่อฤดูไม่เป็นไปตามฤดูกาล. ฝนย่อมไม่ตกโดยชอบ บางครั้งตก บางครั้งไม่ตก ตกในบางท้องที่ ไม่ตกในบางท้องที่ ก็เมื่อตกย่อมตก ขณะหว่าน ขณะแตกหน่อ ขณะแตกก้าน ขณะออกรวง ขณะออกนํ้านมเป็นต้น ย่อมตกโดยประการที่ไม่เป็นอุปการะแก่ข้าวกล้าเลย และแล้งไปนาน ด้วยเหตุนี้ ข้าวกล้าจึงสุกไม่พร้อมกันปราศจากสมบัติมีกลิ่นสีและรสเป็นต้น. แม้ในข้าวสาร ที่ใส่ในภาชนะเดียวกัน ข้าวในส่วนหนึ่งดิบ ส่วนหนึ่งเปียกและ ส่วนหนึ่งไหม้. บริโภคข้าวนั้นเข้าไปย่อมถึงโดยอาการ ๓ อย่างในท้อง. สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีโรครวมและมีอายุน้อยด้วยเหตุนี้. อายุย่อมเสื่อมด้วยอำนาจของฤดูและโภชนะ ด้วยประการฉะนี้โดยแท้.

แม้ทวยเทพทั้งปวงตลอดถึงพรหม โลกย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยกรรม โดยนัยอันมีในเบื้องต้นว่า ก็เมื่อใดพระราชาเป็นผู้ประกอบด้วยกรรม เมื่อนั้น แม้เสนาบดีและอุปราชก็เป็นผู้ประกอบด้วยกรรมดังนี้. เพราะทวยเทพเหล่านั้น ตั้งอยู่ในธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมดำเนินไปโดยสม่ำเสมอ. ลมย่อมพัดไปตามทางของลมย่อมไม่ทำให้วิมานที่ตั้งอยู่บนอากาศสะท้อน. เมื่อวิมานไม่สะท้อนพวกเทวดาก็มีใจเล่นกีฬา. ฤดูย่อมเป็นไปตามกาลอย่างนี้. ฝน ย่อมตกโดยชอบเมื่อฤดูข้าวกล้าตั้งแต่ขณะหว่าน ตกตามเวลา แล้งไปตามเวลา. ด้วยเหตุนี้ ข้าวกล้าสุกพร้อมกัน มีกลิ่นหอม มีสีงาม มีรสอร่อย มีไอชะ. โภชนะที่ปรุงด้วยข้าวกล้านั้นแม้บริโภคแล้วก็ถึงความย่อยง่าย สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีโรครวมมีอายุยืนด้วยเหตุนี้. อายุย่อมเจริญด้วยอำนาจฤดูและโภชนะ ด้วยประการฉะนี้.

ในบรรดาพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า
วิปัสสีทรงอุบัติในขณะที่สัตว์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระสิขี ทรงอุบัติในขณะที่
สัตว์มีอายุ ๙๐,๐๐๐ ปี ดังนั้น ท่านกำหนดอายุไว้ คล้ายกับเสื่อมไปโดยลำดับ
แต่ไม่ใช่เสื่อมอย่างนั้น. พึงทราบว่ายอายุเจริญ เจริญแล้วเสื่อม. ถาว่า
อย่างไร. ตอบว่า ในภัทรกัปกี่ก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากุกสันธะทรง
อุบัติในขณะที่สัตว์มีอายุ ๔๐,๐๐๐ ปี กำหนดอายุไว้ ๕ ส่วน ดำรงอยู่
๔ ส่วน เมื่อถึงส่วนที่ ๕ ก็ปรินิพพาน. อายุนั้นเสื่อมถึงกาลกิริยาเมื่อ
อายุ ๑๐ ปี แล้วเจริญอีกเป็นอสงไขย จากนั้นก็เสื่อมดำรงอยู่ในขณะที่สัตว์
มีอายุ ๓๐,๐๐๐ ปี. กาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โคนาคมนะ
ทรงอุบัติ. แม้เมื่อพระโคนาคมนะนิพพานแล้วอย่างนั้น อายุนั้นเสื่อมถึง
กาลกิริยาเมื่ออายุ ๑๐ ปี แล้วเจริญอีกเป็นอสงไขย เสื่อมอีกดำรงอยู่ในขณะ
ที่สัตว์มีอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี. กาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ทรง
อุบัติ. แม้เมื่อพระกัสสปะนั้นปรินิพพานอย่างนั้นแล้ว อายุนั้นก็เสื่อมถึงกาล
กิริยาเมื่อมีอายุ ๑๐ ปี แล้วเจริญอีกเป็นอสงไขยเสื่อมอีกถึงกาลกิริยาเมื่อมีอายุ
๑๐๐ ปี. ที่นั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพวกเราทรงอุบัติ. อายุมิได้เสื่อมลง
โดยลำดับอย่างนั้น พึงทราบว่ายอายุ เจริญแล้วจึงเสื่อม. ในข้อนั้นพึงทราบ
ว่า ข้อที่เมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุเจริญ พระพุทธเจ้าย่อมทรงอุบัตินั้นแลเป็น
กำหนดอายุของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น. การกำหนดอายุจบ พึงทราบวินิจฉัยใน
การกำหนดสถานที่ตรัสรู้

บทว่า ปาฏลียามูเล คือภายใต้ต้นแคฝอย. ลำต้นแคฝอยนั้นโดย
ส่วนสูงถึง ๑๐๐ ศอก คือ วันนั้นลำต้นพุ่งขึ้นไป ๕๐ ศอกถึง ๕๐ ศอก.
อนึ่ง ต้นแคฝอยนั้นในวันนั้นมีดอกจตุตถกับช่อปกคลุมเป็นอันเดียวกัน
ตั้งแต่โคนต้น. กลิ่นทิพย์พุ่งไป. มิใช่ดอกแคฝอยต้นนี้ต้นเดียวเท่านั้นบาน.

ต้นแคฝอยทั้งหมดในหมื่นจักรวาลก็บาน. มิใช่แคฝอยอย่างเดียวนาน.
บรรดาต้นไม้ทั้งหมดในหมื่นจักรวาลก็บาน เช่น กอปทุมบานที่กอ ก้านปทุมบาน
ที่ก้าน สายปทุมบานที่สาย อากาศปทุมบานบนอากาศบัวหลวง ทำลายพื้นดิน
ผุดขึ้น. แม้มหาสมุทรก็คายาษาไปด้วย ปทุม ๕ ชนิดและด้วยบัวขาบ บัวแดง.
ทั้งหมื่นจักรวาลได้มีกลุ่มดอกไม้คล้ายธง เคลื่อนกลาดไปด้วยพวงดอกไม้เนื่อง
กันและกองดอกไม้ที่ร่วง ณ ที่นั้น ๆ แพรวพรายไปด้วยดอกไม้สีต่าง ๆ ได้
เป็นเช่นกับสวนนันทวัน จิตรลดาวัน มิสสกวัน และปารุสกวัน. เป็นคุจยก
ธงขึ้น ณ ริมขอบจักรวาลด้านทิศตะวันออก จด ริมขอบจักรวาลด้านทิศตะวัน
ตก. และคุจยกธงขึ้น ณ ริมขอบจักรวาลด้านทิศตะวันตก ทิศใต้ ทิศเหนือ
จด ริมขอบจักรวาลด้านทิศใต้. ได้เป็นจักรวาลอัน สมบูรณ์ด้วยสิริของกัน และ
กัน อย่างนี้. บทว่า **อภิสมพุทฺโธ** ความว่า แสงตลอด คุณ ความเจริญ สิริ
อันเป็นพุทธะ คือ ตรีสรู้อย่างซึ่งอริยสัจ ๔. แม้ในบททั้งหลายเป็นต้นว่า คุณร
กิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิขี เป็นพระอรหันตสัมมา
สัมพุทธะตรีสรู้อย่างแล้ว ณ ดวงไม้มุณฑลิกดังนี้ พึงทราบการพรรณนาโดยนัยนี้
แล.

ก็บทว่า **ปุลุทฺธิโก** ในที่นี้ คือ ต้นมะม่วงมีรสหวาน. แม้ต้น
มะม่วงนั้นก็มิมีปริมาณนั้นเหมือนกัน. อนึ่งในวันนั้นต้นมะม่วงนั้นก็ปกคลุมไป
ด้วยดอกอันเป็นทิพย์และมีกลิ่นหอม. มิใช่ดอกอย่างเดียว. ได้มีผลคกด้วย.
มะม่วงนั้น ข้างหนึ่งผลอ่อน ข้างหนึ่งผลปานกลาง ข้างหนึ่งผลยังไม่แก่จัด
ข้างหนึ่งผลแก่จัดมีรสอร่อย มีโอชะจุใจใส่ทิพย์โอชะลงไปห้อยย้อยลง. ต้นมะ
ม่วงนั้นฉันใด ในหมื่นจักรวาลก็ฉันนั้น ต้นไม้ที่ออกดอกก็ได้ประดับด้วยดอก
ต้นไม้ที่ออกผลก็ได้ประดับด้วยผล.

บทว่า **สาโล** คือต้นสาละ. แม้ต้นสาละนั้น ก็มีปริมาณนั้นเหมือนกัน. พึงทราบดอกสิริความเจริญอย่างนั้นเหมือนกัน. แม้ในต้นไม้ซีกก้นนี้เหมือนกัน ในต้นมะเดื่อไม่มีดอกความงอกงามของผลในต้นมะเดื่อนี้มีนัยกล่าวไว้ใน ต้นมะม่วงนั้นแล. ในต้นไทรก็อย่างเดียวกันในโพธิ์ใบก็อย่างเดียวกัน.

บัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์อย่างเดียวกัน. แต่ต้นไม้เป็นอย่างอื่น. ในบรรดาต้นไม้เหล่านั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงรู้แจ้งถึงการตรัสรู้ กล่าวคือมรรคญาณ ๔ ณ ควางไม้ใด ๆ ไม้หนึ่ง ๆ ท่านเรียกว่า โพธิ. นี้ชื่อว่ากำหนดสถานที่ตรัสรู้.

พึงทราบวินิจฉัยในการกำหนดสาวก. บทว่า **ขณฺฑติสุตฺ** คือสาวกชื่อว่า ขันฑะและติสสะ. ท่านทั้งสองนั้นท่านขันฑะร่วมบิดาเดียวกัน เป็นน้อง ท่านติสสะเป็นบุโรหิต. ท่านขันฑะบรรลุนิพพานแห่งปัญญาบารมี ท่านติสสะบรรลุนิพพานแห่งสมาธิบารมี. บทว่า **อคฺคํ** อธิบายว่า เป็นผู้สูงสุด เพราะความเป็นผู้มีคุณไม่เหมือนกับ ผู้ที่เหลืออกเว้นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี. บทว่า **ภทฺทยฺคํ** อธิบายว่า ชื่อว่าคู่เจริญเพราะความเป็นผู้เลิศ.

บทว่า **อภิกฺขสมฺภวํ** คือ สาวกชื่อว่า อภิกขุ และ สัมภวะ ท่านทั้งสองนั้น ท่านอภิกขุบรรลุนิพพานแห่งปัญญาบารมีไปสู่พรหมโลก จากอรุณวดีกับ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิขี แล้วแสดงปาฏิหาริย์หลายอย่างแก่พรหมบริษัท แสดงธรรมแผ่ไปทั่วห่มันโลกธาตุให้มีคัมภีร์แล้วส่องแสงสว่างแก่ผู้ที่เกิดสังเวชนี้อะไรกัน แล้วอธิษฐานว่า ขอให้ชนทั้งปวงจงเห็นรูปของเราและจงได้ยินเสียงของเราดังนี้ ได้กล่าวสองคาถา ว่าท่านทั้งหลายจงเริ่มได้ดังนี้ เป็นต้น ให้ได้ยินเสียง. ท่านสัมภวะได้บรรลุนิพพานแห่งสมาธิบารมี.

บทว่า **โสณุตฺตริ** คือพระสาวกชื่อว่า โสณะและพระอุตตระ. ในท่านทั้งสองนั้น ท่านโสณะบรรลุนิพพานแห่งปัญญาบารมี ท่านอุตตระบรรลุนิพพานแห่งสมาธิบารมี.

บทว่า **วิฐุระสญชีวะ** คือ พระสาวกชื่อว่า วิฐุระ และสญชีวะ ในท่านทั้งสองนั้น ท่านวิฐุระบรรลุปัญญาบารมี. ท่านสญชีวะบรรลุสมาธิบารมี เป็นผู้มักเข้าสมาบัติพยายามด้วยกำลังสมาบัติในที่พักกลางวัน กุฎี ถ้ำ และมณฑปเป็นต้น เข้านิโรธในป่าตลอดวัน. พวกทำงานในป่าเป็นต้น เข้าใจว่า ท่านมรณภาพจึงพากันเผาท่าน. ท่านสญชีวะนั้นครั้งนั้นออกจากสมาบัติตามกำหนด ห่มคลุมเข้าไปยังบ้านเพื่อบิณฑบาตร. อาศัยเหตุนี้แล ชนทั้งหลายจึงรู้จักท่านว่า ท่านสญชีวะ ดังนี้.

บทว่า **ภิกขุโยสุตฺตฺตริ** คือ พระสาวกชื่อว่า ภิกขุโยสะและอุตตระ. ในท่านทั้งสองนั้น ท่านภิกขุโยสะเป็นผู้เลิศด้วยปัญญา ท่านอุตตระเป็นผู้เลิศด้วยสมาธิ.

บทว่า **ติสฺสสารทวาชํ** คือ พระสาวกชื่อว่าติสสะ และภารทวาชะ. ในท่านทั้งสองนั้น ท่านติสสะได้บรรลุปัญญาบารมี ท่านภารทวาชะได้บรรลุสมาธิบารมี.

บทว่า **สาริปุตฺตโมคฺคฺคฺคฺลานํ** คือ พระสาวกชื่อว่า สาริบุตร และโมคคัลลานะ. ในท่านทั้งสองนั้น ท่านสาริบุตรได้เป็นผู้เลิศในทางปัญญา ท่านโมคคัลลานะได้เป็นผู้เลิศในทางสมาธิ. นี้ชื่อว่ากำหนดคู่อัครสาวก.

พึงทราบวินิจฉัยในการกำหนดการประชุมสาวก. การประชุมครั้งแรกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปีสตีได้ประกอบด้วยองค์ ๔. คือภิกษุทั้งหมดเป็นเอหิภิกษุ ภิกษุทั้งหมดมีบาตรและจีวรบังเกิดด้วยฤทธิ์. ภิกษุทั้งหมดไม่ได้นัดหมายกันมา. อนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นมาประชุมกันในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ. ลำดับนั้น พระศาสดา ประทับนั่งจับพัดยังภิกษุให้ลงอุโบสถ. ครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ กันดังนี้แล. ในการประชุมทั้งหมดของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่เหลือก็เป็นอย่างนั้น. ก็แต่ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายได้มีการประชุมในปฐมโพธิกาล

เท่านั้นเพราะเหตุใด, พระสูตรนี้ท่านกล่าวไว้แล้วในภาคอื่น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า คุณกริกษุทั้งหลาย การประชุมสาวกของเราในบัดนี้ ให้มีหนเดียวดังนั้นการประชุมจึงจบ.

ในบทว่า อเหตุตฺเรตฺตานิกฺขุสฺตานิ ความว่า ภิกษุ ๑,๒๕๐ รูปคือ บราณชฎิล ๑,๐๐๐ รูป ปริวารพระอัครสาวก ๒๕๐ รูป. ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ควรกล่าวถึงเรื่องตั้งแต่อภิหารของพระอัครสาวกทั้งสองแล้ว แสดงถึงการบรรพชา. อนึ่ง บรรดาบรรพชิตเหล่านั้น พระมหาโมคคัลลันะบรรลุประอรหัตต์ในวันที่เจ็ด. พระธรรมเสนาบดี เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเวทนา-ปริคคหสูตรอันเป็นธรรมยาคะที่เตรียมไว้ แก่ทีฆนขปริพาชก ผู้เป็นหลาน ณ ถ้ำสุกรขาตาท่ามกลางภูเขาคิชฌกูฏ ในวันที่ ๑๕ ส่งญาณไปเพื่อรู้ตามโดยระลึกไปตามเทศนา ได้บรรลुสาวกบารมีญาณ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบถึงการบรรลุประอรหัตต์ของพระเถระแล้ว เสด็จขึ้นไปยังเวหาสไปปรากฏ ณ พระวิหารเวฬุวัน. พระเถระรำพึงว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปไหนหนอ ครั้นทราบความที่พระองค์ประดิษฐานอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน แม้ท่านเองก็เหาะสู่เวหาสไปปรากฏ ณ พระวิหารเวฬุวันเหมือนกัน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศปาติโมกข์ (หลักคำสอน) พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายถึงการประชุมนั้น จึงตรัสว่า ภิกษุ ๑,๒๕๐ รูปเป็นต้น. นี้คือกำหนดการประชุมของพระสาวก.

พึงทราบวินิจฉัย ในการกำหนดอุปฐากต่อไป. บทว่า พระอนนทํ ท่านกล่าวหมายถึงความที่พระอนนทเถระ เป็นอุปฐากประจำ. เพราะว่า ในปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้มีพระอุปฐากไม่ประจำ. บางคราว พระนาค-สมาเถอบาตรและจีวรตามเสด็จ. บางคราวพระนาคิตะ. บางคราวพระอุปวาณะ. บางคราวพระสุนักขัตตะ. บางคราวจุนทสมณูเทศ บางคราวพระสาคตะ บางคราวพระเมฆิยะ.

ในบรรดาท่านเหล่านั้น บางคราวพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปทางไกล กับพระนาคสมาลเถระ เสด็จถึงทางสองแพร่ง. พระเถระหลีกออกจากทางกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์จะไปตามทางนี้. ที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะพระเถระนั้นว่า มานี้ภิกษุเราจะไปทางนี้. พระเถระนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์รับบาตรและจีวรของพระองค์เถิด ข้าพระองค์จะไปตามทางนี้แล้วก็เตรียมจะวางบาตรและจีวรองบนพื้น. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะพระเถระนั้นว่า นำมาเถิดภิกษุแล้วทรงรับบาตรและจีวรเสด็จไป. เมื่อภิกษุนั้นไปอีกทางหนึ่ง พวกโจรชิงบาตรและจีวรไป และศิรষะ. ภิกษุนั้นคิดว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่งของเรา ไม่มีผู้อื่นแล้ว ได้มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งที่เลียดไกล. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่านี่อะไร ภิกษุ จึงกราบทูลเรื่องที่เกิดขึ้นนั้น. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุนั้นว่า อย่าคิดไปเลย ภิกษุ เราห้ามเธอถึงเหตุนี้แล้วทรงปลอบภิกษุนั้น.

ก็บางคราวพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปยังชันตุคามในวังสมฤททายวันค้ำปาจิณ กับพระเมฆียเถระ. แม้ ณ ที่นั่นพระเมฆียะไปบิณฑบาตในชันตุคาม เห็นสวนมะม่วงน่าประทับใจ ณ พึ่งแม่น้ำ กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ทรงรับบาตรและจีวรของพระองค์ไปเถิด ข้าพระองค์จะบำเพ็ญสมณธรรมที่สวนมะม่วงนั้นแม้ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามถึง ๓ ครั้ง ก็ไปจนได้ ครั้นถูกอกุศลวิตกครอบงำ จึงกลับมากราบทูลเหตุที่เกิดขึ้นนั้นให้ทรงทราบ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะพระเมฆียะว่า เรากำหนดรู้เหตุนี้แก่เธอแล้วยังได้ห้ามเธอไว้ แล้วได้เสด็จไปยังพระนครสาวัตถี โดยลำดับ.

ณ พระนครสาวัตถีนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมด้วยหมู่ภิกษุประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์อันบรรทุไว้ ณ บริเวณคันธกุฎี ตรัสเรียกภิกษุทั้ง

หลายว่า คุณกริกษุทั้งหลาย บัดนี้เราเป็นผู้แก่ กิษุบางรูปเมื่อเราบอกว่าเราไป ตามทางนี้กันเถิด ได้ไปเสียทางอื่น บางรูปวางบาตรและจีวรของเราไว้บนพื้น พวกเธอจงเลือกกิษุรูปหนึ่ง เป็นอุปฐากประจำของเรา. กิษุทั้งหลายเกิด ธรรมสังเวช ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระ- ภาคเจ้าแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ตั้งความปรารถนาไว้ กะพระองค์ บำเพ็ญบารมีตลอดสงฆ์ยังด้วยแสนกัป ธรรมดาอุปฐากมีปัญญา มากเช่นข้าพระองค์สมควรมิใช่หรือ ข้าพระองค์จักอุปฐากพระองค์ดังนี้. พระผู้มี พระภาคเจ้าทรงห้ามพระสารีบุตรว่า อย่าเลย สารีบุตร เธออยู่ในทิศใด ทิศ นั้นไม่ว่างเปล่าทีเดียว โอวาทของเธอเช่นเดียวกับโอวาทของพระพุทธเจ้าทั้ง หลาย เธอไม่ต้องทำหน้าที่อุปฐากเรา. พระมหาสาวก ๘๐ รูป เริ่มแต่พระ มหาโมคคัลลานะเป็นต้นได้ลุกขึ้นโดยทำนองเดียวกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ห้ามพระสาวกเหล่านั้นทั้งหมด. แต่พระอานนตเถระ นั่งนิ่งทีเดียว.

ลำดับนั้น กิษุทั้งหลายกล่าวกะพระอานนตเถระนั้นอย่างนี้ว่า ท่าน อานนต หมู่กิษุกราบทูลขอตำแหน่งอุปฐาก แม้ท่านก็จงกราบทูลขอบ้างดังนี้. พระอานนตเถระนั้นกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ชื่อว่าการอุปฐากที่กราบทูล ขอแล้วได้มาจะเป็นเช่นไร พระศาสดาไม่ทรงเห็นเราดอกหรือ หากพระองค์ จักพอพระทัย จักทรงบอกว่า อานนต จงอุปฐากเราดังนี้. ที่นั้น พระผู้มีพระภาค- เจ้าตรัสว่า คุณกริกษุทั้งหลาย อานนตไม่ควรให้ผู้อื่นส่งเสริมจรรู้ด้วยตนเอง แล้วอุปฐากเรา. แต่นั้น กิษุทั้งหลายกล่าวว่า ท่านพระอานนตลุกขึ้นเถิด จง กราบทูลขอตำแหน่งอุปฐากกะพระทศพล. พระเถระลุกขึ้นกราบทูลขอพร ๘ ประการคือ ข้อห้าม ๔ ข้อ ข้อขอร้อง ๔ ข้อ.

ฟังทราบข้อห้าม ๔ ข้อ. พระอานนตเถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระ- องค์ผู้เจริญ หากพระผู้มีพระภาคเจ้า จักไม่ประทานจีวรอันประณีตที่พระองค์

ได้มาแก่ข้าพระองค์ จักไม่ประทานบิณฑบาต จักไม่ให้อยู่ในคันธกุฎีเดียวกัน
รับนิมนต์แล้วจักไม่ไปร่วมกันด้วยประการฉะนี้ ข้าพระองค์จักอุปัชฌากพระผู้มี
พระภาคเจ้าดังนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูกรอานนท์ ก็เธอเห็นโทษ
อะไรในข้อนี้ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หากข้าพระองค์จักได้สิ่งเหล่านี้
จักมีผู้กล่าวหาแก่ข้าพระองค์ว่า พระอานนท์ใช้จิวรอันประณีตที่พระทศพลได้
แล้ว ฉันบิณฑบาต อยู่ในคันธกุฎีเดียวกัน ไปสู่ที่นิมนต์ร่วมกัน เมื่อได้ลาภนี้
จึงอุปัชฌากพระตถาคต เมื่ออุปัชฌากอย่างนี้จะหนักหนาอะไร. พระอานนทเถระ
กราบทูลขอข้อห้าม ๔ ข้อ เหล่านี้.

พึงทราบข้อข้อร้อง ๔ ข้อ. พระอานนทเถระ กราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจักเสด็จไปสู่ที่นิมนต์ที่ข้าพระองค์รับไว้
หากข้าพระองค์จักได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในขณะที่บริษัทมาจากภายนอกแคว้น
ภายนอกชนบทเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ามาถึงแล้ว ขณะใดความสงสัยเกิดขึ้น
แก่ข้าพระองค์ ขณะนั้นข้าพระองค์จักได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมข้อใดลับหลังข้าพระองค์ ครั้นเสด็จกลับมาแล้ว จัก
ทรงแสดงธรรมข้อนั้นแก่ข้าพระองค์ ด้วยประการฉะนี้ ข้าพระองค์จักอุปัชฌาก
พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท์ เธอเห็น
อานิสงส์อะไรในข้อนี้ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุลบุตรทั้งหลายผู้
มีศรัทธาในพระศาสนา เมื่อไม่ได้โอกาสของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมกล่าว
กะข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระอานนท์ วันพรุ่งนี้โปรดรับภิกษาในเรือน
ของพวกกระผมพร้อมด้วยพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
หากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักไม่เสด็จไป ณ ที่นั้น ข้าพระพุทธเจ้าจักไม่ได้
โอกาสเพื่อชี้แจงกะบริษัทในขณะที่เขาปรารภและเพื่อบันเทิงความสงสัย
จักมีผู้กล่าวว่า อะไรกันพระอานนท์ อุปัชฌากพระทศพล แม้เพียงเท่านั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ทรงทำการอนุเคราะห์แก่พระอานนท์ ดังนี้ อนึ่ง
ชนทั้งหลายจักถามข้าพระพุทธเจ้าลับหลังพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระ
อานนท์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงคานานี้ สูตรนี้ ชาดกนี้ในที่ไหน ดังนี้
หากข้าพระองค์จักชี้แจงข้อนั้นไม่ได้ จักมีผู้กล่าวว่าแม้เพียงเท่านี้ ท่านก็ยังไม่รู้
ท่านไม่ละพระผู้มีพระภาคเจ้าคุณงาเที่ยวไปตลอดกาลนาน เพราะเหตุไรดังนี้
ด้วยเหตุนี้ ข้าพระองค์ปรารถนาจะกล่าวธรรมแก่ที่พระองค์ทรงแสดงลับหลัง
อีกครั้ง. พระอานนท์กราบทูลขอข้อหรือ ๔ ข้อนี้.

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงประทานแก่พระอานนท์นั้น. พระ-
อานนท์ครั้งรับพร ๘ ประการเหล่านี้แล้วก็ได้เป็นอุปลากประจำด้วยประการ
ฉะนี้. พระอานนท์บรรลุผลแห่งบารมีที่บำเพ็ญมาตลอด แสนกัปเพื่อตำแหน่ง
นั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณรณิกขุทั้งหลาย บัดนี้ภิกษุอานนท์ผู้เป็น
อุปลากของเราได้เป็นอุปลากผู้เลิศดังนี้ หมายถึงความที่พระอานนท์นี้เป็น
อุปลากประจำนั้น. นี้เป็นการกำหนดอุปลาก.

การกำหนดบิดามีความง่ายอยู่แล้ว.

บทว่า วิหาร ปาวิสิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปสู่วิหาร
เพราะเหตุอะไร นัยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสตั้งนั้นแล้วทรงดำริว่า
เราบรรลุถึงที่สุดอันหาระหว่างมิได้แล้วยังมิได้ กล่าวถึงวงศ์ของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ๗ พระองค์เลย ก็เมื่อเราเข้าไปยังวิหาร ภิกษุเหล่านี้ได้ปรารถถึง
บุพเพนิวาสญาณโดยประมาณอันยิ่งแล้วจักกล่าวถึงคุณ เมื่อเป็นเช่นนั้นเรามา
กล่าวถึงพุทธวงศ์อันหาระหว่างมิได้ ให้ภิกษุทั้งหลายบรรลุถึงที่สุดแล้ว จักแสดง
ดังนี้ ทรงให้โอกาสภิกษุทั้งหลายสนทนากันจึงเสด็จลุกจากอาสนะเข้าสู่พระวิหาร.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแบบอันใดไว้ วาระ ๕ เหล่านี้มาแล้วในแบบแผนนั้น คือ
กำหนดกัป กำหนดชาติ กำหนดโคตร กำหนดอายุ กำหนดการตรัสรู้ กำหนด

คู่สาวก กำหนดการประชุมสาวก กำหนดอุปฐาก กำหนดบิดา. วาระหลายอย่างยังไม่มาถึงแต่จะนำมาแสดง.

จริงอยู่ เมื่อบุตรสมควรแก่ตระกูลและวงศ์หนึ่งของพระโพธิสัตว์ ทั้งปางเกิดแล้ว ควรออกบวชนี้แลเป็นวงศ์ นี้เป็นประเพณี. ถามว่าเพราะเหตุไรตอบว่า เพราะว่าตั้งแต่การหยั่งลงสู่ครรภ์ของมารดาของพระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระสัพพัญญูทั้งหลายมีปาฏิหาริย์หลายอย่างดังได้กล่าวไว้ในตอนก่อน ผิดว่าเมื่อเกิดบิดามารดาภรรยาบุตรของพระโพธิสัตว์เหล่านั้นไม่พึงปรากฏ เมื่อเกิดบิดาบุตรของบุคคลนี้ก็ไม่ปรากฏ.

ผู้นี้เห็นจะเป็นเทวดา ท้าวสักกะมารหรือพรหม และสำคัญว่าปาฏิหาริย์เช่นนี้ของเทวดาทั้งหลายไม่น่าอัศจรรย์ พึงสำคัญถึงปาฏิหาริย์อันไม่ควรฟังไม่ควรเชื่อ. แต่นั้นการตรัสรู้ไม่พึงมี เมื่อไม่มีการตรัสรู้ การอุบัติของพระพุทธรเจ้าก็ไม่มีประโยชน์ คำสอนก็ไม่นำไปพ้นไปจากทุกข์ เพราะฉะนั้นเมื่อบุตรสมควรแก่ตระกูลและวงศ์ของพระโพธิสัตว์ทั้งปางเกิด ควรออกบวชนี้แลเป็นวงศ์ นี้เป็นประเพณี. เพราะฉะนั้น ควรนำวาระหลาย ๆ อย่างมาแสดงด้วยสามารถแห่งบุตรเป็นต้น.

ในสัมพหุลวาระพึงทราบ บุตรทั้ง ๗ ตามลำดับของพระพุทธรเจ้า ๗ พระองค์เหล่านี้ก่อน คือ

สมวัตตักขันธะ อตุละ สุปปพุทฺธะ อุตตระ สัตถวาหะ

วิจิตเสนะ ราชูลเป็นที่ ๗, ในบรรดาบุตรเหล่านั้น เมื่อเจ้าชายราชูลประสูติ พวกราชบุรุษนำหนังสือบอกข่าว มาวางไว้บนพระหัตถ์ของพระมหาบุรุษ. ลำดับนั้น ความสึเนหาในพระโอรสทำให้พระวรกายทุกส่วนของพระมหาบุรุษซาบซ่าน. พระมหาบุรุษดำริว่า เมื่อบุตรเกิดเพียงคนเดียว ความสึเนหาในบุตรยังเป็นถึงเพียงนี้ ถ้าเราจักมีบุตรกว่า ๑,๐๐๐ คน ในบุตรเหล่านั้น

เมื่อคนหนึ่งเกิดความผูกพันด้วยสินหาเพิ่มมากขึ้นอย่างนี้ หัวใจจักแตกสลาย เป็นแท้ เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงตรัสว่า ห่วงเกิดแล้ว เครื่องผูกพันเกิด แล้ว. ในวันนั้นเองพระมหาบุรุษทรงสละราชสมบัติออกทรงผนวช. ในการเกิด บุตรของพระโพธิสัตว์ทุกองค์มีดังนี้แล นี้ การกำหนดบุตร

บุตรแม่ทั้ง ๗ เหล่านี้ ได้มีมารดาเหล่านี้คือ

พระนางสุตตนา พระนางสัพพกามา พระนางสุจิตตา พระนางโรจณี พระนางรุจติณี พระนางสุนันทา และพระนางพิมพาเป็น องค์ที่ ๗. ก็พระนางพิมพาเทวี เมื่อราहुลกุมารประสูติ ได้ปรากฏชื่อว่า ราहुลมารดา. นี้ การกำหนดภรรยา.

ก็พระโพธิสัตว์ ๒ องค์นี้คือ พระวิปัสสี พระกกุสันธะ เสด็จขึ้นรถเทียมด้วยม้าอาชาไนย เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ. พระโพธิสัตว์ ๒ องค์คือ พระสิจี พระโกนาคมนะ ประทับบนคอช้างประเสริฐออกทรงผนวช. พระเวสสกุโพธิสัตว์ประทับนั่งบนวอทองออกทรงผนวช. พระกัสสปะประทับนั่งบนพื้นมหาปราสาท ยังอานาปานจิตุดมมานให้เกิด ออกจากมณแล้ว การทำมณนั้นให้เป็นบาท ทรงอธิษฐานว่า ปราสาทจงไปย้งลง ณ โโพธิมณฑล ปราสาทไปทางอากาศแล้วย้งลง ณ โโพธิมณฑล. แม้พระมหาบุรุษลงจากปราสาทนั้น ประทับบนพื้นทรงอธิษฐานว่า ปราสาทจงไปตั้งอยู่ ณ ที่เดิม. ปราสาทนั้นก็ต้องอยู่ในที่เดิม. แม้พระมหาบุรุษก็ทรงประกอบความเพียรตลอด ๗ วัน ประทับนั่ง ณ โภธิบัลลังก์ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ. ก็พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย เสด็จประทับม้ากัณฐกะออกทรงผนวช. นี้ การกำหนดยาน.

วิหารของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ตั้งอยู่ในเนื้อที่ประมาณ โยชน์หนึ่ง. ของพระสิจี ๓ คาวุต. ของพระเวสสกุถึงโยชน์ ของพระกกุสันธะ คาวุตหนึ่ง ของพระโกนาคมนะถึงคาวุต ของพระกัสสปะ ๒๐ อุสกะ. วิหาร

ของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราตั้งอยู่ในเนื้อที่ ๑๖ กรีส โดยวัดตามปกติ ๘ กรีส โดยวัดของหลวง. นี้ การกำหนดพระวิหาร.

เศรษฐีทั้งหลายให้ช่างทำอิฐทองคำ ยาว ๑ ศอก กว้าง ๑ คืบ สูง ๘ นิ้ว ปูโดยส่วนขวางแล้ว ซื่อสร้างที่อยู่ถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี. ปูด้วยผาไม้เส้าทองคำซื่อถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิขี. ให้ช่างทำเท้าช้างทองคำปูโดยขวาง ซื่อถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า เวสสภู. ปูด้วยอิฐทองคำ ตามนัยที่กล่าวแล้ว ซื่อถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธ. ปูด้วยเต้าทองคำ ตามนัยที่กล่าวแล้ว ซื่อถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โจนาคมนะ. ปูด้วยทองแท่ง ซื่อถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ. และปูโดยขวางแห่งกหาปณะอันมีเครื่องหมาย ซื่อถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย. นี้ กำหนดในการถือพื้นที่สร้างวิหาร.

อุปฐากผู้ที่ซื้อพื้นที่ทำให้เป็นวิหารถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสีนั้น ชื่อปุณัพพสมิตตะ. ถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิขี ชื่อสิริวัฑฒ์. ถวายพระเวสสภู ชื่อ โสตถิยะ. ถวายพระกกุสันธะ ชื่อ อัจจุตะ. ถวายพระโจนาคมนะ ชื่อ อุกคะ. ถวายพระกัสสปะ ชื่อ สุมณะ. ถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ชื่อ สุทัตตะ. ก็อุปฐากเหล่านั้นทั้งหมดได้เป็นเศรษฐีคหบดีมหาศาล. นี้ กำหนดอุปฐาก.

ยังมีสถานที่อื่นอีก ๔ แห่ง. อันเป็นสถานที่ที่จะเว้นเสียมิได้ คือ โภธิ บัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทั้งหมด เว้นไม่ได้ย่อมมีในที่เดียวเท่านั้น. การแสดงพระธรรมจักรในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เว้นไม่ได้เลย. การเหยียบพระบาทครั้งแรก ณ ประตูกัสสนคร ตอนเสด็จลงจากเทวโลก เว้นไม่ได้เลย. ที่ตั้งเท้าเพียง ๔ ที่ในพระคันธกุฎี ในเขตวันมหาวิหาร เว้นไม่ได้ทีเดียว. ก็แต่ว่า

วิหารมีเล็กบ้างใหญ่บ้าง. แม้วิหารก็เว้นไม่ได้. แต่นครเว้นได้. กาลใดนคร
อยู่ด้านปาจีน กาลนั้นวิหารอยู่ด้านปัจฉิม. กาลใดนครอยู่ด้านทักษิณ กาลนั้น
วิหารอยู่ด้านอุดร. กาลใดนครอยู่ด้านปัจฉิม กาลนั้นวิหารอยู่ด้านปาจีน.
กาลใดนครอยู่ด้านอุดร กาลนั้นวิหารอยู่ด้านทักษิณ. ก็บัดนี้ นครอยู่ด้านอุดร
วิหารอยู่ด้านทักษิณ. อนึ่ง พระพุทธเจ้าทุกพระองค์มีความต่างกันอยู่ ๕ อย่าง
คือ ต่างกันโดยอายุ ต่างกันโดยประมาณ ต่างกันโดยตระกูล ต่างกัน
โดยความเพียร ต่างกันโดยรัศมี.

พระพุทธเจ้าบางพระองค์มีพระชนมายุยืน บางพระองค์มีพระชนมายุน้อย
ชื่อว่าต่างกันโดยอายุ. เป็นความจริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร
ได้มีพระชนมายุประมาณแสนปี. พระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเราได้มีพระ
ชนมายุประมาณ ๑๐๐ ปี. พระพุทธเจ้าบางพระองค์สูง บางพระองค์เตี้ย
ชื่อว่าต่างกันโดยประมาณ. เป็นความจริงอย่างนั้น พระทีปังกร สูง ๘๐ ศอก
พระสุมนะ สูง ๕๐ ศอก แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย สูง ๑๘ ศอก.
บางพระองค์ทรงอุบัติในตระกูลกษัตริย์บางพระองค์ทรงอุบัติในตระกูลพราหมณ์
ชื่อว่าต่างกันโดยตระกูล. ความเพียรของบางพระองค์มีเวลาสั้น เช่น พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ของบางพระองค์ยาวนานดังเช่นพระผู้มีพระภาคเจ้า
ของเราทั้งหลาย ชื่อว่าต่างกันโดยความเพียร. พระรัศมีจากพระวรกายของพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า สุมังคละ ประมาณ หมื่นโลกธาตฺ. ของพระผู้มี
พระภาคเจ้าของเราประมาณว่าหนึ่งโดยรอบ ชื่อว่าต่างกันโดยรัศมี ในความ
ต่างกันนั้น ต่างกันโดยรัศมีเกี่ยวกับพระพุทธประสงค์. พระพุทธเจ้าพระองค์
ใดทรงมีพระประสงค์เท่าใด รัศมีจากพระวรกายของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น
ย่อมแผ่ไปเท่านั้น. รัศมีจากพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า
สุมังคละย่อมแผ่ไป หมื่นโลกธาตฺเป็นนิจ ดังนี้ได้เป็นพระพุทธประสงค์. แต่

ชื่อว่าความต่างกันของคุณ คือ การตรัสรู้ไม่มี. โบราณกบัตติแสดงเรื่องอื่นอีก เช่นกำหนดสหชาติ และกำหนดนักษัตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย.

บุคคลและสิ่งที่เกิดร่วมกับพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ ๗ เหล่านี้ คือ ราहुล-
มารดา พระอานนเถร พระนันทะ ม้ากัณฐกะ หม้อขุมทรัพย์ ดันมหาโพธิ
พระกาฬทายี. อนึ่ง พระมหาบุรุษทรงปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา
เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ ทรงแสดงพระธรรมจักร ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์
ในอุทฺธุดตราสาพหะ ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน โดยอุทฺธวิสาขะ.
ประชุมพระสาวก และทรงปลงอายุสังขารโดยอุทฺธมาฆะ. เสด็จลงจากเทวโลก
โดยอุทฺธอัสดยฺหะ พึงนำมาแสดงเพียงเท่านี้. นี้ กำหนดหลายวาระ.

บัดนี้ พึงทราบความในบทว่า **อโโข เตลฺลํ ภิกฺขุณฺโณ** เป็นต้น ภิกษุ
เหล่านั้นเกิดความประหลาดใจยิ่งนักว่า ท่านผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
กล่าวถึงการเข้าสู่ปฏิสนธิตั้งแต่จุด การส่งญาณย้อนหลังตั้งแต่ปฏิสนธิไปถึงจุด
อันเป็นทางของบุพเพนิวาส อันนี้หนักมาก คุณทรงซึ่รอยเท้าบนอากาศ แล้ว
จึงกล่าวว่า คุณรผู้มีอายุทั้งหลาย นำอัสจรรย์จริง เมื่อจะแสดงเหตุแม้อื่นอีกจึง
กล่าวว่า **ยตุร หิ นาม ตถาคโตะ** ดังนี้

บทว่า **ยตุร หิ นาม** เป็นนิบาตใช้ในความว่านำอัสจรรย์. อธิบายว่า
พระตถาคต พระองค์ใดเล่า. ในบทว่า **ฉินฺนุณฺนปฺปญฺเจ** นี้ ความว่า กิเลส ๓
อย่างเหล่านี้ คือ ตัณหา มานะ ทิฐิ ชื่อธรรมทำให้เนิ่นช้า. บทว่า **ฉินฺนุณฺนญฺเณ** นี้
ท่านกล่าววิภูฏะคือกุศลกรรมและอกุศลกรรม ว่า **วญฺเณ**. บทว่า **ปริยาทินฺนุณฺนญฺเณ**
เป็นไวพจน์ของบทว่า **ฉินฺนุณฺนญฺเณ** นั้นแล. อธิบายว่าควบคุมวิภูฏะ คือกรรม
ทั้งหมดได้แล้ว. บทว่า **สพฺพทฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต** ได้แก่ ล่วงทุกข์ กล่าวคือ
วิปากวิภูฏะ ทั้งหมด.

บทว่า **อนุสุตริสุตติ** นี้เป็นคำกล่าวถึงอนาคต ด้วยอำนาจของนิบาตว่า **ยตุรหิ** ดังนี้. ก็ในบทนี้พึงทราบอธิบายด้วยสามารถแห่งอดีต จริ่งอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงระลึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ไม่ใช่จักระลึกถึงในบัดนี้.

บทว่า **เอวีสีลา** ความว่า มีศีลอย่างนี้โดย มรรคศีล ผลศีล โลกียศีล โลกุตตรศีล. บทว่า **เอวธมฺมา** ความว่า ธรรมเป็นฝ่ายสมาธินั้นแล ท่านประสงค์ในบทนี้. อธิบายว่า มีสมาธิอย่างนี้โดยมรรคสมาธิ ผลสมาธิ โลกียสมาธิ โลกุตตรสมาธิ. บทว่า **เอวปญฺญา** ความว่า มีปัญญาอย่างนี้ด้วยสามารถแห่งมรรคปัญญา เป็นต้น.

บทว่า **เอววิหารี** อธิบายว่า หากมีปัญหาว่า ก็ในบทนี้ เพราะธรรมฝ่ายสมาธิท่านยึดถือในภายหลังเป็นอันยึดถือวิหารธรรมด้วย เพราะเหตุไร จึงยึดถือธรรมที่ยึดถืออยู่แล้วอีกเล่า. ตอบว่า นี้ไม่ใช่เป็นการยึดถือ. เพราะบทนี้ท่านกล่าวเพื่อแสดงถึงนิโรธสมาบัติ. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นได้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่คือนิโรธสมาบัติ พึงทราบความในบทนี้ดังนี้.

บทว่า **เอว วิมุตตา** ความว่า ความพ้นในบทนี้มี ๕ อย่าง คือ พ้นด้วยข่มไว้ (วิกขัมภณวิมุตติ) พ้นชั่วคราว (ตทังควิมุตติ) พ้นเด็ดขาด (สมุจเฉทวิมุตติ) พ้นอย่างสงบ (ปฏิบัติสัทธาวิมุตติ) พ้นออกไป (นิสสรณวิมุตติ). ในวิมุตติเหล่านั้น สมาบัติ ๘ จัดเป็นวิกขัมภณวิมุตติ เพราะพ้นจากนิเวรณเป็นต้นที่ข่มไว้ได้เอง. อนุปัสนา ๗ มี อนิจจานุปัสนา เป็นต้น จัดเป็น ตทังควิมุตติ เพราะกำหนดด้วยสามารถเป็นข้าศึกของธรรมนั้น ๆ เอง เพราะพ้นจากนิจสัญญาเป็นต้น เหล่านั้น. อริยมรรค จัดเป็นสมุจเฉทวิมุตติ เพราะพ้นจากกิเลสที่ตัดขาดตัวเอง. สามัญญผล ๔ จัดเป็นปฏิบัติสัทธาวิมุตติ เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งการสงบของกิเลสด้วยอำนาจมรรค. นิพพานจัดเป็น

นิสสรณวิมุตติ เพราะพื้นคือเพราะปราศจากคือ เพราะตั้งอยู่ไกลจากกิเลสทั้งปวง เพราะเหตุนี้จึงพิงทราบเนื้อความในบทนี้ว่า พื้นแล้วอย่างนี้ด้วยสามารถแห่งวิมุตติ ๕ เหล่านี้.

บทว่า ปฏิสสุตถานา วุฏฺฐิโต ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากความเป็นผู้ประทับอยู่พระองค์เดียว. ถาว่า สืบเนื่องกันอย่างไรจากบทว่า อีโต โส ภิกขเว ดังนี้. ตอบว่า ก็พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มด้วยสองบทเหล่านี้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคตได้แทงตลอดธรรมชาตุนี และว่า แม้ทวยเทพก็พากันกราบทูลความนี้แก่ตถาคตดังนี้. ในบททั้งสองนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงบทกราบทูลของเทวดา จักใคร่ครวญถึงโกลาหลของเทวจาริกในตอนจบพระสูตร. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภเทศนานี้ด้วยสามารถการสืบเนื่องจากบทธรรมชาตุน.

ในบทเหล่านี้ พึงทราบ ๑๑ บท เป็นต้นว่า ขตุติโย ชาตียา โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในนิทานกัณฑ์. บทว่า วิปัสสี ในบทเป็นต้นว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระโพธิสัตว์พระนามว่าวิปัสสี เป็นชื่อของพระโพธิสัตว์องค์นั้น. อนึ่ง ท่านได้ชื่อนั้น เพราะเป็นผู้ฉลาดในการเห็นเนื้อความหลาย ๆ อย่าง.

บทว่า โพธิสตุโต คือสัตว์ผู้ฉลาด สัตว์ผู้ตรัสรู้. อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ผู้ฝึกฝัคือมีใจจดจ่ออยู่ในมรรค ๔ กล่าวคือ โพธิ ชื่อว่า โพธิสัตว์. ในบทว่า สโต สมฺปชาโน นี้ บทว่า สโต คือสตินั่นเอง. บทว่า สมฺปชาโน คือญาณอธิบายว่า พระโพธิสัตว์ทรงกระทำสติให้มั่น กำหนดด้วยญาณเสด็จลงสู่พระนครรั้งของพระมารดา. บทว่า โอภุมมิ ท่านแสดงความที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงด้วยบทนี้ในบาลีไม่ได้แสดงถึงลำดับแห่งการก้าวลง ก็เพราะลำดับแห่งการก้าว นั้น ท่านยกขึ้นสู่อรรถกถา ฉะนั้น พึงทราบอย่างนี้.

จริงอยู่ พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ ทรงบริจาค มหาบริจาค ๕ ทรงบรรลุนิพพานแห่งญาติตถจริยา โลกัตถจริยา พุทธจริยา ทรงดำรงอยู่ในอภินิหารที่ ๓ เช่นพระเวสสันดร ทรงให้มหาทาน ๗ ครั้ง ทรงยังแผ่นดินให้หวั่นไหว ๗ ครั้ง ทรงกระทำกาลแล้วทรงอุปติในภพดุสิต ในวาระแห่งจิตที่ ๒ แม้พระโพธิสัตว์พระนามว่าวิปัสสี ก็ทรงกระทำกาล เหมือนอย่างนั้นทรงอุปติในสวรรค์ชั้นดุสิต ทรงประดิษฐานอยู่ในสวรรค์ชั้น ดุสิตนั้นตลอด ๕๗ โกฏิปี ยิ่งด้วย ๖ ล้านปี. ก็ในกาลอื่น พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ทรงอุปติในเทวโลกที่สัตว์มีอายุยืน ย่อมไม่ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุนั้น. เพราะ เหตุไร. เพราะทำบารมีให้เต็มได้ยากในที่นั้น. พระโพธิสัตว์เหล่านั้น กระทำ อธิมุตตกาลกิริยา จึงบังเกิดในถิ่นของมนุษย์นั้นแล. ก็บารมีทั้งหลายของ พระวิปัสสีโพธิสัตว์นั้น สามารถจะยังพระสัพพัญญุตญาณให้เกิดโดยอภินิหาร เดียวในบัดนี้ได้ ฉะนั้น ในครั้งนั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้ดำรงอยู่ในสวรรค์ชั้น ดุสิตนั้นตราบเท่าอายุเพราะบารมีเต็มแล้วด้วยประการทั้งปวง ฉะนั้น. ก็พวก เทวดาจักจุติโดย ๗ วัน ด้วยการคำนวณของพวกมนุษย์ ดังนั้น บุญนิมิต ๕ ย่อมเกิดขึ้น คือ ดอกไม้เหี่ยว ผ้าเศร้าหมอง เหงื่อไหลจากรักแร้ทั้งสอง ผิว พรรณหมอง เทวดาไม่ตั้งอยู่ในเทวอาสน์.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มาลา ได้แก่ออกไม้ที่ประดับในวันถือปฏิสนธิ. นัยว่าดอกไม้เหล่านั้นไม่เหี่ยวมาตลอด ๕๗ โกฏิปี ยิ่งด้วย ๖ ล้านปี แต่ในตอน นั้นเหี่ยว. แม้ในผ้าทั้งหลายก็มีนัยนี้แหละ. ก็ตลอดกาลประมาณเท่านี้ พวก เทวดา ไม่รู้สึกหนาว ไม่รู้สึกร้อน. ในกาลนั้นเหงื่อไหลจากศีรษะ เป็นหยด ๆ ตลอดกาลประมาณเท่านี้ในศีรษะของเทวดาเหล่านั้น ย่อมไม่ปรากฏวรรณะต่าง กันด้วยสามารถพินาศและผมหงอก เป็นต้น. เทพธิดาปรากฏเหมือนมีอายุ ๑๖ เทพบุตร ปรากฏเหมือนมีอายุ ๒๐. แต่ในเวลาตาย อภินิหารของเทพบุตร

เหล่านั้นทรุดโทรม. อนึ่ง ตลอดกาลประมาณเท่านี้ เทพบุตรเหล่านั้น ไม่มี
ความกระสันในเทวโลก. แต่ในเวลาจะตาย หายใจไม่ออกกระสับกระส่าย ไม่
ยินดี ในอาสนะของตน.

ก็บุพนิมิต ๕ เหล่านี้ ย่อมปรากฏแก่เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่เท่านั้น ไม่
ปรากฏแก่เทวดาทั้งปวง เหมือนนิมิตมีอุกกาบาตแผ่นดินไหวและจันทรคราส
เป็นต้น ย่อมปรากฏแก่พระราชาและอำมาตย์ของพระราชาเป็นต้น ผู้มีบุญมาก
เท่านั้น ไม่ปรากฏแก่คนทั้งปวง ฉะนั้น. เหมือนอย่างมีนักโหราศาสตร์ ย่อมรู้
บุพนิมิต ในมนุษย์ทั้งหลาย คนทั้งปวงไม่รู้ ฉันทิ ทวยเทพทั้งปวงย่อมไม่รู้
แม้นิมิตเหล่านั้น แต่บัณฑิตเท่านั้นรู้ได้ ฉันทิ. เทพบุตรเหล่าใดเกิดใน
เทวโลกนั้นด้วยกุศลกรรมน้อย เมื่อเทพบุตรเหล่านั้นเกิด เขากลัวว่า บัดนี้ใคร
จะรู้พวกเราเกิดที่ไหน เทพบุตรที่มีบุญมากย่อมไม่กลัวว่า พวกเราอาศัยทาน
ที่เราให้ ศีลที่เรารักษา ภาวนาที่เราเจริญ จักเสวยสมบัติในเทวโลกเบื้องบน.

แม้พระโพธิสัตว์พระนามว่าวิปัสสิ ทรงเห็นบุพนิมิตเหล่านั้นแล้วไม่
ทรงกลัวว่า บัดนี้เราจักเป็นพระพุทธรเจ้าในอภิปภัตไป. เมื่อเป็นเช่นนั้นเมื่อ
นิมิตเหล่านั้น ปรากฏแก่พระองค์ ทวยเทพในหมื่นจักรวาลพากันมาประชุมทูล
วิงวอนว่า ข้าแต่ท่านผู้บริบูรณ์ พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ มิได้ทรงปรารถนา
สักกสมบัติ มารสมบัติ พรหมสมบัติ สมบัติพระเจ้าจักรพรรดิ แต่พระองค์
ทรงปรารถนาความเป็นพุทธะ ทรงบำเพ็ญเพื่อถอนสัตว์ออกจากโลก บัดนี้
กาลนั้นมาถึงพระองค์แล้ว เป็นสมัยเพื่อความเป็นพุทธะแล้ว.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์มิได้ทรงรับปฏิญญาของเทวดาเหล่านั้น ทรง
ตรวจดูมหาวิโลกนะ ๕ ประการ ด้วยสามารถทรงกำหนด กาล ทวีป ประเทศ
ตระกูล และอายุของพระมารดา. ในมหาวิโลกนะ ๕ นั้น พระมหาสัตว์ทรงตรวจ
ดูกาลก่อนว่า ถึงเวลาหรือยัง. กาลเมื่ออายุของสัตว์เจริญมากกว่าแสนปี ก็ยัง

ไม่ใช่กาล. ถามว่าเพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะในกาลนั้น ชาติชราและมรณะ จะไม่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย. ชื่อว่าพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันจะทำให้พ้นจากพระไตรลักษณ์ก็จะมี. เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสว่า ทุกข์ อนิจจัง อนตตา ดังนี้ สัตว์ทั้งหลายก็จะพูดว่า พระพุทธเจ้าตรัสอะไร แล้วไม่สำคัญเพื่อจะฟัง เพื่อจะเชื่อ. แต่นั่นก็จะไม่มีการตรัสรู้ เมื่อไม่มีการตรัสรู้. คำสอนก็จะไม่นำสัตว์ให้ออกจากทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่กาล แม้กาลเมื่อ สัตว์มีอายุลดน้อยลงไปกว่า ๑๐๐ ปี ก็ไม่ใช่กาล. ถามว่าเพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะในกาลนั้น สัตว์ทั้งหลายมีกิเลสหนา. โอวาทที่ให้แก่สัตว์ที่มีกิเลสหนา ย่อมไม่ดำรงอยู่ในฐานะเป็นโอวาท เหมือนไม้เท้าจืดลงไปในน้ำย่อมหายไปทันที เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่กาล. กาลเมื่ออายุสัตว์ตั้งแต่แสนปี ลงมาถึง ๑๐๐ ปี ชื่อว่ากาล. ก็ในกาลนั้น. มนุษย์ทั้งหลายมีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี. ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ ทรงเห็นว่าถึงกาลที่ควรที่จะเกิดแล้ว. จากนั้น พระมหาสัตว์ทรงตรวจดูทวีปทรง เห็นทวีป ๔ พร้อมด้วยบริวาร ทรงเห็นว่าใน ๓ ทวีป พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่บังเกิด บังเกิดในชมพูทวีปแห่งเดียว. ชมพูทวีปเป็นทวีปให้ประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ทรงตรวจดูประเทศต่อไปว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมบังเกิดในประเทศไหนหนอ ทรงเห็นมัชฌิมประเทศ. ท่านกล่าวถึงมัชฌิมประเทศไว้ในวินัยโดยนัยเป็นต้นว่า ด้านทิศตะวันออกมีนิคมชื่อชังคละ ประเทศนั้นโดย ส่วนยาวประมาณ ๓๐๐ โยชน์ โดยส่วนกว้างประมาณ ๑๕๐ โยชน์ โดยรอบ ประมาณ ๕๐๐ โยชน์. จริงอยู่ ในประเทศนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธะทั้งหลาย พระอัครสาวก พระมหาสาวก ๘๐ พระเจ้าจักรพรรดิและ กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี เศรษฐี ผู้มีศักดิ์ใหญ่เหล่าอื่นย่อมเกิด. อนึ่ง ใน ประเทศนี้มีนครชื่อพันธุมดี พระมหาสัตว์ทรงตัดสินใจว่า เราควรไปเกิด ในนครนั้น. จากนั้นทรงตรวจดูตระกูล ทรงเห็นตระกูลแล้วว่า ธรรมดา

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมบังเกิดในตระกูลที่ชาวโลกยกย่อง ก็บัดนี้ ตระกูล กษัตริย์อันชาวโลกยกย่องแล้ว เราจักเกิดในตระกูลนั้น พระราชาพระนามว่า พันธุมจักเป็นพระบิดาของเรา ดังนี้. จากนั้น ทรงตรวจ कुमारดา ทรงเห็นแล้วว่า ธรรมดาพระพุทธรูปไม่เป็นหญิงเหล่าเหล่า ไม่เป็นนักเลงสุรา บำเพ็ญบารมีมาแล้วถึง แสนกัป ตั้งแต่เกิดมาสี่ล ๕ ไม่ขาด ก็หญิง เช่น พระนางพันธุมดีเทวีนี้จักเป็นมารดาของเรา ดังนี้. ทรงรำพึงว่า พระนางพันธุมดีเทวี จะมีพระชนมายุเท่าไร ทรงเห็นแล้วจักมีพระชนมายุ ๗ วัน ต่อจาก ๑๐ เดือน.

พระโพธิสัตว์ทรงตรวจดูมหาวิโลกนะ ๕ นี้ตรัสว่า คุณรผู้ nirvāṇa ทั้งหลาย เป็นกาลอันสมควรของเราเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เมื่อจะทรง ทำการสงเคราะห์แก่ทวยเทพประธานปฎิญา ว่าพวกท่านจงพากันกลับไปเกิด ทรงส่งเทวดาเหล่านั้นแล้ว แวดล้อมด้วยเทวดาชั้นดุสิตเสด็จเข้าไปยังสวน นันทวันในดุสิตเทวโลก. แม้ในเทวโลกทั้งหมดก็มีสวนนันทวันเหมือนกัน. เหล่าเทวดาพากันทูลเตือนว่า ขอพระองค์จงจตุจากเทวโลกนี้ไปสู่มนุษย์สุคติ เกิด แล้วทูลให้ระลึกถึงโอกาสที่ทรงบำเพ็ญกุศลกรรมมาในกาลก่อน. พระโพธิ สัตว์นั้นแวดล้อมไปด้วยเหล่าเทวดาผู้ให้ระลึกถึงกุศลอย่างนี้ เสด็จไปอยู่ในสวน นันทวันนั้นทรงจตุแล้ว. ก็ครั้งจตุอย่างนี้แล้วย่อมรู้ว่า เราจตุ ไม่รู้จตุจิตแม้ถือ ปฏิสนธิแล้วจึงรู้ แต่ไม่รู้ปฏิสนธิจิตอีกนั้นเหล่า แต่รู้อย่างนี้ว่าเราถือปฏิสนธิ ในที่นี้นั่นเอง. แต่พระเถระบางพวกกล่าวว่า ควรได้การนี้กคิตโดยปริยาย พระโพธิสัตว์จักรู้วารจิตที่สองที่สาม.

แต่พระมหาสิวเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกกล่าวว่า ปฏิสนธิของพระมหา สัตว์ไม่เหมือนปฏิสนธิของสัตว์อื่น ด้วยว่าสติสัมปชัญญะของพระมหาสัตว์ เหล่านั้นถึงที่สุดแล้ว แต่เพราะไม่สามารถกระทำจิตดวงนั้นด้วยจิตดวงนั้นได้ ฉะนั้น จึงไม่รู้จตุจิต แต่ในขณะที่จตุนั้นเองย่อมรู้ว่าเราจตุไม่รู้ปฏิสนธิจิต รู้เพียง

ว่าเราได้ถือปฏิสนธิ ณ ที่โน้นดังนี้. ในกาลนั้นหมื่นโลกธาตุดอมหัวนไหว. พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะอย่างนี้ เสด็จลงสู่ครรภ์มารดาทรงถือปฏิสนธิด้วย มหาวิบากจิต เช่นกับกุศลจิตอันเป็นอสังขาริกะ สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุต ด้วยญาณอันเป็นส่วนเบื้องต้น แห่งเมตตาในปฏิสนธิจิต ๑๕ ดวง. อนึ่ง พระมหาสิวเถระยังกล่าวว่า จิตลหระคด้วยอุเบกขา. พระโพธิสัตว์แม่พระองค์นั้นก็ได้อธิปฏิสนธิด้วยอุกฤษฏ์อุตตราสาพะในวันเพ็ญเดือน ๘ เหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายฉะนั้น.

ได้ยินว่า ในครั้งนั้นจำเดิมแต่วันที่ ๗ แห่งอาสาพะบุรณมี พระมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงเล่นนักขัตตกีฬา ทรงประดับด้วยดอกไม้และของหอม เป็นต้น ไม่มีการดื่มสุราเสด็จลุกแต่เช้าในวันที่ ๗ ทรงรงสนานด้วยน้ำหอม ทรงตกแต่งด้วยเครื่องประดับทุกชนิด เสวยพระกระยาหารเลิศ ทรงอชิฐฐานองค์อุโบสถ เสด็จเข้าสู่ห้องสิริบรรทมเหนือพระสิริไสยาสน์ ทรงเข้าสู่นิทรา ได้ทอดพระเนตรเห็นพระสุบินนี้.

ในพระสุบินนั้นว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้ยกพระพุทธรูปมารดาพร้อมด้วยพระที่นำไปยังสระอโนดาต ให้รงสนาน ให้ทรงนุ่งห่มด้วยผ้าทิพย์ ให้ทรงลือบไล้ด้วยของหอมทิพย์ ประดับ ดอกไม้ทิพย์ ไม่ไกลจากนั้นมีภูเขาดิน ภายในภูเขาดินนั้นมีวิมานทอง ให้พระพุทธรูปมารดาหันพระเศียรไปทางทิศปาจิบบรรทม ณ วิมานทองนั้น.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นช้างเผือกผ่อง ไม่ไกลจากนั้นมีภูเขาทองลูกหนึ่ง พระโพธิสัตว์เสด็จไปที่ภูเขาทอง นั้นแล้วเสด็จลงจากภูเขาทอง เสด็จขึ้นภูเขาดินแล้วเสด็จเข้าไปยังวิมานทอง กระทำประทักษิณพระมารดาแล้วได้เป็นคล้ายแหวกพระปรักเบื้องขวาเสด็จเข้าไปสู่พระครรภ์. ทันทีนั้น พระเทวีทรงตื่น กราบพูลพระสุบินนั้นแด่พระราชา.

ครั้นสว่างแล้ว พระราชารับสั่งให้เรียกหัวหน้าพราหมณ์ประมาณ ๖๔ คน ให้ลาดอาสนะอันมีค่ามากบนพื้นฉาบด้วยของเจียว กระทำมงคลสักการะด้วยข้าวตอกเป็นต้น เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายนั่ง ณ ที่นั้นแล้ว ทรงนำถาดทองคำเงินอันเต็มไปด้วยข้าวปายาสอย่างดี ประจุด้วยเนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวดครอบด้วยถาดทองคำเงินอีกทีถวายเป็นต้น ทรงให้พราหมณ์เหล่านั้นอ้อมเอิบด้วยวัตถุอย่างอื่น มีผ้าไหมแม่โคแดงและทานเป็นต้น. พระราชาตรัสบอกพระสุบินนั้นแก่พราหมณ์เหล่านั้น ผู้เอิบอ้อมด้วยสิ่งปรารถนาทั้งปวงแล้วรับสั่งถามว่า พระสุบินนั้นจักเป็นอย่างไร. พวกพราหมณ์กราบทูลว่า ขอเดชะข้าแต่มหाराช พระองค์อย่าทรงพระวิตกเลย พระเทวีทรงพระครรภ์แล้ว พระเจ้าข้า อนึ่ง พระครรภ์นั้นเป็นบุรุษไม่ใช่สตรี พระองค์จักมีพระโอรส พระโอรสนั้นหากครองเรือนจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ประกอบด้วยธรรม เป็นธรรมราชา หากออกบวชจักเป็นพระพุทธเจ้าผู้เปิดโลก. พึงทราบลำดับการพรรณานี้เพื่อความในบพนี้ว่า พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดาตั้งนี้ก่อน. บทว่า **อยมตฺถธมฺมตา** ความว่า ข้อนี้ เป็นธรรมดาในการเสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา. ท่านอธิบายว่านี่เป็นความเป็นจริง นี่เป็นความแน่นอนดังนี้.

ชื่อว่านิยามนี้มี ๕ อย่าง คือ กรรมนิยาม อุตุนิยาม พิชนิยาม จิตตนิยาม ธรรมนิยาม. ในนิยามทั้ง ๕ นั้น การให้ผลแห่งกุศลที่น่าปรารถนา การให้ผลแห่งอกุศลที่ไม่น่าปรารถนา นี้ชื่อกรรมนิยาม. เพื่อแสดงกรรมนิยามนั้นควรกล่าวถึงเรื่องในกาลว่า **น อนฺตลิกฺเข** ดังนี้ เป็นต้น. มีเรื่องเล่าว่า หญิงคนหนึ่งทะเลาะกับสามีประสงค์จะผูกคอตาย จึงสอดคอเข้าไปในบ่วงเชือก. บุรุษคนหนึ่งลับมืออยู่เห็นหญิงนั้นประสงค์จะตัดเชือก จึงวิ่งไปลอบหญิงนั้นว่า นื่องอย่างกลัว นื่องอย่างกลัว. เชือกกลายเป็นอสรพิษรัดคอหญิงอยู่. บุรุษนั้นกลัวรีบหนีไป. หญิงนั้นตาย ณ ที่นั้นเอง. ควรแสดงถึงเรื่องทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้ในที่นี้.

ในชนบทนั้น ๆ ในกาลนั้น ๆ การเก็บดอกไม้และผลไม้เป็นต้นต้น โดยตัดครั้งเดียวเท่านั้น ลมพัด ลมไม้พัด แดดกล้า แดดอ่อน ฝนตก ฝนไม่ตก ดอกบัวกลางวันแย้ม กลางคืนหุบ อย่างนี้เป็นต้น เป็นอุตุนิยาม

ผลข้าวสาลีย่อมเป็นผลจากพืชข้าวสาลีอย่างเดียว รสหวานย่อมเป็นผลจากน้ำหวาน รสขมย่อมเป็นผลจากพืชขม นี้เป็นพืชนิยาม.

ธรรมคือจิตและเจตสิกดวงก่อน ๆ เป็นปัจจัย โดยอุปนิสัยปัจจัยแห่งธรรมคือจิตและเจตสิกดวงหลัง ๆ เพราะฉะนั้น การเกิดขึ้นแห่งสัมปฏิจฉันนะเป็นต้นในลำดับแห่งจักขุวิญญาณเป็นต้น นี้ เป็นจิตตนิยาม.

ความเป็นไปแห่งความหวั่นไหวในหมื่นโลกธาตุ ในการเสด็จลงสู่พระครรรค์พระมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย นี้ชื่อธรรมนิยาม. ในที่นี้ท่านประสงค์ธรรมนิยาม. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้เป็นเรื่องธรรมดา ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กุจฺฉิ โอกฺกมฺติ นี้มีความว่า พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรรค์. ก็เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นเสด็จลงแล้ว ย่อมเป็นอย่างนี้ หาใช่กำลังเสด็จลงไม่. บทว่า อปฺปมาโณ ความว่า มีประมาณเจริญคือไพบุลย์ บทว่า อุพาโร เป็นไวพจน์ของบทนั้น. ท่านกล่าวว่ามิรสร้อยอย่างยิ่งในบทเป็นต้นว่าชนทั้งหลายย่อมเกี่ยวกินของควรเกี่ยวอันมิรสร้อยอย่างยิ่ง ท่านกล่าวว่าประเสริฐอย่างยิ่ง. ในบทมีอาทิว่า ได้ยินมาว่าเหล่ากอแห่งวัจจะผู้เจริญย่อมสรรเสริญพระสมณโคดมด้วยความสรรเสริญอันยิ่ง. แต่ในบทนี้ท่านประสงค์เอาความไพบุลย์. ในบทว่า เทวานํ เทวานุภาวํ นี้ มีความว่า อานุภาพของเทวดาก็คือ ฟ้านุ่งมีรัศมีสร้านไป ๑๒ โยชน์ ร่างกายก็เช่นนั้น เครื่องประดับก็เช่นนั้น วิมานก็เช่นนั้น พระโพธิสัตว์ล่วงเลยเทวานุภาพนั้นดังนี้.

บทว่า โลกนุตริกา ความว่าช่องว่างอันหนึ่งในระหว่างจักรวาลทั้ง ๓ ย่อมมีในที่สุดโลก คือช่องว่างในท่ามกลางล้อเกวียน ๓ ล้อ หรือแผ่น ๓ แผ่นที่วางทับกันจะนั้น. ก็โลกันตรนรกนั้นโดยส่วนกว้างถึง ๘,๐๐๐ โยชน์. บทว่า อมา คือ เปิดเป็นนิจ. บทว่า อสฺสูตา ความว่า แม้ข้างล่างก็ไม่มีตั้งไว้. บทว่า อนุชการา คือ มีคมิต. บทว่า อนุชการติมิสา ความว่า ประกอบด้วย หมอกอันทำความมืดพ้นจากจักขุวิญญาณ. นัยว่า จักขุวิญญาณย่อมไม่เกิด ณ ที่นั้น. บทว่า เอวมหิทฺธิกา ความว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมปรากฏใน ๓ ทวีป โดยส่องแสงครั้งเดียวเท่านั้น. อย่างนี้ชื่อว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์ มีฤทธิ์มาก. พระจันทร์และพระอาทิตย์กำจัดความมืดตลอดหนึ่งล้านแปดแสน โยชน์ในทิศหนึ่ง ๆ แล้วส่องแสงสว่าง อย่างนี้ชื่อว่าพระจันทร์และพระอาทิตย์ มีอานุภาพมาก. บทว่า อภาย นานุโณนฺติ ความว่า แสงสว่างของตนไม่พอ. นัยว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์เหล่านั้นแล่นไปท่ามกลางจักรวาลบรรพต. ก็โลกันตรนรกเลยจักรวาลบรรพตไป เพราะฉะนั้น พระจันทร์และพระอาทิตย์ เหล่านั้นจึงมีแสงสว่างไม่พอในที่นั้น.

บทว่า เยปิ ตตฺถ สตุตา ความว่า แม้สัตว์เหล่าใดเกิดแล้วในโลกันตร มหานรกนั้น. ถามว่าก็สัตว์เหล่านั้นกระทำความอะไรไว้จึงเกิดในโลกันตรมหา นรกนั้น. ตอบว่าทำกรรมหนักคือหยาบช้า. สัตว์เหล่านั้นกระทำความผิดต่อ มารดาบิดาและสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมและกรรมร้ายกาจมีฆ่าสัตว์เป็นต้น ทุกวัน ๆ ย่อมเกิดในโลกันตรนรกนั้น. ดูจอกยโจรและนาคโจรเป็นต้นในตาม- พัลลณทวิป ร่างกายของสัตว์เหล่านั้นสูง ๓ คาวุต มีเล็บยาวเหมือนเล็บค่าง- คาว สัตว์เหล่านั้นเกาะอยู่บนจักรวาลบรรพตด้วยเล็บ เหมือนค่างเกาะอยู่บน ต้นไม้จะนั้น. เมื่อใดสัตว์เหล่านั้นคลานไปถูกฝ่ามือของกันและกันเข้า เมื่อนั้นก็ สำคัญว่า เราพบอาหารแล้วจึงวิ่งหมุนไปรอบ ๆ แล้วก็ตกไปบนน้ำหนุนโลก

เมื่อลมปะทะก็ขาดตกลงไปในน้ำเหมือนผลมะทรง พอตกลงไปแล้วก็ละลาย เหมือนก้อนแป้งตกลงไปในน้ำที่เค็มจัด. บทว่า อญฺเณปิ กิร โภ สนฺติ สตุตา ความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมเห็นกันในวันนั้นว่า โอโฮแม่สัตว์เหล่าอื่นก็เกิดในที่นี้ เพื่อเสวยทุกข์เหมือนอย่างพวกเราเสวยทุกข์ยิ่งใหญ่จะนั้น. ก็แสงสว่างนี้ไม่ต้องอยู่นาน ตั้งอยู่เพียงคืบชั่ววาทครั้งเดียว เปล่งออกเหมือนแสงสายฟ้าเพียงลัดนิ้วมือเดียวเท่านั้น เมื่อสัตว์ทั้งหลายพูดว่านี่อะไรก็หายไป. บทว่า ตักฺขมฺปติ คือหวั่นไหวไปโดยรอบ. สองบทต่อไปเป็นไวพจน์ของบทก่อนนั้นแล. บทว่า ปุณ อปฺปมาโณ จ เป็นต้น ท่านกล่าวความสรุปต่อไป.

บทว่า จตุตาโร ในบทนี้ว่า เทวบุตร ๔ องค์ เข้าไปรักษาทิศทั้ง ๔ ท่านกล่าวหมายถึงท้าวมหาราช ๔ องค์. ก็ในหมื่นจักรวาลแบ่งเป็นอย่างละ ๔ ก็เป็นสี่หมื่นจักรวาล. ในสี่หมื่นจักรวาลนั้นในจักรวาลนี้ ท้าวมหาราชถือพระขรรค์เข้าไปคอยอารักขาพระโพธิสัตว์ เข้าไปสู่ห้องสิริยังหมุ่ยักษ์เป็นต้นว่าพวกปีศาจเล่นฝุ่นที่กีดขวาง ตั้งแต่ประตูห้องให้หลีกออกไปแล้ว ถือการอารักขาตลอดจักรวาล.

ก็การรักษาเพื่อประโยชน์อะไร แม้หากว่าจำเดิมแต่กาลแห่งกลละในขณะปฏิสนธิ พวกมารแสนโกฏิ ยกเขาสินธูแม่แสนโกฏิ ฟิงมาเพื่อทำอันตรายพระโพธิสัตว์ หรือพระมารดาของพระโพธิสัตว์ อันตรายทั้งหมดฟิงหายไปมิใช่หรือ. แม้เรื่องนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้แล้วในทำพระโลหิตให้ชื่อว่า คูกรกิกฺขุทั้งหลาย ชื่อที่พวกมารจะฟิงปลงพระชนม์ตาคดด้วยความพยายามของผู้อื่น ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส คูกรกิกฺขุทั้งหลาย พระตาคดทั้งหลายไม่ปรินิพพานด้วยความพยายามของผู้อื่น กิกฺขุทั้งหลาย พวกเขອງไปตามที่อยู่เกิด กิกฺขุทั้งหลาย ตาคดทั้งหลายไม่ควรที่จะอารักขา เพราะฉะนั้น อันตรายถึงชีวิตของพระตาคดเหล่านั้นย่อมไม่มีด้วยความเพียรของผู้อื่นอย่างนี้แหละ. พวก

เทพบุตรได้ถืออรัญญาเพื่อป้องกันภัยก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี อันพึงเกิดแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์ เพราะเห็นรูปหรือฟังเสียงของอมนุษย์ที่มีรูปพิการ น่าเกลียดน่ากลัวเป็นมฤคปักษี. อีกประการหนึ่ง พวกเทพบุตรเกิดความเคารพ ด้วยเดชแห่งบุญของพระโพธิสัตว์ แม้ได้ประกาศความเคารพของตน ๆ ก็ได้กระทำอย่างนี้.

ก็ท้าวมหाराชทั้ง ๔ เหล่านี้ เข้าไปยืนภายในห้องแสดงตนหรือไม่ แสดงตนแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์. ไม่แสดงในเวลาทรงอาบน้ำ ทรงตกแต่งพระวรกาย ทรงบริโภคน้ำพระกระยาหารเป็นต้นและเวลาถ่าย แต่จะแสดงในเวลาพระมารดาเสด็จเข้าห้องสิริแล้วบรรทมบนพระที่สิริไสยาสน์. ณ ที่นั้นชื่อว่า การเห็นอมนุษย์ย่อมเป็นภัย เฉพาะหน้าของมนุษย์ก็จริง. แต่ถึงดังนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์เห็นอมนุษย์เหล่านั้นด้วยบุญญาภพของตน และของพระโอรสจึงไม่ทรงกลัว. พระทัยของพระมารดานั้นย่อมเกิดในอมนุษย์เหล่านั้น เหมือนผู้ดูแลภายในพระนครตามปกติ.

บทว่า ปกติยา สิวติ ความว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลโดยสภาวะนั่นเอง. ได้ยินว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ทรงอุบัติพวกมนุษย์นั่งกระหย่งไหวรับศีลในสำนักของพวกดาบสและปริพาชก. แม้พระมารดาของพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายก็ทรงรับศีลในสำนักของฤๅษีกาลเทวิล. แต่เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จสู่พระครรรค์ ใคร ๆ อื่นไม่สามารถจะนั่ง ณ บาทมูลได้. แม้นั่งรับศีลบนอาสนะเสมอกันก็เป็นอาการดูหมิ่น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระมารดาพระโพธิสัตว์ทรงรับศีลด้วยพระองค์เอง.

บทว่า ปุริเสสุ ความว่า จิตประสงค์ในบุรุษ ในมนุษย์ใดๆ เริ่มด้วยพระบิดาพระโพธิสัตว์เป็นต้น ย่อมไม่เกิดแก่พระมารดาพระโพธิสัตว์. คนมีศีลปะแม่ฉลาด ก็ไม่สามารถจะวาดรูปพระมารดาพระโพธิสัตว์ลงในใบลานเป็น

ต้นได้. อันใครๆ ไม่สามารถจะกล่าวได้ว่า เพราะเห็นรูปนั้น รากะยอมไม่เกิด แก่บุรุษ. ก็หากว่าบุรุษมีจิตกำหนดประสงค์จะเข้าไปหาพระมารดาพระโพธิสัตว์ นั้น เท้าไม่พาไปยอมผูกติดดูจโซทิพย์ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า พระมารดาอันใคร ๆ ล่วงเกินไม่ได้.

บทว่า **ปลฺยจนฺ** **กามคุณานํ** ความว่าในบทก่อนท่านกล่าวถึงการห้าม วัตถุด้วยสามารถความประสงค์ในบุรุษด้วยบทนี้ว่า **กามคุณูปสฺสฺหิต** ในบทนี้ ท่านแสดงถึงการได้อารมณ์. ได้ยินว่า ในกาลนั้นพระราชาทั้งหลายโดยรอบศดับ ว่า พระโอรสเห็นปานนี้ทรงอุปติในพระครรภ์ของพระเทวี ทรงส่งบรรณาการ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดีในทวารห้ำ ด้วยสามารถอารมณ์มีค่ามากและดนตรี เป็นต้น. ชื่อว่าการกำหนดปริมาณแห่งลาภและสักการะไม่มีแก่พระโพธิสัตว์ และแก่มารดาของพระโพธิสัตว์ เพราะสังกรรมที่ทำไว้.

บทว่า **อกิลนฺตคยา** ความว่าพระมารดาพระโพธิสัตว์นั้นมิได้มีความ ลำบากไร ๆ อย่างที่หญิงทั้งหลายอื่นลำบากด้วยหนักครรภ์ มือและเท้ายอมถึง การบวมเป็นต้น.

บทว่า **ติโรจฺจุจฺจิตฺ** คือ เสด็จอยู่ภายในพระครรภ์. บทว่า **ปฺสฺสตี** ความว่า พระมารดาพระโพธิสัตว์ครั้งล่วงกาลมีกละเป็นต้นทรงเห็นพระโพธิ- สัตว์เข้าถึงความเป็นผู้มีอวัยวะน้อยใหญ่ และพระอินทรีย์สมบูรณ์เกิดแล้ว. ถามว่าทรงเห็นเพื่ออะไร. ตอบว่าเพื่ออยู่อย่างสบาย. เหมือนอย่างว่ามารดานั่ง หรือนอนกับบุตรยกมือหรือเท้าของบุตรนั้นห้อยลงคิดว่า เราจักให้บุตรแข็งแรง มองดูบุตรเพื่ออยู่อย่างสบายนั้นใด แม้พระมารดาของพระโพธิสัตว์ก็ฉันนั้น คิดว่า ทุกข์ใดเกิดแก่ครรภ์ในขณะที่มารดาขึ้นเดินเคลื่อนไปมาและนั่งเป็นต้น และในการกลืนอาหารร้อนเย็นเก็บขมเป็นต้นของมารดา ทุกข์นั้นจะมีแก่ บุตรของเราหรือไม่หนอดังนี้ แล้วมองดูพระโพธิสัตว์เพื่ออยู่อย่างสบาย ทรง

เห็นพระโพธิสัตว์ประทับนั่งขัดสมาธิ. เหมือนอย่างว่าสัตว์เหล่าอื่นอยู่ในห้องบีบพุ่งแขวนกะเพาะทำแผ่นท้องไว้ข้างหลัง. อาศัยกระดูกสันหลังวางคางก้มไว้บนกำมือทั้งสอง นั่งเจ้าเหมืองถึงที่โพรงไม้เมื่อฝนตกฉันทัด พระโพธิสัตว์มิได้เป็นอย่างนั้น. พระโพธิสัตว์กระทำกระดูกสันหลังไว้ข้างหลังนั่งขัดสมาธิ ก็บายพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกดูพระธรรมกถิกนั่งธรรมาสน์. ก็กรรมที่พระองค์ทรงกระทำมาในกาลก่อน จึงทำให้วัตถุของพระโพธิสัตว์บริสุทธิ์. เมื่อวัตถุบริสุทธิ์ พระลักษณะคือพระฉวีละเอียดย่อมบังเกิดขึ้น. พระตโจในพระอุทรไม่สามารถจะปกปิดพระฉวีนั้นได้. เมื่อพระมารดาทรงแลดูย่อมปรากฏเหมือนตั้งอยู่ภายนอก. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงทำเนื้อความนั้นให้แจ่มแจ้งด้วยอุปมา จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า **เสยฺยถาปิ** ดังนี้. ก็พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ภายในพระครรภ์ย่อมไม่ทรงเห็นพระมารดา. เพราะจักขุวิญญาณย่อมไม่เกิดขึ้นภายในท้อง.

บทว่า **กาลิ กโรติ** ความว่า มิใช่โดยสิ้นอายุเพราะการตลอดเป็นปัจจัย ด้วยว่าที่ที่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่เป็นเช่นกับเจดีย์และกุฎี ไม่ควรที่ผู้อื่นจะร่วมใช้สอย. อนึ่ง ใคร ๆ ไม่สามารถจะนำพระมารดาพระโพธิสัตว์ไปดำรงในฐานะเป็นอัครมเหสีผู้อื่นได้ ดังนั้น พระชนมายุของพระมารดาพระโพธิสัตว์จึงมีประมาณเท่านั้น เพราะฉะนั้น พระนางจึงเสด็จทิวงคตในกาลนั้น.

ถามว่า ก็พระมารดาพระโพธิสัตว์เสด็จทิวงคตในวัยไหน. ตอบว่า ในมัชฌิมวัย. เพราะว่าในอรรถภาพของสัตว์ทั้งหลายในปฐมวัย ฉันทราคะย่อมมีกำลัง. เพราะเหตุนี้ หญิงที่ตั้งครรภ์ในตอนนั้น จึงไม่สามารถจะรักษาครรภ์ไว้ได้. ครรภ์ย่อมเจ็บมาก. แต่ครั้นเลยส่วนสองของมัชฌิมวัย ในส่วนที่สาม วัตถุย่อมเป็นของบริสุทธิ์. ทารกที่เกิดในวัตถุบริสุทธิ์ย่อมไม่มีโรค. เพราะฉะนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์เสวยสมบัติในปฐมวัย ประสูติในส่วนที่สามของมัชฌิมวัยแล้ว เสด็จทิวงคต ดังนั้น ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

วาศัพท์ในบทนี้ว่า นว วา ทส วา ฟิงทราบด้วยสามารถเป็นเครื่องกำหนด ฟิงทราบการสงเคราะห์แม่คำเป็นต้นอย่างนี้ว่า ๗ เดือน ๘ เดือน ๑๑ เดือน หรือ ๑๒ เดือน. ในบทเหล่านั้น ทารกเกิดใน ๘ เดือน ยังมีชีวิต อยู่แต่ทนหนาวและร้อนไม่ได้ เกิดใน ๗ เดือนย่อมไม่มีชีวิต ที่เหลือยังมีชีวิต อยู่ได้.

บทว่า เทวา ปรมิ ปฏิกุณฺหุนฺติ ความว่า พรหมชั้นสุทธาวาส ผู้เป็นพระชินาสพยอมรับ. ถามว่าอย่างไร. ตอบว่าอาจารย์บางพวกกล่าวว่า รับ เครื่องแต่งตัวในตอนประสูติ. แต่ข้อนั้นถูกคัดค้านแล้วจึงกล่าวข้อนี้ว่า ในกาลนั้น พระมารดาพระโพธิสัตว์ ทรงนุ่งผ้าประด้วยทองคำ เช่นกับตาปلاميสองชั้นคลุม ตลอดพระบาทได้พระทับยี่น ขณะนั้น พระมารดาพระโพธิสัตว์ได้ประสูติพระโอรสคล่องเช่นกับน้ำไหลออกจากขมกรก ลำดับนั้น เหล่าเทวดามีเพศเป็นพรหม ตามปกติเข้าไปปรับด้วยขายทองคำก่อน ท้าวมหाराชทั้ง ๔ ได้เอาเครื่องลาด ทำด้วยหนังเสือเหลืองรับจากหัตถ์ของพรหมเหล่านั้น จากนั้นพวกมนุษย์จึงรับ ด้วยผ้ารองสองชั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเทวดาทิ้งหลายรับก่อน พวก มนุษย์รับภายหลัง ดังนี้.

บทว่า จตุตฺตารो น เทวปุตฺตา ความว่า มหาราช ๔ องค์. บทว่า ปฏิกุณฺเหตฺวา ความว่า รับด้วยเครื่องลาดทำด้วยหนังเสือเหลือง. บทว่า มหเสฏฺโฐ ความว่า มีเดชมาก มียศมาก ถึงพร้อมด้วยลักษณะ.

บทว่า วิสุทฺโธ นิกฺขมฺติ ความว่า ไม่เสด็จออกเหมือนสัตว์เหล่าอื่น มักคิดอยู่ที่ช่องคลอดข่มแล้วข่มอีกจึงคลอด. อธิบายว่า เสด็จออกไม่คิดขัด. บทว่า อุกุเทน แปลว่า ด้วยน้ำ. บทว่า เภนจิ อสุจินา ความว่า พระโพธิสัตว์มีเป็นเหมือนสัตว์เหล่าอื่น ถูกลมเบ่งซัดมีเท้าขึ้น มีหัวลงที่ช่องคลอด เหมือนตกลงไปสู่หวนรกชั่ว ๑๐๐ บุรุษ เหมือนช้างถูกผูกออกจากช่องคาล เสวย

ทุกข์ใหญ่ เปรอะเปื้อนด้วยอุสจิต่าง ๆ แล้วคลอด ฉะนั้น. จริ่งอยู่ ลมเบ่งไม่สามารถทำพระโพธิสัตว์ให้มีเท่าขึ้น มีหัวลงได้ พระโพธิสัตว์นั้นเหมือนพระธรรมกลีกลงจากธรรมาสน์ และเหมือนนบุรุษลงจากบันได ทรงเหยียดพระหัตถ์ทั้งสองและพระบาททั้งสอง ประทับยืนไม่เปรอะเปื้อนด้วยอุสจิต่างใดอย่างหนึ่งอันมีอยู่ในพระครรภ์ของพระมารดาเสด็จออก.

บทว่า อุกกธาราคือสายน้ำ. ในสายน้ำนั้น น้ำเย็นไหลจากหม้อทอง น้ำร้อนไหลจากหม้อเงิน. อนึ่ง ท่านกล่าวบทนี้เพื่อแสดงน้ำดื่มและน้ำบริโภคน้ำและสายน้ำเป็นที่เล่นไม่ทั่วไปด้วยน้ำเหล่านี้ของสายน้ำเหล่านั้น อันไม่เปรอะเปื้อนด้วยอุสจิต่างใดอย่างหนึ่งบนพื้นดิน. ไม่มีกำหนดน้ำที่นำมาด้วยหม้อทองและเงินอื่นและน้ำที่ไหลไปสู่สระ โบกขรณิมิหังสวฏฺกะ เป็นต้น.

บทว่า สมุปติขาโต คือประสูติได้ครู่หนึ่ง. แต่ในบาลีท่านแสดงดูเหมือนพอเสด็จออกจากพระครรภ์ของพระมารดา แต่ก็ไม่ควรเห็นเป็นอย่างนั้น. เพราะพรหมทั้งหลายรับพระโพธิสัตว์นั้นพอเสด็จออกด้วยข่ายทองคำก่อน. ท้าวมหाराชทั้ง ๔ รับด้วยเครื่องลาดทำด้วยหนังเสือเหลืองจากหัตถ์ของพรหมเหล่านั้น. มนุษย์ทั้งหลายรับด้วยผ้ารองสองชั้นจากหัตถ์ของท้าวมหाराชทั้ง ๔. พระโพธิสัตว์พ้นจากมือมนุษย์ทั้งหลายแล้วประดิษฐานบนแผ่นดิน. บทว่า เสตมุหิ ฉตฺเต ออนุชาริยมาเน ความว่า เมื่อเทวดากันเสวตฉัตรทิพย์ตามเสด็จอยู่. ในบทนี้แม้เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ มีพระขรรค์ เป็นต้น อันเป็นบริวารของฉัตรนั้นก็ปรากฏขึ้นทันที. แต่ในบาลีท่านกล่าวถึงฉัตรคู่พระราชา ในขณะที่เสด็จพระราชดำเนิน. ในเบญจราชกกุธภัณฑ์นั้น ฉัตรเท่านั้นปรากฏ คนถือฉัตรไม่ปรากฏ. เช่นเดียวกัน พระขรรค์ พัดใบตาล แฉ่หางนกยูง พัดวาลวิชนี และกรอบพระพักตร์ย่อมปรากฏ คนถือไม่ปรากฏ นัยว่าเทวดาทั้งหลาย ไม่ปรากฏรูปถือสิ่งเหล่านั้นทั้งหมด. แม้ข้อนี้ท่านก็กล่าวไว้ว่า

พวกเทวดากันฉัตรมีก้านไม่น้อย มีมณฑลพัน
หนึ่งบนอากาศ ไม้เท้าทองคำ พัดจามรโบกสะบัดไปมา
แต่ไม่เห็นคนถือพัดจามรและฉัตร ดังนี้.

บทว่า สพุพา จ ทิสานี้ ท่านกล่าวดูพระโพธิสัตว์ประทับยืนหลัง
จากเสด็จอย่างพระบาท ๗ ก้าวแล้ว ทรงเหลียวมองดูทิศทั้งหมด ไม่ควรเห็นอย่าง
นั้นเลย. ความจริง พระโพธิสัตว์ทรงพ้นจากมือของพวกมนุษย์แล้วประดิษฐาน
บนแผ่นดิน ทรงแลดูทิศตะวันออก. หลายพันจักรวาลได้เป็นเนินเดียวกัน. ณ
ที่นั่น พวกเทวดาและมนุษย์ต่างบูชาด้วยของหอมและดอกไม้ เป็นต้น พวก
กล่าวว่า ข้าแต่พระมหาบุรุษ ในโลกนี้แม้คนเช่นพระองค์ก็ไม่มี จะหาคนยิ่งกว่า
พระองค์ได้แต่ไหน. พระโพธิสัตว์ทรงเหลียวแลดู ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ ทิศ
เบื้องล่างเบื้องบน ไม่ทรงเห็นแม้คนเช่นพระองค์ทรงดำริว่า นี่ทิศเหนือ แล้ว
ทรงบ้ายพระพักตร์ไปทางเหนือได้เสด็จโดยอย่างพระบาท ๗ ก้าว. พึงทราบความ
ในบทนี้ อย่างนี้. บทว่า อาสภี คือ สูงสุด. บทว่า อคุโธ คือ เป็นที่หนึ่งของชน
ทั้งหมดด้วยคุณธรรมทั้งหลาย. อีก ๒ บท เป็นไวพจน์ของบทนี้. พระโพธิ-
สัตว์ทรงพยากรณ์พระอรหันต์อันพระองค์พึงบรรลุนิวัตตภาพนี้ด้วยบททั้งสองว่า
นี้เป็นชาติสุดท้ายของเรา บัดนี้ภพใหม่ของเราไม่มีอีกแล้ว ดังนี้.

ก็ในบทนี้พึงทราบว่า การประดิษฐานบนแผ่นดินด้วยพระบาท
เสมอกัน เป็นบุญนิमित แห่งการได้อิทธิบาท ๔ การบ้ายพระพักตร์ไปทางทิศ
เหนือ เป็นบุญนิमित แห่งการเสด็จไปครอบงำปราบปรามมหาชน การเสด็จ
อย่างพระบาท ๗ ก้าว เป็นบุญนิमित แห่งการได้รัตนะคือโพชฌงค์ ๗ การกั้นเสวต-
ฉัตรทิพย์เป็นบุญนิमित แห่งการได้ฉัตรประเสริฐคือวิมุติ การได้ราชกกุธภัณฑ์
๕ เป็นบุญนิमित แห่งการพ้นด้วยวิมุติ ๕ การเหลียวแลดูทิศเป็นบุญนิमित แห่ง
การได้อนาวรณญาณ การเปล่งอาสภิวาจา เป็นบุญนิमित แห่งการเป็นไปแห่ง

ธรรมจักรที่ยังไม่ได้เป็นไป การเปล่งสีหนาทว่า นี่เป็นชาติสุดท้ายของเราเป็น
บุญนิมิต แห่งการปรินิพพานโดยอนุปาติเสตนิพพานธาตุ ดังนี้. วาระเหล่านี้มา
แล้วในบาลี. แต่หลายวาระยังไม่มา ควรนำมาแสดง.

จริงอยู่ในวันพระมหาบุรุษประสูติ หมิ่นโลกธาตุห้วนไหว เทวดาใน
หมิ่นโลกธาตุ พวกกันมาประชุมในจักรวาลเดียวกัน. เทวดารับก่อน. พวก
มนุษย์รับภายหลัง. พิณที่ขึงสาย กลองที่ขึงหนัง ไม่มีใครประโคมก็ประโคม
ขึ้นเอง. ป้อมและที่กักขัง เป็นต้น ของพวกมนุษย์ฟังเป็นขึ้นเล็กขึ้นน้อย. โรค
ทั้งปวงสงบหมดไปเหมือนสนิมทองแดงที่ล้างด้วยของเปรี้ยว. คนตาบอดโดย
กำเนิด เห็นรูป. คนหนวกโดยกำเนิดได้ยินเสียง. คนพิการได้มีกำลังสมบูรณ์.
สติของตนแม้เลวโดยชาติ คนบ้าน้ำลาย ก็ตั้งมั่นได้. เรือที่แล่นไปต่างประเทศ
ถึงท่าสะดวก. รตนะที่ตั้งอยู่บนอากาศและตั้งอยู่บนพื้น ได้ส่องแสงด้วยความ
ยิ่งใหญ่ของตนเอง. พวกมิเวรก็ได้เมตตาจิตต่อกัน. ไฟในอเวจีดับ. แสงสว่าง
ในโลกันตรนรกก็เกิดขึ้น น้ำในแม่น้ำไม่ไหล. ในมหาสมุทรได้มีน้ำหวาน.
ลมไม่พัด. นกที่บินไปบนอากาศที่อยู่บนภูเขาและต้นไม้ได้ตก-ลง-ไปบนพื้นดิน.
พระจันทร์สว่างยิ่งนัก. พระอาทิตย์ไม่ร้อนไม่เย็นปราศจากมลทินได้สมบูรณ์
ตามฤดู. พวกเทวดาประดิษฐานอยู่ ณ ประตูลิขิตของตน ๆ เล่นกีฬาอย่าง
สนุกสนาน ด้วยการปรบมือ ผีวปาก โบกผ้า เป็นต้น. แม้ฝนจากทิศทั้ง ๔ ก็
ได้ตกลงมา. ความหิว ความกระหาย มิได้บีบบังคับมหาชน. ประตูลิขิตและหน้าต่าง
ทั้งหลายเปิดเอง. ไม้ดอกไม้ผล ก็ออกดอกออกผล หมิ่นโลกธาตุได้มีรงดอกไม้
เป็นอันเดียวกัน.

แม้ในข้อนี้พึงทราบดังนี้ หมิ่นโลกธาตุห้วนไหว เป็นบุญนิมิตของการ
ได้สัพพัญญุตญาณของพระมหาบุรุษนั้น การประชุมในจักรวาลเดียวกันของ
เทวดาทั้งหลาย เป็นบุญนิมิตแห่งการประชุมโดยทำนองเดียวกันแลในกาลยัง

ธรรมจักรให้เป็นไปแล้วรับพระธรรม การรับของพวกเทวดาครั้งแรก เป็น
บุญนิมิตแห่งการได้รูปาจรณาน ๔ การรับของพวกมนุษย์ภายหลังเป็นบุญ-
นิมิตแห่งการได้รูปฌาน ๔ พินที่ซึ่งสายดีดเอง เป็นบุญนิมิตแห่งการได้
อนุปพิหารธรรม กลองที่ซึ่งหนังดั่งเอง เป็นบุญนิมิตแห่งการได้ยินธรรมเถรี
อันใหญ่หลวง ป้อมและที่กักขังเป็นต้นพังเป็นบุญนิมิต แห่งการตัดขาดอัสมี-
มานะ มหาชนหายจากโรคเป็นบุญนิมิต แห่งการได้อริยสัจ ๔ คนตาบอดโดย
กำเนิดเห็นรูปเป็นบุญนิมิตแห่งการได้ทิพจักขุ คนหูหนวกได้ยินเสียงเป็น
บุญนิมิตแห่งการได้ทิพโสต คนพิการมีกำลังเป็นบุญนิมิตแห่งการได้อิทธิบาท
๔ คนใบ้แต่กำเนิดพูดได้เป็นบุญนิมิตแห่งการได้สติปฏิฐาน ๕ เรือแล่นไป
ต่างประเทศถึงท่าโดยสะดวกเป็นบุญนิมิตแห่งการบรรลุปฏิสัมภิตา ๔ ความที่
รตนะส่องแสงด้วยความยิ่งใหญ่ของตนเอง เป็นบุญนิมิตแห่งแสงธรรมที่พระ-
โพธิสัตว์จักประกาศแก่โลก ผู้มีเวรกันได้เมตตาจิตต่อกันเป็นบุญนิมิตของการ
ได้พรหมวิหาร ๔ ไฟในอเวจีดับ เป็นบุญนิมิตของการดับไฟ ๑๑ ดวง โลกัน-
ตรนรกสว่าง เป็นบุญนิมิตแห่งการกำจัดความมืดคืออวิชชา แล้วเห็นความสว่าง
แห่งญาณ น้ำในแม่น้ำไม่ไหล เป็นบุญนิมิตแห่งการได้เวสัชชธรรม ๔ มหา-
สมุทรมีรสหวาน เป็นบุญนิมิตแห่งความมีรสเป็นอันหนึ่งด้วยรสคือนิพพานการ
ที่ลมไม่พัด เป็นบุญนิมิตแห่งการทำลายทิฐิ ๖๒ นกทั้งหลายไปบนดิน เป็นบุญ-
นิมิตแห่งมหาชนผู้ฟังโอวาทแล้วถึงสรณะด้วยชีวิต การที่พระจันทร์สว่างไสว
ยิ่ง เป็นบุญนิมิตแห่งความงามของตนเป็นอันมาก การที่พระอาทิตย์เว้นความ
ร้อนและความเย็น เป็นบุญนิมิตแห่งการเกิดสุขทางกายและทางใจ เพราะฤดู
สบาย การที่พวกเทวดาประดิษฐานอยู่ ณ ประตุมานรีนเริงด้วยการปรบมือ
เป็นต้น เป็นบุญนิมิตแห่งการถึงความ เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทรงเปล่งอุทาน
การที่ฝนตกทั้ง ๔ ทิศ เป็นบุญนิมิตแห่งการตกของฝนคือพระธรรมอันใหญ่

หลวง การไม่มีความหิวบีบคั้น เป็นบุญนิมิตแห่งการได้น้ำอมฤตคือกายกตาสติ
การไม่มีความกระหายบีบคั้น เป็นบุญนิมิตแห่งความเป็นผู้ถึงความสุขด้วยวิมุติ-
สุข การที่ประตูและหน้าต่างเปิดเอง เป็นบุญนิมิตแห่งการเปิดประตูคือมรรคมี
องค์ ๘ การที่ต้นไม้ออกดอกและผล เป็นบุญนิมิตของดอกไม้คือวิมุติบาน และ
ความเป็นผู้เต็มด้วยภระคือสามัญญผล การที่หมื่นโลกธาตุมีรงดอกไม้เป็น
อันเดียว เป็นบุญนิมิตแห่งความเป็นผู้มีรงดอกไม้คืออริยะ. นี้ชื่อสัมพหุลวาระ.

ในเรื่องนี้ชนทั้งหลายถามปัญหาว่า ตอนที่พระมหาบุรุษประทับยืนบน
แผ่นดินแล้ว ทรงบ้ายพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ เสด็จไปได้ทรงเปล่งอาสภิวาจา
เสด็จไปบนแผ่นดินหรือ หรือว่าเสด็จไปทางอากาศ ทรงปรากฏพระองค์เสด็จไป
หรือไม่ปรากฏ เสด็จเปลือยพระองค์ไปหรือตกแต่งพระองค์ เสด็จไปเป็นหนุ่ม
หรือเป็นคนแก่ แม้ภายหลังก็ได้เป็นเช่นนั้นหรือ หรือว่าเป็นทารกอ่อนอีก. ก็
ปัญหานี้ตั้งขึ้นภายใต้โลหปราสาท พระจุฬายกเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกได้แก้
ไว้แล้ว.

มีเรื่องเล่ามาว่า ในเรื่องนี้พระเถระกล่าวถึงชื่อนั้นไว้มาก ด้วยสามารถ
การกล่าวถึงโชคดีโชคร้าย กรรมเก่าและการไม่ถือว่าเพราะความเป็นใหญ่แล้ว
ในที่สุดได้พยากรณ์อย่างนี้ว่า พระมหาบุรุษเสด็จไปบนแผ่นดิน แต่ได้ปรากฏ
แก่มหาชนเหมือนเสด็จไปทางอากาศ พระองค์เสด็จไปแต่เหมือนไม่ปรากฏแก่
มหาชน เสด็จเปลือยพระองค์ไปแต่ปรากฏแก่มหาชนเหมือนตกแต่งพระองค์
เสด็จไปเป็นคนหนุ่มแต่ปรากฏแก่มหาชนเหมือนมีพระชนม์ ๑๖ พระพรรษา
แต่ภายหลังได้เป็นทารกอ่อนตามเดิม ไม่เป็นหนุ่มอยู่อย่างนั้นดังนี้. อนึ่ง บริษัท
ของพระเถระนั้นได้พากันขอบใจว่า พระเถระแก้ปัญหาคดีเหมือนพระพุทธเจ้า.
โลกันตริกวาระมีนัยดังที่ได้กล่าวไว้แล้วแล. ก็แลธรรมดานี้ท่านกล่าวไว้แล้ว
ตั้งแต่ต้น. ฟังทราบทั่วว่า ธรรมดาทั้งหมดย่อมมีแต่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์.

บทว่า **อทุทสาโข** ความว่า พระราชาพันธุ์มได้ทอดพระเนตรเห็นพระ-
กุมารที่นางสนมให้บรรทมบนเครื่องรองสองชั้นนำมาเฝ้า. บทว่า **มหาปฐิสสุต**
ความว่า แห่งบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ด้วยสามารถ ชาติ โคตร ตระกูลประเทศเป็นต้น.
บทว่า **เทว คติโย** คือความสำเร็จสองอย่าง. ก็ศัพท์ว่าคตินี้ย่อมาเป็นไปในคติ
อันสัตว์ทั้งหลายพึงไปโดยประเภทมีนรกเป็นต้น ในบาลีนี้ว่า คุณรสารีบุตร คติ
๕ เหล่านี้แลดังนี้. ย่อมเป็นไปในอธยาศัยในบาลีนี้ว่า เราไม่รู้อคติหรืออธยาศัย
ของภิกษุทั้งหลายผู้ศีลมีกัลยาณธรรมเหล่านี้ได้เลย. ย่อมเป็นไปในที่พึงอาศัย
ในบาลีนี้ว่า พระนิพพานเป็นที่พึงอาศัยของพระอรหันต์. อีกอย่างหนึ่งย่อเป็น
ไปในความสำเร็จในบาลีนี้ว่า คุณก่อนพรหม เราย่อมรู้ความสำเร็จจุดและอุปติ
ของท่าน ท่านเป็นท้าวพรหมผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้. พึงทราบคติศัพท์นั้นแม้
ในบทนี้ว่าย่อเป็นไปในความสำเร็จ. บทว่า **อนนฺถา** ความว่า ชื่อว่าความ
สำเร็จในคดีอื่นย่อไม่มี. บทว่า **ธมฺมิโก** ความว่า เป็นผู้ประกอบด้วยกุศล
ธรรม ๑๐ เว้นการถึงอคติ. บทว่า **ธมฺมราชา** นี้เป็นไวพจน์ของบทก่อนนั้น
แล. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเป็นพระธรรมราชา เพราะได้ราชสมบัติโดยธรรม.
บทว่า **จาตุรฺนฺโต** ความว่า ความเป็นผู้มีอิสระในพื้นแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔
เป็นขอบเขตด้วยสามารถสมุทร ๔ มีสมุทรด้านทิศตะวันออกเป็นต้น. บทว่า
วิชิตาวิ คือมีชัยชนะสงคราม. อธิบายว่า ชนบทถึงความเป็นชนบทที่ยั่งยืน
มั่นคง เพราะฉะนั้น พระกุมารจึงถึงความเป็นผู้มีพระราชอาณาจักรมั่นคง. จริง
อยู่ เมื่อพระราชารุร้ายเบียดเบียนโลกด้วยเสียดาภิและลงอาชญาเป็นต้น พวก
มนุษย์พากันละทิ้งมัจฉิมชนบทไปอาศัยอยู่ตามภูเขาและฝั่งสมุทรเป็นต้น เลี้ยง
ชีพอยู่ที่ชายแดน. พวกมนุษย์ถูกโจรใจร้ายเบียดเบียนด้วยการปล้นประชาชน
จึงพากันละชายแดน ไปหาเลี้ยงชีพ ณ ท่ามกลางชนบทของมนุษย์ผู้อ่อนโยน.
ชนบทในการปกครองเห็นปานนี้ย่อไม่ถึงความมั่นคง. ก็เมื่อพระกุมารนี้เสวย

ราชสมบัติ ชนบทของพระองค์จักมั่นคงเหมือนวางแผ่นหินไว้หลังแผ่นดินแล้ว ล้อมด้วยแผ่นเหล็ก พรหมณ์ผู้ทำนายทั้งหลายเมื่อชี้แจงดังนี้ จึงกล่าวว่า พระกุมารจึงถึงความเป็นผู้มีพระราชอาณาจักรมั่นคงดังนี้. รตนะในบทว่าประกอบ ด้วยรตนะ ๗ นี้ โดยอรรถคือยังความยินดีให้เกิด. อีกอย่างหนึ่ง

รตนะทำความชื่นชม มีค่ามากหาเปรียบมิได้

หาคูได้ยาก เป็นของใช้ของสัตว์ผู้วิเศษ เพราะฉะนั้น

จึงเรียกว่ารตนะ.

อนึ่ง จำเดิมแต่กาลที่จักรรตนะเกิด ไม่มีเทวสถานอื่น ชนทั้งปวงย่อม ทำการบูชาจักรรตนะนั้นนั่นแล ด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น และกระทำการกราบไหว้เป็นต้น เพราะฉะนั้นรตนะจึงเป็นไปโดยอรรถว่าน่าชื่นชม.

การตีราคาว่าชื่อว่าทรัพย์มีประมาณเท่านี้ ย่อมเป็นค่าของจักรรตนะนั้น แลครั้งนี้ไม่มี เพราะฉะนั้น รตนะจึงเป็นไปแม้โดยอรรถว่ามีค่ามาก.

อนึ่งจักรแก้วไม่เหมือนรตนะอย่างอื่นที่มีอยู่ในโลก เพราะฉะนั้น รตนะ จึงเป็นไปแม้โดยอรรถว่าหาเปรียบมิได้.

ก็เพราะพระเจ้าจักรพรรดิอุบัติในกัปที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายอุบัติ. ก็ แต่ว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายอุบัติในบางครั้งบางคราว ฉะนั้น รตนะจึงเป็นไปแม้ โดยอรรถว่าหาคูได้ยาก.

รตนะนั้นย่อมเกิดแก่สัตว์ผู้วิเศษ ยิ่งด้วยชาติรูปตระกูลและความเป็นใหญ่เป็นต้น ไม่เกิดแก่ผู้อื่น เพราะฉะนั้น รตนะจึงเป็นไปแม้โดยอรรถคือเป็น ของใช้ของสัตว์ผู้วิเศษ.

อนึ่ง แม้อรตนะที่เหลือก็เหมือนจักรแก้วนั่นแล พระมหาบุรุษทรงประกอบ ด้วยรตนะ ๗ เหล่านี้ โดยความเป็นของสมทบและโดยความเป็นอุปกรณ์ แห่งโลกะทั้งปวง เพราะฉะนั้น พระมหาบุรุษจึงชื่อว่าทรงสมบูรณ์ด้วยรตนะ ๗.

บัดนี้ เพื่อแสดงรตนะเหล่านั้นโดยสรุปจึงตรัสว่า **ตสุติมานิ** เป็นต้น.

ในรตนะเหล่านั้นนี้เป็นอธิบายโดยย่อ ในบทว่า จักรแก้ว เป็นต้น
จักรแก้วย่อมปรากฏสามารถยึดสิริสมบัติของทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มี ทวีป ๒,๐๐๐
เป็นบริวารได้. ช้างแก้วเหาะไปบนเวหาสามารถดิ่งลงสู่แผ่นดินมีสาครเป็นที่สุด
ก่อนอาหารทีเดียว. ม้าแก้วก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน. เมื่อความมีคประกอบด้วย
องค์ ๔ แก้วมณีสามารถกำจัดความมืดประมาณโยชน์หนึ่งแล้วเห็นแสงสว่างได้.
นางแก้วผู้มีความประพจน์เป็นที่พอใจวันโทษ ๖ อย่าง. กหบดีแก้วสามารถ
เห็นขุมทรัพย์ที่อยู่ภายในแผ่นดินประมาณโยชน์หนึ่งได้. ปริณายกแก้วกล่าวคือ
บุตรผู้เจริญที่สุด สามารถเกิดในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีแล้วครองราช
สมบัติได้ทั้งหมด ย่อมปรากฏ.

บทว่า **ปโรสหสุตฺตํ** คือ พันกว่า. บทว่า **สุรา** คือ กล้าหาญ. บทว่า
วิรุงฺครูปา คือ มีรูปทรงสมเป็นวีรบุรุษ. บทนี้ เป็นชื่อของความเพียร. ชื่อ
วิรุงฺครูปา เพราะมีรูปทรงสมเป็นวีรบุรุษ. มีรูปทรงสมเป็นวีรบุรุษ คือมี
ความเพียรเป็นที่เกิด มีความเพียรเป็นสภาวะ สำเร็จด้วยความเพียร เป็นผู้ไม่
เกียจคร้าน. ท่านอธิบายว่า แม้รบตลอดวันก็ไม่เหนื่อย.

บทว่า **สาครปริยนฺตํ** ความว่า มีมหาสมุทรเป็นที่สุดกระทำภูเขา
จักรวาลให้เป็นเขตแดนตั้งอยู่. บทว่า **อทลฺยฺแทน** ความว่า ผู้ใดปรับผู้ไม่ได้
ทำความผิด ๑๐๐ บ้าง ๑,๐๐๐ บ้าง ผู้นั้นชื่อว่าใช้อำนาจด้วยอาชญาคือทรัพย์.
ผู้ใดออกคำสั่งให้ประหารและทรมาน ผู้นั้นชื่อว่าใช้อำนาจด้วยอาชญาคือ
ศัสตรา. แต่พระราชอาชญาทั้งองศาอาชญาแม้ทั้งสองนั้น ทรงปกครองไม่ต้อง
ใช้อำนาจ. บทว่า **อสตฺถเนน** ความว่า ผู้ใดใช้ศัสตรามีคมข้างเดียว เป็นต้น
เบียดเบียนผู้อื่น ผู้นั้นชื่อว่าใช้อำนาจด้วยศัสตรา. แต่ก็พระราชอาชญาทั้ง
ไม่ทรงทำโลหิตของใคร ๆ เพียงแมลงวันตัวเล็กคืบได้ให้เกิดขึ้นด้วยศัสตรา

ทรงได้รับการต้อนรับจากพระราชผู้เป็นศัตรูอย่างนี้ว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงเสด็จมาโดยธรรมเถิดดังนี้. อธิบายว่า ทรงยึดแผ่นดินดังกล่าวแล้ว ทรงปกครอง ทรงปราบปราม จนได้เป็นเจ้าของครอบครอง. ครั้นบอกถึงความสำเร็จอย่างหนึ่งอย่างนี้แล้ว เพื่อจะบอกความสำเร็จอย่างที่สอง จึงกล่าวคำเป็นอาทิว่า **สเจ โข ปน** ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า พระกุมารนี้มีหลังคา คือ กิเลสเปิดแล้ว เพราะมีเครื่องปกปิดกีดขวาง กล่าวคือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะทิฐิ กิเลสตัณหาเปิดแล้ว คือกำจัดได้แล้ว. ปาฐะว่า **วิภูฏจฺจโท** ดังนี้บ้าง. อธิบายอย่างนี้เหมือนกัน. ครั้นบอกความสำเร็จอย่างที่สองอย่างนี้แล้ว เพื่อแสดงลักษณะอันเป็นนิมิตแห่งคติเหล่านั้น จึงกล่าวคำเป็นอาทิว่า **อญฺญหิ เทว กุมารโ** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สุปติฏฺฐิตปาโท** ความว่า พระกุมารไม่เป็นเหมือนคนอื่น เมื่อคนอื่นวางเท้าลงบนแผ่นดิน ปลายฝ่าเท้า ส้นเท้า หรือข้างเท้า ย่อมจกดก่อน ก็แต่ว่ายังปรากฏช่องในตอนกลาง แม้เมื่อยกขึ้นส่วนหนึ่งในปลายฝ่าเท้าเป็นต้นนั้นแหละก็ยกขึ้นก่อน. ฝ่าพระบาททั้งสี่ของพระกุมารนั้น ย่อมจกดพื้นโดยทรงเหยียบพระบาทครั้งหนึ่ง คุงพื้นรองเท้าทองคำจะนั้น ทรงยกพระบาทขึ้นจากพื้นก็โดยทำนองเดียวกันนั้นแหละ เพราะฉะนั้น พระกุมารนี้ จึงเป็นผู้มีพระบาทเรียบเสมอกัน.

บทว่า **จกฺกานิ** ท่านกล่าวไว้ในบาลีว่า ณ พื้นพระบาททั้ง ๒ มีจักร ๒ เกิดขึ้น จักรเหล่านั้นมีซี่มีกงและคุม. ก็พึงทราบความพิเศษนี้ด้วยบทนี้ว่า **บริบูรณฺ์ด้วยอาการทั้งปวง. ได้ยินว่า** คุมของจักรเหล่านั้นปรากฏ ณ ท่ามกลางพื้นพระบาท. ลวดลายวงกลมกำหนดด้วยคุมย่อมปรากฏ วงกลมล้อมหน้าคุมปรากฏ ท่อน้ำปรากฏ ซี่ปรากฏ ลวดลายวงกลมในซี่ทั้งหลายปรากฏ กงปรากฏ กงแก้วมณีปรากฏ. นี้มาในบาลีก่อนแล้ว. แต่สัมพหุลวาระยังไม่มา. สัมพหุ-

วาระนั้น ฟังทราบอย่างนี้. รูปหอก รูปแว่นส่องพระฉาย รูปดอกพุดซ้อน
รูปสายสร้อย รูปสังวาล รูปถาดทอง รูปมัจฉาคู รูปตั้ง รูปขอ รูปปราสาท
รูปเสาระเนียด รูปเศวตฉัตร รูปพระขรรค์ รูปพัดใบตาล รูปหางนกยูง
รูปพัคवालวิชนี รูปมงกุฎ รูปแก้วมณี รูปบาตร รูปพวงดอกมะลิ รูปดอก
บัวขาบ รูปดอกบัวแดง รูปดอกบัวขาว รูปดอกปทุม รูปดอกนุณฑริก รูป
หม้อเต็มด้วยน้ำ รูปถาดเต็มด้วยน้ำ รูปมหาสมุทร รูปเขาจักรวาล รูปป่า
หิมพานต์ รูปเขาสิเนรุ รูปพระจันทร์พระอาทิตย์ รูปดาวนักษัตร รูปทวีป
ใหญ่ทั้ง ๔ รูปทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทั้งหมด โดยที่สุคตหมายถึงบริวารของพระเจ้า
จักรพรรดิด้วย เป็นบริวารของจักรกัษณะนั่นเอง.

บทว่า **อายุตปณฺหิ** ความว่า มีสันพระบาทยาวคือ มีสันพระบาท
บริบูรณ์. อธิบายว่า สันพระบาทของพระมหานุรุชไม่เป็นเหมือนปลายเท้าของ
คนอื่นที่ยาว ถ้าแข็งตั้งอยู่สุดสันเท้าเป็นเหมือนตัดสันเท้าตั้งอยู่ ฉะนั้น. แต่ของ
พระมหานุรุช พระบาทมี ๔ ส่วน ปลายพระบาทมี ๒ ส่วน ถ้าพระขงฆ์ตั้งอยู่
ในส่วนที่ ๓ สันพระบาทในส่วนที่ ๔ เป็นเช่นกับลูกกลีหนึ่ง ทำด้วยผ้ากำพล
สีแดง งามด้วยปลายเข็มแล้วตั้งไว้.

บทว่า **ทีฆนฺกุลิ** ความว่า นิ้วพระหัตถ์ของพระมหานุรุชไม่เป็นเหมือน
นิ้วของคนอื่นที่บางนิ้วยาว บางนิ้วสั้น. แต่ของพระมหานุรุชนิ้วพระหัตถ์และ
พระบาทยาวเหมือนของวานร ข้างโคนใหญ่แล้วเรียวยาวไปโดยลำดับ ถึงปลายนิ้ว
เช่นเดียวกับแท่งหอคาลที่ขยำด้วยน้ำมันยางแล้วปั้นไว้. เพราะฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า มีนิ้วพระหัตถ์ยาวดังนี้.

บทว่า **มฺหุตฺตุนฺหตฺตปาโท** ความว่า มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อน
คุดปยุฝ้ายที่ยีได้ ๑๐๐ ครั้ง เอารวมตั้งไว้ในเนยใส. แม้ในเวลาพระชนม์เจริญ
พระหัตถ์และพระบาทก็จักอ่อนนุ่มเหมือนเมื่อพอประสูติ. พระหัตถ์และพระ-

บาทของพระโพธิสัตว์นุ้ม อ่อนนุ่ม เพราะฉะนั้น พระโพธิสัตว์จึงมีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม.

บทว่า **ชาลหตุตปาโท** ความว่า ระหว่างพระองค์หนึ่งไม่ติดกัน. เพราะผู้มีมือติดกันเป็นพีคเช่นนี้ ถูกกำจัดโดยบุรุษโทษ แม้บวชก็ไม่ได้. ก็พระมหาบุรุษมีนิ้วพระหัตถ์ ๔ นิ้ว พระบาท ๕ ชิดสนิทเป็นอันเดียวกัน. ก็เพราะพระองค์ทั้งหลายชิดสนิทเป็นอันเดียวกัน พระองค์ทั้งหลายจึงติดกัน และกัน มีลักษณะเป็นข้าวเหนียวตั้งอยู่. พระหัตถ์และพระบาทของพระโพธิสัตว์ นั้นเป็นเช่นกับหน้าต่างตาข่ายอันช่างผู้ฉลาดตีประกอบแล้ว. เพราะฉะนั้น ท่าน จึงกล่าวว่า มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายจุดตาข่าย.

เพราะข้อพระบาทตั้งอยู่เบื้องบน พระบาทของพระโพธิสัตว์นั้น จึงเหมือนสังข์คว่ำ เพราะฉะนั้น พระโพธิสัตว์จึงมีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ. จริงอยู่ ข้อเท้าของคนอื่นอยู่ที่หลังเท้า เพราะฉะนั้น เท้าของคนเหล่านั้นจึงติดกัน เหมือนติดด้วยสลักกลีบกลอกไม่ได้ตามสะดวก เมื่อเดินไปฝ่าเท้าไม่ปรากฏ. แต่ข้อพระบาทของพระมหาบุรุษขึ้นไปตั้งอยู่เบื้องบน. เพราะฉะนั้น พระวรกาย ท่อนบนของพระมหาบุรุษ ตั้งแต่พระนาภีขึ้นไปจึงมิได้หวั่นไหวเลย. คุณพระสุวรรณปฏิมาประดิษฐานอยู่ในเรือ. พระวรกายท่อนเบื้องล่างยอมไหว. พระบาทถลอกกลับได้สะดวก. เมื่อชนทั้งหลายยืนอยู่ข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้าง แม้ในข้างทั้งสองก็เห็น ฝ่าพระบาทยอมปรากฏ. แต่ไม่ปรากฏเหมือนยืนอยู่ข้างหลังข้าง.

บทว่า **เอณิขงุโณ** คือ มีพระขงัมเรียวคูดเนื้อทราย. อธิบายว่า มีพระขงัมบริบูรณ์ด้วยหุ้มพระมังสะเต็ม ไม่ใช่เนื้อตะโพกติดโดยความเป็นอันเดียว ประกอบด้วยพระขงัมเช่นกับท้องข้าวสาลีท้องข้าวเหนียว อันมังสะที่ตั้งอยู่เสมอกันโดยรอบล้อมอยู่แล้วกลมกล่อมดีแล้ว.

บทว่า **อินนมนุโต** คือไม่น้อยลง. ท่านแสดงเวลาที่พระมหาบุรุษนั้นไม่ค่อมไม่แคะด้วยบทนี้. ก็คนที่เหลือเป็นคนค่อมหรือเป็นคนแคะ. คนค่อมกายส่วนบนไม่บริบูรณ์ คนแคะกายส่วนล่างไม่บริบูรณ์ คนเหล่านั้นเพราะกายไม่บริบูรณ์เมื่อก้มลงจึงไม่สามารถอุบลคำเข้าได้. แต่พระมหาบุรุษเพราะพระวรกายทั้งส่วนบนส่วนล่างบริบูรณ์ จึงสามารถอุบลคำเข้าได้.

บทว่า **โกโสหิตวตถุคฺยุโห** ความว่า พระมหาบุรุษมีพระคุษะซ่อนอยู่ในฝัก คุษฝักบัวทอง คุษคุษะแห่งโคและช้างเป็นต้น เพราะเหตุนี้ พระมหาบุรุษจึงมีพระคุษะเร้นอยู่ในฝัก. บทว่า **วตถุคฺยุหิ** ท่านกล่าวองคชาตควรปกปิดด้วยผ้า.

บทว่า **สุวณฺณวณฺโณ** ความว่า พระมหาบุรุษเช่นกับรูปทองแท่งที่คลุกเคล้าด้วยสีแดงชาดแล้วขัดด้วยเขี้ยวเสือ แล้วระบายด้วยดินสอแดงตั้งไว้ด้วยบทนี้เพื่อแสดงเวลาที่พระวรกายของพระมหาบุรุษนั้น แน่นสนิทละเอียดแล้วจึงแสดงพระฉวีวรรณ ท่านจึงกล่าวว่า พระมหาบุรุษมีพระฉวีคล้ายกับทองคำดังนี้. อีกอย่างหนึ่งบทนี้เป็นไวพจน์ของบทก่อน.

บทว่า **โรชชุลฺล** คือ ฐลีหรือมลทิน. บทว่า **น อุปลิมุปติ** ความว่าไม่ติด คือ กลิ้งเหมือนหยาดน้ำกลิ้งจากใบบัว. ก็พระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงกระทำการชำระพระหัตถ์เป็นต้น เพื่อกำหนดฤดูและเพื่อผลบุญของพวกทายก. อนึ่งทรงกระทำแม้โดยหลักปฏิบัตินั้นเอง. ข้อนี้ท่านกล่าวไว้ว่า ก็ภิกษุผู้จะเข้าไปสู่เสนาสนะควรชำระเท้าแล้วจึงเข้าไป.

บทว่า **อุทฺธกฺกโลโม** ความว่า พระมหาบุรุษมีพระโลมชาติมีปลายช้อยขึ้นเบื้องบน ตอนปลายเวียนเป็นทักษิณาวฏ์ ตั้งอยู่มองดูพระพักตร์งาม เพราะฉะนั้น พระมหาบุรุษมีพระโลมชาติมีปลายช้อยขึ้นเบื้องบน.

บทว่า **พฺรหฺมุขคฺคโต** ความว่า พระมหาบุรุษมีพระวรกายตรงเหมือน
กายพราหมณ์ คือจักมีพระวรกายสูงตรงขึ้นไปทีเดียว. ความจริงโดยมากสัตว์ทั้ง
หลายย่อมโน้มไปในที่ทั้งสามคือที่คอคอที่สะเอวที่เข่าทั้งสอง. สัตว์เหล่านั้นเมื่อ
โน้มไปที่สะเอวย่อมไปข้างหลัง. ในที่ทั้งสองพวกนั้นโน้มโน้มไปข้างหน้า. ก็
สัตว์บางพวกมีร่างกายสูง มีข้างคอบางพวกหงนหน้าที่ยาวไปเหมือนจะนับ
ดวงดาว. บางพวกมีเนื้อและเลือดน้อยเป็นเช่นคนเป็นโรคเสียดท้อง. บางพวก
ง่อมไปข้างหน้าเดินตัวสั้น. อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ก็พระมหาบุรุษนี้ทรง
ดำเนินพระวรกายตรงทีเดียวมีประมาณเท่าส่วนสูง จักเป็นดุจเสาทองที่ยกขึ้น
ในเทพนคร. อนึ่ง พึงทราบว่ข้อนี้ท่านกล่าวหมายถึงข้อที่มหาปุริสลักษณะของ
พระมหาบุรุษ ซึ่งพอประสูติยังไม่บริบูรณ์ด้วยประการทั้งปวงจะเจริญในโอกาส
ต่อไป.

บทว่า **สคฺคตฺสฺสโท** ความว่า พระมหาบุรุษมีพระมังสาฟูบริบูรณ์ด้วย
ดีในที่ ๗ สถาน คือ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง จะงอยพระ
อังกาสทั้งสอง และพระศอ เพราะฉะนั้น พระมหาบุรุษจึงชื่อว่ามีพระมังสาเต็ม
ในที่ ๗ สถาน. แต่ของคนเหล่าอื่นที่หลังมือและหลังเท้าเป็นต้น ปรากฏเส้น
เลือดเป็นตาข่ายที่จะงอยป่าและคอปรางูปลากระดูก. มนุษย์เหล่านั้นย่อม
ปรากฏเหมือนเปรต. พระมหาบุรุษไม่ปรากฏเหมือนอย่างนั้น. ก็พระมหาบุรุษ
มีพระศอเช่นกับกลองทองคำที่เขากลึงด้วยหลังพระหัตถ์เป็นต้น มีเส้นเลือด
เป็นตาข่ายซ่อนไว้เพราะมีพระมังสาฟูบริบูรณ์ในที่ ๗ สถาน ย่อมปรากฏเหมือน
รูปศิลาและรูปปั้น.

บทว่า **สีหปฺพุพฺพตฺตกาโย** ความว่า พระมหาบุรุษมีกึ่งกายท่อนบน
เหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของราชสีห์ เพราะฉะนั้น พระมหาบุรุษจึงชื่อว่ามีส่วน
พระวรกายเบื้องหน้าเหมือนกึ่งกายเบื้องหน้าแห่งราชสีห์ เพราะว่ากายเบื้องหน้า

ของราชสีห์บริบูรณ์ ภายหลังไม่บริบูรณ์. ก็พระวรกายทั้งหมดของพระ
มหานุรุชบริบูรณ์ดุจกายเบื้องหน้าของราชสีห์. แม้พระวรกายของมหานุรุชก็
เหมือนกายของราชสีห์ย่อมไม่ตั้งอยู่สูง ๆ ต่ำ ๆ ด้วยสามารถแห่งความฟูและ
แพบเป็นต้น แต่ยาวในที่ควรยาวย่อมเป็นอย่างนั้น ในที่ควรสั้น ควรต่ำ ควร
เรียว ควรกว้าง ควรกลมเป็นต้น. ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย
พระมหานุรุชทรงปลื้มพระทัยนักแล เมื่อผลกรรมปรากฏทรงงดงามเพราะอวัยวะ
ส่วนใดยาว อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่ยาว ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดสั้น
อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่สั้น ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดต่ำ อวัยวะส่วน
นั้นย่อมตั้งอยู่ต่ำ ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดเรียว อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้ง
อยู่เรียว ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดกว้าง อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่กว้าง
ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดกลม อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่กลมดังนี้. อรรถภาพ
ของพระมหานุรุชสะสมไว้ด้วยทานจิต บุญจิต ตระเตรียมไว้ด้วยบารมี ๑๐
ด้วยประการฉะนี้. สัตว์ทั้งปวงหรือผู้มีฤทธิ์ทั้งปวงในโลก ไม่สามารถสร้าง
รูปเปรียบเทียบได้.

บทว่า **ปัตนุตรโธ** ความว่า ในระหว่างส่วนทั้งสองท่านกล่าวว่า
อนุตรโธ. พระมหานุรุชมีพระอังสาเต็มคือบริบูรณ์ เพราะเหตุนี้ พระมหา
บุรุชจึงมีระหว่างพระอังสาเต็ม. อันที่จริงฐานะนั้นของคนพวกอื่นน้อม หลังและ
ท้องทั้งสองปรากฏเฉพาะตัว. แต่ของพระมหานุรุชพื้นพระมังสาตั้งแต่บั้น
พระองค์จนถึงพระศอกขึ้นไปปิดพระปฤษฎางค์ ตั้งอยู่เหมือนแผ่นกระดานทองที่
ยกขึ้นตั้งไว้.

บทว่า **นิโครชปริมณฑลโธ** คือ พระมหานุรุชมีปริมณฑลจุดัน
นิโครช. อธิบายว่าพระมหานุรุชแม้โดยพระวรกาย แม้โดยพยามประมาณเท่า
กันจุดันนิโครชลำต้นและกิ่งเสมอกัน เพราะจะเป็น ๕๐ ศอกก็ตาม ๑๐๐

ศอกก็ตาม ย่อมมีประมาณเท่ากันทั้งส่วนยาวทั้งส่วนกว้าง. กายหรือวาของคนที่อื่นยาวไม่เท่ากัน เพราะฉะนั้นแล ท่านจึงกล่าวว่า ยาวตกฺวสุตฺต กายโย เป็นอาทิ. ยาวตกฺวสุตฺต ตัดบทเป็น ยาวตโก อสุตฺต ความว่า พระวรกายของพระมหาบุรุษเท่ากับวาของพระมหาบุรุษเท่ากับกายของพระมหาบุรุษ.

บทว่า สมวณฺณุกฺขนุโธ คือพระมหาบุรุษมีลำพระศอกเท่ากัน. คนบางคนมีลำคอยาว คด หนา เหมือนนกกะเรียน เหมือนนกกยาง เหมือนหมู เวลาพูด เอ็นเป็นตาข่ายย่อมปรากฏเสียงออกมาแหบฉันใจ ของพระมหาบุรุษไม่เหมือนอย่างนั้น. ก็ลำพระศอกของพระมหาบุรุษเป็นเช่นกับกลองทองที่เขากลึงตีแล้ว ในเวลาตรัส เอ็นเป็นตาข่ายไม่ปรากฏพระสุรเสียงดังก้องดุจเสียงเมฆกระทบ.

ในบทว่า รสคฺคตฺสคฺคิตี มีวิเคราะห์ว่า เส้นประสาทนำไปซึ่งรสชื่อว่า รสคคฺคตา. บทนี้เป็นชื่อของเส้นประสาทรสอาหารไป. เส้นประสาทรสอาหารของพระมหาบุรุษนั้นเลิศ เพราะเหตุนี้ พระมหาบุรุษจึงเป็นผู้มีปลายเส้นประสาทสำหรับรสอาหารอันเลิศ. ได้ยินว่า พระมหาบุรุษมีเส้นประสาทสำหรับรสอาหารประมาณ ๘๐๐๐ เส้น มีปลายขึ้นเบื้องบนแล้วรวมเข้าที่ลำพระศอกนั่นเอง. พระกระยาหารแม้เพียงเมล็ดคงค้างตั้งอยู่ ณ ปลายพระชิวหาย่อมแผ่ไปทั่วพระวรกายทุกส่วน. ด้วยเหตุนี้แล เมื่อพระมหาบุรุษทรงเริ่มตั้งความเพียรอันยิ่งใหญ่ ได้ยังพระวรกายให้เป็นไปอยู่ได้ ด้วยข้าวสารเมล็ดเดียวเป็นต้นบ้าง ด้วยเพียงผักคองฟายมือหนึ่งบ้าง. แต่ของคนอื่นเพราะไม่มีอย่างนั้น รสโอชาจึงไม่แผ่ไปทั่วกาย. เพราะเหตุนี้ คนเหล่านั้นจึงมีโรคมก.

บทว่า สีหหนุ มีวิเคราะห์ว่า พระหนุของพระมหาบุรุษดุจคางของราชสีห์ เพราะเหตุนี้ พระมหาบุรุษจึงมีพระหนุดุจคางราชสีห์. ในบทนั้นอธิบายว่า ราชสีห์มีคางท่อนล่างบริบูรณ์ท่อนบนไม่บริบูรณ์. แต่พระมหาบุรุษ

บริบูรณ์แม่ทั้งสองคูกางเบื้องล่างของราชสีห์ เป็นเช่นกันพระจันทร์ในวันขึ้น ๑๒ ค่ำ. ลำดับนั้น พรหมณ์ผู้พยากรณ์ทั้งหลายมองดูปลายพระหนุสังเกตว่าที่พระหนุเหล่านี้ พระหนุ ๔๐ องค์คือ ข้างล่าง ๒๐ ข้างบน ๒๐ จักตั้งอยู่เสมอกันไม่ห่าง จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระกุมารนี้มีพระหนุ ๔๐ องค์ พระเจ้าข้า ดังนี้เป็นต้น. ในบทนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้. คนเหล่านี้แม่มีพินครบบริบูรณ์ก็มี ๓๒ ชี. แต่พระกุมารนี้จักมี ๔๐ องค์ หนึ่งของคนเหล่านี้ พินบางชีสูง บางชีต่ำ บางชีไม่เสมอกัน. แต่ของพระกุมารนี้จักเสมอกันดุจเครื่องหุ้มสังข์ที่ช่างเหล็กตัดฉะนั้น. พินของพวกคนอื่นห่างเหมือนพินจรเข้า เมื่อเกี่ยวปลาและเนื้อย่อมเต็มระหว่างพินหมด. แต่พระหนุของพระกุมารนี้ จักไม่ห่างดุจแฉกแก้ววิเชียรที่เขาตั้งไว้บนแผ่นดินกระดานทอง จักเป็นจุดตอนที่เขาแสดงด้วยดินสอสี หนึ่ง พินของคนพวกอื่น เป็นพินเสียดขึ้น เพราะเหตุนั้น เขียวบางชีดำบ้าง ไม่มีสีบ้าง. แต่พระกุมารนี้ มีพระทาณะขาวสะอาด จักเป็นพระทาณะประกอบด้วยรัศมีรุ่งเรืองยิ่งกว่าแม่ดาวประกายพุกฤษ์.

บทว่า **ปหุตชิโวห** คือพระกุมารมีพระชีวหาใหญ่. อธิบายว่า ลิ่นของคนเหล่านี้ หนาบ้าง เล็กบ้าง สั้นบ้าง กระจ่างบ้าง ไม่เสมอบ้าง. แต่พระชีวหาของพระมหาบุรุษ อ่อน ยาว ใหญ่ สมบูรณ์ด้วยสี. พระกุมารนั้นเพื่อปลดเปลื้องความสงสัยของผู้ที่มาเพื่อแสวงหาลักษณะนั้น เพราะพระชีวหาอ่อนจึงทรงแลบพระชีวหาอันดุจของแข็งที่สะอาดแล้วลูบช่องพระนาสิกทั้งสองได้ เพราะพระชีวหายาวจึงทรงลูบช่องพระกรรณทั้งสองได้ เพราะพระชีวหาใหญ่จึงทรงปิดพระนลาฏแม่ทั้งสี่ถึงสุดปลายพระเกษา ทรงประกาศความที่พระชีวหาอันอ่อน ยาว และใหญ่อย่างนี้ จึงทรงปลดเปลื้องความสงสัยของพรหมณ์ผู้พยากรณ์เหล่านั้นได้. บทว่า **ปหุตชิโวห** ท่านกล่าวหมายถึงพระชีวหาที่สมบูรณ์ด้วยลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้.

บทว่า **พฺรหฺมสุตฺโร** ความว่า แม่คนพวกอื่นย่อมมีเสียงขาดบ้าง แดก บ้าง. เสียงเหมือนกาบ้าง. แต่พระกุมารนี้จักทรงประกอบด้วยเสียงเช่นกับเสียงของท้าวมหาพรหม. ด้วยว่า ท้าวมหาพรหมมีเสียงแจ่มใสเพราะไม่กลัวด้วยน้ำดี และเสมหะ. กรรมแม่อันพระมหาบุรุษทรงกระทำแล้วย่อมชำระวัตถุของเสียงนั้น. เพราะวัตถุบริสุทธิ์เสียงปรากฏขึ้นตั้งแต่พระนาภีเป็นเสียงบริสุทธิ์ ประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมปรากฏชัด. พระกุมารตรัสดูเสียงนกกการเวก เพราะเหตุ นั้น พระกุมารจึงตรัสมีสำเนียงดูเสียงนกกการเวก. อธิบายว่า พระกุมารมีพระสุรเสียงก้องไพเราะดูเสียงนกกการเวกอันน่าชื่นชม.

บทว่า **อภินิลเนตฺโต** ความว่า พระกุมารมีพระเนตรไม่ดำทั้งหมด. พระเนตรของพระกุมารนั้นประกอบด้วยสีเขียวบริสุทธิ์ยิ่งนัก เช่นกับดอกสามหาวในที่ที่ควรเขียว. ในที่ที่ควรเหลืองก็มีสีเหลือง เช่นกับดอกกรรณิกา. ในที่ที่ควรแดงก็มีสีแดงเช่นกับดอกชบา. ในที่ที่ควรขาวก็มีสีเช่นกับดาวประกายพุกฤษ์ ในที่ควรดำก็มีสีดำเช่นกับลูกประคำดีควาย พระเนตรย่อมปรากฏ เช่นกับสีหบัญชรแก้วอันเผยออกแล้วในวิมานทอง.

บทว่า **ปชฺุมิ** ในบทว่า **โคปชฺุโม** นี้ ท่านประสงค์ดวงพระเนตรทั้งหมด. ดวงตานั้นของลูกโคดำเป็นธาตุหนา ของลูกโคแดงผ่องใส อธิบายว่า พระกุมารมีดวงเนตรเช่นกับพระโคแดงอ่อนซึ่งเกิดได้ครู่เดียว. จริงอยู่ ดวงตาของคนอื่นไม่บริบูรณ์ ประกอบด้วยตาถลนออกมาบ้างลึกลงไปบ้าง เช่นกับตาสัตว์มีช้างและหนู เป็นต้น. แต่พระเนตรของพระมหาบุรุษสะสมไว้ด้วยความอ่อนสนิทด่าละเอียดดูจแก้วมณีกลมที่เขาล้างแล้วขัดตั้งไว้.

บทว่า **อฺุณฺณา** คือ พระอฺุณฺณาโลม. บทว่า **ภมฺุณฺนฺตฺเร** ความว่า พระอฺุณฺณาโลม เกิดในที่สุดพระนาสิกท่ามกลางพระขนงทั้งสองและก็ขึ้นไปเกิดในท่ามกลางพระนลาฏ. บทว่า **โธทาทา** ความว่า บริสุทธิ์คือมีสีเสมอด้วยดาว

ประกายพฤกษ์. บพว่า มุฑู ความว่า พระอุณาโลมเช่นกับใยฝ้ายที่จี^๑ ได้ ๑๐๐ ครั้ง ซึ่งเขาไถ่ลงไปในเนยใสตั้งไว้. บพว่า ตูลสนุนิภา คือ เสมอด้วย นุ่นไม้จ้าวและนุ่นเคลือ. นี้เป็นข้อเปรียบเพราะความขาวของนุ่น. ก็เมื่อจับปลาย เส้นพระโลมาแล้วดึงออกจะได้ประมาณครึ่งพระพาหา ครั้นปล่อยเส้นพระโลมา ก็จะมีวนเป็นทักษิณาวรรตมีปลายในเบื้องบนตั้งอยู่ พระอุณาโลมนั้น ย่อม รุ่งเรืองไปด้วยสิริเป็นที่จับใจยิ่งนักคจพองน้ำเงินตั้งอยู่ ณ ท่ามกลางแผ่นกระ- ดานทอง คจสายน้ำนมไหลออกจากหม้อทองและคจดาวประกายพฤกษ์บน ท้องฟ้าล้อมด้วยแสงอรุณ.

บพว่า อุณฺหิสสิโส นี้ท่านกล่าวอาศัยอำนาจประโยชน์ ๒ อย่าง คือ ความที่พระนลาฎบริบูรณ์และความที่พระเศียรบริบูรณ์. อธิบายว่า เพราะว่าพื้น พระมังสะของพระมหาบุรุษนูนขึ้นตั้งแต่หมวกพระกรรมเบื้องขวาปกพระนลาฎ ทั้งสิ้นเต็มบริบูรณ์ไปจดหมวกพระกรรมเบื้องซ้าย. งดงามเหมือนแผ่นอุณฺหิส เครื่องประดับของพระราชา. ได้ยินว่า ชนทั้งหลายเห็นลักษณะนี้ของพระมหา- บุรุษได้กระทำทำแผ่นพระอุณฺหิสสำหรับพระราชาทั้งหลาย. นี้เป็นใจความ ข้อหนึ่งก่อน. ก็ชนเหล่านี้มีศรัทธาไม่บริบูรณ์. บางคนมีศรัทธาเหมือนลิง บางคนมีศรัทธาเหมือนผลไม้ บางคนมีศรัทธาเหมือนช้าง บางคนมีศรัทธา เหมือนหม้อ บางคนมีศรัทธาเหมือนเงือกภูเขา. แต่พระมหาบุรุษมีพระเศียร เช่นกับพองน้ำบริบูรณ์ดีคจมีวนด้วยปลายเข็มตั้งไว้. ในสองนัยนั้น ในนัยแรก พระกุมารมีพระเศียรคจพระเศียรประดับด้วยกรอบพระพักตร์ เพราะเหตุนี้ พระกุมารจึงชื่อว่ามีพระเศียรคจประดับด้วยกรอบพระพักตร์. ในนัยที่สอง พระกุมารมีพระเศียรเป็นปริมณฑลในที่ทั้งปวงคจอุณฺหิส เพราะเหตุนี้จึงชื่อ ว่ามีพระเศียรเป็นปริมณฑลคจอุณฺหิส.

* จี หมายถึง ทำสิ่งของที่เป็นปุยุ เช่น ตำลึงให้กระจายออก.

บทว่า **สพฺพกามเหหิ** นี้ ท่านกล่าวเหมือนว่าพระราชพาณฺฐมให้พวกพราหมณ์ดูลักษณะแล้วเลี้ยงดูในภายหลัง. แต่ไม่ควรเห็นอย่างนั้น. พึงทราบ ว่าพระราชพาณฺฐมโปรดเลี้ยงดูพวกพราหมณ์พยากรณ์ จนอ้อมหน้าก่อนแล้วจึงให้ตรวจลักษณะภายหลัง. ความพิสดารของเรื่องนั้นท่านกล่าวไว้แล้วในการกล่าวถึงพระครรรภ์. บทว่า **ปาเนนฺติ** คือให้ดื่มน้ำนม. ได้ยินว่า พระราชพาณฺฐมโปรดให้นางนม ๖๐ นาง ประจุน้ำนมมีรสหวานปราศจากโทษบำรุงพระโพธิสัตว์. แม้นางนมที่เหลือล้วนเป็นผู้ฉลาดในการงานนั้น ๆ ก็แผนกละหกสิบเหมือนกัน. โปรดให้ชาย ๖๐ คน ทำหน้าที่รับใช้นางนมเหล่านั้น. โปรดให้ตั้งอมาตย์ ๖๐ คน คอยดูการกระทำและไม่กระทำของชายนั้น ๆ. ด้วยประการฉะนี้ ได้มีแก่อุปฐาก ๓๖๐ คน คือของหญิง ๒๔๐ คน ของชาย ๑๒๐ คน. บทว่า **เสตจฺจตุตฺติ** คือ ทิพยเสวตฉัตตร. ก็ทิพยเสวตฉัตตรเป็นของที่ตระกูลให้ตั้งอยู่ในห้องสิรินั้นแล. พึงทราบความว่า อย่าครอบงำเลย ในบทเป็นคัมภีร์ว่า **มา นํ สิตฺ วา** ดังนี้.

บทว่า **สุวสุสุสุ** ตัดบทเป็น **โส อสุสุ** **สุ** บทว่า **องฺเกเนว** **องฺก** ความว่า พระกุมารนั้นอันบุคคลผลัดเปลี่ยนกันอุ้มผลัดเปลี่ยนกันแบก. บทว่า **ปริหริยติ** ความว่า นำไป คือ อุ้มไป.

บทว่า **มณฺหุสุสุโร** คือพระกุมารมีพระสุรเสียงไม่กระดัง. บทว่า **วคฺคฺสุสุโร** คือพระกุมารมีพระสุรเสียงเต็มไปด้วยความฉลาด. บทว่า **มธฺรฺสุ-** **สุโร** คือพระกุมารมีพระสุรเสียงน่าพอใจ. บทว่า **เปมฺนียสุสุโร** คือพระกุมารมีพระสุรเสียงทำให้เกิดความรัก. ข้อนี้เป็นอธิบายในบทนั้น เพราะนกการเวกมีเสียงเพราะ ได้ยินมาว่า เมื่อนกการเวกจิกมะม่วงสุกมีรสอร่อยด้วยจะงอยปากแล้วคัมภีร์ที่ไหลออกมาแล้วกระพือปีกร้อง บรรดาสัตว์ ๔ เท้า เริ่มเขื่องอย่างเหมือนเมา. บรรดาสัตว์ ๔ เท้า แม้กำลังหาอาหารก็ทิ้งหญ้าที่เข้าไปในปากฟัง

เสียงนั้น. บรรดาเนื้อร้ายที่กำลังติดตามพวกเนื้อน้อย ๆ ก็ไม่วางเท่าที่ยกขึ้นขึ้น
นิ่งอยู่. และบรรดาเนื้อที่ถูกติดตามก็กลัวความกลัวตายขึ้นนิ่ง. แม้บรรดานก
กำลังบินไปบนอากาศก็เหี่ยยปีกหยุดฟังเสียง. แม้บรรดาปลาในน้ำกระดิกแผ่น
หูหยุดฟังเสียงนั้น. นกการเวกมีเสียงเพราะถึงอย่างนี้. แม้พระนางอสนิมิตตา
พระเทวีของพระเจ้าธรรมมาศกราช ก็ยังตรัสถามพระสงฆ์ว่า พระคุณเจ้า
เสียงของใคร ๆ เช่นกับเสียงของพระพุทธเจ้ายังมีอยู่หรือหนอ. พระสงฆ์ถวาย
พระพรว่า ถวายพระพรมีเสียงของนกการเวก. พระคุณเจ้านกเหล่านั้นอยู่ที่ไหน
เจ้าคะ ถวายพระพรว่าอยู่ในป่าหิมพานต์ พระเทวีทูลพระราชาว่า ข้าแต่ทเว
หม่อมฉันประสงค์จะเห็นนกการเวกเพคะ. พระราชาทรงอธิษฐานว่า นกการเวก
จงมาเกาะในกรงนี้แล้วปล่อยกรงทองไป. กรงทองได้ไปตั้งอยู่ข้างหน้าการ
เวกตัวหนึ่ง. นกการเวกนั้นคิดว่า กรงทองมาตามพระดำรัสสั่งของพระราชา
ไม่อาจขัดขึ้นได้แล้วจับเฉยอยู่ ณ ที่นั้น. กรงทองได้มาตั้งอยู่เบื้องพระพักตร์
ของพระราชา อามาศย์ทั้งหลายไม่สามารถให้นกการเวกทำเสียงได้. ลำดับนั้น
พระราชาตรัสว่า ลูกก่อนพระนายทั้งหลาย นกการเวกเหล่านี้ทำเสียงอย่างไร.
พวกอมาศย์กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ นกการเวกเหล่านี้เห็นพวกญาติจึงจะ
ทำเสียง. ลำดับนั้น พระราชารับสั่งให้เอากระจกล้อมนกการเวกนั้น. นกการเวก
นั้นครั้นเห็นเงาของตนสำคัญว่า ญาติของเรามาแล้ว จึงกระพือปีกร้องดูจเป่า
แก้วมณีวงส์ด้วยเสียงอันอ่อน. พวกมนุษย์ในสกลนครเอ็งกรายดูจคนมา
พระนางอสนิมิตตาจารย์ว่า เสียงของสัตว์เดียรัจฉานนี้ยังเพราะถึงอย่างนี้ พระ
สุรเสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงบรรลุลิรี คือ พระสัพพัญญุตญาณจะเป็น
เช่นไรหนอ ยังพระปิติให้เกิดไม่ทรงละพระปิตินั้น ทรงดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล
พร้อมด้วยบริวาร ๘๐๐ ฟังทราบว่าเป็นเสียงนกการเวกยังเพราะถึงอย่างนี้ แต่
พระสุรเสียงของพระวิปัสสิราชกุมารได้ไพเราะกว่านั้นร้อยส่วนพันส่วน.

บทว่า **กมุทวิปากษ์** คือไม่สำเร็จด้วยภาวณา. ก็มังสจักขุได้เป็น เช่นกับจักขุของเทวดาทั้งหลายด้วยอำนาจผลของกรรม โดยที่แม่เมถิลดงาเมถิลด เดียวทำเครื่องหมายไว้แล้ว ใส่องไปในหม้องาก็สามารถยกขึ้นให้ได้ฉะนี้.

ในบทว่า **วิปสฺสึ** นี้ เป็นอรรถของคำพูด. ชื่อว่าวิปสฺสึเพราะเห็น ชัดเจนโดยเว้นจากการหลับตา ความจำและความมืดและเห็นด้วยตาที่ลืม. ใน วาระที่สอง. ชื่อวิปสฺสึเพราะเลือกดู. อธิบายว่าสอดส่องดู. บทว่า **อตุเลปนายติ** ความว่า รู้เห็นแนะนำหรือพิจารณาอรรถคดี. ได้ยินว่า วันหนึ่ง เมื่อพระราชา ประทับนั่งบนศาลสำหรับวินิจฉัยทรงสอดส่องพิจารณาคดี แม่มมนำพระมหา บुरुยซึ่งประดับตกแต่งพระองค์แล้วมาวางไว้บนพระหัตถ์ เมื่อพระราชานั้นทรง รับพระกุมารวางบนพระเพลาแล้วทรงกอดจูบ พวกผู้พิจารณาได้ตัดสินคนที่ เป็นเจ้าของไม่ให้เป็นเจ้าของ พระโพธิสัตว์ทรงเปล่งพระสุรเสียงแสดงความไม่ พอพระทัย. พระราชาตรัสว่า พวกเจ้าพิจารณาคดีนี้อย่างไร. พวกอำมาตย์ มองดูไม่เห็นคนอื่นเพราะตนวินิจฉัยคดีผิด คิดว่าเราจักตัดสินอย่างนี้. พวก ผู้พิพากษาตัดสินผู้เป็นเจ้าของโดยแท้ให้เป็นเจ้าของใหม่แล้ว พิจารณาว่า พระกุมารทรงทราบหรือไม่หนอ จึงทรงกระทำอย่างนี้ ได้ตัดสินผู้เป็นเจ้าของ ไม่ให้เป็นเจ้าของอีก. พระโพธิสัตว์ทรงเปล่งพระสุรเสียงอย่างนั้นอีก. ที่นั้น พระราชาทรงดำริว่า พระกุมารผู้เป็นมหานุรุษย่อมรู้ ตั้งแต่นั้นมาได้ทรง ประมาทเลย. ท่านกล่าวว่าพระกุมารทรงสอดส่องพิจารณาคดี หมายถึงข้อนี้.

ในบทว่า **วสุสิกั** เป็นต้น ความว่า สถานที่เพื่ออยู่อย่างมีความสุข ในถุคฺสน ชื่อว่า **วสุสิก**. ปราสาทสำหรับประทับในถุคฺสนนอกนี้มีนัยนี้ เหมือนกัน. ก็ข้อนี้ในบทนี้มีอรรถเป็นคำพูด. การอยู่ในถุคฺสนชื่อ **วัสสะ** ผู้สมควรซึ่งถุคฺสนนั้นชื่อ **วัสสิกะ**. แม้ในบทนอกนี้ก็มิมีนัยนี้แล. ในปราสาท ๓ หลังนั้น ปราสาทที่ประทับให้ถุคฺสน ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก แม้ประตูและ

หน้าต่างของปราสาทนั้น ก็ไม่มากนัก ไม่น้อยนัก. อนึ่ง เครื่องปูพื้น เครื่องลาดของเคี้ยวและของบริโกลในปราสาทนี้ควรรวมกัน. ในปราสาทสำหรับประทับในฤดูหนาว แม่เสา แม่ฝา ก็ต่ำ. แม้ประตูและหน้าต่างน้อยก็มีช่องสะดวก. เพื่อเข้าไปหาความอบอุ่นควรนำฝาและหิ้งออก ก็ในปราสาทหลังนี้ เครื่องปูพื้น เครื่องลาดพื้น ฝ้านุ่ง ฝ้าห่ม ควรเป็นฝ้ากัมพลเป็นต้น ช่วยให้เกิดความอบอุ่น. ของเคี้ยวและของบริโกลควรย่อยและเจือเผ็ด. ในปราสาทสำหรับประทับในฤดูร้อน แม่เสาแม่ฝาก็สูง. ก็ในปราสาทหลังนี้ประตูและหน้าต่างมีตาข่ายมากมาย. เครื่องลาดพื้นเป็นต้นควรสำเร็จด้วยฝ้าสองชั้น. ของเคี้ยวและของบริโกลควรเป็นของเย็นมีรสอร่อย. อนึ่ง ในปราสาทหลังนี้ ชนทั้งหลายตั้งตุ่มใหม่ไว้ในที่ใกล้หน้าต่าง ใส่น้ำจนเต็มแล้วปลูกบัวเขียวเป็นต้น. สายน้ำไหลเหมือนฝนตกโดยท้องที่ที่ชนทั้งหลายทำท่อน้ำไว้. บทว่า นิบุปริเสหิ คือไม่มีผู้ชาย. อธิบายว่า ก็ที่ปราสาทนี้มีไซคนตรีอย่างเคี้ยวเท่านั้นที่ไม่มีผู้ชาย. แม้สถานที่ทั้งหมดก็ไม่มีผู้ชายเหมือนกัน. แม้คนเฝ้าประตูก็เป็นผู้หญิง. แม้คนทำบริการมีอาบน้ำเป็นต้น ก็เป็นผู้หญิงทั้งนั้น. ได้ยินว่า พระราชาทรงดำริว่า ความรังเกียจบุรุษ เพราะเห็นบุรุษย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้สวयी อสิริยสมบัติและสุขสมบัติเห็นปานนั้น ความรังเกียจบุรุษนั้นอย่าได้มีแก่บุตรของเราเลยดังนี้ จึงทรงตั้งสตรีเท่านั้นในกิจการทั้งหมด.

จบอรรถกถาภณวารที่หนึ่ง

พึงทราบในภณวารที่สอง. บทว่า โคปานสิวงฺก คือมีซี่โครงคดคูกกลอน. บทว่า ภคฺคิ ความว่า มีหลังอในที่ทั้ง ๓ คือที่ลำคอ สะเอว และเข่าทั้ง ๒. บทว่า ทณฺฑปฺรายนํ คือ ไปด้วยไม้เท้า มีไม้เท้าเป็นที่พึง. บทว่า อาตุริ คือ กระสับกระส่ายเพราะชรา. บทว่า คตโยพฺพฬํ คือ ล่วง

วัยหนุ่ม ตั้งอยู่ในปัจฉิมวัย. บทว่า **ทิสฺวา** ความว่า พระกุมารแวดล้อมด้วย หมู่พลประมาณถึงโยชน์ได้จัดอารักขาเป็นอย่างดี เสด็จไปทอดพระเนตรเห็น บุรุษนั้นอันพรหมชั้นสุทธาวาส และพรหมผู้เป็นชีณาสพแสดงปรากฏข้างหน้า รดด้วยอานุภาพของพระองค์ในโอกาสที่รดยู่ข้างหน้าหมู่พลอยู่ข้างหลัง. นัยว่า มหาพรหมชั้นสุทธาวาสดำริว่า พระมหาบุรุษทรงคิดในกามคุณทั้ง ๕ คุณข้าง คิดหล่ม เราจักยังสติให้เกิดแก่พระมหาบุรุษนั้นดังนี้ จึงได้แสดงบุรุษนั้น. อนึ่ง ทั้งพระโพธิสัตว์และสารถีก้ทอดพระเนตรเห็นและเห็นบุรุษที่ทำมหา- พรหมแสดงไว้แล้วอย่างนี้. จริงอยู่ แม้พรหมทั้งหลายได้แสดงบุรุษนั้นก็เพื่อ ความไม่ประมาทของพระโพธิสัตว์ และเพื่อการสนทนาของสารถิ. พระกุมาร ตรัสถามว่า ก็คนนี้เป็นอะไร. สารถิทูลว่า คนนี้เป็นคนแก่พระเจ้าข้า ท่าน กล่าวไว้อย่างไร. พระกุมารตรัสถามว่า นี่แน่เราไม่เคยเห็นบุรุษเห็นปานนี้ มาก่อนเลย. บทว่า **เตนฺหิ** ความว่า ถ้าเช่นนั้น แม้เราก็จะพึงมีผมเห็นปานนี้ มีกายเห็นปานนี้. หลายบทว่า ถ้าเช่นนั้นสหายสารถิ วันนี้พอแล้วสำหรับภาค พื้นสวน ความว่า พระกุมารตรัสว่า วันนี้เราพอแล้วสำหรับภาคพื้นสวนที่เรา เห็น เรากลับกันเถิดดังนี้ ทรงสลดพระทัยตรัสอนุรูปแก่ความสังเวช. บทว่า **อนฺุเตปุริ คโต** ความว่า พระกุมารทรงสละสตรีประทับนั่งพระองค์เดียวใน ห้องสิริ. บทว่า **ยตุรฺ หิ นาม** ความว่า เมื่อมีชาติ ชราย่อมปรากฏ จงดำหนิ เกลียดชังชาติ ชาติ ชื่อว่าเป็นสิ่งนี้เกลียด เพราะเหตุนั้น พระกุมารประทับนั่ง ขุศรากลของชาติ คุณอุกสรอุกแรกแทงพระทัยจะนั้น.

บทว่า **สารถิ อามนฺุตาเปตฺวา** ความว่า นัยว่า พระราชาตั้งแต่พวก พราหมณ์นักพยากรณ์กราบทูล ทรงเจียพระโสตสดับอยู่ตลอดเวลา. พระราชา ทรงสดับว่า พระกุมารนั้นเสด็จประพาสพระอุทยาน เสด็จกลับในระหว่างทาง จึงรับสั่งให้เรียกสารถิมา. ในบทว่า **มาเหวโ** เป็นต้น ความว่า พระราชาทรง

คำรีย่างนี้ว่า กุมารโอรสของเรา จงครองราชสมบัติ จงอย่าบวช ถ้อยคำของพวกพราหมณ์จงอย่าเป็นจริงดังนี้.

บทว่า **อทุทสา โข** ความว่า กุมารได้ทอดพระเนตรเห็นบุรุษที่ท้าวสุทธาवासมหาพรหมแสดงโดยนัยที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล. บทว่า **อาพาธิก** ความว่า มีความเจ็บป่วยด้วยอาพาธต่างกันอันทำลายอิริยาบถ. บทว่า **ทุกุจิต** คือถึงทุกข์ด้วยทุกข์คือโรค. บทว่า **พาพุหฺลิสาน** คือไข้หนัก. บทว่า **ปฺลিপฺนุ** คือจม. แม้ในบทนี้ว่าชราชักปรากฏ พยาธิจักปรากฏ ความว่า เมื่อมีชาติ ชราพยาธิทั้งสองนี้ย่อมปรากฏ ชาติที่น่ารังเกียจไม่มีชาติจะปลอดโปร่ง เพราะเหตุนั้น พระกุมารประทับนั่งชุกรากของชาติ ๑๒ ถูกศรลูกที่สองแทง.

บทว่า **วิลาต** คือวอ. บทว่า **เปต** คือละไปจากโลกนี้. บทว่า **กาลกต** คือตาย. อธิบายว่าอันคนเรากระทำสิ่งทั้งปวงตลอดกาล ที่เป็นอยู่ ครั้นเสร็จแล้วก็ตาย. พรหมทั้งหลายแสดงแม้เรื่องนี้แก่พระกุมารโดยนัยก่อนนั้นแล. แม้ในบทว่า **ยตุรฺ หิ นาม** นี้ก็มีอธิบายว่า เมื่อมีชาติ ชราพยาธิมรณะทั้ง ๓ นี้ ย่อมปรากฏ ชาติเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ เมื่อไม่มีชาติก็ปลอดโปร่ง เพราะเหตุนี้ พระกุมารประทับนั่งชุกรากของชาติ ๑๒ ถูกศรลูกที่ ๓ เหนือ.

บทว่า **ภณฺฑุ** คือโล้น. พรหมทั้งหลายแสดงแม้เรื่องนี้แก่พระกุมารโดยนัยก่อนนั้นแล.

ในบทว่า **สาธุ ชมฺมุจฺริยา** เป็นต้น ความว่า สารทิพุลพระกุมารว่า ข้าแต่ท้าวความเป็นผู้ประพาศธรรมนี้เป็นความคิดดังนี้ พึงทราบการประกอบบทหนึ่ง ๆ อย่างนี้ว่า **ปพฺพชฺโช** ดังนี้. อนึ่งบททั้งหมดนี้เป็นไวพจน์ของกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้นเอง. ก็ในที่สุดบทว่า **อวิหิส** เป็นส่วนเบื้องต้นของกรุณา. บทว่า **อนุกมฺปา** เป็นส่วนเบื้องต้นของเมตตา. บทว่า **เตนฺหิ** เป็นนิบาตในความว่าเร่งเร้า. เพราะพระกุมารทอดพระเนตรเห็นบรรพชิตแล้วมีพระทัยน้อม

ไปในบรรพชา. ลำดับนั้น พระกุมารมีพระประสงค์จะตรัสกับสารถินั้น เมื่อจะทรงส่งสารถึกลับจึงตรัสคำเป็นอาทิว่า เตนหิ ดังนี้.

บทว่า **อธโข ภิกขเว** ความว่า พระกุมารทรงสดับคำเป็นต้นว่า การประพฤติธรรมเป็นความดีของบรรพชิต และคำอื่นอีกมากอันเป็นธรรมกถาประกอบด้วยโทษของผู้ครองเรือนอันคับแคบด้วยบุตรและภรรยาที่หม่อมหาชนรักษาอยู่และประกอบด้วยอานิสงส์แห่งวิเวก ของบรรพชิตผู้อยู่ในป่าตามสบาย มีใจเป็นเช่นมฤคแล้วมีพระประสงค์จะบรรพชา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล วิปัสสิกุมารจึงได้เรียกสารถิมา. ชื่อว่าการเห็นเทวทูตทั้ง ๒ เหล่านี้แล้วบวชเป็นวงศ์ เป็นแบบแผน เป็นประเพณีของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์. อนึ่งพระโพธิสัตว์แม้เหล่าอื่นก็ย่อมเห็นลี้ลกาลนานเหมือนพระวิปัสสิกุมารพระองค์นี้ทรงเห็นแล้วตลอดกาลนาน. แต่พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายทรงเห็นเทวทูตทั้ง ๔ วันเดียวเท่านั้น ก็เสด็จออกมหาภิเนษกรรมตั้งบรรพชาที่ฝั่งแม่น้ำโอโนมา จากนั้นเสด็จถึงกรุงราชคฤห์ ณ ที่นั้นพระราชามีพิสารทูลถามว่า ท่านบัณฑิต ท่านบวชเพื่ออะไร ตรัสว่า

มหาพิตรอาตมาเห็นคนแก่คนเจ็บ

ได้รับทุกข์ และคนตายถึงอายุขัย

กับได้เห็นบรรพชิตนุ่งห่มผ้ากาสายะ

เพราะฉะนั้นจึงบวช ถวายพระพร

บทว่า **สุตฺวาน เตถฺ** ความว่า มหาชน ๘๔,๐๐๐ คนนั้น ได้สดับแล้ว ได้มีคำนี้. บทว่า **โอรโก** คือพร่อง ลามก. บทว่า **อนุปฺพุทฺธิสุ** คือบวชตาม. ก็เพราะเหตุใดในที่นี้ท่านจึงไม่กล่าวเหมือนที่ท่านกล่าวไว้ข้างต้นว่า พระกุมารเสด็จออกจากราชนานิพันธุมดี โดยท่านขันฑะและท่านติสสะออกบวชตาม. เพราะออกไปแล้วจึงได้สดับ. ได้ยินว่า มหาชนแม้ทั้งหมดเหล่านี้

เป็นบุรุษอุปฐากของพระวิปัสสีกุมาร. มหาชนเหล่านั้นมาอุปฐากแต่เช้าตรู่ ครั้นไม่เห็นพระกุมาร จึงพากันกินอาหารเช้า ครั้นกินอาหารเช้าเสร็จแล้วจึงมาถามว่า พระกุมารไปไหน ครั้นสดับว่าพระกุมารเสด็จไปพระอุทยานจึงพากันออกไปด้วยคิดว่า พวกเราจักเฝ้าพระกุมารในพระอุทยานนั้น ครั้นเห็นสารถึกลับได้สดับคำของสารถึนั้นว่า พระกุมารทรงบรรพชาแล้วจึงเปลื้องอาภรณ์ทุกอย่างไว้ในที่ที่ได้สดับแล้วนั่นเอง ให้คนนำผ้ากาสาเยสีเหลืองจากตลาดมาแล้วปลงผมและหนวดบวชแล้ว. ด้วยเหตุดังนี้ ในที่นี้จึงไม่กล่าวว่าจะออกจากราชาธานี พันธุมดี เพราะออกจากรนครแล้วจึงได้สดับนอกนคร.

บทว่า จาริกิ จรติ ความว่า พระวิปัสสีโพธิสัตว์สร้างมณฑปใหญ่ในที่ที่ไปแล้ว ตระเตรียมทานมารับนิมนต์ในวันรุ่งขึ้นรับภิกษาที่มหาชนขอ ร้องไว้ เทียวจาริกไปตลอด ๔ เดือน. บทว่า อากิญจโน คือถูกแวดล้อมด้วยขณะนี้. ก็ความวิตกนี้เกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์เมื่อไร. ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เพราะวันพรุ่งนี้จักเป็นวันเพ็ญเดือน ๖. ได้ยินว่า ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า พวกนี้เมื่อก่อนแวดล้อมเราผู้เป็นคฤหัสถ์เที่ยวไปอย่างไร แม้เดี๋ยวนี้ก็เป็นอย่างนั้นอยู่อีก ประโยชน์อะไรด้วยขณะนี้ ทรงรังเกียจด้วยการปะปนอยู่กับคณะทรงดำริว่า เราจะไปวันนี้แหละ แล้วทรงดำริต่อไปว่า วันนี้ยังไม่ถึงเวลา หากเราจักไปเดี๋ยวนี้ พวกนี้ทั้งหมดก็จะรู้ เราจักไปวันพรุ่งนี้. อนึ่ง ในวันนั้น ชาวบ้านในหมู่บ้านเช่นกับหมู่บ้านอรุเวลาได้นิมนต์พระโพธิสัตว์เพื่อฉันในวันรุ่งขึ้น. ชาวบ้านเหล่านั้นตระเตรียมข้าวปายาสสำหรับบรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูป และสำหรับพระมหาบุรุษ. ขณะนั้น พระมหาบุรุษได้ฉันอาหารกับบรรพชิตเหล่านั้นในบ้านนั้น ในวันรุ่งขึ้นแล้วได้ไปที่อยู่. ณ ที่นั้นพวกบรรพชิตได้ปรนนิบัติพระมหาบุรุษเสร็จแล้วเข้าไปที่พักกลางคืนและกลางวันของตน ๆ. แม้พระโพธิสัตว์ก็เสด็จเข้าไปประทับนั่ง ณ บรรณศาลา ทรงรำพึงว่า

เมื่อถึงเวลาเที่ยง นกทั้งหลายมารวมกัน

ป่าใหญ่จะมีเสียงอีกกะทีก ภัยนั้นจะส่งถึงเรา

ในคราวมีภัยแก่ผู้ยินดีในความสงัด ในคราวมีความวุ่นวายแก่สัตว์
ทั้งปวง เห็นปานนี้ พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า นี่ถึงเวลาแล้วจึงเสด็จออกปิดประตู
บรรณศาลา บ่ายพระพักตร์สู่โพธิมณฑล. แม้ในกาลอื่นพระโพธิสัตว์เที่ยวไปใน
ที่นั่น ทรงเห็นโพธิมณฑล. แต่พระทัยพระโพธิสัตว์นั้นไม่เคยโน้มไปเพื่อประทับ
นั่งเลย. แต่วันนั้นพระญาณของพระโพธิสัตว์ถึงความแก่กล้า เพราะฉะนั้น
เกิดจิตเพื่อทอดพระเนตรโพธิมณฑลที่ตกแต่งแล้วเสด็จขึ้นไป. พระโพธิสัตว์นั้น
เสด็จเข้าไปโดยส่วนทิศใต้ทรงกระทำปทักษิณปูบถลังก้วาง ๑๔ ศอกในส่วน
ทิศตะวันออก ทรงอธิษฐานความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔ ประทับนั่งทรงตั้ง
ปณิธานว่า เราจะไม่ลุกจากที่นี่ตลอดเวลาที่เรายังมิได้เป็นพุทธะ. ท่านกล่าว
บทนี้ว่า พระโพธิสัตว์พระองค์เดียวหลีกเลี่ยงออกจากคณะอยู่ หมายถึงการหลีกเลี่ยง
ออกจากพระโพธิสัตว์พระองค์นี้.

บทว่า อญฺเณเนว ตานิ ความว่า นัยว่า บรรพชิตเหล่านั้นมาอุปฐาก
พระโพธิสัตว์ตอนเย็นแล้วนั่งล้อมบรรณศาลากล่าวว่า เกินเวลาไปมากแล้ว
พวกท่านจงเข้าไปสังเกตการณ์ ครั้นเปิดบรรณศาลา แม้เมื่อไม่เห็นพระโพธิ-
สัตว์นั้น ก็ได้ติดตามให้รู้ว่า พระโพธิสัตว์เสด็จไปไหน. พวกบรรพชิตคิดว่า
พระมหาบุรุษทรงปื่อในการอยู่ร่วมคณะ เห็นจะมีพระประสงค์จะประทับอยู่
พระองค์เดียว พวกเราจักเห็นพระโพธิสัตว์ตอนได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วนั้น
แหละ แล้วพากันมุ่งหน้าไปภายในชมพูทวีปหลีกเลี่ยงจาริกไป.

บทว่า วาสูปคตฺส ความว่า เข้าไปอยู่ราตรีหนึ่ง ณ โพธิมณฑล.
บทว่า รโหคตฺส คือไปในที่ลับ. บทว่า ปฏิสลฺลินฺสฺส คือเร้นอยู่ด้วย
สามารถแห่งความเป็นผู้เดียว. บทว่า กิจฺจํ คือ ยาก. ก็ทั้งสองบทนี้คือ จวติ จ

อุปปชฺชติ จ ท่านกล่าวหมายถึงจุดและปฏิสนธิต่อ ๆ ไป. ในบทว่า **ชรา-
มรณสุต** นี้ความว่า เพราะพระโพธิสัตว์เมื่อทรงผนวชทอดพระเนตรเห็น คน
แก่ คนเจ็บ และคนตายนั้นแลจึงทรงผนวช ฉะนั้น ชราและมรณะนั้นแลย่อม
ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์นั้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า **ชรา
มรณสุต** ดังนี้.

ด้วยประการดังนี้ ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ความปริวิตกนี้ได้
มีแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ผู้กระทำชราและมรณะ ให้เป็นข้อมูลตั้งมั่นเฉพาะแล้ว
ดุจยังลงจากภักคพรหม. บทว่า **โยนิโสมนสิการา** ความว่า กระทำไว้ใน
ใจโดยอุบาย คือ ทำทางไว้ในใจ. อธิบายว่า จริงอยู่ เมื่อกระทำไว้ในใจซึ่ง
ลักษณะมีความไม่เที่ยง เป็นต้น โดยลักษณะมีความไม่เที่ยง เป็นต้น ชื่อว่า
ผู้กระทำไว้ในใจโดยอุบายแยบคาย. อนึ่ง **โยนิโสมนสิการ** นี้ย่อมเป็นอย่างใด
อย่างหนึ่งของบรรดาภิสัมยehl่านั้น เพราะความเป็นไปด้วยสามารถแห่งปริชา
คานึงเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับว่า เมื่ออะไรหนอมมีอยู่ ชาติเป็นต้นย่อมมี เมื่อ
อะไรไม่มีชาติ เป็นต้นย่อมไม่มีดังนี้ เพราะฉะนั้น การตรัสรู้ด้วยปัญญาได้มีแก่
พระโพธิสัตว์นั้น เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยบคายจากนี้ คือด้วยการกระทำไว้
ในใจโดยอุบายนี้ ดังนั้นเมื่อสิ่งใดมี ชรามรณะย่อมมี การรวมกันเข้ากับเหตุ คือ
ชราและมรณะนั้นได้มีด้วยพระปัญญาของพระโพธิสัตว์. ก็ชราและมรณะนั้นมี
เพราะอะไร. เพราะชาติ. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเมื่อชาติมี
ชรามรณะจึงมีการรวมกันเข้ากับปัญญากำหนดเหตุแห่งชราและมรณะได้มีแก่
พระโพธิสัตว์นี้เป็นอธิบายในข้อนี้. ฟังทราบบททั้งหมดโดยท่านองนี้.

ก็ในบทว่า เมื่อนามรูปมีวิญญูณจึงมีนี้ ความว่า ควรจะกล่าวว่า เมื่อ
สังขารมี วิญญูณจึงมี และเมื่ออวิชามี สังขารจึงมี แม้ทั้งสองนั้น เชื่อถือไม่ได้.
เพราะอะไร. เพราะอวิชากับสังขารเป็นอศัตถภพ. วิปัสสนานี้ไม่ต่อกับ อวิชชา

และสังขารเหล่านั้น. จริงอยู่ พระมหาบุรุษทรงตั้งมั่นอยู่แล้วด้วยสามารถแห่งปัจจุบัน. อันผู้ไม่เห็นอวิชาและสังขารไม่อาจเป็นพระพุทธเจ้าได้มิใช่หรือ. จริงไม่อาจเป็นได้. แต่ธรรมเหล่านั้น อันพระมหาบุรุษนี้เห็นแล้วด้วย สามารถแห่งภพ อุปาทานและตัณหา. ก็ในที่นี้ควรกล่าวถึงปฏิจสุมุปบาทโดยพิสดาร. ปฏิจสุมุปบาทนั้นท่านกล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค.

บทว่า **ปจฺจุทาวตฺตติ** คือกลับเวียนมา. ก็ในบทนี้วิญญาณกลับเวียนมาเป็นไฉน. วิญญาณนั้นได้แก่ ปฏิสนธิวิญญาณบ้าง วิปีสสนา. วิญญาณบ้าง ในวิญญาณทั้งสองนั้น ปฏิสนธิวิญญาณกลับเวียนมาแต่ปัจจย. วิปีสสนาวิญญาณกลับเวียนมาแต่อารมณ. แม้ทั้งสองก็ไม่พื้นนามรูป อื่นจากนามรูปย่อมนไปไม่ได้. ในบททั้งหลายมีอาทิว่า **เอตฺตาวตฺตา ชาเยถ วา** ความว่า ท่านแสดงบททั้ง ๕ พร้อมด้วยจุดและปฏิสนธิอื่นๆ อย่างที่ว่า เมื่อวิญญาณเป็นปัจจย แก่นามรูป และเมื่อนามรูปเป็นปัจจย แก่วิญญาณ แม้เมื่อทั้งสองก็เป็นปัจจยของกันและกัน ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น สัตว์โลกพึงเกิดบ้าง พึงแก่บ้าง พึงตายบ้าง พึงจุดบ้าง พึงอุบัติบ้าง ก็นอกจากนี้ออย่างอื่นยังมีอีกหรือ สัตว์พึงเกิดบ้าง ฯลฯ พึงอุบัติบ้าง นี้เท่านั้นมิใช่หรือสัตว์ย่อมเกิด ฯลฯ และย่อมอุบัติ เมื่อจะขยายความที่ท่านกล่าวคำนั้นอีกว่า **เอตฺตาวตฺตา** จึงกล่าวว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจย จึงมีรูปนาม ต่อจากนั้นเพื่อจะแสดงชาติชราและมรณะ แม้ต่อไป อันมีนามรูปเป็นรากเหง้า เพราะวิญญาณเป็นปัจจย ด้วยสามารถปัจจยการโดยอนุโลม จึงกล่าวคำเป็นอาทิว่า เพราะนามรูปเช่นปัจจย จึงมีสพายตนะ. ในบททั้งหลายเหล่านั้น บทว่า **เกวลสฺส ทฺถุขกฺขนุชฺชสฺส สมฺภู-**
โย โหติ ความว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลมีประเภทเป็นต้นว่า ชาติชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ย่อมมิได้. พระมหาบุรุษได้เห็นความเกิดแห่งวัฏฏทุกข์ ทั้งมวลด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สมุทโย สมุทโยติ โข ความว่า เกิดขึ้นเกิดขึ้นดังนี้แล. บทว่า
อนนุสสุเตสุ ความว่า ไม่ได้สดับมาแล้วคือไม่เคยฟังมาแล้ว. ในบททั้งหลาย
ว่า จักขุเกิดขึ้นแล้ว เป็นต้น ความว่า ก็ปัญญาเห็นความเกิดนี้ท่านกล่าวว่าเป็น
จักขุ ด้วยอรรถว่าเห็น เป็นญาณด้วยอรรถว่าทำให้รู้ เป็นปัญญาด้วยอรรถ
ว่ารู้ทั่ว เป็นวิชาด้วยอรรถว่ารู้แจ้ง ทางตลอดเกิดขึ้นแล้ว เป็นอาโลกะ ด้วย
อรรถว่าเป็นแสงสว่างดังนี้. เหมือนอย่างท่านกล่าวแล้วว่า จักขุเกิดขึ้นแล้ว
โดยอรรถว่าเห็นญาณเกิดขึ้นแล้วโดยอรรถว่ารู้แล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้วโดยอรรถ
ว่ารู้ทั่ว วิชาเกิดขึ้นแล้วโดยอรรถว่า ทางตลอด อาโลกะเกิดขึ้นแล้วโดยอรรถ
ว่าแสงสว่าง จักขุเป็นเหตุ อรรถว่าเห็นเป็นผล ญาณเป็นเหตุ อรรถว่า รู้แล้ว
เป็นผล ปัญญาเป็นเหตุ อรรถว่ารู้ชัดเป็นผล วิชาเป็นเหตุ อรรถว่าทาง
ตลอดเป็นผล อาโลกะเป็นเหตุ อรรถว่าแสงสว่างเป็นผลดังนี้. ท่านกล่าวด้วย
บทเพียงเท่านั้นหรือ. ท่านกล่าวเพียงให้กำหนดรู้ปัจจัยว่า เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อม
มีดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง. ท่านกล่าวถึง ตรุณวิปัสสนา อันเป็นแนวทางปฏิบัติ.

บทว่า อธิโค โข มยายิ ความว่า มรรคนี้อันเราบรรลุแล้ว. บท
ว่า มคฺโค คือ วิปัสสนามรรค. บทว่า โภชาย ความว่า เพื่อรู้อริยสัจ ๔ หรือ
เพื่อรู้นิพพาน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อ โภชิเพราะรู้. นี้เป็นชื่อของอริยมรรค.
เป็นอันท่านกล่าวเพื่อประโยชน์แก่อริยมรรคนั้นบ้าง. เพราะอริยมรรคมี
วิปัสสามรรคเป็นมูล. บัดนี้เมื่อจะขยายความมรรคนั้นจึงกล่าวคำเป็นอาทิว่า
ยทิทํ นามรูปนโรธา ดังนี้. อนึ่งในบทนี้ท่านกล่าวถึงนิพพานเท่านั้นด้วยบท
ปฐมาวิภัตติว่า วิญฺญาณนโรธา เป็นต้น ด้วยประการฉะนี้ พระมหาบุรุษ
ได้ทรงเห็นการดับคือความไม่เกิดขึ้นแห่งวิภูฏทุกข์ทั้งมวล.

บทว่า นิโรธา นิโรธาติ โข ความว่า ไม่เกิด ไม่เกิดแล. บทว่า
จกฺขุ เป็นต้น มีความอันท่านกล่าวไว้แล้วนั้นแล. แต่ในที่นี้ ด้วยบททั้งหมดนี้

ท่านกล่าวเพียงให้รู้ถึงความดับเท่านั้นว่า เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ ย่อมไม่มี ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง. ท่านกล่าวถึงวิปัสสนาแก่กล้าอันจะให้ถึงความพ้นไป.

บทว่า **อปเรณ สมเยน** ความว่า พระโพธิสัตว์ทรงรู้ปัจจัยและความดับแห่งปัจจัยอย่างนี้ในสมัยอื่นจากนั้น. บทว่า **อุปาทานกฺขนฺธสุ** คือในขันธอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน. บทว่า **อุทฺทพฺพยานุปลฺลฺลิตี** ความว่า พิจารณาเห็นความเกิดและความเสื่อมที่เห็นแล้วครั้งแรกนั้นแหละ. บทว่า **วิหาตี** ความว่า พระโพธิสัตว์ทรงเจริญวิปัสสนาอันเป็นเหตุให้ถึงความพ้นสุดยอดอยู่. ท่านกล่าวข้อนี้ไว้เพราะเหตุไร. เพราะพระโพธิสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงทรงบำเพ็ญบารมีในปัจฉิมภพเสด็จออกมหาภิเนษกรรมในวันพระโอรสประสูติทรงผนวชทรงประกอบความเพียรเสด็จขึ้นโพธิบัลลังก์ทรงกำจัดมารและเสนามารในยามคืนทรงระลึกถึงขันธที่เคยอยู่อาศัยภพก่อน ในยามที่สองทรงชำระทิพยจักขุ ในยามที่สามทรงพิจารณาปัจเจกการ ทรงออกจากจุดตถุณกำหนดลมหายใจเข้าออก ทรงเพ่งพินิจในขันธ ๕ ทรงเห็นลักษณะ ๕๐ ถ้วน ด้วยสามารถความเกิดและความเสื่อมทรงเจริญวิปัสสนา จนกระทั่งถึงโคตรภูญาณแล้วทรงแทงตลอดพุทธคุณทั้งสิ้นด้วยอริยมรรค. อนึ่ง พระมหาบุรุษแม้พระองค์นี้ก็ได้บำเพ็ญบารมีแล้ว. พระองค์ทรงกระทำตามลำดับ ทั้งหมดดังที่กล่าวแล้วในปัจฉิมยาม ทรงออกจากจุดตถุณกำหนดลมหายใจเข้าออก ทรงเพ่งพินิจในขันธ ๕ ทรงปรารภการเห็นแจ้งความเกิดและความเสื่อมมีประการดังที่กล่าวแล้ว. ท่านกล่าวถึงความเห็นแจ้งอันจะให้ถึงความพ้นนี้ เพื่อแสดงถึงความเห็นแจ้งความเกิดและความเสื่อมนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อิติรูปี** ความว่า รูปนี้ รูปมีประมาณเท่านั้น รูปเบื้องบนจากนี้ย่อมไม่มี เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวถึงการกำหนดรูปอันไม่มีส่วนเหลือด้วยสามารถแห่งลักษณะรสปัจจุบันฐานและปทัฏฐาน กระทำสภาวะ

แห่งการสลายไป และประเภทแห่งการอาศัยเกิดเป็นอาทิ. ท่านกล่าวความเห็น เหตุเกิดแห่งรูปที่กำหนดไว้แบบนี้ ด้วยบทยี่ว่า **อติ รูปสุต สมุทโย** ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อติ** ความว่า อย่างนี้เป็นเหตุเกิด. ฟังทราบความ พิศดารของบท **สมุทโย** นั้นอย่างนี้ว่า เพราะอวิชาเกิด รูปจึงเกิด เพราะ ตัณหาเกิด รูปจึงเกิด เพราะกรรมเกิด รูปจึงเกิด เพราะอาหารเกิด รูปจึงเกิด เพราะเหตุนี้ แม้เห็นลักษณะแห่งการเกิดอยู่ก็ย่อมเห็นเหตุเกิดของรูปชั้น. แม้ในความดับก็ฟังทราบความพิสดารอย่างนี้ว่า เพราะอวิชาดับ รูปจึงดับ ฯลฯ แม้เห็นลักษณะแห่งความเปลี่ยนแปลงอยู่ก็ย่อมเห็นความดับแห่งรูปชั้น. แม้ในบททั้งหลายว่า **อติ เวทนา เป็นต้น** ก็มีความว่า เวทนา เวทนามี ประมาณเท่านี้ เวทนาเบื้องบนจากนี้ย่อมไม่มี สัญญา สัญชาเหล่านี้ วิญญาณ วิญญาณมีประมาณเท่านี้ วิญญาณเบื้องบนจากนี้ย่อมไม่มีดังนี้ ท่านกล่าว กำหนด เวทนา สัญญา สัญชาและวิญญาณไม่เหลือด้วยสามารถแห่งลักษณะรส ปัจจุบันฐานและปทัชฐานกระทำสภาพแห่งความเสวยอารมณ์ ความรู้สึก การปรุง และความเข้าใจ และประเภทแห่งสุขเป็นต้น รูปสัญญาเป็นต้น ผัสสะเป็นต้น จักขุวิญญาณเป็นต้น ให้เป็นอาทิ. ก็แต่ที่ท่านกล่าวถึงความเห็นเหตุเกิดแห่ง เวทนา สัญญา สัญชาและวิญญาณทั้งหลายที่กำหนดไว้แบบนี้ด้วยบทว่า **อติ เวทนาย สมุทโย เป็นต้น**. บทว่า **อติ** แม้ในบทนั้นก็มีความว่า อย่างนี้เป็น เหตุเกิดดังนี้. ความพิสดารแม้ของบทเหล่านั้นว่า เพราะอวิชาเกิด เวทนาจึง เกิด ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในรูปนั้นและ. แต่มีความแปลกออกไปดังนี้. ในชั้น ๓ ไม่ควรกล่าวว่ เพราะอาหารเกิด ควรกล่าวว่ เพราะผัสสะเกิด. ในวิญญาณชั้น ควรกล่าวว่ เพราะนามรูปเกิด. แม้บทว่าความดับฟัง ประกอบด้วยสามารถแห่งบทเหล่านั้นนั้นแล. นี้เป็นสังเขปในบทนี้. ข้อวินิจฉัย ความเกิดและความเสื่อมอย่างพิสดารบริบูรณ์ด้วยประการทั้งปวง ท่านกล่าวไว้

แล้วในวิสุทธิมรรค. บทว่า เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นทรงพิจารณาเห็นความเกิดและความเสื่อมในอุปาทานชั้น ๕ อยู่ ความว่า เมื่อพระวิปัสสีโพธิสัตว์นั้นพิจารณาเห็นความเกิดและความเสื่อมด้วยสามารถลักษณะ ๕๐ ถ้วน ในอุปาทานชั้น ๕ มีรูปเป็นต้นเหล่านี้อยู่ เมื่อวิปัสสนาญาณเจริญแล้วตามลำดับจิตไม่ยึดมั่นเพราะไม่เกิด ย่อมพ้นจากกิเลสทั้งหลายกล่าวคือ อาสวะดับสนิทด้วยอนุภาทนิโรธ. จิตนั้นชื่อว่าย่อมพ้นในขณะมรรค ชื่อว่าพ้นแล้วในขณะผล หรือว่าพ้นแล้วและจะพ้นในขณะมรรค เป็นอันพ้นแล้วในขณะผลนั่นเอง. ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล พระมหาบุรุษทรงพ้นแล้วจากเครื่องผูกมัดทั้งปวง มีพระสันดานเบิกบานคจฺประทุมต้องแสงอาทิตย์ฉะนั้น มีพระคำบริบริบูรณ์ประทับนั่ง ณ โพธิบัลลังก์ ทรงกระทำมรรคญาณ ๔ ผลญาณ ๔ ปฏิสัมภिता ๔ ญาณกำหนดกำเนิด ๔ ญาณกำหนด ๕ อสาศารณญาณ ๖ และพระพุทฺธคุณทั้งหมดให้อยู่ในเงื้อมพระหัตถ์. ทรงกระทำไว้ในพระทัยอย่างนี้ว่า

เราแล่นไปสิ้นสงสารหลายชาติ แสวงหา

ช่างทำเรือนไม่พบ การเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์
ดูก่อนช่างทำเรือน เราพบท่านแล้ว ท่าน
จะไม่ทำเรือนอีก เราหักซี่โครงของท่านหมดแล้ว
เราเรือเรือนยอดเสียแล้ว จิตของเราไม่ได้
ปรุ้งแต่งแล้ว เราได้บรรลุความสิ้นตัณหาแล้ว
ไม่มีคติเพื่อประกาศแก่ผู้ที่พ้นโดยชอบ
ผู้ข้ามโอฆะอันผูกมัดด้วยกาม ผู้บรรลุ
สุขอันไม่หวั่นไหว เหมือนอันใคร ๆ ไม่รู้
คติของผู้ทำลายท่อนเหล็กอันรุ่งเรือง
ด้วยพระเวท เป็นผู้สงบโดยลำดับฉะนั้น

ทรงรุ่งเรื่องคุณพระอาทิตย์ในสารทกาลและคุณพระจันทร์ในวันเพ็ญ.

จบภาณวารกถาที่ ๒

พึงทราบในภาณวารที่ ๑. บทว่า **ยฺนฺนุนาหิ ชมฺมํ เทเสยฺยํ** ความว่า โฉนหนอ เราจะพึงแสดงธรรม. กัวิตกนี้เกิดขึ้นแล้วเมื่อไร. เกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ ๘ ของผู้เป็นพระพุทธรเจ้า.

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า **วิปัสสี** นั้นเป็นพระพุทธรเจ้าแล้วประทับนั่ง ณ โขธัมมคถาลงคตสัปดาห์ ประทับยืนเพ่งดูโขธัมมคถาลงคตสัปดาห์ เสด็จจงกรม ณ เรือนแก้วตลกดสัปดาห์ ประทับนั่งเพนพระธรรม ณ เรือนแก้วตลกดสัปดาห์ ประทับนั่ง ณ อชปาลนิโครชตลกดสัปดาห์ ประทับนั่ง ณ โคนมุจลินท์ตลกดสัปดาห์ ประทับนั่ง ณ ราชายตนะตลกดสัปดาห์ เสด็จลุกจากราชายตนะนั้น พอพระองค์เสด็จมาในสัปดาห์ที่ ๘ ประทับนั่ง ณ อชปาลนิโครชอีก ความวิตกนี้และความวิตกนอกเหนือจากนี้ที่พระพุทธรเจ้าประพฤติและพระพฤติอย่างสม่าเสมอเกิดขึ้นแล้วแก่พระพุทธรเจ้าทั้งปวง.

ในบททั้งหลายเหล่านั้น บทว่า **อธิโกโต** คือแทงตลอดแล้ว. บทว่า **ชฺมฺโม** ได้แก่ ธรรมคืออริยสัจ ๔. บทว่า **คฺมฺภโร** นี้ เป็นชื่อของการปฏิเสธความเป็นของตื่น. บทว่า **ทุทฺทโส** ความว่า เป็นธรรมที่เห็นได้ยาก คือเป็นธรรมอันบุคคลเห็นโดยยาก คือไม่สามารถเห็นง่าย เพราะเป็นธรรมลึกซึ้ง. เพราะเป็นธรรมที่เห็นได้ยาก จึงเป็นธรรมที่รู้ตามยากอันบุคคลพึงตรัสรู้โดยยาก คือไม่สามารถตรัสรู้ได้โดยง่าย. บทว่า **สนฺุโต** คือดับสนิทแล้ว. บทว่า **ปณฺุโต** คือไม่เร่าร้อน ทั้งสองบทนี้ท่านกล่าวหมายถึง โลกุตตระนั่นเอง. บทว่า **อตฺกฺกาจโร** ความว่า ไม่ควรคาดคะเน คือไม่ควรหยั่งลงด้วยการตรึก ควรคาดคะเนด้วยญาณเท่านั้น. บทว่า **นิปฺุโณ** คือละเอียด. บทว่า

ปณฺฑิตเวทนีโย ความว่า อันบัณฑิตผู้ปฏิบัติปฏิปทาชอบพึงรู้ได้. บทว่า **อาลยรามา** ความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมคิดในกามคุณ ๕ เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นท่านกล่าวว่า อาลยา. สัตว์ทั้งหลายย่อมอยู่กับความพัวพันวิปริตของตัณหา ๑๐๘ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อาลยา. สัตว์ทั้งหลายย่อมยินดีด้วยอาลัยเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาลยรามา คือมีอาลัยเป็นที่ยินดี. สัตว์ทั้งหลายยินดีแล้วในอาลัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาลยรตา คือยินดีแล้วในอาลัย. สัตว์ทั้งหลายเบิกบานแล้วด้วยดีในอาลัยทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **อาลยสมมุทิตา** คือเบิกบานแล้วในอาลัย. สัตว์ทั้งหลายย่อมยินดีด้วยอาลัยในกามและอาลัยในตัณหาแม้เหล่านี้ เป็นผู้เบิกบานกระสันในสังสารวัฏอยู่เหมือนพระราชเสด็จประพาสพระราชอุทยาน อันสมบุรณ์ด้วยรุกขชาติที่เต็มไปด้วยดอกและผลเป็นต้น ซึ่งตกแต่งไว้เป็นอย่างดี ทรงรื่นรมย์เบิกบานชื่นชมเพลิดเพลินด้วยสมบัตินั้น ๆ ไม่ทรงเบื่อหน่าย ไม่ทรงพระประสงค์จะเสด็จกลับแม้เย็นแล้วจะนั้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความอาลัยแม้ ๒ อย่าง ดูภาคพื้นอุทยานแก่สัตว์เหล่านั้น จึงตรัสว่า **อาลยรามา** คือมีอาลัยเป็นที่ยินดีดังนี้ เป็นต้น. บทว่า **ยทิทํ** เป็นนิบาต. พึงทราบความอย่างไรว่า บทว่า **ยํ อิทํ** หมายถึงฐานะของบทนั้น. บทว่า **โย อยํ** หมายถึง **ปฏิจฺจสมุပ္ปาท**. ปัจจัยของบททั้งสองนี้ว่า **อิทปฺปจฺจยตา** **ปฏิจฺจสมุပ္ปาโท** ชื่อ **อิทปฺปจฺจยา** คือสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้. ชื่อว่า **อิทปฺปจฺจยตา** และ **ปฏิจฺจสมุပ္ปาโท** เพราะความที่สิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ และปัจจัยอันเป็นที่อาศัยกันเกิดขึ้น. บทนี้เป็นชื่อของ **อวิหฺชา** เป็นต้น อันเป็นปัจจัยแห่งสังขาร เป็นต้น. บททั้งหมดว่า **สพฺพสฺงฺขารสมโ** เป็นต้น เป็นนิพพานอย่างเดียว. เพราะความคืนรนของสังขารทั้งปวงอาศัยนิพพานนั้นย่อมสงบย่อมระงับ ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **สพฺพสฺงฺขารสมโ** คือ เป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวงดังนี้.

อนึ่ง เพราะกิเลสทั้งปวงเป็นอันสลัดทิ้งไปได้ ตัณหาทั้งปวงสิ้นไป กิเลสราคะ ทั้งปวงคลายไป ทุกข์ทั้งปวงดับไป เพราะอาศัยนิพพานนั้น ฉะนั้น ท่านจึง กล่าวว่ **สพฺพุปฺธิปฺปฺนินิสฺสคฺโค** คือ เป็นที่สลัดกิเลสทั้งปวง **ตณฺหุขโย** เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา **วิราโค** คลายความกำหนัด **นิโรธ** ดับทุกข์ ดังนี้. ก็ตัณหานั้นย่อมนำไป คือร้อยรัดภพด้วยภพหรือกรรมกับด้วยผลกรรม เพราะ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ตัณหาการทำกรรร้อยรัด. ชื่อนิพพานเพราะออกจาก เครื่องร้อยรัดนั้น บทว่า **โส มมสุสฺส กิลมโธ** ความว่า การแสดงธรรมแก่ ผู้ไม่รู้พึงเป็นความลำบากของเรา. เป็นอันท่านกล่าวว่า พึงเป็นความลำบาก ทางกาย และพึงเป็นการเบียดเบียนทางกาย. ก็แต่ว่าทั้งสองนี้มีได้ในดวงจิต ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

บทว่า **อปีสุสุ** เป็นนิบาตในอรรถว่า พอกพูน. นิบาตนั้น แสดงว่า มิใช่ได้มีความวิตกนี้อย่างเดียว แม้กาลาเหล่านี้ก็แจ่มแจ้งแล้ว. ในบททั้งหลาย ว่า **วิปฺสฺสึ** เป็นอาทิวาทว่า พระวิปัสสิพระผู้มีพระภาค เป็นพระอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า **อนจฺจนริยา** คือ อัจจรรย่น้อย. บทว่า **ปฏฺธิภฺสฺส** ความว่า ธรรมเป็นโคจรทั้งหลายได้เกิดแก่ญาณกล่าวคือปฏิภาณ ถึงซึ่งความเป็นธรรม พึงปรีวิตก.

บทว่า **กิจฺเจณ** ความว่า โดยยาก คือ มิใช่เพื่อปฏิบัติยาก. เพราะ แม้มรรค ๔ ก็ย่อมเป็นข้อปฏิบัติง่ายของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. บทนี้ท่านกล่าว หมายถึงการปฏิบัติเพื่อให้คุณวิเศษมาของท่านที่ยังมีราคะ มีโทสะ และมีโมหะ ในเวลาบำเพ็ญบารมีนั่นเองให้สิ่งเป็นต้น อย่างนี้ คือ ตัดศรัษะที่ประดับ ตกแต่งแล้ว เอาเลือดออกจากคอ ควักดวงตาทั้งสองข้างที่หยอดยาไว้อย่างดี สละบุตรผู้จะดำรงวงศ์ตระกูล สละภรรยา ผู้มีความประพฤติเป็นที่พอใจ แก่

ผู้ขอทั้งหลายที่พากันมา และถึงอย่างอื่นมีการตัดและทำลายในอตภาพ เช่น กับ
ขันตวาที่คาบสเป็นต้น. ห อักษรในบทว่า หลั นี้เป็นเพียงนิบาต แปลว่า ควร.
บทว่า ปกาสิตุ คือเพื่อแสดง คือเมื่อคนบรรลุธรรมได้ยากอย่างนี้ ก็ไม่
ควรแสดง ก็ควรแสดงกับคนฉลาด ท่านอธิบายว่า ประโยชน์อะไรด้วยการ
แสดง. บทว่า รากโทสปเรตหิ คืออุกราคะโทสะครอบงำ หรือราคะโทสะ
ติดตามไป. บทว่า ปฏิสโตคามิ ความว่าสังฆธรรม ๔ อันถึงแล้วอย่างนี้ว่า
เป็นธรรมทวนกระแสแห่งความเที่ยงเป็นต้น คือ ความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ไม่
มีตัวตนและไม่งาม. บทว่า รากครตุตา ความว่า ถูกกามราคะ ภวราคะและ
ทสิราคะข้อมไว้. บทว่า น ทกขนุติ ความว่า สัตว์ทั้งหลายจักไม่เห็น
ตามความเป็นจริงนี้ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนไม่งามดังนี้
ใครเล่าจักอาจเพื่อให้ผู้ที่ไม่เห็นเหล่านั้น ถือเอาอย่างนี้ได้. บทว่า ตโมกขนุ
เชน อาวุฐา ความว่า ถูกกองอวิชชาหุ้มห่อไว้.

บทว่า อปฺปิสสุกุกตตาย ความว่า เพราะไม่ประสงค์จะทรงแสดง
โดยความเป็นผู้ไม่มีความขวนขวาย. ก็เพราะเหตุไร พระทัยของพระองค์จึงน้อม
ไปอย่างนี้เล่า พระองค์ทรงการทำความปรารถนาไว้ว่า เรานั้นพ้นแล้ว
จักปลดเปลื้องสัตว์ เราข้ามได้แล้วจักให้สัตว์ข้ามบ้าง

จะได้ประโยชน์อะไร ด้วยเราผู้รู้แจ้งธรรมในโลกนี้แล้วจะ
ไม่ให้ผู้อื่นรู้บ้าง เราบรรลุสัมพัญญุตญาณแล้ว จักยังสัตว์พร้อมด้วย
เทวดาให้ข้ามพ้นไป ดังนี้ มิใช่หรือ แล้วทรงบำเพ็ญบารมีจนได้บรรลु
พระสัมพัญญุตญาณ. ข้อนี้เป็นความจริง แต่จิตของพระองค์ทรงน้อมไป
อย่างนั้นด้วยอานุภาพแห่งการพิจารณา. จริงอยู่เมื่อพระองค์บรรลุสัมพัญญุตญาณ
แล้ว ทรงพิจารณาถึงความที่สัตว์ทั้งหลายยังยึดกิเลสอยู่ และความที่พระธรรม
เป็นธรรมลึกซึ้ง ความที่สัตว์ทั้งหลายยังยึดถือกิเลสอยู่ และความที่พระธรรม

เป็นธรรมลึกซึ้ง ปรากฏโดยอาการทั้งปวง. เมื่อเป็นเช่นนั้น เมื่อพระองค์ ทรงดำริว่า สัตว์เหล่านี้แลเต็มไปด้วยกิเลสเศร้าหมองยิ่งนัก ถูกราคะข้อม ถูกโทสะครอบงำ ลุ่มหลงไปด้วยโมหะ คุน้ำเต้าเต็มไปด้วยน้ำส้ม คุดถาดเต็มไปด้วยเปรียง คุดผืนผ้าจีวรชุ่มไปด้วยมันเหลวและน้ำมัน คุดมือเปื้อนไปด้วยยาหยอดตา เขาเหล่านั้นจู้จี้แฉ่งแทงตลอดไปได้อย่างไร ดังนี้ จิตจึงน้อมไปอย่างนั้น ด้วยอำนาจแห่งการยึดถือกิเลสและการพิจารณา. อนึ่ง พระธรรมนี้ลึกซึ้งคุดำน้ำหนูนแผ่นดินไว้ เห็นได้ยาก คุดเมล็ดผักกาดที่ถูกภูเขากำบังไว้ตั้งอยู่ และรู้ตามได้ยาก คุดการแยกปลายด้วยปลายของขนสัตว์ที่ผ่าออก ๑๐๐ ส่วน. จริงอยู่ เราพยายามเพื่อรู้แฉ่งแทงตลอด ธรรมนี้ไม่มีทานที่ไม่ได้ให้ ไม่มีศีลที่ไม่ได้รักษา ไม่มีบารมีที่ไม่ได้บำเพ็ญมิใช่หรือ แม้เมื่อเรากำจัดมารและเสนามารคุดไร้ความอดสาหะ แผ่นดินก็ไม่หวั่นไหว แม้เมื่อเราระลึกถึงจันทร์ที่เคยอยู่อาศัยในชาติก่อนในปฐมยามได้ก็ไม่หวั่นไหว แม้เมื่อเราชำระทิพจักขุในมัชฌิมยาม ก็ไม่หวั่นไหว แต่เมื่อเรารู้แฉ่งแทงตลอดปฏิจจสมุปบาทในปัจฉิมยาม แผ่นดิน همینโลกธาตุได้หวั่นไหวแล้ว ด้วยประการดังนี้ แม้เช่นเรายังรู้แฉ่งแทงตลอดธรรมนี้ด้วยญาณอันกล้าได้โดยยากถึงเพียงนี้แล้ว มหาชนชาวโลกจู้จี้แฉ่งแทงตลอด ธรรมนั้นได้อย่างไร เพราะเหตุนี้ ฟังทราบวา จิตของพระองค์น้อมไปแล้วอย่างนั้น แม้ด้วยอำนาจแห่งความที่พระธรรมเป็นธรรมลึกซึ้งและด้วยการพิจารณาดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพระพรหมทูลวิงวอน จิตของพระองค์ก็น้อมไปอย่างนี้ เพราะมีพระประสงค์จะแสดง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคยอมทรงทราบว่า เมื่อจิตของเราน้อมไปเพราะความที่เรเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย มหาพรหมวิงวอนเราเพื่อขอให้แสดงธรรมก็สัตว์เหล่านี้เป็นผู้เคารพพรหม เมื่อรู้ว่ามิข่าวว่า พระศาสดาไม่มีพระประสงค์จะแสดงธรรมแก่พวกเรา ที่นั่น มหาพรหมทูลวิงวอนพระองค์ให้แสดงแล้ว

ผู้เจริญทั้งหลาย พระธรรมสงบนอ ประณิดหนอ ดังนี้ จักตั้งใจฟัง ดังนี้. ฟังทราบวา อาศัยเหตุนี้ จิตของพระองค์จึงน้อมไป เพื่อความที่พระองค์เป็นผู้มีความชวนชวนน้อย ไม่น้อมไปเพื่อจะทรงแสดงธรรม.

ในบทว่า **อญฺญตรสุต** นี้ ท้าวกล่าววา **อญฺญตรโ** ก็จริง ถึงดั่งนั้น ฟังทราบวา นั่นคือมหาพรหมผู้ใหญ่ในจักรวาลนี้. บทว่า **นสฺสติ วัต โภ โลก** ความวา นัยว่ามหาพรหมนั้นเปล่งเสียงนี้ โดยที่หม่อมพรหมใน หมื่นโลกธาตุ สดับแล้ว ทั้งหมดประชุมกัน. บทว่า **ยตุร หิ นาม** คือในโลกชื่อใด. บทว่า **ปุโรโต ปาตุรโหสิ** ความวา มหาพรหมได้ปรากฏพร้อมกับพรหมหนึ่งหมื่น เหล่านั้น. บทว่า **อปฺปรชฺกขชาติกา** ความวา ฐรี คือราคะโทสะและโมหะ เบบาง คือนิดหน้อย ในดวงตาอันสำเร็จด้วยปัญญา สภาพอย่างนี้ของสัตว์ ทั้งหมดเหล่านั้นยังมีอยู่ เพราะเหตุนี้ สัตว์ทั้งหลายชื่อว่า **อปฺปรชฺกขชาติกา** คือ มีกิเลสเพียงดังฐลีในจักขุเบบบาง. บทว่า **อสุสฺวนตา** คือเพราะมิได้ฟัง. บทว่า **ภวิสฺสนฺติ** ความวา ท่านแสดงวา สัตว์ทั้งหลายผู้สร้างสมบุญไว้แล้ว ถึงความแก่กล้าในพระพุทธรเจ้าองค์ก่อน ด้วยสามารถบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ หวัง พระธรรมเทศนาอย่างเดียวเหมือนประทุมชาติหวังแสงอาทิตย์ เป็นผู้ควรหยัง ลงสู่อริยมุมิ ในเมื่อจบคาถา ๔ บท ไม่ใช่คนเดียว ไม่ใช่สองคน มีหลายแสน จักเป็นผู้รู้ธรรม ดังนี้.

บทว่า **อชฺเชตฺสนิ** คือวิงวอนอย่างนี้ ๓ ครั้ง. บทว่า **พฺพุชฺจกฺขุณา** ความวา ด้วยปริชากำหนดรู้ความหย่อนและยัง แห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย และด้วยอาสขานุสยญาณ. บทว่า **พฺพุชฺจกฺขุ** เป็นชื่อแห่งญาณทั้งสองนี้. บทว่า **สมนฺตจฺกฺขุ** เป็นชื่อแห่งพระสัพพัญญุตญาณ. บทว่า **ธมฺมจฺกฺขุ** เป็นชื่อแห่ง มรรคญาณ ๗. ในบทว่า **อปฺปรชฺกฺเข** เป็นต้น ความวา สัตว์ที่มีฐลีมีราคะ เป็นต้น ในปัญญาจักขุน้อยโดยนัยที่กล่าวมาแล้ว. ชื่อวา **อปฺปรชฺกฺขา** คือมี

กิเลสเพียงดังฐฐลีในจกษุน้อย. สัตว์ที่มีฐฐลีมีราคะเป็นต้นนั้นในปัญญาจกษุมาก
ชื่อว่า**มหารชกษา** คือมีกิเลสเพียงดังฐฐลีในจกษุมาก. สัตว์ที่มีอินทริย์มีศรัทธา
เป็นต้น แก่กล้า ชื่อว่า **ติกุจินุฑริยา** คือ มีอินทริย์แก่กล้า. สัตว์ที่มีอินทริย์
เหล่านั่นอ่อน ชื่อว่า **มูทุนุฑริยา** คือ มีอินทริย์อ่อน. สัตว์ที่มีอาการมีศรัทธา
เป็นต้น เหล่านั่นดี ชื่อ **สุวาการา** คือมีอาการดี. สัตว์ที่กำหนดเหตุที่กล่าว
สามารถให้รู้ได้ง่าย ชื่อว่า **สุวิญญาปยา** คือให้รู้แจ้งได้ง่าย. สัตว์ที่เห็นปรโลก
และโทษโดยความเป็นภัยชื่อว่า **ปรโลกวชฺชภยทลิสาวิน** คือมักเห็นปรโลก
และโทษโดยความเป็นภัย.

ก็ในเรื่องที่มีบาลีดังนี้ บุคคลที่มีศรัทธามีกิเลสเพียงดังฐฐลีในจกษุน้อย
บุคคลผู้ไม่มีศรัทธามีกิเลสเพียงดังฐฐลีในจกษุมาก บุคคลผู้ปรารถนาความเพียรมี
กิเลสเพียงดังฐฐลีในจกษุน้อย บุคคลผู้เกียจคร้านมีกิเลสเพียงดังฐฐลีในจกษุมาก
บุคคลผู้มีสติตั้งมั่นมีกิเลสเพียงดังฐฐลีในจกษุน้อย บุคคลผู้มีสติลุ่มหลง มีกิเลส
เพียงดังฐฐลีในจกษุมาก บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น มีกิเลสเพียงดังฐฐลีในจกษุน้อย บุคคล
ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นมีกิเลสเพียงดังฐฐลีในจกษุมาก บุคคลผู้มีปัญญามีกิเลสเพียงดังฐฐลี
ในจกษุน้อย บุคคลผู้มีปัญญาทรามมีกิเลสเพียงดังฐฐลีในจกษุมาก เช่นเดียวกัน
บุคคลผู้มีศรัทธามีอินทริย์แก่กล้า ฯลฯ บุคคลผู้มีปัญญามักเห็นโลกอื่นและโทษ
ด้วยความเป็นภัย บุคคลผู้มีปัญญาทรามมักไม่เห็นโลกอื่นและโทษโดยความ
เป็นภัย.

บทว่า โลก ได้แก่ **ขันธโลก ชาติโลก อายตนโลก สมบัติภวโลก**
วิบัติภวโลก สมบัติและวิบัติภวโลก วิบัติสัมปัตติภวโลก โลกหนึ่ง คือ สัตว์
ทั้งหลายทั้งปวงอยู่ได้ด้วยอาหาร โลก ๒ คือ นามและรูป โลก ๓ คือ เวทนา ๓
โลก ๔ คืออาหาร ๔ โลก ๕ คือ อุปาทานขันธ ๕ โลก ๖ คืออายตนะภายใน
๖ โลก ๗ คือภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ ๗ โลก ๘ คือ โลกธรรม ๘ โลก ๙ คือ

ภพเป็นที่อยู่ของสัตว์ ๕ โลก ๑๐ คือ อายุตนะ ๑๐ โลก ๑๒ คือ อายุตนะ ๑๒ โลก ๑๘ คือ ธาตุ ๑๘.

บทว่า **วชฺช** ได้แก่ กิเลสทุกชนิด เป็นโทษทุจริตทุกชนิดเป็นโทษ อภิสังขารทุกชนิดเป็นโทษ กรรมคือการไปสู่ภพทุกชนิดเป็นโทษ ด้วยประการ ฉะนั้น ทั้งในโลกนี้ทั้งโทษนี้ เป็นอันปรากฏความหมายรู้โดยความเป็นภัยอย่าง แรงกล้าเหมือนเพชรฆาตเงี้ยวดาบ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ทรงรู้ ทรงเห็น ทรงรู้อย่าง ทรงแทงตลอดอินทรี ๕ เหล่านี้ ด้วยอาการ ๕๐ เหล่านี้ นี้เป็นพระปริชากำหนดรู้ความหย่อนและยิ่งของอินทรีทั้งหลายของพระตถาคต.

บทว่า **อุปฺปลินฺน** คือ ในกอบัว. แม้ในบทนอกนี้ก็มีย่นนี้เหมือนกัน.

บทว่า **อนฺโตนิมฺกุคฺโปสฺสินิ** คือ ดอกบัวแม่เหล่าอื่นใจจมอยู่ในน้ำอันน้ำเลี้ยงไว้.

บทว่า **อุทกํ อจฺจุคฺคฺมฺม ติฏฺฐนฺติ** คือ บัวบางเหล่าตั้งขึ้นพ้นน้ำ. ในบทนั้น อธิบายว่า บัวบางเหล่าที่ตั้งขึ้นพ้นน้ำคอยรอสัมผัสแสงอาทิตย์แล้วบานในวันนี้. บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำจักบานในวันพรุ่งนี้. บางเหล่ายังจมอยู่ภายในน้ำอันน้ำเลี้ยงไว้จักบานในวันที่ ๓. แต่ยังมีดอกบัวเป็นต้นที่มีโรคแม่เหล่าอื่นไม่ขึ้นพ้นจากน้ำแล้ว ดอกบัวเหล่าใด จักไม่บาน จักเป็นภักษาแห่งปลาและเต่าอย่างเดียว ดอกบัวเหล่านั้น ท่านไม่ควรนำขึ้นสู่บาฬีได้แสดงไว้ชัดแล้ว.

บุคคล ๔ จำพวก คือ **อุคฺคฺมิฏฺฐญฺญ วิปจฺฉิตฺตญฺญ เณยยะ ปทปรมะ** ก็เปรียบเหมือนดอกบัว ๔ เหล่านี้แล.

ในบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลที่ตรัสรู้ธรรมพร้อมกับเวลาที่ท่านยกขึ้นแสดง ชื่อ **อุคฺคฺมิฏฺฐญฺญ**. บุคคลที่ตรัสรู้ธรรมเมื่อท่านแจกความแห่งคำย่อโดยพิสดาร ชื่อว่า **วิปจฺฉิตฺตญฺญ**. บุคคลที่ตรัสรู้ธรรมโดยลำดับด้วยความพากเพียรท่องจำ ด้วยการไต่ถาม ด้วยทำไว้ในใจโดยแยบคาย ด้วยคบหาสมาคมกับกัลยาณมิตร ชื่อว่า **เณยยะ**. บุคคลที่ไม่ตรัสรู้ธรรมได้ในชาตินั้น แม้เรียนมาก ทรงไว้มาก สอนเขามาก ชื่อว่า **ปทปรมะ**.

ในบทนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดู หมิ่นโลกธาตุ เช่นกับ ดอกบัว เป็นต้น ได้ทรงเห็นแล้วว่า บุคคลจำพวก อุกมภูติสัญญา ดูกดอกบัว จะบานในวันนี้ บุคคลจำพวก วิปจิตสัญญา ดูกดอกบัวจักบานในวันพรุ่งนี้ บุคคลจำพวกเนยยะ ดูกดอกบัวจักบานในวันที่ ๓ บุคคลจำพวกปทปรมะ ดูก ดอกบัวอันเป็นภักษาแห่งปลาและเต่า. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดู ได้ทรงเห็นโดยอาการทั้งปวงอย่างนี้ว่า สัตว์มีกิเลสเพียงดังฐูลีในจักขุน้อย มี ประมาณเท่านี้ สัตว์มีกิเลสเพียงดังฐูลีในจักขุมากมีประมาณเท่านี้ แม้ในสัตว์ เหล่านั้นจำพวกที่เป็น อุกมภูติสัญญา มีประมาณเท่านี้ ดังนี้. ในสัตว์ ๔ จำพวก นั้น การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่บุคคล ๓ จำพวกในอรรถภาพนี้แล. พวกปทปรมะจะมีวาสนาเพื่อประโยชน์ในอนาคต.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศพระธรรมเทศนา อันนำมา ซึ่งประโยชน์แก่บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้แล้ว ยังความเป็นผู้มีพระประสงค์จะ ทรงแสดงให้เกิดขึ้น ได้ทรงจัด สัตว์แม่ทั้งปวงในภพ ๓ ใหม่ ให้เป็นสองส่วน ด้วยสามารถแห่งภพสัตว์ และอภพสัตว์ สัตว์ที่ท่านกล่าวหมายถึงนั่นคือ สัตว์เหล่าใดประกอบด้วย กัมมาวरणะ วิปากาวरणะ กิลตาวरणะ ไม่มี ศรัทธา ไม่มีความพยายาม มีปัญญาทราหม เป็นผู้ไม่ควรก้าวลงสู่ความชอบ ในธรรมทั้งหลาย ที่เป็นกุศลอย่างแน่นอน สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นนั้นเป็นอภพสัตว์ ภพสัตว์เป็นโณ สัตว์เหล่าใดไม่ประกอบด้วย กัมมาวरणะ ฯลฯ สัตว์ทั้งหลาย เหล่านี้นั้นเป็นภพสัตว์ ดังนี้. ในบทนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละ อภพบุคคล แม่ทั้งหมด ทรงกำหนดภพบุคคลอย่างเดียวด้วยพระญาณ ได้ทรงจัดให้เป็น ๖ ส่วน คือ สัตว์จำพวกราคจริตประมาณเท่านี้ สัตว์จำพวกโทสจริต โมหจริต วิตกกจริต ศรัทธาจริต พุทธิจริต มีประมาณเท่านี้. ครั้นทรงจัดอย่างนี้แล้ว จึงทรงพระดำริว่า เราจักแสดงธรรม ดังนี้.

พรหมครั้นทราบดังนั้นก็แล้ว เกิดโสมนัส ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาหลายคาถา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **อโห โส ภิกขเว มหาพुरुหฺมา** เป็นต้น ทรงหมายถึงข้อนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อชฺฌภาติ** ตัดบทเป็น **อชิ** **อภาติ**. อธิบายว่า ได้กราบทูลปรารภยิ่งในรูป.

บทว่า **เสถ ยถา ปพฺพตมฺพุทฺถนิฏฺฐิโต** คือเหมือนคนยืนอยู่บนภูเขาหินล้วน. จริงอยู่ เมื่อคนยืนอยู่บนยอดภูเขานั้นก็ไม่มีกิจเป็นต้นว่า ยก และ ยึดคอ แม้เพื่อจะดู. บทว่า **ตถูปมํ** ความว่า เปรียบด้วยสิ่งนั้น คือ เปรียบด้วยภูเขาหินล้วน. ก็ความสังเขปในเรื่องนี้มีดังนี้. บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนยอดเขาหินล้วนพึงเห็นหมู่ชน โดยรอบอันใด ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เป็นผู้มีปัญญาดี มีจักขุโดยรอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณก็ฉันนั้น เสด็จขึ้นสู่ปราสาทสำเร็จด้วยธรรมสำเร็จด้วยปัญญา เป็นผู้ปราศจากความโศกด้วยพระองค์เอง ทรงพิจารณา ทรงใคร่ครวญ ทรงตรวจตรา หมู่ชนผู้เกลือกกลิ้งไปด้วยความโศก ถูกชาติชราครอบงำแล้ว.

ในบทนี้มีอธิบายดังนี้ เหมือนอย่างว่า มนุษย์ทั้งหลาย กระทำที่ดินผืนใหญ่โดยรอบเชิงภูเขา แล้วปลูกกระท่อมในแนวพื้นที่เหมาะแก่การเพาะปลูก ที่ดินผืนนั้น จุดไฟในเวลากลางคืน อนึ่ง ที่ดินนั้นพึงมีความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ ขณะนั้น เมื่อบุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนยอดภูเขานั้น มองดูพื้นที่ที่ดิน ไม่ปรากฏ แนวพื้นที่เพาะปลูก ไม่ปรากฏ กระท่อม ไม่ปรากฏ พวกมนุษย์ที่นอนในกระท่อมนั้น ไม่ปรากฏ แต่ปรากฏเพียงเปลวไฟในกระท่อมทั้งหลาย เท่านั้น ฉะนั้น เมื่อพระตถาคตเสด็จขึ้นสู่ธรรมปราสาททรงตรวจดูหมู่สัตว์ สัตว์ทั้งหลายที่ไม่ได้ทำความดี แม้ฉันนี้ ข้างพระชนาเบื้องขวา ในที่อยู่แห่งเดียวกัน ก็ฉันนั้น ก็ไม่มาถึงคลองแห่งพุทฺธจักขุ ย่อมเป็นเหมือน

ลูกศรที่ซัดไปในเวลากลางคืน แต่สัตว์ทั้งหลายที่ทำความดี เป็นเวไนยบุคคล แม้ยืนอยู่ไกลพระตถาคตนั้น ย่อมมาสู่คลองได้. สัตว์เหล่านั้นย่อมเป็นคูไฟ และคจุกเขาหิมพานต์. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สัตบุรุษทั้งหลายย่อมปรากฏ ที่ไกล
เหมือนภูเขาคจุกเขาหิมพานต์ อสัตบุรุษทั้งหลาย
ย่อมไม่ปรากฏ ณ ที่นี้ เหมือนลูกศร
ที่เขาซัดไปในเวลากลางคืน ฉะนั้น.

บทว่า อจฺญเจหิ ความว่า พรหมกราบทูลวิงวอนถึงการเสด็จจาริก เพื่อโปรดแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า. พึงทราบในบทว่า วิร เป็นต้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า วิระ เพราะพระองค์มีความเพียร ชื่อว่าเป็นผู้ชนะ สงครามเพราะพระองค์ทรงชนะ เทวบุตรมาร มัจจุมาร และกิเลสมาร ชื่อว่า เป็นผู้นำพวก เพราะพระองค์ทรงข้ามชาติกัณดารเป็นต้นได้ คือ เพราะพระองค์ สามารถแนะนำแล้วนำพวกไปได้ ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีหนี้ เพราะไม่มีหนี้ คือ กามฉันทะ ดังนี้.

บทว่า อปารุตา คือ เปิดเผย. บทว่า ประคฺตุมตะ ได้แก่ อริยมรรค. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ว่า เพราะเราได้เปิดประตูนิพพาน กล่าวคือ อมตะ ตั้งไว้แล้ว. บทว่า ปมฺลฺยจฺนฺต สทฺธํ ความว่า ผู้มีโสต ทั้งปวง จงปล่อย คือ สละศรัทธาของตนเถิด. ในสองบทหลังมีเนื้อความว่า ด้วยว่า เราเป็นผู้มีความรู้สึกลำบากด้วยกายและวาจา จึงมิได้กล่าวธรรมอันประณีต คือสูงสุดนี้ ซึ่งตนทำให้คล่องแคล่ว คือ เป็นไปด้วยดีแล้ว ก็บัดนี้ ชนทั้งปวง จงน้อมนำภษณะคือศรัทธาเข้าไปเถิด เราจักยังความดำริของชนเหล่านั้นให้บริบูรณ์ ดังนี้.

บทว่า โภธิรุกขมูล ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ได้หายพระองค์ที่ต้นอชปาลนิโครธไม่ไกลโพธิพฤกษ์. บทว่า เขมมิกทาย ความว่า อธิปตนมฤคทายวัน โดยสมัยนั้นเป็นสวนชื่อว่า เขมะ ก็สวนนั้นท่านให้ชื่อว่า มฤคทายวัน เพราะเป็นที่ที่ท่านให้เพื่ออยู่โดยปลอดภัย แก่เนื้อทั้งหลาย. ท่านกล่าวว่า เขมมิกทาย หมายถึงสวนนั้น.

แม้พระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ ก็เหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนาม วิปัสสี เสด็จไปเพื่อทรงแสดงธรรมเป็นครั้งแรก ได้เสด็จไปทางอากาศแล้ว เสด็จลง ณ ที่นั้นเหมือนกัน. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยของอุปกาชีวก ทรงทราบว่า อุปกะเดินมาทางนี้ เห็นเรา จักสนทนากับเราแล้วไป แต่แล้วอุปกะเบือนายจักมาหาเราอีก แล้วจักทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัต ดังนี้ ได้เสด็จด้วยพระบาทเปล่าสิ้นทาง ๑๘ โยชน์.

บทว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกคนเฝ้ามฤคทายวัน ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทอดพระเนตรดูคนเฝ้าสวนมฤคทายวันหลายครั้งแล้ว ตรัสเรียกให้เข้าไปหา ตรัสสั่งให้ไปบอกฉันทราชบุตรและติสสนบุตรปุโรหิตว่า ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้าของเราทั้งหลายเสด็จมาแล้ว.

บทว่า อนุปุพุกัลล ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกล่าวตาม ลำดับอย่างนี้ คือ ทานกถา สีล ในลำดับทาน สวรรค์ ในลำดับศีล มรรค ในลำดับสวรรค์. กถาปฏิสังขตด้วยคุณของท่านมีอาทิอย่างนี้ว่า ในบทเหล่านั้น บทว่า ทานกถิ ความว่า ชื่อว่า ทานนี้เป็นเหตุของความสุขทั้งหลาย เป็น บ่อเกิดแห่งสมบัติทั้งหลาย เป็นที่ตั้งแห่งโภคะทั้งหลาย เป็นความต้านทานเป็น ที่อาศัยเป็นคติ เป็นเครื่องกำจุนของผู้ที่ถึงความสงบวิเศษ ที่พึง ที่ตั้งอารมณ์ ความต้านทาน ที่อาศัยคติการกำจุน เช่นกับทานย่อมไม่มีในโลกนี้ และใน โลกหน้า. จริงอยู่ ทานนี้ชื่อว่า เช่นกับ สีหาศน์ สำเร็จด้วยแก้วเพราะอรรถว่า

เป็นที่พึง ชื่อว่า เช่นกับ แผ่นดินใหญ่ เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้ง ชื่อว่า เช่นกับ เชือกมัด เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ชื่อว่า เช่นกับ เรือ เพราะ อรรถว่า ข้ามไปจากทุกข์ ชื่อว่า เช่นกับ ความกล้าในสงคราม เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องปลอดภัย ชื่อว่า เช่นกับ นครที่ปรับปรุงดีแล้วเพราะอรรถว่า ป้องกันภัย ชื่อว่า เช่นกับ ประทุม เพราะอรรถว่า ไม่ติดด้วยมลทิน คือ ความตระหนี่เป็นต้น ชื่อว่า เช่นกับ ไฟ เพราะอรรถว่า เผากิเลสเหล่านั้น ชื่อว่า เช่นกัน อสรพิษ เพราะอรรถว่า เข้าไปใกล้ได้ยาก ชื่อว่า เช่นกับ สีหะ เพราะอรรถว่า ไม่สะอุ้ง ชื่อว่า เช่นกับ ช้าง เพราะอรรถว่า มีกำลัง ชื่อว่า เช่นกับ วัชู้เผือก เพราะอรรถว่า เห็นเป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่า เช่นกับ พญาม้าเวลาหก เพราะอรรถว่า ให้ถึงภาคพื้นแห่งความปลอดภัย จริงอยู่ ท่านย่อมให้สักกสมบัติในโลก ย่อมให้มารสมบัติ พรหมสมบัติ จักรพรรดิ-สมบัติ สวากปารมีญาณ ปัจเจกโพธิญาณ อภิสัมโพธิญาณ. ก็เพราะเมื่อให้ ทาน จึงสามารถสมาทานศีลได้ ฉะนั้น พระองค์จึงตรัส สีสกถา ในลำดับ ทานนั้น.

บทว่า สีสกถ์ ความว่า กถาปฏิสังขต ด้วยคุณของศีล มีอาทิ อยู่นี้ว่า ชื่อว่าศีลนี้ เป็นที่พึง เป็นที่ตั้ง เป็นอารมณ์ เป็นเครื่องป้องกัน เป็นที่อาศัย เป็นคติ เป็นเครื่องค้ำจุน จริงอยู่ ที่พึง ที่ตั้ง อารมณ์ เครื่อง ป้องกัน ที่อาศัย คติ เครื่องค้ำจุน เช่นกับศีล ย่อมไม่มี แก่สมบัติในโลก นี้และโลกหน้า เครื่องประดับเช่นกับศีล ย่อมไม่มี ดอกไม้ เช่นกับ ดอกไม้ คือศีล ย่อมไม่มี กลิ่น เช่นกับกลิ่นศีล ย่อมไม่มี จริงอยู่ โลกพร้อมด้วย เทวโลก แลดูการประดับด้วยเครื่องประดับคือศีล การตกแต่งด้วยดอกไม้ คือศีล การดูไปด้วยกลิ่นคือศีล ย่อมไม่ถึงความอึด. เพื่อจะแสดงว่า คนได้ สวรรค์ เพราะอาศัยศีลนี้ พระองค์จึงตรัส สักกถา ในลำดับศีล.

บทว่า **สกุคคถ** ความว่า **กถาปฏิสังขต** ด้วยสววรรค์มีอาทิอย่าง
นี้ว่า ชื่อว่า สวรรค์นี้ นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ก็พาอันเป็นทิพย์-
สมบัติ ย่อมได้ในสวรรค์นี้เป็นนิจ เหล่าเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา ย่อมได้
ทิพย์สุขและทิพย์สมบัติตลอดเก้าล้านปี เหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ ย่อมได้ทิพย์สุข
และทิพย์สมบัติตลอดสามโกฏิปี และหกล้านปี. จริงอยู่ เมื่อพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายตรัสถึงสมบัติสววรรค์ยังไม่พอปาก. ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เราพึงกล่าว **สัคคกถา** โดยปริยายไม่น้อยแล ดังนี้เป็นต้น. พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงล้อด้วยตรัสถึงสววรรค์อย่างนี้แล้ว เพื่อทรงแสดงว่า แม้สวรรค์นี้
ก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่ควรทำความกำหนดด้วยความพอใจในสวรรค์นี้ เหมือน
ประดับช้างแล้วตัดวงช้างนั้น จึงตรัสถึงโทษ ความเลวทราม ความเศร้าหมอง
ของกามทั้งหลาย โดยนัยเป็นต้นว่า กามทั้งหลายมีความชื่นชมน้อย มีทุกข์มาก
มีความดับใจมาก โทษในกามนี้ยิ่งยอกยิ่งนัก ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อาทีนโว** คือ โทษ. บทว่า **โอกาโร** คือ
ความเลวทราม ความลามก. บทว่า **ลัทธิเลโส** ความว่า ความเศร้าหมอง
ในสงสารของสัตว์ทั้งหลาย มีขึ้นด้วยกามทั้งหลายนั้น. เหมือนอย่างที่ท่าน
กล่าวว่า ผู้เจริญทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายจักเศร้าหมอง ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงคุกคามด้วยโทษของกามอย่างนี้แล้ว ทรงประกาศอานิสงส์ในเนกขัมมะ
อธิบายว่า ทรงประกาศคุณของบรรพชา. บทที่เหลือมีดังกล่าวแล้วใน
อรรถกถาอัมพภูตสูตร และมีใจความง่าย.

บทว่า **อลตุถุ** คือ ได้แล้วอย่างไร. ได้แล้วโดยความเป็นเอหิภิกขุ.
ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูการตั้งสมบัตริและจิรวสำเร็จด้วยฤทธิ์
ทรงเห็นการถวายเป็นต้น ในชาติไม่น้อยของหมู่ชนเหล่านั้นจึงตรัสคำเป็น
อาทิว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จงมาเถิด ดังนี้. หมู่ชนเหล่านั้นมีศีรษะโล้น

นุ่งห่มผ้ากาสาเยะ มีภิกขุบริวาร ๘ สวมในร่างกาย นั่งถวายนมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้าคุณพระเถระมีพรรษา ๒๐.

ในบทว่า **สนฺทสฺเสติ** เป็นต้น ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า. เมื่อทรงแสดงถึงประโยชน์ในโลกนี้ทรงแสดงว่า **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** ดังนี้ ทรงแสดง ชั้นทั้งหลาย ชาติทั้งหลาย อายตนะทั้งหลายปฏิจาสมุปบาท เมื่อทรงแสดงความเกิดขึ้นแห่งรูปชั้นทรงแสดงถึงลักษณะ ๕ เมื่อทรงแสดงความเสื่อมแห่งเวทนาชั้นเป็นต้น ก็อย่างนั้น เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงลักษณะ ๕๐ ด้วยสามารถความเกิดขึ้นและความเสื่อม. เมื่อทรงแสดงถึงประโยชน์ในโลกหน้า ทรงแสดงถึงนรกกำเนิดเดียรัจฉาน เปตวิสัย อสุรกาย ทรงแสดงอันเป็นวิบากแห่งกุศล ๓ อย่าง สมบัติแห่งเทวโลก ๖ ชั้น พรหมโลก ๕ ชั้น.

บทว่า **สมาทเปติ** ความว่า ให้ถือกถยานธรรมมีปาริสุทธิศีล ๔ ชุรงค์กถาวัตถุ ๑๐ เป็นต้น.

บทว่า **สมฺมุเตเชติ** คือ ให้อาจหาญด้วยดี ให้อุตสาหะยิ่ง ๆ ขึ้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้หวาดสะดุ้งให้หวาดกลัวประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้าตรัสทำคุณบรรลุแล้ว. ก็เมื่อพระพุทฺธเจ้าผู้มีพระภาคทรงทำให้สัตว์หวาดสะดุ้งหวาดกลัวแล้วตรัสถึงประโยชน์โลกนี้ อันมีประเภท เช่น กัมมกรรม ๓๒ และมหาภัย ๒๕ ย่อมทำให้เกิดความหวาดสะดุ้ง คุณถูกมัดแขนไพล่หลังจนแน่นแล้วโบย ๑๐๐ ครั้ง ที่ทาง ๔ แพร่ง นำออกไปทางประตูทิศใต้ คุณวางศิรษะที่ระฆังสำหรับประหาร คุณเสียบบนหลาวและคุณถูกช้างชับมันเหยียบ. และเมื่อทรงกล่าวถึงประโยชน์ในโลกหน้าย่อมเป็นคุณเกิดในนรกเป็นต้นและคุณเสวยสมบัติในเทวโลก.

บทว่า **สมบุหเสติ** คือให้รื่นเรียงด้วยคุณที่ตนได้แล้ว. อธิบายว่า ทรงกล่าวทำให้มีอานิสงส์มาก.

บทว่า **สังขารานํ อาทินวํ** ความว่า ตรัสถึงโทษของกามทั้งหลายเพื่อบรรลุปฐมมรรคขึ้นต่ำ. แต่ในบทนี้เพื่อบรรลุมรรคเบื้องสูงพระองค์จึงทรงประกาศโทษของสังขารทั้งหลาย และความที่สังขารทั้งหลายลามกและความลำบากอันมีสังขารเป็นปัจจัยโดยนัยเป็นต้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่ปลอดโปร่ง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อันนี้เพียงพอเพื่อความเบื่อน่ายในสังขารทั้งหลาย เพียงพอเพื่อคลายกำหนด เพียงพอเพื่อความหลุดพ้นดังนี้. ทรงประกาศอานิสงส์ในนิพพานโดยนัยเป็นต้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่านิพพานนี้มีอยู่ในเนกขัมมะเหมือนกัน เป็นสิ่งประณีต เป็นเครื่องป้องกัน เป็นที่อาศัยดังนี้.

บทว่า **มหาชนกาโย** ความว่า หมู่มหาชนผู้เป็นอุปฐากของกุมารทั้งสองนั้นนั่นแล. บทว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระธรรมเป็นที่พึ่งดังนี้ ความว่า หมู่ชนเหล่านั้นได้กล่าววาจาสองหน [คือกล่าวถึงพระพุทธเจ้าหนหนึ่งพระธรรมหนหนึ่ง] เป็นสรณะ เพราะยังไม่ครบพระสงฆ์. บทว่า **อลตุถุ** คือ ได้แล้วโดยความเป็นเอหิภิกขุ โดยนัยที่กล่าวแล้วในตอนก่อน. แม้ในคราวที่บวชแล้วในลำดับจากนี้ก็มิมีนัยนี้แล.

บทว่า **ปริวิตกโก อุตปาติ** ความว่า ความปริวิตกเกิดขึ้นเมื่อไร. เกิดขึ้นเมื่อล่วง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จากการตรัสรู้.

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำการสงเคราะห์พระชนกอยู่แล้ว. แม้พระราชาก็ทรงดำริว่า โอรสคนโตของเราออกบวชเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว โอรสคนที่สองของเราออกบวชเป็นอัครสาวก บุตรปุโรหิตเป็นสาวกรูปที่สอง หนึ่ง ภิกษุทั้งหลายที่เหลือเหล่านี้แม้ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ก็ได้แวดล้อมโอรส

ของเราเที่ยวไป ศึกษูเหล่านั้น เมื่อก่อนเป็นภาระของเราแม่เดี๋ยวนี้ก็ยังเป็นภาระ
ของเราอยู่นั่นเอง เราจักบำรุงศึกษูเหล่านั้นด้วยปัจจัย ๔ เราจักไม่ให้โอกาส
แก่ผู้อื่นดังนี้. พระราชารับสั่งให้สร้างกำแพงทำด้วยไม้ตะเคียนทั้งสองข้างตั้งแต่
ซุ้มประตูพระวิหารจนถึงพระทวารเมืองราชคฤห์ คลุมด้วยเสื่อลำแพนมุงด้วยผ้า
และปกปิดในเบื้องบนทรงให้ทำเพดานมีพวงดอกไม้หลายชนิดประมาณเท่าลำตาล
ห้อยย้อยลงมาจิตรด้วยดวงทอง ข้างล่างพื้นลาดด้วยเครื่องลาดอันสวยงาม รับ
สั่งให้จัดดอกไม้ในลำดับกลั่น และกลั่นในลำดับดอกจนเต็มหม้อน้ำ ในสวนดอก
ไม้ ในข้างทั้งสองภายในเพื่อให้อยู่ในทางเดียวกันทั้งสิ้น แล้วรับสั่งให้กราบทูล
เวลาแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมด้วยหมู่ภิกษุเสด็จไป
เมืองราชคฤห์ ภายในม่านนั่นเองเสวยพระอาหารเสร็จแล้วเสด็จกลับพระวิหาร.
ใคร ๆ อื่น ย่อมไม่ได้แม้แต่เห็น ก็การถวายภิกษาก็ดี การทำการบูชาก็ดี การ
ฟังธรรมก็ดีจะมีแต่ไหนเล่า. ชาวเมืองคิดกันว่า วันนี้เมื่อพระศาสดาทรงอุบัติ
ขึ้นในโลกแล้ว พวกเราไม่ได้แม้แต่เพื่อเห็นตลอด ๗ ปี ๗ เดือน จะกล่าวไปไยถึง
การถวายภิกษา การทำการบูชา หรือการฟังธรรม พระราชาทรงรักใคร่หวงแหน
ว่า พระพุทธเจ้าของเราผู้เดียว พระธรรมของเราผู้เดียว พระสงฆ์ของเราผู้
เดียวแล้ว ทรงบำรุงเพียงองค์เดียวก็พระศาสดาเมื่อทรงอุบัติได้อุบัติเพื่อประ-
โยชน์เพื่อเกื้อกูลแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก จริง อยู่นรกของพระราชาไม่พึงร้อน
ของคนเหล่าอื่นเช่นกับกอบัวขาบ เพราะฉะนั้น พวกเราจะกราบทูลพระราชา
หากพระราชาไม่ทรงให้พระศาสดาแก่พวกเรา ก็ดีละ หากไม่ทรงให้
พวกเราแม้ต้องรบกับพระราชาที่จะพาสงฆ์ไปแล้วทำบุญมีทาน เป็นต้น แต่ชาว
เมืองผู้บริสุทธิ์คงไม่อาจทำอย่างนั้น พวกเราจะยึดถือบุรุษผู้เจริญคนหนึ่งดังนี้.
ชาวเมืองเหล่านั้นเข้าไปหาเสนาบดีบอกความนั้นแก่เสนาบดีแล้ว กล่าวว่า นาย
ฝ่ายของพวกเรายังมีอยู่หรือ หรือจะมีแต่พระราชา. เสนาบดีนั้นกล่าวว่า เรา

เป็นฝ่ายของพวกท่าน ก็แต่ว่า วันแรกควรให้เราก่อน ภายหลังจึงถึงวาระของพวกท่าน. พวกชาวเมืองเหล่านั้นรับคำ. เสนาบดีนั้นเข้าไปเฝ้าพระราชาทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ชาวเมืองเขาพากันโกรธพระองค์ พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า โกรธเรื่องอะไรเล่าพ่อ. กราบทูลว่า นัยว่า พระองค์ท่านทรงบำรุงพระศาสนา พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้เลย หากว่าชาวเมืองได้ในบัดนี้บ้าง พวกเขาก็จะไม่โกรธ เมื่อไม่ได้พวกเขาประสงค์จะรบกับพระองค์ พระเจ้าข้า. ตรัสว่า นี่แน่เจ้า เราจะรบ เราจะไม่ให้หมู่สงฆ์. ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ชาวเมืองเป็นทาสของพระองค์ พวกข้าพระองค์จะรบกับพระองค์. ตรัสว่า พวกเจ้าจักจับใครรบ. เจ้าเป็นเสนาบดีมิใช่หรือ. กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ข้าพระองค์เว้นชาวเมืองเสียแล้วไม่สามารถจะรบได้ พระเจ้าข้า. แต่ฉัน พระราชาทรงทราบว่า ชาวเมืองมีกำลังมากแม้เสนาบดีก็เป็นฝ่ายพวกชาวเมืองเสียแล้ว แล้วตรัสว่า พวกชาวเมืองจงให้หมู่ภิกษุแก่เราตลอด ๗ ปี ๗ เดือนต่อไป พวกชาวเมืองไม่ยอมรับ พระราชาทรงลดมา ๖ ปี ๕ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี. แม้ให้ลดอย่างนี้ชาวเมืองก็ไม่ยอมรับ. พระราชาทรงขอ ๗ วันอื่น. พวกชาวเมืองคิดกันว่า บัดนี้พวกเราไม่ควรทำความรุนแรงกับพระราชาจึงอนุญาต. พระราชาทรงตระเตรียมทานมุขที่พระองค์ตระเตรียมไว้แล้วถึง ๗ ปี ๗ เดือน เหลือเพียง ๗ วันเท่านั้นตลอด ๖ วัน ทรงให้ทานแก่คนบางพวกผู้ยังไม่เห็นเท่านั้น ในวันที่ ๗ ตรัสเรียกชาวเมืองมาตรัสว่า พวกท่านจักสามารถให้ทานเห็นปานนี้ได้หรือ. แม้พวกชาวเมืองก็พากันกราบทูลว่า ทานนั้นอาศัยพวกข้าพระองค์นั้นแหละจึงเกิดขึ้นแต่พระองค์แล้วมิใช่หรือ กราบทูลว่า พวกข้าพระองค์จักสามารถพระเจ้าข้า. พระราชาทรงเช็ดพระอัสสุชลด้วยหลังพระหัตถ์ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์คิดแล้วว่า ข้าพระองค์จักไม่ทำภิกษุหกล้านแปดแสนรูปให้เป็นภาระของผู้อื่น จักบำรุงด้วยปัจจัย ๔ จนตลอด

ชีวิต บัดนี้ ข้าพระองค์อนุญาตแก่ชาวเมืองแล้ว เพราะชาวเมืองพากันโกรธว่า พวกเราไม่ได้เพื่อถวายทาน ตั้งแต่วันพรุ่งนี้ พวกพระคุณเจ้าทั้งหลายจงกระทำ อนุเคราะห์แก่ชาวเมืองเหล่านั้นเกิด. ครั้นถึงวันที่สอง เสนาบดีตระเตรียมมหาทาน แล้วกล่าวว่า วันนี้พวกท่านจงรักษาโดยที่คนอื่นบางคนจะไม่ถวายแม้ภิกษา อย่างเดียวได้ ได้ตั้งบุรุษไว้โดยรอบ. ในวันนั้นภรรยาเศรษฐีร้องให้พูดกะลูกสาวว่า ลูกเอ๋ย หากบิดาของลูกยังมีชีวิตอยู่ วันนี้แม่คงจะยังพระทศพลให้เสวย ก่อน. ลูกสาวพูดกะแม่ว่า แม่จำอย่าคิดไปเลย ลูกจักกระทำโดยที่หมูกิจขุมมี พระพุทธเจ้าเป็นประมุขจักเสวยภิกษาของพวกเราก่อน. แต่ในนั้นในถาดทองคำมี ค่าประมาณหนึ่งแสน เต็มไปด้วยข้าวปายาสไม่มีน้ำ นางได้ปรุงเนยใส่น้ำผึ้ง น้ำตาลกรวดเป็นต้น เอาถาดใบอื่นครอบถาดทองคำล้อมถาดนั้นด้วยสายพวง ดอกมะลิกระทำคล้ายเชือกร้อยดอกไม้ ในเวลาพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าสู่บ้าน นางยกขึ้นเอง แวดล้อมด้วยหมู่พี่เลี้ยงออกจากเรือน. ในระหว่างทางพวกคนใช้ ของเสนาบดีกล่าวว่า คุณก่อนแม่นาง เจ้าอย่ามาทางนี้. ธรรมดาหญิงผู้มีบุญมาก ย่อมมีคำพูดน่าพอใจ. เมื่อคนใช้ของเสนาบดีเหล่านั้นพูดบ่อย ๆ ก็ไม่อาจห้าม ถ้อยคำของนางได้. นางกล่าวว่า อาจ่า ลุงจ่า น้าจ่า เพราะเหตุไร พวกท่านจึง ไม่ให้ฉันไปเล่า. คนรับใช้เหล่านั้นกล่าวว่า เสนาบดีตั้งเราไว้ว่า พวกท่านจง อย่าให้ใคร ๆ อื่นถวายของเคี้ยวของบริโภคได้. นางกล่าวว่า ก็พวกท่านเห็น ของเคี้ยวของบริโภคในมือของฉันหรือ. คนใช้ตอบว่า พวกเราเห็นพวงดอกไม้. นางถามว่า เสนาบดีของพวกท่านไม่ให้เพื่อทำแม้การบูชาด้วยพวงดอกไม้ดอก หรือ. คนใช้ตอบว่า ให้ซิแม่นาง. นางกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงหลีกไป เกิด แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ทรงให้รับพวงดอกไม้นี้เกิด พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแล ดูคนใช้ของเสนาบดีคนหนึ่งให้รับพวงดอกไม้. นางถวายบังคมพระผู้มีพระภาค

เจ้าแล้ว ตั้งความปรารถนาว่า เมื่อข้าพเจ้ามีอันต้องเกิดในภพน้อยภพใหญ่ ของ
อย่ามีชีวิตหวาดสะดุ้งเลย ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นที่รัก เป็นที่ชบใจ และขอให้ชื่อ
ว่าสุมนาในที่ที่เกิด ดุจพวงดอกมะลิเกิด แล้วพระศาสดาตรัสว่า ขอนางจงมี
ความสุขเกิด แล้วนางถวายบังคมกระทำประทักษิณหลีกไป. พระผู้มีพระภาค
เจ้าเสด็จไปเรือนเสนาบดีประทับนั่ง ณ อาสนะที่เขาปูไว้ เสนาบดีถือข้าวยา
เข้าไปถวาย. พระศาสดาทรงปิดบาตร. เสนาบดีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ หมุกิษุณฺโงแล้ว พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า พวกเรามีบิณฑบาตอย่าง
หนึ่งซึ่งได้ในระหว่าง. เสนาบดีนำพวงดอกไม้ ออก ได้เห็นบิณฑบาตแล้ว จุฬุ-
ฐากกล่าวว่า มาตุคามกล่าวกะข้าพเจ้าว่า นาย ดอกไม้ได้หลอกลวงเสียแล้ว. ข้า
พายาสเพียงพอแก่ภิกษุทั้งหมด ตั้งแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นต้น. แม้เสนาบดี
ก็ได้ถวายไทยธรรมของตน. พระศาสดาเสวยภัตตาหารเสร็จแล้ว ตรัสมงคล
เสด็จกลับ. เสนาบดีถามว่า หญิงถวายบิณฑบาตนั้นชื่ออะไร. เป็นลูกสาว
เศรษฐีจะนาย. เสนาบดีคิดว่า หญิงนั้นมีปัญญา เมื่อหญิงเห็นปานนี้อยู่ในเรือน
ชื่อว่าสมบัติคือสวรรค์ของบุรุษจะหาได้ไม่ยาก จึงนำหญิงนั้นมาตั้งไว้ในตำแหน่ง
พีใหญ่.

วันรุ่งขึ้น ชาวเมืองพากันถวายทาน ได้ปรารถนาเพื่อถวายโดยสลับกันไป
อย่างนี้ ว่าแม้พระราชาที่จะทรงถวายในวันรุ่งขึ้น. พระราชาทรงตั้งजारบุรุษ
ไว้แล้ว ทรงถวายให้ยิ่งกว่าทานที่ชาวเมืองถวาย. แม้ชาวเมืองก็กระทำอย่างนั้น
เหมือนกัน ถวายยิ่งกว่าทานที่พระราชาทรงถวาย.

หญิงพื่อนทั้งหลายในเมืองราชคฤห์ กล่าวกะสามเณรหนุ่มว่า พ่อสาม-
เณรทั้งหลาย นิมนต์รับทานที่ไม่ได้กระทำด้วยมือที่เช็ดที่ผ้าเช็ดตัวของคฤหบดี
ทั้งหลายแล้วชำระล้างน้ำลายและน้ำมูกเป็นต้นของเด็กอ่อน กระทำให้เป็นทาน
สะอาดประณีต. วันรุ่งขึ้น แม้ชาวเมืองทั้งหลายก็กล่าวกะสามเณรหนุ่มทั้งหลาย

ว่า พ่อสามเณรทั้งหลาย นิมนต์รับทาน ที่ไม่ทำด้วยข้าวสารน้ำนม น้ำส้มและเนย ใสที่คร่ำมาในเมืองในบ้านและนิคมเป็นต้น ไม่ได้ทำด้วยการทำลายแข่งศิระยะ และหลังของผู้อื่นแล้วนำมาถวาย กระทำด้วยเนยใสและน้ำนมอย่างแท้เป็นต้น ที่เดียว. ครั้นเมื่อล่วงไป ๗ ปี ๗ เดือนและ ๗ วัน อย่างนี้แล้ว ที่นั้นความ วิตกนี้ได้เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ล่วงไป ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จากวันตรัสรู้ ความวิตกได้เกิดขึ้นแล้วดังนี้.

บทว่า **อญฺญตโร มหาปุรหุมา** ความว่า พรหมทูลวิงวอนให้ทรง แสดงธรรม. บทว่า **จตุราสตี อวาตสทสุตานิ** คือ วิหาร ๘๔,๐๐๐ หลัง. วิหารเหล่านั้นทั้งหมดเป็นวิหารใหญ่รับภิกษุได้ถึงหนึ่งล้านสองแสนรูป ได้เป็น เช่นกับมหาวิหารอภัยคีรี เจดีย์บรรพตและจิตตลบรรพต.

บทว่า **ขนฺติ ปรมํ ตโป** ความว่า ขันติคือความอดกลั้นเป็นตบะ อย่างยิ่ง. บทว่า **ตติฏฺขา** เป็นไวยากรณ์ของขันตินั้นแหละ. อธิบายว่า อธิวาสน- ขันติ กล่าวคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างสูงสุด. บทว่า **นิพฺพานํ ปรมํ** ความ ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่งโดยอาการทั้งปวง. บทว่า **น หิ ปพฺพชิตो ปรุปรมาตี** ความว่า ผู้ใดเข้าไปทำร้ายรบกวนและ เบียดเบียนผู้อื่น เพราะเว้นจากอธิวาสนขันติ ผู้นั้นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต. ก็บาทที่ ๔ เป็นไวยากรณ์ของบทนั้นนั่นเอง. บทว่า **น สมโณ โหติ** เป็นไวยากรณ์ ของบทนี้ว่า **น หิ ปพฺพชิตो**. บทว่า **ปรีวิหฺเรนฺโต** เป็นไวยากรณ์ของบท นี้ว่า **ปรุปรมาตี**. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปรุปรมาตี** คือ ทำลายศีล. เพราะ ศีลท่านกล่าวว่า **ปรี** โดยอรรถว่าสูงสุด อธิบายว่า ก็ผู้ใดเป็นสมณะเบียด เบียดสัตว์อื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เข้าไปทำร้ายผู้อื่น คือ ทำศีลของตนให้ พินาศ ผู้นั้นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเข้าไปทำร้ายผู้อื่น เพราะ ไม่มีอธิวาสนขันติฆ่าสัตว์อื่นโดยที่สุดแม้เหตือบและยุง ผู้นั้นไม่ชื่อว่าเป็น

บรรพชิต. เพราะเหตุไร. เพราะยังเว้นมลทินไม่ได้. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า เพราะเว้นมลทินของตนได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าบรรพชิตดังนี้ นี่คือ ลักษณะของบรรพชิต.

แม้ผู้ใด ไม่ทำร้าย ไม่ฆ่า แต่เบียดเบียนด้วยอาชญาเป็นต้น ผู้นั้นยัง เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ. เพราะเหตุไร. เพราะไม่สงบจากการ เบียดเบียน. ดังที่ท่านกล่าวว่า ผู้ที่เรียกว่า สมณะ เพราะบาปสงบดังนี้ นี่คือ ลักษณะของสมณะ.

พึงทราบในคาถาที่สอง. บทว่า สพฺพปาปสฺส ได้แก่กุศลทุกชนิด. บทว่า อกรรม คือไม่ให้เกิดขึ้น. บทว่า กุสฺสสฺส ได้แก่กุศลอันมีในภูมิ ๔. บทว่า อูปสมฺปทา คือได้เฉพาะ. บทว่า สจฺจิตฺตปริโยทปนํ คือยังจิตของตนให้สว่าง. ก็บทนั้นย่อมมีได้โดยความเป็นพระอรหันต์ ด้วยประการดังนี้ บรรพชิตควรละบาปทั้งปวงด้วยศีลสังวร ยังกุศลให้ถึงพร้อมด้วยสมณะและ วิปัสสนาทั้งหลาย ยังจิตให้ผ่องแผ้วด้วยอรหัตผล นี้เป็นคำสอน คือ เป็นโอวาท คือ เป็นคำตักเตือนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

พึงทราบในคาถาที่สาม บทว่า อญฺุปวาโท คือ ไม่เข้าไปกล่าวร้าย แก่ใคร ๆ ด้วยวาจา. บทว่า อญฺุปมาโต คือไม่ทำร้ายด้วยกาย. บทว่า ปาฎิโมกฺเข แยกศัพท์เป็น ป อติ โมกฺขํ แปลว่า การพ้นทัวยัง คือศีลสูงสุด ย่อมรักษาด้วยความวิเศษคือสุคติและยอมให้พ้นจากภัยคือทุกติ หรือยอม รักษาสุคติ ย่อมให้พ้นทุกติ เพราะฉะนั้น ศีลนั้นท่านเรียกว่า ปาฎิโมกฺขํ ผู้สำรวมในปาฎิโมกฺขํนั้น.

บทว่า มตฺตตฺถนฺตฺตา คือ รู้ประมาณด้วยสามารถการรับและการบริโภค. บทว่า ปนฺตตฺถจฺ สยนาสนํ ความว่า เว้นการเบียดเสียดที่นอนและที่นั่ง. ใน บทนั้นพึงทราบว่าเป็นอันท่านแสดงถึงความสันโดษในปัจฉัย ด้วยปัจฉัย ๒

เท่านั้น. บทว่า **เอตฺตพุทฺธาน** สาสนํ ความว่า การไม่เข้าไปว่าร้าย ไม่เข้าไปทำร้ายผู้อื่น การสำรวมในปาฏิโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการรับและการบริโภค การเสพเสนาสนะอันสงัด เพราะความเป็นผู้ชำนาญในสมบัติ ๘ นี้ เป็นคำสอน เป็นโอวาท เป็นคำตักเตือนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ก็พึงทราบคาถาเหล่านี้เป็นคาถาแสดงหัวข้อธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งปวง. ก็ด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้น เพื่อทรงประกาศถึงความที่พระองค์ทรงรู้แจ้งแทงตลอดธรรมดา ที่พระองค์ตรัสไว้อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตรู้แจ้งแทงตลอดธรรมชาตุนีแล้วดังนี้แล้ว จึงทรงประกาศการวิงวอนของเทวดาที่ท่านกล่าวไว้ว่า บัดนี้ แม้เทวดาทั้งหลายก็ได้กราบทูลความนี้แต่พระตถาคตดังนี้ จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า **เอกมิทาหํ** ดังนี้ โดยกล่าวพิสดารตามความเป็นไปของเรื่องราว ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าวิปัสสี.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **สุภวเน** ในป่าชื่ออย่างนั้น. บทว่า **สาธราข-มุเล** ได้แก่คางไม้ใหญ่เป็นไม้เจ้าป่า. คำว่า **คลายความพอใจในกาม** ความว่า คลายด้วยสามารถถอนรากออกด้วยอนาคามิมรรค ก็พวกเทวดาผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐอยู่แล้วในพระศาสนาได้พากันกราบทูล แม้แก่พระพุทธเจ้าที่เหลือเหมือนกราบทูลแต่พระวิปัสสี. แต่บาลีมาด้วยสามารถแห่งพระวิปัสสี และแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย.

ในเทวดาเหล่านั้น เทวดาชื่อว่า **อาวิหา** เพราะไม่ละ คือไม่เสื่อมจากสมบัติของตน. เทวดาชื่อ **อตัปปา** เพราะไม่เผาตัดไว้ไร ๆ. ชื่อ **สุทฺธสตา** เพราะดูงามสวยงามน่าเลื่อมใส. ชื่อว่า **สุทฺธสตี** เพราะนำคูของผู้พบเห็น. ชื่อ **อกนิภูฐา** เพราะเป็นใหญ่ด้วยคุณทั้งปวงและด้วยสมบัติในภพ ไม่มีความน้อยในภพนี้. ควรประชุมภาณวารทั้งหลายไว้ในที่นี้. ก็ในสูตรนี้ท่านกล่าว ๓ ภาณวารด้วยสามารถเรื่องราวของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ท่าน

พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 164

กล่าวด้วยสามารถเรื่องราว แม้ของพระสิขีเป็นต้น, ก็เหมือนของพระวิปัสสี. แต่บาลีย่อไป. พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายตรัส ๒๑ ภาณวาร ด้วยสามารถพระพุทธรเจ้า ๗ พระองค์ด้วยประการฉะนี้ เทวดาชั้นอวิหา อตปปา สุตัสสา สุตัสสี อกนิภูฐา ก็กล่าวเหมือนอย่างนั้น. แม้ทั้งหมดก็เป็น ๒๖๐๐ ภาณวาร. พระสูตรอื่นในพุทธวจนะอันเป็นไตรปิฎก ไม่มีจำนวน ๒๖๐๐ ภาณวาร. ฟังทราบว่าเป็นพระสูตรนี้ชื่อว่าสูตรตันตราชสูตร. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงกำหนดเมื่อนุสนธิทั้งสองต่อจากนี้ จึงตรัสว่า อิติโฆ ภิกขเว ดังนี้ เป็นอาทิ. บททั้งหมดนั้นมีใจความง่ายอยู่แล้ว.

จบอรรถกถา महाปทานสูตรในทีฆนิกาย ซึ่ง สุมังคลวิลาสินีด้วยประการฉะนี้.

จบสูตรที่ ๑

๒. มหานิทานสูตร

เรื่อง พระอานนทเถระ

[๕๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ ณ กุรุชนบท มีนิคมของชาว
กุรุนามว่า กัมมาสทัมมะ ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่
ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นท่านพระอานนท์นั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลความข้อนี้
กะพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัสจรรย ไม่เคยมีมา ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ปฏิจจสมุบาทนี้ลึกซึ่งสุดประมาณ และปรากฏเป็นของลึก ก็
แหละถึงจะเป็นเช่นนั้นก็ยังปรากฏแก่ข้าพระองค์ เหมือนเป็นของคั้นน้ก.

ปฏิจจสมุปปาทกถา

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธออย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ เธออย่าพูด
อย่างนั้น อานนท์ ปฏิจจสมุบาทนี้ ลึกซึ่งสุดประมาณและปรากฏเป็นของลึก ดูกร
อานนท์ เพราะไม่รู้จริง เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งธรรมอันนี้ หมูสัตว์นี้ จึงเกิด
เป็นผู้ยุ่งประคูด้ายของช่างหูก เกิดเป็นปมประหนึ่งกระจุกด้าย เป็นผู้เกิดมา
เหมือนหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง จึงไม่พ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต สงสาร
ดูกรอานนท์ เมื่อเธอถูกถามว่า ชรามรณะ มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอพึงตอบ
ว่ามี ถ้าเขาถามว่า ชรามรณะมีอะไรเป็นปัจจัย เธอพึงตอบว่า มีชาติเป็น
ปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า ชาติมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอพึงตอบว่า มี ถ้าเขา
ถามว่า ชาติมีอะไรเป็นปัจจัย เธอพึงตอบว่า มีภพเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า

ภพมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า ภพมีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มีอุปาทานเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า อุปาทานมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า อุปาทานมีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มีตัณหาเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า ตัณหาสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า ตัณหามีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มีเวทนาเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า เวทนามีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า เวทนามีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มี พึงตอบว่ามีผัสสะเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า ผัสสะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า ผัสสะมีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มีนามรูปเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า นามรูปมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า นามรูปมีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มีวิญญาณเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า วิญญาณมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า วิญญาณมีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มีนามรูปเป็นปัจจัย คุกรอานนท์เพราะนามรูปเป็นปัจจัยดังนี้แล จึงเกิดวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรามรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส.

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการฉะนี้.

[๕๘] ก็คำนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิดชรามรณะ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรามรณะ คุกรอานนท์ ก็แลถ้าชาติ

มิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือ มิได้มีเพื่อความเป็นเทพ
แห่งพวกเทพ เพื่อความเป็นคนธรรพ์แห่งพวกคนธรรพ์ เพื่อความเป็นยักษ์
แห่งพวกยักษ์ เพื่อความเป็นภูตแห่งพวกภูต เพื่อความเป็นมนุษย์แห่งพวก
มนุษย์ เพื่อความเป็นสัตว์สี่เท้าแห่งพวกสัตว์สี่เท้า เพื่อความเป็นปักษีแห่งพวก
ปักษี เพื่อความเป็นสัตว์เลื้อยคลานแห่งพวกสัตว์เลื้อยคลาน ดูกรอานนท์ ก็
ถ้าชาติมิได้มีเพื่อความเป็นอย่างนั้น ๆ แห่งสัตว์พวกนั้น ๆ เมื่อชาติไม่มีโดย
ประการทั้งปวง เพราะชาติดับไป ชราและมรณะจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลยพระเจ้าข้า.

เพราะเหตุอันนั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งชราและ
ก็คือชาตินั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้.-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบข้อความนี้ โดยปริยายแม้ว่า เหมือนที่เรา
ได้กล่าวไว้ว่า เพราะภพเป็นปัจจัยจึงเกิดชาติ ดูกรอานนท์ ก็ถ้าภพมิได้มีแก่ใคร ๆ
ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ เมื่อภพไม่มีโดย
ประการทั้งปวง เพราะภพดับไป ชาติจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุอันนั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งชาติ ก็
คือภพนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้ว่า เหมือนที่เรา
ได้กล่าวไว้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ ดูกรอานนท์ ก็ถ้าอุปาทานมิ

ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีลพศุปาทาน อัดตวาทุปาทาน เมื่ออุปาทานไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะอุปาทานดับไป ภพจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุอันนั้นแหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจยแห่งภพก็คืออุปาทานนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจย จึงเกิดอุปาทาน เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนทฺ์ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจยจึงเกิดอุปาทาน ดูกรอานนทฺ์ ก็ถ้าตัณหามิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือรูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณทัณหา ธรรมตัณหา เมื่อตัณหาไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะตัณหาดับไป อุปาทานจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุอันนั้นแหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจยแห่งอุปาทานก็คือตัณหานั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจย จึงเกิดตัณหา เรากล่าวอธิบายไว้ดังต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนทฺ์ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจย จึงเกิดตัณหา ดูกรอานนทฺ์ ก็ถ้าเวทนามิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือ เวทนาที่เกิดเพราะจักขุ สัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส เมื่อเวทนาไม่มี โดยประการทั้งปวง เพราะเวทนาดับไป ตัณหาจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุ^{นั้น}แหละ อานน^{ท์} เหตุ นิทาน สมุ^{ทัย} ปัจจัยแห่ง^{ต้น}หาก็
คือเวทน^{านั้น}เอง.

[๕๕] ดูกรอานน^{ท์} ก็ด้วยประการ^{ดังนี้}แล คำ^{นี้} คือ เพราะอาศัย
เวทนาจึงเกิด^{ต้น}หา เพราะอาศัย^{ต้น}หาจึงเกิดการแสวงหา เพราะอาศัย^{การ}แสวง
หาจึงเกิด^{ลาภ} เพราะอาศัย^{ลาภ}จึงเกิดการตกลงใจ เพราะอาศัย^{การ}ตกลงใจจึง
เกิดการรัก^{ใคร่}พึงใจ เพราะอาศัย^{การ}รัก^{ใคร่}พึงใจ จึงเกิดการพะวง เพราะ
อาศัย^{การ}พะวงจึงเกิด^{ความ}ยึดถือ เพราะอาศัย^{ความ}ยึดถือจึงเกิด^{ความ}ตระหนี่
เพราะอาศัย^{ความ}ตระหนี่จึงเกิด^{การ}ป้องกัน เพราะอาศัย^{การ}ป้องกันจึงเกิด^{เรื่อง}
ในการป้องกัน^{ขึ้น} อกุศล^{ธรรม}อัน^{ชั่ว}ช้าลามก^{มิ}ใช่น้อย คือการถือ^{ไม้} ถือ^{มีด}
การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าว^{ว่า} มึง มึง การพูด^{คำ}ส่อเสียด
และการพูด^{เท็จ} ย่อมเกิด^{ขึ้น} คำ^{นี้}เรากล่าว^{ไว้}ด้วย^{ประการ}ระ^{นี้}แล ดูกรอานน^{ท์}
เธอพึงทราบ^{ความ}ข้อ^{นี้} โดย^{ปริยาย}แม้^{นี้} เหมือน^{ที่}เรา^{ได้}กล่าว^{ว่า} เรื่อง^{ในการ}
ป้องกัน^{อกุศล}ธรรม^{อัน}ชั่ว^{ช้า}ลามก^{มิ}ใช่น้อย คือการถือ^{ไม้} ถือ^{มีด} การทะเลาะ
การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าว^{ว่า} มึง มึง การพูด^{คำ}ส่อเสียด และการ
พูด^{เท็จ} ย่อมเกิด^{ขึ้น} ดูกรอานน^{ท์} ก็ถ้า^{การ}ป้องกัน^{มิ}ได้^{มี}แก่^{ใคร}ๆ ในภพ^{ไหน}ๆ
ทั่วไปทุก^{แห่ง}หนเมื่อ^{ไม่}มี^{การ}ป้องกัน^{โดย}ประการ^{ทั้ง}ปวง เพราะ^{หมด}การ^{ป้อง}
กัน อกุศล^{ธรรม}อัน^{ชั่ว}ช้าลามก^{มิ}ใช่น้อย คือการถือ^{ไม้} ถือ^{มีด} การทะเลาะ
การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าว^{ว่า} มึง มึง การพูด^{คำ}ส่อเสียด และการ
พูด^{เท็จ} จะ^{พึง}เกิด^{ขึ้น}ได้^{บ้าง}ไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุ^{นั้น}แหละ อานน^{ท์} เหตุ นิทาน สมุ^{ทัย} ปัจจัยแห่ง^{การ}
เกิด^{ขึ้น}แห่ง^{อกุศล}ธรรม^{อัน}ชั่ว^{ช้า}ลามก^{เหล่านี้} คือ การถือ^{ไม้} ถือ^{มีด} การ

ทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวว่ามี มีง การกล่าวคำส่อเสียด และการพูดเท็จก็คือการป้องกันนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยความตระหนี่จึงเกิดการป้องกัน เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุณอรอนนที เธอพึงทราบความข้อนี โดยปริยายแม่นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยความตระหนี่จึงเกิดการป้องกัน คุณอรอนนที ก็ถ้าความตระหนี่มิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มีความตระหนี่โดยประการทั้งปวง เพราะหมดความตระหนี่ การป้องกันจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ออรอนนที เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งการป้องกัน ก็คือความตระหนี่นั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยความยึดถือจึงเกิดความตระหนี่ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุณอรอนนที เธอพึงทราบความข้อนี โดยปริยายแม่นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยความยึดถือจึงเกิดความตระหนี่ คุณอรอนนที ก็ถ้าความยึดถือมิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มีความยึดถือโดยประการทั้งปวง เพราะดับความยึดถือเสียได้ ความตระหนี่จะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ออรอนนที เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งความตระหนี่ ก็คือความยึดถือนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยการพะวงจึงเกิดความยึดถือ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยการพะวงจึงเกิดความยึดถือ ดูกรอานนท์ ก็ถ้าการพะวงมิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มีการพะวงโดยประการทั้งปวง เพราะดับการพะวงเสียได้ ความยึดถือจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งความยึดถือ ก็คือการพะวงนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยความรักใคร่พึงใจจึงเกิดการพะวง เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยความรักใคร่พึงใจจึงเกิดการพะวง ดูกรอานนท์ ก็ถ้าความรักใคร่พึงใจมิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มีความรักใคร่พึงใจโดยประการทั้งปวง เพราะดับความรักใคร่พึงใจเสียได้ การพะวงจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งการพะวงก็คือความรักใคร่พึงใจนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยความตกลงใจจึงเกิดความรักใคร่พึงใจ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่าเพราะอาศัยความตกลงใจจึงเกิดความรักใคร่พึงใจ ดูกรอานนท์ ก็

ถ้าความตกลงใจมิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มี
ความตกลงใจโดยประการทั้งปวง เพราะดับความตกลงใจเสียได้ความรักใคร่
พึงใจจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุอันนั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยความรัก
ใคร่ พึงใจ ก็คือความตกลงใจนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยลาภจึงเกิดความตกลงใจ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุณอรอนนฺทฺ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม่นี้ เหมือนที่เราได้
กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยลาภจึงเกิดความตกลงใจ คุณอรอนนฺทฺ ก็ถ้าลาภมิได้มี
แก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มีลาภโดยประการทั้งปวง
เพราะหมดลาภ ความตกลงใจจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุอันนั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งความ
ตกลงใจ ก็คือลาภนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยการแสวงหาจึงเกิดลาภ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุณอรอนนฺทฺ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม่นี้ เหมือนที่เรา
ได้กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยการแสวงหาจึงเกิดลาภ คุณอรอนนฺทฺ ก็ถ้าการแสวง
หามิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มีการแสวงหาโดย
ประการทั้งปวง เพราะหมดการแสวงหา ลาภจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนั้นแหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยของลาภ
ก็คือ การแสวงหานั้นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยตัณหาจึงเกิดการแสวงหา เรากล่าวอธิบายคัง
ต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนทฺ์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายเมนี้ เหมือนเราได้
กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยตัณหาจึงเกิดการแสวงหา ดูกรอานนทฺ์ ก็ถ้าตัณหามี
ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือ กามตัณหา ภวตัณหา
วิภวตัณหา เมื่อไม่มีตัณหาโดยประการทั้งปวง เพราะดับตัณหาโดยประการทั้ง
ปวง เพราะดับตัณหาเสียได้ การแสวงหาจะพึงปรากฏได้บ้างใหม่.

ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนั้นแหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยของการแสวง
หาก็คือตัณหานั้นเอง.

[๖๐] ดูกรอานนทฺ์ ธรรมทั้งสองเหล่านี้ รวมเป็นอันเดียวกันกับ
เวทนาโดยส่วนสองด้วยประการดังนี้แล.

ก็คำนี้ว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา เรากล่าวอธิบายคังต่อ
ไปนี้ :-

ดูกรอานนทฺ์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายเมนี้ เหมือนที่เราได้
กล่าวไว้ว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา ดูกรอานนทฺ์ ก็ถ้าผัสสะมีได้
มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือจักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆาน-
สัมผัส ชีวาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส เมื่อไม่มีผัสสะโดยประการทั้งปวง
เพราะดับผัสสะเสียได้ เวทนาจะพึงปรากฏได้บ้างใหม่.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุที่นั่นแหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทฺย ปัจจยแห่งเวทนา ก็คือผัสสะนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจยจึงเกิดผัสสะ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุณอรานนทฺ์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม่นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจยจึงเกิดผัสสะ คุณอรานนทฺ์ การบัญญัตินามกายต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิमित อุเทศ เมื่ออาการ เพศ นิमित และอุเทศ นั้น ๆ ไม่มี การสัมผัสเพียงแต่ชื่อในรูปกายจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

คุณอรานนทฺ์ การบัญญัติรูปกาย ต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิमित อุเทศ เมื่ออาการ เพศ นิमित อุเทศนั้น ๆ ไม่มี การสัมผัสโดยการกระทบ จะพึงปรากฏในนามกายได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

คุณอรานนทฺ์ การบัญญัตินามก็ดี รูปกายก็ดี ต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิमित อุเทศ เมื่ออาการ เพศ นิमित อุเทศนั้น ๆ ไม่มี การสัมผัสเพียงแต่ชื่อก็ดี การสัมผัสโดยการกระทบก็ดี จะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

คุณอรานนทฺ์ การบัญญัตินามรูปต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิमित อุเทศ เมื่ออาการ เพศ นิमित อุเทศนั้น ๆ ไม่มี ผัสสะจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุที่นั่นแหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทฺย ปัจจยแห่งผัสสะ ก็ือนามรูปนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุณอรานนทฺ์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป คุณอรานนทฺ์ ก็วิญญาณจักไม่หยั่งลงในท้องแห่งมารดา นามรูปจักขาดในท้องแห่งมารดาได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า

คุณอรานนทฺ์ ก็ถ้าวิญญาณหยั่งลงในท้องแห่งมารดาแล้วจักล่วงเลยไป นามรูปจักบังเกิดเพื่อความเป็นอย่างนี้ได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

คุณอรานนทฺ์ ก็ถ้าวิญญาณ ของกุมารก็ดี ของกุมาริกาก็ดี ผู้ยังเยาว์ วยอยู่จักขาดความสืบต่อ นามรูปจักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนั้นแหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งนามรูป ก็คือวิญญาณนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุณอรานนทฺ์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ คุณอรานนทฺ์ ก็ถ้าวิญญาณจักไม่ได้อาศัยในนามรูปแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งชาติขรามรณะและกองทุกข์ พึงปรากฏต่อไปได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนั้นแหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งวิญญาณ ก็คือนามรูปนั่นเองด้วยเหตุผลเพียงเท่านี้แหละ อานนทฺ์ วิญญาณและนามรูปจึง

ยังเกิด. แก่ ตาย จุตี หรืออุบัติทางแห่งชื่อ ทางแห่งนิรุตติ ทางแห่งบัญญัติ ทางที่กำหนดรู้ด้วยปัญญาและวิภูฏสังขาร ย่อมเป็นไปด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ๆ ความเป็นอย่างนี้ ย่อมมีเพื่อบัญญัติ คือนามรูปกับวิญญาณ.

อิตตบัญญัติกถา

[๖๑] อานนท บุคคลเมื่อจะบัญญัติอิตตา ย่อมบัญญัติด้วยเหตุ ประมาณเท่าไร ก็เมื่อบุคคลจะบัญญัติอิตตามีรูปเป็นกามาวจร ย่อมบัญญัติว่า อิตตาของเรามีรูปเป็นกามาวจร เมื่อบัญญัติอิตตามีรูปหาที่สุดมิได้ ย่อมบัญญัติว่า อิตตาของเรามีรูปหาที่สุดมิได้ เมื่อบัญญัติอิตตาไม่มีรูปเป็นกามาจิรวร ย่อม บัญญัติว่า อิตตาของเรามีรูปเป็นกามาวจร เมื่อบัญญัติอิตตาไม่มีรูปหาที่สุด มิได้ ย่อมบัญญัติว่า อิตตาของเรามีรูปหาที่สุดมิได้.

อานนท บรรดาความเห็น ๔ อย่างนั้น ผู้ที่บัญญัติอิตตามีรูปเป็น กามาวจรนั้น. ย่อมบัญญัติในกาลบัดนี้ หรือบัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือมีความเห็นว่า เราจักยังสภาพอันไม่เที่ยงแท้ที่มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพ ที่เที่ยงแท้ อานนท การลงความเห็นว่าเป็นกามาวจร ย่อมติดสันดานผู้ มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

อานนท บรรดาความเห็น ๔ อย่างนั้น ผู้มีบัญญัติอิตตามีรูปหา ที่สุดมิได้นั้น ย่อมบัญญัติในกาลบัดนี้ หรือบัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือมีความเห็นว่า เราจักยังสภาพที่ไม่เที่ยงแท้อันมีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็น สภาพที่เที่ยงแท้ อานนท การลงความเห็นว่าเป็นกามาวจร ย่อมติดสันดาน ผู้มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

อานนท บรรดาความเห็น ๔ อย่างนั้น ผู้ที่บัญญัติอิตตาไม่มีรูป เป็นกามาวจรนั้น ย่อมบัญญัติในกาลบัดนี้ หรือบัญญัติสภาพที่เป็นอย่างนั้น

หรือมีความเห็นว่า เราจักยังสภาพอันไม่เที่ยงแท้ที่มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ อานนท การลงความเห็น ว่า อตฺตาเป็นกามาวจร ย่อมติดสันดานผู้มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

ดูกรอานนท บรรดาความเห็น ๔ อย่างนั้น ส่วนผู้ที่บัญญัติอตฺตาไม่มีรูปทั้งหาที่สุคมิได้นั้น ย่อมบัญญัติในกาลบัดนี้ หรือบัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือมีความเห็นว่า เราจักยังสภาพที่ไม่เที่ยงแท้ อัน มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ อานนท การลงความเห็น ว่า อตฺตาหาที่สุคมิได้ ย่อมติดสันดานผู้มีรูป เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

ดูกรอานนท บุคคลเมื่อจะบัญญัติอตฺตา ย่อมบัญญัติด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้นแล.

กล่าวด้วยการไม่บัญญัติอตฺตา

[๖๒] ดูกรอานนท บุคคลเมื่อไม่บัญญัติอตฺตา ย่อมไม่บัญญัติด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร อานนท ก็เมื่อบุคคลไม่บัญญัติอตฺตามีรูปเป็นกามาวจร ย่อมไม่บัญญัติว่า อตฺตาของเรามีรูปเป็นกามาวจร เมื่อไม่บัญญัติอตฺตามีรูปอันหาที่สุคมิได้ ย่อมไม่บัญญัติว่า อตฺตาของเรามีรูปหาที่สุคมิได้ หรือเมื่อไม่บัญญัติอตฺตาไม่มีรูปเป็นกามาวจร ย่อมไม่บัญญัติว่า อตฺตาของเราไม่มีรูปเป็นกามาวจร เมื่อไม่บัญญัติอตฺตาไม่มีรูปหาที่สุคมิได้ ย่อมไม่บัญญัติว่า อตฺตาของเราไม่มีรูปหาที่สุคมิได้ อานนท บรรดาความเห็น ๔ อย่างนั้น ผู้ที่ไม่บัญญัติอตฺตามีรูปเป็นกามาวจรนั้น ย่อมไม่บัญญัติในกาลบัดนี้ หรือไม่บัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือไม่มีความเห็นว่า เราจักยังสภาพอันไม่เที่ยงแท้ที่มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ อานนท การลงความเห็น ว่า อตฺตาเป็นกามาวจร ย่อมไม่ติดสันดานผู้มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

ผู้ที่ไม่บัญญัติอัตตามีรูปหาที่สุดมิได้นั้น ย่อมไม่บัญญัติในกาลบัดนี้ หรือไม่บัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือไม่มีความเห็นว่า เราจักยังสภาพอันไม่เที่ยงแท้ที่มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ อานนท การลงความเห็นว่ายัตตาหาที่สุดมิได้ ย่อมไม่คิดสันดานผู้มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

ส่วนผู้ที่ไม่บัญญัติอัตตาไม่มีรูปเป็นกามาวจรนั้น ย่อมไม่บัญญัติในกาลบัดนี้ หรือไม่บัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือไม่มีความเห็นว่า เราจักยังสภาพอันไม่เที่ยงแท้ที่มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ อานนท การลงความเห็นว่ายัตตาเป็นกามาวจร ย่อมไม่คิดสันดานผู้มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

ผู้ที่ไม่บัญญัติอัตตาไม่มีรูปหาที่สุดมิได้นั้น ย่อมไม่บัญญัติในกาลบัดนี้ หรือไม่บัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือไม่มีความเห็นว่า เราจักยังสภาพอันไม่เที่ยงแท้ที่มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ อานนท การลงความเห็นว่ายัตตาหาที่สุดมิได้ ย่อมไม่คิดสันดานผู้มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

คุณอรานนท บุคคลเมื่อไม่บัญญัติอัตตา ย่อมไม่บัญญัติด้วยเหตุมีประมาณเท่านั้นแล.

อตตสมนุปัสสนากถา

[๖๓] คุณอรานนท บุคคลเมื่อเล็งเห็นอัตตา ย่อมเล็งเห็นด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร ก็บุคคลเมื่อเล็งเห็นเวทนาเป็นอัตตา ย่อมเล็งเห็นว่า เวทนาเป็นอัตตาของเรา ถ้าเวทนาไม่เป็นอัตตาของเราแล้ว อัตตาของเราก็ไม่ต้องเสวยเวทนา อานนท หรือเล็งเห็นอัตตา ดังนี้ว่า เวทนาไม่เป็นอัตตาของเราเลย

จะว่าอิตตาของเราไม่ต้องเสวยเวทนาก็ไม่ใช่ อิตตาของเรายังต้องเสวยเวทนาอยู่ เพราะฉะนั้น อิตตาของเรามีเวทนาเป็นธรรมดา อานนท์ บรรดาความเห็น ๓ อย่างนั้น ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า เวทนาเป็นอิตตาของเรา เขาจะพึงถูกซักถาม อย่างนี้ว่า อาวุโส เวทนามี ๓ อย่างนี้ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา บรรดาเวทนา ๓ ประการนี้ ท่านเล็งเห็นอันไหนโดยความเป็น อิตตา อานนท์ ในสมัยใด อิตตาเสวยสุขเวทนา ในสมัยนั้น ไม่ได้เสวย ทุกขเวทนา ไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา คงเสวยแต่สุขเวทนาอย่างเดียวเท่านั้น ในสมัยใด อิตตาเสวยทุกขเวทนาไม่ได้เสวยสุขเวทนา ไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา คงเสวยแต่ทุกขเวทนาอย่างเดียวเท่านั้น ในสมัยใด อิตตาเสวยอทุกขมสุขเวทนา ในสมัยนั้น ไม่ได้เสวยสุขเวทนาไม่ได้เสวยทุกขเวทนาเลย เสวยแต่อทุกขมสุขเวทนาอย่างเดียวเท่านั้น.

ดูกรอานนท์ เวทนาแม้ที่เป็นสุขก็ดี แม้ที่เป็นทุกข์ก็ดี แม้ที่เป็น อทุกขมสุขก็ดี ล้วนไม่เที่ยงปัจจยปรุ้งแต่งขึ้น เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจย มีความสิ้นความเสื่อม ความคลาย และความดับไปเป็นธรรมดา เมื่อเขาเสวย สุขเวทนา ย่อมมีความเห็นว่าเป็นอิตตาของเรา ต่อสุขเวทนาอันนั้นดับไป จึงมีความเห็นว่า อิตตาของเราดับไปแล้ว เมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมมีความ เห็นว่า นี่เป็นอิตตาของเรา ต่อทุกขเวทนาอันนั้นแลดับไป จึงมีความเห็นว่า อิตตาของเราดับไปแล้ว เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ย่อมมีความเห็นว่าเป็น อิตตาของเรา ต่ออทุกขมสุขเวทนาอันนั้นแลดับไป จึงมีความเห็นว่า อิตตาของเราดับไปแล้ว ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า เวทนาเป็นอิตตาของเรานั้น เมื่อ เล็งเห็นอิตตา ย่อมเล็งเห็นเวทนาอันไม่เที่ยงเคลื่อนกล่นไปด้วยสุขและทุกข์ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เป็นอิตตาในปัจจุบันเท่านั้น เพราะเหตุ นั้นแหละ อานนท์ ข้อนี้จึงยังไม่ควรที่จะเล็งเห็นว่า เวทนาเป็นอิตตาของเรา

แม้ด้วยคำดังกล่าวแล้วนี้ ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า ถ้าเวทนาไม่เป็นอตตาของเราแล้ว อตตาของเราก็ไม่ต้องเสวยเวทนา เขาจะพึงถูกชักอย่างนี้ว่า ในรูปขั้นส่วน ๆ ก็ยังมีได้มีความเสวยอารมณ์อยู่ทั้งหมด ในรูปขั้นนั้น ยังจะเกิดอหังการว่า เป็นเราได้หรือ.

ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนี้แหละ อานนท์ ข้อนี้จึงยังไม่ควรที่จะเล็งเห็นว่า ถ้า เวทนาไม่เป็นอตตาของเราแล้ว อตตาของเราก็ไม่ต้องเสวยเวทนา แม้ด้วยคำ ดังกล่าวแล้วนี้ ส่วนผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า เวทนาไม่เป็นอตตาของเราเลย อตตา ของเราไม่ต้องเสวยเวทนามิใช่ อตตาของเรายังต้องเสวยเวทนาอยู่ เพราะว่า อตตาของเรามีเวทนาเป็นธรรมดา เขาจะพึงถูกชักอย่างนี้ว่า อาวุโส ก็เพราะ เวทนาจะต้องดับไปทั้งหมดทั้งสิ้น มิเหลือเศษ เมื่อเวทนาไม่มีโดยประการ ทั้งปวง เพราะเวทนาดับไปยังจะเกิดอหังการว่า เป็นเราได้หรือ ในเมื่อขั้น นั้น ๆ ดับไปแล้ว.

ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนี้แหละ อานนท์ ข้อนี้จึงยังไม่ควรที่จะเล็งเห็นว่า เวทนา ไม่เป็นอตตาของเราแล้ว อตตาของเราไม่ต้องเสวยเวทนาเลยก็มิใช่ อตตา ของเรายังต้องเสวยเวทนาอยู่ เพราะว่าอตตาของเรามีเวทนาเป็นธรรมดา แม้ ด้วยคำดังกล่าวแล้วนี้.

วิมุตตจิตตตา

[๖๔] อูกรอานนท์ คราวใดเล่า ภิกษุไม่เล็งเห็นเวทนาเป็นอตตา ไม่เล็งเห็นอตตาว่าไม่ต้องเสวยเวทนามิใช่ ไม่เล็งเห็นว่าอตตายังต้องเสวย เวทนาอยู่ เพราะว่า อตตาของเรามีเวทนาเป็นธรรมดา ภิกษุนั้น เมื่อเล็ง

เห็นอยู่อย่างนี้ย่อมไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก และเมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะทกสะท้าน เมื่อไม่สะทกสะท้านย่อมปรินิพพานได้เฉพาะตน ทั้งรู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี อานนทฺ์ ผู้ใดกล่าวอย่างนี้ว่า ทิฐิวาเบื้องหน้าแต่ตาย สัตว์ยังมีอยู่ ว่าเบื้องหน้าแต่ตายสัตว์ไม่มีอยู่ ว่าเบื้องหน้าแต่ตาย สัตว์มีอยู่ด้วย ไม่มีอยู่ด้วย ว่าเบื้องหน้าแต่ตาย สัตว์มีอยู่ก็หามิได้ ไม่มีอยู่ก็หามิได้ ดังนี้ กะภิกษุผู้หลุดพ้นแล้วอย่างนี้ การกล่าวของบุคคลนั้นไม่สมควร.

ข้อนั้น เพราะเหตุไร.

ดูกรอานนทฺ์ ชื่อ ทางแห่งชื่อ ทางแห่งนิรุตติ บัญญัติ ทางแห่งบัญญัติการแต่งตั้ง ทางที่กำหนดรู้ด้วยปัญญา วัฏฏะยังเป็นไปอยู่ตราบไค วัฏฏสงสารยังคงหมุนเวียนอยู่ตราบนั้น เพราะรู้อย่าง วัฏฏสงสารนั้น ภิกษุจึงหลุดพ้น ข้อที่มีทิฐิวา ใคร ๆ ย่อมไม่รู้ ย่อมไม่เห็นภิกษุผู้หลุดพ้น เพราะรู้อย่างวัฏฏสงสารนั้น ข้อนั้นไม่สมควร.

สัตตวิญญาณัญญิกถา ทวายตนถา

[๖๕] ดูกรอานนทฺ์ วิญญาณัญญิตี ๗ อย่างตนะ ๒ เหล่านี้ วิญญาณัญญิตี ๗ เป็นไฉน คือ-

๑. สัตว์มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่พวกมนุษย์ และพวกเทพบางพวก พวกวินิบาตบางพวก นี้เป็นวิญญาณัญญิตีที่ ๑

๒. สัตว์มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน ได้แก่พวกเทพผู้นับเนื่องในชั้นพรหมผู้บังเกิดด้วยปฐมฌาน และสัตว์ผู้เกิดในอบาย ๔ นี้เป็นวิญญาณัญญิตีที่ ๒

๓. สัตว์มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่พวกเทพชั้นอาภัสสร นี้เป็นวิญญาณัญญิตีที่ ๓

๔. สัตว์ที่มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน ได้แก่พวกเทพชั้นสุภกนิหะ นี่เป็นวิญญาณฐิติที่ ๔

๕. สัตว์ที่เข้าถึงชั้นอากาศาณัญญาตนะด้วยมนสิการว่า อากาศหาที่สุคมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา เพราะดับปฏิขสัญญา เพราะไม่ใส่ใจถึงนาคตสัญญาโดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิญญาณฐิติที่ ๕

๖. สัตว์ที่เข้าถึงชั้นวิญญาณัญญาตนะด้วยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุคมิได้ เพราะล่วงชั้นอากาศาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิญญาณฐิติที่ ๖

๗. สัตว์ที่เข้าถึงชั้นอากิญจัญญาตนะ ด้วยมนสิการว่า ไม่มีอะไร เพราะล่วงชั้นวิญญาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิญญาณฐิติที่ ๗

ส่วนอายตนะอีก ๒ คือ อสัญญีสัตตตตนะ (ข้อที่ ๑) และข้อที่ ๒ คือ เนวสัญญานาสัญญาตนะ

คุณอรานนท์ บรรดาวิญญาณฐิติทั้ง ๗ ประการนั้น วิญญาณฐิติข้อที่ ๑ มีว่า สัตว์มีกายต่างกันมีสัญญาต่างกัน ได้แก่พวกมนุษย์และพวกเทพบางพวก พวกวินิบาตบางพวก ผู้ที่รู้ชัดวิญญาณฐิติข้อนั้น รู้ความเกิดและความดับ รู้คุณและโทษ แห่งวิญญาณฐิติข้อนั้น และรู้อุบายเป็นเครื่องออกไปจากวิญญาณฐิติข้อนั้น เขายังจะควรเพื่อเพติดเพลินวิญญาณฐิตินั้นอีกหรือ.

ไม่ควร พระเจ้าข้า. ฯลฯ

วิญญาณฐิติที่ ๗ มีว่า สัตว์ผู้เข้าถึงชั้นอากิญจัญญาตนะ ด้วยมนสิการว่า ไม่มีอะไร เพราะล่วงชั้นวิญญาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวง ผู้ที่รู้ชัดวิญญาณฐิติข้อนั้น รู้ความเกิดและความดับ รู้คุณและโทษ แห่งวิญญาณฐิติข้อนั้น และรู้อุบายเป็นเครื่องออกไปจากวิญญาณฐิติข้อนั้น เขายังจะควรเพติดเพลินวิญญาณฐิตินั้นอีกหรือ.

ไม่ควร พระเจ้าข้า.

คุณอรานนท์ ส่วนบรรดาอายตนะทั้ง ๒ นั้นเล่า ข้อที่ ๑ คือ อสัณฺณิ-
สตัตตยตนะ ผู้ที่รู้จักอัสัณฺณิสตัตตยตนะข้อนั้น รู้ความเกิดและความดับ รู้คุณ
และโทษ แห่งอัสัณฺณิสตัตตยตนะข้อนั้น และรู้อุบายเป็นเครื่องออกไปจาก
อัสัณฺณิสตัตตยตนะข้อนั้น เขายังจะควรเพื่อผลิตผลิตอัสัณฺณิสตัตตยตนะข้อนั้นอีก
หรือ.

ไม่ควร พระเจ้าข้า.

ส่วนข้อที่ ๒ คือ เนวสัณฺณานาสุณฺณายตนะ ผู้ที่รู้จักเนวสัณฺณานา
สัณฺณายตนะข้อนั้น รู้ความเกิดและความดับ รู้คุณและโทษแห่งเนวสัณฺณานา
สัณฺณายตนะข้อนั้น และรู้อุบายเป็นเครื่องออกไปจากเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนะ
ข้อนั้น เขายังจะควรเพื่อผลิตผลิตเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนะข้อนั้นอีกหรือ.

ไม่ควร พระเจ้าข้า.

คุณอรานนท์ เพราะภิกษุมาทราบชัดความเกิดและความดับทั้งคุณและ
โทษและอุบายเป็นเครื่องออกไปจากวิญญานฐิติ ๗ และอายตนะ ๒ เหล่านี้ ตาม
เป็นจริงแล้ว ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นได้ เพราะไม่ยึดมั่น อานนท์ ภิกษุนี้เราเรียก
ว่า ปัญญาวิมุตติ.

อัญญวิโมกขกถา

[๖๖] คุณอรานนท์ วิโมกข์ ๘ ประการเหล่านี้ ๘ ประการเป็นไฉน คือ

๑. ผู้ได้รูปฌานย่อมเห็นรูป นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๑
๒. ผู้ไม่มีความสำคัญในรูปในภายใน ย่อมเห็นรูปในภายนอก นี่
เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๒
๓. ผู้ที่น้อยใจเชื่อว่า กสิณเป็นของงาม นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๓

๔. ผู้ที่บรรลุอากาศานัญญาตนะด้วยมนสิการว่า อากาศหาที่สุคมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา เพราะดับปฐิมสัญญา เพราะไม่ใส่ใจถึงมานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๔

๕. ผู้ที่บรรลุวิญญาณัญญาตนะ ด้วยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุคมิได้ เพราะล่วงชั้นอากาศานัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๕

๖. ผู้ที่บรรลุอากิญจัญญาตนะ ด้วยมนสิการว่า ไม่มีอะไร เพราะล่วงวิญญาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๖

๗. ผู้ที่บรรลุเนวตัญญานาสัญญาตนะ เพราะล่วงอากิญจัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๗

๘. ผู้ที่บรรลุสัญญาเวทิตนโรธ เพราะล่วงเนวตัญญานาสัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๘

ดูกรอานนท์ เหล่านี้แล วิโมกข์ ๘ ประการ ภิกษุเข้าวิโมกข์ ๘ เป็นอนุโลมบ้าง เป็นปฎิโลมบ้าง เข้าทั้งอนุโลมและปฎิโลมบ้าง เข้าบ้างออกบ้าง ตามคราวที่ต้องการตามสิ่งที่ปรารถนา และตามกำหนดที่ต้องประสงค์ จึงบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะสิ้นไป เพราะทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน อานนท์ ภิกษุนี้ เราเรียกว่า อุกโตภาควิมุตติ อุกโตภาควิมุตติอื่นจากอุกโตภาควิมุตตินี้ที่จะยิ่งหรือประณีตไปกว่าไม่มี พระผู้มีพระภาคตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านพระอานนท์ยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล.

จบมหานิทานสูตรที่ ๒

อรรถกถาหนิทานสูตร

มหานิทานสูตรมีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กुरुชนบท ดังนี้.

ต่อไปนี้เป็น การพรรณานาบทที่ยากในพระสูตรนั้น บทว่า กुरुสู วิหริตี ความว่า พระราชกุมารชาวชนบท ชื่อว่า กुरु ที่ประทับของพระราชกุมารนั้น เป็นชนบทหนึ่ง ท่านกล่าวว่า กुरुสู ด้วยศัพท์ที่เพิ่มขึ้นมา ในชนบทชื่อ กुरुสูนั้น ก็พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า ในรัชกาลพระเจ้ามันธาคู พวกมนุษย์ ใน ๓ ทวีปได้ยินมาว่า ชมพูทวีปเป็นที่เกิดของบุรุษผู้สูงสุด นับแต่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นทวีปอุดม นารี นรมย์ยิ่งนัก จึงพากันมากับพระเจ้าจักรพรรดิมันธาคูราช ผู้ปล่อยจักรแก้ว แล้วมุ่งติดตามไปยังทวีปทั้ง ๔ ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามปริณายกแก้วว่า ยังมีที่รื่นรมย์กว่ามนุษย์โลกหรือ ไหมหนอ ปริณายกแก้วกราบทูลว่า ข้าแต่ พระองค์ เพราะเหตุไร พระองค์จึงตรัสอย่างนั้นเล่า พระเจ้าข้า พระองค์ไม่ทรง เห็นอานุภาพของพระจันทร์และพระอาทิตย์ หรือ ฐานะของพระจันทร์ และ พระอาทิตย์เหล่านั้น นารี นรมย์กว่านี้มิใช่หรือ พระเจ้าข้า พระราชาได้ทรง ปล่อยจักรแก้วไป ณ ที่นั้น.

ท้าว महाराज ทั้ง ๔ ได้สดับว่า พระเจ้ามันธาคูราชเสด็จมาแล้ว คิดว่า พระราชาทรงฤทธิ์มาก เราไม่สามารถจะห้ามการรบได้ จึงมอบราชสมบัติของตน ให้ พระเจ้ามันธาคูราชทรงรับราชสมบัตินั้นแล้วตรัสถามต่อไปว่า ยังมีที่นา รื่นรมย์ยิ่งกว่านี้อีกไหม ลำดับนั้น ท้าว महाराज เหล่านั้น กราบทูลถึงภพดาวดึงส์ แก่พระองค์ว่า ข้าแต่พระองค์ ภพดาวดึงส์ นารี นรมย์กว่านี้ महाराज ทั้ง ๔

เหล่านี้เป็นผู้รับใช้ของท้าวสักกเทวราช ณ พิกพนั้น ยืนอยู่ ณ พื้นของผู้รักษา
ประคอง ท้าวสักกเทวราชมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ท้าวสักกเทวราชนั้นมีสถานที่
สำหรับบำรุงบำเรอเหล่านี้ คือ เวชยันตปราสาทสูง ๑,๐๐๐ โยชน์ เทวสภา
ชื่อสุธัมมาสูง ๕๐๐ โยชน์ เวชยันตสูง ๑๕๐ โยชน์ ช้างเอราวัณก็เหมือนกัน
สวนนั้นวัน จิตรลดาวัน ปารุสกวัน มิสสกวันประดับด้วยต้นไม้ทิพย์ ๑,๐๐๐ ต้น
ต้นทองกลาง ต้นทองกวาวสูง ๑๐๐ โยชน์ ภายใต้ต้นไม้มีแท่นบัณฑุกัมพล
ศิลาอาสน์ยาว ๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ สูง ๑๕ โยชน์ มีสีเหมือนดอก
ชัชยพลกษัย เพราะความอ่อนของบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์นั้น เมื่อท้าวสักกะประทับ
นั่ง พระวรกายครึ่งหนึ่งฟูบลงไป พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว มีพระประสงค์
จะเสด็จไป ณ สักกเทวโลกนั้น จักรแก้วได้พุ่งขึ้นไปแล้ว จักรแก้วนั้นตั้งอยู่
บนอากาศพร้อมกับเสนาประกอบด้วยองค์ ๔ ต่อแต่นั้น จักรแก้วก็ได้ลง
ท่ามกลางเทวโลกทั้งสอง ประดิษฐานอยู่บนแผ่นดิน พร้อมกับเสนาประกอบ
ด้วยองค์ ๔ มีปริณายกแก้วเป็นหัวหน้า พระราชาพระองค์เดียวเท่านั้นได้เสด็จ
ไปสู่ภพดาวดึงส์.

ท้าวสักกเทวราชสดับว่า พระเจ้ามันธาคูราชเสด็จมาแล้ว กระทำการ
ต้อนรับพระเจ้ามันธาคูราชนั้น ตรัสว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์เสด็จมาดีแล้ว
ข้าแต่มหाराช สมบัติเป็นของพระองค์ ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงทรง
ปกครองเถิด แล้วทรงแบ่งราชสมบัติพร้อมด้วยนางระบำให้เป็นสองส่วน ได้
ประทานให้ส่วนหนึ่ง เมื่อพระราชมันธาคูราชพอเสด็จประทับอยู่บนภพดาว-
ดึงส์เท่านั้น ความเป็นมนุษย์ได้หายไปแล้ว ความเป็นเทพได้ปรากฏทันที
ได้ยินว่า เมื่อพระราชาประทับนั่ง ณ บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์กับท้าวสักกะ
พวกเทวดามีได้สังเกตพระราชนั้นว่า ความต่างกันย่อมปรากฏโดยเพียงหลับตา
ย่อมหลงลืมในความต่างกันของท้าวสักกะ และของพระราชนั้น พระราชา-

มันธาตุราชทรงเสวยทิพยสมบัติ ณ ภพดาวดึงส์นั้นทรงครองราชสมบัติ จน
ท้าวสักกะทรงอุบัติแล้วจตุติแล้วถึง ๓๖ องค์ ไม่ทรงอิมด้วยกาม ครั้นจตุติจาก
ภพดาวดึงส์แล้วตกลงในพระอุทยานของพระองค์ พระวรกายถูกลมและแดด
สัมผัสได้เสด็จสวรรคตเสียแล้ว.

ก็เมื่อจักรแก้วตั้งอยู่บนแผ่นดิน ปริณายกแก้วให้เขียนรองพระบาท
ของพระเจ้ามันธาตุราชที่แผ่นทองคำ แล้วประกาศราชสมบัติว่า นี่คือราชสมบัติ
ของพระเจ้ามันธาตุราช แม้พวกมนุษย์ที่มาจากทวีปทั้ง ๓ เหล่านั้น ก็ไม่
สามารถจะกลับไปได้ จึงเข้าไปหาปริณายกแก้ววิงวอนว่า ข้าแต่ท่าน พวกข้าพเจ้า
มาด้วยอำนาจของพระราชา บัดนี้ไม่สามารถกลับไปได้ ขอท่านได้โปรดให้
ที่อยู่แก่พวกข้าพเจ้าเถิด ปริณายกแก้วได้ให้ชนบทหนึ่ง ๆ แก่มนุษย์เหล่านั้น
ในประเทศเหล่านั้น ประเทศที่พวกมนุษย์มาจากบุพพิทหะทวีปอาศัยอยู่ได้
ชื่อว่า วิเทหรัฐ ตามความหมายเดิมที่นั่นนั่นเอง ประเทศที่พวกมนุษย์มาจาก
อมรโคยานทวีปอาศัยอยู่ได้ชื่อว่า อปรินตชนบท ประเทศที่พวกมนุษย์มาจาก
อุตตรกุรุทวีปได้ชื่อว่า กุรุรัฐ ท่านกล่าวโดยเป็นพหูพจน์ประสงค์เอาบ้านและ
นิคมเป็นต้นมาก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว กุรุสุ วิหริติ ประทับอยู่ ณ
กุรุชนบท.

ในบทว่า **กมุมาสทมม** นี้ อาจารย์บางพวกพรรณนาความด้วยแปลง
ธ เป็น ท. ชื่อว่า **กมุมาสทมม** เพราะ **กัมมาสะ** ถูกกรรมานในเพราะ
เหตุนี้. บทว่า **กมุมาโส** ท่านกล่าวว่า **กมุมาสบาท** เป็นมนุษย์กินคน.
เล่ากันมาว่า แผลพุขี้ที่เท้าของกัมมาสบาทนั้น ในที่ที่ถูกต่อคำได้พุขึ้นเป็น
เช่นกับไม้เจตมูลเพลิง เพราะฉะนั้น กัมมาสะได้ปรากฏชื่อว่า **กมุมาสบาท**.
ก็กัมมาสบาทถูกกรรมานในโอกาสนั้น จึงได้เลิกจากการเป็นมนุษย์กินคน. โคร
กรรมาน. พระมหาสัตว์. กล่าวไว้ในชาดกไหน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่าใน

มหาสุตตโตสมชาดก. แต่พระเถระเหล่านี้กล่าวว่า ในชยทิสชาดก. ก็ครั้งนั้น
กัมมาสบาทได้ถูกพระมหาสัตว์ทรมาน ดังที่พระโพธิสัตว์ตรัสไว้ว่า

เราเป็นโอรสของพระเจ้าชยทิสะผู้เป็นใหญ่

ในแคว้นปัญจาล เราได้สละชีวิตให้กัมมาส-

บาทปล่อยพระชนก และเราได้อุ้มแม่กัมมาส-

บาทเลื่อมใสแล้ว ดังนี้.

แต่อาจารย์บางพวกพรรณนาด้วย ธ อักษรเท่านั้น ได้ยินว่า กุรุธรรม
ของชาวแคว้นกุรุ เกิดค้างพริ้วขึ้นแล้วในแคว้นนั้น เพราะฉะนั้น ที่นั่นเป็น
ที่มีธรรมค้างพริ้วเกิดขึ้นแล้ว ท่านจึงเรียกว่า กัมมาสธัมมะ กัมมาสธัมมะ
นี้เป็นชื่อของนิคมที่ชาวกุรุอาศัยอยู่ ณ ที่นั่น เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่กล่าว
ด้วยสัตตมีวิภคตี เพราะไม่ใช่โอกาสเป็นที่อยู่ นัยว่า โอกาสเป็นที่อยู่ในนิคมนั้น
ของพระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้เป็นพระวิหารแต่อย่างไร แต่ถอยออกไปจากนิคม
ได้มีดงป่าใหญ่ ในภาคพื้นอันนารีนรมย์สมบูรณ์ด้วยน้ำอย่างใดอย่างหนึ่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ ที่นั่นทรงกระทำนิคมนั้นให้เป็นโคจรคาม
เพราะฉะนั้น พึงทราบความในบทนี้เป็นอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
ณ กุรุชนบท มีนิคมของชาวกุรุ ชื่อว่า กัมมาสธัมมะ ทรงกระทำนิคมนั้นให้
เป็นโคจรคาม.

บทว่า **อายุสุมา** นี้ เป็นคำกล่าวด้วยความรัก เป็นคำกล่าวด้วย
ความเคารพ. บทว่า **อานนุโท** เป็นชื่อของพระเถระเจ้าองค์นั้น. บทว่า
เอกมนุต แสดงถึงความเป็นนปุงสกลิงค์ คุจในบทมีอาทิว่า พระจันทร์และ
พระอาทิตย์ทั้งหลายย่อมเดินไม่สม่ำเสมอครั้งนี้ เพราะฉะนั้น พึงทราบความใน
บทนี้เป็นอย่างนี้ว่า พระอานนท์ นั่งแล้ว โดยอาการที่พระอานนท์นั่ง ย่อมเป็น
นั่งแล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง หรือว่า บทนี้เป็นทศยาวิภคตีลงในอรรถแห่ง
สัตตมีวิภคตี.

บทว่า นิสิตฺถิ คือเข้าไปอยู่แล้ว จริงอยู่ บัณฑิตทั้งหลายเข้าไปหาผู้ที่อยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพ ย่อมนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เพราะความเป็นผู้ฉลาดในการนั่ง ก็พระอานนตฺถินี้เป็นบัณฑิตรูปหนึ่งของบรรดาบัณฑิตเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงนั่งแล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ก็นั่งอย่างไรจึงเป็นอันนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง นั่งเว้นโทษของการนั่ง ๖ อย่าง คือ ไกลเกินไป ๑ ใกล้เกินไป ๑ เหนือลม ๑ สูงไป ๑ ตรงหน้าเกินไป ๑ หลังเกินไป ๑ เพราะนั่งไกลเกินไป หากประสงค์จะถาม ก็จะต้องพูดด้วยเสียงดัง นั่งใกล้เกินไป ก็จะไปเบียดเสียด นั่งเหนือลมย่อมรบกวนด้วยกลิ่นตัว นั่งสูงไปย่อมแสดงความไม่เคารพ นั่งตรงหน้าเกินไป หากประสงค์จะมองดู ย่อมเป็นการจ้องตาต่อตาจ้องกัน นั่งหลังเกินไป หากประสงค์จะมองดู ก็จะต้องยี้คอคอด เพราะฉะนั้น แม้พระอานนตฺถิ ก็กระทำประทักษิณพระผู้มีพระภาคเจ้า ๓ ครั้ง แล้วถวายบังคมด้วยความเคารพเว้นโทษของการนั่ง ๖ อย่างเหล่านี้ เข้าไปภายในของพระพุทธรัศมี มีวรรณ ๖ อย่าง ในที่เฉพาะเบื้องหน้าของมณฑลพระชานุข้างขวา ท่านพระอานนตฺถิผู้เป็นภัณฑาคาริกของพระธรรมได้นั่งแล้ว คุณลงสู่รสครั้งที่ผ่องใส คุณหอมแผ่นทองคำ และคุณเข้าไปสู่ท่ามกลางเพดานแห่งดอกอุบลสีแดง เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระอานนตฺถิแล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ก็พระอานนตฺถิเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาไร ด้วยเหตุไร ในเวลาเย็น ด้วยเหตุคือการถามปัญหาเรื่องปัจฉยาการ ในวันนั้น ท่านพระอานนตฺถิเที่ยวไปยังบ้านกัมมาธัมมะเพื่อบิณฑบาต คุณเข้าไปสู่บ้านอันมีภัณฑะ ๑,๐๐๐ ณ ประตูเรือนเพื่อสงเคราะห์ตระกูลกลับจากบิณฑบาตแล้ว คุณแลปรนนิบัติพระศาสดา เมื่อพระศาสดาเสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎี ถวายบังคมพระศาสดาแล้วไปสู่ที่พักกลางวันของตน เมื่อลูกศิษย์ทั้งหลายคุณแลปรนนิบัติแล้วกลับไปแล้ว ได้กวาดที่พักกลางวันปูแผ่นหนัง ตักน้ำจากตุ่มน้ำเอาน้ำชำระมือและเท้าให้เย็นนั่งขัด

สมาธิ เข้าสมาบัติขั้นโสดาปัตติผล ครั้นออกจากสมาบัติตามกาลเวลาที่กำหนดไว้แล้ว
หยั่งลงสู่ญาณในปัจฉยาการ.

พระอานนทนั้น ถึงบทที่สุดตั้งแต่บทต้นว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย
มีสังขารดังนี้ บทต้นตั้งแต่บทที่สุด บทท่ามกลางตั้งแต่บทที่สุดทั้งสอง บทที่
สุดทั้งสองตั้งแต่บทท่ามกลาง พิจารณาปัจฉยาการ ๑๒ บท ๓ ครั้ง เมื่อพิจารณา
อยู่อย่างนี้ ปัจฉยาการแจ่มแจ้งยิ่งนัก ปราภูกุจง่ายแสนง่าย จากนั้นพระอานนท
ดำริว่า ปัจฉยาการนี้พระพุทธเจ้าทั้งปวงตรัสว่าลึกซึ้งและปราภุเป็นของลึกซึ้ง
ก็เมื่อเราผู้เป็นสาวกตั้งอยู่แล้วในความรู้เรื่อง พื้นที่ความง่ายยังปราภุชัดเจน
ความง่ายนั้นเป็นความง่ายปราภุแก่เราเท่านั้นหรือ หรือแม่แก่ผู้อื่นด้วย ลำดับ
นั้น พระเถระได้มีความดำริว่า ถ้ากระไร เราจะนำปัญหานี้ไปทูลถามพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงทำเรื่องนี้เป็นเหตุเกิดขึ้นแล้ว จักตรัสพระ
สุตตันตหมวดหนึ่ง จักทรงแสดงแก่เราแน่นอนจนจุทรงยกเขาสาลินทลิเนรุขึ้น
ขณะนั้น จริงอยู่ พระญาณที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงถึงฐานะ ๔ อย่างเหล่านี้
คือ การบัญญัติพระวินัย ลำดับพื้นที่ ปัจฉยาการ ลำดับสมัยเป็นญาณที่กึกก้อง
ไกลหลายยิ่งใหญ่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าถึงพระญาณ ย่อมปราภุความ
เป็นพุทธญาณอันยิ่งใหญ่ว่า เทศนาเป็นความลึกซึ้งกำจัดด้วยพระไตรลักษณ์
ปฏิบัติขุติด้วยความเป็นของสุญญัตติ พระอานนทนั้นตามปกติในวันหนึ่งเมื่อ
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ๑๐๐ ครั้งบ้าง ๑,๐๐๐ บ้าง ก็จริง ย่อมไม่เข้าไป
เฝ้าโดยไม่มีเหตุการณ์ แต่วันนั้น พระอานนทนำปัญหานี้ไปแล้วคิดว่า เราจัก
นั่งใกล้พระพุทธเจ้าจุคันธหัตถิ แล้วฟังพระสุรเสียงกึกก้องด้วยพระญาณ
จักนั่งใกล้พระพุทธเจ้าจุคสีหะ ฟังการบันลือพระสุรเสียงจุคสีหะด้วยพระญาณ
จักนั่งใกล้พระพุทธเจ้าจุคสินธพ แล้วจักเห็นการก้าวไปสู่ทางแห่งพระญาณดังนี้
แล้วลุกจากที่พักกลางวันพับแผ่นหนัง ถือไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาเย็น

เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระอานนท์เข้าไปเฝ้าด้วยเหตุคือการถามปัญหาเกี่ยวกับปัจจัยการในเวลาเช่นดังนี้.

ยาสัพทโนบทว่า ยาว คมฺภโร นี้ เป็นไปในความว่า เกินประมาณ อธิบายว่า ถ่วงประมาณ ลึกซึ่งยิ่งนัก. บทว่า คมฺภโรภาโส ความว่า ปราภฏคือเห็นเป็นของลึก เพราะว่าข้อหนึ่งง่ายโดยแท้แต่เป็นของลึกซึ่ง เหมือน น้ำเก่ามีสีดำด้วยอำนาจสของใบไม้เน่า ก็น้ำนั้นแม่แก่เข้า ก็ปราภฏจ ๑๐๐ ชั่วโมง บทหนึ่งลึกซึ่งปราภฏเป็นของง่ายจนน้ำใสในมณิกงคา ด้วยว่าน้ำนั้น แม่ชัว ๑๐๐ บุษ ก็ปราภฏเหมือนแม่แก่เข้า บทหนึ่งง่ายปราภฏเป็นของง่ายเหมือน น้ำในภาชนะมีดุ่มเป็นต้น บทหนึ่งง่ายปราภฏเป็นของลึกซึ่ง ย่อมเห็นเหมือน น้ำในมหาสมุทรเชิงเขาสิเนรุ น้ำนั้นแหละย่อมได้ชื่อ ๔ อย่าง อย่างนี้ แต่ข้อ นี้ไม่มีในปฏิจสมุปบาท เพราะปฏิจสมุปบาทนี้ย่อมได้ชื่ออย่างเดียวเท่านั้นว่า ลึกซึ่ง และปราภฏเป็นของลึกซึ่งดังนี้ ปฏิจสมุปบาทแม้มีอยู่เห็นปานนี้ ก็ แต่ว่าปราภฏแก่เราเหมือนง่ายแสนง่าย พระอานนท์เมื่อจะประกาศความประหลาดใจของตนอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัศจรรย์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่เคยมีมาก่อน ดังนี้ จึงทูลถามปัญหาแล้วนั่งนิ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำของพระอานนท์นั้นแล้วทรงดำริว่า อานนท์กล่าวปัญหาอันเป็นพุทธวิสัยว่าเป็นของง่ายของตน คุณเหยียดมือเพื่อ จับภวัคคพรหม คุณพยายามเพื่อทำลายเขาสิเนรุแล้วนำเชื้อออก คุณประสงค์ จะข้ามมหาสมุทรโดยไม่มีเรือ และคุณพยายามพลิกแผ่นดินถือเอาโอชะของ แผ่นดินดังนี้ แล้วตรัสว่า มา เหว เป็นอาทิ ห อักษรในบทว่า มา เหว นั้น เป็นเพียงนิบาต อธิบายว่า เธออย่ากล่าวอย่างนั้น อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ จะยังท่านพระอานนท์ให้เลิกละบั้ง ให้หมดความพอใจบั้ง จึงตรัสว่า มา เหว

ดังนี้ ในบทนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่เมื่อจะยังพระอนันท์ให้เลิกละจึงตรัสว่า
ดูก่อนอนันท์ เธอเป็นผู้มีปัญญามากมีความฉลาด เพราะเหตุนั้นปฏิเสธสมุปบาท
ลิกซึ่งและปรากฏเป็นของลิกซึ่ง เธอไม่ควรเข้าใจว่า ปฏิเสธสมุปบาทแม่ลิกซึ่ง
ก็ปรากฏเป็นของง่ายแก่เธอ ทั้งเป็นของง่ายแก่ผู้อื่นด้วยดังนี้.

ในเรื่องนั้นอาจารย์ทั้งหลายยอมกล่าวถึงอุปมา ๔ ข้อ ชนทั้งหลายมองดู
หินของนักมวยปล้ำ ในระหว่างนักมวยปล้ำใหญ่ผู้สูงใหญ่ ผู้สัมผัสกับรสอาหาร
ที่ดีตลอด ๖ เดือน กระทำการออกกำลังสะสมหินของนักมวยปล้ำซึ่งแสดง
คราวมีมหรสพ ผู้ไปสูขุทธุมนักมวยปล้ำกล่าวว่า นี้อะไร หินของนักมวยปล้ำ
พวกท่านจงนำหินนั้นมา เมื่อชนทั้งหลายพูดว่า พวกเราไม่สามารถยกขึ้นได้ เขาไป
ด้วยตนเอง กล่าวว่าที่หนักของหินนี้อยู่ที่ไหน แล้วยกหิน ๒ แผ่นขึ้นด้วยมือ
ทั้ง ๒ แล้วเหวี่ยงไปจุดเล่นลูกกลมแล้วก็ไป ในเรื่องนั้นควรพูดได้ว่า หินของ
นักมวยปล้ำ เป็นของเบาแก่นักมวยปล้ำไม่เบาแก่คนพวกอื่น จริงอยู่ ท่านพระ-
อนันท์ถึงพร้อมแล้วด้วยอภิหารตลอดแสนกัป ดุจนักมวยปล้ำผู้สัมผัสกับรส
อาหารที่ดีตลอด ๖ เดือน หินของนักมวยปล้ำเป็นของเบาเพราะนักมวยปล้ำ
เป็นผู้มีกำลังมากฉันใด ปฏิเสธสมุปบาทเป็นของง่าย เพราะพระเถระเป็นผู้มี
ปัญญามากฉันนั้น ไม่ควรกล่าวว่าปฏิเสธสมุปบาทง่ายแก่คนเหล่าอื่นด้วย.

อนึ่ง ในมหาสมุทร ปลาชื่อติมิใหญ่ ๒๐๐ โยชน์ ชื่อติมิงคใหญ่ ๓๐๐
โยชน์ ชื่อติมิติมิงคใหญ่ ๔๐๐ โยชน์ ชื่อติมิรมิคใหญ่ ๕๐๐ โยชน์ ปลา
๔ ชนิดนี้คือ ปลาอานันตะ ปลาติมินตะ ปลาอชฌาโรหะ ปลามหาติมิใหญ่
๑,๐๐๐ โยชน์ ในบทนั้น อาจารย์ทั้งหลายแสดงถึงปลาชื่อติมิรมิคละเอียด
เล่ามาว่า เมื่อปลาติมิรมิคละนั้นกระดิกหูขวา น้ำกระเพื่อมไปถึง ๕๐๐ โยชน์
กระดิกหูซ้าย หาง หัว ก็เหมือนกัน แต่ถ้าปลาชื่อติมิรมิคละนั้นกระดิกหู
ทั้งสองข้าง เอาหางฟาดน้ำ สายหัวไปมาปรารภเพื่อจะเล่นน้ำในที่ ๗-๘ ร้อย

โยชน์ ย่อมเดือดพล่านเหมือนน้ำที่ใส่ในภาชนะแล้วยกขึ้นบนเตา ฉะนั้น น้ำในทีประมาณ ๓๐๐ โยชน์ ไม่สามารถจะท่วมหลังได้ เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ชนทั้งหลายพากันพูดว่า มหาสมุทรนี้ ลึก ลึก แต่ไหนแต่ไรมา พวกเราไม่ได้น้ำ แม้แค่ท่วมหลัง เพราะมหาสมุทรนั้นลึกมาก ในข้อนั้นควรกล่าวว่า สำหรับปลาชื่อติมิริมิงคละจมไปทั้งตัว มหาสมุทรตื้น สำหรับปลาเล็ก ๆ เหล่าอื่น มหาสมุทรไม่ตื้น ควรกล่าวว่า สำหรับ พระเถระผู้เข้าถึงญาณปฏิจสมุปบาท เป็นของตื้น สำหรับคนเหล่าอื่นไม่ตื้น อย่างนั้นเหมือนกัน.

อนึ่ง พญาครุฑ ใหญ่ประมาณ ๑๕๐ โยชน์ ปีกขวาของพญาครุฑ ประมาณ ๕๐ โยชน์ ปีกซ้ายกะเหมือนกัน แผ่นหางประมาณ ๖๐ โยชน์ คอประมาณ ๓๐ โยชน์ ปาก ๘ โยชน์ เท้าทั้งสองประมาณ ๑๒ โยชน์ เมื่อพญาครุฑนั้นแสดงลมของพญาครุฑ ที่ ๗-๘ ร้อยโยชน์ไม่เพียงพอ เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า เขาทั้งหลายพูดกันว่า อากาศนี้ไม่มีที่สุด อากาศนี้ไม่มีที่สุด แต่ไหนแต่ไรมา พวกเราไม่ได้ แม้โอกาสที่จะกระพือปีก เพราะอากาศนั้นไม่มีที่สุด ในข้อนั้นจึงกล่าวว่า อากาศของพญาครุฑตัวเข้าไปถึงทั้งตัวนิคหน้อย ของนกเล็ก ๆ เหล่าอื่น ไม่นิคหน้อย จึงกล่าวว่า ปฏิจสมุปบาทของพระเถระผู้เข้าถึงญาณนั้นแล ตื้น แม้ของพวกอื่นไม่ตื้นอย่างนั้นเหมือนกัน.

อนึ่ง อสุรินทรานู จากเส้นผมถึงปลายเท้า ๔,๘๐๐ โยชน์ ระหว่างแขนทั้งสองข้างของอสุรินทรานู ๑,๒๐๐ โยชน์ โดยส่วนหนา ๖๐๐ โยชน์ ฝ่ามือฝ่าเท้าโดยส่วนหนา ๒๐๐ โยชน์ จมูก ๓๐๐ โยชน์ ปากก็เหมือนกัน ข้อนิ้วมือข้อหนึ่ง ๆ ๕๐ โยชน์ ระหว่างคิ้วก็เหมือนกัน หน้าผาก ๓๐๐ โยชน์ ศีรษะ ๘๐๐ โยชน์ เมื่ออสุรินทรานูนั้นหยั่งลงไปสู่มหาสมุทร น้ำลึกประมาณแค่เข่า เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ชนทั้งหลายพากันกล่าวว่า มหาสมุทรนี้ลึก ลึก แต่ไหนแต่ไรมา พวกเราไม่ได้น้ำแม้แค่ปิดเข่า เพราะมหาสมุทรนั้นลึกสำหรับ

ราหูผู้ลงไปทั้งตัว ในมหาสมุทรนั้นตื่น สำหรับคนเหล่าอื่นไม่ตื่น ฟังกล่าวว่า ปฏิจสมุปบาทของพระเถระผู้เข้าถึงญาณเป็นของง่าย แม้ของคนอื่นไม่ง่าย ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ เธออย่าได้กล่าววั้น คุณก่อนอานนท์ เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น ดังนี้ ทรงหมายถึงความนั้น.

จริงอยู่ ปฏิจสมุปบาท แม้ลึกซึ่งปรากฏว่าเป็นของง่ายแก่พระเถระ ด้วยเหตุ ๔ ประการ เหตุ ๔ ประการเป็นไฉน ด้วยการถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ในชาติก่อน ด้วยการอยู่ในสำนักครู ด้วยความเป็นพระโศดาบัน ด้วยความเป็นพหูสูต ได้ยินว่า จากนี้ไปแสนกัป พระศาสดาพระนามว่า ปทุมุตตระ ทรงอุบัติขึ้นในโลก ได้มีนครของพระองค์ชื่อหังสวดี พระราชบิดาพระนามว่าอานันตะ พระราชมารดาพระนามว่า สุเมธาเทวี พระโพธิสัตว์ได้มีพระนามว่าอุตตรกุมาร พระโพธิสัตว์นั้นในวันที่พระโอรสประสูติเสด็จออกมหาภิเนษกรรมตั้งทรงผนวช ทรงประกอบความเพียรบรรลุพระสัพพัญญุตญาณโดยลำดับ ทรงเปล่งอุทานว่า อเนชาติสตาร์ ดังนี้เป็นต้น ยังสัจปาหหนึ่งให้ล่วงไป ณ โภธิบัลลังก์แล้ว ทรงดำริว่า เราจักเหยียบบนแผ่นดินดังนี้แล้วทรงย่างพระบาท ทันใดนั้น ประทุมใหญ่ทำลายแผ่นดินผุดขึ้นแล้ว กลีบของประทุมนั้น ๕๐ ศอก เกสร ๑๐ ศอก ฝักบัว ๑๒ ศอก ละอองประมาณ ๕ หม้อน้ำ ก็พระศาสดาได้มีโดยส่วนสูง ๕๘ ศอก ระหว่างพระพาหาทั้งสองของพระองค์ ๑๘ ศอก พระนลาฏ ๕ ศอก พระหัตถ์และพระบาท ทั้งสอง ๑๑ ศอก เมื่อพระศาสดาพอทรงเหยียบที่ฝักบัว ๑๒ ศอก ด้วยพระบาท ๑๑ ศอก ละอองประมาณ ๕ หม้อน้ำ ผุดพุ่งขึ้นสู่ที่อยู่ประมาณ ๕๘ ศอก เรี่ยรายดังผงของมโนสิลาที่เรี่ยราย อาศัยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงปรากฏพระนามว่า พระปทุมุตตระ.

พระองค์ได้มีอัครสาวก ๒ รูป คือ พระเทวิละและพระสุชาตะ อัครสาวิกา ๒ คือ นางอมิตาและนางอสมมา อุปฐากชื่อ พระสุমনะ พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ มีภิกษุแสนรูป เป็นบริวาร ทรงกระทำการ สงเคราะห์พระชนกประทับอยู่ ณ ราชธานีหังสวดี.

ส่วนพระกนิษฐาของพระปทุมุตตระนั้น พระนามว่า สุมณกุมาร พระ ราชาก็พระราชทานบ้านช่วยแก่พระราชกุมาร ในท้องที่ประมาณ ๒,๐๐๐ โยชน์ จากหังสวดีนคร พระสุมณกุมารนั้น บางครั้งบางครั้งเสด็จมาเฝ้าพระชนก และศาสดา อยู่มาวันหนึ่ง ชายแดนกำเริบ สุมณกุมารทรงส่งข่าวให้พระราชบิดา ทรงทราบว่า ชายแดนกำเริบ พระราชบิดาทรงส่งกลับไปว่า เราตั้งเธอไว้ ณ ที่นั้นเพราะอะไร พระราชกุมารนั้นเสด็จออกปราบโจรจนสงบ แล้วจึงทรงส่ง ข่าวให้พระราชบิดาทรงทราบว่า โจรสงบแล้ว พระเจ้าข้า พระราชบิดาทรง พอพระทัย ตรัสว่า โอรสของเราจะมาโดยเร็วเถิด พระโอรสนั้นได้มีอำมาตย์ ประมาณ ๑,๐๐๐ ในระหว่างทาง พระองค์ได้ทรงปรึกษากับอำมาตย์เหล่านั้นว่า พระชนกของเราทรงพอพระทัย หากพระชนกจะพระราชประทานพรแก่เรา เราจะเอาอะไรดี ลำดับนั้น อำมาตย์บางพวกทูลว่า ขอพระองค์จงรับ ช้าง ม้า ชนบท แก้ว ๗ ประการเถิด อีกพวกหนึ่งทูลว่า พระองค์เป็นโอรสของผู้ เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ทรัพย์ของพระองค์ก็หาได้ไม่ยาก อนึ่ง แม้พระองค์ได้ ทรัพย์แล้วก็ควรสละทรัพย์ทั้งหมดนั้นไป พระองค์ควรทรงถือเอาบุญเท่านั้น ไป เพราะฉะนั้น เมื่อพระราชประทานพร ขอพระองค์จงทรงรับพร เพื่อบำรุงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ ตลอด ๓ เดือนเถิด พระเจ้าข้า พระราชกุมารนั้น ตรัสว่า พวกท่านเป็นกัลยาณมิตรของเรา เรามิได้มีความคิดนี้เลย ก็พวกท่านทำให้เราเกิดความคิด เราจักทำอย่างนั้น แล้วเสด็จไปกราบบังคมพระชนก พระชนกทรงทอด แล้วจุมพิตที่พระเศียร ตรัสว่า ลูกรัก พ่อจะให้พรแก่ลูก ดังนี้ ทูลว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อมดีแล้ว พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จะบำรุงพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยปัจจัย ๔ ตลอด ๓ เดือน

ปรารถนากระทำชีวิตไม่ให้เป็นหมัน ขอพระองค์จงพระราชประทานพรนี้แก่ข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า พระราชบิดาตรัสว่า พ่อไม่อาจให้พรนั้นได้ดอกถูก พ่อจะให้พรอื่น พระสุมนราชกุมารทูลว่า ข้าแต่พระบิดา ธรรมดาภักษัตริย์ทั้งหลาย ไม่มีพระคำรัสเป็นสอง ขอทูลกระหม่อมพระราชทานพรนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ ไม่ต้องการพรอย่างอื่น พระราชบิดาตรัสว่า ลูกรัก ธรรมดาพระพุทธรเจ้าทั้งหลายมีพระทัยรู้ได้ยาก หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจักไม่ทรงปรารถนา แม้เราให้พรจักมีได้อย่างไร พระสุมนราชกุมารนั้นทูลว่า ข้าแต่พระบิดา คีละ ข้าพระองค์ จักทราบพระทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ แล้วเสด็จไปสู่พระวิหาร.

ก็โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเสวยพระกระยาหารแล้วได้เสด็จเข้าคันธกุฎี พระสุมนราชกุมารนั้นได้ไปยังสำนักของภิกษุทั้งหลาย ซึ่งนั่งอยู่ ณ ปรุรำ ภิกษุเหล่านั้นกล่าวกะพระสุมนราชกุมารว่า ท่านราชบุตร พระองค์เสด็จมาเพื่ออะไร พระสุมนราชกุมารตรัสว่า เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระคุณเจ้าทั้งหลาย จงแสดงพระผู้มีพระภาคเจ้าแก่ข้าพเจ้าเถิด ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ท่านราชบุตร พวกอาตมาไม่ได้เห็นพระศาสดา ในขณะที่ปรารถนาแล้วปรารถนาอีก พระสุมนราชกุมารตรัสว่า พระคุณเจ้า ก็ใครเล่าได้เพื่อจะเห็น ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ท่านราชบุตร พระสุมนเถระได้เพื่อจะเห็น พระสุมนราชกุมารตรัสถามว่า พระคุณเจ้า พระเถระอยู่ที่ไหนขอรับ แล้วตรัสถามถึงที่พระเถระนั่งได้เสด็จไปไหว้ แล้วตรัสว่า พระคุณเจ้าขอรับ ข้าพเจ้าปรารถนาจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระคุณเจ้าโปรดแสดงแก่ข้าพเจ้าเถิด พระเถระกล่าวว่า มาเถิด ท่านราชบุตร แล้วพาพระสุมนราชกุมารไปพักที่บริเวณพระคันธกุฎี ตัวท่านขึ้นไปสู่พระคันธกุฎี ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า สุมนะ เธอมาเพราะอะไร กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

ราชโอรสมาเฝ้าพระองค์ พระเจ้าข้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ถ้าเช่นนั้นเธอจงปฐาสนะ
เถิด พระเถระได้ปฐาสนะแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่ปฐ
แล้ว พระราชโอรสถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทรงได้กระทำการปฏิ-
สังขาร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า เธอมาเมื่อไรเล่า ราชบุตรกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์เสด็จเข้าคันทกุกุฏี แต่ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า
พวกเราก็ไม่ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ในขณะที่ปรารธนาแล้วปรารธนาอีก
แล้ว ส่งข้าพระองค์ไปหาพระเถระ แต่พระเถระได้ชี้แจงเพียงคำเดียวเท่านั้น
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเถระเห็นจะเป็นผู้โปรดปรานในศาสนาของพระองค์
กระมัง พระเจ้าข้า ตรัสว่า ถูกแล้ว कुमार ภิกษุนั้น เป็นผู้โปรดปรานในศาสนา
ของเรา กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลายกระทำอะไร จึงเป็น
ผู้โปรดปรานในศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสว่า ราชกุมาร บุคคลให้ทาน
สมาทานศีล รักษาอุโบสถ จะเป็นผู้โปรดปรานในศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ประสงค์จะเป็นผู้โปรดปราน
ในพระพุทธศาสนาคุณพระเถระ ขอพระองค์จงทรงรับนิมนต์อยู่จำพรรษา
ตลอด ๓ เดือน แก่ข้าพระพุทธเจ้าเถิด พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ตรวจดูว่า การไป ณ ที่นั้นจะมีประโยชน์หรือหนอ ทรงเห็นว่ามี จึงตรัสว่า
ราชกุมาร พระตถาคตทั้งหลายย่อมยินดีในสุญญาการ พระกุมารกราบทูลว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์
ทราบแล้ว แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะกลับไปก่อน
แล้วสร้างที่ประทับ เมื่อข้าพระองค์ส่งข่าวมาแล้ว ขอพระองค์จงเสด็จมาพร้อม
ด้วยภิกษุแสนรูป ครั้นรับปฏิญญาแล้วจึงเสด็จไปเฝ้าพระชนกกราบทูลว่า
ข้าแต่พระบิดา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้ปฏิญญาแก่ข้าพระองค์แล้ว เมื่อข้า
พระองค์ส่งข่าวมา ขอพระบิดาพึงส่งพระผู้มีพระภาคเจ้าไปเถิด พระเจ้าข้า ดังนี้

แล้วถวายบังคมพระชนกเสด็จออกไปสร้างพระวิหารในที่โยชน์หนึ่ง โยชน์หนึ่ง
เสด็จไปทางไกลถึง ๒,๐๐๐ โยชน์ ทรงเลือกสถานที่สร้างวิหารในพระนครของ
พระองค์ ทอดพระเนตรเห็นสวนของกุฎุมพีชื่อโสภะ ทรงซื้อหนึ่งแสน ทรงสละ
หนึ่งแสน สร้างพระวิหาร ณ พระวิหารนั้น พระสุมนราชกุมารทรงสร้าง
คันชุกฎีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า และกุฎีที่เร็นลับและมณฑป เพื่อเป็นที่พัก
กลางคืนและกลางวันของภิกษุที่เหลือทำกำแพงล้อม และสร้างซุ้มประตูสำเร็จ
แล้ว จึงส่งข่าวให้พระชนกทรงทราบ ว่า กิจของข้าพระองค์สำเร็จแล้ว ขอพระ
บิดาจงทรงส่งพระศาสดาไปเถิด พระเจ้าข้า.

พระราชาทรงอังกาสพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้า กิจของสุมนะสำเร็จแล้ว เธอหวังการเสด็จไปของพระองค์ดังนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้ามีภิกษุหนึ่งแสนเป็นบริวาร ประทับอยู่ในพระวิหารทั้งหลาย
ในที่โยชน์หนึ่ง โยชน์หนึ่งได้เสด็จไปแล้ว พระกุมารทรงสดับว่าพระศาสดา
กำลังเสด็จมา จึงเสด็จไปต้อนรับล้นทางโยชน์หนึ่ง ทรงบูชาด้วยของหอมและ
ดอกไม้เป็นต้น ทูลอัญเชิญพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เสด็จเข้าไปสู่พระวิหารแล้ว
กราบทูลว่า

**ข้าแต่พระมหามุนี ขอพระองค์จงทรงรับ
สวนชื่อโสภณะ ซึ่งข้าพระองค์ซื้อมาด้วยทรัพย์
หนึ่งแสน สร้างอีกด้วยทรัพย์หนึ่งแสน พระเจ้าข้า**

แล้วถวายมอบพระวิหาร.

สุมนราชกุมารนั้น ในวันเข้าพรรษาถวายทานแล้ว ตรัสเรียก
โอรสและชายาของพระองค์ และอำมาตย์ทั้งหลายมาแล้ว ตรัสว่าพระศาสดา
พระองค์นี้มาสู่สำนักของเราแต่ไกลทีเดียว อนึ่ง ธรรมดาพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย
เป็นผู้หนักในธรรมไม่เฟ่งต่ออามิส เพราะฉะนั้น เราจะนุ่งห่มผ้าสาฎก ๒ ผืน

สมาทานศีลแล้วอยู่ ณ ที่นี้แหละตลอด ๓ เดือนนี้ พวกท่านทั้งหลายจงถวายทาน แก่พระขีณาสพหนึ่งแสนรูป โดยทำนองนี้แหละตลอด ๓ เดือน.

สุมนราชกุมารนั้น ประทับนั่งอยู่ ณ ที่อันมีส่วนเสมอกันกับที่อยู่ของพระสุมนเถระ ทรงเห็นข้อวัตรปฏิบัติที่พระเถระกระทำแต่พระผู้มีพระภาคทั้งหมด จึงทรงดำริว่า พระเถระนี้เป็นผู้โปรดปรานโดยส่วนเดียวในที่นี้ ณ ที่ควรปรารถนาฐานันดรของพระเถระนี้เกิด เมื่อใกล้ถึงวันปวารณาเสด็จเข้าไปสู่บ้านทรงบริจาทานใหญ่ตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ทรงตั้งไตรจีวรไว้ ณ ที่ใกล้เท้าของภิกษุหนึ่งแสนรูป ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุญอันใดที่ข้าพระองค์กระทำแล้ว จำเดิมแต่การสร้างพระวิหาร อันมีในระหว่างโยชน์หนึ่ง ๆ ในหนทางบุญอันนั้น ข้าพระองค์มิได้ปรารถนา สักคสมบัติ มารสมบัติ และพรหมสมบัติ แต่ปรารถนาความเป็นอุปฐากของพระพุทธเจ้าจึงได้กระทำ เพราะฉะนั้น จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ข้าพระองค์ก็จะพึงเป็นอุปฐากของพระพุทธเจ้า ในอนาคตคุณพระสุมนเถระ แล้วหมอบถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูว่า จิตยิ่งใหญ่ของกุลบุตรจักสำเร็จหรือไม่หนอ ทรงทราบว่าเป็นอนาคตในกัปที่แสนจากนี้ไป พระพุทธเจ้าพระนามว่า โคคมจักทรงอุบัติ สุนนะนี้จักเป็นอุปฐากของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น จึงทรงประทานพรว่า

ขอความปรารถนาที่ตั้งไว้นั้นทั้งหมดแล

จงสำเร็จแก่ท่าน ขอความดำริทั้งหลายทั้ง

ปวงจงเต็ม เหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญ

ฉะนั้นเถิด ดังนี้.

พระกุมารทรงสดับดังนั้นจึงดำริว่า ชรรณาพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมมีพระดำรัสไม่เป็นสองดังนี้ ในวันที่สองนั่นเอง ทรงรับบาตรและจีวรของพระ

ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ได้ทำเป็นอุทธรณ์ดำเนินไปข้างหลัง ๆ พระ
กุมารนั้นถวายทานในพุทธูปาทนั้นตลอดหนึ่งแสนปี ทรงไปบังเกิดในสวรรค์
แม้ในครั้งศาสนาของพระพุทธกัสสปก็ได้ถวายผ้าสาฎกเนื้อดี เพื่อรับบาตรของ
พระเถระผู้เที่ยวไปบิณฑบาตแล้วได้ทรงทำการบูชา ได้ไปบังเกิดบนสวรรค์อีก
จุติจากนั้นแล้วได้เป็นพระเจ้าพาราณสี ทรงสร้างบรรณศาลาแต่พระปัจเจก
พุทธเจ้า ๘ องค์ ตั้งหม้อน้ำใสคูกแก้วมณีไว้ ได้ทรงกระทำการบำรุงด้วย
ปัจจัย ๔ ตลอดหมื่นปี เหตุเหล่านี้เป็นที่ปรากฏชัดแล้ว.

ก็พระสุมนราชกุมารนั้นทรงบริจาททานอย่างเดียว ตลอดหนึ่งแสนกับ
ทรงบังเกิดในภพกุสิตพร้อมกับพระโพธิสัตว์ของเรา ครั้นจุติจากภพกุสิตนั้น
ได้ถือปฏิสนธิในพระตำหนักของเจ้าศากยะพระนามว่า อมิโตทนะ. เมื่อพระผู้มี
พระภาคเจ้าเสด็จออกทรงผนวชโดยลำดับ ได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว
เสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์โดยเสด็จไปเป็นครั้งแรก แล้วเสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์
เมื่อพระราชากุมารทั้งหลายพากันทรงผนวช เพื่อเป็นบริวารของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าได้เสด็จออกพร้อมกับเจ้าศากยะทั้งหลายมีท่านภัททิยะเป็นต้น ทรง
ผนวชในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่นานนัก ได้ลำดับธรรมกถาในสำนัก
ของท่านปัญณมันตานีบุตรแล้วตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล ท่านพระเถระนี้เป็นผู้ถึง
พร้อมด้วยอุปนิสัยในชาติก่อนด้วยประการฉะนี้ ปฏิกิจสมุปบาทแม้เล็กซึ่งก็
ปรากฏเป็นของง่าย เพราะความถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยในชาติก่อนของพระเถระ
นั้น.

เกจิอาจารย์กล่าวถึงการเรียน การฟัง การสอบถาม และการทรงไว้ใน
สำนักครูทั้งหลายบ่อย ๆ ด้วยบทว่า ติตถวาโส คือการอยู่ในสำนักครู การอยู่
ในสำนักครูนั้นของพระเถระบริสุทธนี้อย่างยิ่ง แม้ด้วยเหตุนี้ ปฏิกิจสมุปบาทนี้
แม้เล็กซึ่ง ก็ปรากฏแก่พระเถระเป็นของง่าย อนึ่ง ปัจจัยการปรากฏ
เป็นของง่ายของผู้เป็นโศคาบัน ก็พระเถระนี้ได้เป็นพระโศคาบันแล้ว.

การกำหนดนามรูป ย่อมปรากฏแก่ท่านผู้เป็นพหูสูตคนเดียวและตั้งย่อมปรากฏ เมื่อดวงประทีปส่องสว่างในห้องนอนประมาณ ๔ ศอก ก็ท่านพระเถระนี้เป็นผู้เลิศของผู้เป็นพหูสูตทั้งหลาย ปัจจัยการแม่เหล็กซึ่งก็ปรากฏแก่พระเถระนั้น คือเป็นของง่ายด้วยอนุภาพแห่งความเป็นพหูสูตด้วยประการฉะนี้.

ในความง่ายและความลึกซึ้งของปฏิจสมุปบาทนั้น ปฏิจสมุปบาทชื่อว่า เป็นของลึกซึ้งด้วยอาการ ๔ อย่างคือ ด้วยความลึกซึ้งโดยอรรถ ด้วยความลึกซึ้งโดยธรรม ด้วยความลึกซึ้งโดยเทศนา ด้วยความลึกซึ้งโดยปฏิเวธ ในความลึกซึ้ง ๔ อย่างนั้น ปฏิจสมุปบาทเป็นของลึกซึ้ง มีอรรถว่า มีและเกิดขึ้น เพราะชาติเป็นปัจจัยแห่งชราและมรณะเป็นของลึกซึ้ง มีอรรถว่า มีและเกิดขึ้นเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยแห่งสังขารทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ นี้คือความที่ปฏิจสมุปบาทมีความลึกซึ้ง โดยอรรถปฏิจสมุปบาทเป็นของลึกซึ้ง มีอรรถคืออวิชชาเป็นปัจจัยแห่งสังขารทั้งหลาย เป็นของลึกซึ้ง มีอรรถคือชาติเป็นปัจจัยแห่งชราและมรณะ เพราะเหตุนี้ นี้ชื่อว่าความที่ปฏิจสมุปบาทมีความลึกซึ้งโดยธรรม ในบางสูตรท่านแสดงปฏิจสมุปบาทโดยอนุโลม ในบางสูตรโดยปฏิโลม ในบางสูตรทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม ในบางสูตรโดยอนุโลมหรือโดยปฏิโลมตั้งแต่ตอนกลาง ในบางสูตรโดยอนุโลมหรือโดยปฏิโลมตั้งแต่ตอนท้าย ในบางสูตรมีสนธิ ๓ สังเขป ๔ ในบางสูตรมีสนธิ ๒ สังเขป ๓ ในบางสูตรมีสนธิ ๑ สังเขป ๒ เพราะเหตุนี้ นี้ชื่อว่าความที่ปฏิจสมุปบาทมีความลึกซึ้งโดยเทศนา อนึ่ง ปฏิจสมุปบาทเป็นของลึกซึ้ง มีอรรถว่า ไม่รู้ ไม่เห็น ไม่แทงตลอดสังขารแห่งอวิชชา เป็นของลึกซึ้ง มีอรรถว่า ปรุงแต่งรวบรวมสังขารทั้งหลายมีกำหนดและคลายความกำหนด มีอรรถว่า ความเป็นของสูญ ความไม่ชวนชวาย ความไม่เคลื่อนที่และความปรากฏแห่งปฏิสนธิของวิญญาน มีอรรถ

ว่าเกิดหนเดียว การแยกกัน การไม่แยกกัน การน้อมไป การทำลายของนามรูป มีอรรถว่า เป็นใหญ่เป็นทวาร และเขตของโลก และความเป็นธรรมมีอารมณ์ของอายตนะ ๖ มีอรรถว่า สัมผัส เสียดสีไปร่วมและประชุมของผัสสะ มีอรรถว่า การเสวยอารมณ์และรส และการเสวยสิ่งไรชีวิตคือความเป็นสุข เป็นทุกข์และกลางๆ ของเวทนา มีอรรถว่า ยินดียิ่ง พะวงยิ่ง สายน้ำ แม่น้ำคือตัณหา มหาสมุทรคือตัณหา เต็มได้ยากของตัณหา มีอรรถว่า ถูกรับยึดถูกต้องล่วงไป ได้ยากของอุปาทาน มีอรรถว่า ประมวลปรุงแต่งการซัดไปใน โยนิ คติ ฐิติ และนิवासสถานทั้งหลายของภพ มีอรรถว่า ความปรากฏชาติสัญญาจิตความก้าวลงการเกิดขึ้นของชาติ มีอรรถว่า สิ้นไปเสื่อมไป แยกไป และแปรปรวน ของชราและมรณะด้วยประการอย่างนี้ สภาวะแห่งอวิชชาเป็นต้นใด ธรรมทั้งหลายมีอวิชชาเป็นต้น เป็นอันรู้แจ้งแทงตลอดโดยลักษณะอันมีรสด้วยปฏิวะโร สภาวะและปฏิวะโรนั้นเป็นของลึกซึ้ง เพราะเหตุนั้น พึงทราบว่าเป็นความที่ ปฏิจสมุปบาท มีความลึกซึ้งโดยปฏิวะโร.

ปฏิจสมุปบาทแม้ทั้งหมดนั้น ปรากฏแก่พระเถระคุณเป็นของง่าย ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะยังท่านพระอนนทให้คลายความคิด จึงตรัสว่า มา เหว ดังนี้เป็นต้น ก็ในข้อนี้มีอธิบายว่า คุณก่อนอนนท เธอเป็นผู้มีปัญญามาก มีปัญญาเฉลียวฉลาด ด้วยเหตุนี้ ปฏิจสมุปบาท แม้เป็นของลึกซึ้งย่อมปรากฏแก่เธอคุณเป็นของง่าย เพราะฉะนั้น เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า ปฏิจสมุปบาทนี้ปรากฏเป็นของง่ายแก่เราเท่านั้นหรือ หรือว่าแม่แก่ผู้อื่นด้วย ในบทที่ท่านกล่าวว่า **อุปสาเทนุโต** นั้นมีอธิบายว่า คุณก่อนอนนท เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ปฏิจสมุปบาทนี้ย่อมปรากฏแก่เราคุณเป็นของง่าย ๆ ก็ชื่อว่าปฏิจสมุปบาทนี้ ย่อมปรากฏแก่เธอคุณเป็นของง่าย ๆ ไชว์ เพราะเหตุไร เธอจึงมิได้เป็นโสดาบันตามธรรมดาของตน เธอตั้งอยู่ในนัยที่เรา

ให้แล้วจึงบรรลุโศดาปัตติมรรค คู่ก่อนอาณนที นิพพานนี้เท่านั้นเป็นของลึกซึ่ง แต่ปัจฉยาการเป็นของง่ายของท่าน เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร เธอถอนกิเลส ๔ เหล่านี้คือ กามราคสังโยชน์ (การผูกจิตด้วยกามราคะ) ปฏิฆสังโยชน์ (การผูกจิตด้วยความแค้น) อย่างหยาบ กามราคานุสัย (กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานคือกามราคะ) ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ (กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานคือความแค้น) ได้แล้ว จึงไม่ทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล เธอถอนกิเลส ๔ อันเกี่ยวเนื่องเหตุนี้ได้แล้ว ไม่ทำให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล เธอถอนกิเลส ๘ อย่างเหล่านี้คือ สังโยชน์ ๕ มีรูปราคะ (ความกำหนัดในรูป) เป็นต้น ภวราคานุสัย (กิเลสอันนอนเนื่องในสันดานคือความกำหนัดในภพ) มานานุสัย (กิเลสอันนอนเนื่องในสันดานคือมานะ) อวิชชานุสัย (กิเลสอันนอนเนื่องในสันดานคืออวิชา) ได้แล้ว ไม่ทำให้แจ้งซึ่งพระอรหันต์ อนึ่ง เพราะเหตุไร เธอจึงไม่บรรลุสาวกปารมีญาณ จุฬพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะผู้บำเพ็ญบารมีตลอดอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป และเธอไม่บรรลุปัจเจกโพธิญาณจุฬพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายผู้บำเพ็ญบารมีตลอด ๒ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป ก็หรือคิดว่าปฏิจาสมุปบาทนั้นปรากฏเป็นของง่าย โดยประการที่บังเอิญแก่เธอ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร เธอจึงไม่ทำให้แจ้งซึ่งพระสัมพันธัญญญาณ จุฬพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้บำเพ็ญบารมีมาแล้วตลอด ๔ อสงไขย ๘ อสงไขยหรือ ๑๖ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป เธอเป็นผู้ไม่มีประโยชน์อะไรด้วยการบรรลุคุณวิเศษเหล่านี้ เธอจมองดูความผิดพลาดของเธอโดยตลอด สาวกเช่นเธอดั้งอยู่ในความรู้พื้น ๆ ย่อมพุดถึงปัจฉยาการอันลึกซึ่งยิ่งนักกว่าปรากฏเป็นของง่ายแก่เรา ดังนี้ คำพุดนี้ของเธอนั้นเป็นคำพุดตรงกันข้ามกับพระดำรัสของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ถ้อยคำอันภิกษุเช่นเธอจะฟังกล่าวตรงกันข้ามกับพระดำรัสของพระพุทธรเจ้าทั้งหลายไม่สมควรดังนี้ คู่ก่อนอาณนที เมื่อเราเพียรเพื่อบรรลุปัจฉยา-

การนี้ล่วงไปถึง ๔ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป ก็และชื่อว่าทานอันเราไม่ให้แล้ว เพื่อบรรลุปัจจยาการไม่มี ชื่อว่าบารมีอันเราไม่บำเพ็ญแล้วไม่มี ก็และเมื่อเรากำจัดมารและเสนามาร คุณไม่หายใจด้วยคิดว่า วันนี้เราจักบรรลุปัจจยาการ แผ่นดินผืนใหญ่นี้ ไม่หวั่นไหวแม้แค่ ๒ นิ้ว เมื่อเราบรรลุปุณนิवास (ชั้นปัญจกที่อยู่อาศัยในชาติก่อน) ในปฐมยาม บรรลุกิพยจักขุในมัชฌิมยามก็เหมือนกัน แต่ในปัจฉิมยามตอนใกล้รุ่ง พอเราเห็นว่าวิชาเป็นปัจจัยของสังขารทั้งหลายโดยอาการ ๕ อย่างดังนี้เท่านั้น หมิ่นโลกธาตุเปล่งเสียงร้องก้องกังวานเป็นพัน ๆ เสียง คุณกัณฐกาลถูกเกาะด้วยท่อนเหล็ก หวั่นไหวคุณหยาดน้ำที่ไบบัวเมื่อต้องลมขณะนั้น คุณก่อนอนนท กิปปุจฉสมุปบาทนี้ เป็นของลึกซึ่งถึงอย่างนี้และปรากฏว่าเป็นของลึกซึ่ง คุณก่อนอนนท การไม่รู้ตาม ไม่บรรลุธรรมนี้ ย่อมไม่ล่วงพ้นสงสารไปได้ดังนี้.

บทว่า **เอตสฺส ธรรมสฺส** คือแห่งปัจจัยธรรมนั้น. บทว่า **อนนฺุโพธา** คือไม่รู้ตาม ด้วยสามารถญาณปริญญา (การกำหนดรู้แล้ว). บทว่า **อปฺปฏิเวธา** คือไม่แทงตลอดด้วยสามารถแห่งการพิจารณาการละและการกำหนดรู้. บทว่า **ตฺนฺุตาตุลลขตา** คือเกิดเป็นผู้ยุ่งดูดยาย อธิบายว่า สัตว์ทั้งหลายพลาดในปัจจัยการนี้ ย่อมเป็นผู้วนว่ายยุ่งเหยิง ไม่อาจทำปัจจัยการให้ตรงได้เหมือนด้ายของช่างหูกเก็บไว้ไม่ดีถูกหนูกัด ย่อมยุ่งในที่นั้น ๆ จึงเป็นการยากที่จะทำปลายให้เสมอปลาย ทำต้นให้เสมอด้านได้ เพราะไม่รู้ที่ปลายนี้ต้นขณะนั้น ในความยุ่งของด้ายนั้นบุคคลวางด้ายไว้ในการทำงานของบุรุษเฉพาะตัวก็พึงสามารถทำให้ตรงได้ ก็สัตว์ทั้งหลายอื่นเว้นพระโพธิสัตว์ทั้งสองเสียชื่อว่าสามารถจะกระทำปัจจัยการให้ตรงได้ตามธรรมดาของตนย่อมไม่มี สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้พลาดในปัจจัยทั้งหลายไม่สามารถทำปัจจัยให้ตรงได้ ย่อมยุ่งเหยิงผูกเป็นปมด้วยสามารถทิลุ ๖๒ เหมือนด้ายยุ่งผสมน้ำข้าวบुकลทูปด้วยหวาย ย่อม

มะเกลือผูกเป็นปมในที่นั้นๆ ฉะนั้น กิเลสพวกใดพวกหนึ่ง อาศัยทิวี่ทั้งหลาย
ทั้งหมด ไม่สามารถทำปัจจัยการให้ตรงได้แน่แท้. บทว่า **คุณคณฺฐิกขาตา**
คือค้ายผสมน้ำข้าวของช่างหูก ท่านกล่าวว่า เป็นปมคุดกลุ่มค้าย อาจารย์
พวกหนึ่งกล่าวว่า รั้งของสกุณินั้นชื่อคุณะ (เครื่องผูก) ดังนี้บ้าง ของยุงแม่
ทั้งสองอย่างนั้นพึงประกอบโดยนัยก่อนนั้นแล้ว เป็นการยากที่จะทำปลายให้
เสมอปลาย ท่านให้เสมอต้นได้ ดังนี้. บทว่า **มฺลฺลชปฺพพฺพชฺฐตา** คือ เป็น
คุดหญาวมงกระต่ายและคุดหญาปล้อง หมูสัตว์นี้ไม่สามารถทำปัจจัยการให้ตรงได้
เป็นผู้มีปมด้วยอำนาจของทิวี่ ย่อมไม่พิน อบาย ทุกติ วินิบาต สงสาร เหมือน
ถือเชือกที่เขาทาบหญาเหล่านั้นแล้วทำเป็นเชือก ครั้นถึงคราวเชือกเก่าก็จะตกลง
ในที่ไหนๆ จึงเป็นการยากที่จะทำให้ปลายเสมอปลาย ทำโคนให้เสมอโคนได้
เพราะไม่รู้ว่ นี้ปลาย นี้โคน ของเชือกเหล่านั้น ฉะนั้น บุคคลวางเชือก
เมื่อนั้นไว้ในงานของบุรุษเฉพาะตัว พึงสามารถทำให้ตรงได้ กิเลสเหล่าอื่น
เว้นพระโพธิสัตว์ทั้งสององค์เสีย ชื่อว่าสามารถจะทำปัจจัยการให้ตรงตาม
ธรรมคาของตน ย่อมไม่มี.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อปาโย** ได้แก่ นรก กำเนิดเดียรัจฉาน
เปรตวิสัย และอสุรกายทั้งหลาย จริงอยู่ แม้ทั้งหมดเหล่านั้นท่านกล่าวว่า อบาย
เพราะไม่มีความเจริญกล่าวคือ วุฒิ อนึ่ง ชื่อว่าทุกติ เพราะเป็นทางไปแห่งทุกข์
ชื่อว่าวินิบาต เพราะตกจากการตั้งขึ้นแห่งความสุข. ส่วนท่านนอกนี้กล่าวว่า

ลำดับแห่งชั้นฐ ธาตุ และอายตนะ

ยังเป็นไปไม่ขาดสาย ท่านกล่าวว่า สงสาร.

หมูสัตว์ย่อมไม่พิน คือไม่ก้าวล่วง แม้ทั้งหมดนั้น ลำดับนั้นแล
หมูสัตว์ ถือจุดติและปฏิสนธิบ่อยๆ อย่างนี้ คือ จากจุดติ ถึง ปฏิสนธิ จากปฏิ
สนธิถึงจุดติ ย่อมหมุนเวียนเปลี่ยนไปในภพทั้งหลาย ๓ ในกำเนิดทั้งหลาย ๔

ในคติทั้งหลาย ๕ ในวิญญานฐิติทั้งหลาย ๗ ในสัตตาวาสทั้งหลาย ๘ คุณเรือ ถูกลมซัดไปในมหาสมุทรและคุณโคที่ถูกเทียมในเครื่องยนต์ ด้วยประการดังนี้ พึงทราบทั้งหมดนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะยังท่านพระอานนท์ให้คลาย ความคิดจึงตรัสแล้ว.

บัดนี้ เพราะสุตฺตฺรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มด้วยบททั้งสองนี้แล้ว คุณก่อนอานนท์ ปฏิจฺจสมุปบาทนี้เป็นของลึกลับซึ่งและสัตว์ทั้งหลายเกิดเป็นผู้ยุ่ง คุณดำยของช่างหูก ดังนี้ ฉะนั้น เมื่อทรงปรารภเทศนาเพื่อเห็นความลึกลับซึ่งของ ปัจจยาการ โดยสืบเนื่องนี้ก่อนว่า คุณก่อนอานนท์ ปฏิจฺจสมุปบาทนี้เป็นของลึกลับซึ่ง จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า ชราและมรณะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยดังนี้.

ปัจจัยแห่งชราและมรณะนี้ ชื่อ **อิทัปปัจจย** (มีสิ่งนี้เป็นปัจจัย)

เพราะฉะนั้น ชราและมรณะจึงมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย คุณก่อนอานนท์ มีบุคคลผู้เป็น บัณฑิตตามแล้วอย่างนี้ว่า ปัจจัยของชราและมรณะมีอยู่หรือ ชราและมรณะ พึงมีสิ่งใดเป็นปัจจัย ไม่ควรปฏิบัติโดยอาการที่พึงเป็นผู้หนึ่งต่อปัญหา เพราะ เมื่อมีผู้กล่าวว่า นั่นชิวะ นั่นสรีระ แล้วควรกำหนดไว้ หรือควรจะกล่าวว่า ข้อนี้พระตถาคตไม่ทรงพยากรณ์ ดังนี้ ฉะนั้น ควรกล่าวแก่เขาว่า มิโดยส่วน เดียวเท่านั้น เหมือนอย่างเมื่อมีผู้กล่าวว่า จักขุเที่ยง หรือไม่เที่ยง ควรกล่าว โดยส่วนเดียวเท่านั้นว่าไม่เที่ยง เมื่อมีผู้กล่าวอีกว่า ชราและมรณะมีอะไรเป็น ปัจจัย ชราและมรณะ ย่อมมีเพราะปัจจัยอะไร ดังนี้ ควรกล่าวแก่เขาดังนี้ว่า ชราและมรณะมีชาติเป็นปัจจัย อธิบายว่า ควรกล่าวอย่างนี้ ในบททั้งหมด มีนัยอย่างนี้ ก็บทนี้ว่า ผัสสะ มีนามรูปเป็นปัจจัย เพราะเมื่อกล่าวว่ามิ สพายตนะเป็นปัจจัย เป็นอันรับสัมผัสอันเป็นผล ๖ มีจักขุสัมผัส เป็นต้น แต่ ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะแสดงความพิเศษของปัจจัยที่เกิดขึ้น รับบ้าง ไม่รับบ้าง ด้วยบทนี้ว่ามี สพายตนะ เป็นปัจจัย ดังนี้ และปัจจัย

อันวิเศษ แม้อย่างอื่นของผัสสะ มากเกินกว่า สพายตนะ ฉะนั้น พึงทราบวา
พระองค์ตรัสไว้แล้ว ถ้ามว่า ก็ด้วยวาระนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอะไรไว้
ตอบว่า ตรัสเหตุแห่งปัจจัยทั้งหลายไว้ จริงอยู่ พระสูตรนี้ท่านกล่าวว่า มหา-
นิทาน เพราะกระทำปัจจัยทั้งหลาย ให้ไม่มีปัจจัย ไม่ให้มีความพัวพัน ไม่
ให้มีกมลแล้ว จึงกล่าวไว้ บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงความเป็นปัจจัยเหล่านั้น เป็น
ปัจจัยแท้จริง ไม่เป็นอย่างอื่น จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า ชราและมรณะ มีชาติ
เป็นปัจจัย เรากล่าวอธิบายคำนี้ไว้ด้วยประการดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปริยาเยน คือโดยเหตุ. บทว่า สพุเพน สพุพ
สพุพลา สพุพ (ทั่วทุกหนแห่ง) ทั้งสองบทนี้เป็นนิบาต อธิบายบทนั้นว่า
ฉิวา ชื่อว่าชาติทั้งหมด ไม่เพียงมีโดยอาการทั้งหมด ไม่เพียงมีโดยสภาวะทั้งหมด
ดังนี้ แม้ในภพเป็นต้น พึงทราบโดยนัยนี้แล. บทว่า กสฺสจฺจ นี้ เป็นคำ
ไม่แน่นอน คือ แก่ใครๆ ในเทวโลกเป็นต้น แม้บทนี้ว่า กิมุหิจิ ก็เป็นคำ
ไม่แน่นอนเหมือนกัน คือ ในที่ไหนๆ ในภพทั้ง ๕ มี กามภพเป็นต้น. บทว่า
เสยฺยถิทํ เป็นนิบาต ในอรรถว่า กำหนดในความไม่แน่นอน และขยาย
ความย่อออกไป บทนั้นมีอธิบายว่า เราจักขยายความแห่งบทที่เรากล่าวไว้แก่
ใครๆ ในที่ไหนๆ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขยายความนั้น จึงตรัสคำเป็น
อาทิว่า เพื่อความเป็นเทวดาแห่งพวกเทวดา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เพื่อความเป็นเทวดาแห่งเทวดาทั้งหลาย พวก
เทวดาท่านกล่าวว่า เทวา โดยกำเนิดของชั้นเพื่อความเป็นเทวดาแห่งเทวดา
ทั้งหลาย พึงทราบความในบททั้งปวงโดยนัยนี้แล้ว ก็หากว่า ชาติจักไม่มี
ทั่วไปทุกหนแห่ง ดังนี้ ก็ในบทเหล่านี้บทว่า เทวา คืออุปปีตติเทพ (ผู้
เกิดขึ้น). บทว่า คนฺธพฺพา คือเทวดาที่สิ่งอยู่ตามโคนไม้และต้นไม้ เป็นต้น.
บทว่า ยกฺขา คือ พวกอมมนุษย์. บทว่า ภูตา คือสัตว์ที่เกิดแล้ว พวกใด

พวกหนึ่ง. บทว่า ปกฺขิโน คือ นกพวกใดพวกหนึ่ง มีกระดูกเป็นปีกก็ดี มีหนังเป็นปีกก็ดี มีขนเป็นปีกก็ดี. บทว่า สิริสฺปา คือสัตว์พวกใดพวกหนึ่ง เลื้อยคลานไปบนแผ่นดิน. บทว่า เตลฺลํ เตลฺลํ คือ บรรดาเทวดาและคนธรรพ์ เป็นต้นเหล่านั้นๆ. บทว่า ตตฺตตฺตาย คือ เพื่อความเป็นเทวดาและคนธรรพ์ เป็นต้น. บทว่า ชาตินิโรธา ความว่า เพราะปราศจากชาติ เพราะไม่มีชาติ.

แม้บททั้งหมดมีอาทิว่า เหตุคั้งนี้เป็นไฉนของเหตุนี้แล จริงอยู่ เพราะเหตุ ย่อมปรารถนา ย่อมเป็นไป เพื่อต้องการผลของตน ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เหตุคั้งนี้ เพราะมอบผลนั้นให้จุมอบให้ด้วยคำว่า ท่านทั้งหลายจงรับผลนี้เถิด คั้งนี้ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวนิทาน เพราะผลย่อมตั้งขึ้น คือ ย่อมเกิดขึ้นจากเหตุนี้และอาศัยเหตุนี้ ย่อมถึง คือ ย่อมเป็นไป ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สมุทฺย และ ปัจจย คั้งนี้ ในบททั้งหมดมีนัยนี้ อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ยทิตฺ ในบทนี้ว่า ยทิตฺ ชาติ คั้งนี้เป็นนิบาต ฟังทราบความแห่งนิบาตนั้น โดยอนุรูปแก่ลึงค์ในบททั้งหมด ก็ในที่นี้มีอธิบายบทนี้อย่างที่ว่า ยา เอสา คั้งนี้ จริงอยู่ ความเกิดแห่งชราและมรณะ ย่อมเป็นปัจจยแห่งที่สุดของอุปนิสัย

ท่านกระทำการกำหนดโอกาสในบทแห่งภพด้วยบทนี้ว่า กิมฺหิจิ (ในภพ ไหนๆ) ในบทนั้นฟังทราบว่า กามภพ ในภายใน กระทำที่สุดอเวจีในเบื้องต้น กระทำเทวโลกชั้นปรนิมมิตตวัตติในเบื้องบน ในอุปปัตติภพก็มีนัยนี้ แต่ในบทนี้ควรเป็นกรรมภพ เพราะกรรมภพนั้นเป็นปัจจยแห่งที่สุดของอุปนิสัยของชาติ แม้ในบทแห่งอุปาทาน เป็นต้น ฟังทราบว่าท่านกระทำการกำหนดโอกาสด้วยบทนี้ว่า กิมฺหิจิ คั้งนี้

ในบทว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจย จึงมีภพนี้ ความว่า กามุปาทาน เป็นปัจจยแห่งกรรมภพ ๓ และอุปปัตติภพ ๓ แม้บทที่เหลือก็อย่างนั้น ฟังทราบภพ ๒๔ มีอุปาทานเป็นปัจจย กรรมภพ ๑๒ ย่อมได้ในบทนี้โดยตรง

อุปาทานแห่งกรรมภพเหล่านั้น เป็นปัจจัยแห่งที่สุดของสหชาติบ้าง แห่งที่สุดของอุปนิสัยบ้าง.

บทว่า **รูปตมฺหา** คือความอยากในรูปารมณ์ ในสัททตัมหาเป็นต้น ก็มีนัยนี้ ก็ตัมหานี้ก็นัยยอมเป็นปัจจัย แห่งที่สุดของสหชาติบ้าง แห่งที่สุดของอุปนิสัยบ้าง ของอุปาทาน.

ในบทว่า ปัจจัยแห่งตัมหา ก็คือเวทนานี้ ความว่า วิบากเวทนายอมเป็นปัจจัยแห่งที่สุดของอุปนิสัยของตัมหา เวทนาอย่างอื่นก็เป็นปัจจัยแม้โดยประการอื่น.

ก็ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงตัมหาเบื้องต้นอันมีวิภูฏะเป็นมูล บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงถึงตัมหาอันเป็นความฟุ้งซ่าน ด้วยบททั้งหลาย ๘ จุจบุคคฺลทฺพที่หลัง หรือจับที่ผมแล้วปลัดกคนที่กำลังร้องขอชีวิต ออกจากทาง จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า คู่ก่อนอนนทฺ ก็ด้วยประการดังนี้แล คำนี้คือเพราะอาศัยเวทนาจึงเกิดตัมหาดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตมฺหา** ความว่าตัมหา มี ๒ อย่างคือ เอสนาตัมหา และ เอลิตตัมหา บุคคลเดินไปสู่ทางแพะและทางขวากเป็นต้นแล้ว เสาะแสวงหาโกกะทั้งหลายด้วยตัมหาใด ตัมหานี้ชื่อเอสนาตัมหา ตัมหาใดแม้เมื่อบุคคลเสาะแสวงหาได้แล้ว ตัมหานี้ก็ชื่อว่าเอลิตตัมหา แม้ทั้งสองคำนั้นก็ชื่อของตัมหาอันเป็นความฟุ้งซ่านนั่นเอง เพราะฉะนั้น ตัมหา ๒ อย่างนี้ อาศัยเวทนาจึงชื่อว่าเกิดตัมหา. บทว่า **ปริยเสนา** คือการแสวงหาอารมณ์มีรูปเป็นต้น เพราะว่าการแสวงหานั้นยอมเป็นการระลึกถึงตัมหา. บทว่า **ลาโภ** คือการได้อารมณ์มีรูปเป็นต้น เพราะว่าการได้นั้นยอมเป็นการระลึกด้วยการแสวงหา.

วินิจจัยมี ๔ อย่างคือ ญาณ ตัณหา ทิฐิและวิตก. ในวินิจจัยเหล่านั้น
พึงรู้วินิจจัย อันเป็นความสุข ครั้นรู้วินิจจัย อันเป็นสุขแล้วพึงเพียรหาความสุข
ในภายใน นี่คือนุญตวินิจจัย. ความวิปริตแห่งตัณหา ๑๐๘ มาแล้วอย่างนี้ว่า
บทว่าวินิจจัย ได้แก่วินิจจัย ๒ อย่างคือตัณหาวินิจจัยและทิฐิวินิจจัย ชื่อว่า
ตัณหาวินิจจัย. ทิฐิ ๖๒ ชื่อว่าทิฐิวินิจจัย. วิตกที่ท่านกล่าวว่าเป็นวินิจจัย ในที่นี้มา
แล้วในสักกปัญหสูตรนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้เป็นใหญ่กว่าทวยเทพ ฉันทะ คือความ
พอใจแล มีวิตกเป็นเหตุดังนี้ ก็คนทั้งหลายได้ทราบแล้วย่อมตัดสินว่า น่าพอใจ
และไม่น่าพอใจ ดีและไม่ดีด้วยวิตกอย่างเดียว บุคคลดำริว่า เราจักมีลาภเท่านั้น
เพื่อต้องการรูปรามณ์ เราจักมีลาภเท่านั้นเพื่ออารมณ์มีสัททารมณเป็นต้น จักมี
แก่เราเท่านั้น จักมีแก่ผู้อื่นเท่านั้น เราจักใช้สอยเท่านั้น เราจักเก็บเท่านั้นดังนี้
ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อาศัยลาภ จึงตัดสิน.

บทว่า **ฉนุทธาโล** ความว่า รากะอย่างอ่อนและรากะอย่างแรง ย่อม
เกิดขึ้นในวัตถุที่ตรึงแล้ว ด้วยอกุศลวิตกก็บทนี้เป็นตัณหาในที่นี้. บทว่า
ฉนุโท เป็นชื่อของรากะอย่างอ่อน. บทว่า **อชฺโณสถาน** คือการลงความ
เห็นอย่างแรงว่า เราของเราดังนี้. บทว่า **ปริคฺคโห** คือทำการยึดถือด้วยสามารถ
ตัณหาและทิฐิ. บทว่า **มจฺฉริย** ความว่า เพราะทนไม่ได้ต่อความเป็นของ
ทั่วไปด้วยคนอื่น ด้วยเหตุนี้ตนเอง ท่านโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวอรรถ
แห่งคำของบทนี้ว่า ท่านกล่าวว่า **มจฺฉริย** เพราะความที่ตั้งใจว่าสิ่ง
อัศจรรย์นี้จึงเป็นของเราผู้เดียว จงอย่าเป็นของผู้อื่นเลยดังนี้. บทว่า **อารกฺโข**
คือ การป้องกัน อย่างดีด้วยสามารถการปิดประตูและใส่ไว้ในหีบเป็นต้น.

ชื่อว่าอริกรรมเพราะอรรถว่าทำให้ยัง บทนี้เป็นชื่อของเหตุ. บทว่า
อารกฺขาธิกรณ (เรื่องราวในการป้องกัน) เป็นภวนปุงสกะ (ไม่มีเพศ)
อธิบายว่า เหตุแห่งการป้องกัน ในการถือไม้เป็นต้น การถือท่อนไม้ เพื่อห้าม

ผู้อื่น ชื่อ ทณฺหาทานํ การถือมีคมีคมข้างเดียวเป็นต้น ชื่อ สตุถาทานํ. บทว่า กลโห คือทะเลาะทางกายบ้าง ทะเลาะทางวาจาบ้าง ความพิโรธมีมาก่อน ๆ ชื่อว่า วิคคหะ (ความทะเลาะกัน) มีมาตอนหลัง ๆ ชื่อ วิวาท (การโต้เถียงกัน). บทว่า ตูว์ ตูว์ เป็นคำไม่เคารพ คือพูด มิ่งมิ่ง.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงตณฺหาอันเป็นความฟุ้งเฟ้อนั้น แม้โดยนัยปฏิโลมจึงทรงปรารภ บทว่า อารกฺษาธิกรณํ (เหตุแห่งการป้องกัน) ทรงกลับการแสดง. ในบทเหล่านั้น บทว่า กามตณฺหา ได้แก่ความอยาก ในรูปเป็นต้น อันเกิดขึ้นแล้วด้วยสามารถระกัธอันประกอบด้วยกามคุณ ๕. บทว่า ภวตณฺหา คือระกัธสหระคต ด้วยสัสสตทิลฺลิจฺฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง). บทว่า วิภวตณฺหา คือระกัธสหระคตด้วยอุจฺเจททิลฺลิจฺฐิ (ความเห็นว่าสูญ).

บทว่า อิม เทว ธมฺมา คือธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ คือ ตณฺหามีวิภูฏะ เป็นราก และตณฺหาอันฟุ้งเฟ้อ. บทว่า ทวฺเยน ความว่า ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ แม้ถึงความเป็นอันเดียวกันโดยลักษณะของตณฺหา ก็ย่อมเป็นการรวมเป็นอันเดียวกันกับเวทนา โดยส่วน ๒ ด้วยสามารถตณฺหามีวิภูฏะเป็นราก และตณฺหาอันฟุ้งเฟ้อ อธิบายว่า ธรรมทั้งหลายเหล่านี้มีปัจจัยร่วมกัน โดยมีเวทนา เป็นปัจจัย จริงอยู่ การรวมกันมี ๓ อย่างคือ การประชุมรวมกัน การรวมสหชาติ การรวมปัจจัย ในบทเหล่านั้น บทนี้ว่า ครั้งนั้นแล การรวมชาวบ้านเหล่านั้น ทั้งหมดย่อมมีขึ้นดังนี้ ชื่อว่า การประชุมรวมกัน ถ้อยคำนี้ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ มีฉันทะเป็นราก มีผัสสะเป็นที่เกิด มีเวทนาเป็นที่รวม ชื่อรวมสหชาติ ก็พึงทราบบทนี้ว่า การรวมเป็นอันเดียวกันกับเวทนาโดย ๒ ส่วน ชื่อว่ารวมปัจจัย.

ผัสสะทั้งหมดมีจักขุสัมผัสเป็นต้น เป็นผัสสะอันเป็นผลอย่างเดียวกัน
ผัสสะเหล่านั้น เว้นผัสสะอันเป็นผลแห่งโลกุตตระ ๔ ที่เหลือย่อมเป็นผัสสะ
๓๒ ก็ในบทว่า ยทิท ผลิตฺโต นี้ โดยมากผัสสะย่อมเป็นปัจจัยแห่งเวทนา.

ท่านกล่าวอาการทั้งหลาย ในบทว่า เยหิ อานนฺท อากาเรหิ เป็น
ต้น เป็นสภาพไม่ใช่เช่นเดียวกัน และกันแห่งเวทนาเป็นต้น ท่านแสดงอาการ
เหล่านั้นไว้ด้วยดี ชื่อว่าลึงค์ (เพศ) เพราะถึงความเสื่อมโทรม ชื่อว่านิमित
เพราะเหตุคือรู้เรื่องนั้น ๆ ชื่ออุทเทศ เพราะควรแสดงอย่างนั้น ๆ เพราะฉะนั้น
ในบทนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ คู่ก่อนอานนท การบัญญัตินามกาย อันเป็นที่ประชุม
ของนามย่อมมีได้ด้วยอาการเพศ นิमित อุเทศ เมื่อมีอุเทศแห่งเวทนาว่าเวทนา
ในอาการรู้สึก ในเพศรู้สึก ในนิमितรู้สึก เมื่อมีอุเทศแห่งสัญญาว่า สัญญาใน
อาการรู้พร้อม ในเพศรู้พร้อม ในนิमितรู้พร้อม เมื่อมีอุเทศแห่งสังขารทั้ง
หลายว่า เจตนาแห่งสังขารทั้งหลาย ในอาการแห่งเจตนา ในเพศแห่งเจตนา
ในนิमितแห่งเจตนา เมื่อมีอุเทศแห่งวิญญาณว่า วิญญาณในอาการรู้แจ้ง ใน
เพศรู้แจ้ง ในนิमितรู้แจ้งดังนี้ ย่อมเป็นการบัญญัตินามกายว่าเป็นนามกาย
เมื่อไม่มีอาการเป็นต้น ในเวทนาเป็นต้น อันเป็นเหตุให้บัญญัตินามกาย การ
สัมผัสเพียงแต่ชื่อในรูปกาย จึงพึงปรากฏได้บ้างไหม มโนสัมผัสอันใดที่เป็น
ไวพจน์ของการสัมผัสเพียงแต่ชื่อในมโนทวาร กระทบจันท์ ๔ ให้เป็นวัตถุแล้ว
จึงเกิดขึ้น มโนสัมผัสนั้นจะพึงปรากฏในรูปกาย พึงกระทบประสาททั้ง ๕ ให้
เป็นวัตถุแล้วพึงเกิดขึ้นได้บ้างไหมดังนี้ ลำดับนั้น ท่านพระอานนทเมื่อไม่ยอม
รับการเกิดขึ้นแห่งสัมผัสนั้นจากรูปกาย คุณเมื่อไม่มีต้นมะม่วงก็ไม่รับการเกิดขึ้น
ของผลมะม่วงสุกจากต้นชมพู ฉะนั้น จึงกราบทูลว่า โน เหน็ด ภนฺเต ดังนี้.

ในปัญหาที่ ๒ พึงทราบความแห่งอาการเป็นต้น ด้วยสามารถอาการ
แห่งความสลาย เพศแห่งความสลาย นิमितแห่งความสลาย และด้วยสามารถ

แห่งการยกขึ้นว่ารูปดังนี้. บทว่า **ปฏิมสมผลโส** คือ การสัมผัสการทำรูป
ขั้นอันเป็นไปกับด้วยความกระทบให้เป็นวัตถุแล้วเกิดขึ้น แม้ในบทนี้พระเถระ
เมื่อไม่รับการเกิดขึ้นแห่งสัมผัสนั้นจากนามกาย คุณเมื่อไม่มีต้นชมพูก็ไม่รับการ
เกิดขึ้นแห่งผลชมพูสุก จากต้นมะม่วง ฉะนั้น จึงกราบทูลว่า โน เหน้ ภูเต
ดังนี้.

ในปัญหาที่ ๓ ท่านกล่าวไว้เหมือนปัญหาทั้งสองนั้นแล ในปัญหาที่
๓ นั้น พระเถระเมื่อจะไม่รับความเกิดขึ้นแห่งผัสสะแม่ทั้งสอง ในความไม่มี
แห่งนามรูป คุณไม่รับการเกิดขึ้นของผลมะม่วงสุก และผลชมพูสุกบนอากาศ
ฉะนั้น จึงกราบทูลว่า โน เหน้ ภูเต ดังนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปัจจัย
แต่ละอย่าง ๆ แห่งผัสสะทั้งสองอย่างนี้ บัดนี้ เพื่อทรงแสดงความที่ผัสสะแม่
ทั้งสองเหล่านั้น เป็นปัจจัยแห่งนามรูปโดยไม่ต่างกัน จึงทรงปรารภปัญหาที่ ๔
ว่า **เยหิ อานนุท อากาเรหิ** (ดูก่อนอานนทด้วยอาการเหล่าใด) ดังนี้.

บทว่า **ยทิต्ถ นามรูป** คือ นามรูปนี้ใด อธิบายว่า นามรูปในทวาร
แม่ทั้ง ๖ นี้ใด นี้แล เป็นเหตุ นี้แล เป็นปัจจัย ดังนี้ จริงอยู่ จักขุเป็นต้น
และรูปารมณเป็นต้น ในจักขุทวารเป็นต้น เป็นรูป ธรรมที่ประกอบกันเป็น
นาม ผัสสะนั้นแม่ ๕ อย่าง อย่างนี้ด้วยประการดังนี้ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย
จึงมีผัสสะ แม่ในมโนทวาร หทยวัตถุและรูปย่อมเป็นอารมณ์เป็นรูป สัมป-
ยุตธรรม และสิ่งไม่มีรูปย่อมเป็นอารมณ์เป็นนาม ด้วยประการฉะนี้อย่างนี้
แม้มโนสัมผัสก็พึงทราบว่าเป็นนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดสัมผัส ก็แต่ว่า
นามรูปโดยมากย่อมเป็นปัจจัยแห่งผัสสะนั้น.

บทว่า **น โอกกมิสสุต** ความว่า วิญญาณจักไม่เป็นไปด้วยสามารถ
แห่งปฏิสนธิ คุณเข้าไปแล้วเป็นไปอยู่. บทว่า **สมุจฺฉิสสุต** ความว่า เมื่อ
ปฏิสนธิวิญญาณไม่มี นามรูปส่วนที่เหลือบริสุทธิเป็นนามรูปที่ตัดขาดเจือปน

จักเป็นไปด้วยความเป็นกละเป็นต้น ภายในท้องของมารดาได้บ้างไหม. บทว่า **โอกุमितฺวา โอกุमितฺสส** ความว่า วิญญาณจักหยั่งลงด้วยสามารถปฏิสนธิ แล้วล่องเลยไปคือดับไปด้วยสามารถจติ. ก็ความดับแห่งวิญญาณนั้น ย่อมไม่มีความดับแห่งจิตนั้นแล จากนั้นวิญญาณย่อมไม่มีความดับแห่งจิตดวงที่ ๒ และที่ ๓. จริยอยู่ กรรมรูป ครบ ๓๐ อันตั้งขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิจิตย่อมเกิด เมื่อกรรมรูปเหล่านั้นตั้งอยู่นั้นเอง ภวังคจิต ๑๖ เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป. ไม่มีอันตรายแก่ทารกผู้ถือปฏิสนธิในระหว่างนั้น หรือแก่มารดาของทารกนั้น เพราะอันตรายนี้ชื่อว่ายังไม่มีโอกาส. ก็หากว่ารูปที่ปรากฏขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิจิตสามารถเพื่อให้ปัจจัยแก่ภวังคจิตดวงที่ ๑๗ ได้ ความเป็นไปย่อมดำเนินต่อไป ประเวณีย่อมสืบต่อ. ก็หากว่าไม่สามารถ ความเป็นไปย่อมไม่ดำเนินต่อไป ประเวณีย่อมไม่สืบต่อ ชื่อว่าล่องเลยไป. ท่านหมายถึง การล่องเลยไปนั้น จึงกล่าววว่า **โอกุमितฺวา โอกุमितฺสส** (หยั่งลงแล้วล่องเลยไป) ดังนี้. บทว่า **อิทฺตตฺตตาย** คือเพื่อความเป็นอย่างนี้ อธิบายว่า เมื่อความเป็นขั้น ๕ บริบูรณ์แล้วอย่างนี้.

บทว่า **ทหรสฺเสว สโต** คือยังอ่อนนั่นเอง. บทว่า **โวจฺฉิขุชิสฺสตี** คือขาดความสืบต่อ. บทว่า **วฺชฺชตี วิรุพฺหี เวปฺปุลฺล** (ความเจริญงอกงาม ไพบูลย์) ความว่า เมื่อวิญญาณขาดความสืบต่อ นามรูปบริสุทธีจักตั้งขึ้น แล้วถึงความเจริญในปฐมวัย ความงอกงามในมัชฌิมวัย ความไพบูลย์ในปัจฉิมวัยบ้างได้ไหม อธิบายว่า นามรูปจักถึงความเจริญ ความงอกงาม ความไพบูลย์ โดยมีอายุถึง ๑๐ ปี ๒๐ ปี ฯลฯ ๑,๐๐๐ ปี ได้บ้างไหม.

บทว่า **ตสฺมาติหานนฺท** ความว่า เพราะวิญญาณนั้นแลเป็นปัจจัย แห่งนามรูปนั้น ในการถือปฏิสนธิในท้องมารดาบ้าง ในขณะที่อยู่ในท้องบ้าง ในขณะที่ออกจากท้องบ้าง ในเวลาที่มีอายุ ๑๐ ปี ในการเป็นไปบ้าง ฉะนั้น

นี่เป็นเหตุ. นี่เป็นปัจจัยแห่งนามรูป คือ วิญญาณ วิญญาณย่อมเป็นปัจจัยแห่งนามรูป คุณบุคคลกล่าวถึงนามรูปอย่างนี้โดยความว่า ท่านชื่อนาม ท่านชื่อรูป ท่านชื่อนามรูปดังนี้ ใครทำนามรูปนั้น เราทำมิใช่หรือ ก็หากว่า เมื่อเราเป็นปุเรจาริกไม่ถือปฏิสนธิในท้องของมารดา ท่านพึงเป็นนาม พึงเป็นรูป หรือพึงเป็นนามรูป พวกเราพึงรู้กำลังของท่านเหมือนอย่างว่า พระราชาเมื่อจะทรงข่มขู่บริษัของพระองค์ พึงตรัสว่า เจ้าเป็นอุปราช เจ้าเป็นเสนาบดี ดังนี้ ใครตั้งเจ้า เราตั้งเจ้ามิใช่หรือ ก็หากว่าเมื่อเราไม่ตั้งเจ้า เจ้าจะพึงเป็นอุปราชหรือพึงเป็นเสนาบดี ตามธรรมดาของตน เราพึงรู้กำลังของเจ้า ฉะนั้นก็วิญญาณนี้นั้น โดยมากย่อมเป็นปัจจัยแห่งนามรูป.

บทว่า **ทุกขสมุทฺถสมฺภโว** คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์. บทว่า **ยทิทํ นามรูปํ** ความว่า นามรูปนี้ใด นี่เป็นเหตุ นี่เป็นปัจจัย แม้นามรูปก็คุณบุคคลกล่าวถึงวิญญาณอย่างนี้โดยความว่า ท่านเป็นปฏิสนธิวิญญาณ ใครทำปฏิสนธิวิญญาณ เราทำมิใช่หรือ ก็หากท่านไม่อาศัยชั้น ๓ และหทยวัตถุ จะพึงชื่อว่าปฏิสนธิวิญญาณ เราพึงเห็นความที่ท่านเป็นปฏิสนธิวิญญาณ ดังนี้เหมือนอย่างว่า ราชบุรุษทั้งหลายพึงทูลกะพระราชาผู้ทรงข่มขู่ว่า พระองค์เป็นพระราชา ใครตั้งพระองค์ พวกข้าพระพุทธเจ้าพระองค์มิใช่หรือ ก็หากว่าเมื่อข้าพระพุทธเจ้าไม่ดำรงอยู่ในตำแหน่งอุปราช ในตำแหน่งเสนาบดี พระองค์พึงเป็นพระราชาพระองค์เดียวเท่านั้น พวกข้าพระพุทธเจ้าพึงเห็นความเป็นพระราชาของพระองค์ ดังนี้ ฉะนั้น ก็และนามรูปนี้นั้น โดยมากย่อมเป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ. บทว่า **เอตฺตาวตฺตา โข** ความว่า เมื่อวิญญาณเป็นปัจจัยแห่งนามรูป เมื่อนามรูปเป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ เมื่อทั้งสองเป็นไปด้วยสามารถแห่งความเป็นปัจจัยของกันและกัน ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ วิญญาณและ

นามรูป จึงยังเกิด แต่ ตาย จุตีหรืออุบัติ ชาติเป็นต้น หรือจติปฏิสนธิอื่น ๆ
พึงปรากฏ.

บทว่า อธิวจนปโต (ทางแห่งชื่อ) ความว่า ทางแห่งโวหาร ซึ่งไม่
เห็นความของคำเป็นต้นว่า สิริวัฑฒกะ ธนวัฑฒกะ ตั้งขึ้นไว้เพียงเรียก
ชื่อเท่านั้น. บทว่า นิรุคฺติปโต (ทางแห่งนิรุติ) ความว่า เป็นทางแห่ง
โวหารซึ่งเป็นไปด้วยสามารถการอ้างเหตุแห่งคำเป็นต้นว่า ผู้มีสติเพราะระลึกได้
ผู้มีสัมปชัญญะเพราะรู้ตัว. บทว่า ปญฺญคฺติปโต (ทางแห่งปัญญา) ความว่า
ทางแห่งโวหารซึ่งเป็นไปด้วยสามารถแห่งการให้รู้โดยประการต่าง ๆ ของคำเป็น
อาทิว่า ผู้รู้ ผู้ฉลาด ผู้มีปัญญา ผู้ชำนาญ ผู้คัดค้าน แม้ขันธทั้งหลาย
อันเป็นวัตถุแห่งชื่อเป็นต้น ท่านก็กล่าวด้วยบททั้ง ๓ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า
ปญฺญาจโร (การคาดคะเนด้วยปัญญา) ความว่า พึงคาดคะเนคือพึงรู้. บทว่า
ปัญฺญา. บทว่า วญฺญํ วญฺญติ คือ สังสารวัฏ ย่อมเป็นไป. บทว่า อิตฺถคฺคฺติ
คือความเป็นอย่างนี้ คำนี้เป็นชื่อของขันธบัญญัติ (หมวด ๕ แห่งขันธ). บทว่า
ปญฺญาปนาย คือเพื่อปัญญา ชื่อ อธิบายว่า แม้ขันธบัญญัติก็ย่อมปรากฏ
ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เพื่อต้องการบัญญัตินาม ด้วยบทว่า เวทนา สลฺยา
เป็นต้น. บทว่า ยทฺธิ นามรูปํ สหวิญญาณน ความว่า นี้นามรูปกับ
วิญญาณย่อมเป็นไป เพราะเป็นปัจจัยของกันและกัน ท่านอธิบายว่าด้วยเหตุ
เพียงเท่านั้นดังนี้ นี้นี้เป็นคำที่ถูกนำออกไปในบทนี้.

ด้วยประการดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงอนุสนธิแห่งบทว่า
ดูก่อนอานนทฺ์ ก็ปฏิกิจสมุปบาทนี้เป็นของลึกซึ้ง และปรากฏเป็นของลึกซึ้ง ดังนี้
แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงอนุสนธิแห่งบทว่า ตนฺตาอุลกฺกชาตา (ยุ่งคุด้าย
ของช่างหูก) ดังนี้ ทรงปรารภเทศนามีอาทิว่า กิตฺตาวตา จ (ด้วยเหตุมี
ประมาณเท่าใด) ดังนี้ ในบทเหล่านั้น ในบทว่า รูปิ วา หิ อานนฺทฺ์ ปริตฺตํ

อตฺตานํ คังนี้ ความว่า ผู้ที่บัญญัติอัตตามีรูปนิตหนอย ย่อมถือว่า **กสินนิमित** ที่ยังไม่เจริญเป็นอตฺตา คังนี้ อนึ่ง ผู้ที่บัญญัติอัตตานั้นว่า บางคราวเขียว บางคราวเหลือง คังนี้ ย่อมเป็นผู้มีปกติได้กสินต่าง ๆ ผู้ที่บัญญัติอัตตามี รูปหาที่สุคมิได้ ย่อมถือว่า **กสินนิमित** ที่เจริญแล้วเป็นอตฺตา คังนี้ ก็หรือ ผู้ที่บัญญัติอัตตามีไม่มีรูปนิตหนวย เพิกถอนกสินนิमितที่ยังไม่เจริญแล้วถือโอกาส ที่นิमितสัมผัสแล้ว หรือขั้น ๔ อันเป็นไปในนิमितนั้น หรือเพียงวิญญาณใน ขั้น ๔ เหล่านั้นเท่านั้นว่า เป็นอตฺตาคังนี้ ผู้ที่บัญญัติอัตตามีไม่มีรูปไม่มีที่สุค เพิกถอนกสินนิमितที่เจริญแล้ว ย่อมถือโอกาสที่นิमितสัมผัสแล้ว หรือขั้นอัน เป็นไปในนิमितนั้น หรือเพียงวิญญาณในขั้น ๔ เหล่านั้นเท่านั้น ว่า เป็นอตฺตา คังนี้.

บทว่า **ตฺตฺร** ในบทว่า **ตฺตฺรานนุท** นี้ คือในทิกฺขุ ๔ อย่างนั้น. บท ว่า **เอตฺรหิว** คือ ในบัดนี้มีไช้อื่นจากนี้ ท่านกล่าวคำนี้ด้วยสามารถอุจเจท ทิกฺขุ. บทว่า **ตฺถาภาวี** वा คือสภาพที่เป็นอยู่ในโลกที่อยู่อย่างนั้น ท่านกล่าว คำนี้ด้วยสามารถสัตสตทิกฺขุ. บทว่า **อตฺถ** वा **ปน** **สนฺต** คือ หรือสภาวะอัน ไม่เที่ยงแท้ มีอยู่ มีอยู่. บทว่า **ตตฺตฺตฺย** คือเพื่อความเที่ยงแท้. บทว่า **อุป- กปฺเปตฺตฺตฺมิ** คือเราจักให้ถึงพร้อม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการแย้ง แม้ด้วยบทนี้ เพราะผู้มีวาทะว่า **สุญ** คิดแล้วว่า เราจักยังอัตตาคำที่ไม่เที่ยงแท้ แม้ความจริงไม่สุญของผู้มีวาทะว่าเที่ยงให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ คือ มีสภาพสุญ และเราจักให้ผู้มีวาทะว่าเที่ยงรู้แล้วจักให้เขาถือวาทะว่าสุญอย่าง เดียว แม้ผู้มีวาทะว่าเที่ยงก็คิดแล้วว่าเราจักยังอัตตาคำไม่เที่ยงแท้ แม้ความ จริงไม่เที่ยงให้สำเร็จเพื่อเป็นสภาพที่แท้ คือเพื่อความเป็นสภาพที่เที่ยง และ จักยังผู้มีวาทะว่าสุญให้รู้แล้วให้เขาถือวาทะว่าเที่ยงอย่างเดี๋ยวดังนี้. บทว่า **เอว- สนฺตฺใจ** ความว่า ให้บัญญัติอัตตาคำนี้มีรูปนิตหนอยมีอยู่อย่างนี้. บทว่า **รूपิ**

คือมีปกติ ได้รูปเป็นกสิณ. บทว่า **ปริตตตตานุทิจฺจ อณุเสติ** ความว่า ความเห็นนี้ว่าอัตตานิคน้อย ย่อมนอนเนื่องในสันดาน ก็พึงทราบความเห็น นั้นว่า ความเห็นนั้นย่อมไม่นอนเนื่องจตุเวทียและลดา คือชื่อว่าย่อมนอน เนื่องในสันดานโดยอรรถว่าละไม่ได้. บทว่า **อิจฺจาลํ วจนาย** ความว่า ควร เพื่อจะกล่าวถึงความเห็นเห็นปานนี้ ย่อมนอนเนื่องในบุคคลนั้น ในบททั้งหมด มีนัยนี้ ก็ในบทว่า **อรูปี** นี้ คือมีปกติ ได้รูปเป็นกสิณ พึงทราบความอย่าง นี้ว่า หรือมีอรูพจันท์เป็นโคจร.

ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เป็นอันท่านแสดงพวกถือทิจฺจ ๑๖ จำพวกโดยเนื้อ ความว่า พวกมีลาภ ๔ พวกลูกศิษย์ของผู้มีลาภ ๔ พวกมีความเห็นผิด ๔ ลูก ศิษย์ของพวกมีความเห็นผิด ๔ พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงถึงผู้ที่ บัญญัติอัตตาท่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อทรงแสดงถึงผู้ที่ไม่บัญญัติอัตตาทังตรีศคำ เป็นอาทิว่า **กิตฺตาวตา จ อานนุท** ดังนี้ ถามว่า ก็พวกไหนไม่บัญญัติ ตอบว่า โดยที่แท้พระอรียบุคคลทั้งหมดเท่านั้นไม่บัญญัติ อนึ่ง พระอรียบุคคลผู้ที่เป็นพหูสูต ทรง ๓ ปิฎก ๒ ปิฎก ๑ ปิฎก โดยที่สุตวินิจฉัยเม้นิกายเดียว ด้วยดี บุคคลผู้แสดงธรรมตามที่ได้เรียนบ้าง ผู้ปรารถนาวิปัสสนาบ้าง ย่อมไม่ บัญญัติ เพราะท่านเหล่านั้นมีสัญญาอยู่ว่า กสิณที่มีส่วนเปรียบเทียบกับกสิณที่ มีส่วนเปรียบเทียบกับดังนี้ อธิบายว่า อรูปจันท์ในอรูพจันท์นั้นแล พระผู้มีพระ ภาคเจ้าทรงแสดงถึงผู้ที่ไม่บัญญัติอย่างนี้แล้วบัดนี้ เพราะผู้ที่พิจารณาเห็นด้วย อำนาจทิจฺจย่อมบัญญัติ ก็การพิจารณาเห็นนี้นั้นย่อมมิได้ เพราะยังไม่ละสัคกาย ทิจฺจมีวัตถุ ๒๐ ฉะนั้นเพื่อทรงแสดงถึงสัคกายทิจฺจมีวัตถุ ๒๐ นั้น จึงตรัสอีกว่า **กิตฺตาวตา จ อานนุท** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้นท่านกล่าวสัคกายทิจฺจอันมีเวทนาจันท์เป็นวัตถุ ด้วยบทว่า **ว่า เวทณํ วา हि** ดังนี้.

ท่านกล่าวสักกายทิวินทรีย์อันมีรูปขันธ์เป็นวัตถุด้วยบทนี้ว่า **อปฺปฏิสเวท-**
โน เม อุตฺตา อุตตาของเราไม่ต้องเสวยเวทนา ๆ ดังนี้ ท่านกล่าวสักกาย
ทิวินทรีย์ สัญญาสังขารวิญญานเป็นวัตถุด้วยบทนี้ว่า อุตตาของเรายังเสวยเวทนา
อยู่เพราะอุตตาของเรามีเวทนาเป็นธรรมดา ดังนี้ ก็ขันธ์ทั้ง ๓ หมวดนี้ยังเสวย
เวทนาอยู่เพราะสัมปยุตด้วยเวทนา อนึ่ง อุตตามีเวทนาเป็นธรรมาคือ ไม่มี
การประกอบเป็นสภาวะย่อมมีแก่ขันธ์ทั้ง ๓ นั้น บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ
จะทรงแสดงโทษ ในความเห็นเหล่านั้น จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า **ตฺตฺรานนฺท**
ดังนี้.

บทว่า **ตฺตฺร** **ตฺตฺร** คือในทิวินทรีย์ ๓๐ เหล่านั้น ท่านกล่าวบทเป็นต้นว่า
ยสุมี อานนฺท สมเย ดังนี้ เพื่อชี้โทษเป็นต้นอย่างนี้ว่า บางครั้งมี บางครั้ง
ไม่มี แห่งอุตตาของผู้ที่พิจารณาเห็นว่าเวทนาเป็นอุตตา.

ในบทว่า **อนิจฺจา** เป็นต้น ความว่า เวทนาชื่อว่าเป็นของไม่เที่ยง
เพราะมีแล้วไม่มี ชื่อว่าอันปัจจุปัจจุปรุแต่ง เพราะปรุแต่งขึ้นด้วยเหตุนั้น ๆ ชื่อ
ว่าอาศัยกันเกิดขึ้น เพราะอาศัยปัจจุปัจจุ นั้น ๆ แล้วเกิดขึ้นด้วยเหตุอันชอบ บท
ทั้งหมดมีอาทิว่า **ขโย** เป็นไวพจน์ของการทำลาย จริงอยู่สิ่งใดย่อมแตก สิ่งนั้น
ย่อมสิ้นไปบ้าง เสื่อมไปบ้าง คลายไปบ้าง คับไปบ้าง เพราะฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวคำเป็นอาทิว่า **ขยธมฺมา** ดังนี้. บทว่า **พฺยคา เม** อธิบายว่า อุตตาของ
เราถึงความเสื่อมโทรม คือ ปราศจากไปดับไปดังนี้.

พุทธพจน์ว่า นั้นตนของเราย่อมมีแก่คนคนเดียวเท่านั้น ในกาลแม้
ทั้ง ๓ หรือ จักไม่มีแก่คนที่มิทิวินทรีย์หรือ เพราะธรรมดาเถวัลย์ย่อมไม่มีเป็น
นิจแกต่อไม้ที่เขาเก็บไว้ในกองแกลบ คุณถึงป่าย่อมถือเอาสิ่งอื่นย่อมปล่อยสิ่ง
อื่น. บทว่า **อนิจฺจํ สุขํ ทุกฺขํ โวภินฺนํ** ความว่า บุคคลเมื่อพิจารณาเห็น
เวทนานั้น ๆ โดยวิเศษว่าเป็นอุตตา ย่อมพิจารณาเห็นอุตตาไม่เที่ยงเป็นสุข

และเป็นทุกข์ เมื่อพิจารณาเห็นเวทนาโดยไม่วิเศษว่าเป็นอิตตาย่อมพิจารณาเห็นอิตตาเคลื่อนกล่นมีเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา จริ่งอยู่ เวทนามี ๓ อย่างและมีเกิดขึ้นมีเสื่อมไปเป็นธรรมดา ก็เขาย่อมพิจารณาเห็นเวทนานั้นว่าเป็นอิตตา ด้วยประการฉะนี้ อิตตาของเขาจึงไม่เที่ยง และความเกิดขึ้นแห่งเวทนาทั้งหลายมากย่อมถึงในขณะเดียวกัน แต่เขาย่อมรู้ตามอิตตานี้แล้วว่าไม่เที่ยง ไม่มีเวทนาเป็นอันมากเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงความนี้จึงตรัสว่า เพราะเหตุนี้แหละ ข้อนี้จึงยังไม่ควรที่จะพิจารณาเห็นว่าเวทนาเป็นอิตตาของเราแม้ด้วยคำดังกล่าวแล้วนี้ดังนี้.

บทว่า ยตุถ ปนาวุโส ความว่า ในรูปขันธ์ล้วนก็ยังไม่มีการเสวยอารมณ์ด้วยประการทั้งปวง. บทว่า อปิโน โขตตุถ ความว่า ในรูปขันธ์นั้นคือในคันธาล หรือในหน้าตาอันเว้นเวทนาแล้ว ยังจะพึงเกิดอหังการว่าเป็นเราอย่างนี้อีกหรือ. บทว่า ตสุมาติทานนุท ความว่า เพราะรูปขันธ์ล้วนตั้งขึ้นแล้วยังไม่กล่าวว่าเป็นเรา ฉะนั้น ข้อนี้จึงไม่ควรที่จะพิจารณาเห็นว่าเวทนาเป็นอิตตาของเรา แม้ด้วยคำดังกล่าวแล้วนี้ ในรูปขันธ์ยังจะเกิดอหังการว่าเป็นเราได้หรือ เพราะฉะนั้น ในเวทนาเหล่านั้นในขันธ์ ๓ แม้ขันธ์เดียวควร จะกล่าวอย่างนี้ว่า ข้อนี้เป็นเราดังนี้ได้หรือ อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า เมื่อขันธ์ ๓ เหล่านี้ดับ พร้อมกับเวทนาเพราะเวทนาดับ จะพึงเกิดอหังการว่าเป็นเราหรือเราเป็นนี้ ดังนี้ได้หรือ ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์เมื่อจะไม่ยอมรับข้อนี้ คุณบุคคลไม่ยอมรับความคมกริบของเขากระต่าย ฉะนั้น จึงกราบทูลว่า โนหนตฺ ภนุเต ดังนี้.

ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงอะไร ตรัสถึงวิภูฏะ จริ่งอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสถึงเรื่องวิภูฏะ ในบางแห่งตรัสหัวข้อ อวิชา บางแห่งตรัสหัวข้อตณหา บางแห่งตรัสหัวข้อทิลฺล ในหัวข้อเหล่านั้น

ตรัสหัวข้อวิชาอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่สุดของวิชาไม่ปรากฏมาก่อน ก่อนจากนี้วิชานี้ได้มี แต่ว่าได้เกิดมีแล้วในภายหลัง เพราะเหตุนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตก้าวถึงหัวข้อวิชานี้เช่นนี้ ครั้นแล้ววิชาย่อมปรากฏ เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย จึงมีวิชา. ตรัสหัวข้อคัมภีร์อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่สุดของภคคัมภีร์ไม่ปรากฏมาก่อน ก่อนจากนี้ภคคัมภีร์ได้มี แต่ว่าได้เกิดมีแล้วในภายหลัง เพราะเหตุนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตก้าวถึงหัวข้อคัมภีร์นี้ไว้อย่างนี้ ครั้นแล้วคัมภีร์ย่อมปรากฏ เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย จึงมีคัมภีร์. ตรัสหัวข้อทิฐิไว้อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่สุดแห่งภคทิฐิไม่ปรากฏมาก่อน ก่อนจากนี้ภคทิฐิได้มี แต่ว่าได้เกิดมีแล้วในภายหลัง เพราะเหตุนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตก้าวถึงภคทิฐินี้เช่นนี้ ครั้นแล้ว ภคทิฐิย่อมปรากฏ เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย จึงมีภคทิฐิ ดังนี้ แม้ในภคทิฐินี้ก็เป็นอันตรัสด้วยหัวข้อทิฐิเหมือนกัน. จจริงอยู่ ผู้มีทิฐิถือว่าเวทนา มีสุขเวทนาเป็นต้น เป็นอัตตา. ครั้นจตุตถจากภพนั้น ๆ ในภพ กำเนิด คติ วิญญาณัญญิติ และสัตตवासทั้งปวง ด้วยสามารถการยึดถือว่าเรา ว่าของเรา แล้วไปเกิดในภพนั้น ๆ ย่อมหมุนไปสู่ภูมิเนื่องๆ. คุณเรือถูกลมซัดในมหาสมุทร ไม่สามารถยกศีรษะขึ้นจากวัฏฏะได้เลย.

ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงวัฏฏะด้วยกลามรรคเพียงเท่านั้นแก่ผู้มีทิฐิหลงในปัจจัยการแล้ว. บัดนี้ เมื่อจะตรัสถึงพระนิพพาน จึงตรัสคำมีอาทิว่า ยโต โข อานนุท ภิกขุ ดังนี้.

ก็และพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะพระองค์เป็นผู้ฉลาดในเทศนา ไม่ทรงแต่ต้องวิวิฎฎกถา (เรื่องนิพพาน) กะบุคคลผู้ฟังช้านด้วยสามารถนกรรมเป็นต้น ผู้ทอดทิ้งกรรมฐาน แล้วเมื่อจะทรงปรารภด้วยสามารถบุคคลผู้มี

ปกติอยู่ด้วยสติปัญญา ผู้เป็นการกบฏคนละ จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า ภิกษุยอมไม่พิจารณาเห็นเวทนาว่าเป็นอัตตา ดังนี้.

จริงอยู่ ภิกษุเห็นปานนี้ยอมไม่พิจารณาเห็นเวทนาว่าเป็นอัตตา ย่อมไม่พิจารณาเห็นธรรมเหล่าอื่น เพราะความที่เป็นไปในธรรมทั้งปวง ด้วยสามารถแห่งสัมมสมณญาณที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วโดยนัยมีอาทิว่า รูปร่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ในภายในหรือในภายนอก หยาบหรือตะเอยด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ภิกษุยอมกำหนดรูปทั้งปวง โดยความเป็นของไม่เที่ยง พิจารณาครั้ง ๑ ย่อมกำหนดโดยความเป็นทุกข์ พิจารณาครั้ง ๑ ย่อมกำหนดโดยความเป็นอนัตตา พิจารณาครั้ง ๑ ดังนี้ ภิกษุนั้น เมื่อไม่พิจารณาอยู่เสมออย่างนี้ ว่าอะไรๆ ในโลกไม่น่ายึดมั่นดังนี้ อะไรๆ แม้ธรรมข้อหนึ่งในธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้น ในโลก อันต่างด้วยขันธโลกเป็นต้น ไม่น่ายึดมั่นว่าเป็นอัตตาหรือเกิดในอัตตา ดังนี้. บทว่า **อนุปาทียจ น ปริตสุต** ความว่า ภิกษุเมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้ง แม้ด้วยความสะดุ้งคือ ตัณหา ทิฐิและมานะ. บทว่า **อปริตสุต** คือ เมื่อไม่สะดุ้ง. บทว่า **ปัจจุตตยฺเถว ปรีนิพฺพายติ** ความว่า ย่อมปรีนิพพานด้วยการดับกิเลสด้วยตนเอง. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **จีณา ชาติ** ดังนี้เป็นต้น เพื่อทรงแสดงถึงความเข้าไปแห่งปัจจุเวกขณะของผู้ปรีนิพพานแล้วอย่างนี้.

บทว่า **อิติ สฺวา ทิฏฺฐิ** ความว่า ทิฐิของพระอรหันต์ผู้หลุดพ้นแล้วอย่างนั้นชื่อว่าทิฐิอย่างนี้ บาลีว่า **อิติสฺวา ทิฏฺฐิ** ดังนี้บ้าง. อธิบายว่า ผู้นั้นเป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นผู้หลุดพ้นแล้วอย่างนั้น พึงมีทิฐิอย่างนี้. บทว่า **ตทกฺลฺล** คือ ข้อนั้นไม่สมควร. เพราะเหตุไร. เพราะเมื่อเป็นอย่างนั้นควรกล่าวว่า พระอรหันต์ยอมไม่รู้อะไรๆ ครั้นรู้อย่างนี้แล้วไม่ควรกล่าวจะพระอรหันต์

ผู้หลุดพ้นแล้วว่าจะไม่รู้อะไร ๆ. ด้วยเหตุนั้นแล ในที่สุดแห่งนัย แม้ ๘ อย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ตํ กิสุส เหตุ** ดังนี้.

บทว่า **ยาวตานนุท อธิวจนํ** ความว่า มีโวหาร กล่าวคือชื่อ ตราบใด. บทว่า **ยาวตา อธิวจนปโถ** คือเป็นทางแห่งชื่อเป็นไปอยู่ตราบใด. **จันธํ** อายตนะ หรือธาตุ ยังมีอยู่. ในที่ทั้งหมดมีนัยนี้. บทว่า **ปญญาจโร** คือขั้นบัญญัติที่กำหนดครู้ด้วยปัญญา. บทว่า **ตทภิญญา** คือเพราะรู้อย่างวิญญูชนั้น. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอะไร. ทรงแสดงอนุสนธิของบทว่าด้วยความยุ่งคูด้ายของช่างหูก.

บัดนี้ ผู้ที่ท่านกล่าวว่า ไม่บัญญัติ เพราะไปอยู่ ๆ ชื่อว่าหลุดพ้นจาก ส่วนทั้งสอง หนึ่ง ผู้ที่ท่านกล่าวว่าไม่พิจารณาเห็นเพราะไปอยู่ ๆ ชื่อว่าพ้น ด้วยปัญญา ฉะนั้น เพื่อทรงแสดงบทสรุปและชื่อของภิกษุทั้ง ๒ พวกที่กล่าวแล้วเหล่านั้นจึงตรัสคำเป็นอาทิว่า **คูก่อนอนนทํ วิญญาณฐิติเหล่านี้ ๘ อย่าง.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สตตทา** ท่านกล่าวด้วยสามารถปฏิสนธิ. **วิญญาณฐิติ ๔** ท่านกล่าวไว้ด้วยสามารถแห่งอารมณ์ จักมาในสังคีตีสสูตร. ชื่อว่าวิญญาณฐิติ เพราะมีวิญญาณตั้งอยู่. บทว่า **วิญญาณฐิติ** นี้เป็นชื่อของที่ตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. บทว่า **เทว อายตนา** คือ ที่อยู่อาศัยและที่ตั้ง ๒. ก็บทว่า **อายตนะ** ในที่นี้ท่านประสงค์เอาที่อยู่อาศัย. ด้วยเหตุนั้นแล ท่านจักกล่าวถึงอายตนะ ๒ คือ **อัสสนุญีสัตตตายตนะ** ที่อยู่ของสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา **เนวสัสสนุญานาสัสสนุยตนะ** ที่อยู่ของสัตว์มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่. ถามว่า ก็เพราะเหตุไรท่านจึงถือเอาอายตนะนี้ทั้งหมด. ตอบว่า เพื่อควบคุม **วิญญูชะ**. จริงอยู่วิญญูชะยอมไม่ถึงการควบคุมด้วยสามารถวิญญาณฐิตินันบริสุทธหรือด้วยสามารถอายตนะบริสุทธิ แต่ยอมถึงการควบคุมด้วยสามารถภพกำเนิดคติและสัตตาวาส เพราะฉะนั้น ท่านจึงถือเอาอายตนะนี้ทั้งหมด. บัดนี้ พระ

ศาสดาเมื่อจะทรงจำแนกความนั้น โดยลำดับจึงตรัสคำเป็นอาทิว่า กตมา สตุต
ดังนี้เป็นต้น.

ในบทว่านั่น บทว่า เสยฺยถาปี เป็นนิบาตในอรรถว่าตัวอย่าง.
อธิบายว่า เหมือนอย่างมนุษย์ดังนี้. จริงอยู่ในจักรวาลอันหาประมาณมิได้
เช่นกับหนึ่งไม่มีสอง ด้วยสามารถแห่งวรรณะและถิ่นฐานเป็นต้นของมนุษย์
อันหาประมาณมิได้. ความแปลกกันด้วยอาการเป็นต้นว่า การมองดู การเหยียด
ดู การพูด การหัวเราะ การเดินและการยืน ย่อมมีแก่นี้ นื่องฝาแฝดในที่ไหน ๆ
ย่อมเป็นเช่นเดียวกันโดยวรรณะหรือโดยทรวดทรง เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าว
ว่า นานตฺตกาเย. แต่ปฏิสนธิวิญญูณของสัตว์เหล่านั้นมี ๓ เหตุบ้าง มี ๒
เหตุบ้าง ไม่มีเหตุบ้าง เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ามีสัญญาต่างกัน.

บทว่า เอกจฺเจ จ เทวา คือเทวตาชั้นฉกามาพจร. ก็ในเทวตาเหล่านั้น
บางพวกมีตัวเขียว บางพวกมีวรรณะเหลืองเป็นต้น. แต่สัญญาของเทวตา
เหล่านั้น มี ๒ เหตุบ้าง มี ๓ เหตุบ้าง ไม่มีเหตุบ้าง.

บทว่า เอกจฺเจ จ วินิปาติกา ความว่า เวมานิกเปรต มีอาทิอย่างนี้
ว่า ยักษิณี ชื่อ อุตฺตรมาตา ปิยงฺกรมาตา ปุสฺสमितฺตา ธรรมกุตฺตา ผู้จมอยู่
ในอบาย ๔ ก็กายของเปรตเหล่านั้นมีต่าง ๆ กัน ด้วยสามารถสี่มีสี่เหลือง สีขาว
สีดำ สีทอง สีคร่ำเป็นต้น และด้วยสามารถ ความหอม ความอ้วน สูงและต่ำ.
แม้สัญญาก็มีด้วยสามารถ ทวิเหตุกะ ตិเหตุกะ และอเหตุกะ เหมือนของมนุษย์
ทั้งหลาย. ก็เปรตเหล่านั้นไม่มีศักดิ์ใหญ่เหมือนเทวตา มีศักดิ์น้อยเหมือนคน
กำพร้า ของกิน เสื้อผ้าหาได้ยาก ถูกทุกข์บีบคั้นอยู่. บางพวกได้รับทุกข์ใน
ข้างแรมได้รับสุขในข้างขึ้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ วินิปาติกะ เพราะ
ความเป็นผู้ตกไปจากการสะสมความสุข. ก็ในเปรตเหล่านี้ แม้การตรัสรู้ธรรม
ก็ย่อมมิได้แก่เปรตจำพวกติเหตุกะ. ก็ยักษิณีชื่อปิยงฺกรมาตาได้สดับพระอนุรุธ
เถระผู้สาธยายธรรมอยู่ในเวลาใกล้รุ่ง ตักเตือนบุตรน้อยอย่างนี้ว่า

เจ้าปิยงกรอย่าเอ็ดไป ภิกษุกำลังกล่าว

บทธรรม อีกอย่าง เรารู้บทธรรมาแล้ว จะปฏิบัติ

เพื่อประโยชน์ของเรา ชื่อนั้นพึงมี เราพึง

ตำรวมในสัตว์ทั้งหลายไม่พึงกล่าวเท็จ ทั้ง ๆ รู้

พึงศึกษาความเป็นผู้มีศีลของตน เราก็จะพ้น

จากกำเนิดปีศาจ ดังนี้

แล้วได้บรรลุโศคาปัตติผลในวันนั้นเอง.

บทว่า พุทธมกายิกา ได้แก่ พรหมปารีสัชชะ พรหมปุโรหิต มหาพรหม. บทว่า ปรมานินิพุตตา ได้แก่พวกเทพทั้งหมดเหล่านั้น เกิดด้วยปฐมฌาน. ก็ในบรรดาเทพเหล่านั้น เทพพรหมปารีสัชชะ เกิดแล้ว ด้วยคุณเล็กน้อย. เทพพรหมปารีสัชชะเหล่านั้น อายุประมาณ ๓ ส่วนของกัป เทพพรหมปุโรหิต เกิดแล้วด้วยคุณปานกลาง. อายุประมาณกึ่งกัปและกายของ พราหมปุโรหิตนั้น ฝั่งผายกว่า. เทพมหาพรหมเกิดด้วยคุณอันประณีต. อายุ ประมาณ ๑ กัป. กายของเทพเหล่านั้นฝั่งผายยิ่งนัก. ด้วยประการดังนี้ พึงทราบว่าเป็น เทพเหล่านั้นมีกายต่างกันมีสัญญาอย่างเดียวกัน เพราะกายต่างกัน เพราะสัญญาอย่างเดียวกันด้วยสามารถปฐมฌาน. สัตว์ทั้งหลายในอบาย ๔ ก็ เหมือนเทพเหล่านั้น.

ก็ในนรกอรรถภาพของสัตว์บางพวก คาวุตหนึ่ง บางพวกกึ่งโยชน์ บาง พวกโยชน์หนึ่ง. แต่ของพระเทวทัต ๑๐๐ โยชน์. แม้ในเดียรัจฉานทั้งหลาย บางพวกก็เล็ก บางพวกก็ใหญ่. ในเปรตวิสัย บางพวก ๖๐ ศอก บางพวก ๗๐ ศอก บางพวก ๘๐ ศอก บางพวกผิวงาม บางพวกผิวไม่งาม. กาลัญ- ชิกาสุรก็เหมือนอย่างนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ในบรรดาเปรตเหล่านี้ ทีฆปิณฑิก เปรตสูงถึง ๖๐ โยชน์. แต่สัญญาของเปรตแม้ทั้งหมดเป็นอเหตุกะฝ่ายอกุศล-

วิบาก. ด้วยประการดังนี้ แม้สัตว์ในอบายย่อมนับได้ว่า มีกายต่างกันมีสัญญาอย่างเดียวกันดังนี้.

บทว่า อภัสสรฯ ความว่า รัศมีจากสรีระของเทพเหล่านั้น คือ เปลวคบเพลิงเป็นลำ สร้อยออกจุกขาด ๆ แล้วตก เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อภัสสรฯ. ในเทพเหล่านั้น เทพผู้เจริญคุณนิดหน่อย มี ๒ ฌานคือ ทุติยฌาน และตติยฌานในจตุกนัย และปัญจกนัย เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่า เทพปริตตภา. ประมาณอายุของเทพปริตตภา เหล่านี้ ๒ กัป. เทพผู้เจริญคุณปานกลาง เกิดขึ้นแล้วชื่อว่าเทพอัปปรมาณภา. ประมาณอายุของเทพอัปปรมาณภาเหล่านี้ ๔ กัป. เทพผู้เจริญคุณประณีตแท้เกิดขึ้นแล้ว ชื่อ เทพอภัสสรฯ. ประมาณอายุของเทพอภัสสรฯ เหล่านี้ ๘ กัป. ก็ในที่นี้ท่านกำหนดเอาเทพเหล่านั้น ทั้งหมด ด้วยสามารถการกำหนดอย่างอุกกฤษฏ์. กายของเทพเหล่านั้น แม้ทั้งหมดมีความฝั่งผายเป็นอย่างเดียวกันแท้. แต่สัญญาเพียงไม่มีวิตก แต่มีวิจารณ์ หรือไม่มีทั้งวิตก ไม่มีทั้งวิจารณ์ เพราะเหตุนี้ จึงต่างกัน.

บทว่า สุกกิงหา คือ กระจัดกระจายเคลื่อนกล่นไปด้วยความงาม. อธิบายว่า มีความแน่นหนาเป็นอันเดียวด้วยแสงแห่งรัศมีในสรีระอันงาม ก็แต่ว่า รัศมีแห่งเทพสุกกิงหาเหล่านั้นไม่ขาด ๆ แล้วพุ่งไปเหมือนรัศมีของเทพอภัสสรฯ. แต่ในปัญจกนัย เทพบังเกิดเป็นเทพปริตตสุภา. เทพอัปปรมาณสุภา. เทพสุกกิงหา มีอายุ ๑๖ กัป ๓๒ กัป ๖๐ กัป ด้วยสามารถ จตุตถฌานนิดหน่อย ท่ามกลางและประณีต. ด้วยประการดังนี้ เทพเหล่านั้นแม้ทั้งหมด พึงทราบว่ามีกายอย่างเดียวกัน และมีสัญญาอย่างเดียวกันด้วยสัญญาแห่งจตุตถฌาน ดังนี้. อนึ่ง แม้เทพเวหัพผลาก็รวมเข้ากับวิญญานฐิติที่ ๔ เหมือนกัน. สัตว์ไม่มีสัญญา เพราะไม่มีวิญญาน ไม่สงเคราะห์เข้าในวิญญานฐิตินี้ แต่สงเคราะห์เข้าในสัตตาวาส. แม้เทพสุทธาวาส ดำรงอยู่ใน

ฝ่ายวิภูฏะ ไม่กำหนดกาลทั้งปวงก็ไม่เกิดในโลกที่ว่างพระพุทธเจ้าแสนกัปบ้าง
หนึ่งอสงไขยบ้าง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติในระหว่าง ๑๖,๐๐๐ กัปนั้นแล
จึงเกิดย่อมเป็นเช่นเดียวกับที่ตั้งค่ายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ยังธรรมจักรให้
เป็นไปแล้ว เพราะฉะนั้น เทพสุทธาวาสจึงไม่รวมเข้ากับวิญญานฐิติ ไม่รวม
เข้ากับสัตตาวาส. แต่พระมหาสิวเถระกล่าวว่า แม้เทพสุทธาวาสก็ยังรวมเข้ากับ
วิญญานฐิติที่ ๔ สัตตาวาสที่ ๔ นั้นแล ด้วยพระสูตรนี้ว่า ข้าแต่พระสารีบุตร
สัตตาวาสที่กระผมไม่เคยอยู่ด้วยกาลยาวนานนี้เว้นเทพสุทธาวาส ไม่เป็นสิ่งที่
หาได้ง่ายดังนี้. เห็นด้วยกับพระสูตรนั้น เพราะพระสูตรท่านไม่ห้ามไว้.

ความแห่งบทเป็นอาทิว่า **สพฺพโส รูปสญฺญาณํ** ท่านกล่าวไว้แล้ว
ในวิสุทฺธิมรรค. ก็เนวสญฺญานาสัญญายตนะ มีวิญญานก็ไม่ใช่ ไม่มีวิญญาน
ก็ไม่ใช่ เพราะแม้วิญญานละเอียดเหมือนความละเอียดของสัจญญา เพราะฉะนั้น
ท่านจึงไม่กล่าวในวิญญานฐิติแล้วกล่าวไว้ใน อายตนะ.

บทว่า **ตตฺร** คือในวิญญานฐิติเหล่านั้น. บทว่า **ตลฺลจ ปชานาติ**
คือย่อมรู้วิญญานฐิตินั้น. บทว่า **ตสฺสา จ สมฺพทฺย** ความว่า ย่อมรู้ความเกิด
ขึ้นแห่งวิญญานฐิตินั้นโดยนัยเป็นอาทิว่า เพราะอวิชาเกิดรูปจึงเกิดดังนี้.
บทว่า **ตสฺสา จ อตฺถงฺคมํ** ความว่า ย่อมรู้ความดับแห่งวิญญานฐิตินั้นโดย
นัยเป็นอาทิว่า เพราะอวิชาดับรูปจึงดับดังนี้. บทว่า **อสุสฺสทํ** ความว่า
ย่อมรู้ความพอใจของวิญญานฐิตินั้นอย่างนี้ว่า ความสุข ความโสมนัสย่อมเกิด
ขึ้นเพราะอาศัย รูปเวทนาสัจญญาสังขารวิญญานใด นี่คือการพอใจแห่ง
วิญญาน. บทว่า **อาทินวํ** ความว่า ย่อมรู้โทษแห่งวิญญานฐิตินั้นอย่างนี้ว่า
รูป เวทนา สัจญญา สังขาร วิญญานใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน
ไปเป็นธรรมดา นี้คือโทษแห่งวิญญาน. บทว่า **นิสฺสรณํ** ความว่า การนำ
ออกซึ่งฉันทราคะการละฉันทราคะ ในรูป เวทนา สัจญญา สังขาร วิญญานใด

นี่คืออุบายเป็นเครื่องนำออกไปแห่งวิญญาณตั้งนั้น ย่อมรู้วิญญาณฐิตินั้นอย่าง
นี้. บทว่า **กถุณฺหิ เต** ความว่า ภิกษุณั้นยังควรเพื่อเพติดเพลิน วิญญาณ
ฐิตินั้นว่าเราว่าของเรา ด้วยอำนาจแห่งตัณหามานะและทิล्लीกหรือ. ฟังทราบ
ความในที่ทั้งปวงโดยอุบายนี้. ก็แต่ว่าฟังประกอบสมุทัยเป็นต้น ด้วยสามารถ
แห่งชั้นทั้งหลาย ๔ ในที่ที่ไม่มีรูป ด้วยสามารถแห่งชั้นหนึ่งในที่ที่ไม่มี
วิญญาณ. ในที่นี้ อธิบายไม่ฟังประกอบบทนี้ว่า เพราะอาหารเกิด เพราะอาหาร
ดับ ดังนี้.

บทว่า **ยโต โข อานนท ภิกขุ** ความว่า ดูก่อนอานนท เมื่อใดแล
ภิกษุ. บทว่า **อนุปาทา วิมุตโต** ความว่า เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่น
ด้วยอุปาทาน ๔. บทว่า **ปญญาวิมุตโต** ความว่า เป็นผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา.
อธิบายว่า ไม่ทำให้แจ้งซึ่งวิโมกข์ ๘ แล้วทำนามกายและรูปกายให้เป็นไปไม่
ได้ด้วยกำลังปัญญานั้นแล ชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว. ภิกษุผู้หลุดพ้นแล้วนั้นมี
๕ อย่างคือ เป็นสุกขวิปัสสกและตั้งอยู่ในปฐมฌานเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง
แล้วบรรลुพระอรหัต ดังที่ท่านกล่าวข้อนี้ไว้ว่า ก็บุคคลพวกไหนเป็นปัญญา-
วิมุตติ บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกายอยู่ อาสวะทั้งหลาย
ของเขาเป็นอันสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้ท่านกล่าวว่าเป็นปัญญา-
วิมุตติดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงบทสรุปและนามของภิกษุรูปหนึ่ง
อย่างนี้แล้ว เพื่อทรงแสดงแก่ภิกษุ นอกนี้จึงตรัสว่า **อฏฺฐ โข อิม** ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วิโมกฺโข** ถามว่า ชื่อว่าวิโมกข์ด้วยอรรถว่า
อะไร ตอบว่า ด้วยอรรถว่าพ้น ถามว่า วิโมกข์นี้มีอรรถว่าพ้นเป็นอย่างไร
ตอบว่า มีอรรถว่าพ้นด้วยดีจากกรรมเป็นข้าศึก และพ้นด้วยดีด้วยอำนาจความ
ยินดีในอารมณ์. ท่านอธิบายว่า วิโมกข์ย่อมเป็นไปในอารมณ์ เพราะหมด
ความสงสัยด้วยความไม่ยึดถือ คุณทวารกผู้ปล่อยอวัยวะน้อยใหญ่บนบนคักของ
บิดา. ก็ความนี้มีได้มีในวิโมกข์ตอนหลัง แต่มีในตอนต้นทั้งหมด.

ในบทว่า **รูปี รูปานิ ปสฺสตี** นี้มีความว่า รูปเป็นรูปฉนที่ทําให้เกิดขึ้นด้วยอํานาจนิลกสฺมเป็นต้น ในฉนเป็นต้นในภายในชื่อว่ารูปี. เพราะมีรูปฉนด้วยบทนี้ ท่านแสดงรูปาวจรฉน ๔ แก่บุคคลผู้ที่ทําฉนให้เกิด ในกสฺมท้้งหลายอันมีวัตถุในภายใน.

บทว่า **อหฺมตฺตํ อรูปสฺสญฺญ** คือ ไม่มีความสำคัญในรูปในภายใน. ความว่า ไม่ทํารูปาวจรฉนให้เกิดในอาการ ๓๒ มีฉนเป็นต้นของฉน. บทว่า **พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี** ความว่า ย่อมเห็นรูปมีนิลกสฺมเป็นต้น แม้ในภายนอกด้วยญาณจักขุ. ด้วยบทนี้ท่านกระทำบริกรรมในภายนอกแล้วแสดงรูปาวจรฉน ๔ แห่งฉนที่ทําให้เกิดแล้วในภายนอก.

ท่านแสดงฉนในวันฉนกสฺมมีสีเขียวเป็นต้น อันบริสุทฺธิดีแล้วด้วยบทนี้ว่า **สุภนฺตเว อธิมุจฺโตะโหตี** ดังนี้. ในบทนั้นไม่มีความศุภใจว่างามในอัปฺปนาในภายในก็จริง. แต่ถึงดังนั้น เพราะผู้ที่กระทำกสฺมอันงามบริสุทฺธิดีแล้วอยู่ ย่อมถึงความเป็นผู้ควรกล่าวได้ว่า ผู้ที่น้อมใจเชื่อว่ากสฺมเป็นของงามดังนี้ ฉนนั้นท่านจึงแสดงอย่างนี้. แต่ในปฏิสํภิตามรรคท่านกล่าวว่า วิโมกข์ในบทว่าผู้ที่น้อมใจเชื่อว่ากสฺมงามเป็นอย่างไร ภิกขุในธรรมวินัยนี้มีจิตสหรคตด้วยเมตตาแผ่ไปยังทิศหนึ่งอยู่ ฯลฯ เพราะเป็นผู้เจริญเมตตาสัตว์ท้้งหลายจึงไม่เป็นผู้น่าเกลียดมีจิตสหรคตด้วยกรณามุทิตาอุเบกขา แผ่ไปยังทิศหนึ่งอยู่ ฯลฯ เพราะเป็นผู้เจริญอุเบกขาสัตว์ท้้งหลายจึงเป็นผู้ไม่น่าเกลียด วิโมกข์ในบทว่า ผู้ที่น้อมใจเชื่อว่ากสฺมเป็นของงามเป็นอย่างนี้ดังนี้.

ในบทว่า **สพฺพโส รูปสฺสญฺญานํ** เป็นต้น บทท้้งหมดที่ควรกล่าวท่านกล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรคฉนแล. บทว่า **อโย อฏฺฐโม วิโมกฺโข** ความว่า นี้ชื่อวิโมกข์อันสูงสุดข้อที่ ๘ เพราะความที่ฉน ๔ บริสุทฺธิโดยประการท้้งปวง เพราะความที่พ้นแล้ว. บทว่า **อนุโลมํ** คือตั้งแต่บทต้นจนถึงบท

สุดท้าย. บทว่า **ปฏิโลม** คือตั้งแต่บทสุดท้ายจนถึงบทต้น. บทว่า **อนุโลม** **ปฏิโลม** นี้ ท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งการที่สมบัติไม่ตั้งมั่น เพราะคล่องเกินไปวนไปทางโน้นวนไปทางนี้. บทว่า **ยตุติจุกัม** คือแสดงถึงโอกาส. ความว่าปรารถนาในโอกาสใด ๆ. บทว่า **ยทิจุกัม** คือแสดงถึงสมบัติได้แก่ปรารถนาสมบัติใดๆ. บทว่า **ยาวติจุกัม** คือแสดงถึงกำหนดทางไกล. ได้แก่ปรารถนาทางไกลประมาณเพียงใด. บทว่า **สมาปชฺชติ** คือเข้าสู่สมบัตินั้น ๆ. บทว่า **วฏฺฐาติ** คือออกจากสมบัตินั้นแล้วตั้งอยู่.

บทว่า **อุกโตภาควิมุตโต** ความว่า พันโดยส่วนสอง คือพันจากรูปกายด้วยรูปสมบัตติ พันจากนามกายด้วยมรรค. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ดูก่อนอุปสัวะ**
มุณีพันแล้วจากนามกาย ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยู่
ไม่ได้ ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งการนับ เหมือนเปลวไฟ
ถูกกำลังลมพัดไป ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้
ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งการนับ ดังนี้.

ก็ภิกษุนี้พันแล้วโดยส่วนสองออกจากอากาสนัญญาตนะเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วบรรลुพระอรหัต และเป็นอนาคามีออกจากนิโรธแล้วบรรลुพระอรหัต รวมเป็น ๕ อย่าง. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เพราะแม้รูปาวจรจตุตถฌาน ก็สหรัคด้วยอุเบกขามือองค์สอง แม้รูปาวจรฌานก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน ฉะนั้น ภิกษุออกจากรูปาวจรจตุตถฌาน แม้บรรลุพระอรหัตก็ชื่อว่าอุกโตภาควิมุตตังนี้. ก็ปัญหาอุกโตภาควิมุตตังนี้ตั้งขึ้นแม้ในภายได้โลหปราสาททอศัยการพรรณนาของพระจุลลศุมนเถระ ผู้ทรงพระไตรปิฎกใช้เวลานาน จึงถึงการชี้ขาด.

มีเรื่องว่าในคิริวิหารอันเตวาสิกของพระเถระสดับปัญหานั้น จากปากของภิกษุผู้ถือปิ่นทปาดิกวัตรรูปหนึ่งแล้วกล่าวว่า คุณก่อนอาวุโส เมื่ออาจารย์ของเราอธิบายธรรม ณ ภายใต้โลหปราสาทอันใคร ๆ ไม่เคยฟังแล้ว พวกภิกษุจึงถามว่า ท่านผู้เจริญก็พระเถระได้กล่าวอย่างไร อันเตวาสิกตอบว่า คุณก่อนอาวุโส พระเถระได้กล่าวว่า รูปาวจรจตุตถฌานสหรัคด้วยอุเบกขามือองศ์สองย่อมข่มกิเลสได้ก็จริง แต่ถึงอย่างนั้นรูปาวจรจตุตถฌานย่อมกำเริบในฐานะแห่งรูปารมณฺ์ แม้เป็นฝ่ายใกล้แห่งกิเลสทั้งหลาย เพราะธรรมดาภิเลสเหล่านี้เข้าไปอาศัยอารมณ์ในนิลกสณฺ์เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ในภพชั้นต่ำทั้ง ๕ ย่อมกำเริบ อนึ่ง รูปาวจรฌานย่อมไม่ก้าวไปสู่อารมณ์นั้น เพราะฉะนั้น ภิกษุเปลี่ยนรูปโดยประการทั้งปวง แล้วข่มกิเลสด้วยอำนาจรูปฌานแล้วจึงบรรลุพระอรหัตเป็นอุกโตภาควิมุตติดังนี้ ก็และพระเถระครั้งกล่าวคำนี้แล้วจึงนำสูตรนี้มาว่า ก็บุคคลพวกไหนเป็นอุกโตภาควิมุตติ บุคคลบางคนในโลกนี้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกายแล้วอยู่ และอาสวะของบุคคลนั้นเป็นอันสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญาบุคคลนี้ ท่านกล่าวว่า เป็นอุกโตภาควิมุตติดังนี้. บทว่า อานนุท อิมาย จ อุกโตภาควิมุตติยา ความว่า คุณก่อนอานนทฺ์ อุกโตภาควิมุตติอื่นจากอุกโตภาควิมุตตินี้. บทที่เหลือมีความง่ายในที่ทั้งปวง.

จบอรรถกถาหानิทานสูตร ที่ ๒

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 232

๓. มหาปรินิพพานสูตร

เรื่อง พระเจ้าอชาตศัตรูประสงค์ปราบแคว้นวัชชี

[๖๗] ข้าพเจ้า ได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่บนภูเขากิษฌกุฏ ใกล้กรุง-
ราชคฤห์. ก็สมัยนั้นแล พระราชาอชาตศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระ
โอรสของพระนางเวเทหี มีพระราชประสงค์จะเสด็จไปปราบปรามแคว้นวัชชี๑
พระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า เพราะพวกเจ้าวัชชีทั้งหลายเหล่านี้ มีฤทธิ์มากอย่างนั้น
มีอานุภาพมากอย่างนั้น เราจักถอนทำลายแคว้นวัชชีเสีย จักทำแคว้นวัชชีให้
พินาศ จักทำแคว้นวัชชีให้ถึงความย่อยยับ.

ครั้งนั้นแล พระราชาอชาตศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรส
ของพระนางเวเทหี ตรัสกะวัสสการพราหมณ์ ผู้เป็นมหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ
ว่า ขอเชิญท่านพราหมณ์จงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วถวายบังคมพระ
ยุคลบาทพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเศียรเกล้า กราบทูลถามถึงความไร้พระ
โรคาพาธ ความคล่องพระองค์ พระกำลัง การทรงพระสํารามตามคำของ
เราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชาอชาตศัตรูผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ
พระโอรสของพระนางเวเทหี ถวายบังคมพระยุคลบาทพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วย
เศียรเกล้า ทูลถามถึงความไร้พระโรคาพาธ ความคล่องพระองค์ พระกำลัง
การทรงพระสําราม และท่านจงกราบทูลอย่างนี้ด้วยว่า พระราชาอชาตศัตรู
ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสพระนางเวเทหี มีพระราชประสงค์จะเสด็จ

ไปปราบปรามแคว้นวัชชี พระองค์มีพระดำรัสอย่างนี้ว่า เพราะพวกเจ้าวัชชีทั้งหลายเหล่านี้ มีฤทธิ์มากอย่างนั้น มีอำนาจมากอย่างนั้น เราจักถอนทำลายแคว้นวัชชีเสีย จักทำแคว้นวัชชีให้พินาศ จักทำแคว้นวัชชีให้ถึงความย่อยยับ และพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่ท่านอย่างใด ท่านจงจำเอาคำพยากรณ์นั้นให้ดี แล้วมาบอกแก่เรา เพราะว่า พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย หาดรัศสิ่งทีปราคาจากความจริงไม่ วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ กราบทูลรับพระดำรัสพระราชอาชาศศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสพระนางเวเทหีว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า แล้วเทียบยานทั้งหลายที่ใหญ่ ๆ แล้วขึ้นยานใหญ่ ๆ (คันหนึ่ง) ออกจากกรุงราชคฤห์ ด้วยยานทั้งหลายที่ใหญ่ ๆ ไปถึงภูเขาอิชฌณภู ไปด้วยยานตลอดพื้นที่ยานไปได้ แล้วลงจากยาน เดินเท้าขึ้นไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นขึ้นชมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวถ้อยคำนำขึ้นชมควรรำลึกถึงกันแล้วจึงนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ ผู้นั่งแล้ว ณ ด้านหนึ่ง ได้กราบทูลคำต่อไปนีกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระราชาชาศศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสของพระนางเวเทหี ถวายบังคมพระยุคลบาทพระโคตมผู้เจริญด้วยพระเศียรเกล้า ทูลถามถึงความไว้พระโรคาพาธ ความคล่องพระองค์ พระกำลัง การทรงพระสำราญ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระราชาชาศศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสของพระนางเวเทหี มีพระราชประสงค์จะเสด็จไปปราบปรามแคว้นวัชชี พระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า เพราะพวกเจ้าวัชชีทั้งหลายเหล่านี้ มีฤทธิ์มากอย่างนั้น มีอำนาจมากอย่างนั้น เราจัก

๑. ยาน หมายถึงรถ มี ๒ ชนิด คือ โยธรรด-รถศึก สันฐาน ๔ เหลี่ยม ไม่ใหญ่มากจุกคนได้ ๒ หรือ ๓ คน ชนิด ๑. อลังการรถ - รถประดับ ใหญ่ ยาวและกว้าง จุกคน ๘-๑๐ คนสามารถขึ้นหรือนั่ง หรือนอนไปบนรถได้สบาย ชนิด ๑. ที่ว่า ยานใหญ่ ๆ คงหมายถึงอลังการรถ (ปปัญจสูทนี ทุติย ๒๖๑)

ถอนทำลายแคว้นวัชชีเสีย จักทำแคว้นวัชชีให้พินาศ จักทำแคว้นวัชชีให้ถึงความย่อยยับ ดังนี้.

กล่าวด้วยอธิภาษิตของเจ้าวัชชี ๗

[๖๘] สมัยนั้นแล ท่านพระอานนท์ ยืนถวายงานพักอยู่เบื้องพระ
ปฤษฎางค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะท่าน
พระอานนท์ว่า

(๑) คุณก่อนอานนท์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยังประชุม
กันเนื่อง ๆ ยังประชุมกันมากอยู่หรือ

อา. ข้อนี้ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลาย ประชุมกันเนื่อง ๆ
ประชุมกันมาก พระเจ้าข้า

พ. คุณก่อนอานนท์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังจักประชุมกันเนื่อง ๆ ยัง
จักประชุมกันอยู่มากตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนอานนท์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวัง
ความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้

พ. (๒) คุณก่อนอานนท์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยัง
พร้อมเพียงกันประชุมพร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พวก
เจ้าวัชชีพึงทำอยู่หรือ.

อา. ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังพร้อมเพรียงกัน
ประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีพึง
ทำ พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอานนท์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังจักพร้อมเพรียงกันประชุม
พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีพึงทำอยู่ตลอด
กาลเพียงไร คุณก่อนอานนท์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาก
ความเสื่อมมิได้.

พ. (๓) คุณก่อนอนนทฺ์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยังไม่บัญญัติข้อที่ไม่เคยบัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนข้อที่บัญญัติไว้แล้ว ยังสมทานวัชชีธรรมแบบโบราณ ตามที่บัญญัติไว้แล้ว ประพฤติกันอยู่หรือ.

อา. ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลายยังไม่บัญญัติข้อที่ไม่เคยบัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนข้อที่บัญญัติไว้แล้ว ยังสมทานวัชชีธรรมแบบโบราณตามที่บัญญัติไว้แล้ว ประพฤติกันอยู่ พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยงจักไม่บัญญัติข้อที่ไม่เคยบัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนข้อที่บัญญัติไว้แล้ว ยังจักสมทานวัชชีธรรมแบบโบราณตามที่บัญญัติไว้แล้ว ประพฤติกันอยู่ ตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนอนนทฺ์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

พ. (๔) คุณก่อนอนนทฺ์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังสักการะ เคารพนับถือบูชา เจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่าของเจ้าวัชชีทั้งหลายและยังเชื่อถ้อยคำที่ควรฟังของเจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่าทั้งหลายเหล่านั้นอยู่หรือ.

อา. ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังสักการะ เคารพนับถือ บูชา เจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่าของเจ้าวัชชีทั้งหลายและยังเชื่อถ้อยคำที่ควรฟังของเจ้าวัชชีผู้ใหญ่ ผู้เฒ่าทั้งหลายเหล่านั้นอยู่ พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังสักการะ เคารพนับถือบูชา เจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่าของเจ้าวัชชีทั้งหลาย และยังเชื่อถ้อยคำที่ควรฟังของเจ้าวัชชีผู้ใหญ่ ผู้เฒ่าทั้งหลายเหล่านั้นอยู่ ตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนอนนทฺ์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

พ. (๕) คุณก่อนอนนทฺ์ เธอได้ยินอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลาย ไม่นุคคร่า ข่มเหง กักขังกฤตตรีทั้งหลาย (และ) กุมารีของสกุลทั้งหลายอยู่หรือ.

อา. ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลายไม่อุคคร่า ข่มเหง กักขังกุลสตรีทั้งหลาย (และ) กุมารีของสกุลทั้งหลาย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ เจ้าวัชชีทั้งหลาย ไม่อุคคร่า ข่มเหงกักขังกุลสตรี ทั้งหลาย (และ) กุมารีของสกุลทั้งหลาย ตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนอนนทฺ์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

พ. (๖) คุณก่อนอนนทฺ์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยัง สักการะ เคารพนับถือบูชาเจดีย์ วัชชีทั้งหลายทั้งภายในและภายนอก(พระนคร) ของเจ้าวัชชีทั้งหลาย และยังไม่ลดหย่อนพลีประกอบด้วยธรรมที่เคยถวายแล้ว เคย ทำแล้วแก่เจดีย์วัชชีทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกเหล่านั้นอยู่หรือ.

อา. ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลายยังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ วัชชี ทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกของเจ้าวัชชีทั้งหลาย และยังไม่ลดหย่อนพลีประกอบด้วยธรรมที่เคยถวายแล้ว เคยทำแล้ว แก่เจดีย์ วัชชีทั้งหลายภายในและภายนอกเหล่านั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลายยังจักสักการะ เคารพนับถือ บูชาเจดีย์วัชชีทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกของเจ้าวัชชีทั้งหลายและจักยังไม่ ลดหย่อนพลีประกอบด้วยธรรมที่เคยถวายแล้ว เคยทำแล้ว แก่เจดีย์วัชชี ทั้ง หลายทั้งภายในและภายนอกเหล่านั้น ตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนอนนทฺ์ เจ้า วัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

พ. (๗) คุณก่อนอนนทฺ์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยัง จัดอารักขา ป้องกันและคุ้มครองประกอบด้วยธรรมด้วยดีในพระอรหันต์ทั้ง หลาย ด้วยตั้งใจว่าทำอย่างไร พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มา พึงมาสู่แคว้น และพระอรหันต์ทั้งหลายที่มาแล้ว ขอให้อยู่สบายในแคว้น ดังนี้ หรือ.

อา. ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลายยังจัดอารักขา ป้องกัน และคุ้มครองประกอบด้วยธรรมด้วยดีในพระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจว่า ทำอย่างไร. พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มา พึงมาสู่แคว้น และพระอรหันต์ทั้งหลายที่มาแล้ว ขอให้อยู่สบายในแคว้นดังนี้ พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลายยังจักเป็นผู้จัดอารักขา ป้องกัน และคุ้มครองประกอบด้วยธรรมด้วยดีในพระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจว่า ทำอย่างไร. พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มา พึงมาสู่แคว้น และพระอรหันต์ทั้งหลายที่มาแล้ว ขอให้อยู่สบายในแคว้น ดังนี้ ตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนอนนทฺ์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้ ฉะนั้นแล.

[๖๘] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะวัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธว่า คุณก่อนท่านพราหมณ์ สมัยหนึ่ง ตถาคตอยู่ ณ วิหารสารันทะเจดีย์ในนครเวสาลี ณ ที่นั้น ตถาคตได้แสดงอภิธานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้แก่เจ้าวัชชีทั้งหลาย คุณก่อนท่านพราหมณ์ ก่ออภิธานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ยังจักตั้งอยู่ในเจ้าวัชชีทั้งหลายและเจ้าวัชชีทั้งหลายยังจักเห็นดีร่วมกัน ในอภิธานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนพราหมณ์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธได้กราบทูลคำนี้ กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ เจ้าวัชชีทั้งหลายประกอบด้วยอภิธานิยธรรมแม้เพียงข้อหนึ่งข้อเดียว ก็พึงหวังความเจริญได้โดยแท้ หากความเสื่อมมิได้ แต่ว่าจะกล่าวอะไร ถึงเจ้าวัชชีทั้งหลายประกอบด้วยอภิธานิยธรรม ๗ ประการ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ

และพระราชอาชาศศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสพระนางเวเทหิ ไม่ควรทำกะเจ้าวัชชีทั้งหลายด้วยการรบ นอกจากเจรจาปรองดอง นอกจาก ทำให้แตกกันและกัน ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญสมควรแล้ว ข้าพระองค์จะไป บัดนี้ ข้าพระองค์มีกิจมาก มีเรื่องจะพึงทำมาก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้า) คุณก่อนท่านพราหมณ์ บัดนี้ ท่านจงพิจารณา เห็นเป็นกาลสมควรเถิด.

ครั้งนั้นแล วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธขึ้นชมอนุ-
โมทนาพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลุกจากอาสนะกลับไป.

ภิกขุอธิหานิยธรรม ๘

[๘๐] ครั้งนั้นแล เมื่อวัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ กลับไปแล้วไม่นาน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อน อานนท์ เองไป ภิกษุทั้งหลายมีจำนวนเท่าใดอยู่อาศัยกรุงราชคฤห์ เองจง ให้ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา ท่านพระอานนท์กราบทูล รับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า แล้วให้พระภิกษุตามจำนวน ที่อาศัยกรุงราชคฤห์อยู่ทั้งหมดประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา แล้วเข้าไปเฝ้าพระ ผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ยืนอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ท่านพระอานนท์ผู้ยืน อยู่แล้ว ณ ด้านหนึ่งแล ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ พระภิกษุสงฆ์ประชุมกันแล้ว บัดนี้ เป็นเวลาซึ่งทรงเห็นเป็นกาล สมควร พระเจ้าข้า. ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงลุกจากอาสนะเสด็จ ดำเนินเข้าอุปัฏฐานศาลา ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูไว้แล้ว ครั้นประทับนั่งแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจัก

แสดงอธิทานิยธรรม ๗ ประการแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำให้
ในใจให้ดี ตถาคตจักกล่าวดังนี้ ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลแด่พระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า พร้อมแล้ว พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพระดำรัส
ต่อไปนี้.

(๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักประชุมกันเนื่อง ๆ จัก
ประชุมกันอยู่มาก ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว
หาความเสื่อมมิได้.

(๒) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักพร้อมเพรียงกัน
ประชุม จักพร้อมเพรียงกันเลิกประชุม จักพร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์พึงทำ
ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อม
มิได้.

(๓) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักไม่บัญญัติสิ่งที่
ตถาคตมิได้บัญญัติไว้ จักไม่เพิกถอนสิ่งที่ตถาคตบัญญัติไว้แล้ว ยังจักสมาทาน
ประพฤติอยู่ในสิกขาบทั้งหลายตามที่ตถาคตบัญญัติไว้แล้ว ตลอดกาลเพียงไร
ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้.

(๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักสักการะและเคารพ
นับถือ บูชา พระภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพระเถระผู้รู้กาลนาน ผู้บวชมาแล้วนาน
ผู้เป็นบิดาของสงฆ์ เป็นปริณายกของสงฆ์ และยังจักเชื่อถือโอวาทที่ฟังฟังของ
ท่านด้วย ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หา
ความเสื่อมมิได้.

(๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักไม่ลู่อำนาจของ
ตัณหา อันมีปกติให้เกิดในภพใหม่ ที่เกิดขึ้นตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลาย
พึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้.

(๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังเป็นผู้มีความห่วงใยในเสนาสนะตามราวป่า ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๗) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเข้าไปตั้งสติไว้เฉพาะตนว่า ทำอย่างไร เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ผู้มีศีลเป็นที่รัก ที่ยังไม่มาขอให้มาและเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลเป็นที่รัก ที่มาแล้ว ขอให้อยู่สบาย ดังนี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อปหานิชธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเห็นศีร์ร่วมกันในอปหานิชธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

อปหานิชธรรมอีก ๗ ประการ

[๗๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอปหานิชธรรม ๗ ประการ อีกหมวดหนึ่งแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำในใจให้ดี ตถาคตจักกล่าว. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลรับว่า พร้อมแล้ว พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำรัสต่อไปนี้ .-

(๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักไม่เป็นผู้มีภาระงานเป็นที่มายินดี จักไม่ยินดีในภาระงาน ไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความมีภาระงานเป็นที่มายินดี ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๒) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักไม่มีการพูดคุยกันเป็นที่มายินดี จักไม่ยินดีในการพูดคุยกัน ไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการพูดคุยกัน ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๓) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักไม่มีการหลับเป็นที่มายินดี จักไม่ยินดีในการหลับ จักไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความหลับตลอดการเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักไม่มีการคลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นที่มายินดี จักไม่ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ จักไม่ประกอบเนื่อง ๆ ในความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักไม่เป็นผู้มี ความปรารถนาลามก จักไม่ลุ่มอำนาจของความปรารถนาลามก ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักไม่มีคนชั่วเป็นมิตร จักไม่มีคนชั่วเป็นสหาย จักไม่มีคนชั่วเป็นเพื่อน ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๗) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักไม่หยุดเสียในระหว่างด้วยการบรรลุธรรมวิเศษเพียงขั้นต่ำ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญ อย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อปหานิชกรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายจักเห็นดีร่วมกันในอปหานิชกรรม ๗ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

อธิทานิยธรรมอีก ๗ ประการ

[๗๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอธิทานิยธรรม ๗ ประการอีกหมวดหนึ่ง แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำในใจให้ดี ตถาคตจักกล่าวดังนี้. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นกราบทูลรับว่า พร้อมแล้ว พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระดำรัสต่อไปนี้

(๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักเป็นผู้มีศรัทธา ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๒) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเป็นผู้มีใจมีหิริ...^(๑)

(๓) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย... ยังจักเป็นผู้มีโอตตปะปะ...

(๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย... ยังจักเป็นผู้เป็นพหูสูตร...

(๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย... ยังจักเป็นผู้ปรารถนาคความเพียร...

(๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย... ยังจักเป็นผู้มีสติเข้าไปตั้งไว้...

(๗) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย... ยังจักเป็นผู้มีปัญญา ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อธิทานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายจักเห็นศีร์ร่วมกันในอธิทานิยธรรม ๗ ประการเหล่านั้น ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

อธิทานิยธรรมอีก ๗ ประการ

[๗๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอธิทานิยธรรม ๗ ประการอีกหมวดหนึ่ง แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำในใจให้ดี

๑. ในพระสูตรนี้ บาลีว่า "หิริมนา" แต่ในที่อื่นว่า "หิริมนโต-ผู้มีหิริ" อ. สดุดก ๒๓/๒๓.

ตถาคตจักกล่าวดังนี้. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลรับว่า พร้อมแล้ว
พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำรัสต่อไปนี้.-

(๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญสติสัมโพชฌงค์
ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๒) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญธรรมวิยสัม-
โพชฌงค์.....

(๓) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญวิยสัมโพชฌงค์. . .

(๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญปีติสัมโพชฌงค์. . .

(๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญปีสัทธัมโพชฌงค์. . .

(๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์. . .

(๗) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญอุเบกขา
สัมโพชฌงค์ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว
หากความเสื่อมมิได้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อธิกานิชธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้ง
อยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเห็นศีร์ร่วมกันในอธิกานิชธรรม ๗
ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว
หากความเสื่อมมิได้.

อธิกานิชธรรมอีก ๗ ประการ

[๗๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอธิกานิชธรรม ๗
ประการอีกหมวดหนึ่ง แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำให้ไว้ในใจให้ดี
ตถาคตจักกล่าวดังนี้. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลรับว่า พร้อมแล้ว
พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำรัสต่อไปนี้.-

(๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญอนิจจสัญญา (ความหมายรู้สังขารไม่เที่ยง) ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๒) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญอนัตตสัญญา...

(๓) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย...ยังจักเจริญอสุภสัญญา...

(๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย...ยังจักเจริญอาทีนวสัญญา...

(๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย...ยังจักเจริญปหานสัญญา...

(๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย...ยังจักเจริญวิราคสัญญา...

(๗) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญนิโรธสัญญา (ความหมายรู้ว่านิพพานเป็นที่ดับ) ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อปริหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเห็นศีร์ร่วมกันในอปริหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

อปริหานิยธรรมอีก ๖ ประการ

[๗๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอปริหานิยธรรม ๖ ประการอีกหมวดหนึ่ง* แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำไว้ในใจ ให้ดี ตถาคตจักกล่าวดังนี้. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นกราบทูลรับว่า พร้อมแล้ว พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำรัสต่อไปนี้.-

๑. คู่- สารณิยธรรม ๖ ใน อ. จก. ๒๒/๓๒๒

(๑) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักเข้าไปทั้งกายกรรมมีเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๒) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเข้าไปตั้งวจีกรรมมีเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๓) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเข้าไปตั้งมโนกรรมมีเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๔) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเป็นผู้บริโภคน้ำจืดที่แบ่งปันกันโดยลาภทั้งหลายที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรม^(๑) ได้มาโดยชอบธรรม โดยที่สุกแต่เพียงภิกษานับเนื่องในบาตร เป็นผู้บริโภคร่วมกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีล ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๕) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย และศีลทั้งหลาย ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทย ท่านผู้รู้สรรเสริญ ตัณหาและทิฏฐิไม่แปรเปลี่ยน นำไปสู่สมาธิ ภิกษุทั้งหลายยังจักถึงความเป็นผู้เสมอกัน กับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย อยู่ในศีลเห็นปานนั้น ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๖) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย และทิฏฐิที่เป็นอริยะเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ ภิกษุทั้งหลายยังจักถึงความเป็นผู้เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ด้วยทิฏฐิเห็นปานนั้น ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง

๑. บาลีในพระสุตตันตปิฎก "....น อปฺปฏิกฺขตฺตโกถิ...." แต่ใน อ. จกฺก. ๒๒/๓๒๒ ไม่มี "น".

ของผู้กระทำนั้น ตลอดกาลเพียงไร ภิขุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่าง เดียวหาความเสื่อมมิได้.

ดูก่อนภิขุทั้งหลาย กิ้อปรีหานิยธรรม ๖ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้ง อยู่ในภิขุทั้งหลาย และภิขุทั้งหลายยังจักเห็นดีร่วมกัน ในอปรีหานิยธรรม ๖ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิขุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่าง เดียว หาความเสื่อมมิได้ ฉะนั้นแล.

เล่ากันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเสด็จอยู่บนภูเขาชิลมกุฎไกลี กรุงราชคฤห์ กระทำธรรมิกถานี่แลเป็นอันมากแก่ภิขุทั้งหลายด้วยพระ- คำรัสว่า ศีล มีอยู่ด้วยประการฉะนี้, สมาธิ มีอยู่ด้วยประการฉะนี้, ปัญญา มีอยู่ด้วยการฉะนี้, สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก, ปัญญาอัน สมาธิอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก, จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ก็หลุดพ้น ด้วยดีโดยแท้จากอาสวะทั้งหลาย กล่าวคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ดังนี้.

พระราชอุทยานอัมพลัญจิกา

[๗๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในกรุงราชคฤห์ ตาม พระอชยาศัยแล้ว จึงตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เราจักเข้าไป พระราชอุทยานอัมพลัญจิกา ท่านพระอานนท์กราบทูลรับแต่พระผู้มีพระภาค- เจ้าว่า พระเจ้าข้า. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิขุสงฆ์ หมู่ใหญ่เสด็จถึงพระราชอุทยานอัมพลัญจิกาแล้ว เล่ากันว่า ณ ที่นั้น พระผู้มี- พระภาคเจ้า ประทับที่พระตำหนักในพระราชอุทยานอัมพลัญจิกา ทราบว่า แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ ณ พระตำหนักในสวนอัมพลัญจิกานั้น ก็ ทรงทำธรรมิกถานี่แล เป็นอันมากแก่ภิขุทั้งหลายว่า ศีล มีอยู่แม้ด้วยประ-

การจะนี้ สมาธิ มีอยู่แม้ด้วยประการจะนี้ ปัญญา มีอยู่แม้ด้วยประการจะนี้ สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้วก็หลุดพ้นด้วยดีโดยแท้ จาก อาสวะทั้งหลายกล่าวคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ดังนี้.

เมืองนาลันทา

[๗๗] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ในพระราชอุทยาน อัมพลัญจิกา ตามพระอัยยาศัยแล้ว จึงตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เราจักเข้าไปเมืองนาลันทา ท่านพระอานนท์กราบทูลรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงเมืองนาลันทา เล่ากันว่า ในเมืองนาลันทานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในปาวาริกัมพวัน.^๑

พระสารีบุตรมาเฝ้า

ครั้งนั้นแล^(๒) ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ด้านหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า อย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่น ผู้มีปัญญารู้ยิ่ง ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ในพระสัมโพธิญาณ ไม่เคยมีมาแล้ว (ในอดีต) และจักไม่มี (ในอนาคต) อีกทั้งไม่มีอยู่ในปัจจุบันนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนสารีบุตร วาจาอันอาจหาญโอฬารนี้ บันลือสีหนาทที่เชื่อถือโดยแท้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใส

๑. ใน ส. มหาวาร. ๑๕/-๒๑๑ ว่า ว่า เสด็จอยู่ในปาวาริกัมพวัน-สวนมะม่วงของทุสสปาวาริก

เศรษฐีคุณ. สารตฤปกาสนี. ตติภาค. น. ๓๐๕.

๒. บาลีพระสูตรต่อไปนี้มีกล่าวไว้เบื้องต้นของสัมปทานียสูตร ที. ปา. ๑๑/๑๐๘-๑๑๐ และ สัม.
มหาวาร. ๑๕/ ๒๑๑-๒๑๔.

ในพระผู้มีพระภาคเจ้า อย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่น ผู้มีปัญญารู้ยิ่ง ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ในพระสัมโพธิญาณ ไม่เคยมีแล้ว (ในอดีต) และจักไม่มี (ในอนาคต) อีกทั้งไม่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ นี้เธอกล่าวแล้ว คุณก่อนสารีบุตร พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นใด ได้มีแล้วในอดีตกาล เธอกำหนดใจรู้แล้วด้วยใจ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ทุกพระองค์ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ได้เป็นผู้มีศีลอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ มีธรรมอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มีปัญญาอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้พ้นพิเศษแล้วอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ ดังนี้หรือหนอ.

พระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้านี้ หามิได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า คุณก่อนสารีบุตร แต่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นใด จักมีในอนาคตกาล เธอกำหนดใจรู้แล้วด้วยใจ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ทุกพระองค์ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น จักเป็นผู้มีศีลอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มีธรรมอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มีปัญญาอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้พ้นพิเศษแล้วอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ ดังนี้หรือ.

พระสารีบุตร... ข้านี้ หามิได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า... คุณก่อนสารีบุตร แต่เธอกำหนดใจรู้แล้วด้วยใจ ซึ่งเรา(ตถาคต)ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในกาลบัดนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้มีศีลอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มีธรรมอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มีปัญญาอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้พ้นพิเศษแล้วอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ ดังนี้หรือ.

พระสารีบุตร... ข้อนี้ ห้ามได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า... คู่ก่อนสารีบุตร และเพราะเธอไม่มีญาณเพื่อกำหนดรู้ด้วยใจในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบันนี้ และเมื่อเป็นอย่างนั้น เหตุไร เธอจึงกล่าววาจาอันอาจหาญโอฬารนี้ บันลือสีหนาทที่เชื่อถือได้โดยแท้ ในบัดนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เสื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่น ผู้มีปัญญารู้อย่างยิ่ง ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในพระสัมโพธิญาณ ไม่เคยมีแล้ว (ในอดีต) และจักไม่มี (ในอนาคต) อีกทั้งไม่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ ดังนี้.

พระสารีบุตร... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่มีญาณเพื่อกำหนดรู้ด้วยใจในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน ก็แต่ว่าข้าพระองค์รู้ว่าการดำเนิน (โดยอนุमान) ไปตามทางธรรม พระเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เปรียบเหมือน นครที่ตั้งอยู่ชายแดนของพระราชามี ประตูมั่นคง มีกำแพงและเสาค้ำยันหนา มีประตูเดียว นายประตูของเมืองนั้น เป็นบัณฑิตฉลาด มีปัญญา คอยห้ามคนทั้งหลายที่ตนไม่รู้จัก อนุญาตคนทั้งหลายที่ตนรู้จักให้เข้าไปในเมืองนั้น นายประตูนั้นเดินไปตามทางโดยเที่ยวสำรวจไปโดยรอบนครนั้น ไม่เห็นรอยต่อของกำแพง หรือช่องว่างของกำแพง แม้เพียงโดยที่สุดแมวลอดออกได้ นายประตูนั้น จึงมีความคิดอย่างนี้ว่า สัตว์มีชีวิตขนาดเชิงอะไร ๆ เหล่าใดแล เข้ามาในเมืองนี้ก็ดี ออกไปก็ดี สัตว์มีชีวิตเหล่านั้นทั้งหมด เข้าหรือออกโดยประตูนี้ ดังนี้ แม้นั้นใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ ก็ฉันนั้นนั่นแล รู้การดำเนินไปตามทางธรรมว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นใด ได้มีแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ทุกพระองค์ทรงละนิวรณ์ ๕ ประการ ซึ่งเป็นอุปกิเลสของใจ เป็นเครื่องทำปัญญาให้ทุรพล เป็นผู้มีจิตเข้าไปตั้งอยู่ด้วยดีใน

สติปัญญา ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง ได้ตรัสรู้ยิ่งแล้วซึ่งพระ-
สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้พระอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นใด จักมีในอนาคตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้า
เหล่านั้น ทุกพระองค์ จักทรงละนิรวณ ๕ ประการ ซึ่งเป็นอุปกิเลสของใจ
เป็นเครื่องทำปัญญาให้ทุพพล เป็นผู้มึนเข้าไปตั้งมั่นด้วยดีในสติปัญญา ๔
ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง จักตรัสรู้ยิ่งซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณอัน
ยอดเยี่ยม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า องค์อรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ทรงละแล้วซึ่งนิรวณ ๕ ประการ ซึ่งเป็นอุปกิเลสของ
ของใจ เป็นเครื่องทำปัญญาให้ทุพพล เป็นผู้มึนเข้าไปตั้งอยู่ด้วยดีในสติ
ปัญญา ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง ตรัสรู้ยิ่งแล้ว ซึ่งพระสัมมา
สัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยม ดังนี้^(๑)

กล่าวกันว่า แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจรอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน
ในเมืองนาลันทานั้น ก็ทรงทำกรรมมิกถานี้แล เป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายว่า
ศีลมีอยู่ด้วยประการฉะนี้ สมาธิ มีอยู่ด้วยประการฉะนี้ ปัญญามีอยู่ด้วย
ประการฉะนี้ สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอัน
สมาธิอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ก็หลุดพ้น
ด้วยดี โดยแท้จากอาสวะทั้งหลาย กล่าวคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ
ดังนี้.

ปาฏลิตาม

[๗๘] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ในเมืองนาลันทา
ตามพระอัครยาศัยแล้ว ตรัสกะพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เราจักเข้าไปห่ม
๑. มีเรื่องเล่าถึงเหตุที่ท่านพระสารีบุตรเถระมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าและกราบทูลเรื่องนี้ไว้ใน
สัมปทาพนียสูตร ใน ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ๑๑/๑๐๘-๑๑๐ และดู-สุมงฺคลวิธานินี, ตติย
ภาค, น. ๗๔-๗๖

บ้านปาฏลิกาม. ท่านพระอานนท์กราบทูลรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า.

“ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จดำเนินถึงหมู่บ้านปาฏลิกามนั้นแล้ว ^(๑)อุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลิกาม ได้ยินว่า ข้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จดำเนินถึงปาฏลิกามแล้ว ครั้งนั้นแล อุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลิกาม เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ด้านหนึ่ง อุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลิกามได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงรับอาการรับรองเถิด พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับด้วยคุณนิภาพ ครั้งนั้นแล อุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลิกามทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว จึงลุกจากที่นั่งถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกระทำประทักษิณ แล้วเข้าสู่อาการรับรอง ปลูกสถานที่ปลูกได้ไว้ทุกแห่ง แล้วปูอาสนะทั้งหลายไว้ จัดตั้งหม้อน้ำ ยกประทีปน้ำมันขึ้นตั้งไว้ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วยืนอยู่ ณ ด้านหนึ่ง อุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลิกาม ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาการรับรอง ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ปลูกสถานที่ปลูกได้ไว้ทุกแห่งแล้ว ปูอาสนะทั้งหลายไว้แล้ว จัดตั้งหม้อน้ำไว้แล้ว ยกประทีปน้ำมันขึ้นตั้งไว้ บัดนี้ เป็นเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดพิจารณากาลสมควร พระเจ้าข้า ดังนี้.

ครั้งนั้นแล ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนุ่งสบง ทรงถือบาตร และจีวรเสด็จดำเนินไปยังอาการรับรอง พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ทรงล้าง

๑. บาลีพระสูตรแต่ขึ้นไปมีกล่าวถึงใน วินย.มหาวคค. ทุคย. ๕/๘๖-๘๘.

๒. บาลีพระสูตร แต่ขึ้นไป มีกล่าวถึงใน ขุ.อ. ๒๕/๒๑๕-๒๒๒.

พระบาทแล้ว เสด็จเข้าอาคารรับรอง ประทับนั่งฟังเสากลาง ทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา แม้พระภิกษุสงฆ์ก็ล้างเท้าแล้วเข้าสู่อาคารรับรองแล้ว นั่งฟังผนังด้านตะวันตก หันหน้าไปทางทิศตะวันออก คือ หันหน้าไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้านั่นเอง เมื่ออุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลิกาม ก็พากันล้างเท้าแล้วเข้าสู่อาคารรับรอง แล้วนั่งฟังผนังด้านตะวันออก หันหน้าไปทางทิศตะวันตก คือ หันหน้าไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า เช่นกัน.

โทษ ๕ ประการของศีลวิบัติ

[๗๕] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะอุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลิกามว่า

ดูก่อนคหบดีทั้งหลาย โทษของศีลวิบัติของบุคคลทุกศีลมี ๕ ประการ ๕ ประการเป็นไฉน

(๑) ดูก่อนคหบดีทั้งหลาย บุคคลทุกศีล ผู้ปราศจากศีลในโลกนี้ ประสบความเสื่อมโทคะเป็นอันมาก เพราะมีความประมาทเป็นเหตุ นี้เป็นโทษข้อที่ ๑ ของศีลวิบัติของบุคคลทุกศีล.

(๒) ดูก่อนคหบดีทั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก กิตติศัพท์ชั่วของบุคคลทุกศีล ผู้ปราศจากศีลก็อ่อนวาไป นี้เป็นโทษข้อที่ ๒ ของศีลวิบัติ ของบุคคลทุกศีล.

(๓) ดูก่อนคหบดีทั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก บุคคลทุกศีล ผู้ปราศจากศีล เข้าสู่บริษัทใด ๆ คือชัตตยบริษัทก็ดี พราหมณบริษัทก็ดี คหบดีบริษัทก็ดี สมณบริษัทก็ดี เป็นผู้ไม่มองอาจ ขวยเงิน เข้าไป นี้เป็นโทษข้อที่ ๓ ของศีลวิบัติ ของบุคคลทุกศีล.

(๔) คู่ก่อนคบคิดทั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก บุคคลผู้คิด ผู้ปราศจากศีล เป็นคนหลง ทำกาลละ (ตาย) นี้เป็นโทษข้อที่ ๔ ของศีลวิบัติ ของบุคคลผู้ผู้คิด

(๕) คู่ก่อนคบคิดทั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก บุคคลผู้คิด ผู้ปราศจากศีล ครั้นร่างกายแตกภายหลังมรณะ จะเข้าไปถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก นี้เป็นโทษข้อที่ ๕ ของศีลวิบัติ ของบุคคลผู้ผู้คิด

คู่ก่อนคบคิดทั้งหลาย โทษ ๕ ประการของบุคคลผู้ผู้คิด ผู้ปราศจากศีล เหล่านี้แล.

อานิสงส์ ๕ ประการของศีลสัมปทา

[๘๐] คู่ก่อนคบคิดทั้งหลาย อานิสงส์ของความถึงพร้อมด้วยศีล ของผู้มีศีล มี ๕ ประการ ๕ ประการเป็นไฉน

(๑) คู่ก่อนคบคิดทั้งหลาย บุคคลผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีลในโลกนี้ ได้ประสบโภคะกองใหญ่เพราะมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๑ ของความถึงพร้อมด้วยศีล ของบุคคลผู้มีศีล

(๒) คู่ก่อนคบคิดทั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก กิตติศัพท์อันดีงามของบุคคลผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล กระจ่างไป นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๒ ของความถึงพร้อมด้วยศีล ของบุคคลผู้มีศีล

(๓) คู่ก่อนคบคิดทั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก บุคคลผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เข้าสู่บริษัทใด ๆ คือ ชัตตยบริษัทก็ดี พราหมณบริษัทก็ดี คหบดีบริษัทก็ดี สมณบริษัทก็ดี เป็นผู้องอาจไม่ขวยเงินเข้าไป นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๓ ของความถึงพร้อมด้วยศีล ของบุคคลผู้มีศีล

(๔) คุณก่อนคบดีทั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก บุคคลผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้ไม่หลงทำกาละ (ตาย) นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๔ ของความถึงพร้อมด้วยศีล ของบุคคลผู้มีศีล

(๕) คุณก่อนคบดีทั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก บุคคลผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ครั้นร่างกายแตกภายหลังมรณะ จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๕ ของความถึงพร้อมด้วยศีล ของบุคคลผู้มีศีล

คุณก่อนคบดีทั้งหลาย อานิสงส์ ๕ ประการของความถึงพร้อมด้วยศีล ของบุคคลผู้มีศีล เหล่านี้แล.

[๘๑] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังอุบาสกทั้งหลาย ชาวบ้านปาฏลิกามให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้รื่นเริงด้วยธรรมิกถา ผ่านราตรีไปเป็นส่วนมากแล้ว ทรงส่งกลับ ด้วยพระดำรัสว่า คุณก่อนคบดีทั้งหลาย ราตรีผ่านไปมากแล้วแล บัดนี้ ท่านทั้งหลายจงพิจารณาเห็นเป็นกาลสมควรเถิด อุบาสกทั้งหลาย ชาวบ้านปาฏลิกาม กราบทูลรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า แล้วพากันลุกจากที่นั่ง ถวายบังคม พระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้ว พากันกลับไป ครั้งนั้นแล เมื่ออุบาสกทั้งหลาย ชาวบ้านปาฏลิกามกลับไปแล้วไม่นาน พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จเข้าสู่สุญญาการ.

บ้านปาฏลิกาม

[๘๒] ก็สมัยนั้นแล พราหมณ์สุนิระและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธกำลังให้สร้างเมืองอยู่ในหมู่บ้านปาฏลิกาม เพื่อป้องกันเจ้าวัชชีทั้งหลาย. แต่ทว่า สมัยนั้นแล เทวดาทั้งหลายเป็นอันมากจำนวนพัน ๆ พากันหวงแหนพื้นที่ในหมู่บ้านปาฏลิกาม. ในภูมิประเทศใด เทวดาทั้งหลายผู้มี

ศักดิ์ใหญ่หวงแหนพื้นที่ จิตก็น้อมไปเพื่อให้สร้างนิเวศน์ทั้งหลาย แก่ราชาและ
ราชมหาอำมาตย์ทั้งหลาย ผู้มีศักดิ์ใหญ่ ในภูมิประเทศนั้น ในภูมิประเทศใด
เทวดาทั้งหลายชั้นกลางๆ พากันหวงแหนพื้นที่ จิตก็น้อมไปเพื่อให้สร้างนิเวศน์
ทั้งหลาย แก่ราชาและราชมหาอำมาตย์ทั้งหลายชั้นกลางๆ ในภูมิประเทศนั้น
ในภูมิประเทศใด เทวดาทั้งหลายชั้นต่ำพากันหวงแหนพื้นที่ จิตก็น้อมไปเพื่อ
ให้สร้างนิเวศน์ทั้งหลาย แก่ราชาและราชมหาอำมาตย์ทั้งหลายชั้นต่ำ ในภูมิประ-
เทศนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นเทวดาทั้งหลายเหล่านั้น
จำนวนพันๆ ต่างหวงแหนพื้นที่ในหมู่บ้านปาฏลิกาม ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์
เหนือดวงตามนุษย์ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง
แห่งราตรี แล้วตรัสแก่พระอานนท์ว่า ลูก่อนอานนท์ ใครหนอให้สร้างเมือง
อยู่ในหมู่บ้านปาฏลิกาม.

พระอานนท์กราบทูลว่า พรหมณ์สุณีระและวัสสการะ มหาอำมาตย์
ของแคว้นมคธ กำลังให้สร้างเมืองอยู่ในหมู่บ้านปาฏลิกาม เพื่อป้องกันเจ้า
วัชชีทั้งหลาย พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. . ลูก่อนอานนท์ พรหมณ์สุณีระและวัสสการะ
มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธให้สร้างเมืองในหมู่บ้านปาฏลิกาม เพื่อป้องกันเจ้า
วัชชีทั้งหลาย เหมือนอย่างท้าวสักกะทรงปรินิพพานหรือกับเทวดาทั้งหลายชั้น
ดาวดึงส์ ลูก่อนอานนท์ ณ ที่นี้ ตถาคตได้เห็นเทวดาทั้งหลายเป็นอันมาก
จำนวนพันๆ ต่างหวงแหนพื้นที่ในหมู่บ้านปาฏลิกาม ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์
เหนือดวงตามนุษย์ ในภูมิประเทศใด เทวดาทั้งหลายผู้มีศักดิ์ใหญ่พากัน
หวงแหนพื้นที่ จิตก็น้อมไปเพื่อให้สร้างนิเวศน์ทั้งหลาย แก่ราชาและราช
มหาอำมาตย์ทั้งหลาย ในภูมิประเทศนั้น ในภูมิประเทศใด เทวดาทั้งหลาย
ชั้นกลางๆ พากันหวงแหนพื้นที่ จิตก็น้อมไปเพื่อให้สร้างนิเวศน์ทั้งหลาย แก่

ราชาและแก่ราชมหากษัตริย์ทั้งหลายชั้นกลาง ๆ ในภูมิประเทศนั้น ในภูมิประเทศใด เทวดาทั้งหลายชั้นต่ำ พากันหวงแหนพื้นที่ จิตก็น้อมไปเพื่อสร้างนิเวศน์ทั้งหลาย แก่ราชาและแก่ราชมหากษัตริย์ทั้งหลาย ในภูมิประเทศนั้น คุณก่อนอนนท์ เมืองนี้ยังเป็นที่ยุมนุมชนอารยะอยู่ตราบใด ยังเป็นทางผ่านของพ่อค้าอยู่ตราบใด จักเป็นนครชั้นเลิศ ชื่อปาฏลิบุตร^๑ เป็นที่เกี้ยวถือนักค้า คุณก่อนอนนท์ นครปาฏลิบุตร จักมีอันตราย ๓ ประการ คือ จากไฟ ๑ จากน้ำ ๑ หรือด้วยแตกสามัคคี ๑

พราหมณ์สุณีระและวัสสการะถวายเป็นภัตตาหาร

[๘๓] ครั้งนั้นแล พราหมณ์สุณีระและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นชื่นชมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวถ้อยคำนำซึ่งชมควรรำลึกถึงกันแล้ว จึงนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง พราหมณ์สุณีระและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ ผู้นั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่งแล ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า ขอพระโคตมผู้เจริญ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ โปรดรับภัตตาหาร สำหรับวันนี้เถิด พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรับด้วยคุษณีภาพ พราหมณ์สุณีระและวัสสการะมหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ ครั้นทราบว่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว จึงเข้าไปยังเรือนรับรองของตน แล้วสั่งให้ตกแต่งของควรเคี้ยวของควรบริโภคอย่างประณีตไว้ในเรือนรับรองของตน แล้วให้กราบทูลกาลเวลาแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว.

ครั้งนั้นแล ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนุ่งสบง ทรงถือบาตรและจีวร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จดำเนินเข้าไปเรือนรับรองของ ๑. นครปาฏลิบุตรนี้ ต่อมาเป็นราชธานีของอาณาจักรมคธ ในรัชสมัยของพระเจ้ากาลาโศก หรือในรัชสมัยของพระเจ้าอุเทน พระราชโอรสของพระเจ้าอชาตศัตรูและเป็นนครหลวงที่เจริญรุ่งเรืองที่สุดในรัชสมัยของพระเจ้าอโศก ธรรมาธิราช และสมัยราชวงศ์คุปตะ.

พราหมณ์สุณีระและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธแล้วประทับนั่งบน
อาสนะที่เขาปูไว้ ครั้งนั้นแล พราหมณ์สุณีระและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของ
แคว้นมคธอังกาส เลี้ยงดูภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยของควรเลี้ยง
ควรบริโภคอย่างประณีตด้วยมือของตน ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จ
ทรงวางพระหัตถ์ลงจากบาตร พราหมณ์สุณีระและวัสสการะมหาอำมาตย์ของ
แคว้นมคธ ถือเอาอาสนะตำที่ใดที่หนึ่งแล้วนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงอนุโมทนากะพราหมณ์สุณีระและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของ
แคว้นมคธผู้นั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ด้วยพระคาถาเหล่านี้ ว่า

[๘๔] บุรุษผู้มีเชื้อชาติบัณฑิต เข้าไปอยู่ใน

ประเทศใด พึงเชิญท่านพรหมจารี

ทั้งหลายผู้มีศีล ผู้ดำรวมให้บริโภคใน

ประเทศนั้น แล้วอุทิศทักษิณาให้แก่

เทวดาทั้งหลาย ซึ่งมีอยู่ในประเทศนั้น

เทวดาทั้งหลายเหล่านั้น อันบุรุษนั้นบูชา

แล้ว ย่อมบูชาตอบ นับถือแล้ว ย่อม

นับถือตอบ ซึ่งบุรุษนั้น เพราะเหตุนั้น

เทวดาทั้งหลายจะอนุเคราะห์บุรุษเชื้อชาติ

บัณฑิตนั้น เหมือนมารดาอนุเคราะห์บุตร

ของตน บุรุษผู้ซึ่งเทวดาอนุเคราะห์แล้ว

จะประสบแต่สิ่งเจริญทั้งหลายในกาล

ทุกเมื่อ.

โคตมทวาร

[๘๕] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงอนุโมทนาพราหมณ์
สุนิระและวัสสการมหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ ด้วยพระคาถาเหล่านี้แล้ว เสด็จ
กลับ ก็สมัยนั้นแล พราหมณ์สุนิระและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ
ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตามเสด็จไปโดยเบื้องพระปฤษฎางค์ ด้วย
คิดว่า วันนี้ พระสมณโคตมจักเสด็จออกทางประตูใด ประตูนั้นจักมีชื่อว่า
โคตมทวาร จักเสด็จข้ามแม่น้ำคงคา โดยท่าใด ท่านนั้นจักมีชื่อว่า โคตมติตตะ^๑
ครั้งนั้นแล ประตูที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออก ได้มีนามว่า โคตมทวาร
ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดำเนินไปยังแม่น้ำคงคา ก็สมัยนั้นแล แม่น้ำ
คงคา น้ำเต็มฝั่งเสมอขอบฝั่ง กาดឹมกินได้ มนุษย์ทั้งหลายผู้ปรารถนาข้ามจาก
ฝั่งหนึ่งไปยังอีกฝั่งหนึ่ง บางพวกก็ใช้เรือ บางพวกก็ใช้แพ บางพวกก็ผูกท่อน
ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหายพระองค์บนฝั่งข้างนี้ของ
แม่น้ำคงคาแล้วประทับยืนเฉพาะอยู่บนฝั่งข้างโน้น เหมือนบุรุษผู้มีกำลังพึง
เหยียดแขนที่คู่วัวออกไป หรือคู่วัวที่เหยียดไว้เข้ามา ผู้ปรารถนาข้ามจากฝั่ง
หนึ่งไปยังฝั่งหนึ่ง บางพวกก็ใช้เรือ บางพวกก็ใช้แพ บางพวกก็ผูกท่อน
ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความหมายนั้นแล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ ใน
เวลานั้นว่า

ชนทั้งหลายเหล่าใด จะข้ามสระ คือ
ห้วงน้ำ (แม่น้ำ) ชนเหล่านั้น ต้องทำ
สะพานผ่านเปือกตมข้ามไป ประชาชน

๑. โคตมติตตะ ไม่มี เพราะมิได้เสด็จลงท่า.

ยังผูกท่อนกันอยู่ แต่ชนทั้งหลายผู้มีปัญญา

ข้ามกันไปไม่ต้องผูกท่อน^(๑)

จบภาณวารที่ ๑^(๒)

โกฏิกาม

[๘๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เราจักเข้าไปหมู่บ้านโกฏิกามกันเถิด ท่านพระอานนท์กราบทูลรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จดำเนินถึงหมู่บ้านโกฏิกามนั้นแล้ว เล่ากันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในหมู่บ้านโกฏิกามนั้น ในหมู่บ้านโกฏิกามนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะมิได้ตรัสรู้ เพราะมิได้แทงตลอดอริยสัจ ๔ เราตถาคตและเธอทั้งหลายด้วย จึงโลดแล่นไป เร่ร้อนไปตลอดกาลยาวนานนี้ อย่างนี้ อริยสัจ ๔ เป็นโฉน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะมิได้ตรัสรู้ เพราะมิได้แทงตลอดอริยสัจ คือ ทุกข์ เราตถาคตและเธอทั้งหลายด้วย จึงโลดแล่นไป เร่ร้อนไป ตลอดกาลยาวนานนี้ อย่างนี้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะมิได้ตรัสรู้ เพราะมิได้แทงตลอดอริยสัจ คือ เหตุเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ เราตถาคตและเธอทั้งหลายด้วย จึงโลดแล่นไป เร่ร้อนไปตลอดกาลยาวนานนี้ อย่างนี้. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะมิได้ตรัสรู้ เพราะมิได้แทงตลอดอริยสัจ คือ ความดับทุกข์ เราตถาคตและเธอทั้งหลาย

๑. อุ-บุ อุ. ๒๕/๒๒๒ ด้วย

๒. ภาณวารแปลว่า วาระแห่งการสวด ตามธรรมเนียม ๑ ภาณวาร ประกอบด้วยคาถา ๒๕๐ คาถา ๑ คาถา มี ๔ บาท มี ๘ อักขร รวม ๑ คาถา มี ๓๒ อักขร เพราะฉะนั้น ๒๕๐ คาถา จึงเท่ากับ ๘,๐๐๐ อักขร (หรือ ๘,๐๐๐ พยางค์) เป็น ๑ ภาณวาร.

ด้วย จึงโลดแล่นไป เร็วร้อนไปตลอดกาลยาวนานนี้ อย่างนี้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะมิได้ตรัสรู้ เพราะมิได้แทงตลอด อริยสัจ คือ ทางปฏิบัติไปสู่ความดับทุกข์ เราตถาคตและเธอทั้งหลายด้วย จึงโลดแล่นไป เร็วร้อนไปตลอดกาลยาวนานนี้ อย่างนี้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ คือ ทุกข์นี้นั้น เราตถาคตตรัสรู้แล้ว แแทงตลอดแล้ว อริยสัจ คือ เหตุเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ เราตถาคตตรัสรู้แล้ว แแทงตลอดแล้ว อริยสัจ คือ ความดับทุกข์ เราตถาคตตรัสรู้แล้ว แแทงตลอดแล้ว อริยสัจ คือ ทางปฏิบัติไปสู่ความดับทุกข์ เราตถาคตตรัสรู้แล้ว แแทงตลอดแล้ว ตัณหาในภพ เราตถาคตถอนขึ้นแล้ว ตัณหานำไปสู่ภพสิ้นไปแล้ว บัดนี้ภพต่อไปไม่มี พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยารณภายิตนี้แล้ว จึงตรัสบทประพันธ์ ต่อไปว่า . -

[๘๗] เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เราตถาคตและเธอทั้งหลายจึงเร็วร้อนไปในชาติทั้งหลายเหล่านั้น นั่นแลตลอดกาลยาวนาน. บัดนี้อริยสัจ ๔ นั้น เราตถาคตเห็นแล้ว ตัณหานำไปสู่ภพ เราก็ถอนได้แล้ว รากเหง้าของทุกข์เราก็ถอนทิ้งแล้ว บัดนี้ จะไม่มีเกิดอีกต่อไป.^๑

[๘๘] ทราบว่า แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในหมู่บ้านโกฏิกาม นั้น ก็ทรงทำธรรมมิกถานี้แลเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ศีล มีอยู่ด้วย ประการฉะนี้ สมาธิมีอยู่ด้วยประการฉะนี้ ปัญญามีอยู่ด้วยประการฉะนี้ สมาธิอันศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว

๑. ดู. วินย. มหาวัคค, ทุติยภาค ๕/๕๓-๕๔

ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ก็หลุดพ้นด้วยดี โดย
แท้ออกจากอวสะทั้งหลาย กล่าวคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ดังนี้.

หมู่บ้านนาทิกะ^(๑)

[๘๕] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในบ้านโกฏิกาม ตาม
พระอชยาศัยแล้ว ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เราจะเข้าไป
ยังหมู่บ้านนาทิกะกันเถิด ท่านพระอานนท์กราบทูลรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
พระเจ้าข้า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่
เสด็จดำเนินถึงหมู่บ้านนาทิกะแล้ว เล่ากันว่า ในหมู่บ้านนาทิกะนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในเรือนรับรองก่อด้วยอิฐ.

ครั้งนั้นแล^(๒) ท่านพระอานนท์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ท่านพระอานนท์ผู้นั่ง
อยู่ ณ ด้านหนึ่งแล ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า.-

คติภายหน้าของผู้ทำกาละแล้ว

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุชื่อว่าสาพะหะ ทำกาละแล้วในหมู่บ้าน
นาทิกะ เขามีคติอย่างไร มีภพไปถึงภายหน้าอย่างไร.

ภิกษุณี ชื่อว่า นันทา ทำกาละแล้ว ในหมู่บ้านนาทิกะ เขามีคติ
อย่างไร มีภพไปถึงภายหน้าอย่างไร พระเจ้าข้า.

อุบาสก ชื่อว่า สุทัตตะ...

อุบาสิกา ชื่อว่า สุชาดา...

๑. ในส. มหาวรร. ๑๕/๔๔๖. . .ระบุว่า "ญาคิเก-ในหมู่บ้านญาคิกะ"

๒. บาลีพระสูตร แต่นี้ไป มีกล่าวถึงใน ส. มหาวาร. ๑๘/๔๔๓-๔๕๑ แต่ละนามบุคคลแพก
เขียนเพิ่มเติมบ้าง และมีละเอียดออกไปบ้าง.

อุบาสก ชื่อว่า กกุระ...

อุบาสก ชื่อว่า การพิมภะ...

อุบาสก ชื่อว่า นิกกุระ...

อุบาสก ชื่อว่า กกุสสหะ...

อุบาสก ชื่อว่า ตุกกุระ...

อุบาสก ชื่อว่า สันตุกกุระ...

อุบาสก ชื่อว่า ภุระ...

อุบาสกชื่อ สุภุระ ทำกาลแล้วในหมู่บ้านนาทิกะ เขามีคติดังไร มีภพไป
ถึงภพหน้าอย่างไร พระเจ้าข้า.

แวนธรรม

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระดำรัสว่า คู่ก่อนอนนท์ ภิกษุสาพพะ
ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ หาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลาย
สิ้นไป ด้วยปัญญารู้อย่างด้วยตนเองแล้ว เข้าถึงอยู่ในทิฏฐธรรมแล้วแล

คู่ก่อนอนนท์ ภิกษุณีชื่อนันทา เพราะสัจญ์ โยชน์ อันเป็นส่วนเบื้อง
ต่ำ ๕ สิ้นไป เป็นผู้ผุดเกิดขึ้น ปรินิพพาน ในชั้นสุทธาวาสนั้น เป็นผู้ไม่
กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา.

คู่ก่อนอนนท์ อุบาสกสุทัตตะ เพราะสัจญ์ โยชน์ ๓ อย่างสิ้นไป
เพราะราคะ โทสะและโมหะทั้งหลายบางเบา เป็นสกทาคามี จักมาสู่โลกนี้
อีก ครั้งเดียวเท่านั้น แล้วจักทำที่สุดทุกข์

คู่ก่อนอนนท์ อุบาสกิสสาชดา เพราะสัจญ์ โยชน์ ๓ อย่างสิ้นไป เป็น
โสดาบัน เป็นผู้ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอนแล้ว จะตรัสรู้ในภพหน้า

คู่ก่อนอนนท์ อุบาสกกฤช เพราะ (เขา) สิ้นสัญญาชนส่วนเบื้อง
ต่ำ ๕ อย่าง เป็นผู้ผุดเกิดขึ้น ปรีนิพพานในชั้นสุทธาวาสนี่ เป็นผู้ไม่กลับ
มาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา

คู่ก่อนอนนท์ อุบาสกการพิมกะ...

คู่ก่อนอนนท์ อุบาสกนิกกะ...

คู่ก่อนอนนท์ อุบาสก กภูิสสหะ...

คู่ก่อนอนนท์ อุบาสก ตุฏฐะ...

คู่ก่อนอนนท์ อุบาสก สันตุฏฐ...

คู่ก่อนอนนท์ อุบาสก ภฎะ...

คู่ก่อนอนนท์ อุบาสก สุภฎะ เพราะ (เขา) สิ้นสัญญาชนส่วน
เบื้องต่ำ ๕ อย่าง เป็นผู้ผุดเกิดขึ้น ปรีนิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น เป็นผู้ไม่
กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา

คู่ก่อนอนนท์ อุบาสกทั้งหลาย ในหมู่บ้านนาทิกะกว่า ๕๐ คน ทำ
กาละแล้ว เพราะ (เขา) สิ้นสัญญาชนส่วนเบื้องต่ำ ๕ อย่าง เป็นผู้ผุดเกิดขึ้น
ปรีนิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น เป็นผู้ไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา

คู่ก่อนอนนท์ อุบาสกทั้งหลายในหมู่บ้านนาทิกะ ๘๖ คน ทำกาละ
แล้ว เพราะสัญญาชน ๓ อย่างในรูป เพราะราคะ โทสะและโมหะบางเบา
เป็นสกทาคามี จักมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวเท่านั้น แล้วจักทำที่สุดทุกข์

คู่ก่อนอนนท์ อุบาสกทั้งหลาย ในหมู่บ้านนาทิกะ ๕๑๐ คน ทำ
กาละแล้ว เพราะสัญญาชน ๓ อย่างสิ้นไป เป็นโศคาบันเป็นผู้ไม่ตกต่ำเป็น
ธรรมดา เป็นผู้แน่นอน เป็นผู้จะตรัสรู้ในภพหน้า ข้อนั้นไม่เป็นสิ่งอัศจรรย์
เป็นมนุษย์พึงทำกาละ เมื่อบุคคลนั้น ๆ ทำกาละแล้ว เธอทั้งหลายก็จักเข้ามาหา
ตถาคต แล้วถามเนื้อความนี้ว่า คู่ก่อนอนนท์ ข้อนีเป็นการเบียดเบียนแก่

ตกลงโดยแท้ คุณก่อนานนท์ เพราะเหตุนี้แหละเรา ตกตจักแสดงธรรม
บรรยายชื่อว่าแว่นธรรมไว้ ซึ่งอริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรมบรรยายชื่อว่าแว่น
ธรรมแล้ว เมื่อปรารถนาพึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองว่า ฉันมีนรกสิ้นแล้ว มี
กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีวิสัยแห่งเปรตสิ้นแล้ว เป็นผู้มียบายทุกติและ
วินิบาตสิ้นแล้ว ฉันเป็นพระโศดาบัน เป็นผู้ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้
แน่นอนแล้ว จะตรัสรู้ในภายหน้า.

คุณก่อนานนท์ ก็ธรรมบรรยาย ชื่อว่า แว่นธรรม ซึ่งอริยสาวก ผู้
ประกอบด้วยธรรมบรรยายชื่อว่าแว่นธรรมแล้ว เมื่อปรารถนาพึงพยากรณ์ตน
ด้วยตนเองว่า ฉันมีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีวิสัยแห่ง
เปรตสิ้นแล้ว เป็นผู้มียบายทุกติและวินิบาตสิ้นแล้ว ฉันเป็นพระโศดาบัน
เป็นผู้ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอนแล้ว จะตรัสรู้ในภายหน้านั้นเป็น
ไฉน

คุณก่อนานนท์ อริยสาวกในพระศาสนา

(๑) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า
แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้
ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้
เสด็จไปได้แล้ว เป็นผู้รู้โลก เป็นสารถิผู้ฝึกคนที่ควรฝึกไม่มีผู้ช้อยิ่งกว่า เป็น
พระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้ทรงจำแนก
ธรรม ดังนี้.

(๒) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า
พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ดีแล้ว ผู้บรรลุพึงเห็นด้วยตนเอง ไม่
ประกอบด้วยกาล เรียกคนอื่นมาดูได้ น้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนทั้งหลาย
พึงรู้เฉพาะตน ดังนี้.

(๓) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดี เป็นผู้ปฏิบัติตรง เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อรู้ เป็นผู้ปฏิบัติสมควร พระสงฆ์สาวกนี้ คือ ใคร คู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ บุรุษบุคคล ๘ ท่าน นี่คือพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ควรแก่ของนำมาค้ำับ เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ของทำบุญ เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ดังนี้.

(๔) เป็นผู้ประกอบด้วยอริยกันตศีลทั้งหลาย ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ค้าง ไม่พร้อย เป็นไท อำนวยอรรถสรเสริญ อันค้นหาและทักขิไม่แปลเปื้อน ดำเนินไปเพื่อได้สมาธิ คู่ก่อนอาสนนที่ ธรรมบรรยายชื่อว่าแว่นธรรมนี้แล ซึ่งพระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรมบรรยายชื่อว่าแว่นธรรมแล้ว เมื่อปรารถนาพึงพยากรณ์ตนได้ด้วยตนเองว่า ฉันมีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีวิสัยแห่งปรตสิ้นแล้ว เป็นผู้มีอบาย ทุกคติและวินิบาตสิ้นแล้ว ฉันเป็นพระโสดาบัน เป็นผู้ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอนแล้ว จะตรัสรู้ในภายหน้า ดังนี้.

ได้ยินว่า แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ ณ เรือนรับรองก่อด้วยอิฐในหมู่บ้านนาทิกะนั้น ก็ทรงทำธรรมิกถานี้แลเป็นอันมาก แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า ศีล มีอยู่ด้วยประการฉะนี้ สมาธิ มีอยู่ด้วยประการฉะนี้ ปัญญา มีอยู่ด้วยประการฉะนี้ สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญา อันสมาธิอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ก็หลุดพ้นด้วยดีโดยแท้จากอาสวะทั้งหลาย กล่าวคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ดังนี้.

นครเวสาลี

[๕๐] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ในหมู่บ้านนาทิกะ ตามพระอัยยาศัยแล้วตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถอะ อานนท์ เราจะเข้าไปนครเวสาลีกันเถิด. ท่านพระอานนท์ กราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จดำเนินถึงนครเวสาลีนั้นแล้ว. ทราบว่าในนครเวสาลีนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จประทับในอัมพปาลีวัน.

สติปัญฐาน-อนุสาสนี

ในอัมพปาลีวันนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ นี้เป็น
อนุสาสนีของเรา (มอบให้) แก่เธอ (ทั้งหลาย)*
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีสติอย่างไร.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้พิจารณาภายในกายเป็นผู้มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติอยู่ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้ พิจารณาเวทนาใน
เวทนา...
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้ พิจารณาจิตในจิต...
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้ พิจารณาธรรมในธรรม
มีสัมปชัญญะ มีสติอยู่ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีสติอยู่อย่างนี้แล.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะเป็นอย่างไร.

๑. ตรงนี้ เป็น เต - แก่เธอ แต่ข้างหน้า เป็น โว - แก่เธอทั้งหลาย

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนา^๑ เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่
เสมอ ในการก้าวไปข้างหน้า ในการถอยกลับ

เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ ในการแลดู ในการเหลียวดู

เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ ในการก้าวเข้า ในการเหยียดออก

เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ ในการทรงไว้ ซึ่งสังฆาฏิ บาตรและจีวร

เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ ในการกิน ในการดื่ม ในการเคี้ยว ใน
การลุ่ม

เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ ในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ

เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ ในการเดิน ในการยืน ในการนั่ง ใน
การหลับ ในการตื่น ในการพูด ในการนิ่ง.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะอยู่อย่างนี้แล.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ นี้เป็น
อนุศาสนีของเรา แก่เธอทั้งหลาย ฉะนั้นแล.

นางอัมพาลีคณิกามาเฝ้า

[๕๑] นางอัมพาลี^๑ คณิกา ได้ยินแล้วแล้วว่า เขาว่า พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเสด็จดำเนินถึงนครเวสาลีแล้ว เสด็จประทับอยู่ในสวนมะม่วงของเรา
ใกล้นครเวสาลี ครั้งนั้นแล นางอัมพาลี คณิกา สั่งให้เทียมยานทั้งหลาย
ที่ดี ๆ แล้ว ตนเอง ขึ้นยานดี ๆ คันหนึ่ง ออกจากนครเวสาลีด้วยยาน
ทั้งหลายคันดี ๆ เข้าไปยังสวนของตน ไปด้วยยานตลอดพื้นที่ยานไปได้
แล้วลงจากยาน เดินเท้าไป เข้าไปเฝ้าพระผู้มีภาคเจ้า ถวายบังคมพระผู้มี
พระภาคเจ้าแล้ว นั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ยังนางอัมพาลี
คณิกา ผู้นั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ให้เห็นแจ้ง ให้รื่นเริง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ

๑. บาลีพระสูตรแต่ขึ้นไป มีกล่าวถึงใน วินย. มหาวัคค์, ทุติยภาค ๕/๕๔-๕๖.

ด้วยธรรมิกถา ครั้งนั้นแล นางอัมพปาลีคณิกา ผู้ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริง ด้วยธรรมิกถาแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์โปรดรับภัตตาหารของหม่อมฉัน สำหรับวันพรุ่งนี้ด้วยเถิด พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับด้วยศุภนิภาพ. ครั้งนั้นแล นางอัมพปาลีคณิกา ครั้นทราบข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว ก็ลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำประทักษิณแล้วกลับไป.

[๕๒] เจ้าลิจจวิทั้งหลายชาวเมืองเวสาลี ได้ยินแล้วแล้วว่า เขาว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จดำเนินถึงเมืองเวสาลีแล้ว เสด็จประทับอยู่ในอัมพปาลีวัน ไกลเมืองเวสาลี. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจจวิทั้งหลายเหล่านั้น ตั้งให้เทียมยานทั้งหลายคันใหญ่ ๆ แล้วต่างก็ขึ้นยานใหญ่ ๆ ออกจากนครเวสาลี ด้วยยานทั้งหลายใหญ่ ๆ ในบรรดาเจ้าลิจจวิทั้งหลายเหล่านั้น เจ้าลิจจวิบางพวกสีนิต มีวรรณสีนิต มีฝ้านุ่งห่มสีนิต เครื่องประดับสีนิต เจ้าลิจจวิบางพวกสีเหลือง มีวรรณสีเหลือง มีฝ้านุ่งห่มสีเหลือง เครื่องประดับสีเหลือง เจ้าลิจจวิบางพวกสีแดง มีวรรณสีแดง มีฝ้านุ่งห่มสีแดง เครื่องประดับสีแดง เจ้าลิจจวิบางพวกสีขาว มีวรรณสีขาว มีฝ้านุ่งห่มสีขาว เครื่องประดับสีขาว.

ครั้งนั้นแล นางอัมพปาลีคณิกา ให้เพลลา กระทบกับเพลลา ให้ล้อ กระทบกับล้อ ให้แอกกระทบกับแอก ของเจ้าลิจจวิทั้งหลายหนุ่ม ๆ. ครั้นแล้วเจ้าลิจจวิทั้งหลายเหล่านั้น ได้กล่าวกะนางอัมพปาลีคณิกาว่า แม่อัมพปาลีเหตุไร เจ้าจึงให้เพลลากระทบเพลลา ล้อกระทบล้อ แอกกระทบแอก ของเจ้าลิจจวิทั้งหลายที่หนุ่ม ๆ เถ่า. นางอัมพปาลีคณิกา ตอบว่า จริงอย่างนั้นเจ้าคะ ข้าแต่ลูกท่าน หม่อมฉันได้กราบทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ทรงรับภัตตาหารสำหรับวันพรุ่งนี้ไว้แล้ว. เจ้าลิจจวิทั้งหลาย นี้แน่

แม่อำพาลี โปรดยกภัตตาหารมือนี้ให้แก่เรา ด้วยค่าหนึ่งแสนเถิด. อำพาลี
คณิกาตอบว่า ข้าแต่ลูกท่าน หากเป็นจริง จักทรงประทานนครเวสาลีรวม
ทั้งรายได้ในชนบทแก่หม่อมฉัน แม้ถึงอย่างนั้น หม่อมฉันก็จักไม่ยกภัตตาหาร
ยิ่งใหญ่ถวาย. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้น ต่างส่ายงคฺลิกกล่าวว่า
ท่านผู้เจริญเอ๋ย พวกเราพ่ายแพ้นางอำพาลีคณิกาเสียแล้ว ท่านผู้เจริญเอ๋ย
พวกเราถูกนางอำพาลีคณิกาลงเสียแล้ว. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านี
นั้นก็เข้าไปยังอำพาลีวัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นเจ้าลิจฉวีทั้งหลายมาแต่ไกล
จึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายเหล่าใด ไม่เคย
เห็นเทวดาทั้งหลายชั้นดาวดึงส์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะคุบริษั
ทของเจ้าลิจฉวี เหลียวคุบริษัทของเจ้าลิจฉวีจึงเปรียบเทียบบริษัทของเจ้าลิจฉวี
เหมือนเช่นเทวดาชั้นดาวดึงส์. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้นไปด้วย
ยานตลอดพื้นที่ยานไปได้แล้วลงจากยาน ดำเนินไป เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค
เจ้า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง พระผู้มีพระภาค
เจ้าทรงยังเจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้น ซึ่งนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ให้เห็นแจ้ง
ให้สมทาน ให้อาจอหาญ ใ้หรีนเริง ด้วยธรรมิกถา. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวี
ทั้งหลายเหล่านั้น ผู้อันพระผู้มีพระเจ้าทรงให้เห็นแจ้ง ให้สมทาน ให้อาจอหาญ
ใ้หรีนเริงแล้วด้วยธรรมิกถา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ขอพระผู้มี
พระภาคเจ้า พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์โปรดรับภัตตาหารของหม่อมฉันทั้งหลาย
สำหรับวันพรุ่งนี้เถิด พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนลิจฉวี
ทั้งหลาย ตถาคตรับภัตตาหารของนางอำพาลีคณิกา สำหรับวันพรุ่งนี้ไว้
แล้วแล. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้น ต่างส่ายงคฺลิกกล่าวว่า ท่าน
ผู้เจริญเอ๋ย พวกเราพ่ายแพ้นางอำพาลีคณิกาเสียแล้ว. ท่านผู้เจริญเอ๋ย พวก

เราถูกนางอัมพาลีคณิกาหลงเสียแล้ว. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้น
ขึ้นชมอนุโมทนาพระพุทธานุภาพของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลุกจากอาสนะ
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำประทักษิณ แล้วหลีกไป.

ครั้งนั้นแล นางอัมพาลีคณิกา สั่งให้เตรียมของควรเคี้ยว ของควร
บริโภคอันประณีต ในสวนของตนจนสิ้นราตรีนั้น แล้วให้กราบทูลกาลเวลา
แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ได้เวลาแล้ว พระเจ้าข้า ภัตตาหารเสร็จแล้ว. ครั้ง
นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนุ่งสบง ทรงถือบาตรและจีวร ในเวลาเช้า
พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไปสู่ที่อากาศของนางอัมพาลีคณิกา ครั้นแล้ว
ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูไว้. ครั้งนั้นแล นางอัมพาลีคณิกา อากาศเลี้ยงดู
ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธานุภาพเป็นองค์ประมุข ด้วยของควรเคี้ยว ของควรบริโภค
อันประณีตด้วยมือของตน. ครั้งนั้นแล ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยแล้ว
ทรงวางพระหัตถ์ลงจากบาตรแล้ว^๑ นางอัมพาลีคณิกา ถี้อเอาอาสนะต่ำ นั่ง
อยู่ ณ ด้านหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า หม่อมฉันขอถวาย
อาราม^๒ นี้ แต่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธานุภาพเป็นองค์ประมุข พระเจ้าข้า.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับพระอารามแล้ว. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ยังนางอัมพาลีคณิกาให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริงด้วย
ธรรมีกถาแล้ว ทรงลุกจากอาสนะ เสด็จกลับไป.(๑)

๑. ในที่นี้ แปลคำทศยิวักคิ เป็นสัตตมิมิวัคคิ แต่ในวินัย. มหาวักค์ ทศยิวักคิ ๕/๕๑ มี
พุทโธตว่า "อภิวาเทตวา-ถวายบังคม" ต่อคำว่า "โณนิตปคุดปาณิ-วางพระหัตถ์ลงจาก
บาตรแล้ว" ถ้าอย่างนี้ เป็นทศยิวักคิ

๒. ใน วินย. มหาวักค์ ทศยิวักคิ ๕/๕๑ ว่า "อมพาลีวัน- สวนนางอัมพาลี"

๓. ใน วินย. มหาวักค์ ทศยิวักคิ ๕/๕๑ ว่า "อุฏฐาเสนา เชน มหาวัน เตนุปลงกมิ.
ตตฺร สุทฺถิ ภควา เวสาลียิ วิหริติ มหาวเน กุฎฏาคารศาลายิ-ทรงลุกจากอาสนะ เสด็จเข้า
ไปป่ามหาวัน ทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับ ณ กุฎฏาคารศาลา ในป่ามหาวัน
ใกล้นครเวสาลีนั้น"

ได้ยินว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ ณ อัมพปาลีวัน ใกล้ นครเวสาลีนั้น ก็ทรงทำธรรมิกถานี้แลเป็นอันมาก แก่ภิกษุทั้งหลายว่า สีล มีอยู่ด้วยประการฉะนี้ สมาธิ มีอยู่ด้วยประการฉะนี้ ปัญญา มีอยู่ด้วยประการ ฉะนี้ สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันสมาธิอบรม แล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ก็หลุดพ้นด้วยดี โดยแท้จากอาสวะทั้งหลาย กล่าวคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ดังนี้.

เวพुकาม^(๑)

[๕๗] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในอัมพปาลีวัน ตาม พระอชยาศัยแล้ว ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถอะ อานนท์ เราจักเข้าไป ยังหมู่บ้านเวพุกามกันเถิด. ท่านพระอานนท์ทูลรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จดำเนินถึงหมู่บ้านเวพุกามนั้น. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ หมู่บ้านเวพุกามนั้น.

^(๒) ในหมู่บ้านเวพุกามนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงไปเถิด จงไปจำพรรษาตามมิตรสหาย ตามบุคคลที่เคยพบเห็นกัน ตามบุคคลที่เคยคบหากัน โดยรอบนครเวสาลีเถิด ส่วนเรา ตถาคตจะเข้าจำพรรษาในหมู่บ้านเวพุกามนี้แล. ภิกษุทั้งหลายเหล่า นั้น กราบทูลรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า. แล้วไปจำพรรษาตาม มิตรสหาย ตามบุคคลที่เคยพบเห็นกัน ตามบุคคลที่เคยคบหากัน โดยรอบ นครเวสาลี. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเข้าจำพระวัสสา^(๓) ในหมู่บ้าน เวพุกามนั่นเอง.

๑. บางแห่งเป็น "เวลुकามก" และเป็น "เพลुकามก" ก็มี

๒. บาลีพระสูตรแต่ขึ้นไป มีกล่าวถึงใน สํ. มหาวาร. ๑๕/๒๐๓-๒๐๖
๓. พระพรรรษาที่ ๔๕ เป็นพรรษาสุดท้าย

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประชวร

ครั้งนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าจำพระวัสสาแล้ว ก็เกิดทรงพระอาพาธแรงกล้า มีเวทนาหนักเป็นไกลี่สิ้นพระชนม์. กล่าวกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นเวทนานั้น มิได้ทรงกระวนกระวาย. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้มีพระดำริว่า การที่เราไม่บอกกล่าวกะผู้เป็นอุปัฏฐาก ไม่บอกลาภิกษุสงฆ์แล้วปรินิพพานนั้น เป็นการไม่สมควรแก่เรา อย่างไรก็ตาม เราควรขับไล่อาพาธนี้ให้หายไป ด้วยพระวิริยะแล้วอธิษฐานชีวิตสังขารดำรงอยู่. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับไล่พระโรคาพาธนั้นให้หายไปด้วยพระวิริยะแล้ว ทรงอธิษฐานชีวิตสังขารดำรงพระชนม์อยู่. ครั้นแล้วพระโรคาพาธนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็สงบไป.^{๑)}

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายจากพระประชวรแล้ว ทรงหายจากพระประชวรแล้วไม่นาน เสด็จออกจากวิหารไปประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูไว้ในร่มด้านหลังวิหาร. ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนทได้เข้าไปเฝ้าถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ท่านพระอานนทได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระตำราญแล้ว ข้าพระองค์ได้เห็นความอดทนของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระเจ้าข้า และแม้กระนั้น ร่างกายของข้าพระองค์ประคองหนักอึ้ง ทิศทั้งหลายก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์ อีกทั้งธรรมทั้งหลายก็มีแจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์ เพราะพระอาการทรงประชวรของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็แต่ว่า ข้าพระองค์ได้มีความเบาใจบางประการว่า ตราบเท่าที่พระองค์ยังไม่

๑. ในอรรถถา (ทั้งสมุฏกวลลิตาสนี, ทุคตยภาค, น. ๑๕๑ และสารตถุคตปกาสนี, ตตยภาค, น. ๓๐๐) ว่า พระพุทธรองค์ทรงเข้าผลสมาบัติข่มเวทนาขับไล่พระโรคาพาธให้สงบ ไม่เกิดขึ้นตลอด ๑๐ เดือน จนเสด็จปรินิพพาน แสดงว่าทรงพระประชวรครั้งนี้ ราวปลายเดือน ๘ หรือ ต้นเดือน ๙.

ทรงปรารภภิกษุสงฆ์แล้วทรงมีพระดำรัสอย่างใดอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า
จักยังไม่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ดังนี้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอนนทฺ์ ก็ภิกษุสงฆ์ยังหวังอะไร
ในเรตถาคตเล่า คุณก่อนอนนทฺ์ ธรรมที่ตถาคตแสดงแล้ว ได้ทำมิให้มีใน
มิให้มีนอก คุณก่อนอนนทฺ์ ตถาคตมิได้มีกามืออาจารย์ (ปิดบังซ่อนเร้น)
ในธรรมทั้งหลาย คุณก่อนอนนทฺ์ ผู้ใดพึงมีความดำริอย่างนี้ว่าฉันจักบริหาร
ภิกษุสงฆ์ ดังนี้ก็ดี หรือว่า ภิกษุสงฆ์พึงยกย่องฉัน ดังนี้ก็ดี คุณก่อนอนนทฺ์
แน่นอน เขาผู้นั้นพึงปรารภภิกษุสงฆ์แล้ว กล่าวถ้อยคำบางประการ. คุณก่อน
อนนทฺ์ ตถาคตมิได้มีความดำริอย่างนี้ว่า เราแลจักบริหารภิกษุสงฆ์หรือว่า
ภิกษุสงฆ์พึงยกย่องเรา ตถาคต ดังนี้. คุณก่อนอนนทฺ์ ตถาคตนั้น ยังจักปรารภ
ภิกษุสงฆ์แล้วกล่าวถ้อยคำไร ๆ คราวเดียว. คุณก่อนอนนทฺ์ ก็ในกาลบัดนี้ เรา
ตถาคตแก่เฒ่าแล้ว เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยโดยลำดับแล้ว วัยของตถาคต
ก็กำลังดำเนินเข้าเป็น ๘๐ ปีอยู่. คุณก่อนอนนทฺ์ เกวียนคร่ำคร่าเดินไปได้ด้วย
การแซมด้วยไม้ไผ่แม้ฉันใด ร่างกายของตถาคตก็ดำเนินไปได้ เหมือนด้วย
การแซมด้วยไม้ไผ่ ฉันนั้นนั่นแล คุณก่อนอนนทฺ์ ในสมัยใด ตถาคตเข้าถึง
เจโตสมาธิ หานิมิตตมิได้อยู่ เพราะไม่มนสิการนิมิตทั้งปวง เพราะเวทนา
ทั้งหลายบางอย่างดับไป ในสมัยนั้น ร่างกายของตถาคตมีความผาสุกยิ่ง.^(๑)
เพราะเหตุนี้แหละ อนนทฺ์ เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นสรณะ
อยู่เถิด อย่ามีสิ่งอื่นเป็นสรณะ จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นสรณะ อย่ามี
สิ่งอื่นเป็นสรณะเลย

ทรงแสดงเรื่องมีตนเป็นเกาะมีตนเป็นสรณะ

คุณก่อนอนนทฺ์ ก็ภิกษุเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นสรณะอยู่ ไม่มี
สิ่งอื่นเป็นสรณะ เป็นผู้ที่มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นสรณะอยู่ ไม่มีสิ่งอื่นเป็น

สรณะ อย่างไร.

๑. แต่นี้ถึงจบภาณวารที่ ๒ ตรงกับ สั. มหาวาร. ๑๕/๒๑๗

ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในพระศาสนานี้พิจารณาภายในกาย เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติอยู่ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.

พิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลาย...

พิจารณาจิตในจิต...

พิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติอยู่ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.

ดูก่อนอานนท์ ภิกษุเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ เป็นผู้มิธรรมเป็นเกาะ มิธรรมเป็นสรณะอยู่ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ดูก่อนอานนท์ เพราะว่า ในกาลบัดนี้ก็ดี โดยการที่เราตถาคต ล่วงลับไปแล้วก็ดี ภิกษุทั้งหลายพวกใดพวกหนึ่ง จักเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นสรณะอยู่ ไม่เป็นผู้มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ จักมิธรรมเป็นเกาะมิธรรมเป็นสรณะอยู่ ไม่เป็นผู้มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ ภิกษุทั้งหลายพวกใดพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ใคร่ในการศึกษาเหล่านี้ จักเป็นผู้ประเสริฐสุดยอด ดังนี้แล.

จบ ความกัมมัท ในมหาปริณิพพานสูตร

จบภาณวารที่ ๒

ว่าด้วยอนุภาพของอิทธิบาท ๔

^๑[๕๔] ครั้งนั้นแล ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนุ่งสบง ทรงถือบาตรและจีวรแล้ว เสด็จดำเนินเข้านครเวสาลี เพื่อบิณฑบาต^(๒) ครั้น เสด็จดำเนินเพื่อบิณฑบาตในนครเวสาลีแล้ว เสด็จกลับจากบิณฑบาตในเวลา ๑. บาลีพระสูตรต่อไปนี้มีกล่าวไว้ใน ส. มหาวาร. ๑๕/๓๐๒ อธ. อฎฐก. ๒๓/๑๑๘-๑๒๔, ขุ.อุ. ๒๕/๑๓๖.

๒. ความในมหาปริณิพพานสูตร ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถา สุมงฺคฺลวิสาสินี, ทุติยภาค, น. ๕๓๑-๒๐๑ และสารตฺถุปฺปกาสินี, ตติยภาค, น. ๓๑๒-๓๒๘.

ปัจฉาภัตฺร ทรงมีพระดำรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจงถือนิสิตินะ (ที่รองนั่ง) เราจักเข้าไปยังป่าवालเจดีย์กันเถิด ท่านพระอานนท์ กราบทูลรับว่า พระเจ้าข้า แล้วถือนิสิตินะตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไป โดยเบื้องพระปฤษฎางค์. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดำเนินเข้าไปยังป่าवालเจดีย์ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูไว้แล้ว แม้ท่านพระอานนท์ ก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะท่านพระอานนท์ ซึ่งนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ดังนี้ว่า คุณก่อนอานนท์ นครเวสาลี เป็นที่รื่นรมย์ อุเทนเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ โคตมกเจดีย์ ก็เป็นที่รื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ พุทฺตเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ สารันทเจดีย์ ก็เป็นที่รื่นรมย์ ป่าवालเจดีย์ ก็เป็นที่รื่นรมย์ คุณก่อนอานนท์ ผู้หนึ่งผู้ใดเจริญอุทฺธิบาท ๔ ทำให้มาก ทำให้เป็นประหนึ่งยาน ทำให้เป็นประหนึ่งวัตถุที่ตั้ง ตั้งไว้เนื่อง ๆ อบรมไว้ ปรารภด้วยดี โดยชอบ คุณก่อนอานนท์ ผู้หนึ่ง เมื่อปรารภนา ก็พึงดำรง (ชนมชีพ) อยู่ได้ตลอดกับ เกินกว่ากับ คุณก่อนอานนท์ ตถาคตแลได้เจริญอุทฺธิบาท ๔ แล้ว ได้ทำให้มาก แล้ว ได้ทำให้เป็นประหนึ่งยานแล้ว ได้ทำให้เป็นประหนึ่งวัตถุที่ตั้งแล้ว ตั้งไว้เนื่อง ๆ แล้ว อบรมแล้ว ปรารภด้วยดี โดยชอบแล้ว คุณก่อนอานนท์ ตถาคต นั้น เมื่อปรารภนา ก็พึงดำรง (ชนมชีพ) อยู่ได้ ตลอดกับ หรือเกินกว่ากับ ดังนี้.

แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำนิมิตหยาบ ทรงทำโอภาสหยาบ อย่างนี้แล ท่านพระอานนท์ ก็มีสามารธุรู้ได้ มิได้กราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงดำรงอยู่ตลอดกับเถิด ขอพระสุตตเจ้าจงดำรงอยู่ตลอดกับเถิด เพื่อเกื้อกูลแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์

เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ คล้ายกับท่านมีจิต
ถูกมารสิงไว้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระอานนท์ แม้ครั้งที่ ๒ แลฯลฯ
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระอานนท์ แม้ครั้งที่ ๓ แลฯ ดังนี้ว่า คุณก่อน
อานนท์ นครเวสาลี เป็นที่รื่นรมย์ อุเทนเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ โคตมกเจดีย์
ก็เป็นที่รื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ พหุบุตตเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์
สารันทพเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์^๑ คุณก่อนอานนท์
ผู้หนึ่งผู้ใด เจริญอุทฺธิบาท ๔ ทำให้มาก ทำให้เป็นประหนึ่งยาน ทำให้เป็น
ประหนึ่งวัตถุที่ตั้ง ตั้งไว้เนื่อง ๆ อบรมไว้ ปรารภด้วยดี โดยชอบ ผู้นั้น
เมื่อปรารภนา ก็พึงดำรง (ชนมชีพ) อยู่ได้ ตลอดกับ หรือเกินกว่ากับ
คุณก่อนอานนท์ ตถาคตแลได้เจริญอุทฺธิบาท ๔ แล้ว ได้ทำให้มากแล้ว
ได้ทำให้เป็นประหนึ่งยานแล้ว ได้ทำให้เป็นประหนึ่งวัตถุที่ตั้งแล้ว ตั้งสมแล้ว
ปรารภเสมอแล้วด้วยดี คุณก่อนอานนท์ ตถาคตนั้นเมื่อปรารภนา ก็พึงดำรง
อยู่ได้ตลอดกับ หรือเกินกว่ากับ ดังนี้ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำนิมิตหยาบ
ทรงทำโอภาสหยาบ อย่างนี้แล ท่านพระอานนท์ก็มีสามารธุ มีได้กราบทูล
อาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงดำรงอยู่ตลอดกับเกิด ขอพระสุตเจ้าจงดำรงอยู่ตลอดกับเกิด เพื่อเกื้อกูลแก่
ชนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชนจำนวนมาก
เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้.

คล้ายกับท่านมีจิตถูกมารสิงไว้ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก
ท่านพระอานนท์มีพระดำรัสว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจงไป บัดนี้ เธอจงสำคัญ
กาลอันควรเกิด. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
พระเจ้าข้า ลูกจากอาสนะถวายเป็นกรรมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กระทำประทัภ
ษิตนั้งแล้วที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งในที่ไม่ไกล.

๑. อุประวัตติย ๆ ของเจดีย์เหล่านี้ ใน ปรมคฺคทีปนี อุทานวณฺณนา, น. ๔๐๘.

มารทูลขอให้ปรินิพพาน

[๕๕] ครั้งนั้นแล มารผู้มีบาป เมื่อท่านพระอานนท์หลีกไปไม่นาน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพาน ขอพระสุคตจงปรินิพพาน ในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา จักยังไม่ฉลาด ไม่ได้รับแนะนำ ยังไม่แก่ล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตน จักบอก จักแสดง จักบัญญัติ จักแต่งตั้ง จักเปิดเผย จักจำแนก จักทำให้ตื่น จักแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ข่มขี้ปรปปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรมไม่ได้ เพียงใด ดูก่อนมารผู้มีบาป เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น ก็บัดนี้ ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ฉลาด ได้รับแนะนำดีแล้ว เป็นผู้แก่ล้า เป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วจักบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ข่มขี้ปรปปวาทที่เกิดขึ้นโดยสหธรรมเรียบร้อย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพาน ขอพระสุคตจงปรินิพพาน ในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็แล พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุผู้เป็นสาวกของเราจักยังไม่ฉลาด... ก็บัดนี้ ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ฉลาด...จักแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ข่มขี้ปรปปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพาน ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นเวลา

ปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป อุบาสกผู้เป็นสาวกของเราจักยังไม่ฉลาด... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ อุบาสกผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้เป็นฉลาดแล้ว... แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ขมจีปรีปวาทที่เกิดขึ้นเรียบริ้อยโดยสธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพาน ขอพระสุคตจงปรินิพพาน ในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า อุบาสกผู้เป็นสาวกของเราจักยังไม่ฉลาด... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ อุบาสกผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ฉลาดแล้ว ได้รับแนะนำดีแล้ว เป็นผู้แก่กล้า เป็นพหุสูต ทรงธรรมปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ขมจีปรีปวาทที่เกิดขึ้นเรียบริ้อย โดยสธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพาน ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็แลพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป พรหมจรรย์นี้ของเราจักยังไม่สมบูรณ์ แพ้หลาย กว้างขวาง ชนรู้กันโดยมากเป็นปีกแผ่น ทรายเท่าที่พวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้ว เพียงใด เราจักไม่ปรินิพพานเพียงนั้น ก็บัดนี้พรหมจรรย์นี้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าสมบูรณ์แล้ว... ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพาน ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ทรงปลงอายุสังขาร

เมื่อมารกราบทุลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะมารผู้มีบาปว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป ท่านเป็นผู้ขวนขวายน้อยเถิด ไม่ช้าพระตถาคตจัก

ปรินิพาน จากนี้ล่วงไปสามเดือน ตถาคตจักปรินิพาน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงปลดอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์. เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงปลดสมาธิแล้ว ได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ นากลัว ขนพอง สยองเกล้า กลองทิพกัณฑ์บันลือลั่น. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบความนั้น ทรงเปล่งอุทานนี้ ในเวลานั้นว่า

[๕๖] พระมุนีได้ปลงเสีย ซึ่งกรรมอันชั่ว

และกรรมอันไม่ชั่วได้ อันเป็นเหตุให้เกิด

ปรุ้งแต่งภพ ยินดีในภายใน ตั้งมั่นได้

ทำลายกิเลสที่เกิดขึ้นในตนเสีย เหมือน

ทำลายเกราะฉะนั้น.

[๕๗] ลำดับนั้น ท่านอานนทคิดว่า น้าอัสจรรยจริงหนอ สิ่งที่ไม่เคยมีก็เกิดขึ้น แผ่นดินใหญ่นี้ไหวได้หนอ แผ่นดินใหญ่นี้ไหวได้จริงหนอ นากลัว ขนพองสยองเกล้า ทั้งกลองทิพกัณฑ์บันลือลั่น อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรหนอเป็นปัจจัย ทำให้แผ่นดินไหวปรากฏได้. ลำดับนั้น ท่านพระอานนท เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นท่านพระอานนทนั่งแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัสจรรย เหตุไม่เคยมีก็มีขึ้น แผ่นดินใหญ่นี้ไหวได้หนอ แผ่นดินนี้ไหวได้จริงหนอ นากลัว ขนพองสยองเกล้า ทั้งกลองทิพกัณฑ์บันลือลั่น อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรหนอเป็นปัจจัย ทำให้แผ่นดินไหวได้.

เหตุทำให้แผ่นดินไหว ๘ อย่าง

[๕๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท เหตุ ๘ อย่าง ปัจจัย ๘ อย่าง ทำให้แผ่นดินไหวได้. เหตุ ๘ อย่าง ปัจจัย ๘ อย่าง

เป็นไฉน. คุณอนาถนที แผ่นดินใหญ่ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ สมัยที่ลมใหญ่พัด เมื่อลมใหญ่พัด ย่อมทำน้ำให้ไหว ครั้นน้ำไหวแล้ว ทำให้แผ่นดินไหว นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อที่หนึ่ง ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

คุณอนาถนที ยังมีอีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ถึงความชำนาญทางจิต หรือเทวดาผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก เขาเจริญปลุกวิสัยญาณเล็กน้อย เจริญอาไปस्थ्यามาก เราทำแผ่นดินให้ไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัย ข้อที่สอง ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เมื่อใดพระโพธิสัตว์เคลื่อนจากคฤสถ มีสติสัมปชัญญะ ก้าวลงสู่พระกรรม์พระมารดา เมื่อนั้นแผ่นดินนี้ ย่อมไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยข้อที่สามทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เมื่อใดพระโพธิสัตว์ มีสติสัมปชัญญะ ประสูติจากพระกรรม์พระมารดา เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ ย่อมไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อที่สี่ ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เมื่อใด ตถาคตตรัสรู้อรุณตรัสสัมมาสัมโพธิญาณ เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ ย่อมไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัย ข้อที่ห้า ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เมื่อใดตถาคต ยังธรรมจักรอันยอดเยี่ยมให้เป็นไป เมื่อนั้นแผ่นดินนี้ ย่อมไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อที่หก ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เมื่อใดตถาคต มีสติสัมปชัญญะ ปลงอายุสังขาร เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ ย่อมไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัย ข้อที่เจ็ด ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เมื่อใด ตถาคตยอมปรินิพพานด้วยอนุปาติเสส นิพพานธาตุ เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ ย่อมไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัย ข้อที่แปด ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

บริษัท ๘

[๕๕] คุณก่อนอนนท์ บริษัท ๘ เหล่านี้เป็นไฉน. คือ ขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท จาคุมมหาราชิกบริษัท ดาวดึงส์บริษัท มารบริษัท พรหมบริษัท. เรายังจำได้ว่า เราเข้าไปหาขัตติยบริษัทหลายร้อยครั้ง ณ ขัตติยบริษัทนั้น เราเคยนั่งร่วม เคยปราศรัย เคยสนทนา. วรรณะของพวกนั้นเป็นเช่นใด ของเราเป็นเช่นนั้น เสียงของพวกนั้นเป็นเช่นใด ของเราเป็นเช่นนั้น. เราให้พวกนั้นเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อภายาญ ให้สำเร็จด้วยธรรมิกถา พวกนั้นไม่รู้จักเราผู้พูดว่า ผู้นี้ใครหนอพูดอยู่จะเป็นเทวดาหรือมนุษย์. ครั้นเราให้พวกนั้นเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อภายาญ ให้สำเร็จแล้วก็หายไป พวกนั้นไม่รู้จักเราหายไปแล้วว่า ผู้นี้ใครหนอหายไปแล้วจะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ดังนี้.

คุณก่อนอนนท์ เรายังจำได้ว่า เราเข้าไปหาพราหมณบริษัทหลายร้อยครั้ง...คหบดีบริษัท... สมณบริษัท... จาคุมมหาราชิกบริษัท... ดาวดึงส์บริษัท... มารบริษัท... พรหมบริษัทหลายร้อยครั้ง. แม้ในบริษัทนั้นเราก็เคยฟังร่วม เคยปราศรัย เคยสนทนา. วรรณะของพวกเขาก็เป็นเช่นใด ของเราก็เป็นเช่นนั้น... ผู้นี้ใครหนอแล หายไปแล้วจะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ดังนี้ อนนท์ บริษัท ๘ เหล่านี้แล.

๕

อภิภายตนะ ๘ อย่าง

[๑๐๐] คู่ก่อนอาสนนท อภิภายตนะ ๘ อย่างเหล่านี้แล เป็นไฉน. คือ
ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกที่เล็กมีผิวพรรณดี และมีผิว
พรรณทราม ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราดูเราเห็น นี้
เป็นอภิภายตนะข้อที่หนึ่ง. ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายในเห็นรูปภายนอกใหญ่
มีผิวพรรณดีและมีผิวพรรณทราม ครอบงำรูปเหล่านั้นมีความสำคัญอย่างนี้ว่า
เราดูเราเห็น นี้เป็นอภิภายตนะข้อที่สอง. ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายใน
เห็นรูปภายนอกเล็กมีผิวพรรณดีและมีผิวพรรณทราม ครอบงำรูปเหล่านั้นมี
ความสำคัญอย่างนี้ว่าเราดูเราเห็น นี้เป็นอภิภายตนะข้อที่สาม. ผู้หนึ่งมีความ
สำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกใหญ่มีผิวพรรณดีและมีผิวพรรณทราม
ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่าเราดูเราเห็น นี้เป็นอภิภายตนะข้อที่
สี่. ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายในเห็นรูปภายนอกเขียว สีเขียว แสงเขียว รัศมี
เขียว ดอกผักตบเขียว สีเขียว แสงเขียว มีรัศมีเขียว หรือผ้าที่ทำในกรุงพาราณสี
มีเนื้อเกลี้ยงทั้งสองข้างเขียว สีเขียว แสงเขียว รัศมีเขียวแม้ฉันใด ผู้หนึ่ง
มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอก เขียว สีเขียว แสงเขียว รัศมี
เขียว ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่าเราดู
เราเห็น นี้เป็นอภิภายตนะข้อที่ห้า. ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูป
ภายนอกเหลือง สีเหลือง แสงเหลือง มีรัศมีเหลือง ดอกกัณฐกเหลือง
สีเหลือง แสงเหลือง มีรัศมีเหลือง หรือว่าผ้าที่ทำในกรุงพาราณสี มีเนื้อเกลี้ยง
ทั้งสองข้างเหลือง สีเหลือง แสงเหลือง มีรัศมีเหลือง แม้ฉันใด ผู้หนึ่งมี
ความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกเหลือง สีเหลือง แสงเหลือง มีรัศมี
เหลือง ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่าเราดู
เราเห็น นี้เป็นอภิภายตนะข้อที่หก. ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูป

ภายนอกแดง สีแดง แสงแดง มีรัศมีแดง ดอกชะบาแดง สีแดง แสงแดง มีรัศมีแดง หรือว่าผ้าทำในกรุงพาราณสี มีเนื้อเกลี้ยงทั้งสองข้างแดง สีแดง แสงแดง มีรัศมีแดง แม้นั้นใด ผู้หนึ่งมีความสำคัญในอรูปรภายใน เห็นรูป ภายนอกแดง สีแดง แสงแดง มีรัศมีแดง ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูป เหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่าเรารู้เราเห็น นี่เป็นอภิกายตนะข้อที่เจ็ด. ผู้หนึ่งมีความสำคัญในอรูปรภายใน เห็นรูปภายนอกขาว สีขาว แสงขาว มีรัศมี ขาว ดาวประกายพริกขาว สีขาว แสงขาว มีรัศมีขาว หรือว่าผ้าทำในกรุง พาราณสี มีเนื้อเกลี้ยงทั้งสองข้างขาว สีขาว แสงขาว มีรัศมีขาว แม้นั้นใด ผู้หนึ่งมีความสำคัญในอรูปรภายใน เห็นรูปภายนอกขาว สีขาว แสงขาว มี รัศมีขาว ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่าเรา รู้เราเห็น นี่เป็นอภิกายตนะข้อที่แปด. อานนท อภิกายตนะ ๘ อย่างเหล่านี้แล.

วิโมกข์ ๘ อย่าง

[๑๐๑] คู่ก่อนอานนท วิโมกข์ ๘ อย่างเหล่านี้เป็นไฉน. คือภิกษุ มีรูปย่อมเห็นรูป นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่หนึ่ง. ภิกษุมีความสำคัญในอรูปรภายใน ย่อมเห็นรูปภายนอก นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่สอง. ภิกษุน้อมใจไปว่า นิ่งาม นี่เป็น วิโมกข์ข้อที่สาม. เพราะล่องรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง ดังปฏิขัมสัญญา ไม่ กระทำนันทตสัญญาไว้ในใจ ภิกษุเข้าถึงอากาธานัญจายตนะว่าอากาศ ไม่มีที่ สุดอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่สี่. ล่องอากาธานัญจายตนะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะว่า วิญญาณไม่มีที่สุดอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ห้า. ล่อง วิญญาณัญจายตนะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงอากิญจัญญายตนะว่า ไม่มีอะไร อยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่หก. ล่องอากิญจัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึง เนวสัญญานาสัญญายตนะอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่เจ็ด. ล่องเนวสัญญานาสัญญา-

ยตนะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงสัญญาเวทิตนิโรธอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่แปด. อานนท์ วิโมกข์ ๘ อย่างเหล่านี้แล.

เรื่องมาร

[๑๐๒] คุณอนอานนท์ สมัยหนึ่ง เราแรกตรัสรู้ พักอยู่ที่ต้นไม้ อชปาลนิโครธ ฝั่งแม่น้ำเนรัญจรา ในอุรุเวลาประเทศ. ครั้งนั้น มารผู้มีบาป ได้เข้าไปหาเรา ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. มารผู้มีบาปได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพาน ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อมารกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกะมารผู้มีบาปนั้นว่า มารผู้มีบาป ภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา จักเป็นผู้ฉลาดได้รับแนะนำ แกล้วกล้า พหุสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของคนแล้ว จักบอก แสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น ได้แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี้ปรับปาวาที่เกิเกิดขึ้นให้เรียบร้อย โดยสหธรรม ยังไม่ได้เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น. ภิกษุณีผู้เป็นสาวิกาของเรา ... อุบาสกผู้เป็นสาวกของเรา ... อุบาสิกาผู้เป็นสาวิกาของเรา ... จักยังไม่ฉลาด ... เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น.

มารผู้มีบาป พรหมจรรย์ของเรา จักยังไม่บริบูรณ์กว้างขวางแพร่หลายรู้กันโดยมาก เป็นปึกแผ่นตราบเท่าที่พวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้วเพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น.

พุทธบริษัท ๔

อานนท์ วันนี้เดี๋ยวนี้แล มารผู้มีบาปเข้าไปหาเราที่ป่าवालเจติย์ ได้

ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. ได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพาน ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เกิด
บัดนี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
มารผู้มีบาป ภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา... ภิกษุณีผู้เป็นสาวิกาของเรา... อุบาสก
ผู้เป็นสาวกของเรา... อุบาสิกาผู้เป็นสาวิกาของเรา... จักยังไม่ฉลาด...
...พรหมจรรย์ของเรานี้ จักไม่บริบูรณ์ กว้างขวางแพร่หลาย รู้กันมากเป็น
ปีกแผ่นตราบเท่าที่พวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้วยังไม่ได้เพียงใด เรา
จักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ในกาลบัดนี้ พรหมจรรย์
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าสมบูรณ์แล้ว กว้างขวางแพร่หลายรู้กันโดยมาก เป็น
ปีกแผ่นตราบเท่าที่พวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจะปรินิพพาน ขอพระสุคตจงปรินิพพานในกาล
บัดนี้เกิด บัดนี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า. เมื่อมารกล่าว
อย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกะมารผู้มีบาปนั้นว่า มารผู้มีบาป ท่านจงมีความขวน
ขวายน้อยเกิด ไม่นานตถาคตจักปรินิพพาน จาکنونี้ล่วงไปสามเดือน ตถาคต
จักปรินิพพาน อานนท์ ในวันนี้เดี๋ยวนี้แล ตถาคตมีสติสัมปชัญญะปลงอายุ
สังขารที่ป่าवालเจดีย์.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ ได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรง
ดำรงอยู่ตลอดกัป ขอพระสุคตจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัป เพื่อประโยชน์แก่ชน
เป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประ-
โยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า อย่าเลย อานนท์ อย่าวิงวอนตถาคตเลย บัดนี้ไม่ใช่เวลาที่จะวิงวอน
ตถาคต. แม้ครั้งที่สอง... แม้ครั้งที่สาม... ท่านพระอานนท์ยังกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัป... เพื่อ

ความสุขแก่เทวดาและมนุษย์. อานนท์ เธอเชื่อความตรัสรู้ของตถาคตหรือ. ข้าพระองค์เชื่อ. เมื่อเชื่อ ไฉนจึงได้รับเร้าตถาคตถึงสามครั้งเล่า.

ข้าพระองค์ได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อานนท์ อธิบาท ๔ อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นคุชยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่นแล้วอบรมปรารภดีแล้ว ตถาคตนั้น เมื่อจำนงอยู่ จะพึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัป หรือเกินกว่ากัป. อานนท์ อธิบาท ๔ ตถาคตเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นคุชยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่นแล้ว อบรมแล้ว ปรารภดีแล้ว อานนท์ ตถาคตเมื่อจำนงอยู่ พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัป หรือเกินกว่ากัป. อานนท์ เธอเชื่อหรือ. ข้าพระองค์เชื่อ.

อานนท์ เพราะฉะนั้น เรื่องนี้เป็นการทำไม่ดีเป็นความผิดพลาดของเธอผู้เดียว เพราะเมื่อตถาคตทำนิมิตอันหยาบ ทำโอภาสอันหยาบอย่างนี้ เธอไม่สามารถรู้เท่าทันได้ จึงมิได้วิงวอนตถาคตว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัป ขอพระสุคตจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัป เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์. ถ้าเธอวิงวอนตถาคต ตถาคตจะพึงห้ามวาจาเธอสองครั้งเท่านั้น ครั้งที่สามตถาคตพึงรับ เพราะเหตุนี้แหละ อานนท์ เรื่องนี้เป็นการทำไม่ดีเป็นความผิดพลาดของเธอผู้เดียว.

อิทธิบาทภาวนา

[๑๐๓] คู่ก่อนอานนท์ สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์. แม้ที่นั่นเราเรียกเธอมาบอกว่า อานนท์ กรุงราชคฤห์น่ารื่นรมย์ ภูเขาคิชฌกูฏน่ารื่นรมย์. . . เพราะเหตุนี้แหละ อานนท์ เรื่องนี้เป็นการทำไม่ดีเป็นความผิดพลาดของเธอผู้เดียว.

[๑๐๔] อานนท์ เราอยู่ที่โคตมนิโครธ ในกรุงราชคฤหฺ์นั้น...เราอยู่ที่เหวเป็นที่ทิ้งโจร...เราอยู่ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต...เราอยู่ที่กาฬสילה ข้างภูเขาอิสิคิลิ...เราอยู่ที่เงื่อมชื่อสัปปโสณฑกสิควัน...เราอยู่ที่ตโปทาราม...เราอยู่ที่เวฬุวันกถกนิวาปสถาน...เราอยู่ที่ชีวกัมพวัน...เราอยู่ที่มัททกุจฉิมฤคทายวัน ในกรุงราชคฤหฺ์นั้น. ณที่นั้นเราเรียกเธอมาบอกว่า อานนท์ กรุงราชคฤหฺ์ นารีนรมย์ ภูเขาคิมณภูโคตมนิโครธ เหวที่ทิ้งโจร ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต กาฬสילה ข้างภูเขาอิสิคิลิ เงื่อมชื่อว่าสัปปโสณฑกสิควัน ตโปทาราม เวฬุวันกถกนิวาปสถาน ชีวกัมพวัน มัททกุจฉิมฤคทายวัน ต่างนารีนรมย์ อิทธิบาท ๔ อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว...เพราะเหตุนั้นแหละ อานนท์ เรื่องนี้เป็นการทำไม่ดีเป็นความผิดพลาดของเธอผู้เดียว.

[๑๐๕] คุณก่อนอานนท์ สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่อุเทนเจดีย์ ในกรุงเวสาลีนี้ ณที่นั้นเราเรียกเธอมาบอกว่า กรุงเวสาลีนารีนรมย์ อุเทนเจดีย์นารีนรมย์...อานนท์ อิทธิบาท ๔ อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว...เพราะเหตุนั้นแหละ อานนท์ เรื่องนี้เป็นการทำไม่ดีเป็นความผิดพลาดของเธอผู้เดียว.

สังเวชนียกา

[๑๐๖] คุณก่อนอานนท์ สมัยหนึ่ง. เราอยู่ที่โคตมเจดีย์ในกรุงเวสาลีนี้...เราอยู่ที่สัตตัมพเจดีย์...เราอยู่ที่พหูปัตตเจดีย์...เราอยู่ที่สารันทเจดีย์ ในกรุงเวสาลีนี้. ในวันนี้เอง เราออกเธอที่ป่าवालเจดีย์ว่า กรุงเวสาลีนารีนรมย์ อุเทนเจดีย์ โคตมเจดีย์ สัตตัมพเจดีย์ พหูปัตตเจดีย์ สารันทเจดีย์ ป่าवालเจดีย์ ต่างนารีนรมย์ อิทธิบาท ๔ อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นอุทยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่นแล้ว อบรมแล้ว

ปรารถดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อจำนงอยู่ พึงดำรงอยู่ตลอดกัป หรือเกินกว่ากัป. อิทธิบาท ๔ ตถาคตเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่นแล้ว อบรมแล้ว ปรารถดีแล้ว ตถาคตนั้นเมื่อหวังอยู่ พึงดำรงอยู่ ได้ตลอดกัปหรือเกินกว่ากัป อานนท์ ตถาคตทำนimitอันหยาบ ทำโอภาสอัน หยาบ แม้อย่างนี้แล เธอไม่สามารถรู้เท่าทันได้ จึงมิได้วิงวอนตถาคตว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงดำรงอยู่ตลอดกัปเถิด ขอพระสุคตจงทรงดำรงอยู่ ตลอดกัปเถิด เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่กุล เพื่อความสุขแก่พวกเทวดาและมนุษย์. อานนท์ ถ้าเธอพึง วิงวอนตถาคต ตถาคตจะพึงห้ามวาจาเธอเสียสองครั้งเท่านั้น ครั้งที่สามตถาคต พึงรับ เพราะเหตุนั้นแหละ อานนท์ เรื่องนี้เป็นการทำไม่ดีเป็นความผิดพลาด ของเธอผู้เดียว.

เราได้บอกก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ กัน ความพลัด พราก ความเป็นอย่างอื่น จากสิ่งและบุคคลเป็นที่รักและที่ชอบใจทั้งหมดนั้นแล มีอยู่ เพราะฉะนั้น จะหาได้ในสิ่งและบุคคลนั้นแต่ที่ไหน สิ่งใดเกิดแล้วเป็นแล้ว ปรุ่งแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา ความปรารถนาว่าขอสิ่งนั้นอย่าทำลาย ไปเลย นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้. ก็สิ่งใดที่ตถาคตสละแล้วกายแล้ว พ้นแล้ว ละแล้ว วางแล้ว อายุสังขารตถาคตปลงแล้ว วาจาที่ตถาคตกล่าวไว้แล้วโดย ส่วนเดียวว่า ไม่เข้าตถาคตจักปรินิพพาน จากนี้ล่วงไปสามเดือน ตถาคตจัก ปรินิพพาน ตถาคตจักกลับคืนสิ่งนั้น เพราะเหตุชีวิตอีก นั้นไม่เป็นฐานะที่จะ มีได้. มาเถิด อานนท์ เราจักเข้าไปยังกุฎาคารศาลาปามหาวัน. ท่านพระอานนท์ ทูลรับ พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. ถ้าดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมกับท่านพระอานนท์ เข้าไปยังกุฎาคารศาลาปามหาวัน ครั้นแล้วตรัส กะท่านพระอานนท์ว่า ไปเถิด อานนท์ เธอจงให้พวกภิกษุที่อาศัยกรุงเวสาลีอยู่

ทั้งหมดประชุมกันที่อุปัฏฐานศาลา. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงให้ภิกษุที่อาศัยกรุงเวสาลีอยู่ทั้งหมดประชุมกันแล้วที่อุปัฏฐานศาลาแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมยืน ณ ที่สมควร ส่วนข้างหนึ่ง. ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์ประชุมพร้อมกันแล้ว ขอพระองค์ทรงทราบกาลอันควรในบัดนี้เถิด.

อภิญาเทสิตธรรมกา

[๑๐๗] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปยังอุปัฏฐานศาลา ประทับนั่งบนอาสนะที่จัดถวาย. ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่าใดที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่ง ธรรมเหล่านั้นพวกเธอเรียนแล้ว ฟังสั่งเสพ ฟังเจริญ ฟังกระทำให้มากด้วยดี โดยที่พรหมจรรย์นี้ ฟังยังยืน ฟังดำรงอยู่ได้นาน เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่กุล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่งเป็นไฉน... คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิบาส ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่งแก่พวกเธอ... ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอ สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา ขอท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด. ไม่ช้าตถาคตจักปรินิพพานจากนี้ล่วงไปสามเดือนตถาคตจักปรินิพพาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๑๐๘] คนเหล่าใด ทั้งเด็กผู้ใหญ่ ทั้งพาล ทั้ง
บัณฑิต ทั้งมั่งมีทั้งขัดสน ล้วนมีความ

ตายเป็นเบื้องหน้า. ภาชนะดิน ที่ช่าง
หม้อทำ ทั้งเล็กทั้งใหญ่ ทั้งสูงทั้งดิบ
ทุกชนิดมีความแตกเป็นที่สุดฉันใด ชีวิต
ของสัตว์ทั้งหลาย ก็ฉันนั้น.

พระศาสดาได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

วัยของเราแก่หง่อมแล้ว ชีวิตของเรา
เป็นของน้อย เราจักละพวกเธอไป เรา
ทำที่พึ่งแก่ตนแล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงไม่
ประมาทมีสติ มีศีลด้วยดีเถิด จงเป็นผู้มี
ความดำริตั้งมั่นด้วยดี จงตามรักษาจิต
ของตนเถิด.

ผู้ใดจักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ในธรรม
วินัยนี้ ผู้นั้นจักละชาติสงสาร แล้วการทำ
ที่สุดทุกข์ได้.

จบตติยภาณวาร

จตุราริยธรรมกถา

[๑๐๕] ครั้งนั้น เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งแล้ว ทรงถือ
บาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังกรุงเวสาลีเพื่อบิณฑบาต เสด็จเที่ยวบิณฑบาต
ในกรุงเวสาลี ภายหลังภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาต ทอดพระเนตรกรุงเวสาลี
เป็นนาคาวโลกแล้ว ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ การเห็นกรุงเวสาลี
ของตถาคตครั้งนี้ จักเป็นครั้งสุดท้าย มากันเถิด อานนท์ เราจักไปยังบ้านภัณฑ-

คาม. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงบ้านภัณฑคามแล้ว. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ บ้านภัณฑคามนั้น. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้ง แห่งตลอดกรรม ๔ ประการ เราและพวกเธอเร่ร่อนเที่ยวไปสิ้นกาลนานอย่างนี้. ๔ ประการเป็นไฉน. เพราะไม่รู้แจ้งแห่งตลอดศีลอันเป็นอริยะ เราและพวก เธอเร่ร่อนเที่ยวไปสิ้นกาลนาน เพราะไม่รู้แจ้งแห่งตลอดสมาธิอันเป็นอริยะ... ปัญญาอันเป็นอริยะ... วิมุตติอันเป็นอริยะ เราและพวกเธอ จึงเร่ร่อนเที่ยว ไปสิ้นกาลนานอย่างนี้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้รู้แจ้งแห่งตลอด ศีลอัน เป็นอริยะ สมาธิ ปัญญา วิมุตติ อันเป็นอริยะแล้ว ภาวตัณหาเราถอนเสียแล้ว ตัณหาอันจะนำไปสู่ภพสิ้นแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มี. พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สวด ศาสตรา ครั้นได้ตรัสไวยาภรณ์ภิกษุนี้แล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๑๑๐] ธรรมเหล่านี้คือ ศีล สมาธิ ปัญญา
วิมุตติอันยอดเยี่ยม อันพระโคตมผู้มียศ
ตรัสรู้แล้ว ดั่งนั้นพระพุทธเจ้าทรงบอก
ธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อความรู้ยิ่ง
พระศาสดาผู้กระทำ ซึ่งที่สุดแห่งทุกข์
มีพระจักขุปรินิพพานแล้ว.

[๑๑๑] ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อประทับ ณ บ้านภัณฑคามนั้น ทรงกระทำธรรมิกถานี้แหละเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อย่างนี้ศีล อย่าง นี้สมาธิ อย่างนี้ปัญญา สมาธิอันศีลอบรมแล้วมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ โดยชอบคือ กามาสวะ ภาวาสวะ อวิชชาสวะ.

[๑๑๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ตามความพอพระทัย
ในบ้านภัณฑคามแล้ว ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เรจักไปยัง
บ้านหัตถิกาม อัมพคาม ชัมพูคาม และโกคนคร. ท่านพระอานนท์ทูลรับ
พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

เรื่องมหาปเทศ ๔ อย่าง

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จ
ถึงโกคนครแล้ว. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ อานันทเจดีย์ใน
โกคนครนั้น. ณ ที่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เรจักแสดงมหาปเทศ ๔ เหล่านี้ พวกเธอจงฟัง จงตั้งใจ
ฟังให้ดี เรจักกล่าว. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังต่อไปนี้.

[๑๑๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ฟังกล่าวอย่างนี้
ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อนี้อัปเจ้าได้สดับมา ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์ พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดา
พวกเธอไม่ฟังชื่นชม ไม่ฟังคัดค้านกล่าวของภิกษุนั้น. ครั้นไม่ชื่นชม ไม่
คัดค้านแล้ว ฟังเรียนบทพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว สอบสวนในพระสูตร
เทียบเคียงในพระวินัย. ถ้าสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลง
ในพระสูตรไม่ได้ เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้. ฟังถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า
นี่ไม่ใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุนี้จามาผิดแล้ว
แน่นอน ดังนั้น พวกเธอพึงทิ้งคำกล่าวนั้นเสีย. ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร

เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรได้ เทียบเคียงในพระวินัยได้. ฟังถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า นี่คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุนี้จามาถูกต้องแล้วแน่นอน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงทรงจำหาปเทศข้อที่หนึ่งนี้ไว้.

[๑๑๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า สงฆ์พร้อมทั้งพระเถระ พร้อมทั้งปาโมกข์อยู่ในอาวาสโน้น ข้าพเจ้าได้สดับมา ได้รับมาเฉพาะหน้าของสงฆ์นั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดาดังนี้ พวกเธอไม่ฟังชื่นชม ไม่ฟังคัดค้าน คำกล่าวของภิกษุนั้น ครั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านแล้ว ฟังเรียนบทพญฺชนะเหล่านั้นให้ดี สอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย. ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรไม่ได้ เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้. ฟังถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า นี่ไม่ใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุสงฆ์จามาผิดแล้วแน่นอน ดังนั้น พวกเธอพึงฟังคำกล่าวนั้นเสีย. ถ้ายทพญฺชนะเหล่านั้น สอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรได้ เทียบเคียงในพระวินัยได้. ฟังถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า นี่เป็นคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุสงฆ์นั้นจามาถูกต้องแล้วแน่นอน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงทรงจำหาปเทศข้อที่สองนี้ไว้.

[๑๑๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุเป็นพระเถระมากรูปอยู่ในอาวาสโน้น เป็นพหูสูต มีอาคมอันมาถึงแล้ว เป็นผู้ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมัตติกา ข้าพเจ้าได้สดับมา ได้รับมาเฉพาะหน้าพระเถระเหล่านั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดาดังนี้ พวกเธอไม่ฟังชื่นชม...เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้. ฟังถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า นี่ไม่ใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และ

พระเถระเหล่านั้นจำมาคิดแล้วแน่นอน ดังนั้น พวกเธอพึงหึงค้ำถ่วงนั้นเสีย. ถ้างบทยุชณะเหล่านั้นสอบสวนในพระสูตร... เทียบเคียงในพระวินัยได้. พึงถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า เป็นคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และพระเถระเหล่านั้น จำมาถูกต้องแล้วแน่นอน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงทรงจำมหาปเทศข้อที่สามนี้ไว้.

[๑๖๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุผู้เป็นเถระอยู่ในอาวาสนั้น เป็นพหูสูต มีอาคมอันมาถึงแล้ว ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมัตถกา ข้าพเจ้าได้สดับมา ได้รับมาเฉพาะหน้าพระเถระนั้นว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ พวกเธอไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านค้ำถ่วงของภิกษุนั้น. ครั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านแล้ว เรียนบทพยุชณะเหล่านั้นให้ดีแล้ว สอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย. ถ้างบทยุชณะเหล่านั้นสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรไม่ได้ เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้. พึงถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า... นี้คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และพระเถระนั้นจำมาถูกต้องแล้วแน่นอน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงทรงจำมหาปเทศข้อที่สี่นี้ไว้. พวกเธอพึงทรงจำมหาปเทศ ๔ เหล่านั้นไว้ ด้วยประการฉะนี้.

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อานันทเจดีย์ในโกคนครนั้น ทรงกระทำธรรมิกถานี้แหละเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อย่างนี้คือ อย่างนี้สมาธิ อย่างนี้ปัญญา สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ.

เรื่องนายจุนทกัมมารบุตร

[๑๑๗] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ในโกศนครตามความ พอพระทัยแล้วตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เราจักไปยังปาวานคร. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงปาวานครแล้ว. ได้ยิน ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อัมพวันของนายจุนทกัมมารบุตร ใน เมืองปาวานั้น.

นายจุนทกัมมารบุตรได้สดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงเมืองปาวา ประทับอยู่ ณ อัมพวันของเราในเมืองปาวา จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้านั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังนายจุนทกัมมารบุตร ผู้นั่งเรียบร้อยแล้วให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้รื่นเริงด้วยธรรมิกถา. ลำดับนั้น นายจุนทกัมมารบุตร อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้รื่นเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ จงทรงรับภัตของข้าพระองค์ เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้เถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรับด้วยคุษณิภาพ.

ลำดับนั้น นายจุนทกัมมารบุตรทราบการรับของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้วหลีก ไป. นายจุนทกัมมารบุตรให้เตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีต และสุกรมัททวะเป็นอันมากในนิเวศน์ของตน โดยล่วงราตรีนั้นไปให้กราบทลกาล แต่ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญได้เวลาแล้ว ภัตตอาหารสำเร็จแล้ว.

ถวายนามัททวิณฑาท

ครั้งนั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและ
จีวร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของนายจุนทกัมมารบุตร
ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวาย. ตรัสก่นายจุนทกัมมารบุตรว่า คุณก่อนจุนท
ท่านจงอังคาสเราด้วยสุกรมัททวะที่ท่านตระเตรียมไว้ จงอังคาสภิกษุสงฆ์ด้วย
ของเคี้ยวของฉันอย่างอื่นที่ท่านตระเตรียมไว้. นายจุนทกัมมารบุตรทูลรับ
พระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงอังคาสพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยสุกรม
ัททวะที่ท่านตระเตรียมไว้ อังคาสภิกษุสงฆ์ด้วยของเคี้ยวของฉันอย่างอื่นที่ท่าน
ตระเตรียมไว้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งก่นายจุนทกัมมารบุตรว่า
จุนท ท่านจงฟังสุกรมัททวะที่เหลือเสียในหลุม เรายังไม่เห็นบุคคลในโลกพร้อม
ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา
และมนุษย์ ซึ่งบริโภคนามัททวะนั้นแล้ว จะพึงให้ย่อยไปด้วยดินออกจาก
ตลาคค. นายจุนทกัมมารบุตรทูลรับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
ฟังสุกรมัททวะที่ยังเหลือในหลุมเสีย เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไป
เฝ้าถวายบังคมแล้ว ฦ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยังนาย
จุนทกัมมารบุตรผู้นั่งเรียบร้อยแล้วให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้
รื่นเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว เสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป.

ลำดับนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยภัตตาหารของนายจุนทกัมมาร-
บุตร เกิดอาพาธอย่างแรงกล้า มีเวทนากล้าเกิดแต่การประชวรลงพระโลหิต
ใกล้นิพพาน. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้น
เวทนาเหล่านั้นไว้ มิได้ทรงพรั่นพริ้ง. รับสั่งก่นท่านพระอานนทว่า มาเกิด
อานนท เราจักไปกรุงกุสินารา. พระอานนททูลรับพระคำรัสของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าแล้ว.

เรื่องโลหิตปักขันทิกาพาธ

[๑๑๘] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วว่า พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าเสวยภัตตาหารของนายจุนทกัมมาร

บุตรทรงอาพาธหนักใกล้นิพพาน.

เมื่อพระศาสดาเสวยสุกรมัททวะแล้วเกิด

อาพาธหนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าลงพระ-

บังคน ได้ตรัสว่าเราจะไปเมืองกุสินารา

กาลาเหล่านี้ พระสังคีติกาจารย์กล่าวไว้ในเวลาสังคายนา.

[๑๑๙] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหลีกออกจากทาง เสด็จเข้าไปยังโคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจงช่วยปูผ้าสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้นให้เรา เราเหนื่อยจกนึ่ง. ท่านพระอานนท์ ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงปูผ้าสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่จัดถวายแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งแล้ว ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ เธอจงนำน้ำมาให้เราดื่ม เรากระหายจกคิมน้ำ. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อคืนนี้เกวียน ๕๐๐ เล่มข้ามไป น้ำนั้นมีน้อยถูกล้อเกวียนบดขุ่นมัวไหลไปอยู่ แม่น้ำกุชานที่อยู่ไม่ไกล มีน้ำใส จืด เย็น ขาว มีท่าเรียบน่ารื่นรมย์ พระองค์ทรงคิมน้ำและทรงสรงพระองค์ในแม่น้ำนั้น. แม้ครั้งที่สองพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสกะท่านพระอานนท์... แม้ครั้งที่สาม... ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ถือบาตรไปยังแม่น้ำนั้น. ครั้งนั้น แม่น้ำนั้นมีน้ำน้อย ถูกล้อเกวียนบดขุ่นมัวไหลไปอยู่ เมื่อท่านพระอานนท์เข้าไปใกล้ น้ำก็กลับใสสะอาด

ไม่ชุ่มมัวไหลไป. ท่านพระอนนทได้มีความดำริว่า น้าอัศจรรย์หนอ เหตุไม่เคยมีก็มาแล้ว ความที่พระตถาคตมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ความจริง แม่น้ำนี้นั้นมีน้ำน้อย ถูกล้อเกวียนบดชุ่มมัวไหลไปอยู่ เมื่อเราเข้าไปใกล้กลับใสสะอาดไม่ชุ่มมัวไหลไปอยู่ ตักน้ำด้วยบาตรแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า น้าอัศจรรย์หนอ เหตุไม่เคยมี ก็มีมาแล้วความที่พระตถาคตมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก. เมื่อที่แม่น้ำนั้นน้ำน้อย ถูกล้อเกวียนบดชุ่มมัวไหลไปอยู่ เมื่อข้าพระองค์เข้าไปใกล้กลับใสสะอาดไม่ชุ่มมัวไหลไปอยู่ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงดื่มน้ำ ขอพระสุคตจงทรงดื่มน้ำเถิด พระเจ้าข้า. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงดื่มมาแล้ว.

ปุกกุสมัลลบุตร

[๑๒๐] สมัยนั้นแล ปุกกุสมัลลบุตร เป็นสาวกของอาฬารดาบส-กาลามโคตร ออกจากเมืองกุสินาราเดินทางไปยังเมืองปาวา. ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ณ. โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ. ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัศจรรย์ เหตุไม่เคยมี ก็มีมาแล้ว พวกบรรพชิตย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมอันสงบหนอ เรื่องเคยมีมาแล้วอาฬารดาบสกาลามโคตรเดินทางหลักออกจากทาง นั่งพักกลางวันโคนต้นไม้ต้นหนึ่งในที่ไม่ไกล ครั้งนั้นเกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม ติดกันได้ผ่านอาฬารดาบสกาลามโคตรไปแล้ว บุรุษคนหนึ่งเดินตามหลังหมู่เกวียนมา จึงเข้าไปหาอาฬารดาบสกาลามโคตร ได้ถามว่า ท่านได้เห็นเกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม ผ่านไปข้างหรือ. เราไม่เห็นเลย. ได้ยินเสียงข้างหรือ. เราไม่ได้ยิน ท่านกลับไปหรือ. เราไม่ได้กลับ. ท่านมีสัญญาอยู่หรือ. เป็นอย่างนั้น ท่านนั้นมีสัญญาต้นอยู่ ไม่เห็นเกวียนประมาณ ๕๐๐

เล่ม ผ่านติดกันไป ทั้งไม่ได้ยินเสียง ก็ผ้าสังฆาฏีของท่านเปื้อนด้วยธุลีบ้าง หรือ. เป็นอย่างนั้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลำดับนั้น บุรุษนั้นได้มีความคิดว่าน่าอัศจรรย์ หนอ เหตุไม่เคยเป็นก็ได้เป็นแล้ว พวกบรรพชิตอยู่ด้วยวิหารธรรมอันสงบ หนอ อาหารดาบสกาลามโคตรมีสัตตัญญาตื่นอยู่ ย่อมไม่เห็นเกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม ผ่านติดกันไป ทั้งไม่ได้ยินเสียง บุรุษนั้นประกาศความเลื่อมใสอันยิ่ง ในอาหารดาบสกาลามโคตรแล้วหลีกไป. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะปุกกุสมัลลบุตรว่า คุณก่อนปุกกุสะ ท่านจะสำคัญข้อนั้นเป็นไหน ผู้มีสัตตัญญาตื่นอยู่ไม่พียงเห็น เกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม ผ่านติดกันไป ทั้งไม่ได้ยินเสียงอย่างหนึ่ง ผู้มีสัตตัญญาตื่นอยู่เมื่อฝนกำลังตก ตกอย่างหนักฟ้าแลบ ฟ้าผ่าอยู่ไม่พียงเห็น ทั้งไม่พียงได้ยิน เสียงอย่างหนึ่ง อย่างไหนจะทำได้ยากกว่ากัน หรือทำให้เกิดยากกว่ากัน. ปุกกุสมัลลบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เกวียน ๕๐๐ เล่ม ๖๐๐ เล่ม ๗๐๐ เล่ม ๘๐๐ เล่ม ๙๐๐ เล่ม ๑,๐๐๐ เล่ม...แสนเล่ม จักทำอะไรได้ ผู้มี สัตตัญญาตื่นอยู่เมื่อฝนกำลังตก ตกหนัก ฟ้าแลบ ฟ้าผ่าอยู่ไม่พียงเห็น ทั้งไม่พียง ได้ยินเสียงอย่างนี้แหละ ทำได้ยากกว่าและทำให้เกิดยากกว่า.

อัပ္พตธรรมกถา

[๑๒๑] คุณก่อนปุกกุสะ สมัยหนึ่ง เราอยู่ในโรงกระเดื่องในเมืองอาตุมา. สมัยนั้น เมื่อฝนกำลังตก ตกอยู่อย่างหนัก ฟ้าแลบ ฟ้าผ่าอยู่ ชาวนาสองพี่น้องและโคผู้ ๔ ตัว ถูกสายฟ้าฟาดในที่ใกล้โรงกระเดื่อง. ปุกกุสะ ลำดับนั้น หมุ่มมหาชนในเมืองอาตุมาออกมาแล้ว เข้าไปหาชาวนาสองพี่น้องนั้นและโคผู้ ๔ ตัว ถูกสายฟ้าฟาด. สมัยนั้น เราออกจากโรงกระเดื่อง จงกรมอยู่ในที่แจ้ง

ใกล้ประตูโรงกระต๋อง. ครั้งนั้น บุรุษคนหนึ่งออกจากหมู่มหาชนนั้น เข้ามาหาเรา อภิวัตเราแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. เราได้กล่าวกะบุรุษนั้นว่า คุณก่อนผู้มีอายุ หมู่มหาชนนั้น ประชุมกันทำไมหนอ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อกัณฐี เมื่อฝนกำลังตก ก็อย่างหนัก ฟ้าแลบ ฟ้าผ่าอยู่ ชาวนาสองพี่น้องและโคผู้ ๔ ตัว ถูกสายฟ้าฟาด หมู่มหาชนประชุมกันแล้วในที่นี้ ก็พระองค์อยู่ในที่ไหนเล่า. เราอยู่ในที่นี้เอง. ก็พระองค์ได้เห็นอะไรหรือ. เราไม่ได้เห็น. ก็พระองค์ได้ยินเสียงอะไรหรือ. เราไม่ได้ยิน. ก็พระองค์หลับหรือ. เราไม่ได้หลับ. ก็พระองค์ยังมีสติปัญญาอยู่หรือ. อย่างนั้นท่านผู้มีอายุ. ก็พระองค์มีสติปัญญาตื่นอยู่เมื่อฝนกำลังตก ตกอย่างหนัก ฟ้าแลบอยู่ ฟ้าผ่าอยู่ ไม่ได้เห็นทั้งไม่ได้ยินเสียงหรือ. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

คุณก่อนปุ๊กกุสะ บุรุษนั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า น่าอัศจรรย์หนอ เหตุไม่เคยมี ก็มีมาแล้ว พวกบรรพชิตย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมอันสงบหนอ ดังผู้มีสติปัญญาตื่นอยู่ เมื่อฝนกำลังตก ตกอย่างหนัก ฟ้าแลบอยู่ ฟ้าผ่าอยู่ ไม่ได้เห็นไม่ได้ยินเสียง. ประกาศความเลื่อมใสอย่างยิ่งในเรา กระทำประทักษิณแล้ว หลีกไป.

ปุ๊กกุสมัลลบุตรเป็นอุบาสก

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ปุ๊กกุสมัลลบุตรได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไปรยความเลื่อมใสในอาฬารดาบสกาลามโคตร ลงในพายุใหญ่ หรือลอยเสียในแม่น้ำมีกระแสเชี่ยว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก บุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืด ผู้มีจักขุจักเห็นรูปแม้ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้า

ทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยายฉันนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์นี้ ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรมและภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

ลำดับนั้น ปุกกุสมัลลบุตร ตั้งบวชคนหนึ่งว่า คุณก่อนพนายท่านจงช่วยนำคู่ผ้าเนื้อเกลี้ยง มีสีดั่งทองสิงคิซึ่งเป็นผ้าทรงของเรา. บวชนั้นรับคำของปุกกุสมัลลบุตรแล้ว นำคู่ผ้าเนื้อเกลี้ยงมีสีดั่งทองสิงคิ ซึ่งเป็นผ้าทรงมาแล้ว. ปุกกุสมัลลบุตรน้อมคู่ผ้าเนื้อเกลี้ยงมีสีดั่งทองสิงคิ ซึ่งเป็นผ้าทรงนั้นเข้าไปถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คู่ผ้าเนื้อเกลี้ยงนี้มีสีดั่งทองสิงคิ เป็นผ้าทรง ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงอาศัยความอนุเคราะห์ทรงรับคู่ผ้านั้นของข้าพระองค์เถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนปุกกุสะถ้าเช่นนั้น ท่านจงให้เราครองผืนหนึ่ง ให้อาณนทฺ์ครองผืนหนึ่ง. ปุกกุสมัลลบุตรทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว น้อมถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครองผืนหนึ่ง ถวายท่านพระอาณนทฺ์ครองผืนหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังปุกกุสมัลลบุตรให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ปุกกุสมัลลบุตรอันพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริง ด้วยธรรมิกถาแล้วลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้ากระทำประทักษิณแล้วหลีกไป.

ผิวกายพระตถาคตส่องไสยงใน ๒ กาล

[๑๒๒] ครั้งนั้น ท่านพระอาณนทฺ์ เมื่อปุกกุสมัลลบุตรหลีกไปแล้วไม่นาน ได้น้อมคู่ผ้าเนื้อเกลี้ยงมีสีดั่งทองสิงคิ ซึ่งเป็นผ้าทรงนั้น เข้าไปสู่พระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ผ้าที่พระอาณนทฺ์น้อมเข้าไปสู่พระกายของพระมีพระภาคเจ้านั้น ย่อมปรากฏดังถ่านไฟที่ปราศจากเปลวฉะนั้น. ท่านพระอาณนทฺ์

ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัศจรรย์ เหตุไม่เคยมี ก็มีมาแล้ว พระฉวีวรรณของพระตถาคตบริสุทธิผุดผ่องยิ่งนัก คู่ฟ้าเนื้อเกลี้ยงมีสีดังทองสิงคิ ซึ่งเป็นผ้าทรงนี้ ข้าพระองค์น้อมเข้าไปสู่พระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ย่อมปรากฏดังถ่านในที่ปราศจากเปลวฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น อานนท์ในกาลทั้ง ๒ กายของตถาคต ย่อมบริสุทธิ ฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก ในกาลทั้ง ๒ เป็นไฉน คือ ในเวลารাত্রีที่ตถาคตตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๑ ในเวลารাত্রีที่ตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ๑ ในกาลทั้ง ๒ นี้แล กายของตถาคต ย่อมบริสุทธิ ฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก คู่ก่อนอานนท์ ในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้แล ตถาคตจักปรินิพพานในระหว่างไม้สาละทั้งคู่ ในศาลวันแห่งมัลลกะศรัยทั้งหลาย เป็นที่แหวะเวียนไป ณ เมืองกุสินารา มาเถิด อานนท์ เราจักไปยังแม่น้ำกุชานที. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๑๒๓] ปุกกุสนำคู่ฟ้าเนื้อเกลี้ยงมีสีดังทองสิงคิ
เข้าไปถวาย พระศาสดาทรงครองคู่ฟ้านั้น
แล้วมีวรรณดังทอง งดงามแล้ว.

แม่น้ำกุชานที

[๑๒๔] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ไปยังแม่น้ำกุชานที เสด็จลงสู่แม่น้ำกุชานที ทรงสรองแล้ว ทรงค้มแล้ว เสด็จขึ้นเสด็จไปยังอัมพวันตรัสกะท่านพระจุนทกะว่า คู่ก่อนจุนทกะ ท่านจงช่วยปูฟ้ายสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้นให้เรา เราเหนื่อยนัก จักนอน. ท่านพระจุนทกะทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ปูฟ้ายสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้น. ถ้าคับนั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสำเร็จสี่หิไสยา โดยพระปรีศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทด้วยพระบาท มีสติสัมปชัญญะ ทรงมนสิการอุภูฐานสัญญา ส่วนท่านพระจุนทกะนั่งเฝ้าอยู่เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าในที่นั่งนั้นแหละ.

[๑๒๕] พระพุทธเจ้าผู้ศาสดา ผู้พระตถาคตหา

ผู้เปรียบมิได้ในโลก ทรงเหนื่อยเสด็จถึง
แม่น้ำกุชานที มีน้ำใสจืด สะอาด เสด็จ
ลงแล้ว.

ทรงสร่งและทรงดื่มน้ำแล้ว อันหมู่
ภิกษุแวดล้อมเสด็จไปในท่ามกลาง พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศาสดา ทรงแสวงหาคุณ
อันยิ่งใหญ่ ทรงเป็นไปในธรรมนี้ เสด็จถึง
อัมพวันแล้ว.

ตรัสกะภิกษุชื่อจุนทกะว่า เธอจง
ช่วยปูลาดผ้าสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้นให้เรา
เราจะนอน พระจุนทกะนั้นมีตนอบรมแล้ว
อันพระองค์ทรงตื่นแล้ว รีบปูลาดผ้า
สังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้นถวาย พระศาสดา
ทรงบรรทมแล้ว หายเหนื่อย แม้พระ
จุนทกะก็นั่งเฝ้าอยู่เฉพาะพระพักตร์ใน
ที่นั่งนั้น.

ปิณฑบาททาน ๒ คราวมีผลเสมอกัน

[๑๒๖] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่า
ดูก่อนอานนท์ บางทีใคร ๆ จะทำความร้อนใจให้เกิดแก่นายจุนทกะมารบุตรว่า

ดูก่อนจุนทกะ ไม่เป็นลาภของท่าน ท่านได้ไม่ดีแล้ว พระตถาคตได้บริโภค
บิณฑบาตของท่านเป็นครั้งสุดท้ายแล้ว เสด็จปรินิพพานดังนี้ เธอพึงช่วยบันเทา
ความเดือดร้อนของนายจุนทกัมมารบุตรเสียอย่างนี้ว่า จุนทกะเป็นลาภของท่าน
ท่านได้ดีแล้ว พระตถาคตได้บริโภคบิณฑบาตของท่านเป็นครั้งสุดท้ายแล้ว
เสด็จปรินิพพาน เรื่องนี้เราได้ยินมาได้รับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า บิณฑบาตสองคราวนี้ มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน
มีผลใหญ่กว่าและมีอานิสงส์ใหญ่กว่าบิณฑบาตอื่น ๆ ยิ่งนัก. บิณฑบาตสอง
คราวเป็นไฉน. คือ พระตถาคตบริโภคบิณฑบาตใดแล้ว ตรัสรู้อนุตรสัมมา-
สัมโพธิญาณอย่างหนึ่ง พระตถาคตบริโภคบิณฑบาตใดแล้ว เสด็จปรินิพพาน
ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุอย่างหนึ่ง บิณฑบาตสองคราวนี้ มีผลเสมอกัน
มีวิบากเสมอกัน มีผลใหญ่กว่าและมีอานิสงส์ใหญ่กว่าบิณฑบาตอื่น ๆ ยิ่ง
นัก กรรมที่นายจุนทกัมมารบุตรสั่งสมก่อสร้างแล้วเป็นไปเพื่ออายุ...วรรณะ
...สุขะ...ยศ... สวรรค์... และเป็นไปเพื่อความเป็นใหญ่ยิ่ง ดูก่อน
อานนท์ เธอพึงช่วยบันเทาความร้อนใจของนายจุนทกัมมารบุตรเสียด้วยประการ
ดังนี้.

พุทธอุทาน

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความนั้นแล้ว ทรงเปล่ง
พระอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

[๑๒๓] บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ เวย่อมไม่ก่อแก่ผู้
ตำรวมอยู่ คนฉลาดเที่ยว ย่อมละกรรมอัน
ลามก เขาดับแล้วเพราะระภาค โทสะ โมสะ
สิ้นไป.

จบภาณวารที่ ๔

บรรทมอนุฐานไสยา

[๑๒๘] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เรจักไปยังฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญวดี เมืองกุสินาราและสาละวัน อันเป็นที่แหวะพักแห่งมัลลกษัตริย์. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จไปยังฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญวดี เมืองกุสินาราและสาละวันอันเป็นที่แหวะพักแห่งมัลลกษัตริย์ รับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่า เธอจงช่วยตั้งเตียงให้เรา หันศีรษะไปทางทิศอุดรระหว่างไม้สาละทั้งคู่ เราเหนื่อยแล้วจักนอน. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ตั้งเตียงหันพระเศียรไปทางทิศอุดรระหว่างไม้สาละทั้งคู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสำเร็จสีหไสยา โดยปรศว์เบื้องขวา ทรงช้อนพระบาทด้วยพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ.

ทรงปรารถนัสถัการบูชา

[๑๒๙] สมัยนั้น ไม้สาละทั้งคู่ผลัดดอกบานสะพรั่งนอกฤดูกาล ดอกไม้เหล่านั้น ร่วงหล่นโปรยปรายลงยังพระสระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต. แมื่อดอกมณฑารพอันเป็นของทิพย์ก็ตกลงมาจากอากาศ ดอกมณฑารพเหล่านั้น ร่วงหล่นโปรยปรายลงยังพระสระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต. แม้อันแห่งจันท์อันเป็นของทิพย์ ก็ตกลงมาจากอากาศ จันท์แห่งจันท์เหล่านั้นร่วงหล่นโปรยปรายลงยังพระสระของพระตถาคต เพื่อบูชาพระตถาคต. คนตรีอันเป็นทิพย์เล่า ก็ประโคมอยู่ในอากาศ เพื่อบูชาพระตถาคต. แม้สังคิตอันเป็นทิพย์ ก็เป็นไปในอากาศ เพื่อบูชาพระตถาคต.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่าดูก่อนอานนท์ ไม้สาละทั้งคู่ ผลัดดอกบานสะพรั่งนอกฤดูกาล ร่วงหล่นโปรยปรายลงยังพระ-

สรีระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต. แม้ออกมณฑลพอันเป็นของทิพย์ ... แม้อัญญาแห่งจันท์อันเป็นของทิพย์... แม้นดนตรีอันเป็นทิพย์เล่า... แม้สังคีตอันเป็นทิพย์ ย่อมเป็นไปในอากาศ เพื่อบูชาพระตถาคต คุณก่อนอนันท์พระตถาคตจะชื่อว่าอันบริษัทสักการะ เคารพ นับถือ บูชานอบน้อมด้วยเครื่องสักการะประมาณเท่านี้หามิได้ ผู้ใดและจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ พระพฤติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เพราะเหตุ นั้นแหละ อนันท์ พวกเธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรมอยู่.

เรื่องอุปวาณเถระ

[๑๓๐] สมัยนั้น ท่านอุปวาณะยืนถวายนพัตพระผู้มีพระภาคเจ้า เฉพาะพระพักตร์. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจับท่านอุปวาณะว่า คุณก่อนภิกษุ เธอจงหลีกไป อย่ายืนตรงหน้าเรา. ท่านพระอนันท์ได้มีความดำริว่า ท่านอุปวาณะรูปนี้เป็นอุปัฏฐากอยู่ใกล้ชิด พระผู้มีพระภาคเจ้ามาช้านาน ก็แหละเมื่อเป็นเช่นนั้นในกาลครั้งสุดท้าย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจับท่านอุปวาณะว่า คุณก่อนภิกษุ เธอจงหลีกไป อย่ายืนตรงหน้าเราดังนี้ อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรหนอเป็นปัจจัย ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจับท่านอุปวาณะว่า คุณก่อนภิกษุ เธอจงหลีกไป อย่ายืนตรงหน้าเรา. ท่านพระอนันท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านอุปวาณะรูปนี้ เป็นอุปัฏฐากอยู่ใกล้ชิดพระผู้มีพระภาคเจ้ามาช้านาน...พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอนันท์ เทวดาในหมื่นโลกธาตุมารประชุมกันโดยมากเพื่อจะเห็นตถาคต เมืองกุสินาราสถวันอันเป็นที่เวะพักแห่งมัลลกะศรัยเพียงเท่าใด โดยรอบถึง ๑๒

ตลอดที่เพียงเท่านั้น จะหาประเทศแม้มาตรว่าเป็นจรดลงแห่งปลายขนทรายอัน
เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ มิได้ถูกต้องแล้วมิได้มี พวกเทวดายกโทษอยู่ว่า เรามา
แต่ที่ไกลเพื่อจะเห็นพระตถาคต พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จะเสด็จ
อุบัติในโลก ในบางครั้งบางคราว ในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้แหละ พระ-
ตถาคตจักปรินิพพาน ภิกษุผู้มีศักดิ์ใหญ่รูปนี้ ยืนบังอยู่เบื้องพระพักตร์พระผู้
มีพระภาคเจ้า เราไม่ได้เพื่อจะเห็นพระตถาคตในกาลเป็นครั้งสุดท้าย. ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ก็พวกเทวดา กระทำไว้ในใจเป็นอย่างไร อานนท์ มีเทวดา
บางพวกสำคัญอากาศว่าเป็นแผ่นดิน สยายผมประคองแขนทั้งสองคร่ำครวญอยู่
ล้มลงถึงเกลือกไปมา เหมือนเท้าขาดแล้ว รำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจัก
ปรินิพพานเสียเร็วนัก พระสุคตจักปรินิพพานเสียเร็วนัก พระองค์ผู้มีพระจักขุ
ในโลกจักอันตรธานเสียเร็วนักดังนี้ เทวดาบางพวกสำคัญแผ่นดินว่าเป็นแผ่น-
ดิน... พระองค์ผู้มีพระจักขุในโลกจักอันตรธานเสียเร็วนักดังนี้ ส่วนเทวดา
ที่ปราศจากราคะแล้ว มีสติสัมปชัญญะ ออกค้ำโดยธรรมสังเวชว่า สังขารทั้ง
หลายไม่เที่ยง ชื่อนั้น จะหาได้ในสังขารนี้แต่ที่ไหน.

สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

[๑๓๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในกาลก่อน พวกภิกษุอยู่จำพรรษา
ในทิศทั้งหลายพากันมาเพื่อจะเห็นพระตถาคต พวกข้าพระองค์ ย่อมได้เห็น
ได้เข้าไปนั่งใกล้ ภิกษุผู้ให้เจริญใจเหล่านั้น พวกข้าพระองค์ โดยล่วงไปแห่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้า จักไม่ได้เห็น จักไม่ได้เข้าไปนั่งใกล้ภิกษุผู้ให้เจริญใจ.

คู่ก่อนอานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งเหล่านี้ เป็นที่ควรเห็นของ
กุลบุตรผู้มีศรัทธา. สังเวชนียสถาน ๔ เป็นไฉน. สังเวชนียสถานเป็นที่ควร
เห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยระลึกว่า พระตถาคตประสูติในที่นี้ ๑ สังเวชนีย-

สถานเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยระลึกว่า พระตถาคตตรัสรู้อนุต-
ตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้ ๑ สังฆนียสถานเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มี
ศรัทธาด้วยระลึกว่า พระตถาคตยังธรรมจักรอันยวดยิ่งให้เป็นไปแล้วในที่นี้ ๑
สังฆนียสถานเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยระลึกว่า พระตถาคต
เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาติเสตนิพพานธาตุในที่นี้ ๑ อานนท์ สังฆนียสถาน
๔ แห่งเหล่านั้นแล เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา ภิกษุ ภิกษุณี
อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธาจักมาด้วยระลึกถึงว่า พระตถาคตประสูติในที่นี้
บ้าง พระตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้บ้าง พระตถาคตยัง
ธรรมจักรอันยวดยิ่งให้เป็นไปในที่นี้บ้าง พระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้วด้วย
อนุปาติเสตนิพพานธาตุในที่นี้บ้าง คู่ก่อนอานนท์ ชนเหล่าใดเที่ยวจาริกไปยัง
เจดีย์มีจิตเลื่อมใส จักกระทำกาละ ชนเหล่านั้นทั้งหมดเบื้องหน้าแต่ตาย
เพราะกายแตก จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

วิธีปฏิบัติในสตรี และพระพุทธรีระ

[๑๓๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติในมาตุคาม
อย่างไร. ไม่คู อานนท์. เมื่อมีการดูจะพึงปฏิบัติอย่างไร. ไม่พูดด้วยอานนท์.
เมื่อมีการพูดจะพึงปฏิบัติอย่างไร. พึงตั้งสติไว้ อานนท์.

[๑๓๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติในพระสตรีระ
ของพระตถาคตอย่างไร. อานนท์พวกเธออย่าขวนขวายเพื่อบูชาสตรีระของพระ-
ตถาคตเลย พวกเธอจงสืบต่อในประโยชน์ตน ประกอบตามในประโยชน์ตน
ไม่ประมาทในประโยชน์ตน มีตนส่งไปแล้วอยู่เถิด อานนท์ กษัตริย์ผู้เป็น
บัณฑิตบ้าง พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตบ้าง เลื่อมใส
ในพระตถาคตมีอยู่ เขาเหล่านั้น จักกระทำการบูชาสตรีระของพระตถาคตเอง.

ก็ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร.
พึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคต เหมือนที่เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระ-
เจ้าจักรพรรดิ. เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นอย่างไร.
อานนท์ เขาห่อพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าไหม ครั้นห่อแล้วซับด้วย
สำลี ครั้นซับด้วยสำลีแล้ว ห่อด้วยผ้าไหม โดยอุบายนี้ ห่อพระสรีระของ
พระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้า ๕๐๐ คู่ เชิญลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน ครอบ
ด้วยรางเหล็กอื่น กระทำจิตกาธานด้วยของหอมทุกชนิด ถวายพระเพลิงพระ-
สรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างพระสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ในทางใหญ่
๔ แพร่ง อานนท์ เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิอย่างนี้แล้ว พึง
ปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตเหมือนเขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้า
จักรพรรดิฉะนั้น พึงสร้างพระสถูปของพระตถาคตไว้ในทางใหญ่ ๔ แพร่ง
ชนเหล่าใด จักยกขึ้นซึ่งมาลัยของหอมหรือจุก จักอภิวัต หรือยังจิตให้เลื่อม
ใสในพระสถูปนั้น ชื่อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนเหล่านั้น
ตลอดกาลนาน.

อุปารหุคค ๔

[๑๓๔] คุก่อนอานนท์ อุปารหุคค ๔ เหล่านี้. อุปารหุคค ๔
เป็นไฉน. คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ๑
สาวกของพระตถาคต ๑ พระเจ้าจักรพรรดิ ๑.

คุก่อนอานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร พระตถาคตอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเป็นอุปารหุคค. ชนเป็นอันมาก ย่อมยังจิตให้เลื่อมใส
ว่า นี่เป็นพระสถูปของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ชนเหล่า
นั้น ยังจิตให้เลื่อมใสพระสถูปนั้นแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อม

เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ อานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล พระตถาคต
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเป็นอุปรหุคคล.

ดูก่อนอานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร ๆ พระปัจเจกสัม-
พุทธเจ้า จึงเป็นอุปรหุคคล ชนเป็นอันมาก ยังจิตให้เลื่อมใสว่า นี่เป็น
สถูปของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชนเหล่านั้นยังจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้นแล้ว
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ อานนท์ เพราะ
อาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงเป็นอุปรหุคคล.

ดูก่อนอานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร สาวกของพระ-
ตถาคตจึงเป็นอุปรหุคคล. ชนเป็นอันมาก ยังจิตให้เลื่อมใสว่า นี่เป็นสถูป
สาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ชนเหล่านั้น
ยังจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้นแล้ว เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายตาย ย่อมเข้าถึง
สุคติโลกสวรรค์ อานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล สาวกของพระ-
ตถาคตจึงเป็นอุปรหุคคล.

ดูก่อนอานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร พระเจ้าจักรพรรดิ
จึงเป็นอุปรหุคคล. ชนเป็นอันมาก ยังจิตให้เลื่อมใสว่า นี่เป็นพระสถูป
ของพระธรรมราชา ผู้ทรงธรรมพระองค์นั้น ชนเหล่านั้น ยังจิตให้เลื่อมใส
ในพระสถูปนั้นแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์
อานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล พระเจ้าจักรพรรดิจึงเป็นอุปรหุ-
คคล อานนท์ อุปรหุคคล ๔ เหล่านี้แล.

ประทานโอวาทแก่พระอานนท์

[๑๓๕] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปสู่วิหาร ยืนเหนี่ยวสลักเพชร
ร้องให้อยู่ว่า เรายังเป็นเสขบุคคลมีกิจที่จะต้องทำอยู่ แต่พระศาสดาของเรา

ซึ่งเป็นผู้นุเคราะห์เรา ก็จักปรินิพพานเสีย ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อานนทอยู่ที่ไหน. พวกภิกษุกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระอานนทน์นั้นเข้าไปสู่วิหาร ยืนเหนี่ยวสลักเพชร ร้องให้อยู่ที่เรายังเป็นเสขบุคคลมีกิจที่จะต้องทำอยู่ แต่พระศาสดาของเรา ซึ่งเป็นผู้นุเคราะห์เราก็จักปรินิพพานเสีย. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงรับสั่งกะภิกษุรูปหนึ่งว่า เธอจงไปเถิด ภิกษุ จงบอกอานนทตามคำของเราว่า ท่านอานนทพระศาสดารับสั่งหาท่าน. ภิกษุนั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าไปหาท่านพระอานนท ครั้นเข้าไปหาแล้ว บอกท่านพระอานนทว่า ท่านอานนท พระศาสดารับสั่งหาท่าน. ท่านพระอานนทรับคำภิกษุนั้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า รับสั่งกะท่านพระอานนทผู้นั่งเรียบร้อยแล้วว่า อย่าเลย อานนท เธออย่าเศร้าโศกร่ำไรไปเลย เราได้บอกไว้ก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทั้งสิ้นต้องมี ชื่อนั้นจะหาได้ในของรักของชอบใจนี้แต่ที่ไหนเล่า สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา ความปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายไปเลยดังนี้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ อานนท เธอได้เป็นอุปปิณฑกตถาคต ด้วยกายกรรม วาจกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตาเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นความสุขไม่มีสอง หาประมาณมิได้มาช้านาน เธอได้กระทำบุญไว้แล้ว อานนท จงประกอบความเพียรเถิด เธอจักเป็นผู้ไม่มีอาสวะโดยนับพลัน.

ตรัสสรรเสริญพระอานนท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย แม่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายใด ได้มีแล้ว.

ในอดีต ภิกษุผู้ปฏิบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นอย่างยิ่ง เหมือน
อานนท์ผู้ปฏิบัติของเรา แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายได้จักมี
ในอนาคตกาล ภิกษุผู้ปฏิบัติของผู้พระมีพระภาคเจ้านั้นเป็นอย่างยิ่ง เหมือน
อานนท์ผู้ปฏิบัติของเรา อานนท์เป็นบัณฑิต ย่อมรู้ว่านี่เป็นกาลเพื่อจะ
เข้าเฝ้าพระตถาคต นี่เป็นกาลของพวกภิกษุ นี่เป็นกาลของพวกภิกษุณี นี่เป็น
กาลของพวกอุบาสก นี่เป็นกาลของพวกอุบาสิกา นี่เป็นกาลของพระราชา
นี่เป็นกาลของพระราชมหาอำมาตย์ นี่เป็นกาลของพวกเดียรถีย์ นี่เป็นกาลของ
สาวกเดียรถีย์.

อัပ္ภุตธรรม ๔

[๑๓๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัပ္ภุตธรรมนำอัศจรรย์ ๔ อย่างเหล่านี้
มีอยู่ในพระอานนท์. อัပ္ภุตธรรม ๔ อย่างเป็นไฉน. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ถ้าภิกษุบริษัท เข้าไปใกล้เพื่อจะเห็นอานนท์ ภิกษุบริษัทนั้น ย่อมยินดีด้วย
การที่ได้เห็น ถ้าอานนท์แสดงธรรมในภิกษุบริษัทนั้น ภิกษุบริษัทนั้น ก็ย่อม
ยินดี แม้ด้วยธรรมที่แสดงแล้ว ภิกษุบริษัทยังไม่อ้อมเลย อานนท์ยอมนั่งไป
ในเวลานั้น ถ้าภิกษุณีบริษัท...อุบาสกบริษัท...อุบาสิกาบริษัท เข้าไปใกล้
เพื่อจะเห็นอานนท์ อุบาสิกาบริษัทนั้น ย่อมยินดีด้วยการที่ได้เห็น ถ้าอานนท์
แสดงธรรมในอุบาสิกาบริษัทนั้น อุบาสิกาบริษัทนั้น ก็ยินดีแม้ด้วยธรรมที่
แสดงแล้ว อุบาสิกาบริษัทยังไม่อ้อมเลย อานนท์ยอมนั่งไปในเวลานั้น ภิกษุ
ทั้งหลาย อัပ္ภุตธรรมนำอัศจรรย์ ๔ อย่างเหล่านี้แล มีอยู่ในอานนท์.

คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อัပ္ภุตธรรมนำอัศจรรย์ ๔ อย่างเหล่านี้ มีอยู่
ในพระเจ้าจักรพรรดิ. ถ้าขัตติยบริษัทเข้าไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ ขัตติยบริษัท
นั้น ย่อมยินดีด้วยการที่ได้เข้าเฝ้า ถ้าพระเจ้าจักรพรรดิมีพระคำรัสในขัตติย-

บริษัทนั้น ชัดตียบบริษัทนั้น ก็ยินดีแม้ด้วยพระดำรัส ชัดตียบบริษัทยังไม่อึม
เลย พระเจ้าจักรพรรดิย่อมทรงนั่งในเวลานั้น. ถ้าพราหมณบริษัท...คฤห-
บตบริษัท... สมณบริษัท เข้าไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ สมณบริษัทนั้น
ย่อมยินดีด้วยการที่ได้เข้าเฝ้า ถ้าพระเจ้าจักรพรรดิมีพระดำรัสในสมณบริษัท
นั้น สมณบริษัทนั้นก็ยินดี. แม้ด้วยพระดำรัส สมณบริษัทนั้นยังไม่อึมเลย
พระเจ้าจักรพรรดิย่อมทรงนั่งไปในเวลานั้น.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญญาธรรมนำอัสจรรย ๔ อย่าง มีอยู่ในอานนที่
นั้นนั้นเหมือนกัน ถ้าภิกษุบริษัทเข้าไปใกล้เพื่อจะเห็นอานนที่ ภิกษุบริษัทนั้น
ย่อมยินดีด้วยการที่ได้เห็น ถ้าอานนที่แสดงธรรมในภิกษุบริษัทนั้น ภิกษุ
บริษัทนั้นย่อมยินดี แม้ด้วยธรรมที่แสดงแล้ว ภิกษุบริษัทยังไม่อึมเลย
อานนที่ย่อมนั่งไปในเวลานั้น. ถ้าภิกษุณิบริษัท...อุบาสกบริษัท...อุบาสิกา
บริษัทเข้าไปหาได้เห็นอานนที่ อุบาสิกาบริษัทนั้น ย่อมยินดีด้วยการที่ได้เห็น
ถ้าอานนที่แสดงธรรมในอุบาสิกาบริษัทนั้น อุบาสิกาบริษัทนั้น ก็ยินดีแม้ด้วย
ธรรมที่แสดงแล้ว อุบาสิกาบริษัทยังไม่อึมเลย อานนที่ย่อมนั่งไปในเวลานั้น.
ภิกษุทั้งหลาย อัญญาธรรมนำอัสจรรย ๔ อย่างเหล่านี้แล มีอยู่ในอานนที่.

ครัสเรื่องเมืองกุสินารา

[๑๓๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนที่
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า
อย่าเสด็จปรินิพพานในเมืองเล็ก เมืองคอน กิ่งเมืองนี้เลย เมืองใหญ่เหล่านี้
มีอยู่คือ เมืองจัมปา เมืองราชคฤห์ เมืองสาวัตถี เมืองสาเกต เมืองโกสัมพี
เมืองพาราณสี ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานในเมืองเหล่านี้เกิด
กษัตริย์มหาศาล พราหมณมหาศาล คฤหบดีมหาศาลที่เลื่อมใสในพระตถาคต
มีอยู่มากในเมืองเหล่านี้ ท่านเหล่านั้นจักกระทำสักการะบูชาสรีระของพระตถาคต.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุก่อนอนนทฺ์ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า เมืองเล็ก เมืองดอน กิ่งเมืองดังนี้เลย แต่ปางก่อน มีพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงพระนามว่ามหาสุทฺ์สสนะ ผู้ทรงธรรมเป็นพระราชา โดยธรรมเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้ว มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ เมืองกุสินารานี้ มีนามว่า กุสาวดี เป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทฺ์สสนะ โดยยาวด้านทิศบูรพา และทิศประจิม ๑๒ โยชน์ โดยกว้างด้านทิศอุดรและทิศทักษิณ ๗ โยชน์ กุสาวดีเป็นราชธานี เป็นเมืองที่มั่งคั่งรุ่งเรืองมีชนมาก มนุษย์หนาแน่น และมีภิกษาหาได้ง่าย คุก่อนอนนทฺ์ อาลกมณฑลราชธานีแห่งเทพเจ้าทั้งหลาย เป็นเมืองที่มั่งคั่งรุ่งเรืองมีชนมาก ยัษหนาแน่น และมีภิกษาหาได้ง่าย แม้นั้นใด กุสาวดีราชธานีก็ฉนั้นเหมือนกัน เป็นเมืองที่มั่งคั่งรุ่งเรืองมีชนมาก มนุษย์หนาแน่น และมีภิกษาหาได้ง่าย กุสาวดีราชธานีมิได้เจียบจากเสียงทั้ง ๑๐ ทั้งกลางวันและกลางคืน คือ เสียงช้าง เสียงม้า เสียงรถ เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขับร้อง เสียงกัสดาล เสียงประโคมและเสียงเป็นที่ ๑๐ ว่า ท่านทั้งหลายจงบริโภค จงดื่ม จงเคี้ยวกิน จงไปเถิด อนนทฺ์ เธอจงเข้าไปในเมืองกุสินาราแล้ว บอกแก่พวกมัลลกษัตริย์เมืองกุสินาราว่า คุก่อน วาสิภูฏทั้งหลาย พระตถาคตจักปรินิพพานในปีฉิมยามแห่งราตรีในวันนี้ พวกท่านจงรีบออกไปเถิด พวกท่านอย่าได้มีความร้อนใจในภายหลังว่า พระตถาคตได้ปรินิพพานในคามเขตของพวกเรา พวกเราไม่ได้เข้าไปเฝ้า พระตถาคต ในกาลครั้งสุดท้าย. ท่านพระอนนทฺ์ทุลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปในเมืองกุสินารา ลำพังผู้เดียว.

แจ้งข่าวมัลลกษัตริย์

สมัยนั้น มัลลกษัตริย์เมืองกุสินาราประชุมกันอยู่ที่สันฐาคาร

ด้วยกรณีข้างอย่าง. ลำดับนั้น ท่านพระอานนที่เข้าไปยังสัณฐานการของ

มัลลกษัตริย์เมืองกุสินารา ได้บอกแก่พวกมัลลกษัตริย์เมืองกุสินาราว่า คู่ก่อน
วาสิฏฐ์ทั้งหลาย พระตถาคตจักปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีในวันนี้แหละ
พวกท่านจงรีบออกไปเถิด พวกท่านอย่าได้มีความร้อใจในภายหลังว่า พระ
ตถาคตได้ปรินิพพานในคามเขตของพวกเรา พวกเราไม่ได้เฝ้าตถาคตในกาล
ครั้งสุดท้าย. พวกมัลลกษัตริย์ พระโอรส สุณิสาและปชาบดีได้สดับคำนี้ของ
ท่านพระอานนท์แล้ว เป็นทุกข์เสียพระทัย เปี่ยมไปด้วยความทุกข์ใจ บาง
พวกสหายพระเกศา ประคองหัตถ์ทั้งสองคร่ำครวญอยู่ ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมา
เหมือนมีพระบาทอันขาดแล้ว ทรงรำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักปรินิพพาน
เร็วนัก พระสุตตจักปรินิพพานเร็วนัก พระองค์ผู้มีพระจักขุในโลก จักอันตรธาน
เสียเร็วนัก.

ครั้งนั้น พวกมัลลกษัตริย์ พระโอรส สุณิสาและปชาบดีเป็นทุกข์
เสียพระทัย เปี่ยมไปด้วยความทุกข์ใจ เสด็จเข้าไปยังศาลวัน อันเป็นที่แหวะพัก
ของพวกมัลลกษัตริย์ เสด็จเข้าไปหาท่านพระอานนท์. ท่านพระอานนท์ได้มี
ความดำริว่า ถ้าเราให้พวกมัลลกษัตริย์เมืองกุสินาราวายบังคมพระผู้มี-
พระภาคเจ้าทีละองค์ ๆ พวกมัลลกษัตริย์เมืองกุสินาราจักมิได้ถวายบังคมพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทั่วกัน ราตรีนี้จักสว่างเสีย ถ้ากระไรเราควรจัดให้พวกมัลล-
กษัตริย์เมืองกุสินาราวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยลำดับสกุล ๆ ด้วย กราบ
ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มัลลกษัตริย์มีนามอย่างนี้ พร้อมด้วยโอรส
ชายา บริษัทและอำมาตย์ถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ด้วยเศียรเกล้า. โดยอุบายเช่นนี้ท่านพระอานนท์ ยังพวกมัลลกษัตริย์เมือง
กุสินาราให้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าเสร็จโดยปฐมยามเท่านั้น.

เรื่องสุกัถทปริพาชก

[๑๓๘] สมัยนั้น สุกัถทปริพาชก อาศัยอยู่ในเมืองกุสินารา. สุกัถทปริพาชกได้ฟังว่า พระสมณโคดม จักปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้. ลำดับนั้น สุกัถทปริพาชกได้มีความดำริว่า เราได้ฟังคำนั้นของพวกปริพาชกผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งเป็นอาจารย์และปาจารย์ กล่าวอยู่ว่า พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมอุบัติขึ้นในโลกในบางครั้งบางคราว พระสมณโคดมจักปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้แหละ อนึ่ง ธรรมอันเป็นที่สงสัยนี้ซึ่งบังเกิดขึ้นแก่เราก็มียู่ เราเลื่อมใสในพระสมณโคดมอย่างนี้ว่า พระสมณโคดม ย่อมสามารถเพื่อแสดงธรรมแก่เรา ที่เราจะฟังละธรรมอันเป็นที่สงสัยนี้ได้.

ลำดับนั้น สุกัถทปริพาชก เข้าไปหาท่านพระอานนทที่ศาลวันอันเป็นที่แหวะพักของพวกมัลลกะศรัย ครั้นเข้าไปหาแล้ว จึงได้กล่าวกะท่านพระอานนทว่า ท่านอานนท ข้าพเจ้าได้ฟังคำของพวกปริพาชก...ที่เราจะฟังละธรรมอันเป็นที่สงสัยนี้ได้ ท่านอานนท ข้าพเจ้านั้น ขอได้เฝ้าพระสมณโคดม. เมื่อสุกัถทปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนทกล่าวว่า อย่าเลยสุกัถทอย่าเบียดเบียนพระตถาคตเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นคเห็น้อย. แม้ครั้งที่สอง...แม้ครั้งที่สามสุกัถทปริพาชกก็กล่าวกะท่านพระอานนทว่า...

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสดับคำเจรจาของท่านพระอานนทกับสุกัถทปริพาชกแล้ว. จึงตรัสกะท่านพระอานนทว่า อย่าเลย อานนท อย่าห้ามสุกัถทเลย สุกัถทจะจงได้เฝ้าพระตถาคตเถิด สุกัถทจะจักถามปัญหาอย่างไรอย่างใดอย่างหนึ่งกะเรา มุ่งเพื่อความรู้ มิใช่มุ่งเพื่อความเบียดเบียน อนึ่ง เราอันสุกัถทจะถามแล้วจักพยากรณ์ข้อความแก่สุกัถทนั้นได้ เขาจักรู้ข้อความนั้นได้โดยฉับพลัน.

ท่านพระอานนท์ได้กล่าวกะท่านสุภัททปริพาชกว่า ไปเถิด สุภัททะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทานโอกาสแก่ท่าน. สุภัททปริพาชกจึงเข้าไปเฝ้าพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งชมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้ถ้อยคำเป็นที่ชื่นชมให้ระลึก
ถึงกันผ่านพ้นไปแล้ว นิ่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. สุภัททปริพาชกกราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็น
เจ้าหมู่ เป็นเจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มียศ เป็นเจ้าลัทธิติ ชนเป็น
อันมากสมมติว่าเป็นคนดี คือ บุรณกัสสปะ มกขลิโคสาละ อจิตเตสกะมพละ
ปฤชกัจจายนะ สัตถุชยเวตถุชบุตร นิครณฐนาฏบุตร สมณพราหมณ์เหล่านั้น
ทั้งหมดตรัสรู้แล้ว ตามปณิญาของตน หรือทั้งหมดไม่ได้ตรัสรู้ หรือว่าบาง
พวกไม่ได้ตรัสรู้. อย่าเลยสุภัททะข้อนั้นหยุดไว้ก่อน...

ทรงแสดงธรรมแก่สุภัททะ

เราจะแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว.
สุภัททปริพาชกทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. พระผู้มีพระภาค-
เจ้าตรัสว่า คุณก่อนสุภัททะ. อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ หาไม่ได้ในธรรม
วินัยใด แม้สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็หาไม่ได้ในธรรมวินัยนั้น
สุภัททะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ หาได้ในธรรมวินัยใด แม้สมณะที่ ๑
ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ หาได้ในธรรมวินัยนั้น สุภัททะ อริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ หาได้ในธรรมวินัยนี้ สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็มีอยู่ในธรรม
วินัยนี้ ลัทธิตื่น ๆ วางจากสมณะผู้รู้ สุภัททะ ก็ภิกษุเหล่านี้ พึงอยู่โดยชอบ
โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย.

[๑๓๕] คุณก่อนสุภัททะเรามีวัย ๒๕ ปีบวชแล้ว

แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ตั้งแต่เราบวชแล้ว

นับได้ ๕๑ ปี แม้สมณะเป็นไปในประเทศแห่ง
ธรรมเป็นเครื่องนำออก ไม่มีในภายนอกแต่
ธรรมวินัยนี้.

สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ไม่มี ลัทธิอื่นว่างจากสมณะผู้รู้. สุภัททะ
ภิกษุเหล่านั้นพึงอยู่โดยชอบ โลกไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย.

ติตถียปริวาส

[๑๔๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว สุภัททปริพาชก
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่ม
แจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก บุคคลหลาย
ของทีคิดว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืด
ผู้มีจักขุจักษุเห็นรูปอันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรม โดยอเนก
ปริยายฉันนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม
พระภิกษุสงฆ์ว่า เป็นสรณะ ข้าพระองค์พึงได้บรรพชา อุปสมบทในสำนักของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนสุภัททะ ผู้ใดเคยเป็นอัญญเดียรฉิย์
หวังบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน. ต่อล่วง ๔
เดือนแล้ว ภิกษุทั้งหลายมีจิตยินดีแล้ว จึงให้บรรพชาอุปสมบทเพื่อความเป็น
ภิกษุ แต่ที่เราเรารู้บุคคลต่างกันในเรื่องนี้. สุภัททปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ หากผู้เคยเป็นอัญญเดียรฉิย์ หวังบรรพชาอุปสมบทในธรรม
วินัยนี้ จะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน ต่อล่วง ๔ เดือนแล้ว ภิกษุทั้งหลายมีจิต
ยินดีแล้ว จึงให้บรรพชาอุปสมบทเพื่อความเป็นภิกษุ ข้าพระองค์จักอยู่ปริวาส
๔ ปี ต่อล่วง ๔ ปีแล้ว ขอภิกษุทั้งหลายมีจิตยินดีแล้ว จึงให้บรรพชาอุปสม-
บทเพื่อความเป็นภิกษุเถิด.

สุกัถสำเร็จอรหัต

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ ถ้าเช่นนั้น เธอจงให้สุกัถทปริพาชกบวชเถิด. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. สุกัถทปริพาชกได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนท่านอานนท์ผู้มีอายุ ลากของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ที่พระศาสดาทรงอภิเษกด้วยอันเตวาสิกาทิเษก ที่เฉพาะพระพักตร์ในพระศาสนานี้. สุกัถทปริพาชก ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. ก็ท่านสุกัถทอุปสมบทแล้วไม่นาน หลีกออกไปอยู่แต่ผู้เดียวเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้วอยู่ไม่ช้านานนัก ทำให้แจ้งที่สุดพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยมที่กุศลบุตรทั้งหลาย ผู้มีความต้องการออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต โดยชอบด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ในทิวาธรรมเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี. ท่านสุกัถทรูปหนึ่งได้เป็นพระอรหันต์. ท่านเป็นสักขีสาวกองค์สุดท้ายของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

จบภาณวารที่ ๕

ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์

[๑๔๑] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ บางทีพวกเธอจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาของพวกเราไม่มี ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมก็ดี วินัยก็ดีอันใดอันเราแสดงแล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาแห่งพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเราคุณก่อนอานนท์ บัดนี้พวกภิกษุเรียกกันและกันด้วยวาตะว่า อาวุโสฉันใด โดยล่วงไปแห่งเรา ไม่ควร

เรียกกันฉันนั้น ภิกษุผู้แก่กว่า พึงเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่าโดยชื่อหรือโดยโคตร หรือโดยวาตะว่าอาวุโส ภิกษุผู้อ่อนกว่า พึงเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า ภนฺเต หรือ อายสุมา คุณ่อนอนนฺท ถ้าสงฆ์ปรารธนาจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้างจง ถอนเถิด โดยล่วงไปแห่งเรา พึงลงพรหมทัณฑ์แก่ฉันนภิกษุ โดยล่วงไปแห่ง เรา. ท่านพระอนนฺทกราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พรหมทัณฑ์ เป็นไฉน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ฉันนภิกษุพึงพูดได้ตามที่ตนปรารธนา ภิกษุทั้งหลายไม่พึงว่า ไม่พึงโอวาท ไม่พึงสั่งสอน.

[๑๔๒] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย ความสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือในข้อปฏิบัติจะพึงมีแก่ภิกษุแม่รูปหนึ่ง พวกเธอจงถามเถิด อย่าได้มีความร้อนใจภายหลังว่า พระศาสดาอยู่เฉพาะหน้าเราแล้ว เรายังมีอาจุทูลถาม พระผู้มีพระภาคเจ้าที่เฉพาะพระพักตร์. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พวกภิกษุเหล่านั้นก็พากันนิ่งอยู่. แม้ครั้งที่สอง... แม้ครั้งที่สามภิกษุเหล่านั้น ก็พากันนิ่งอยู่.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย บางทีพวกเธอไม่ถามแม้เพราะความเคารพในพระศาสดา แม้ภิกษุผู้เป็นสหาย จงบอกแก่ภิกษุผู้สหายเถิด. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ แล้วพวกภิกษุ เหล่านั้นก็พากันนิ่งอยู่ ท่านพระอนนฺทได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำอัสจรรยฺ ไม่เคยมีมาแล้ว ข้าพระองค์เลื่อมใสในภิกษุ สงฆ์อย่างนี้ว่า ความสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือในข้อปฏิบัติไม่มีแม้แก่ภิกษุรูปหนึ่ง ในภิกษุสงฆ์หมู่ณี. คุณ่อนอนนฺท เธอพูดเพราะความเลื่อมใส ตถาคตหยั่งรู้ในข้อนี้เหมือนกันว่า ความสงสัย เคลือบแคลงในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือข้อปฏิบัติไม่มีแม้

แก่ภิกษุรูปหนึ่ง ในภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่นี้ บรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้ ภิกษุรูปที่ต่ำที่สุด ก็เป็นโศดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในภายหน้า.

พระปัจฉิมวาจา

[๑๔๓] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด. นี้เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต.

ปรินิพพาน

[๑๔๔] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌานแล้ว เข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว เข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว เข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานแล้ว ทรงเข้าอาภาส้านัญญาตนะ ออกจากอาภาส้านัญญาตนะสมาบัติแล้ว เข้าวิญญาณ์ัญญาตนะ ออกจากวิญญาณ์ัญญาตนะสมาบัติแล้ว เข้าอากิญจัญญาตนะ ออกจากอากิญจัญญาตนะสมาบัติแล้ว เข้าเนวสัณญานาสัณญาตนะ ออกจากเนวสัณญานาสัณญาตนะสมาบัติแล้ว ทรงเข้าสัณญาเวทิตนโรธ.

ครั้งนั้น ท่านพระอานนที่ได้ถามท่านพระอนรุทระว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วหรือ ท่านพระอนรุทระกล่าวว่า อานนที่ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่เสด็จปรินิพพานทรงเข้าสัณญาเวทิตนโรธ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงออกจากสัณญาเวทิตนโรธสมาบัติแล้ว เข้าเนวสัณญานาสัณญาตนะ ออกจากเนวสัณญานาสัณญาตนะสมาบัติแล้ว

เข้าอธิษฐานจิตถวายตนนะ ออกจากอธิษฐานจิตถวายตนนะสมบัติแล้ว เข้าวิญญาณ์ญา-

ยตนะ ออกจากวิญญาณัญญาตนะสมาบัติแล้ว เข้าอากาสนัญญาตนะ ออกจากอากาสนัญญาตนะสมาบัติแล้ว เข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานแล้ว เข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว เข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว เข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌานแล้ว เข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว เข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว เข้าจตุตถฌาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ออกจากจตุตถฌานแล้ว เสด็จปรินิพพานในลำดับ (แห่งการพิจารณาองค์ จตุตถฌานนั้น).

[๑๘๕] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว พร้อมกับการปรินิพพานได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ เกิดความขนพองสยองเกล้าน่าฟังกลัว ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือขึ้น.

พรหมกล่าวถึงเวทธรรม

[๑๘๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว พร้อมกับการปรินิพพาน ท้าวสหัมบดีพรหมได้กล่าวคาถานี้ว่า

สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จักต้องทอด-
ทิ้งร่างกายไว้ในโลก แต่พระตถาคตผู้เป็น
ศาสดาเช่นนั้น หาบุคคลจะเปรียบเทียบ
มิได้ในโลก เป็นพระสัมพุทธเจ้า ทรงมี
พระกำลัง ยังเสด็จปรินิพพาน.

[๑๘๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว พร้อมกับการปรินิพพาน ท้าวลักกัจจอมเทพ ได้ตรัสพระคาถาว่า

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความ
เกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมเกิด

ขึ้นและดับไป ความเข้าไปสงบสังขารเหล่านี้
นั้นได้เป็นสุข.

[๑๔๘] ...ท่านพระอนุรุทธะ ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ลมอัสสาสะปัสสาสะของพระผู้มีผู้มี
พระทัยตั้งมั่น คงที่ ไม่หวั่นไหว ปรารภ
สันติทำกาละมิได้มีแล้ว.

พระองค์มีพระทัยไม่หดหู่ ทรงอด-
กลั้นเวทนาได้แล้ว ความพินแห่งจิตได้มี
แล้ว เหมือนดวงประทีปดับไปฉะนั้น.

[๑๔๙] ...ท่านพระอานนท์ ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

เมื่อพระสัมพุทธเจ้า ประกอบด้วย
อาการอันประเสริฐทั้งปวง ปรีนิพพาน
แล้ว ในครั้งนั้นได้เกิดอัศจรรย์ น่าฟังกลัว
และเกิดความขนพองสยองเกล้า.

[๑๕๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรีนิพพานแล้ว บรรดาภิกษุเหล่านั้น
พวกภิกษุยังมีราคะไม่ไปปราศแล้ว บางพวกประคองแขนทั้งสองคร่ำครวญอยู่
ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมาเหมือนเท้าขาด รำพันว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าปรีนิพพาน
เร็วนัก พระสุคตปรีนิพพานเร็วนัก พระองค์ผู้มีพระจักขุในโลกอันตรธาน
เร็วนัก. ส่วนพวกภิกษุที่มีราคะไปปราศแล้ว มีสติสัมปชัญญะอดกลั้นอยู่ว่า
สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ ชื่อนั้น จะหาได้ในสังขารนี้แต่ที่ไหน.

[๑๕๑] ครั้งนั้น ท่านพระอนุรุทธะเตือนภิกษุทั้งหลายว่า อย่าเลยผู้มี
อายุทั้งหลาย พวกท่านอย่าเศร้าโศกอย่างไรไปเลย เรื่องนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสบอกไว้ก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ ความพลัดพราก ความ

เป็นอย่างอื่นจากสิ่งและบุคคลอันเป็นที่รักที่ชอบใจทั้งสิ้นต้องมี ชื่อนั้น จะหาได้
ได้ในสิ่งและบุคคลอันเป็นที่รักที่ชอบใจนี้แต่ที่ไหน สิ่งใดเกิดแล้วมีแล้วปัจจัย
ปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา ความปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำ
ลายไปเลยดังนี้ ไม่เป็นฐานที่จะมีได้ พวกเทวดาพากันยกโทษอยู่. ท่านพระ-
อานนท์ถามว่า ท่านอนุรุทธะ พวกเทวดาการทำไว้ในใจเป็นอย่างไร. พระ
อนุรุทธะตอบว่า อานนท์ มีเทวดาบางพวกสำคัญอากาศว่าเป็นแผ่นดิน สยายผม
ประคองแขนทั้งสองคร่ำครวญอยู่ ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมาเหมือนเท้าขาดแล้ว
รำพันว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานเร็วนัก พระสุคตปรินิพพานเร็วนัก
พระองค์ผู้มีพระจักขุในโลกอันตรธานเร็วนัก มีเทวดาบางพวกสำคัญแผ่นดินว่า
เป็นแผ่นดินสยายผมคร่ำครวญอยู่..อันตรธานเร็วนัก. ส่วนเทวดาที่ปราศ
จากราคะแล้ว มีสติสัมปชัญญะอดกลั้นอยู่ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ
ชื่อนั้นจะหาได้ในสังขารนี้แต่ที่ไหน.

ลำดับนั้น ท่านอนุรุทธะและท่านพระอานนท์ยังราตรีที่เหลือนั้น ให้
ล่องไปด้วยธรรมมิกถา. ท่านพระอนุรุทธะสั่งท่านพระอานนท์ว่า ไปเถิด อานนท์
ท่านจงเข้าไปเมืองกุสินารา บอกแก่พวกมัลลกะษัตริย์เมืองกุสินาราว่า คุณก่อน
วาสิฏฐะทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว ขอพวกท่านจงทราบกาล
อันควรในบัดนี้เถิด. ท่านพระอานนท์รับคำท่านพระอนุรุทธะแล้ว เวลา
เช้ารุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปเมืองกุสินาราลำพังผู้เดียว.

แจ้งข่าวปรินิพพาน

[๑๕๒] สมัยนั้น พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา ประชุมกันที่สัณฐาคาร
ด้วยเรื่องพระนิพพานนั้น. ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์ไปยังสัณฐาคารของเจ้า
มัลละเมืองกุสินารา ได้บอกแก่เจ้ามัลละเมืองกุสินาราว่า คุณก่อนวาสิฏฐะทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงสำคัญกาลอันควร
ในบัดนี้เถิด. เจ้ามัลละ โอรส สุณิสา และประชาบดีฟังคำนี้ของท่านพระอานนท์
แล้ว มีความทุกข์ เสียพระทัยเปี่ยมด้วยทุกข์ใจ บางพวกสยายผมประคอง
พระหัตถ์ทั้งสองคร่ำครวญ ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมาเหมือนมีพระบาทขาดแล้ว
ทรงรำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานเร็วนัก พระสุตตปรินิพพานเร็วนัก
พระองค์ผู้มีจักขุในโลกอันตรธานเร็วนัก.

ครั้งนั้น เจ้ามัลละเมืองกุสินารารับสั่งกะพวกบุรุษว่า พวกท่านจง
เตรียมของหอมดอกไม้ และเครื่องดนตรีทุกชนิดในเมืองกุสินาราให้พร้อม.
เจ้ามัลละเมืองกุสินารา ถือเอาของหอมดอกไม้เครื่องดนตรีทุกชนิดและผ้า
๕๐๐ คู่ เสด็จไปยังศาลวันอันเป็นที่แวะพักของพวกเจ้ามัลละ เสด็จเข้าถึงสระ
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า สักการะ เคารพ นับถือ บูชาพระสระสระของพระผู้มี
พระภาคเจ้าด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ของหอม ดอกไม้ ดาดพาดานผ้า
ตกแต่งโรงมณฑล ยังวันนั้นให้ล่วงไปด้วยประการอย่างนี้. พวกเจ้ามัลละมี
พระดำริว่า การถวายพระเพลิงพระสระสระของพระผู้มีพระภาคเจ้าในวันนี้หมด
เวลาเสียแล้ว พรุ่งนี้พวกเราจักถวายพระเพลิงพระสระสระของพระผู้มีพระภาคเจ้า.
พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา สักการะ เคารพ นับถือ บูชาพระสระสระของพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าด้วยการพ้อนรำ ขับร้องประโคม ของหอมดอกไม้ ดาดพาดานผ้า
ตกแต่งโรงมณฑล ยังวันแม้ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ที่ ๖ ให้ล่วงไปแล้ว
ครั้นถึงวันที่ ๗ พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารามีพระดำริว่า พวกเราสักการะ
เคารพ นับถือ บูชาพระสระสระของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยการพ้อนรำขับร้อง
ประโคม ของหอมดอกไม้ จักเชิญไปทางทิศทักษิณแห่งพระนครเชิญไปภาย
นอกพระนคร ถวายพระเพลิงพระสระสระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทางทิศทักษิณ
แห่งพระนคร.

มัลลปาโมกษ์ ๘

[๑๕๓] สมัยนั้น มัลลปาโมกษ์ ๘ องค์ สระสรงเกล้าแล้วทรงนุ่งผ้าใหม่ด้วยทรงดำริว่า เราจักยกพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมไม่อาจจะยกขึ้นได้. พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินราได้ถามท่านพระอนรุทธะว่า ท่านอนรุทธะอะไรหนอเป็นเหตุ อะไรหนอเป็นปัจจัย มัลลปาโมกษ์ ๘ องค์นี้ ผู้สระสรงเกล้าแล้ว ทรงนุ่งผ้าใหม่ด้วยดำริว่า เราจักยกพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมไม่อาจจะยกขึ้นได้. พระอนรุทธะกล่าวว่า คุณก่อนวาสิทธิฐะทั้งหลาย พวกท่านมีความประสงค์อย่างหนึ่ง พวกเทวดามีความประสงค์อย่างหนึ่ง. เจ้ามัลละถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกเทวดามีความประสงค์อย่างไร.

พระอนรุทธะกล่าวว่า คุณก่อนวาสิทธิฐะทั้งหลาย พวกท่านมีความประสงค์ว่า เราสักการะ เคารพ นับถือ บูชาพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ดอกไม้ ของหอม จักเชิญไปทางทิศทักษิณแห่งพระนคร แล้วเชิญไปภายนอกพระนคร ถวายพระเพลิงพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทางทิศทักษิณแห่งพระนคร เทวดามีความประสงค์ว่า เราสักการะ เคารพ นับถือ บูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ดอกไม้ ของหอม อันเป็นทิพย์จักเชิญไปทางทิศอุดรแห่งพระนคร แล้วเข้าสู่พระนครโดยทวารทิศอุดร เชิญไปท่ามกลางพระนคร แล้วออกโดยทวารทิศบูรพา แล้วถวายพระเพลิงพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่มีกุกุพันชนเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละ ทางทิศบูรพาแห่งพระนคร. เจ้ามัลละกล่าวว่า ขอให้เป็นไปตามความประสงค์ของพวกเทวดาเถิด.

สมัยนั้น เมืองกุสินาราดารดาชไปด้วยดอกมณฑารพ โดยต้องแถวประมาณแค่เข้า จนตลอดที่ต่อแห่งเรือนบ่อของโสโครกและกองหยากเยื่อ ครั้งนั้น พวกเทวดาและพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา สักการะ เคารพ นับถือ บูชาพระ

สรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ดอกไม้ ของหอม ทั้งที่เป็นทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เชิญไปทางทิศอุดรแห่งพระนคร แล้วเชิญไปสู่พระนครโดยทวารทิศอุดร เชิญไปท่ามกลางพระนคร แล้วออกไปโดยทวารทิศบูรพา แล้ววางพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ มกุฏพันธนเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละ ทางทิศบูรพาแห่งพระนคร. ลำดับนั้น พวกเจ้ามัลละได้ถามท่านพระอานนท์ว่า พวกข้าพเจ้าจะพึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร. ท่านพระอานนท์กล่าวว่า คุณก่อนวาสิทธิฐะทั้งหลาย พวกท่านพึงปฏิบัติในพระสรีระพระตถาคต เหมือนที่เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิฉะนั้น. เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นอย่างไรเล่า.

คุณก่อนวาสิทธิฐะทั้งหลาย เขาห่อพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าไหม แล้วซับด้วยสำลี แล้วห่อด้วยผ้าไหม โดยอุบายนี้ห่อพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้า ๕๐๐ คู่แล้ว เชิญพระสรีระลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมันครอบด้วยรางเหล็กอื่น แล้วกระทำจิตกาธานด้วยไม้หอมทุกชนิด ถวายพระเพลิงพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว สร้างพระสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยประการฉะนี้แล พวกท่านพึงปฏิบัติในพระสรีระพระตถาคต เหมือนที่เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิฉะนั้น พึงสร้างพระสถูปพระตถาคตไว้ในหนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกขึ้นซึ่งพวงมาลัยของหอมหรือจุกจกอกวิาท หรือจักยังจิตให้เลื่อมใสในพระสถูปนั้น ชื่อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน.

ลำดับนั้น พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารารับสั่งกะพวกนุรุษว่า คุณก่อนพนาย ถ้าอย่างนั้น พวกท่านจงเตรียมสำลีไว้พร้อมเถิด. พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราห่อพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยผ้าไหม แล้วซับด้วยสำลี แล้วห่อ

ด้วยผ้าไหมโดยอุบายนี้ ห่อพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยผ้า ๕๐๐ กุ แล้วเชิญลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน ครอบด้วยรางเหล็กอื่น แล้วกระทำจิตกาธานด้วยไม้หอมทุกชนิด แล้วจึงเชิญพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าขึ้นสู่อุจิตกาธาน.

เรื่องพระมหากัสสปเถระ

[๑๕๔] สมัยนั้น พระมหากัสสปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เดินทางจากเมืองปาวาสู่เมืองกุสินารา. ลำดับนั้น ท่านมหากัสสปะแหวะออกจากทางแล้วนั่งพักที่โคนไม้ต้นหนึ่ง.

สมัยนั้น อาชีวกคนหนึ่ง ถีอดอกมณฑารพในเมืองกุสินาราเดินทางไกลมาสู่เมืองปาวา. ท่านมหากัสสปะได้เห็นอาชีวกนั้นมาแต่ไกล จึงถามอาชีวกนั้นว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ท่านยังทราบข่าวพระศาสดาของเราบ้างหรือ. อาชีวกตอบว่าเราทราบอยู่ พระสมณโคดมปรินิพพานได้ ๗ วัน เข้าวันนี้ นี้ดอกมณฑารพเราถือมาแต่ที่นั่น บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใดยังไม่ปราศจากราคะ ภิกษุเหล่านั้นบางพวกประคองแขนทั้งสองคร่ำครวญอยู่ ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมาเหมือนเท้าขาดแล้ว ราพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานเร็วนัก พระสุตตปรินิพพานเร็วนัก พระองค์ผู้มีพระจักขุในโลกอันตรธานเร็วนัก. ส่วนภิกษุเหล่าใดปราศจากราคะ ภิกษุเหล่านั้นมีสติสัมปชัญญะอดกลั้นอยู่ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ ข้อนั้นจะหาได้ในสังขารนี้แต่ที่ไหน.

เรื่องสุภัททวุฒบรพชิต

[๑๕๕] สมัยนั้น บรพชิตผู้บวชเมื่อแก่ชื่อสุภัททะ นั่งอยู่ในบริษัทนั้น. สุภัททวุฒบรพชิตได้กล่าวกะพวกภิกษุว่า อย่าเลยผู้มีอายุ พวกท่าน

อย่าเศร้าโศก อย่ารำไ้ไปเลย เราพ้นดีแล้ว ด้วยว่าพระมหาสมณะนั้นเบียด

เขียนพวกเรายู่ว่า สิ่งนี้ควรแก่เธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่เธอ ก็บัดนี้พวกเรา
ปรารถนาสิ่งใด ก็จักกระทำสิ่งนั้น ไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่กระทำสิ่งนั้น.

ลำดับนั้น พระมหากัสสปะเตือนภิกษุทั้งหลายว่า อย่าเลยผู้มีอายุ พวก
ท่านอย่าเศร้าโศก อย่ารำไรไปเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสอนไว้ก่อน
แล้วไม่ใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่น
จากสิ่งและบุคคลเป็นที่รักที่ชอบทั้งหมดต้องมี ชื่อนั้นจะหาได้ในสิ่งและบุคคล
ที่รักที่ชอบใจนี้แต่ที่ไหน สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความ
ทำลายเป็นธรรมดา ความปรารถนาว่าขอสิ่งนี้ อย่าทำลายไปเลยดังนี้ ไม่เป็น
ฐานะที่จะมีได้.

มัลลปาโมกษ์ ๔

[๑๕๖] สมัยนั้น มัลลปาโมกษ์ ๔ องค์ สระสรงเกล้าแล้วทรงนุ่งผ้า
ใหม่ด้วยดำริว่า เราจักยังไฟให้ติดจิตกาธารของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ยอมไม่
อาจให้ติดได้. ลำดับนั้น พวกเจ้ามัลลละเมืองกุสินาราได้ถามท่านพระอนุรุทธะ
ว่า ท่านอนุรุทธะอะไรหนอเป็นเหตุ อะไรหนอเป็นปัจจัย ที่มัลลปาโมกษ์
๔ องค์เหล่านี้ ผู้สระสรงเกล้าแล้วทรงนุ่งผ้าใหม่ด้วยดำริว่า เราจักยังไฟให้
ติดจิตกาธาร ย่อมไม่อาจให้ติดได้. ท่านพระอนุรุทธะกล่าวว่า คุณ่อนวาสีฏฐะ
ทั้งหลาย พวกเทวดามีความประสงค์อย่างหนึ่ง. มัลลปาโมกษ์ถามว่า ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ พวกเทวดามีความประสงค์อย่างไร. ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า
พวกเทวดามีความประสงค์ว่า ท่านพระมหากัสสปะนี้ พร้อมด้วยภิกษุ
สงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เดินทางไกลจากเมืองปาวามาสู่เมืองกุสินารา
จิตกาธารของพระผู้มีพระภาคเจ้าจักยังไม่ลุกโพล่งขึ้น จนกว่าท่านพระมหา
กัสสปะจะถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยมือของตน.

มัลลปาโมกข์กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอให้เป็นไปตามความประสงค์ของพวกเทวดาเถิด.

ถวายพระเพลิง

ลำดับนั้น ท่านพระมหากัสสปะเข้าไปถึงมกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละในเมืองกุสินารา และถึงจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ครั้นเข้าไปแล้ว กระทำจิวรเจี๋ยงบ่าข้างหนึ่งประนมอัญชลี กระทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบ แล้วเปิดทางพระบาท ถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า. แม้ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้น กระทำจิวรเจี๋ยงบ่าประนมอัญชลี กระทำประทักษิณ ๓ รอบแล้ว ถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า. เมื่อท่านพระมหากัสสปะและภิกษุ ๕๐๐ รูปนั้นถวายบังคมแล้ว จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็โพลงขึ้นเอง. เมื่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกเพลิงไหม้อยู่ พระอวัยวะส่วนใด คือ พระทนต์ พระจันมะ พระมังสะ พระนหารุ หรือพระลลิกา ถ้ำเข้ามาแห่งพระอวัยวะส่วนนั้น มิได้ปรากฏเลย เหลืออยู่แต่พระสรีระอย่างเดียว. เมื่อเนยใสและน้ำมันถูกเพลิงไหม้อยู่ ถ้ำเข้ามามิได้ปรากฏเห็นใด เมื่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกเพลิงไหม้อยู่ . . เหลืออยู่แต่พระสรีระอย่างเดียวนั้นนั้นเหมือนกัน. บรรดาผ้า ๕๐๐ คู่เหล่านั้น เพลิงไหม้เพียง ๒ ผืนเท่านั้น คือผืนในที่สุดกับผืนนอก. เมื่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกเพลิงไหม้แล้ว ท่อน้ำก็ไหลหลั่งมาจากอากาศดับจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้า. น้ำพุ่งขึ้นแม้จากไม้สาละ ดับจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้า. พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา ดับจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยน้ำหอมทุกชนิด. ลำดับนั้น พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา ทำสัตตติบัญญัติ ในสันฐาคาร แวดล้อมด้วยธนูปการ ตักการะ เคารพ นับถือ บูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าตลอด ๗ วัน

ด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ดอกไม้ ของหอม.

เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นต้น

[๑๕๗] พระเจ้าแผ่นดินมครพระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรได้ทรงสดับแล้วว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว ในเมืองกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปหาพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นกษัตริย์ แม้เราก็คือเป็นกษัตริย์ เราควรจะได้ส่วนพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง จักได้ทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า. พวกกษัตริย์ลิจฉวีเมืองเวสาลีได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วในเมืองกุสินารา. จึงทรงส่งทูตไปหาพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ากษัตริย์ แม้เราก็คือเป็นกษัตริย์ เราควรจะได้ส่วนพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง เราก็จักได้ทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า. พวกกษัตริย์ศากยะกบิลพัสดุ์ได้สดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานในเมืองกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปหาพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระญาติอันประเสริฐของพวกเรา... พวกกษัตริย์กุกีเมืองอัลลกะปปะ... พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นกษัตริย์... แม้เราก็คือเป็นกษัตริย์... พวกกษัตริย์โกถิยะเมืองรามคาม... พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นกษัตริย์ แม้เราก็คือเป็นกษัตริย์... พราหมณ์ผู้ครองเมืองเวฏฐทีปะ... พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นกษัตริย์ แม้เราก็คือเป็นพราหมณ์... พวกกษัตริย์มัลละเมืองปาวา ได้ทรงสดับแล้วว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ปรินิพพานในเมืองกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปหาพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นกษัตริย์ แม้เราก็คือเป็นกษัตริย์ เราควรจะได้ส่วนพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง จักได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อกษัตริย์และพราหมณ์กล่าวแล้วอย่างนี้ พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราได้ตรัสกะหมู่ คณะเหล่านั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ปรินิพพานในคามเขตของพวกเรา พวกเราจักไม่ให้ส่วนพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า.

เรื่องโทณพราหมณ์

[๑๕๘] เมื่อพวกเจ้ามัดละเมืองกุสินาราศรัยอย่างนี้แล้ว โทณพราหมณ์ได้พูดกะหมู่คณะเหล่านั้นว่า

ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอพวกท่านจงฟังคำอันเอกของข้าพเจ้า พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย เป็นผู้กล่าวสรรเสริญขันติ การจะสัมปหารกันเพราะส่วนพระสรีระชาตุของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นอุดมบุคคลเช่นนี้ ไม่ดีเลย.

ขอเราทั้งหลายทั้งปวง จงยินยอมพร้อมใจยินดีแบ่งพระสรีระออกเป็น ๘ ส่วนเถิด ขอพระสถูปจงแพร่หลายไปในทิศทั้งหลาย ชนผู้เลื่อมใสต่อพระพุทธเจ้า ผู้มีพระจักขุมืออยู่มาก.

การแบ่งพระสรีระชาตุ

[๑๕๙] หมู่คณะเหล่านี้ก็กล่าวว่า ข้าแต่พราหมณ์ ถ้าเช่นนั้นขอท่านนั้นแหละ. จงแบ่งพระสรีระชาตุพระผู้มีพระภาคเจ้าออกเป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กัน ให้เรียบร้อยเถิด. โทณพราหมณ์รับคำของหมู่คณะเหล่านั้นแล้ว แบ่งพระสรีระชาตุพระผู้มีพระภาคเจ้าออกเป็น ๘ ส่วนเท่ากันเรียบร้อย จึงกล่าวกะหมู่คณะเหล่านั้นว่า ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอพวกท่านจงให้ทะนานนี้แก่ข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าจักการทำพระสถูปและการฉลองทะนานบ้าง. ทูตเหล่านั้นได้ให้ทะนานแก่โทณพราหมณ์.

[๑๖๐] พวกเจ้าโมริยะเมืองปีปผลิวันได้สดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ปรินิพพานในเมืองกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปหาพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นกษัตริย์ แม้เราก็คือกษัตริย์ เราควรจะได้ส่วนพระ
สรีระธาตุพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง จักได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระ
ธาตุพระผู้มีพระภาคเจ้า. พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารากล่าวว่า ส่วนพระสรีระ
ธาตุพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มี เราได้แบ่งพระสรีระธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้า
เสียแล้ว ขอพวกท่านจงนำพระอังคารไปแต่ที่นี้เถิด. พวกทูตนั้นนำพระอังคาร
ไปจากที่นั้นแล้ว.

[๑๖๑] ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่าชาตศัตถุเวเทหิ-
บุตร ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระธาตุพระผู้มีพระภาคเจ้าในกรุง
ราชคฤห์. พวกกษัตริย์ลิจฉวีเมืองเวสาลี ได้กระทำพระสถูป... ในเมือง
เวสาลี. พวกกษัตริย์ศากยะเมืองกบิลพัสดุ์ ได้กระทำพระสถูป... ในเมือง
กบิลพัสดุ์. พวกกษัตริย์ฉูลีเมืองอัลลกัปปะ ได้กระทำพระสถูป... ในเมือง
อัลลกัปปะ. พวกกษัตริย์โกถิยะเมืองรามคาม ได้กระทำพระสถูป... ในเมือง
รามคาม. พราหมณ์ผู้ครองเมืองเวฏฐทีปะ ได้กระทำพระสถูป... ในเมือง
เวฏฐทีปะ. พวกเจ้ามัลละเมืองปาวา ได้กระทำพระสถูป... ในเมืองปาวา. พวก
เจ้ามัลละเมืองกุสินารา ได้กระทำพระสถูป... ในเมืองกุสินารา. โทณพรา-
หมณ์ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระอังคาร. พวกกษัตริย์โมริยะเมืองปีปผลิ-
วัน ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระอังคารในเมืองปีปผลิวัน.

พระสถูปบรรจุพระสรีระธาตุมี ๘ แห่ง เป็น ๕ แห่งทั้งบรรจุพระอังคาร
เป็น ๑๐ แห่งทั้งพระสถูปบรรจุพระอังคารด้วยประการฉะนี้ การแจกพระธาตุ
และการก่อพระสถูปเช่นนี้ เป็นแบบอย่างมาแล้ว.

พุทธสารีริกธาตุ

[๑๖๒] พระสรีรธาตุของพระพุทธเจ้าผู้มี
พระจักขุ ๘ ทะนาน ๗ ทะนาน บูชากัน
อยู่ในชมพูทวีป ส่วนพระสรีรธาตุอีก
ทะนานหนึ่งของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นบุรุษ
ที่ประเสริฐอันสูงสุด พวกนาคราชบูชากัน
อยู่ในรามคาม.

พระเจี้ยวแก้วองค์หนึ่งเทวดาชั้นดาว
ดึงส์บูชาแล้ว ส่วนอีกองค์หนึ่ง บูชากันอยู่
ในคันธารปุระ อีกองค์หนึ่งบูชากันใน
แคว้นของพระเจ้ากาลิงคะ อีกองค์หนึ่ง
พระยานาคบูชากันอยู่.

ด้วยพระเดชแห่งพระสรีรธาตุนั้น
แผ่นดินประดับแล้วด้วยนักพรตผู้
ประเสริฐที่สุด พระสรีรธาตุของพุทธ-
เจ้าผู้มีจักขุนี้ ชื่อว่าอันเขาสักการะ ๆ สัก-
การะดีแล้ว.

พระพุทธเจ้าพระองค์ได้อันจอมเทพ
พญานาคและจอมนระ บูชาแล้ว อันจอม
มนุษย์ผู้ประเสริฐสุดบูชาแล้วเหมือนกัน
ขอท่านทั้งหลายจงประนมมือถวายบังคม

พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 336

พระสรีรชานัน ๆ ของพระพุทธเจ้าพระ
องค์นั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายหาได้ยาก
โดยร้อยแห่งกับ.

พระทนต์ ๔๐ องค์บริบูรณ์ พระ
เกศา และพระโลมาทั้งหมด พวกเทวดา
นำไปองค์ละองค์นำสืบต่อกันในจักรวาล
ดังนี้แล.

จบมหาปรินิพพานสูตรที่ ๓

อรรถกถาหาปรินิพพานสูตร

มหาปรินิพพานสูตร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

พรรณนาความตามลำดับบทในมหาปรินิพพานสูตรนั้น ดังต่อไปนี้.
บทว่า **กิชฌณฺฏ** ความว่า บนภูเขาชื่อว่า **กิชฌณฺฏ** เพราะมีฝูงแร้งอยู่บนยอด หรือมียอดคล้ายแร้ง. บทว่า **อภียาตุกาโม** ได้แก่มีพระประสงค์จะเสด็จยาตรา ทักขิณแล้ววันวัชชี. บทว่า **วัชชี** ได้แก่เหล่าเจ้าวัชชี. บทว่า **เอวํ มหิทฺธิเก** ได้แก่ประกอบด้วยราชฤทธิ์ใหญ่อย่างนี้. พระเจ้าอชาตศัตรู ตรัสถึงภาวะที่ เจ้าวัชชีเหล่านั้นสามัคคีกัน ด้วยพระดำรัสนี้. บทว่า **เอวํ มหานุภาเว** ได้แก่ ประกอบด้วยอานุภาพมากอย่างนี้. พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสถึงภาวะที่เจ้าวัชชี เหล่าเหล่านั้น ทรงศึกษาหัตถศิลป์เป็นต้น ที่ท่านหมายเอากล่าวไว้ว่า พวกเจ้า **ลิจฺฉวีราชกุมาร** เหล่านี้ศึกษาฝึกฝนชำนาญแล้วหนอ ที่สามารถยิงลูกศร เข้า ทางช่องคาลถี ๆ ได้ ลูกศรที่ติดพู่ทั้งใหญ่ทั้งเล็กไม่ผิดพลาดเป่าเลย. บทว่า **อุจฺเจชฺชามิ** แปลว่า จักตัดขาด. บทว่า **วินาสสุตฺตมิมิ** แปลว่า จักทำให้ถึงความไม่ปรากฏ. ในคำว่า **อนนยพฺยสนํ** นี้ ความเจริญหามิได้เหตุนี้จึงชื่อว่า **อนนยะ**. คำว่า **อนนยะ** นี้ เป็นชื่อของความไม่เจริญ ความไม่เจริญนั้น ย่อม ขจัดทิ้งซึ่งประโยชน์เกื้อกูลและความสุข เหตุนี้จึงชื่อว่า **พฺยสนะ**. คำว่า **พฺยสนะ** นี้ เป็นชื่อของความเสื่อมมีเสื่อมญาติเป็นต้น. บทว่า **อาปาตสุตฺตมิมิ** แปลว่า จักให้ถึง.

ได้ยินว่า พระเจ้าอชาตศัตรูนั้น ตรัสเฉพาะการยุทธ์อย่างนี้ ในอิริยา- บถมียืนและนั่งเป็นต้น จึงสั่งกองทัพอย่างนี้ว่า พวกเจ้าจงเตรียมยาตราทัพ.

เพราะเหตุไร. ได้ยินว่าตรงตำบลปัญญานคามตำบลหนึ่งแห่งแม่น้ำคงคา พระเจ้า
อชาตศัตรูทรงมีอำนาจกึ่งโยชน์ พวกเจ้าลิจฉวีมีอำนาจกึ่งโยชน์. อธิบายว่า
ก็ในตำบลนี้เป็นสถานที่ที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจปกครอง. อีกอย่างหนึ่งในที่นั้น
สิ่งที่มีค่ามากตกจากเชิงเขา. เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบดังนั้นแล้ว ทรง
พระดำริว่า ไปวันนี้ ไปพรุ่งนี้ จึงเตรียมทันที เหล่าเจ้าลิจฉวีทรงสมัค
สมานกันอยู่ จึงพากันไปก่อนยัดของมีค่ามากเอาไว้หมด. พระเจ้าอชาตศัตรู
เสด็จไปที่หลัง ทรงทราบเรื่องนั้น แล้วทรงกริ้ว เสด็จไป. เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น
ก็กระทำอย่างนั้นแหละแม้ในปีต่อมา. ดังนั้นพระเจ้าอชาตศัตรูจึงทรงอาฆาต
อย่างรุนแรง ได้ทรงการทำอย่างนั้นในคราวนั้น. แต่นั้นทรงดำริว่า ชื่อว่าการ
ต่อยุทธ์กับคณะเจ้าเป็นเรื่องหนัก ชื่อว่าการต่อตีที่ไร้ประโยชน์แม้ครั้งเดียวก็
มิได้ แต่เมื่อปรึกษากับบัณฑิตสักคนหนึ่งย่อมไม่พลาด. ก็บัณฑิตเช่นพระ
ศาสดา ไม่มี ทั้งพระศาสดาก็ประทับอยู่ในวิหารใกล้ ๆ นี้เอง. เอาเถิด เราจะ
ส่งคนไปทูลถาม ถ้าเราไปเอง จักมีประโยชน์อะไร พระศาสดาก็จักทรงดูยนิ
ภาพ ก็เมื่อไม่เป็นประโยชน์เช่นนี้ พระศาสดาจักตรัสว่า พระราชาเสด็จไป
ในที่นั้น จะมีประโยชน์อะไร. ท้าวเธอจึงส่งวัสสการพราหมณ์ไป. พราหมณ์
ไปแล้วก็กราบทูลความชื่อนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าว
ว่า ออ โข ราชา ๆ เป ๆ อาปาเทสุตถามิ วชฺสี ดังนี้.

บทว่า ภควนฺตุ วิชฺยมาโน ความว่า พระเถระยืนถวายงานพัดพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าตามธรรมเนียม แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงหนาวหรือทรงร้อน
ก็ห้ามได้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำของพราหมณ์แล้ว ไม่ทรงปรึกษ
ากับพราหมณ์นั้น กลับมีประสงค์จะปรึกษากับพระเถระ จึงตรัสคำว่า กิณฺติ เต
อาณนฺท สุตฺตํ ดังนี้เป็นอาทิ.

บทว่า **อภิณหสนุณีปาตา** ความว่า ประชุมกันวันละ ๓ ครั้งบ้าง
ประชุมกันเป็นระยะบ้าง ชื่อว่า ประชุมกันเนื่อง ๆ. บทว่า **สนุณีปาตพหุลา**
ความว่า เมื่อไม่หยุดพักกว่าเมื่อวาน ก็ประชุมกันแล้ว ทั้งวันก่อนก็ประชุมกัน
แล้ว วันนี้จะประชุมกันทำไมอีก ชื่อว่า มากด้วยการประชุม. บทว่า **ยาว-**
กิวญจ แปลว่า ตลอดกาลเพียงใด. บทว่า **วฑฺฒติเยว อานนท วชฺชินิ**
ปาฏิกงฺขาโน ปริหานิ ความว่า เพราะเมื่อไม่ประชุมกันเนื่อง ๆ ไม่ฟังข่าว
ที่มาแต่ทุกทิศทุกทางก็ไม่รู้เรื่องวุ่นวายที่เกิดขึ้น จากเขตบ้านหรือเขตนิคมโน้น
หรือโจรมั่วสุมนในที่โน้น. แม้เหล่าโจรรู้ว่า พวกเจ้าพากันประมาท จึงปล้นบ้าน
และนิคมเป็นต้น ทำชนบทให้พินาศ. พวกเจ้ายอมเสื่อมด้วยประการฉะนี้.
แต่เมื่อประชุมกันเนื่อง ๆ รู้ข่าวนั้น ๆ แต่นั่นก็จะส่งกำลังไปปราบฝ่ายที่ไม่ใช่
มิตร แม้โจรทั้งหลายรู้ว่าพวกเจ้าไม่ประมาท พวกเราก็ไม่อาจจะกุมกันเป็น
หมู่เที่ยวไปได้ แล้วก็แตกหนีไป. เจ้าทั้งหลายยอมเจริญด้วยประการฉะนี้.
ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ชาววัชชีพึงหวังความเจริญถ่ายเดียว
ไม่เสื่อมเลย. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาฏิกงฺขา** แปลว่า ฟังปรารภณา
อธิบายว่า ฟังเห็นอย่างนี้ว่า ความเจริญจักมีแน่แท้.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **สมคฺคา** เป็นต้น ดังนี้.

เมื่อกลองเรียกประชุมลั่นขึ้น พวกเจ้าลิจฉวีการทำการบายเบียงว่า
วันนี้เรามีกิจ วันนี้ มงคล ดังนี้ ชื่อว่าไม่พร้อมเพรียงกันประชุม. แต่พอได้
ยินเสียงกลอง กำลังกินก็ดี กำลังแต่งตัวก็ดี กำลังนุ่งผ้าก็ดี กินได้ครึ่งหนึ่งบ้าง
แต่งตัวได้ครึ่งหนึ่งบ้าง กำลังนุ่งผ้าบ้าง ก็เข้าประชุม ชื่อว่า พร้อมเพรียงกัน
ประชุม. ส่วนเข้าประชุมแล้ว ก็คิดที่ปรึกษากัน ทำกิจที่ควรทำ ไม่เลิกพร้อม
กัน ชื่อว่า ไม่พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม. ก็เมื่อเลิกประชุมกันอย่างนี้แล้ว
พวกที่ไปก่อนมีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเราได้ยินแต่พูดกันนอกเรื่อง บัดนี้ จะ

พูดแต่เรื่องที่มีข้อยุติ. แต่เมื่อเลิกพร้อมกัน ก็ชื่อว่าพร้อมเพรียงกันเลิก. อนึ่ง ได้ยินว่า ความวุ่นวาย หรือโจรมั่วสุมกัน แต่เขตบ้านหรือเขตนิคม ในที่โน้น เมื่อไต่ถามกันว่า ใครจักไปกระทำการปราบฝ่ายที่ไม่ใช่มิตรเล่า ต่างจึงกันอาสาพูดว่า ข้าก่อน ข้าก่อน แล้วพากันไปก็ดี ชื่อว่าพร้อมเพรียงกันเลิก. แต่เมื่อการงานของเจ้าองค์หนึ่ง ต้องงดไป เหล่าเจ้าที่เหลือก็ส่งบุตรและพี่น้องไปช่วยการงาน ของเจ้าองค์นั้นก็ไม่ต้องกระเจ้าผู้เป็นอาคันตุกะว่า โปรดเสด็จไปวังของเจ้าองค์โน้นเถิด หากสงเคราะห์พร้อมกันทั้งหมดก็ดี และเมื่องานมงคล โรค หรือสุขทุกข์เช่นนั้น อย่างอื่น เกิดขึ้นแก่เจ้าองค์นั้น ก็พากันไปช่วยเหลือในเรื่องนั้น ทั้งหมดก็ดี ชื่อว่าพร้อมเพรียงกัน กระทำกิจที่ชาววัชชีพึงทำ.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **อปยุตตุต** เป็นต้นดังนี้. ไม่ตั้งภาษีอากร หรือ พลี หรืออาชญาที่ไม่เคยทำ ชื่อว่า ไม่บัญญัติข้อที่ยังไม่บัญญัติ. ส่วนใช้ข้อที่มาโดยโบราณประเพณี ชื่อว่า ไม่ถอนข้อที่ท่านบัญญัติไว้แล้ว. เมื่อบุคคลถูกเขาจับมาแสดงว่าเป็นโจร. ไม่ยอมวินิจฉัย สั่งลงโทษโดยเด็ดขาดเลย ชื่อว่า ไม่ถือวัชชีธรรมโบราณประเพณี. เมื่อเจ้าเหล่านั้นบัญญัติข้อที่ยังไม่บัญญัติ พวกผู้คนที่ถูกบีบคั้นด้วยภาษีใหม่เอี่ยมเป็นต้น รู้สึกว่าเราถูกบีบคั้น ใครจักอยู่ในแคว้นของเจ้าเหล่านี้ได้ แล้วก็พากันไปชายแดนเป็นโจรบ้าง เป็นพรรคพวกของโจรบ้าง ปล้นชนบท. เมื่อพวกเขาเลิกถอนข้อที่บัญญัติไว้ ไม่เก็บภาษีเป็นต้น ที่มีมาตามประเพณีเรือนคลังก็เสื่อมเสีย แต่นั่นกองทัพ ช้าง ม้าและไพร่พล เมื่อไม่ได้วัตถุเนื่องนิศย์เหมือนพนักงานดันห้องเป็นต้น ก็จะเสื่อมทางกำลังใจกำลังกาย พวกเขาที่ไม่ควรจะรบ ไม่ควรจะบำรุงได้. เมื่อไม่ยึดถือวัชชีธรรมโบราณประเพณี ผู้คนในแคว้น ก็จะพากันโกรธว่า พวกเขาทำบุตรบิดาพี่น้องของเราผู้ไม่เป็นโจรว่าเป็นโจรตัดทำลายกัน แล้วพากันไปชายแดน เป็น

โจรบ้าง เป็นพรรคพวกของโจรบ้าง โจมตีชนบท. พวกเขาย่อมเสื่อมด้วยอาการ
อย่างนี้. แต่เมื่อพวกเจ้าบัญญัติข้อที่บัญญัติแล้ว พวกผู้คนก็จะพากันร่ำเรียงยินดี
ว่าพวกเจ้ากระทำแต่ข้อที่มาจากประเพณี ดังนี้แล้ว ต่างก็จะทำกรรม มีกสิ-
กรรมและพาณิชย์กรรมเป็นต้นให้เกิดผลสมบูรณ์. เมื่อไม่เพิกถอนข้อที่บัญญัติ
ไว้แล้วเก็บภาษีเป็นต้น ที่มีมาจากประเพณี เรือนคลังก็เจริญ แต่นั้นทัพช้าง
ม้าและไพร่พล เมื่อได้วัตถุเนื่องนิตย์ เหมือนพนักงานตั้นห้อง สมบูรณ์ด้วย
กำลังใจ กำลังกายแล้ว ควรรบได้ ควรบำรุงได้.

พิงทราบวินิจฉัยในคำว่า โปราณ วุชชีรมม นี้ดังต่อไปนี้เขาว่า
พวกเจ้าวัชชีแต่ก่อน ไม่ตรัสว่า เมื่อคนถูกเขานำมาแสดงว่าผู้นี้เป็นโจร พวก
ท่านจงจับโจรนั้น แล้วมอบให้มหาอำมาตย์ฝ่ายสอบสวน. ฝ่ายอำมาตย์เหล่านั้น
สอบสวนแล้ว ถ้าหากว่าไม่ใช่โจรก็ปล่อยไป ถ้าเป็นโจรก็ไม่พูดอะไร ๆ ด้วย
ตนเอง แล้วมอบให้มหาอำมาตย์ฝ่ายผู้พิพากษา. มหาอำมาตย์ผู้พิพากษาวินิจฉัย
แล้ว ถ้าไม่ใช่โจรก็ปล่อยตัวไป ถ้าเป็นโจร ก็มอบให้เกมหาอำมาตย์ฝ่ายที่
ชื่อว่าลูกขุน. ลูกขุนเหล่านั้นวินิจฉัยแล้ว หากไม่ใช่โจรก็ปล่อยตัวไป หาก
เป็นโจร ก็มอบให้มหาอำมาตย์ ๘ ตระกูล. มหาอำมาตย์ ๘ ตระกูลนั้น ก็
กระทำอย่างนั้นเหมือนกัน แล้วมอบให้เสนาบดี. เสนาบดีก็มอบให้แก่อุปราช
อุปราชก็มอบถวายแด่พระราชา. พระราชา วินิจฉัยแล้ว หากว่าไม่ใช่โจรก็
ปล่อยตัวไป หากว่าเป็นโจร ก็จะโปรดให้เจ้าหน้าที่อ่านคัมภีร์ กฎหมาย
ประเพณี. ในคัมภีร์กฎหมายประเพณีนั้นเขียนไว้ว่า ผู้ใดทำความผิดชื่อนี้
ผู้นั้นจะต้องมีโทษชื่อนี้. พระราชา ทรงนำการกระทำของผู้นั้นมาเทียบกับตัว
บทกฎหมายนั้นแล้ว ทรงลงโทษตามสมควรแก่ความผิดนั้น ดังนั้นเมื่อพวกเจ้า
ยึดถือวัชชีธรรมโบราณประพฤติ ผู้คนทั้งหลายย่อมไม่ติเตียน. พวกเจ้าทั้งหลาย
ย่อมทำงาน ตามประเพณีโบราณ เจ้าเหล่านั้นย่อมไม่มีโทษ ย่อมมีโทษ

แต่เราเท่านั้น เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่ประมาททำงาน. เจ้าทั้งหลายย่อมเจริญด้วยอาการอย่างนี้. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อานนท์ พวกเจ้าวัชชี พึงหวังความเจริญถ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย.

บทว่า **สกุโรนุติ** ได้แก่ เมื่อกระทำสักการะแก่เจ้าวัชชีเหล่านั้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมกระทำแต่ดี ๆ เท่านั้น. บทว่า **ครุโรนุติ** ได้แก่ กระทำการเชิดชูความเป็นผู้ควรเคารพ. บทว่า **มานนุติ** ได้แก่ รักด้วยใจ. บทว่า **ปุชนุติ** ได้แก่ แสดงการนอบน้อม. บทว่า **โสตพุพ มณฺญนุติ** ได้แก่ ไปปรนนิบัติวันละ ๒-๓ ครั้ง ย่อมสำคัญถ้อยคำของเจ้าวัชชีเหล่านั้น ว่าควรฟังควรเชื่อ. พึงทราบวินิจฉัยในข้อนี้ ดังนี้. ชนเหล่าใด ไม่ทำสักการะแก่เจ้าผู้เฒ่า ผู้แก่อย่างนี้ และไม่ไปปรนนิบัติเจ้าเหล่านั้น เพื่อฟังโอวาท ชนเหล่านั้นถูกเจ้าเหล่านั้นสลัดทิ้งไม่โอวาท ใฝ่ใจแต่การเล่น ก็ย่อมเสื่อมจากความ เป็นพระราชา. ส่วนเจ้าเหล่าใด ปฏิบัติตามอย่างนั้น เจ้าผู้เฒ่าผู้แก่ ย่อมสอนประเพณีโบราณแก่เจ้าเหล่านั้นว่า สิ่งนี้ ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ แม้ถึงสมัยทำสงคราม ก็ย่อมแสดงอุบายว่า ควรเข้าไปอย่างนี้ ควรออกไปอย่างนี้. เจ้าเหล่านั้นรับโอวาท ปฏิบัติตามโอวาท ย่อมสามารถดำรงราชประเพณีไว้ได้. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อานนท์ เหล่าเจ้าวัชชี พึงหวังความเจริญถ่ายเดียวไม่เสื่อมเลย.

บทว่า **กฺลิตฺตโย** ได้แก่หญิงแม่เรือนของตระกูล. บทว่า **กฺลตฺตมาริโย** ได้แก่ธิดาของหญิงแม่เรือนเหล่านั้น ผู้ยังไม่เป็นอิสสระ. ในคำว่า **โอกฺกสฺส ปสฺสฺห** นี้คำว่า **โอกฺกสฺส** ก็ดี **ปสฺสฺห** ก็ดีนี้เป็นชื่อของอาการ ข่มขืน. ศาสนิกชนสวดว่า **อูกฺกสฺส** ดังนี้ก็มี. ในบทเหล่านั้น บทว่า **โอกฺกสฺส** แปลว่า **กฺลตฺตรา**. บทว่า **ปสฺสฺห** แปลว่า **ข่มขืน**. ก็เมื่อเจ้าเหล่านั้น กระทำอย่างนี้ พวกผู้คนในแคว้นแคว้น ก็พากันโกรธว่า พวกเจ้าเหล่านี้ จับบุตร

และมารดา ในเรือนของเราบ้าง จัปฐิตาที่เรา เอาปากคุณน้ำลายน้ำมูกเป็นต้น เลี้ยงเติบโตมา โดยผลการให้อยู่ ในเรือนของตนบ้าง แล้วเข้าไปในปลายแดน เป็นโจรบ้าง เป็นพรรคพวกโจรบ้าง โจมตีชนบท. แต่เมื่อไม่กระทำอย่างนั้น พวกผู้คนในแคว้นแคว้น ก็ชวนขวายน้อย ทำการงานของตน ย่อมทำค้ำหลังหลวง ให้เจริญ พึงทราบความเจริญและความเสื่อมในข้อนี้ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **วชฺชีนํ วชฺชิจเจตยานิ** ความว่า สถานที่ยักษ ได้นามว่าเจตีย เพราะอรรถว่าเขาทำไว้อย่างงดงาม ในแคว้นแคว้น คือรัฐของพวกเจ้าวัชชี. บทว่า **อพฺภนฺตฺรานิ** คือตั้งอยู่ภายในพระนคร. บทว่า **พาหิรานิ** คือตั้งอยู่ภายนอกพระนคร. บทว่า **ทินฺนปฺพุพฺ** แปลว่า ที่เขาเคยให้. บทว่า **กตฺปฺพุพฺ** คือ ที่เขาเคยทำ. บทว่า **โน ปริหาเปสฺสนฺติ** ความว่า จักไม่ให้ ลดลง กระทำตามเดิมนั่นเอง. จริงอยู่ เมื่อเจ้าวัชชีลดพลีกรรมที่ชอบธรรมเสีย เหล่าเทพดาย่อมไม่กระทำอารักขาที่จัดไว้อย่างดี ทั้งไม่สามารถที่จะยังทุกข์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทำโรคไอโรคในศรัษะเป็นต้น ที่เกิดขึ้นแล้วให้กำเริบ เมื่อมีสงครามก็ไม่ช่วย แต่เมื่อพวกเจ้าวัชชีไม่ลดพลีกรรม เทพดาทั้งหลาย ย่อมการทำอารักขาที่จัดไว้เป็นอันดี ถึงไม่สามารถทำสุขที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น แต่ก็กำจัดโรคไอโรคในศรัษะเป็นต้น ที่เกิดขึ้นแล้วได้ ทั้งจะช่วยในยามสงคราม ด้วยพึงทราบความเจริญ และความเสื่อมในข้อนี้ ดังกล่าวมานี้.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **ธมฺมิกา รกฺขาวรณคฺคฺติ** ดังต่อไปนี้
ชื่อว่า อารณะ เพราะป้องกันโดยประการที่ สิ่งซึ่งไม่น่าปรารถนา ยังไม่มาถึง.
ชื่อว่าคฺคฺติ เพราะคุ้มครองโดยประการที่ สิ่งซึ่งปรารถนามีอยู่แล้ว ยังไม่เสียหาย ชื่อว่ารักษาเหมือนกัน. ในคํานั้น การล้อมรักษาด้วยกองเพลิง ไม่ชื่อว่า ธมฺมิการักขาวรณคฺคฺติ เพื่อบรรพชิต แต่การกระทำโดยที่ไม่ตัดต้นไม้ ในป่าใกล้วิหาร ไม่จับเนื้อด้วยตาข่าย ไม่จับปลาในสระโปกขรณี ชื่อว่า

ชั้นมิการักขาบรรณคฤติ. ก็ด้วยคำว่า **กิณฺติ อนาคตา จ** นี้ ท่านถามความ
ในใจของเจ้าวัชชีเหล่านั้นว่า มีจิตสันดานปรากฏอย่างนี้. พึงทราบวินิจฉัย
ในคำนั้น ดังต่อไปนี้. เจ้าวัชชีเหล่าใด ไม่ปรารถนาการมาของพระอรหันต์
ทั้งหลายที่ยังไม่มา เจ้าวัชชีเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส
เมื่อบรรพชิต มาถึงแล้ว ก็ไม่ไปต้อนรับ ไม่ไปเยี่ยม ไม่กระทำปฏิสันถาร
ไม่ถามปัญหา ไม่ฟังธรรม ไม่ให้ทาน ไม่ฟังอนุโมทนา ไม่จัดที่อยู่อาศัย
เมื่อเป็นเช่นนั้น เสียงติเตียนเจ้าวัชชีเหล่านั้น ก็จะกระฉ่อนไปว่า เจ้าชื้อโน้น
ไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใส เมื่อบรรพชิตมาถึงก็ไม่ต้อนรับ ฯลฯ ไม่จัดที่อยู่อาศัย.
เหล่าบรรพชิตฟังเรื่องนั้นแล้ว แม้ผ่านทางประตูพระนคร ของเจ้าองค์นั้น
ก็ไม่เข้าไปยังพระนคร. เหล่าพระอรหันต์ที่ยังไม่มา ก็ย่อมไม่มาด้วยประการ
ฉะนี้. เมื่อที่อยู่อย่างผาสุก สำหรับพระอรหันต์ที่มาแล้วไม่มี. แม้เหล่าพระ-
อรหันต์ที่ไม่รู้มาถึง ก็คิดว่าก่อนอื่น เราคิดจะมาอยู่ แต่ใครเล่าจักอยู่ได้
โดยความไม่ไยดี ของเจ้าเหล่านี้ ดังนี้แล้วก็พากันออกไปเสีย. โดยประการ
ดังกล่าวมานี้ เมื่อเหล่าพระอรหันต์ที่ยังไม่มา ก็ไม่มา ที่มาแล้วก็อยู่ลำบาก
ถึ้นนั้นย่อมไม่ใช่เป็นที่อยู่สำหรับบรรพชิต. แต่นั้นการอารักขาของเทวดา ก็
ย่อมไม่มี เมื่อเป็นดังนั้น เหล่ามนุษย์ก็ได้โอกาส. เหล่ามนุษย์ก็แน่นอนหา
ยอมทำความป่วยไข้ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น. บุญอันมีที่ตั้ง เช่นการเห็นการถาม
ปัญหา เหล่าท่านผู้มีศีลเป็นต้น ก็ไม่มาถึง. แต่เมื่อว่าโดยปริยายกลับกัน
บุญอันเป็นฝ่ายขาว ที่ตรงกันข้ามกับบาปฝ่ายดำ ตามที่กล่าวแล้วย่อมเกิดพร้อม
พึงทราบความเจริญและความเสื่อมในข้อนี้ ดังกล่าวมาฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสคำนี้ว่า **เอกมิตาหิ** ก็เพื่อทรงประกาศภาวะ
แห่งวัชชีสูตรนี้ ที่ทรงแสดงไว้แล้ว แก่เหล่าเจ้าวัชชีในกาลก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สารนุทเท เจติเย คือ วิหารที่มีชื่ออย่างนี้ ได้ยินว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ สถานที่อยู่ของ สารันททักษ์ ในที่นั้น ได้เป็นเจดีย์. ครั้งนั้นเหล่าเจ้าวัชชี ให้สร้างวิหารถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าลงในที่นั้น. วิหารนั้นก็นับได้ว่า สารันททเจดีย์นั่นเอง เพราะทรงสร้างไว้ตรงที่สารันททเจดีย์.

บทว่า อกรณียา แปลว่า ไม่พึงกระทำ อธิบายว่าไม่ควรยึดถือ. คำว่า ยทิท เป็นเพียงนิบาต. บทว่า ยุตฺตสฺส เป็นฉัฏฐีวิภक्ति ลงในอรรถตติยาวิภक्ति. ความว่าใคร ๆ ไม่อาจเผชิญหน้าต่อยุทธ์ได้. บทว่า อญฺญตฺร อุปลापนาย ได้แก่ นอกจากการเจรจา. อธิบายว่า การส่งเครื่องบรรณาการมี ช้าง ม้า รถ เงิน และทองเป็นต้น สงเคราะห์กัน ด้วยกล่าวว่า พอกันทีสำหรับการขัดแย้งกัน พวกเราสามัคคีกันเดี๋ยวนี้เถิด ดังนี้ ชื่อว่าการเจรจา. กระทำการสงเคราะห์กันอย่างนี้ ก็อาจยึดเหนี่ยวกันไว้ได้ ด้วยความสนิทสนมอย่างเดียวกัน. บทว่า อญฺญตฺร มิฎฺเภาย ได้แก่ นอกจากทำให้แตกกันเป็นสองฝ่าย ด้วยคำนี้ ท่านแสดงว่า แม้กระทำการแตกซึ่งกันและกัน ก็อาจจับเหล่าเจ้าวัชชีเหล่านั้นได้. พราหมณ์ได้นัย แห่งพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงกล่าวคำนี้. ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบที่พราหมณ์ได้นัย แห่งพระดำรัสนี้หรือ. ตอบว่าทรงทราบสิ. ถามว่า เมื่อทรงทราบ เหตุไรจึงตรัส. ตอบว่าเพราะทรงอนุเคราะห์. ได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงพระดำริว่า แม้เมื่อเราไม่กล่าว ๒-๓ วัน พราหมณ์จักไปจับเจ้าวัชชีเหล่านั้น แต่เมื่อเรากล่าว พราหมณ์ เมื่อจะทำลายสามัคคี ก็ต้องใช้เวลาถึง ๓ ปี จักมีชีวิตอยู่เพียงเท่านี้ก็ประเสริฐแล้ว ด้วยว่าเหล่าเจ้าวัชชีเป็นอยู่ได้เพียงนี้ ก็จักทำบุญเป็นที่พึงของคนกันได้. บทว่า อภินนฺทิตฺวา แปลว่า บรรเทาใจ.

บทว่า **อนุโมทิตฺวา** ได้แก่อนุโมทนาด้วยวาจาว่า ท่านพระโคตม คำนี้เป็น วาจาสุภายิตแท้. บทว่า **ปุกฺกามิ** ได้แก่ไปยังราชสำนัก.

ลำดับนั้น พระราชา(อชาตศัตรู) ตรัสถามพราหมณ์นั้นว่า อาจารย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่ากระไร. พราหมณ์ทูลว่า พระคำรัสของท่านพระสมณ-โคตม บ่งชี้ว่า ใคร ๆ ไม่อาจจับเหล่าเจ้าวัชชีได้ แต่ว่า อาจจับได้ด้วยการ เจริญ ๑ ด้วยการทำให้แตกสามัคคี ๑. พระราชาตรัสถามพราหมณ์นั้นว่า ช้าง ม้า เป็นต้นของเรา จักพินาศด้วยการเจริญ เราจักจับเหล่าเจ้าวัชชี ด้วยการทำลายสามัคคีเท่านั้น เราจักทำอย่างไร. พราหมณ์ทูลว่า พระมหา-ราชาเจ้า ถ้าอย่างนั้น ขอได้โปรดปรารภแคว้นวัชชี ยกเรื่องขึ้นตรัสในที่ประชุม แต่่นั้น ข้าพระองค์จักทูลว่าพระมหाराชาเจ้า พระองค์จะทรงประสงค์อะไรด้วย สมบัติของเจ้าเหล่านั้น เจ้าเหล่านั้น จงทำกสิกรรมและพานิชยกรรมเป็นต้น เลี้ยงชีพอยู่เถิด แล้วทำที่จะหลบหนีไป ต่อนั้น พระองค์พึงตรัสว่า เหตุไรหนอ ท่านพราหมณ์ผู้นี้ จึงคัดค้านเรื่องแคว้นวัชชีที่ปรารภกัน. ตอนกลางวันข้า พระองค์จักส่งเครื่องบรรณาการไปถวายเจ้าวัชชีเหล่านั้น แม้พระองค์ก็จงให้ จับข้าพระองค์นั้น ยกโทษของข้าพระองค์ ไม่ทำการจองจำและเข็ญติเป็นต้น หากแต่โกนหัวอย่างเดียว เนรเทศออกไปจากพระนคร เมื่อเป็นดั่งนั้น ข้าพระ-องค์จักกล่าวว่า ข้าพระองค์ให้สร้างกำแพงและคูในพระนครของพระองค์ ข้าพระองค์จะรู้ถึงสถานที่มั่นคงและอ่อนแอ และสถานที่ตื่นและลึกลับบัดนี้ ข้าพระองค์จักทำพระนครนั้นให้ตรงไม่นานเลย พระองค์ฟังคำนั้น พึงตรัส ตั้งไล่ให้ไปดั่งนี้. พระราชาก็ได้ทำทุกประการ.

เหล่าเจ้าลิจฉวี ทรงสดับการเนรเทศพราหมณ์นั้นแล้วตรัสว่า พราหมณ์โธ้อวด ท่านทั้งหลายอย่าให้พราหมณ์นั้นข้ามแม่น้ำคงคาไปได้. บรรดาเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น เมื่อเจ้าลิจฉวีบางพวกกล่าวว่า เขาว่าพราหมณ์นั้น

ถูกเขาทำอย่างนี้ เพราะเขาพูดปรารภพวกเรา เจ้าวัชชีอิกพวกหนึ่งกล่าวว่า
พนาย ท่านอย่าได้ให้พราหมณ์เข้ามา. พราหมณ์นั้นไปพบพวกเจ้าลิจฉวีถูก
ถามว่า ท่านได้ทำผิดอะไรจึงเล่าเรื่องนั้น. พวกเจ้าลิจฉวี กล่าวว่าพราหมณ์
ทำผิดเล็กน้อย ไม่ควรลงโทษหนักอย่างนี้แล้วจึงถามว่า ในนครนั้นท่านมี
ตำแหน่งอะไร. พราหมณ์ตอบว่า ข้าพระองค์เป็นอำมาตย์ฝ่ายวินิจฉัย. เจ้า
ลิจฉวี ตรัสว่าท่านจงดำรงตำแหน่งนั้นนั่นแล. พราหมณ์นั้นก็ทำหน้าที่วินิจฉัย
เป็นอันดี. ราชกุมารทั้งหลายพากันศึกษาศิลปะในสำนักของพราหมณ์นั้น.
พราหมณ์นั้นทรงคุณ วันหนึ่งพาเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งไปที่แห่งหนึ่ง ถามว่าเด็ก ๆ
ทำนากันหรือ. เจ้าลิจฉวีองค์หนึ่ง ตอบว่า เออ ทำนา ถามว่า เทียมโคคู่หรือ.
ตอบว่า เออ เทียมโคคู่. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้แล้วก็กลับไป. ต่อนั้น เจ้าลิจ-
ฉวีองค์อื่น จึงถามเจ้าลิจฉวีองค์นั้นว่า อาจารย์พูดอะไรไม่เชื่อคำเจ้าลิจฉวี
องค์นั้นบอก คิดว่าเจ้าลิจฉวีองค์นั้นไม่บอกเราตามเป็นจริง ก็แตกกับเจ้า
ลิจฉวีองค์นั้น. แม้ในวันอื่น ๆ พราหมณ์ก็พาเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่ง ไปที่แห่งหนึ่ง
ถามว่า ท่านเสวยกับอะไรแล้วก็กลับ. เจ้าลิจฉวีองค์อื่น ไม่เชื่อก็แตกกันอย่างนั้น
เหมือนกัน. แม้ในวันต่อ ๆ มา พราหมณ์ก็พาเจ้าลิจฉวีอีกองค์หนึ่ง ไปที่แห่ง
หนึ่งแล้วถามว่า เขาว่าท่านจนนักหรือ. ย้อนถามว่าใครพูดอย่างนี้. พราหมณ์
ตอบว่า เจ้าลิจฉวีชื่อโน้น. พราหมณ์ก็พาเจ้าลิจฉวีองค์อื่น ๆ ไปที่แห่งหนึ่ง
แล้วถามว่า เขาว่าท่านขลาดนักหรือ. ย้อนถามว่าใครพูดอย่างนั้น. ตอบว่า
เจ้าลิจฉวีชื่อโน้น. พราหมณ์กล่าว ถ้อยคำที่เจ้าลิจฉวีอีกองค์หนึ่ง มิได้กล่าว
ต่อเจ้าลิจฉวีอีกองค์หนึ่งด้วยอาการอย่างนี้ ๓ ปี จึงแยกเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นออกจาก
กัน แล้วกระทำโดยประการที่เจ้าลิจฉวีทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่เดินทางเดียวกันจึง
ให้ตีกลองเรียกประชุม. พวกเจ้าลิจฉวีกล่าวกันว่า ผู้เป็นใหญ่จงประชุมกัน

ผู้กล่าวจึงประชุมกันเถิด แล้วก็ไม่ประชุมกัน. พราหมณ์จึงส่งข่าวถวายพระราชาราชว่าบัดนี้ถึงเวลาแล้ว โปครีบริบเสด็จมาเถิด.

พระราชาราชสดับแล้ว ก็โปครีให้ตีกลองเรียกไพร่พล เสด็จกรีธาทัพออกไป. ชาวเมืองเวสาลี ก็ตีกลองประกาศว่า พวกเราจักไม่ยอมให้พระราชาราชเสด็จเข้ามาเมื่อน้ำคงคา. ชาวเมืองเวสาลี ฟังประกาศนั้นแล้ว ก็พูดว่าคนเป็นใหญ่จงไปกันเถิด ดังนี้เป็นต้น แล้วก็ไม่ได้ไปประชุมกัน. ชาวเมืองเวสาลี ก็ตีกลองประกาศว่า พวกเราจักไม่ให้พระราชาราชเสด็จเข้าพระนครจะปิดประตูอยู่เสีย ไม่ไปประชุมแม้แต่คนเดียว. พระราชาราชเสด็จเข้าทางประตูตามที่เปิดไว้ ทรงทำเหล่าเจ้าวัชชีทั้งหมดให้ถึงความย่อยยับแล้วเสด็จไป.

พิงทราบวินิจฉัยในคำว่า อลโข ภควา อจิรปกุณฺเฑ เป็นต้น ดังต่อไปนี้. บทว่า สนฺนิปาเตตฺวา ความว่า พระอนันท์เรียกประชุมว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย จงส่งท่านผู้มีฤทธิ์ไปที่วิหารไกล ๆ จงไปประชุมกันเอง ที่วิหารไกล ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะประชุมพวกท่าน. บทว่า อปริหานิเย ความว่า ไม่กระทำความเหตุแห่งความเจริญให้เสื่อม. บทว่า ธมฺเม เทเสสุตฺถมิ ความว่า เราจักกล่าวให้แจ่มชัด ประหนึ่งยกพระจันทร์พันดวง พระอาทิตย์พันดวงขึ้น ประหนึ่งตามประทีปน้ำมันพันดวงที่สุมมร้อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภิญฺหสนฺนิปาตา นี้ ก็เช่นเดียวกับที่กล่าวไว้แล้ว ในการประชุมของเจ้าวัชชี นั่นเอง. อนึ่ง เพราะเหตุที่ไม่ประชุมกันเนื่อง ๆ ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ไม่ได้ยินข่าวที่มาในทิศต่าง ๆ แต่นั้น สี่มาของวัดโน้นก็วิ่งว้าย อุโบสถและปวารณาถึงด ภิกษุทั้งหลายในที่โน้นกระทำอเนสนกรรมมีเวชชกรรมและทุดกรรมเป็นต้น เป็นผู้มากด้วยวิญญูติ ไม่รู้จักกิจเป็นต้นว่าเลี้ยงชีวิตด้วยอเนสนกรรมมีการให้ดอกไม้เขาเป็นต้น. แม้ภิกษุชั่วทั้งหลายรู้ว่าสงฆ์ผลอ รวมกันเป็นกลุ่มก้อน ย่อมทำ

ศาสนาให้เสื่อมถอย. แต่เพราะประหุ่หมกันเนื่อง ๆ ภิกษุทั้งหลายยอมไ้ยอินเรื่องนั้น ๆ. แต่เนื่้ก็ส่งภิกษุสงฆ์ ไปกระทำสีมาให้ตรง ทำอุโบสถและปวารณาเป็นต้น ให้เป็นไป. ส่งภิกษุผู้นับเนื่องในอริยวงศ์ไปในที่ ๆ เหล่าภิกษุมิจฉาชีพหนาแน่น ให้กล่าวอริยวงศ์ ให้เหล่าพระวินัยธร กระทำนิคคหะภิกษุชั่วทั้งหลาย แม้ภิกษุชั่วทั้งหลายรู้ว่าสงฆ์ไม่เฟลอ พวกเราไม่อาจรวมเป็นหมู่เป็นกลุ่มกันได้ ก็แตกหนีไป. พึงทราบความเสื่อมและความเจริญ ในข้อนี้ด้วยประการฉะนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **สมคฺคา** เป็นต้นดังต่อไปนี้ เมื่อเขาติกลองหรือเคาะระฆังประกาศว่า สงฆ์จงประหุ่หมกัน เพราะประสงค้จะแจ้ง วัตตคคิตกา เพราะประสงค้จะให้โอวาท เพื่อปฏิบัติพระเจดีย์ ปฏิบัติลานโพธิ์ หรือ เพื่อมุงโรงอุโบสถ กระทำการหลีกเลียงว่า ผมมีกิจด้วยจิวร ผมสุมบาตร ผมมีการก่อสร้าง ชื่อว่าไม่พร้อมเพรียงกันกระทำ. ส่วนภิกษุทั้งหลายเว้นกิจการนั้นทั้งหมด ประหุ่หมกันโดยการปาวร้องครั้งเดียวเท่านั้นด้วยความสนใจว่า ผมก่อนผมก่อน ชื่อว่าพร้อมเพรียงกันประหุ่หม. อนึ่งประหุ่หมกันแล้ว คิดปริรักษากัน กระทำกิจที่ควรทำไม่เลิกพร้อมกัน ไม่ชื่อว่าพร้อมเพรียงกันเลิก. ก็บรรดาภิกษุทั้งหลายผู้เลิกกันแล้วอย่างนี้ พวกภิกษุที่ไปก่อนคิดอย่างนี้ว่า พวกเราพึงแต่เรื่องนอกเรื่อง บัดนี้จักพุดกันแต่ข้อที่ยุตติ. แต่เมื่อเลิกโดยพร้อมเพรียงกันก็ชื่อว่าพร้อมเพรียงกันเลิก อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายสดับว่า สีมาของวิหารในที่ชื่อ โนนุ่นวายุอุโบสถ และปวารณาถึงค ภิกษุชั่ว ผู้กระทำอนเสนกรรมมีเวชชกรรมเป็นต้น ในที่ชื่อโน้นมีหนาแน่น เมื่อภิกษุเหล่านั้น กล่าวว่ ใครจะไปทำการนิคคหะภิกษุเหล่านั้น จึงพุดรับอาสาว่า ผมก่อน ผมก่อน แล้วก็ไปชื่อว่าพร้อมเพรียงกันเลิก. ก็ภิกษุทั้งหลายพบภิกษุอาคันตุกะ ไม่พุดอะไรว่า จงไปบริเวณนี้ จงไปบริเวณนั้นทั้งหมดแม้กระทำวัตรอยู่ก็ดี พบภิกษุผู้มีบาตรจิวรเก่าแสวงหา

บาตรจีวรด้วยภิกษุจารวัตร เพื่อภิกษุนั้นก็ดี แสวงหาคิลานเภสัช (ยา) เพื่อ
ภิกษุไข้ก็ดี ไม่พูดกะภิกษุไข้ผู้ไม่มีที่พึ่งว่า จงไปบริเวณโน้นซิ จงไปบริเวณ
โน้นซีกี้ดี ปฏิบัติในบริเวณของตน ๆ อยู่ก็ดี มีคัมภีร์เหลืออยู่คัมภีร์หนึ่ง ก็
สงเคราะห์ภิกษุ ผู้มีปัญญาให้ภิกษุนั้นยกคัมภีร์นั้นขึ้นก็ดี ชื่อว่าพร้อมเพรียง
กันกระทำกิจของสงฆ์ที่พึงกระทำ. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **อปยุตตุต** ดังนี้
เป็นต้น ดังต่อไปนี้. ภิกษุทั้งหลายแต่ต่างวัดตถกติกา หรือ สิกขาบทที่ไม่ชอบธรรม
ขึ้นมาใหม่ ชื่อว่าบัญญัติข้อที่พระพุทธเจ้า ไม่ได้บัญญัติ เหมือนพวกภิกษุ เมือง
สาวัตถี ในเรื่องหล่อสันถัตถก่า. พวกภิกษุที่แสดงคำสั่งสอนนอกธรรม นอก
วินัย ชื่อว่าถอดถอนข้อที่ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติแล้ว เหมือนพวกภิกษุ
วัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลี เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี. ส่วนพวก
ภิกษุจงใจถ่วงละเมิด อาบัติเล็กน้อย ๆ ชื่อว่าไม่สมาทานพระพุทฺธิ ในสิกขาบท
ทั้งหลาย ตามที่ทรงบัญญัติไว้ เหมือนอย่าง ภิกษุอัสนชิปนัพพสุกะ. ส่วน
ภิกษุทั้งหลายไม่ต่างวัดตถกติกา หรือสิกขาบทขึ้นมาใหม่ แสดงคำสั่งสอนจาก
ธรรมวินัย ไม่ถอดถอนสิกขาบทเล็กน้อย ๆ ชื่อว่าไม่บัญญัติ ข้อที่ไม่ทรง
บัญญัติ ไม่ถอดถอนข้อที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว สมาทานประพฤติในสิกขาบท
ตามที่ทรงบัญญัติไว้ เหมือนท่านพระอุปเสนะ ท่านพระยสกาภิกษุทกบุตร และ
ท่านพระมหากัสสปะ ผู้ตั้งแบบแผนนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า
สิกขาบททั้งหลายของพวกเรา เป็นส่วนของคฤหัสถ์มีอยู่ แม้คฤหัสถ์ทั้งหลาย
ก็รู้ว่า สิ่งนี้ควรแก่สมณะศากยบุตรของพวกท่าน สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกท่าน ก็
ถ้าพวกเราจักถอดถอนสิกขาบทเล็กน้อย ๆ กันไซ้ ก็จักมีผู้ว่ากล่าวเอาได้
ว่า สิกขาบทที่พระสมณโคดมบัญญัติแก่สาวกทั้งหลาย อยู่ได้ชั่วควันไฟ สาวก
เหล่านี้ ศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ทราบเท่าที่สาสดา ของสาวกเหล่านี้ยังดำรง
อยู่ เพราะสาสดาของสาวกเหล่านี้ปรินิพพานเสียแล้ว บัดนี้ สาวกเหล่านี้ก็ไม่

ยอมศึกษา ในสิกขาบททั้งหลาย ดังนี้ ฝ่าความพร้อมพรุ่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว
สงฆ์ไม่พึงบัญญัติข้อที่ไม่ได้ทรงบัญญัติไว้ ไม่พึงถอดถอนข้อที่ทรงบัญญัติไว้
แล้ว พึงสมาทานประพฤติ ในสิกขาบททั้งหลาย ตามที่ทรงบัญญัติไว้. บทว่า
วฑฺฒนียะ ได้แก่ ความเจริญด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ไม่เสื่อมเลย.

บทว่า เถธา ได้แก่ผู้ถึงความเป็นผู้มั่นคง คือประกอบด้วยคุณอัน
กระทำความมั่นคง. ชื่อว่า รัตตัญญู เพราะรู้ราตรามาก. ชื่อว่า จิรปพฺพชิตา
เพราะบวชมานาน. ชื่อว่า สงฺฆปิตรो เพราะตั้งอยู่ในฐานะเป็นบิดาของสงฆ์.
ชื่อว่า สงฺฆปริณายกา เพราะบริหารสงฆ์เหตุตั้งอยู่ในฐานะเป็นบิดา เป็น
หัวหน้าปฏิบัติในบทคือสิกขา ๓. ภิกษุเหล่าใด ไม่กระทำให้สักระเป็นต้นแก่
พระเถระเหล่านั้น ไม่ไปปรนนิบัติวันละ ๒-๓ ครั้ง เพื่อรับโอวาท พระเถระ
แม่เหล่านั้นยอมไม่ให้โอวาท ไม่กล่าวเรื่องประเพณี ไม่ให้ศึกษาธรรมบรรยาย
อันเป็นสาระแก่ภิกษุเหล่านั้น. ภิกษุเหล่านั้น ถูกพระเถระเหล่านั้นสลัดเสียแล้ว
ยอมเสื่อมจากคุณทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้คือ จากธรรมชั้น มีศีลชั้นเป็นต้น
และจากอริยทรัพย์ ๗. ส่วนภิกษุเหล่าใดกระทำให้สักระเป็นต้นไปปรนนิบัติ
พระเถระเหล่านั้น พระเถระแม่เหล่านั้นยอมให้โอวาทแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า เธอ
พึงก้าวไปอย่างนี้ พึงถอยกลับอย่างนี้ พึงแลอย่างนี้ พึงเหลียวอย่างนี้ พึงก้าวเข้า
อย่างนี้ พึงเหยียดออกอย่างนี้ พึงทรงบาตร และจีวรอย่างนี้ ย่อมสอนเรื่อง
ประเพณี ย่อมให้ศึกษาธรรมบรรยายที่เป็นสาระ ปราสาธด้วยธุดงค์ ๑๓
กถาวัตถุ ๑๐. ภิกษุเหล่านั้นอยู่ในโอวาทของพระเถระเหล่านั้นเจริญด้วยคุณ
มีศีลเป็นต้น ย่อมบรรลุสามัญญผลโดยลำดับ. พึงทราบความเสื่อมและความ
เจริญในข้อนี้ด้วยประการฉะนี้.

การให้การเกิดอีกชื่อว่าภพใหม่ ภพใหม่นั้นเป็นปกติของตัณหานั้น
เหตุมัน ตัณหานั้น จึงชื่อว่า โปโนพฺพชิตา. อธิบายว่าให้เกิดอีก. แห่งตัณหา

ผู้ให้ภพใหม่นั้น. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า น วลี คจฺฉิตฺตฺสนฺติ ดังต่อไปนี้
ภิกษุเหล่าใดได้รับบิณฑบาตของอุปัฏฐากแล้ว จากบ้านหนึ่งไปบ้านหนึ่ง เพราะ
เหตุแห่งปัจจัย ๔ ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่า อยู่ในอำนาจของคัมภานัน. ฝ่ายภิกษุ
ผู้ไม่ปฏิบัติอย่างนั้น ชื่อว่า ไม่อยู่ในอำนาจแห่งคัมภานัน. ความเสื่อมและความ
เจริญในข้อนี้ปรากฏชัดแล้ว.

บทว่า อารณฺณเกสุ ได้แก่ป่าช้า ๕๐๐ ธนุเป็นที่สุด. บทว่า สาเปกฺขา
ได้แก่มีคัมภานัน มีอาลัย. ภิกษุแม้ยังไม่บรรลุมานในเสนาสนะใกล้บ้าน พอ
ออกจากคัมภานัน ได้ยินเสียงหญิง ชาย และเด็กหญิงเป็นต้น เป็นเหตุเสื่อม
คุณวิเศษที่ภิกษุนั้นบรรลุแล้ว แต่เรนอนในป่า พอตื่นขึ้น ก็ได้ยินแต่เสียง
ราชสีห์ เสือ และนกยูงเป็นต้น อย่างที่เธอได้ปีติในป่า แล้วพิจารณาปีตินั้น
นั้นแล ตั้งอยู่ในผลอันเลิศ. ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงสรรเสริญภิกษุ
ผู้หลับอยู่ในป่าเท่านั้น ยิ่งกว่าภิกษุผู้ไม่บรรลุมานอยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน.
เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยอำนาจประโยชน์นั้นนั้นแล จึง
ตรัสว่า จักเป็นผู้อาลัยในเสนาสนะป่า.

บทว่า ปจฺจตุตฺเตว สตี อูปฏฺฐเปตฺตฺสนฺติ ได้แก่จักไปตั้งสติไว้
ภายในของตน. บทว่า เปตฺตา แปลว่า ผู้นำรัก. เหล่าภิกษุเจ้าถิ่นไม่ปรารถนา
ให้เพื่อนสหพรหมจารีมาในที่นี้ เป็นผู้ไม่ศรัทธาไม่เลื่อมใส ย่อมไม่ทำสามี
กิจกรรม มีไปต้อนรับ รับบาตร จีวร ปูอาสนะ พัดด้วยพัดใบตาลเป็นต้น
แก่เหล่าภิกษุผู้มาถึงแล้ว. ครั้งนั้น เสียงติเตียนภิกษุเหล่านั้น ก็กระพือไปว่า
เหล่าภิกษุวัดโน้น ไม่มีศรัทธาไม่เลื่อมใส ไม่ทำวัดปฏิบัติ แก่เหล่าภิกษุ
ผู้เข้าไปวัด. บรรพชิตทั้งหลายฟังเรื่องนั้นแล้ว ก็ผ่านประตูวัด ไม่ยอมเข้าวัด.
เหล่าภิกษุที่ยังไม่มา ย่อมไม่มา ด้วยประการฉะนี้. ส่วนสำหรับเหล่าภิกษุที่
มาแล้ว เมื่อไม่มีวัดอยู่ผาสุก เหล่าภิกษุที่ไม่รู้มาแล้ว ก็คิดก่อนว่าจะอยู่ แต่ก็

ต้องออกไปเสีย ด้วยเห็นว่าพวกเรามากันแล้ว แต่ด้วยความไม่นำพานี้ ของ
ภิกษุเจ้าถิ่นเหล่านี้ ใครจักอยู่ได้. เมื่อเป็นดังนั้น วัคนั้น ภิกษุอื่น ๆ ก็มาอยู่
ไม่ได้. แต่นั้น เหล่าภิกษุเจ้าถิ่นเมื่อไม่ได้พบเหล่าภิกษุผู้มีศีล ก็พลอยไม่ได้
ภิกษุผู้ช่วยบรรเทาความสงสัย หรือผู้ให้ศึกษาธรรมบรรยาย หรือฟังธรรม
อันไพเราะ ภิกษุเจ้าถิ่นเหล่านั้น ก็เป็นอันไม่ได้รับธรรมที่ยังไม่ได้รับ ไม่ได้
กระทำการสาธยายธรรมที่รับไว้แล้ว. ดังนั้น ภิกษุเจ้าถิ่นเหล่านั้นจึงมีแต่ความ
เสื่อมถอยเดียว ไม่มีความเจริญเลย. ส่วนภิกษุเหล่าใด ปราศจากจะให้เพื่อน
สหธรรมจารีมา ภิกษุเหล่านั้น มีศรัทธามีความเลื่อมใส กระทำการต้อนรับ
เป็นต้นแก่เพื่อนสหธรรมจารีที่มากันแล้ว จัดเสนาสนะให้ พาเข้าไปศึกษา
บรรเทาความสงสัย ได้ฟังธรรมอันไพเราะ เมื่อเป็นเช่นนั้น กิตติศัพท์ของ
ภิกษุเหล่านั้น ก็ฟุ้งจรไปว่าเหล่าภิกษุในวัดโน้น มีศรัทธาเลื่อมใส ถึงพร้อม
ด้วยวัตร สงเคราะห์อย่างนี้ ภิกษุทั้งหลายได้ฟังเรื่องนั้นแล้ว แม้ไกลก็พากันไป
เหล่าภิกษุเจ้าถิ่นกระทำวัตรแก่ภิกษุอาคันตุกะเหล่านั้น มาใกล้ ๆ แล้วไหว้
อาคันตุกะผู้แก่กว่าแล้วนั่ง ถืออาสนะนั่งใกล้ ๆ อาคันตุกะผู้อ่อนกว่า แล้ว
ถามว่า พวกท่านจักอยู่ในวัดนี้หรือจักไป เมื่ออาคันตุกะ ตอบว่าจักไป ก็
กล่าวว่า เสนาสนะสบาย ศึกษาก็หาได้ง่าย ไม่ยอมให้ไป. ถ้าอาคันตุกะเป็น
วินัยธร ก็สาธยายวินัยในสำนักของพระวินัยธร ถ้าอาคันตุกะทรงพระสูตร
เป็นต้น ก็สาธยายธรรมนั้น ๆ ในสำนักของพระธรรมธรมัน อยู่ในโอวาทของ
พระอาคันตุกะ ผู้เป็นพระเถระ ย่อมบรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา.
เหล่าพระอาคันตุกะคิดจะอยู่สักวัน ๒ วันจึงกล่าวว่า พวกเรามากันแล้วก็จะอยู่
สัก ๑๐-๑๒ วัน เพราะภิกษุเหล่านี้ มีการอยู่ร่วมอย่างสบาย. ฟังทราบความ
เจริญและความเลื่อม ด้วยประการฉะนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในสัตตะที่ ๒ ดังต่อไปนี้. ภิกษุชื่อว่ากัมมารามะ เพราะมีภาระงานเป็นที่ยินดี. ชื่อว่า กัมมระตะ เพราะยินดีในการทำงาน. บทว่า กัมมารามตํ อนุยตุตา ความว่า ประกอบแล้ว ประกอบทั่วแล้ว ประกอบตามแล้ว. ในบทเหล่านั้นงานที่จะฟังทำเรียกว่ากรรม. คืออะไรบ้าง. คือ เช่น จัดจีวร กระทำจีวร ช่วยเขาทำวัตรอุ้มก่อกองเข็ม ถลกบาตร สายโยคประคด เอว เขิงรองบาตร เจียงเท้า และไม้กวาด เป็นต้น. จริงอยู่ภิกษุบางรูปเมื่อกระทำกิจเหล่านั้น ย่อมกระทำกันทั้งวันที่เดียว. ท่านหมายเอาข้อนั้นจึงห้ามไว้ ดังนี้. ส่วนภิกษุใดกระทำกิจเหล่านั้น ในเวลาทำกิจเหล่านั้นเท่านั้น ในเวลาอุเทศก็เรียนอุเทศ ในเวลาสาธยาย ก็สาธยาย เวลากวาดลานพระเจดีย์ก็ทำวัตรที่ลานพระเจดีย์ ในเวลามนสิการ ก็ทำมนสิการ ภิกษุนั้นไม่ชื่อว่ามีภาระงานเป็นที่ยินดี.

ฟังทราบวินิจฉัย ในคำว่า น ภสฺสธารามา นี้ดังต่อไปนี้ ภิกษุใด เมื่อกระทำการเจรจาปราศัย ด้วยเรื่องเพศหญิงเพศชาย เป็นต้น หมดเวลาไป ทั้งกลางวันและกลางคืน คุยเช่นนั้นไม่จบ ภิกษุนี้ชื่อว่า มีการคุยเป็นที่มายินดี. ส่วนภิกษุใด พุทธธรรม แก้ปัญหา ชื่อว่า ไม่มีการคุยเป็นที่มายินดี ภิกษุนี้ชื่อว่า คุยน้อยคุยจบทีเดียว. เพราะเหตุไร เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่าภิกษุทั้งหลาย พวกเธอผู้ประชุมกันมีกรณียะ ๒ อย่าง คือ พุทธธรรม หรือหนึ่งอย่าง อริยะ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคำว่า น นิทฺทารามา นี้ดังต่อไปนี้ ภิกษุใดเดิน ก็ดี นั่งก็ดี นอนก็ดี ถูกฉันทะครอบงำแล้วก็กลับได้ทั้งนั้น ภิกษุนี้ชื่อว่า มีการกลับเป็นที่มายินดีส่วนภิกษุใดมีจิตหยั่งลงในภวังค์ เพราะความเจ็บป่วยทางกรัชกาย เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คู่ก่อนอัคคิเวสสนะ

เรารู้ยิ่งว่า ปลายเดือนฤดูร้อนภายหลังกลับจากบิณฑบาต ปุ่สงฆาฎี ๔ ชั้น มีสติสัมปชัญญะ ก้าวลงสู่ความหลับโดยตะแคงข้างขวา.

ฟังทราบวินิจฉัยในคำว่า น สงฺคณิการามา นี้ดังต่อไปนี้ ภิภษุใด มีเพื่อน ๑ รูป ๒ รูป ๓ รูป ๔ รูป คลุกคลีอยู่อย่างนี้ ไม่ได้รับความยินดีแต่ผู้เดียว ภิภษุนี้เชื่อว่าการคลุกคลีเป็นที่มายินดี. ส่วนภิภษุใดได้รับความยินดีในอิริยาบถ ทั้ง ๔ แต่ผู้เดียว ภิภษุนี้ฟังทราบว่ามีผู้มีความคลุกคลีเป็นที่มา ยินดี.

เหล่าภิภษุผู้ประกอบด้วยปรารธนา ความยกย่องคุณที่ไม่มีอยู่เป็นผู้รู้สึก เชื่อว่าเป็นผู้ปรารธนาลามกในคำว่า น ปาปิจฺจา นี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในปาปมิตรเป็นต้นดังต่อไปนี้. ชื่อว่า ปาปมิตร เพราะ มิมิตรชั่ว ชื่อว่า ปาปสหาย เพราะมีสหายชั่ว เหตุไปด้วยกันในอิริยาบถทั้ง ๔. ชื่อว่า ปาปสัมปวังกะ เพราะเป็นเพื่อนในหมู่ภิภษุชั่ว เหตุเป็นผู้โอนอ่อน ผ่อนตามภิภษุชั่วนั้น.

บทว่า โอรมตฺตเคน ได้แก่ มีประมาณต่ำมีประมาณน้อย. บทว่า อนุตฺรา ได้แก่ในระหว่างยังไม่บรรลुพระอรหันต์นั้น. บทว่า โอสานํ ได้แก่ งดความเพียร ท้อถอยว่าพอละด้วยเหตุเพียงเท่านั้นได้แก่หยุดกิจ. ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า ภิภษุทั้งหลายไม่ถึงที่สุด ด้วยผลเพียงมีศีลบริสุทธฺิเพียงวิปัสสนา เพียงฉาน เพียงเป็นพระโสดาบันเพียงเป็นพระสกทาคามี หรือเพียงเป็นพระอนาคามีเพียงใด ภิภษุทั้งหลายพึงหวังแต่ความเจริญอย่างเดียวไม่เสื่อมเลย.

ฟังทราบวินิจฉัยในสัตตกะที่ ๓ ดังต่อไปนี้. บทว่า สทฺฐา ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยศรัทธา. ในความว่า สทฺฐา นั้น ศรัทธามี ๔ คือ อากมณีย-ศรัทธา อธิคมศรัทธา ปสาทศรัทธา โอกัปปนศรัทธา. บรรดาศรัทธา ทั้ง ๔ นั้น อากมณียศรัทธา ย่อมมีแก่พระโพธิสัตว์ผู้สัพพัญญู. อธิคมปสาท

ศรัทธา ย่อมมีแก่พระอรยบุคคลทั้งหลาย ส่วนเมื่อเขาว่า พุทฺโธ ฌมฺโฆ สงฺโฆ ก็เลื่อมใส ชื่อว่า ปสาทศรัทธา. ส่วนความปักใจเชื่อ ชื่อว่า โอภัปฺปน-ศรัทธา. ความเชื่อทั้ง ๒ นั้น ท่านประสงคฺเอาในที่นี้. จริงอยู่ ภิกษุผู้ประกอบด้วยศรัทธานั้น เป็นผู้โน้มไปในศรัทธาก็เป็นเช่นเดียวกับพระวักกเถระ. ความจริง พระวักกเถระเป็นอันทำเจตียังคณวัตร หรือว่า โปธียังคณวัตร. บำเพ็ญวัตรทุกอย่าง มีอุปัชฌายวัตรและอาจริยวัตรเป็นต้น. บทว่า หิริมนา ได้แก่ผู้มีจิตประกอบด้วย หิริ อันมีลักษณะเกลียดบาป. บทว่า โอตฺตปฺปิ ได้แก่ผู้ประกอบด้วยโอดตปปะอันมีลักษณะเกรงกลัวแต่บาป.

ก็ในบทว่า พหุสฺสุตา นี้ พหุสฺสุตะ มี ๒ คือ ปริยตฺติพหุสฺสุตะ ปฏฺวีธพหุสฺสุตะ. ปิฎก ๓ ชื่อว่า ปริยตฺติ. การแทงตลอดสัจจะ ชื่อว่า ปฏฺวีธ. ก็ในที่นี้ ท่านประสงคฺเอาปริยตฺติ. ภิกษุผู้มีสฺสุตะมาก ชื่อว่า พหุสฺสุตะ. ก็ภิกษุพหุสฺสุตะนี้นั้น มี ๔ คือ นิสฺสมุตตะกะ ปรีสฺสุปฺปฐฺฐาปกะ ภิกษุโนวาทกะ สัพพตฺตพหุสฺสุตะ. ใน ๔ จำพวกนั้น. พหุสฺสุตะ ๓ จำพวก พึงถือเอาได้ ตามนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในโอวาทวรรค ในอรรถกถาวินัย ชื่อ สมันตปา-สาทิกา. จำพวกสัพพตฺตพหุสฺสุตะ. ก็คล้ายกับพระอนนทเถระ. จำพวกสัพพตฺตพหุสฺสุตะนั้น ท่านประสงคฺเอาในที่นี้. ชื่อว่า อรัทฺทวิริยา ได้แก่เหล่าภิกษุที่ปรารถนาความเพียรทางกายและทางใจ. ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใด บรรเทาความคลุกคลีด้วยหมู่ผู้เดียว ในอิริยาบถทั้ง ๔ โดยอาร์มภวัตฺถ ๘ ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่าปรารถนาความเพียรทางกาย. ภิกษุเหล่าใดบรรเทาความคลุกคลีทางจิตอยู่ผู้เดียว โดยสมาบัติ ๘ ไม่ยอมขืนเมื่อกิเลสที่เกิดในขณะที่เดินอยู่ ไม่ยอมนั่งเมื่อกิเลสที่เกิดในขณะที่ยืนอยู่ ไม่ยอมนอนเมื่อกิเลสที่เกิดในขณะที่นั่งอยู่ ข่มกิเลสที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่าปรารถนาความเพียรทางจิต.

บทว่า **อุปลุกฺกิตตติ** ได้แก่ระลึกถึง ตามระลึกถึงกิจที่ทำไว้แล้วเมื่อนานเป็นต้น เหมือนพระมหาคติมพอกภัยเถระ พระทีฆกอกภัยเถระ และพระติปิฎกจูฬากภัยเถระ ได้ยินว่า พระมหาคติมพอกภัยเถระ เห็นนกกากำลังยื่นงอยปากไปที่ขี้วามธุปายาสที่เป็นมงคล ในวันที่ ๕ นับแต่ตนเกิด ก็ร้องเสียง ฮู ฮู ต่อมา เมื่อเป็นพระเถระ ถูกพวกภิกษุถามว่า ท่านขอรับ ท่านระลึกได้แต่เมื่อไร จึงกล่าวว่า ผู้มีอายุ ตั้งแต่ร้องขึ้น ในวันที่ ๕ นับแต่ตนเกิด. มารดาของพระทีฆกอกภัยเถระ น้อมตัวลงหมายจะจุมพิต ตั้งแต่วันที่ ๕ นับแต่พระเถระเกิด. มวยผมของนางก็สยาย. ต่อนั้นดอกมะลิประมาณทนานหนึ่ง ก็ตกไปที่อกของทารกทำให้เกิดทุกข์. เมื่อเป็นพระเถระท่านถูกพวกภิกษุถามว่า ท่านขอรับ ระลึกได้ตั้งแต่เมื่อไรตอบว่า ตั้งแต่วันที่ ๕ นับแต่ตนเกิด. พระติปิฎกจูฬากภัยเถระ เล่าว่าเราปิดประตู ๓ ด้าน ในอนูราชบุรี ให้ผู้คนออกประตูเดียวแล้วถามว่าท่านชื่อไร ท่านชื่อไร ถึงตอนเย็นก็ไม่ถามซ้ำสามารถระบุชื่อของผู้คนเหล่านั้นได้. ก็ท่านหมายเอาภิกษุเห็นปานนั้น จึงกล่าวว่า **อุปลุกฺกิตตติ**. บทว่า **ปญฺจวนฺโถ** ได้แก่ประกอบด้วยปัญญา กำหนดความเกิดดับของปัญจขันธ์เป็นอารมณ์. อีกอย่างหนึ่ง ด้วยสองบทนี้ ท่านกล่าวถึงสัมมาสติและวิปัสสนาปัญญา อันเป็นเหตุอุคหนฺนวิปัสสนาของเหล่าภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา.

พึงทราบวินิจฉัยในสัตตะกะที่ ๔ ดังต่อไปนี้. สัมโพชฌงค์คือสติชื่อว่า สติสัมโพชฌงค์. ในทุกบท ก็นัยนี้. ในสัมโพชฌงค์ สติสัมโพชฌงค์ มีความปรากฏเป็นลักษณะ รัम्मวิจยสัมโพชฌงค์มีการเลือกเฟ้นเป็นลักษณะ วิริยะสัมโพชฌงค์มีการระคองจิตเป็นลักษณะ ปีติสัมโพชฌงค์มีการซาบซ่านไปเป็นลักษณะ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์มีความสงบเป็นลักษณะ สมာธิสัมโพชฌงค์มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ อุเปกขาสัมโพชฌงค์มีการพิจารณาเป็นลักษณะ.

บทว่า **ภาเวตฺตฺสนฺติ** ความว่า ภิกษุทั้งหลายตั้งสติสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๔ ตั้งธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๖ ตั้งวิริยสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๕ ตั้งปีติสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๑๐ ตั้งปีสัทธสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๗ ตั้งสมาธิสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๑๐ ตั้งอุปกษาสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๕ จักทำให้เจริญ. ท่านกล่าวสัมโพชฌงค์คละกันทั้งโลกียะทั้งโลกุตระประกอบด้วยวิปัสสนาและมรรคผลด้วยบทนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในสัตตกะที่ ๕ ดังต่อไปนี้. สัญญาที่เกิดขึ้นพร้อมกัน อนิจจานุปัสสนา ชื่อว่า อนิจจสัญญา. แม้ในอนัตตสัญญาเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. ฟังทราบว่สัญญา ๗ นี้ เป็นโลกียวิปัสสนาก็มี สัญญา ๒ ในที่นี้ เป็นโลกุตรวิปัสสนาก็มี โดยบาลีที่มาว่านิพพานนี้สงบประณีต คือ ธรรมที่ระงับสังขารทั้งปวง ฯลฯ นิโรธ.

ฟังทราบวินิจฉัยในลักกะดังต่อไปนี้. บทว่า **เมตฺตํ กายกมฺมํ** ได้แก่ กายกรรมที่พึงทำด้วยเมตตาจิต. แม้ในวจีกรรมและมโนกรรมก็นัยนี้เหมือนกัน. ก็กรรมทั้ง ๓ นี้มาโดยเป็นของเหล่าภิกษุ แม้ในเหล่าคฤหัสถ์ก็ใช้ได้ จริงอยู่สำหรับเหล่าภิกษุ การบำเพ็ญธรรมคือ อภิสมาจารด้วยเมตตาจิต ชื่อว่า เมตตากรรม. สำหรับคฤหัสถ์ก็มีเป็นต้นอย่างนี้ คือการไปไหว้พระเจดีย์ ไหว้ต้นโพธิ์ นิมนต์สงฆ์ การพบเหล่าภิกษุเข้าบ้านไปบิณฑบาตแล้วต้อนรับรับบาตร ปูอาสนะ เดินตาม ทาน้ำมัน ชื่อว่า เมตตากรรม. สำหรับเหล่าภิกษุ การสอนอาจารย์ บัญญัติศึกษาบท และกัมมัฏฐาน การแสดงธรรม แม้พระไตรปิฎก พุทธวงนะ ด้วยเมตตาจิต ชื่อว่าเมตตาวจกรรม. สำหรับคฤหัสถ์ ในเวลากล่าวเป็นต้นว่า พวกเราไปไหว้พระเจดีย์ ไปไหว้ต้นโพธิ์ กระทำการฟังธรรม ให้ทำการบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียน สมาทานประพตีสัจจริต ๓ ถวายสลากภัตเป็นต้น ถวายผ้าอาบน้ำฝน วันนีถวายเป็นปัจจัย ๔ แก่สงฆ์ นิมนต์สงฆ์

จัดถวายของเคี้ยวเป็นต้น ปูอาสนะ ตั้งน้ำฉันต้อนรับสงฆ์นำมาให้นั่งเหนืออาสนะที่ปูไว้ เกิดฉันทะ อุตสาหะ ทำการขวนขวาย เชื่อว่าเมตตาวชิกรรม. สำหรับภิกษุลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ปฏิบัติสรีระ และทำวัตรที่สถานพระเจดีย์เป็นต้น นั่งเหนืออาสนะอันสังกัดคิดว่า ขอภิกษุทั้งหลายในวัดนี้ จงมีสุข ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกันเป็นต้น เชื่อว่าเมตตามโนกรรม. สำหรับคฤหัสถ์คิดว่า ขอพระผู้เป็นเจ้า จงมีสุข ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน เชื่อว่าเมตตามโนกรรม.

บทว่า อวิ เจว รโห จ ได้แก่ในที่ต่อหน้าและลับหลัง. ในบทนั้น การร่วมกันในจิวรกรรมเป็นต้น สำหรับภิกษุทั้งหลาย เชื่อว่าเมตตาทายกรรมต่อหน้า. แต่สำหรับพระเถระ สามิทธิกรรมทั้งหมด แม้ต่างโดยการล้างเท้าและพัควีเป็นต้น ก็เชื่อว่าเมตตาทายกรรมต่อหน้า. ไม่ทำการดูหมิ่นในภิกษุเหล่านั้นแล้วเก็บงำสิ่งของมีเครื่องไม้เป็นต้น ที่แม้ภิกษุ ๒ ฝ่ายเก็บไว้ไม่ดี เหมือนอย่าง ที่ตนเก็บไว้ไม่ดี เชื่อว่าเมตตาทายกรรมลับหลัง. การกล่าววักย่องอย่างนี้ว่า ท่านพระเทวเถระ พระติสสเถระ. เชื่อว่าเมตตาวชิกรรมต่อหน้า. การที่ภิกษุสอบถามถึงผู้ที่ไม่มีอยู่ในวัด กล่าวถ้อยคำที่น่ารำกว่า พระเถระไปไหน พระติสสเถระไปไหน เมื่อไรจักมาดังนี้ เชื่อว่าเมตตาวชิกรรมลับหลัง การลืมนดาที่ปล่อยใสด้วยความหวังดีและความห่วงใย มองดูด้วยหน้าที่ปล่อยใส เชื่อว่าเมตตามโนกรรมต่อหน้า. การตั้งใจว่า ขอท่านพระเทวเถระ พระติสสเถระ จงเป็นผู้ไม่มีโรค ไม่มีอาพาธ เชื่อว่าเมตตามโนกรรมลับหลัง.

บทว่า ลาภา ได้แก่ปัจจัยที่ได้มา มีจิวรเป็นต้น. บทว่า ฐมฺมิกา ความว่า เว้นมิจฉาชีพต่างด้วยการหลอกลวงเป็นต้น เกิดด้วยภิกขาจารวัตร โดยธรรมโดยเสมอ. บทว่า อนฺตมโส ปตฺตปฺริยาปฺนฺนมตฺตมฺปิ ความว่า โดยอย่างต่ำที่สุด แม้เพียงภิกษา ๒-๓ ทัพพีที่เนื่องในบาตร คือที่อยู่ภายในบาตร. ในคำว่า อปฺปฏิวิคตฺตโภคิ นี้ ปฏิวิคตตะ มี ๒ อย่าง คือ อามิส-

ปฏิวิภัตต์ บุคคลปฏิวิภัตต์. ใน ๒ อย่างนั้นการแบ่งด้วยจิตคิดอย่างนี้ว่า เราจักให้เท่านี้ จักไม่ให้เท่านี้ ชื่อว่าอามิสปฏิวิภัตต์. การแบ่งด้วยจิตคิดอย่างนี้ว่า เราจักให้ห้องคั่นนั้น ไม่ให้แก่องคั่นนี้ ชื่อว่าบุคคลปฏิวิภัตต์. ภิกษุไม่กระทำแม้ทั้ง ๒ อย่าง บริโภคปัจจัยที่ยังไม่ได้แบ่ง ชื่อว่าอปฏิวิภัตตโกติ. ในคำว่า สีลวันุตเทหิ สพุรหุมจารีหิ สาธรมโกลี นี้ เป็นลักษณะของภิกษุผู้บริโภคทั่วไป. ภิกษุได้ลาภใด ๆ อันประณีตให้ลาภนั้น แก่พวกคฤหัสถ์โดยมุขคือการต่อลาภด้วยลาภก็ห้ามได้ บริโภคด้วยตนเองก็ห้ามได้. เมื่อรับก็ถือว่าจางทั่วไปกับสงฆ์ เห็นลาภที่เขาเคาะระฆังแล้วบริโภคเหมือนของสงฆ์. ถามว่าใคร ๆ บำเพ็ญ ใครไม่บำเพ็ญสาราณียธรรมนี้. ตอบว่า ภิกษุผู้ทุศีลไม่บำเพ็ญ. เพราะภิกษุผู้มีศีลไม่ยอมรับของ ๆ ภิกษุนั้น. ส่วนภิกษุผู้มีศีลบริสุทธฺิ บำเพ็ญวัตรไม่ขาด. วัตรในข้อนี้มีอุทาหรณ์ดังนี้

เรื่อง สารณียธรรมแตก

ก็ภิกษุใด เจาะจงให้แก่มารดาบิดาหรืออาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้น ภิกษุนั้นยอมให้สิ่งที่ควรให้ ภิกษุนั้นไม่มีสาราณียธรรม ชื่อว่าปฏิบัติด้วยความกังวล. จริงอยู่สาราณียธรรมย่อมควรแก่บุคคลผู้พ้นความกังวลเท่านั้น. ก็ภิกษุนั้นเมื่อให้เจาะจงพึงให้แก่ภิกษุใช้ ภิกษุพยาบาลภิกษุใช้แก่ภิกษุผู้จรมมาภิกษุผู้เตรียมจะไปและภิกษุบวชใหม่ ผู้ไม่รู้การรับสังฆาฏิและบาตร. ควรให้แก่ชนเหล่านั้น ส่วนที่เหลือไม่ให้น้อย ๆ ตั้งแต่เถรอาสน์ แล้วพึงให้เท่าที่ภิกษุจะรับได้. เมื่อส่วนที่เหลือไม่มี ไปเที่ยวบิณฑบาตอีก ให้สิ่งที่ประณีต ๆ ตั้งแต่เถรอาสน์ แล้วบริโภคส่วนที่เหลือ. ไม่ควรให้แก่ภิกษุทุศีลเพราะพระบาลีว่า สีลวันุตเทหิ ดังนี้. ก็สาราณียธรรมนี้ บำเพ็ญยากสำหรับบริษัทผู้ยัง

ไม่ศึกษา บำเพ็ญไม่ยากสำหรับบริษัทผู้ที่ศึกษาแล้ว. ภิกษุใดได้ของโดยทางอื่น ภิกษุนั้นย่อมไม่ถือเอา.

แม้เมื่อไม่ได้โดยทางอื่นก็รับแต่ควรแก่ประมาณเท่านั้น ไม่รับให้เกินไป. ก็สาราณียธรรมนี้ ๑๒ ปี จึงจะบริบูรณ์ สำหรับภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต บ่อย ๆ แล้วให้ของที่ได้มา ๆ ด้วยประการฉะนี้ ไม่ต่ำไปกว่านั้น. ก็ถ้าภิกษุ บำเพ็ญสาราณียธรรมครบปีที่ ๑๒ วางบาตรที่เต็มด้วยอาหารไว้ในโรงฉันแล้ว ไปสงรงน้ำ พระสังฆเถระถามว่า นั่นบาตรของใคร เมื่อภิกษุอื่นตอบว่า ของ ภิกษุผู้บำเพ็ญสาราณียธรรม จึงกล่าวว่านำบาตรนั้นมาซิแล้วแจกจ่ายอาหารใน บาตรทั้งหมดแล้วฉัน วางแต่บาตรเปล่าไว้ที่นั่น ภิกษุนั้นเห็นบาตรเปล่าเกิดความเสียใจว่า ภิกษุทั้งหลายฉันไม่เหลือไว้ให้เราเลย สาราณียธรรมก็แตก. ต้องบำเพ็ญ ๑๒ ปีใหม่. ก็สาราณียธรรม ก็เหมือนติดดยปริวาส เมื่อขาด ครั้งหนึ่ง ก็ต้องบำเพ็ญใหม่. ส่วนภิกษุใดเกิดความดีใจว่า เป็นลาภของเรา หนอ เราได้ดีแล้วหนอ ที่เราไม่ต้องบอกกล่าวถึงสิ่งที่อยู่ในบาตร เพื่อน สพรหมจารีก็พากันฉัน เป็นอันชื่อว่า สาราณียธรรมนั้นเต็มแล้ว. ก็ภิกษุผู้มี สาราณียธรรมเต็มอย่างนี้แล้ว ย่อมไม่มีความริษยา ไม่มีความตระหนี่. ภิกษุนั้นย่อมเป็นที่รักของคนทั้งหลาย และย่อมมีปัจจัยหาได้ง่าย. ของที่อยู่ใน บาตรที่เขาถวายแก่ภิกษุนั้น ย่อมไม่สิ้นไป. เธอยอมได้แต่ของที่เลิศในที่ ๆ เขาแจกของ. เมื่อประสบภัยหรือความหิว เหล่าเทวดาก็ช่วยชวนชวย. ใน ข้อนั้นมีเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์.

เรื่องสาราณียธรรมเต็ม

เขาเล่าว่า พระติสสเถระผู้อยู่ ณ เถณศิริ อาศัสมหาสิริคามอยู่. พระมหาเถระ ๕๐ รูป ไปยังนาทวิป ประสงค์จะไหว้พระเจดีย์ เที่ยวบิณฑ-

บาทในสิริคาม ไม่ได้อะไร ๆ เลย ก็พากันออกไป. ก็พระเถระเมื่อเข้าไป
พบพระเถระเหล่านั้นแล้วถามว่า ท่านได้อาหารแล้วหรือขอรับ. ตอบว่า พวก
เราจะจาริกกันไปแล้วละผู้มีอายุ. พระเถระรู้ว่า พระเถระเหล่านั้นไม่ได้อาหาร
จึงกล่าวว่า ท่านขอรับ โปรดรออยู่ที่นี้แหละ จนกว่าผมจะมา. ตอบว่า เรามีถึง
๕๐ รูปนะ ไม่ได้แม้เพียงน้ำขึ้นบาตร. พระเถระพูดว่า ท่านขอรับ ธรรมดาว่า
ภิกษุประจำถิ่น ย่อมเป็นผู้สามารถแม้เมื่อไม่ได้ก็รู้จักภิกษุผู้เป็นเพื่อนทาง
ภิกษาจาร. พระเถระทั้งหลายมาทันแล้ว. พระเถระก็เข้ามาบ้าน. มหาอุบาสิกา
ในบ้านใกล้ ๆ ก็จัดน้ำนมและอาหารคอยพระเถระพอพระเถระมาถึงประตูบ้าน
ก็ถวายเต็มบาตร. พระติสสเถระนั้นก็นำบิณฑบาตไปยังสำนักพระเถระทั้งหลาย
กล่าวกะพระสังฆเถระว่า โปรดรับเถิดขอรับ. พระเถระมองดูหน้าพระเถระอื่นๆ
ด้วยคิดว่า พวกเราถึงเท่านั้นไม่ได้อะไรเลย แต่พระเถระรูปนี้ไปเดี่ยวเดียวก็
กลับมา อะไรกันหนอ. พระติสสเถระรู้ด้วยอาการที่มองดูเท่านั้นกล่าวว่า ท่าน
ขอรับ พวกท่านอย่ารำคาญใจไปเลย โปรดรับบิณฑบาตที่ได้มาโดยสมมาเสมอ
เถิด แล้วก็ถวายอาหารจนพอแก่ความต้องการแก่พระเถระทุกรูปตั้งแต่ต้น แม้
ตนเองก็ฉันพอต้องการ. เมื่อนั้นเสร็จ พระเถระทั้งหลายก็ถามพระติสสเถระ
นั้นว่า ผู้มีอายุ บรรลุโลกุตตรธรรมเมื่อไร. พระติสสเถระ ตอบว่า โลกุตตร
ธรรมของผมไม่มีดอกขอรับ. ถามว่า ผู้มีอายุ โสท่านได้ฌานหรือ. ตอบว่า แม้
อย่างนี้ก็ไม่มี ขอรับ. ถามว่า ผู้มีอายุ น่าอัศจรรย์จริงหนอ. ตอบว่า ท่านขอรับ
ผมบำเพ็ญสาราณียธรรมนะ ตั้งแต่เวลาที่สาราณียธรรมของผมนั้นเต็มแล้ว
แม้ถ้ามีภิกษุแสนรูป ของที่อยู่ในบาตรก็ไม่หมดไป. พระเถระเหล่านั้นฟังแล้ว
ก็พากันกล่าวว่า สาธุ สาธุ ท่านสัตบุรุษ ชื่อนี้ของท่านเหมาะสมจริง. ในคำว่า
ปตฺตคฺคํ น จียติ ของที่อยู่ในบาตรไม่หมดไปนี้ มีเรื่องเท่านั้นก่อน

อนึ่ง พระเถระองค์นี้แหละ ไปยังสถานที่ให้ทาน ด้วยศิริภณท-
มหาบุชา ที่เจติยบรรพต ถามว่า ในทานนี้อะไรเป็นของเลิศ. ตอบว่า ผ้าสาฎก
๒ ผืนขอรับ. พระเถระพูดว่า ผ้าสาฎก ๒ ผืนเหล่านั้นจักต้องถึงเรา. อำมาตย์
ได้ฟังดังนั้นแล้วจึงกราบทูลแก่พระราชว่า ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งพูดอย่างนี้. พระ-
ราชาตรัสว่า ภิกษุหนุ่มมีจิตคิดอย่างนี้ แต่ผ้าสาฎกเนื้อละเอียดควรแก่
พระมหาเถระทั้งหลายจึงตั้งไว้ด้วยหมายจะถวายพระเถระทั้งหลาย. พระราชา
เมื่อจะถวายอันเมื่อภิกษุสงฆ์ขึ้นเรียงกัน ผ้าสาฎก ๒ ผืนที่วางไว้ใกล้ ๆ ก็ไม่
ขึ้นสู่พระหัตถ์ ขึ้นแต่ผ้าผืนอื่น ๆ แต่ในเวลาที่จะถวายภิกษุหนุ่ม ผ้าสาฎก ๒ ผืน
นั้นขึ้นสู่พระหัตถ์ของพระราช. ท้าวเชอทรงวางไว้ในมือของภิกษุหนุ่มนั้น
มองหน้าของอำมาตย์ให้ภิกษุหนุ่มนั่งถวายทาน ทรงละสงฆ์แล้วประทับนั่งใกล้
ภิกษุหนุ่ม ตรัสว่า ท่านเจ้าข้า ท่านบรรลุกรรมเมื่อไร. ภิกษุหนุ่มนั้นไม่ทูล
ถึงคุณที่ไม่มีอยู่แม้ทางอ้อม ทูลว่า ถวายพระพร โลกุตตรธรรมของอาตมภาพ
ไม่มีดอก. ตรัสว่า ท่านเจ้าข้า แต่ก่อนท่านได้พูดไว้มิใช่หรือ. ทูลว่า ถวายพระ-
พรจริง อาตมภาพบำเพ็ญสาราณียธรรม ตั้งแต่เวลาที่ธรรมนั้นของอาตมภาพ
เต็มแล้ว สิ่งของอันเลิศก็มาถึงในสถานที่แจก. พระราชาตรัสว่า สาธุ สาธุ
ท่านเจ้าข้า คุณข้อนี้ของพระคุณท่านเหมาะสมแล้วเสด็จกลับ. ในคำว่า ภาช-
นียฎฺฐาน อคฺคภณฺฑ ปาณาติ สิ่งของอันเลิศถึงในสถานที่แจกจ่ายนี้ มี
เรื่องดังกล่าวมานี้.

อนึ่ง ชาวภাত্রคาม ในพราหมณตีสถียนคร ไม่บอกกล่าวแก่พระ-
นาคเถรี พวกกันหนีไป. เวลาใกล้รุ่ง พระเถรีพูดกะเหล่าภิกษุณีสาวว่า หมู่บ้าน
ช่างเจียบเหลือเกินช่วยกันดูสิ. ภิกษุณีสาวเหล่านั้นไปตรวจดู ก็รู้ว่า ชาวบ้าน
พากันอพยพไปหมดแล้ว จึงมาบอกแก่พระเถรี. พระเถรีนั้นฟังแล้วก็กล่าว
ว่า พวกท่านอย่าคิดว่าชาวบ้านเหล่านั้นอพยพไปกันเลย จงทำความเพียรใน

การเล่าเรียนบาลีอรรถกถาและโยนิโสมนสิการของตนเท่านั้น เวลาภิกษาจารก็
ห่มผ้า รวมด้วยกัน ๑๒ รูปทั้งตนเอง แม้ยืนกันอยู่ที่โคนต้นไม้ ไทรใกล้ประตู
บ้าน เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้ ก็ถวายบิณฑบาตแก่ภิกษุณี ๑๒ รูป แล้วกล่าวว่า
พระแม่เจ้า อย่าไปที่อื่นเลยโปรดอยู่ที่นี้เป็นนิตย์เถิด. แต่พระเถรีมีน้องชาย
ชื่อพระนาคเถระ พระเถระคิดว่า มีภัยใหญ่เราไม่อาจอยู่ในที่นี่ได้ จักไปฝั่งโน้น
มีภิกษุ ๑๒ รูปทั้งตน ออกจากสถานที่อยู่ของตนมายังภคคามด้วยหมายใจจะ
พบพระเถรีแล้วจึงจักไป. พระเถรีทราบว่ เหล่าพระเถระมากันแล้ว จึงไป
สำนักของพระเถระเหล่านั้น ถามว่า อะไรกัน พระผู้เป็นเจ้า. พระเถระก็บอก
เรื่องนั้น. พระเถรีบอกว่า วันนี้พวกท่านจงอยู่ในวัดนี้เสียวันหนึ่ง พรุ่งนี้ ค่อย
ไป. พระเถระทั้งหลายก็พากันไปยังวัด. รุ่งขึ้นพระเถรีเที่ยวบิณฑบาตที่โคน
ไม้เข้าไปหาพระเถระพูดว่า ท่านฉันบิณฑบาตนี้เถิด. พระเถระกล่าวว่า จัก
ควรหรือพระเถรีแล้วก็ยืนนิ่ง. พระเถรีกล่าวว่า พ่อเอ๋ย บิณฑบาตนี้ ได้มา
ด้วยธรรมอย่างร้ายเกลียดโปรดฉันเถิด. พระเถระพูดว่า ควรหรือพระเถรี. พระ
เถรีจับบาตรได้ก็โยนไปในอากาศ. บาตรก็ตั้งอยู่ในอากาศ. พระเถระก็กล่าว
ว่า พระเถรี ภัตต์แม่ตั้งอยู่ที่ ๗ ชั่วโมงตาล ก็เป็นภัตต์สำหรับภิกษุณีนั่นเอง
แล้วกล่าวอีกว่า ชื่อว่าภัยไม่ใช่มีทุกเวลา เมื่อภัยสงบ เราก็ก้าวถึงอริยวงศ์
ถูกท่านตักเตือนด้วยจิตว่า ลูกก่อนท่านผู้ถือบิณฑบาตดิกรุดงค์ พวกท่านโปรด
ฉันอาหารของภิกษุณีเห็นปานนี้ อยู่เรื่อยไปเถิดดังนี้ ข้าพเจ้าไม่อาจช่วยได้
ท่านภิกษุณีทั้งหลาย พวกท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด แล้วออกเดินทาง. แม้
รุกขเทวดาก็คิดว่า ถ้าพระเถระฉันบิณฑบาตจากมือพระเถรี เราจักไม่นำพระ
เถระนั้นกลับ ถ้าพระเถระไม่ฉันก็จักนำกลับ ยืนเห็นพระเถระไปลงจากต้นไม้
พูดว่า โปรดให้บาตรเถิดเจ้าข้า แล้วรับบาตรนำพระเถระมาที่โคนไม้นั้นแล
บุอาสนะถวายบิณฑบาต ให้พระเถระผู้ฉันเสร็จแล้วปฎิญาณ บำรุงภิกษุณี

๑๒ รูป ภิกษุ ๑๒ รูป ๗ ปี ในข้อนี้ว่า เทวดา อุตฺตูกฺก อปฺพชฺชุตติ

เทวดาย่อมช่วยเหลือนี้มีเรื่องดังกล่าวมานี้. จริงอยู่ ในข้อนั้นพระเถรก็ได้เป็นผู้บำเพ็ญสาธารณิยธรรม.

ฟังทราบวินิจฉัยในคำว่า อขณฺุทานิ เป็นต้น ดังต่อไปนี้ ภิกษุใด มีสติขาบทขาดในเบื้องต้นหรือที่สูงสุดในกองอาบัติทั้ง ๗ ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่า เหมือนผ้าขาดที่ชาย. อนึ่ง ภิกษุใดมีสติขาบทขาดตรงกลางศีลของภิกษุนั้น ชื่อว่าทะลุ เหมือนผ้าทะลุกลางผืน. ส่วนภิกษุใดมีสติขาบทขาด ๒-๓ สติขาบทตามลำดับ ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่าต่าง เหมือนแม่โคสีดำสีแดงเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งโดยสีที่ต่างกัน อยู่ตรงหลังบ้าง ท้องบ้าง. ภิกษุใดมีสติขาบทขาดในระหว่าง ๆ ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่าพร้อย เหมือนแม่โคมีลายจุดต่าง ๆ ในระหว่าง ๆ. ส่วนภิกษุใดมีสติขาบทไม่ขาดเลย ศีลเหล่านั้นของภิกษุนั้นชื่อว่าไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย. ก็ศีลนั้น ๆ ชื่อว่าเป็นไท เพราะกระทำให้พ้นจากความเป็นทาสค้นหา กลับเป็นไท ชื่อว่าวิญญูชนสรเรณฺุแล้ว เพราะวิญญูชนมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงสรเรณฺุแล้ว ชื่อว่าอันกิเลสไม่ถูกต้องแล้วเพราะค้นหาและทักขุไม่ถูกต้องแล้ว และเพราะอันใคร ๆ ไม่อาจปรามาสว่า ท่านเคยต้องอาบัติข้อนี้. ท่านเรียกว่า เป็นไปเพื่อสมาธิ เพราะยังอุปจารสมาธิ หรือ อปปนาสมาธิให้เป็นไป. บทว่า สีสสามณฺุคตา วิหริสฺสูสนติ ได้แก่จักมีศีลเสมอกับภิกษุ ผู้อยู่ในทิสภาคนั้น ๆ อยู่. จริงอยู่ ศีลของพระโศดาบันเป็นต้น ย่อมเสมอกับศีลของพระโศดาบันเป็นต้นเหล่านี้ ผู้อยู่ในระหว่างสมุทรรกัฏฐิ ในเทวโลกกัฏฐิ. ความแตกต่างกันในศีลที่ประกอบด้วยมรรคผลไม่มี. ท่านหมายเอาข้อนี้ จึงกล่าวคำนี้.

บทว่า ยายํ ทิกฺขุจฺฉิ ได้แก่สัมมาทิกฺขุจฺฉิที่สัมปยุตด้วยมรรค. บทว่า อริยา ได้แก่ไม่มีโทษ บทว่า นิยุยาติ ได้แก่ นำทุกข์ออกไป. บทว่า

ตถุกระสูต ได้แก่ ผู้กระทำอย่างนั้น. บทว่า สพุททุกุขกุกุขยาย ได้แก่ เพื่อความสิ้นทุกข์ในวัฏฏะทั้งปวง. บทว่า ทิฏฐิจิสามณฺณคตา ความว่า จักเป็นผู้เข้าถึงความเป็นผู้มีทิฏฐิเสมอกันอยู่. บทว่า วุฑฺฒนิเยว ความว่า ภิกษุผู้อยู่อย่างนี้ พึงหวังความเจริญถ้ายเดียว ไม่เสื่อมเลย.

บทว่า เอตเทว พหุลํ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงโอวาทภิกษุทั้งหลายจึงทรงทำธรรมิกถาอย่างนี้แหละบ่อย ๆ เพราะใกล้ปรินิพพาน. บทว่า อิติ ลีลํ แปลว่า ศิลอย่างนี้ ศิลเท่านั้น. ในข้อนี้ พึงทราบว่าจะอุปาริสฺสุทฺธิศีล ชื่อว่าศีล. จิตเตกคคตา ชื่อว่าสมาธิ. วิปัสสนา ชื่อว่าปัญญา. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ลีลปริภาวโธ ดังนี้ ภิกษุทั้งหลายตั้งอยู่ในศิลอันใด ย่อมบังเกิดสมาธิที่สัมปยุตด้วยมรรค สมาธิที่สัมปยุตด้วยผลสมาธินั้น อันศิลนั้นอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก. ภิกษุทั้งหลายตั้งอยู่ในสมาธิใด ย่อมบังเกิดปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรค ปัญญาที่สัมปยุตด้วยผลปัญญานั้น อันสมาธินั้นอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก. ภิกษุทั้งหลายตั้งอยู่ในปัญญาอันใด ย่อมบังเกิดมรรคจิต. ผลจิต จิตนั้นอันปัญญานั้นอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายโดยชอบทีเดียว. บทว่า ยถาภิรนฺตํ ความว่า ชื่อว่า ความไม่ยินดียิ่ง ความหวาดสะดุ้งของพระพุทธรเจ้าเป็นต้น ไม่มี. แต่ท่านอธิบายว่า ตามความชอบใจ ตามอัธยาศัย. บทว่า อายาม แปลว่า มาไปกันเถิด ปาฐะว่า อายาม ก็มี. อธิบายว่า ไปกันเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพระอานนทฺ์ผู้ติดตามไปใกล้ ๆ ว่า อานนทฺ์. ฝ่ายพระเถระบอกภิกษุทั้งหลายว่า ผู้มีอายุ จงเตรียมถือนาคร จีวร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประสงค์จะเสด็จไปที่โน้น. เรื่องการเสด็จมาอัมพลฏฐิกาวน ง่ายทั้งนั้น. คำว่า อโห อายสุมา สาริปุคฺโต ครั้งนั้นแล ท่านพระสาริปุตร ดังนี้เป็นต้น ท่านกล่าวไว้พิสดารแล้วในสัมปสาทนียสูตร.

บทว่า ปาฐลิกาม อวสถาคาริ ได้แก่ เรือนพักสำหรับคนจรมา.

เขาว่าในปาฐลิกาม สหายของพระราชาสองพระองค์มักันเป็นนิจ พากรอบครัว ออกจากบ้านมาพักกันเดือนหนึ่งบ้าง ครึ่งเดือนบ้าง. มนุษย์เหล่านั้นถูกรบกวน เสมอ คิดกันว่า ในเวลาที่คนเหล่านั้นมาก็มีที่อยู่ ดังนี้แล้วจึงสร้างศาลาใหญ่ กลางพระนคร สร้างที่เก็บสิ่งของไว้ส่วนหนึ่ง สร้างที่อยู่อาศัยไว้ส่วนหนึ่งของ ศาลานั้น. ผู้คนเหล่านั้นได้ทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแล้ว ก็มองเห็น ประโยชน์อย่างนี้ว่า แม้พวกเราที่พึงไปนำพระผู้มีพระภาคเจ้ามา พระองค์เสด็จ มาถึงสถานที่อยู่ของเราด้วยพระองค์เองแล้ว วันนี้พวกเราจักอาราธนา พระผู้มีพระภาคเจ้าให้ตรัสมงคลในที่พัก เพราะฉะนั้นจึงกล่าวกันอย่างนี้.

บทว่า เยนวสถาคาริ ความว่า ได้ยินว่า ผู้คนเหล่านั้น ไม่รู้พระทัยของ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีพระอหยาศัยชอบป่า ยินดีป่า จะทรงประสงค์หรือไม่ประสงค์ประทับอยู่ในบ้าน จึงไม่จัดแจงเรือนพัก พากันมาคิดกันว่า บัดนี้พวกเรารู้พระทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จักพากันไปจัดแจงเสียก่อนดังนั้น จึงพากันไปยังเรือนพัก. บทว่า สพุทสนุริติ แปลว่า ปลูกเอาไม้ทุกสิ่งทุกอย่าง.

บทว่า ทุสสิโล ได้แก่ผู้ไม่มีศีล. บทว่า สิลวิปนุโน ได้แก่มีศีล

วิบัติ มีสังวรสลาย. บทว่า ปมาทาธิกรณิ ได้แก่เพราะความประมาทเป็นเหตุ. ก็พระสูตรนี้ ใช้สำหรับคฤหัสถ์ แม้บรรพชิตก็ใช้ได้. จริงอยู่ คฤหัสถ์เลี้ยงชีพ ด้วยการหมั่นศึกษาศิลปะไม่ว่าจะเป็นกสิกรรมวณิชยกรรมพลึงผลออกไปด้วยการทำ ปาณาติบาตเป็นต้น ก็ไม่สามารถจะทำศิลปะนั้น ๆ ให้สำเร็จตามกาล เมื่อเป็น เช่นนั้น รากฐานของเขาก็พินาศ. แต่ในเวลาคับแค้น กระทำปาณาติบาต และอทินนาทาน ย่อมเสื่อมโทคะอย่างใหญ่เพราะอำนาจโทษ. ฝ่ายบรรพชิต ทุศีล ย่อมถึงความเสื่อมจากศีล จากพุทธวจนะ จากฌาน และจากอริยทรัพย์

๗ เพราะความประมาทเป็นเหตุ. สำหรับคฤหัสถ์นั้น เกียรติศัพท์อันชั่ว ย่อม
อื้อฉาวไปในท่ามกลางบริษัท ว่าคนโน้นเกิดในตระกูลโน้น ทูศีล มีบาป
กรรม สละทั้งโลกนี้โลกหน้า ไม่ถวายทานแม้เพียงสลาภกัต. หรือสำหรับ
บรรพชิต เกียรติศัพท์อันชั่วก็ฟุ้งไปอย่างนี้ว่า ภิกษุชื่อโน้น ไม่สามารถรักษา
ศีลได้ ไม่สามารถจะเรียนพระพุทธพจน์ได้เลี้ยงชีพด้วยอนุสนกรรม มีเวช-
กรรมเป็นต้น ประกอบด้วยอการวะ ๖. บทว่า **อวิสารโท** ความว่า คฤหัสถ์
มีความกลัวว่า ก่อนอื่น คนบางพวกจักรู้เรื่องกรรมของเรา ดังนั้นก็จักข่มเรา
หรือแสดงตัวต่อราชสกุล ในที่ประชุมคนจำนวนมากแน่แท้ จึงเข้าไปหา
ประหม่า คอดก หน้าคว่า นั่งเอาหัวแม่มือไถพื้น ถึงเป็นคนกล้า ก็ไม่อาจ
พูดจาได้. ฝ่ายบรรพชิตมีความกลัวว่าภิกษุเป็นอันมากประชุมกัน บางรูป
จักรู้กรรมของเราแน่ ดังนั้น จักงดูโอบสถบ้าง ปวารณาบ้างแก่เรา จักคร่า
เราให้เคลื่อนจากเพศสมณะจึงเข้าไปหา ถึงเป็นคนกล้าก็ไม่อาจพูดจาได้. ส่วน
ภิกษุบางรูป แม้ทูลก็เที่ยวไปประคองผู้ไม่ทูลดี แม้ภิกษุนั้น ก็ยอมเป็นผู้
เก้อเงินโดยอหยาศัยทีเดียว. บทว่า **สมมุโพหุ** **กาลัง** **กโรติ** ความว่า ก็เมื่อ
ภิกษุผู้ทูลนั้น นอนบนเตียงเป็นที่ตาย สถานที่ที่ยึดถือพระพฤติในกรรมคือ
ทูลดี ย่อมมาปรากฏ. ภิกษุทูลนั้น ลืมตาก็เห็นโลกนี้ หลับตาก็เห็นปรโลก
อบาย ๔ ก็ปรากฏ แก่ภิกษุทูลนั้น. ภิกษุทูลนั้นก็ประหนึ่งถูกหอก
๑๐๐ เล่ม แทงที่ศีรษะ เธอจะร้องว่า ห้ามที ห้ามที มรณะไป. ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **สมมุโพหุ** **กาลัง** **กโรติ** หลงตาย ดังนี้. บทที่ ๕
ก็ง่ายเหมือนกัน. เรื่องอนิสงส์ ก็พึงทราบโดยปริยายตรงกันข้ามกับที่กล่าว
ไว้แล้ว.

บทว่า **พหุเทว** **รตุตี** **ธมฺมียา** **กถาย** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงให้อัมเิบแล้ว ให้เห็นแจ้งแล้ว ให้สมาทานแล้ว ให้อาจหาญแล้ว ให้

เข้าถึงความสิ้นและความเสื่อมแล้ว ตลอดราตรีเป็นอันมาก แล้วทรงส่งไปด้วย
กรรมกถาที่พ้นจากบาปอย่างอื่น และด้วยกถาอนุโมทนา การถวายเรือนพัก
ประหนึ่ง ทรงพาข้ามอากาศงกคา ประหนึ่ง ทรงค้ำฝักรวงใหญ่ ขนาด
โยชน์หนึ่งแล้ว ให้มหาชนค้ำน้ำฝักรวงนั้น. บทว่า อภิกกนฺตา ได้แก่ล่วงไป
แล้ว ลื่นไปแล้ว. บทว่า สุลฺลาคารี ความว่า ขึ้นชื่อว่า เรือนว่าง ที่แยก
เป็นส่วนหนึ่งต่างหากไม่มี. แต่ในที่นั้นนั่นแหละ เหล่าชาวบ้านปาฏลิกาม
ล้อมไว้ด้วยกำแพงคือม่านไว้ข้างหนึ่ง แล้วจัดเตียงไว้ด้วยประสงคฺว่า พระ-
ศาสดาจักทรงพักผ่อนในที่นี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสำเร็จสีหไสยา บน
เตียงนั้นด้วยมีพระพุทธรูปประสงคฺว่า เรือนพักนี้ ตถาคต ใช้สอยแล้วด้วยอิริยาบ-
ธแม้ทั้ง ๔ กุศลนั้น จักมีผลมากแก่ชาวปาฏลิกามเหล่านั้น ดังนี้. ท่านหมายเอา
เรือนพักนั้น จึงกล่าวว่ สุลฺลาคารี ปาวิสิ. เสด็จเข้าไปสู่เรือนว่างดังนี้.

บทว่า สุนิธฺวสุสการา ได้แก่พราหมณ์ ๒ คน คือ สุนิธะคนหนึ่ง
วัสสการะคนหนึ่ง. บทว่า มหามตฺตา ได้แก่แม่หมัดตะ คือมหาอำมาตย์
ของพระเจ้ากรุงมคธ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่ามหาอำมาตย์แคว้นมคธ ก็เพราะ
มหาอำมาตย์ในแคว้นมคธ ประกอบด้วยมาตรคืออิสรียะชยัิงใหญ่. บทว่า
ปาฏลิกาม นครี ได้แก่สร้างปาฏลิกามทำให้เป็นบาตร. บทว่า วชฺชินิ
ปฎิพาหยา ได้แก่ เพื่อตัดทางขยายตัวของราชวงศ์แคว้นวัชชี.

บทว่า สหฺสุเสว ได้แก่แต่ละพวกนับเป็นพัน ๆ. บทว่า วตฺถุณิ
ได้แก่ที่ปลูกเรือน. บทว่า จิตฺตานิ นมนฺติ นิเวสนาหิ มาเปตฺติ ความว่า
จิตของมหาอำมาตย์ผู้ทำนายวิชาดูพื้นที่น้อมไปเพื่อสร้างคฤหาสน์สำหรับพระ-
ราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชธา. เล่ากันว่า มหาอำมาตย์เหล่านั้นใช้อานุภาพ
แห่งศิลปะของตนมองเห็นภายใต้แผ่นดินประมาณ ๖๐ สอก ว่าที่นี้จักยึดไว้ ที่นี้
จักยั้ง ที่นี้จักตึง มีหินหรือตอ. เวลานั้น อำมาตย์เหล่านั้นร้ายศิลปะ

สร้างขึ้นได้เหมือนปรักษากับเทวดาทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง เทวดาสงอยู่ในร่างของอำมาตย์เหล่านั้น น้อมจิตไปเพื่อสร้างคฤหาสน์ในที่นั้น ๆ พอเขาตอกหลักลงใน ๔ มุม เทวดาเหล่านั้นจึงเข้าสิงพื้นที่. เทวดาผู้มีศรัทธา ทำอย่างนั้นแก่ตระกูลผู้มีศรัทธา เทวดาผู้ไม่มีศรัทธาก็ทำอย่างนั้นแก่ตระกูลผู้ไม่มีศรัทธา. เพราะเหตุไร. เพราะผู้มีศรัทธามีความคิดอย่างนี้ว่า คนทั้งหลายในโลกนี้ ครั้นสร้างบ้านเรือนแล้ว ชั้นแรกนิมนต์ภิกษุสงฆ์ให้นั่ง ให้กล่าวแต่มงคลเมื่อเป็นเช่นนี้. พวกเราก็จักได้เห็นผู้มีศีล ฟังธรรมกถา การแก้ปัญหาและอนุโมทนา ผู้คนให้ทานแล้วจักให้ส่วนบุญแก่เรา.

บทว่า ดาวตีสเหติ ความว่า เสียงขจรไปว่า พวกมนุษย์ในตระกูลโน้น อาศัยมนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตผู้หนึ่งในตระกูลหนึ่ง ย่อมเป็นบัณฑิต หรือภิกษุในวิหารโน้น อาศัยภิกษุผู้เป็นพหูสูตรรูปหนึ่งในวิหารหนึ่ง ย่อมเป็นพหูสูตรรูปหนึ่งในวิหารหนึ่ง ย่อมเป็นพหูสูตรฉันใด. เสียงขจรไปว่า เทวดาชั้นดาวดึงส์ อาศัยท้าวสักกเทวราช และวิษณุกรรมเทพบุตรย่อมเป็นบัณฑิตฉันนั้นเหมือนกัน. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดาวตีสเหติ. อธิบายว่า ย่อมสร้างเหมือนปรักษากับเทวดาชั้นดาวดึงส์. บทว่า ยาวตา อริยํ อายตน์ ความว่า ชื่อว่าที่เป็นที่ประชุมของมนุษย์ เผ่าอริยกะมีประมาณเท่าใด. บทว่า ยาวตา วณิปุโธ ความว่า ชื่อว่าสถานที่เป็นที่ซื้อขายโดยกองสิ่งของที่พวกพ่อค้านำมา หรือสถานที่เป็นที่อยู่ของพวกพ่อค้าทั้งหลายมีประมาณเท่าใด. บทว่า อิํ อคฺคณฺครํ ความว่า อัครนครนี้จักเป็นเมืองเจริญ เป็นเมืองใหญ่ สำหรับพวกอริยกะและพวกพ่อค้านั้น ๆ. บทว่า ปุณฺณเกทํ ได้แก่ ที่แก้ห่อสินค้า. ท่านอธิบายว่า เป็นที่ปล่อยสินค้าของเจ้าของสินค้าต่าง ๆ. อธิบายว่า ก็ชนทั้งหลายแม้ไม่ได้สิ่งของในสกลชมพูทวีป ก็จักได้ในที่นี้แหละ แม้ผู้ไม่ไปค้าขายในที่อื่น ก็จักไปในที่นี้ เพราะฉะนั้น พวก

เขาจักแก้ห่อสินค้านี่เท่านั้น. ท่านแสดงว่า จริงอยู่ทุก ๆ วัน มูลค่าจักเกิดขึ้น ห้าแสน อย่างนี้คือ ที่ประตูประนครทั้งสี่ด้านสี่แสน ที่ท่ามกลางพระนครหนึ่งแสน.

วา ศัพท์ในบทว่า อคฺคิโต วา มีอรรถเท่ากับ จ ความว่า จักพินาศด้วยไฟ ด้วยน้ำ หรือด้วยการแตกกันเป็น ๒ ฝ่าย อธิบายว่า ส่วนหนึ่งพินาศด้วยไฟ ไม่สามารถจะดับได้ ส่วนหนึ่งแม่น้ำคงคาพัดไป ส่วนหนึ่งจักพินาศไป โดยความแตกแห่งกันและกันของพวกมนุษย์ ผู้แตกกัน ด้วยอำนาจ พิศุณวจาที่กล่าววว่า คนนี้ไม่พุดกะคนโน้น คนโน้นไม่พุดกะคนนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสดังนี้แล้ว เวลาใกล้รุ่งเสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำคงคา ทรงชำระพระพักตร์แล้ว ประทับนั่งรอเวลาภิกขาจารอยู่. ฝ่ายมหาอำมาตย์ มคธชื่อสุนิชระและวัสสการะคิดว่า พระราชาของพวกเราเป็นอุปัฏฐากของพระสมณโคดม พระองค์จักตรัสถามพวกเราว่า ได้ยินว่า พระศาสดาได้เสด็จไปปาฏลิกาม พวกท่านได้เข้าเฝ้าพระองค์หรือเปล่า เมื่อกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าเฝ้าจึงตรัสถามอีกว่า พวกท่านได้นิมนต์หรือเปล่า เมื่อกราบทูลว่า ไม่ได้นิมนต์ จักยกโทษนิคคะพวกเรา อนึ่งเล่าพวกเราก็จะสร้างพระนครในที่ที่ยังไม่ได้สร้างก็ในที่ที่พระสมณโคดมเสด็จไปแล้ว ๆ พวกสัตว์กาลกิณีจักถอยกลับไป จึงคิดว่าพวกเราจักให้พระองค์ตรัสสิ่งที่เป็นมงคลแก่พระนครดังนี้แล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลอาราธนา เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อลฺโฆ สุนิชฺชวสุสการา เป็นต้น. บทว่า ปุพฺพพฺนุหสมยฺ แผลว่า ในเวลาเช้า.

บทว่า นิวาเสตุว แผลว่า ทรงอันตรวาสกคาดประคดตามธรรมเนียมเข้าบ้าน. บทว่า ปตฺตจิวรมาทาย แผลว่า ทรงถือบาตรและจีวรแนบพระองค์.

บทว่า สีลวนฺเตตฺถ ตตฺถ เป็น สีลวนฺเต เอตฺถ. บทว่า สยฺญเต ได้แก่ ผู้สรวมด้วยกายวาจาใจ. บทว่า ตาธํ ทกฺขิณฺมาทิสฺเส ความว่า พึง

อุทิสปัจฉยสีที่ถวายสงฆ์คือพึงให้ส่วนบุญแก่เทวดาประจำเรือนเหล่านั้น. บทว่า **ปฐिता ปุชยนุติ** ความว่า เทวดาย่อมอารักขาด้วยดี ด้วยสั่งว่าผู้คนเหล่านี้ แม้ไม่ใช่ญาติของเรา ก็ยังให้ส่วนบุญแก่พวกเราถึงอย่างนี้ เพราะฉะนั้น พวกท่านจงจัดการอารักขาด้วยดี. บทว่า **มานิตา มานยนุติ** ความว่า เทวดาทั้งหลายที่เหล่าผู้คนนับถือด้วยการทำพิธีกรรมตามกาลสมควร จึงนับถือ คือ กำจัดอันตรายที่เกิดขึ้น ด้วยเห็นว่าผู้คนเหล่านี้ แม้ไม่ใช่ญาติของพวกเราก็ก็นำพิธีกรรมแก่พวกเราในช่วงสี่เดือนหกเดือน. บทว่า **ตโต น ได้แก่** แต่นั้น เทวดาก็ย่อมอนุเคราะห์คนผู้บังเกิดนั้น. บทว่า **โอรส ได้แก่** วางไว้ที่อกให้ เจริญเติบโต. อธิบายว่า ย่อมอนุเคราะห์เหมือนมารดาอนุเคราะห์บุตรผู้เกิดแต่อก พยายามกำจัดอันตรายที่เกิดขึ้นฉะนั้น. บทว่า **ภนุรานิ ปสฺสตี** แปลว่า เห็นสิ่งที่ดี.

บทว่า **อูลุมฺปิ** ได้แก่พาหนะที่เขาตอกลิ้มสร้างไว้เพื่อไปฝั่งโน้น (แพ).

บทว่า **กุลฺลํ** ได้แก่พาหนะที่เขาใช้ถ้าวัวเป็นต้นมัดไว้ (ทูน).

คำว่า **อณฺณวํ** ในคาถาว่า **เย ตรนุติ อณฺณวํ** นี้ เป็นชื่อแห่งสถานที่น้ำลึกและกว้างโดยกำหนดอย่างต่ำที่สุดประมาณโยชน์หนึ่ง. ในบทว่า **สรํ** นี้ ท่านประสงค์เอาแม่น้ำ. มีคำอธิบายว่า ผู้ที่ข้ามสระคือค้นหาที่ทั้งลึกทั้งกว้าง สร้างสะพานกล่าวคืออริยมรรค ละเปลือกคมคือที่ลุ่มเต็มด้วยน้ำแต่ต้องไม่ได้ข้ามไป ส่วนคนผู้นี้แม้ต้องการจะข้ามแม่น้ำแม่น้ำคหน้อยนี้ ก็ต้องผูกแพ ส่วนผู้มีปัญญา คือพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าไม่ต้องใช้แพก็ข้ามได้.

จบกภาพรรณนาปฐมภาณวาร

บทว่า **โกฏฺฐิกาโม** ได้แก่บ้านที่สร้างไว้ทำยปราสาทของพระเจ้ามหาปนาทะ. บทว่า **อริยสจฺจานํ** ได้แก่ สัจจะที่กระทำให้เป็นพระอริยะ. บทว่า

อนนุโพธา ได้แก่เพราะไม่ตรัสรู้ คือ ไม่รู้. บทว่า อปฺปฏิเวธา แปลว่า เพราะไม่แทงตลอด. บทว่า สนฺชวริตฺ ได้แก่เล่นไปโดยไปจากภพสู่ภพ. บทว่า สฺสริตฺ ได้แก่ท่องเที่ยวไปโดยไป ๆ มา ๆ รำไป. บทว่า มมฺ เจว-
ตฺตุมฺหากถฺย แปลว่า อันเราและพวกท่าน. อีกนัยหนึ่ง พึงทราบความในข้อนี้
อย่างนี้ว่า บทว่า สนฺชวริตฺ สฺสริตฺ แปลว่า ความเล่นไป ท่องเที่ยวไป.
ได้มีแล้ว ทั้งแก่เราและพวกท่าน.

บทว่า สฺสริตฺพุพฺ แปลว่า ท่องเที่ยวไป. บทว่า ภวเนตฺตติ สมฺมุตฺตา
ได้แก่ เชือกคือตัณหาอันสามารถนำสัตว์จากภพไปสู่ภพ อันเราและพวกท่าน
กำจัดแล้ว ตัดแล้ว ทำให้ไม่เป็นไปแล้วด้วยดี.

บทว่า นาทิกา ได้แก่บ้านสองตำบล ของบุตรของอาและลุงทั้งสอง
อาศัยสระเดียวกัน. บทว่า นาทิกเ ได้แก่หมู่บ้านญาติตำบลหนึ่ง. บทว่า
กิลฺยชกาตฺสเถ ได้แก่ ที่พักก่อด้วยอิฐ. บทว่า โอรฺมภาคิยานํ ได้แก่ ส่วนเบื้อง
ต่ำ อธิบายว่า ทำให้ถือปฏิสนธิในกามภพเท่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง โอรฺมภาคิย
สังโยชนํ ที่พึงละด้วยมรรคทั้งสามที่ได้ชื่อว่า โอรฺ. ในสังโยชนํเหล่านั้น
สังโยชนํสองนี้ คือ กามฉันทะ พยาบาท ที่ข่มไม่ได้ด้วยสมาบัติ หรือตัดไม่ได้
ด้วยมรรค ไม่ให้ไปสู่รูปภพและอรฺูปภพเบื้องสูง. สังโยชนํสามมี สักกายทิฏฺฐิ
เป็นต้น นำสัตว์ แม้ที่บังเกิดในภพนั้น ให้มาบังเกิดในภพนี้อีก เพราะฉะนั้น
สังโยชนํหมดทั้งสาม จึงชื่อว่าโอรฺมภาคิยสังโยชนํ. บทว่า อนาวตฺตติชฺมฺมา
ได้แก่ มีการไม่กลับมาโดยปฏิสนธิเป็นสภาวะ. ในคำว่า ราคะโทสะโมหานํ
ตฺนุตฺตนา นี้ พึงทราบความที่ ราคะโทสะโมหะเบาบางลง โดยอาการทั้งสอง
อย่าง คือด้วยการเกิดขึ้นในบางครั้งบางคราวและมีปริยฐานกิเลสน้อย. กิเลส
มีราคะเป็นต้น ย่อมไม่เกิดขึ้นเนื่อง ๆ แก่พระสกทาคามี เหมือนปฺลฺลฺชน แต่
เกิดในบางครั้งบางคราว แต่เมื่อเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นมากมาย เหมือนปฺลฺลฺชน เกิดขึ้น

บาง ๆ เหมือนภาชนะใส่ปลา แต่พระมหาสิวเถระผู้รจนาคัมภีร์ทีฆนิกายกล่าวว่า เพราะพระสกทาคามียังมีบุตรธิดา และยังมีคนสนิท ฉะนั้นจึงยังมีกิเลสหนา แต่คำนี้ท่านกล่าวถึงกิเลสในภพเบาบาง. คำนั้น ในอรรถกถาท่านคัดค้านไว้ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า พระโศดาบันเว้นภพเจ็ดเสีย กิเลสที่เบาบางในภพที่แปดไม่มี สำหรับพระสกทาคามี เว้นภพสองเสีย ไม่มีกิเลสเบาบางในภพทั้งห้า สำหรับพระอนาคามีเว้นรูปภพอรูปรูปภพ ไม่มีกิเลสเบาบางในกามภพ พระจिณาสพไม่มีกิเลสเบาบางในภพไหน ๆ เลย. คำว่า **อิม โลก** นี้ ท่านหมายเอากามาวจรโลก. ก็ในข้อนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ ก็ถ้าพระอริยบุคคลผู้บรรลุสกทาคามีผลในมนุษย์โลก แล้วบังเกิดในเทวโลกย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัต ข้อนี้คืออย่างนี้ แต่เมื่อสามารถกลับมาสู่มนุษย์โลกแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัต ฝ่ายพระอริยบุคคลผู้บรรลุสกทาคามีผลในเทวโลก ถ้ามาเกิดในมนุษย์โลกย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัตได้ ข้อนี้คืออย่างนี้ แต่เมื่อสามารถไปสู่เทวโลก ย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัตเป็นแน่. ความตกไปโดยไม่เหลือ ชื่อว่า **วินิบัติ** ในคำว่า **อวินิปัทธมโ** นี้ อธิบายว่า ความตกไปโดยไม่เหลือของพระโศดาบันนั้นเป็นธรรมหามีได้ เหตุนั้น พระโศดาบันนั้น ชื่อว่า มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา คือมีอันไม่ตกไปโดยไม่เหลือในอบายสี่เป็นสภาวะ. บทว่า **นียโต** ได้แก่ แน่นนอน โดยกำหนดแห่งธรรม. บทว่า **สหมโพธิปรายโน** ความว่า สัมโพธิกล่าวคือ มรรคสามในเบื้องบน เป็นที่ไป เป็นที่ดำเนิน เป็นที่พึ่งอาศัยของบุคคลนั้น คือ อันบุคคลนั้นพึงบรรลุแน่แท้เป็นเบื้องหน้า เหตุนั้นบุคคลนั้นชื่อว่า มีสัมโพธิเป็นที่ไปในเบื้องหน้า. ด้วยบทว่า **วิเสทเวเส** ทรงแสดงว่า คุณก่อนอนนท นั้นเป็นความลำบากกายของตถาคต ผู้ตรวจดูญาณคติญาณอุปบัติ ญาณอภิสัมปรายะ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ. แต่ความลำบากจิตไม่มีแก่พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย.

บทว่า **ธมฺมาทาสี** ได้แก่แฉวัน คือธรรม. บทว่า **เยน** ได้แก่ผู้ประกอบด้วยแฉวันธรรมอื่นใด. บทว่า **จีณาปายทุกฺคตวินิปาโต** นี้ ท่านกล่าวโดยไวพจน์ของนรกเป็นต้นเท่านั้น. จริงอยู่ นรกเป็นต้น ชื่อว่าอบาย เพราะปราศจากอโยะ คือความเจริญ ชื่อว่า ทุกฺคิ เพราะเป็นที่ดำเนินไป เป็นที่พึงอาศัยแห่งทุกฺคฺ ชื่อว่า วินิปาต เพราะเป็นที่ตกไปโดยไม่เหลือของเหล่าชนผู้ทำชั่ว. บทว่า **อเวจฺจอุปฺสาเทน** ได้แก่ ด้วยความเสื่อมใสอันไม่หวั่นไม่ไหว เพราะรู้ถึงพระพุทฺธคุณตามเป็นจริงนั้นแล. แม้ในสองบทข้างต้นก็เช่นนี้เหมือนกัน. ส่วนความพิสดารของคำว่า **อิตฺปิ โส ภควา** เป็นต้น กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค. บทว่า **อริยกนฺเตหิ** ได้แก่เป็นที่ใคร่ เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ ของพระอริยะทั้งหลาย. ศีลห้า ชื่อว่า เป็นที่ใคร่ ของพระอริยะทั้งหลาย เพราะท่านไม่ละแม้ในภพอื่น. ท่านหมายถึงศีลห้านี้จึงกล่าวคำนี้ไว้. แต่ในที่นี้ได้แก่สังวรทั้งหมด. คำว่า **โสตาปนฺโนหฺมสุตฺติ** นี้ เป็นหัวข้อเทศนาเท่านั้น. แต่แม้พระสกทาคามีเป็นต้น ย่อมพยากรณ์โดยนัยมีอาทิว่า **สกทาคามีหฺมสุตฺติ** เราเป็นสกทาคามีดังนี้แล. การพยากรณ์แห่งพระอริยสาวกทั้งปวงในฐานะที่ควรโดยไม่ผิดลิกขาบท (วินัย) เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตแล้วแล.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **เวสาลีย วิหฺรติ** นี้ ดังต่อไปนี้. พึงทราบความที่เมืองเวสาลีเป็นนครสมบุรณ์. โดยนัยที่กล่าวแล้วชั้นรวินัยว่า **เตน โข ปน สมเยน เวสาลี อิทฺธาเจว โหติ ผีตา จ** ดังนี้. บทว่า **อมฺพปาลีวเน** ได้แก่ ในป่ามะม่วงอันเป็นสวนของนางอัมพปาลีคณิกา. บทว่า **สโต ภิกฺขเว** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มสติปัญฺฐานเทศนาในที่นี้โดยพิเศษเพื่อให้สติปรากฏในการทรงทอดกัศนาอัมพปาลีวัน. ในบทเหล่านั้น ชื่อว่า **สโต** เพราะระลึกได้ ชื่อว่า **สมฺปชาโน** เพราะรู้ตัว อธิบายว่า

พึงเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะอยู่. ข้าพเจ้าจักกล่าวคำที่ควรกล่าวในคำ เป็นต้นว่า กายะ กายานุปลุติ ไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร.

คำว่า นีลา เป็นต้นนี้ กล่าวรวมสี่ทั้งหมด. ส่วนคำว่า นิลวณฺณา เป็นต้น เป็นการแสดงจำแนกสีนั่นนั่นแหละ. ก็ในคำนั้น ท่านกล่าวคำนี้ไว้ เพราะสีเหล่านั้น มิใช่สีเขียวปกติ หากผสมด้วยสีเขียว. บทว่า นิลวตฺถา ความว่า ผ้าธรรมดาผ้าเปลือกไม้และผ้าไหม เป็นต้น ชื่อว่าเขียวสำหรับผ้า เหล่านั้น. บทว่า นีลาจฺจรา ได้แก่ประดับด้วยมณีเขียว ดอกไม้เขียว. แม้รชของเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ก็ขจิตด้วยมณีเขียว ขลิบด้วยผ้าเขียว มีรงเขียว ประกอบด้วยทหารสวมเกราะเขียว อารมณ์เขียวเทียมด้วยม้าเขียว แม้ค้ำมเส้ ก็เขียวเหมือนกันแล. เนื้อความในทุกบทก็พึงทราบโดยนัยนี้.

บทว่า ปฏิวฏฺฐติ แปลว่า ตี. คำว่า เข ในคำว่า ก็ เข อมฺพปาลี เป็นคำร้องเรียก. ท่านอธิบายว่า แม่อมฺพปาลี เหตุไรจะ? ปาฐะว่า กิณฺจิกิมี. ในคำนี้ ความก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า สาหาริ ได้แก่พร้อมด้วยชนบท. บทว่า องฺคุลี โผฏฺฐุ ได้แก่ ต้นนิ้วมือ. บทว่า อมฺพกาย ได้แก่ มายาหญิง. คำว่า เยถึ เป็นฉฐฐวิภคฺติ ลงในอรรถตติยาวิภคฺติ. ท่านอธิบายว่า อันภิกษุเหล่าใดไม่เห็นแล้ว. บทว่า โอลฺลเกถ ได้แก่จงดูเสีย. บทว่า อวฺลเกถ ได้แก่จงดูบ่อย ๆ. บทว่า อูปฺสฺหเรถ ได้แก่น้อมเข้ามา. อธิบายว่า พวกเธองน้อมนำมาเปรียบเทียบกับบริษัทของเจ้าลิจฉวีนี้ เช่นกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ด้วยจิตของพวกเธอ จงดูเทียบกับเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ว่า แม่เจ้าลิจฉวีเหล่านี้ก็เหมือนเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ที่สะสวยน่าเลื่อมใส มีวรรณะต่างๆ กัน มีวรรณะเขียว เป็นต้น ฉะนั้น. ถามว่า ก็เหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงห้ามอายตนะภายในมีจักขุ เป็นต้นยึดถือนิมิตในอายตนะภายนอกมีรูป เป็นต้น ด้วยสูตรหลายร้อยสูตร ในสูตรนี้กลับทรงประกอบภิกษุไว้ในการยึดถือนิมิต ด้วยอุตสาหะอย่างใหญ่. ตอบว่า เพราะทรงมุ่งประโยชน์เกื้อกูล.

ดังได้ยินมา ภิภุขบางพวกในเมืองเวสาลีนั้น ย่อหย่อนความเพียร. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงใช้สมบัติของเทวดาชั้นดาวดึงส์ปลอบประโลมจึงตรัสเพื่อให้ภิภุขเหล่านั้นเกิดอุตสาหะในสมณธรรมว่า เมื่อภิภุขกระทำสมณธรรมด้วยความไม่ประมาท ก็ได้อิสริยสมบัติเห็นปานนี้ง่าย. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ เพื่อความแจ่มแจ้งแห่งอนิจจลักษณะก็ได้. ความจริงอีกไม่นานเลยเจ้าลิจฉวีเหล่านี้แม้ทั้งหมด ก็จักถึงความพินาศ ด้วยอำนาจของพระเจ้าอชาตศัตรู. ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อความแจ่มแจ้งแห่งอนิจจลักษณะด้วยพระพุทธรูปประสงคฺว่า เหล่าภิภุขที่ยืนคูสิริราชสมบัติของเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น จักเจริญอนิจจลักษณะว่า ความพินาศแห่งสิริสมบัติเห็นปานนั้นจักปรากฏ แล้วจักบรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา. ในบทว่า อธิวาเสตุ ตามว่า เหตุไรพวกเจ้าลิจฉวี ทั้งที่รู้ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้ารับนิมนต์นางอัมพปาลีไว้แล้ว จึงนิมนต์เล่า. แก้วว่าเพราะไม่ทรงเชื่อ และเพราะเป็นธรรมเนียม. ก็พวกเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นคิดว่า หลิงนักเลงนั้นไม่นิมนต์ พูคว่านิมนต์. ก็เชื่อว่าการไปนิมนต์ในเวลาไปฟังธรรมเป็นธรรมเนียมของมนุษย์นั่นเอง.

บทว่า เวพุลคามโก ได้แก่ บ้านปาฏลิกามโกลกรุงเวสาลี. มิตร ก็คือมิตรในคำว่า ยถามิตฺตํ เป็นต้น. บทว่า สมภุตตา มิตรที่เพียงพบเห็นกันในที่นั้น ๆ ชื่อว่า มิตรที่เคยเห็นกันมิใช่มิตรมั่นคง. บทว่า สนฺทิกฺขุรา ได้แก่มิตรที่คบกันมาด้วยดีเป็นมิตรมั่นคง. อธิบายว่าพวกเธอจงเข้าไปจำพรรษาในที่ ๆ พวกภิภุขเห็นปานนั้นมีอยู่. เพราะเหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้. เพราะมีพระพุทธรูปประสงคฺให้ภิภุขเหล่านั้นอยู่เป็นผาสุก. ความจริงเสนาสนะ. ในเวพุลคาม ไม่เพียงพอแก่ภิภุขเหล่านั้นทั้งภิกษามีน้อย ส่วนรอบกรุงเวสาลีเสนาสนะก็มีมาก ทั้งภิกษาก็หาได้ง่าย เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสอย่างนี้. เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงไม่ตรัสตอบว่า พวกท่านคง

ไปสบาย. เพื่อทรงอนุเคราะห์ภิกษุเหล่านั้น. ได้ยินว่า พระองค์ทรงพระดำริว่า เราอยู่ได้เพียง ๑๐ เดือนก็จักปรินิพพาน. ถ้าภิกษุเหล่านั้นจักไปไกล ก็ไม่อาจเห็นเราในเวลาปรินิพพาน เมื่อเป็นดังนั้น ภิกษุเหล่านั้นก็จะเกิดความร้อนใจว่าพระศาสดาเมื่อปรินิพพานก็ไม่ประทานแม้เพียงสติแก่เรา ถ้าพวกเรารู้เสียก็จะไม่พึงอยู่ไกลอย่างนี้ ไม่ตรัสตอบว่า ก็ภิกษุทั้งหลายอยู่รอบเมืองเวสาลี ก็จักมาฟังธรรมได้เดือนละ ๘ ครั้ง จักได้รับโอวาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

บทว่า จโร แปลว่า หยาบ. บทว่า อาพาธ ได้แก่โรคที่เป็นข้าศึกกัน. บทว่า พาพฺพหา แปลว่า รุนแรง. บทว่า มรณฺนตฺติกา ได้แก่สามารถให้ถึงปางตาย คือใกล้ต่อความตาย. บทว่า สโต สมฺปชาโน อธิวาเสติ ความว่า ได้แก่ตั้งสติให้มั่นกำหนดด้วยญาณอดกลั้น. บทว่า อวิหฺลฺลฺยมาโน ได้แก่ไม่กระทำอาการกระสับกระส่ายโดยคล้อยตามเวทนาไม่ถูกเวทนาเบียดเบียน ไม่ทรงทุกข์ร้อนเลย อดกลั้นได้. บทว่า อนามนุเตตฺวา ได้แก่ไม่ทรงให้อุปัญญาารู้. บทว่า อนปฺโถเกตฺวา แปลว่า ไม่ทรงบอกลาภิกษุสงฆ์. ท่านอธิบายว่า ไม่ประทานโอวาทานุสาสนี. บทว่า วิริเยน ได้แก่ด้วยความเพียรเบื้องต้น และด้วยความเพียรที่สัมปยุตด้วยผลสมาบัติ. บทว่า ปฏิปฺณฺมาเมตฺวา แปลว่า จับได้. แม้ชีวิตก็ชื่อว่าชีวิตสังขารในคำว่า ชีวิตสังขารนี้. ชีวิตอันธรรมใดปรุงแต่งถึงขาดก็สืบต่อตั้งอยู่ แม้ธรรมที่เป็นผลสมาบัตินั้นก็ชื่อว่าชีวิตสังขาร. ธรรมคือผลสมาบัตินั้นท่านประสงค์เอาในที่นี้. บทว่า อธิญฺจาย ได้แก่อธิฐานให้เป็นไปแล้ว. ความสังเขปในข้อนี้มีดังนี้ว่าเราพึงเข้าผลสมาบัติที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้.

ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงเข้าผลสมาบัติในกาลก่อนแต่นี้หรือ. ตอบว่า เข้าซิ. แต่ว่า ผลสมาบัตินั้น เป็นขณิกสมาบัติ. จจริงอยู่ขณิกสมาบัติ ย่อมข่มเวทนาเฉพาะในภายในสมาบัติได้ทีเดียว. พอออกจากสมาบัติ

เวทนาย่อมครอบงำร่างกายอีกเหมือนสาหร่ายที่ขาดเพราะไม้หรือกระเบื้องตกลง
ไปกลับคลุมน้ำตามเดิม. อนึ่ง สมบัติของผู้กระทำหมวด ๗ แห่งรูปและหมวด
๗ แห่งอรุปให้หมดพุ่มหมดครกแล้วเข้าด้วยอำนาจแห่งมหาวิปัสสนา ชื่อว่ายอม
ข่มได้ด้วยดี. เปรียบเหมือนสาหร่ายที่บุรุษลงน้ำแล้วเอามือและเท้าแหวกให้ดี
ต่อเวลานานจึงจะคลุมน้ำ ฉนั้นใด ผู้ที่ออกจากผลสมบัตินั้น ต่อเวลานาน
เวทนาจึงจะเกิดขึ้น ฉนั้น. ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเป็นเสมือนทรงตั้ง
วิปัสสนาใหม่เอี่ยม ณ พระมหาโพธิบัลลังก์ในวันนั้น ทรงจ่อมลงด้วยอาการ
๑๔ กระทำหมวด ๗ แห่งรูป หมวด ๗ แห่งอรุป ไม้ให้เป็นพุ่ม ไม้ให้รกร
แล้วทรงไม่เสวยเวทนา ด้วยมหาวิปัสสนา เข้าสมบัตินี้ด้วยทรงประสงค์ว่า
ขอเวทนาอย่าเกิดตลอด ๑๐ เดือน. เวทนาที่ทรงข่มด้วยสมบัตินี้ จึงไม่เกิด
ตลอดเวลา ๑๐ เดือนเลย. เวทนาที่ทรงข่มด้วยสมบัตินี้ จึงไม่เกิดตลอดเวลา.

บทว่า คิลานา วุฏฺฐจิตฺ ได้แก่ประชวรแล้วหายอีก. บทว่า มชฺฐรก
ชาโตวิย ได้แก่เหมือนบุรุษนอนหงายบนหลาว ที่เกิดภาวะเกร็งหนักและแข็ง.
บทว่า น ปกฺขายนฺหติ ได้แก่ไม่แข็ง คือไม่ปรากฏโดยวาจาต่าง ๆ. ด้วย
บทว่า ธมฺมาปี น นปฺปฏิภนฺติ ท่านแสดงว่าแม้ธรรม คือ สติปัญฐานไม่
ปรากฏแก่เรา. แต่ธรรมคือพระบาติ พระเถระคล่องแคล่วดีแล้ว. บทว่า
อุทาหรติ ได้แก่ไม่ประทานปัจฉิมโอวาท. ท่านพระอานนท์หมายเอาปัจฉิม
โอวาทนั้น.

บทว่า อนนฺตรํ อพาหฺรํ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า
เราไม่กระทำ ๒ อย่าง โดยธรรมหรือบุคคล แล้วจักแสดงธรรมเท่านี้แก่บุคคล
อื่นก็หาไม่ ชื่อว่าทรงกระทำธรรมให้เป็นภายใน. ทรงพระดำริว่าเราจักแสดง
ธรรมเท่านี้แก่บุคคลอื่น ชื่อว่าทรงกระทำธรรมภายนอก. อนึ่ง ทรงพระดำริ
ว่าเราจักแสดงแก่บุคคลนี้ ชื่อว่าทรงกระทำบุคคลภายใน. เมื่อทรงพระดำริว่า

เราจักไม่แสดงแก่บุคคลนี้ ชื่อว่าทรงกระทำบุคคลภายนอก. อธิบายว่าไม่ทรงทำอย่างนั้นแสดง. ด้วยบทว่า **อาจารย์มฤติ** ทรงแสดงว่า ชื่อว่า กำมือของอาจารย์ย่อมมีแก่ศาสดาภายนอกพระพุทธศาสนา. เหล่าศาสดาภายนอก ไม่กล่าวแก่ใคร ๆ ในเวลาเป็นหนุ่ม นอนบนเตียงสำหรับตายในเวลาปัจฉิมวัย ก็กล่าวแก่อันเตवासิก (ศิษย์) ที่รักที่พอใจ โดยวิธีใด กิจกรรมอะไรที่เราบริหารตั้งไว้ทำเป็นกำมือว่า เราจักกล่าวชื่อนี้ในเวลาแก่แต่ ในเวลาปัจฉิมวัย ย่อมไม่มีแก่ตลาคค โดยวิธีนั้น. บทว่า **อหิ ภิกขุสงฆ์** ความว่า เราเท่านั้นจักบริหารภิกขุสงฆ์. บทว่า **มมุตเทสิโก** ความว่า เราเป็นที่พำนักของภิกขุสงฆ์ นั้น เพราะอรรถว่า ภิกขุสงฆ์พึงอ้างเรา เหตุนั้น ภิกขุสงฆ์นั้น ชื่อว่ามีเราเป็นที่พำนัก. อธิบายว่า ภิกขุสงฆ์จงยกเราเท่านั้น จำนงเฉพาะเรา เมื่อเราล่วงลับไปหรือไม่มีเหล่าภิกขุแล้ว หรือมีอันเป็นไป ก็หรือว่าภิกขุสงฆ์ไร ๆ จะมีความคิดอย่างทีกล่าวมานี้. บทว่า **น เอว โหติ** ความว่า ชื่อนั้นไม่เป็นอย่างนั้น เพราะความริษยาและความตระหนี่ เรากำจัดเสียแล้ว ณ โขธาบัลลังก์นั่นเอง. บทว่า **สกี ตัคเคเปเน โส กี.** บทว่า **อสิติโก** แปลว่ามีอายุ ๘๐ พรรษา. คำนี้ตรัสเมื่อทรงแสดงภาวะที่ถึงปัจฉิมวัยโดยลำดับ. บทว่า **เวพุมิสฺสเสน** ได้แก่ ความด้วยไม้ไผ่สำหรับซ่อมมีผูกเท้าแขนผูกคือเป็นต้น. บทว่า **มณฺเณ** ได้แก่ ยังอัศภาพให้เป็นไปเหมือนเกวียนเก่าไปได้ด้วยไม้ไผ่ตาม. ท่านแสดงว่า พระตลาคคสำเร็จอิริยาบถ ๔ ด้วยเครื่องผูก คือ พระอรหัตผล. บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความชื่อนั้น จึงตรัสว่า **ยสุมี อานนุท สมเย** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพนิมิตฺตานิ** ได้แก่ กลาปะ มีรูปนิมิต เป็นต้น. บทว่า **เอกจฺจํ เวทนํ** ได้แก่ เวทนาที่เป็นโลกิยะ. ด้วยบทว่า **ตสมฺมาตีหานนุท** ทรงแสดงว่า เพราะเหตุที่ความผาสุก ย่อมมีด้วยผลสมบัติวิหาร ฉะนั้น แม้พวกเธอก็จงอยู่อย่างนี้ เพื่อประโยชน์แก่ความผาสุกเกิด.

บทว่า **อตุตทีปา** ความว่า พวกเธอจงทำตนให้เป็นที่พึงอาศัยเหมือนเกาะท่ามกลางมหาสมุทรอยู่เถิด. บทว่า **อตุตสรรณา** ได้แก่ จงเป็นผู้มีตนเป็นคติเท่านั้น อย่ามีอย่างอื่นเป็นคติเลย. แม้ในบทว่า **ธมฺมทีปา ธมฺมสรรณา** ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **ตมฺมตฺตฺเต** แปลว่ามีธรรมนั้นเป็นเลิศ ต อักษรตรงกลาง ท่านกล่าวด้วยบทสนธิ. ท่านกล่าวอธิบายว่า คุณก่อนอนนทฺ์ เหล่าภิกษุของเรานั้น ตัดการประกอบด้วยความสูงสุดทั้งหมดอย่างนี้ว่า พวกภิกษุเหล่านี้ก็สูงสุด เหล่านี้ก็สูงสุด แล้วจักมีอยู่ในธรรมอันเลิศอย่างยิ่ง คือในภาวะสูงสุด ได้แก่ จักมีธรรมอันสูงสุดอย่างยิ่งสำหรับภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นผู้ใคร่ศึกษา คือภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด มีสติปัญญา ๔ เป็นอารมณ์ จักมีในธรรมอันเลิศ. ทรงสรุปเทศนา ด้วยยอดคือ พระอรหัตผล.

จบกถาพรรณนาทุตติยาภาววาร.

บทว่า **เวสาลี ปิณฑาย ปาวิสิ** เสด็จเข้าเมืองเวสาลีเพื่อบิณฑบาตถามว่า เสด็จเข้าไปเมื่อไหร่. ตอบว่า ในเวลาเสด็จออกจากอุกกเวลดคามไปยังเมืองเวสาลี. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำพรรษาแล้ว ออกจากเวพुकคามแล้วเสด็จกลับโดยทางที่เสด็จมาแล้ว ด้วยพุทธประสงค์ว่า จะเสด็จไปยังกรุงสาวัตถี ถึงกรุงสาวัตถีโดยลำดับ เสด็จเข้าสู่พระเชตวัน.

พระธรรมเสนาบดี ทำวัตรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเข้าสู่ที่พักกลางวัน. เมื่อเหล่าอันเตวาสิกทำวัตรในพระเชตวันนั้นกลับไปแล้ว ท่านก็ปิดกวาดที่พักกลางวัน ปูแผ่นหนัง ล้างเท้า นั่งขัดสมาธิเข้าผลสมาบัติ. ครั้นท่านออกจากผลสมาบัตินั้นตามกำหนดแล้ว เกิดปริวิตกอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายปรินิพพานก่อนหรือพระอัครสาวกก่อน. ก็รู้ว่าอัครสาวกก่อน. จึงสำรวจดูอายุสังขารของตน. ก็รู้ว่าอายุสังขารของตนจักเป็นไปได้เพียง ๗ วันเท่านั้น จึง.

ดำริว่า จักปรีณิพพานที่ไหนหนอ. คิดอยู่รำไปว่า ท่านราหุลปรีณิพพานในดาว
ดิงส์ ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ในสระฉัททันต์ เราเล่าจะปรีณิพพาน ณ
ที่ไหน. ก็เกิดสติปรารภมารดาขึ้นว่า มารดาของเราแม้เป็นมารดาของพระ
อรหันต์ ๗ รูป ก็ไม่เลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ มารดานั้น
มีอุปนิสัยหรือไม่หนอ ระลึกได้แล้วก็เห็นอุปนิสัยแห่งโศคาปัตติมรรค พิจารณา
ว่ามารดาจักบรรลุด้วยเทศนาของใคร ก็รู้ว่าจักบรรลุด้วยเทศนาของเรา ไม่ใช่
ของผู้อื่น ก็ถ้าหากว่าเราพึงเป็นผู้ชวนชวนน้อยเสียไซ้ริ้ คนทั้งหลายก็จักว่า
กล่าวเราเอาได้ว่า พระสารีบุตรเป็นที่พึงได้แม่แก่ชนอื่น ๆ จริงอย่างนั้น ในวัน
เทศนาสมจิตตสูตรของท่าน เทวดาแสนโกฏีกีบรรลุพระอรหัต เทวดาที่บรรลุ
มรรค ๓ นับไม่ถ้วน และในที่อื่นปรากฏว่ามีการบรรลุกันมากมาย อนึ่งเล่า
เพราะทำจิตให้เลื่อมใสในพระเถระ ตระกูลถึง ๘๐,๐๐๐ ตระกูล บังเกิดใน
สวรรค์ บัดนี้ พระเถระไม่อาจเพื่อกำจัดแม้เพียงความเห็นผิดของมารดาได้
เพราะฉะนั้น จึงตกลงใจว่า เราจักเปลื้องมารดาออกจากมิจฉาทิฏฐิ แล้วจัก
ปรีณิพพานในห้องน้อยที่เกิด ดำริต่อไปว่า เราจักทูลลาพระผู้มีพระภาคไปใน
วันนี้นี้แหละ จึงเรียกพระจุนทะเถระมาว่า มาไปกันเถิดท่านจุนทะ ท่านจงบอก
ภิกษุบริษัท ๕๐๐ รูปของเราว่า อาวุโส ท่านจงถือบาตรและจีวร พระธรรม
เสนาบดี ประสงค์จะไปนาลกคาม. พระเถระได้ทำอย่างนั้น. ภิกษุเก็บเสนา-
สนะถือบาตรจีวรมายังสำนักพระเถระ.

พระเถระก็เก็บเสนาสนะ. ปัดกวาดที่พักกกลางวัน ยืนอยู่ที่ประตุมองดู
ที่พักกกลางวัน ดำริว่า บัดนี้ นี่เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย ไม่มีการกลับมา ผู้อัน
ภิกษุ ๕๐๐ รูป แวดล้อมแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว
กราบทูลเป็นคำร้อยกรองกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ฉินฺโนทานิ ภวิสฺสามิ	โลกนาถ มหามุนิ
คมนาคมนัน นตฺถิ	ปจฺจมา วรทนา อัย
ชีวิตํ อปฺปกัํ มยฺหํ	อิโต สตุตาหมจฺจเย
นิกฺขิเปยฺยามหํ เทหํ	ภารโวโรปนํ ยถา
อนุชานาตุ เม ภนฺเต (ภควา)	อนุชานาตุ สุกโต
ปรินิพฺพานกาโล เม	โอสฺสฏฺโฐ อายุสงฺขโร

ข้าแต่พระมหามุนีโลกนาถเจ้า บัดนี้ ข้า
พระองค์ตัดสิ้นแล้ว ไม่มีการไปการมานี้เป็นการ
ถวายเป็นมงคลครั้งสุดท้าย ชีวิตของข้าพระองค์
น้อย ต่อไปนี้ล่วงไป ๗ วัน ข้าพระองค์จะทอด
ทิ้งเรือนร่าง เหมือนนางภาระลง ขอพระผู้มี
พระภาคเจ้าโปรดอนุญาต ขอพระสุกตโปรด
อนุญาต แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด นี่เป็นเวลาปริ-
นิพพาน ข้าพระองค์ปลงอายุสังขารแล้ว
พระเจ้าข้า.

ก็เพราะเหตุที่พวกมิชฌาทีฏฐิ ชอบยกโทษว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า จงปรินิพพานเถิด ก็จะกลายเป็นว่า พรรณนาคุณของความตายไป
เมื่อตรัสว่าอย่าปรินิพพานเลย ก็จะกลายเป็นกล่าวคุณของวิญญูสงสารไป เพราะ
ฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงไม่ตรัสแม้คำทั้งสอง. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสกะท่านว่า สารีบุตร เธอจักปรินิพพานที่ไหน. เมื่อท่าน
กราบทูลว่า ห้องน้อย ในนาลกคาม แคว้นมคธมีอยู่ ข้าพระองค์จักปรินิพพาน
ในห้องนั้น พระเจ้าข้า. จึงตรัสว่า สารีบุตร บัดนี้ เธอสำคัญกาลอันควรเกิด
เวลานี้ การเห็นภิกษุเช่นนั้น สำหรับพี่น้องของเธอจักหาได้ยาก เพราะฉะนั้น
เธอจงแสดงธรรมแก่พี่น้องเหล่านั้นเถิด.

พระเถระรู้ว่า พระศาสดาทรงมีพระประสงค์จะให้เราแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ เสียก่อนแสดงธรรม จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วโผดสูง ๗ ชั่วโมง ตาล กลับลงมาถวายบังคมแล้วยืนอยู่ท่ามกลางอากาศชั่ว ๗ ชั่วโมง แสดง ฤทธิ์ต่าง ๆ อย่าง แล้วแสดงธรรม. ชาวนครทั้งสี่ประชุมกัน. พระเถระลงมา แล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า ถึงเวลาไปของข้าพระองค์แล้ว พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือธรรมาสน์ ทรงพระดำริว่า จักให้สารีบุตรแสดงฤทธิ์แล้วจึงลุกจากธรรมาสน์ เสด็จบ่ายพระพักตร์ไปยัง พระคันธกุฎี แล้วประทับยืนบนบัลลังก์แก้วมณี. พระเถระกระทำประทักษิณ (เวียน ๓) ๓ ครั้ง แล้วถวายบังคมในที่ ๔ แห่ง กราบทูลว่า เหนือขึ้นไปแต่ กัปนี้ ได้ ๑ อสงไขย กำไรแสนกัป ข้าพระองค์หมอบอยู่แทบบาทมูลของ พระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า ปรรณานาจะพบพระองค์ ความปรรณานานี้ ของข้าพระองค์สำเร็จแล้ว ข้าพระองค์เห็นพระองค์แล้ว นั่นเป็นการเห็นครั้งแรก นี่เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย จะไม่มีการเห็นพระองค์อีก แล้วประคอง อัญชลีอันรุ่งเรืองด้วยทศนขสโมธาน แล้วกลับบ่าหน้าไปจนพ้นทัศนวิสัย ตั้งแต่ บัดนี้ไป ขึ้นชื่อว่าการไปการมาในฐานะไร ๆ โดยอำนาจจุติปฏิสนธิไม่มีดังนี้ แล้วจึงถวายบังคมลาไป. แผ่นมหาปฐพีก็ไหวจนถึงนํ้ารองแผ่นดิน. พระผู้มี พระภาคเจ้าก็ตรัสกะเหล่าภิกษุผู้ขึ้นล้อมอยู่ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจง ตามไปส่งพี่ชายของพวกเธอเถิด. ภิกษุทั้งหลายพากันไปจนถึงชุ่มประตุ. พระ เถระกล่าวว่า หยุคเถิดผู้มีอายุ พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด แล้วให้ภิกษุ เหล่านั้นกลับไป ตนเองก็ไปพร้อมกับบริษัท.

พวกผู้คนที่พากันติดตามรำไรรำพันว่า แต่ก่อนพระผู้เป็นเจ้า จาริกไป ก็กลับมา แต่ครั้งนี้ไปกลับไม่กลับมา. พระเถระกล่าวว่า ผู้มีอายุ พวกท่านอย่า ประมาท สังขารทั้งหลายก็เป็นอย่างนี้แหละ แล้วให้ผู้คนเหล่านั้นกลับไป.

ครั้งนั้น พระสารีบุตร อนุเคราะห์ผู้คนตลอด ๗ วัน ในระหว่างหนทาง ถึง นาลกคามในเวลาเย็น แล้วหยุดพักอยู่ที่โคนต้นไม้ ใกล้ประตูบ้าน.

ครั้งนั้น หลานชายของพระเถระชื่อว่า อุประเวตะ ไปนอกบ้านพบ พระเถระเข้าไปหาแล้วไหว้ยืนอยู่. พระเถระพูดกะหลานชายว่า ย่าของเจ้าอยู่ในเรือนหรือ. หลานชายก็ตอบว่า ขอรับกระผม. พระเถระบอกว่า เจ้าจงไป บอกว่าเรามาที่นี่แล้ว และเมื่อเขาถามว่าเพราะเหตุไรจึงบอกว่า ได้ยินว่า ท่าน จะพักอยู่ในบ้านนี้วันเดียวจงจัดห้องน้อยที่เราเกิด และจัดที่อยู่สำหรับภิกษุ ๕๐๐ รูป. หลานไปบอกว่า ย่า จำ ลุงฉันมาแล้ว. ย่า ถามว่า เดียวนี้อยู่ที่ ไหนล่ะ. ตอบว่าอยู่ใกล้ประตูบ้าน ก็ถามว่ามาองค์เดียวหรือว่ามีภิกษุอื่นมาด้วย. หลานก็ตอบว่ามีภิกษุ ๕๐๐ รูปมาด้วย. เมื่อถามว่ามาทำไม. หลานก็บอกเรื่อง นั้น. นางพราหมณ์คิดว่า ทำไมหนอจึงต้องสั่งให้จัดสถานที่อยู่สำหรับภิกษุถึง เพียงนั้น เขาบวชเมื่อหนุ่มอยากเป็นคฤหัสถ์เมื่อแก่ จึงให้จัดห้องที่เกิด ให้ทำ ที่อยู่สำหรับภิกษุ ๕๐๐ รูป ตามประทีปไว้ต้อนรับพระเถระ.

พระเถระกับภิกษุทั้งหลายขึ้นไปยังปราสาทเข้าไปสู่ห้องที่เกิดแล้วนั่ง ครั้นแล้วก็ส่งภิกษุทั้งหลายไปด้วยกล่าวว่าจงไปที่อยู่ของพวกท่านกันเถิด. พอภิกษุ ทั้งหมดไปแล้ว อาพาธกล้าก็เกิดขึ้นแก่พระเถระ. โรคลงโลหิตเกิดเวทนาใกล้ ตาย. ภาชนะหนึ่งรอง ภาชนะหนึ่งชักออก. นางพราหมณ์คิดว่า ความไปแห่ง บุตรของเราไม่เป็นที่ชอบใจ ยืนฟังประตูห้องที่อยู่ของตน. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ตรวจสอบว่าพระธรรมเสนาบดีอยู่ที่ไหน ก็รู้ว่านอนบนเตียงที่ปรินิพพานในห้อง น้อยที่เกิดในนาลกคาม เราจักไปดูเป็นปัจฉิมทัตสนะ แล้วพากันมาไหว้ยืนอยู่ แล้ว. พระเถระถามว่าท่านเป็นใคร. ตอบว่า พวกเราเป็นท้าวมหาราชเจ้าข้า. ถามว่ามาทำไม. ตอบว่ามาเป็นศิลาอนุปฏิฐาก. พระเถระส่งไปด้วยกล่าวว่าช่าง เถิด ศิลาอนุปฏิฐากมีอยู่ไปเสียเถิดท่าน. ครั้นท้าวมหาราชไปแล้วท้าวสักกะ

จอมเทพก็มาโดยนัยนั้นเหมือนกัน. เมื่อทำวสัฏกะเสด็จไปแล้ว ท้าวสุยามะ เป็นต้น และท้าวมหาพรหมก็พากันมา. พระเถระส่งเทพและพรหมเหล่านั้นไป อย่างนั้นเหมือนกัน.

นางพราหมณ์เห็นพวกเทวดามาและไป คิดว่าพวกเหล่านั้นเป็นใคร หนอ จึงมาไหว้แล้วไหว้อีกซึ่งบุตรของเราแล้วก็ไป จึงไปยังประตูห้องของ พระเถระ ถามว่าเป็นอย่างไร พ่อจุนทะพระเถระบอกเรื่องนั้นแล้ว กล่าวว่า มหาอุบาสิกามาแล้วขอรับ. พระเถระถามว่าทำไมจึงมาผิดเวลา. นางพราหมณ์ ตอบว่า มาเยี่ยมเจ้าชิลูก แล้วถามว่าพวกใครมาก่อนพ่อ. พระเถระตอบว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ อุบาสิกา. นางพราหมณ์ถามว่า พ่อ เจ้าเป็นใหญ่กว่าท้าวมหาราชทั้ง ๔ หรือ. ตอบว่าอุบาสิกา ท้าวมหาราชเหล่านั้นก็เหมือนคนวัด ทรงถือพระขรรค์อัครักษา ตั้งแต่พระศาสดาของเราทรงถือปฏิสนธิ. ถามว่า ครั้นท้าวมหาราชเหล่านั้นกลับไปแล้ว ใครมาอีกละลูก. ตอบว่าท้าวสุกคะ จอมเทพ. ถามว่าเจ้าเป็นใหญ่กว่าท้าวเทวราชหรือลูก. ตอบว่าอุบาสิกา ท้าว สัฏกะนั้นก็เหมือนสามเณรถือของ เมื่อพระศาสดาของเราลงจากดาวดึงส์ ก็ทรง ถือบาตรและจีวรลงมา. ถามว่า ครั้นท้าวสัฏกะนั้นเสด็จกลับแล้ว ใครสว่างจ้า มาละลูก. ตอบว่าอุบาสิกาผู้นั้นชื่อท้าวมหาพรหม ชั้นสุทธาวาส เป็นทั้งผู้มี บุญคุณ ทั้งครูของแม่ จ๊ะ. ถามว่าเจ้ายังเป็นใหญ่กว่าท้าวมหาพรหมอีกหรือ. ตอบว่า จ๊ะ อุบาสิกา. ได้ยินว่า ในวันที่พระศาสดาของเราประสูติ ท้าวมหา- พรหมทั้ง ๔ ชื่อนี้ ใช้จ่ายทองมารับพระมหามารูษ ครั้งนั้น เมื่อนางพราหมณ์ คิดว่า บุตรของเรายังมีอานุภาพถึงเพียงนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าศาสดาของบุตร เรา จะมีอานุภาพสักเพียงไหน. ปีติ ๕ อย่างเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วเรือนร่างอย่าง นับพัน.

พระเถระคิดว่า มารดาของเราเกิดปีติโสมนัส บัดนี้เป็นเวลาเหมาะที่จะแสดงธรรมจึงกล่าวว่า จะคิดไปทำไมมหาอุบาสิกา. นางพราหมณ์กล่าวว่า บุตรของเรามีคุณถึงเพียงนี้ พระศาสดาของบุตรเรายังมีคุณสักเพียงไหน ดังนั้นแม่จึงคิดอย่างนี้ละลูก. พระเถระกล่าวว่า ท่านมหาอุบาสิกา สมัยพระศาสดาของเราประสูติ ออกมหาภิเนษกรรมณัฏร์สู้อู และประกาศพระธรรมจักร หมั่นโลกธาตุก็ห้วนไหว ขึ้นชื่อว่าผู้เสมอด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติญาณทัสสนะไม่มีแล้วกล่าวพระธรรมเทศนาอันประกอบด้วยพระพุทธคุณอย่างพิสดาร ว่าแม่เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นต้น. เวลาจบพระธรรมเทศนาของบุตรที่รัก นางพราหมณ์ก็ดำรงอยู่ในโศคาปีติผล แล้วกล่าวกะบุตรว่า พ่ออุปติสสะ เหตุไร เจ้าจึงได้กระทำอย่างนี้ละลูก เจ้าไม่ให้อมตธรรมชื่อนี้แก่แม่ ตลอดเวลาถึงเพียงนี้.

พระเถระคิดว่า บัดนี้ค่าน้ำนมข้าวป้อน ที่นางสารีพราหมณ์มารดาของเราให้ไว้ ก็ได้รับชดใช้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จึงส่งนางพราหมณ์ไปด้วยกล่าวว่าไปเถิดมหาอุบาสิกา แล้วถามว่าจวนสว่างหรือยัง. ตอบว่าจวนสว่างแล้วขอรับ. สั่งว่าถ้าอย่างนั้น จงประชุมพระภิกษุสงฆ์เถิด. ตอบว่าพระสงฆ์ประชุมกันแล้วขอรับ. สั่งว่ายกเราขึ้นนั่งที่ชัช. พระจุนทะ ก็ยกขึ้นให้นั่ง. พระเถระเรียกภิกษุทั้งหลายว่าผู้มีอายุ พวกท่านอยู่กับเรามาถึง ๔๔ ปี ไม่ชอบใจกรรมทางกาย หรือกรรมทางวาจาของเราอันใด ผู้มีอายุจงงดโทษนั้นเสียเถิด. ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่าท่านขอรับ พวกเราเที่ยวไปไม่ละท่านเหมือนเงาชื่อว่ากรรมที่ไม่ชอบใจถึงเพียงนี้ย่อมไม่มีแก่พวกเรา แต่ขอท่านโปรดงดโทษแก่พวกเราเสียด้วย. ครั้นแสงอรุณปรากฏ พระเถระยังมหาปฐพีให้เลื่อนลั่นแล้วปรินิพพานด้วยอนุปาทีเสสนิพพานธาตุ. เทพดาและมนุษย์เป็นอันมากพากันกระทำสักการะในสถานที่ปรินิพพาน.

ท่านพระจุนทะถือบาตรและจีวรและผ้าห่อพระธาตุไปยังพระเชตุวันพา พระอานนทเถระเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือผ้า กรองน้ำห่อพระธาตุกล่าวคุณของพระเถระด้วยคาถา ๕๐๐ คาถา โปรดให้สร้าง พระธาตุเจดีย์ ได้ประทานสัญญาแก่พระอานนทเถระเพื่อเสด็จไปยังกรุงราช- คฤห์. พระเถระก็บอกภิกษุทั้งหลาย.

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้ามีภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร ได้เสด็จไปยังกรุง ราชคฤห์. ในเวลาเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์นั้น. พระมหาโมคคัลลานเถระก็ ปรีนิพพาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาพระธาตุของพระมหาโมคคัลลานะ แม่นั้น โปรดให้สร้างเจดีย์แล้วออกจากกรุงราชคฤห์ บ่ายพระพักตร์ไปทาง แม่น้ำคงคา เสด็จถึงบ้านอุกกเวลคามโดยลำดับ. ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคาในอุกก- เวลคามนั้นทรงมีพระภิกษุสงฆ์เป็นบริวารประทับนั่ง ณ ที่นั้นทรงแสดงพระ สุตฺรที่เกี่ยวกับการปรีนิพพานของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ออกจาก อุกกเวลคามเสด็จถึงกรุงเวสาลี. เมื่อเสด็จเข้าไปอย่างนั้น ครั้งนั้นพระผู้มีพระ ภาคเจ้า ในเวลาเช้าทรงอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยัง กรุงเวสาลี. กถาแสดงตามลำดับในเรื่องนี้มีดังกล่าวมานะนี้.

ในบทว่า นิสีทนํ นี้ ท่านประสงค์เอาแผ่นหนัง. บทว่า อุเทนเจติยํ ท่านกล่าวถึงวัดที่สร้างตรงที่เจติย์ของอุเทนยักษ์. แม้นในโคตมกเจติย์เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า ภาวิตา แปลว่า เจริญแล้ว. บทว่า พหุลีกตา แปลว่า ทำบ่อย ๆ. บทว่า ยานีกตา แปลว่า กระทำเหมือนยานที่เทียมแล้ว. บทว่า วตุฏุกตา แปลว่า ทำเหมือนพื้นที่ เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้ง. บทว่า อหฺมุฏฺฐิตา แปลว่า ตั้งไว้แล้ว. บทว่า ปริจิตา แปลว่า ก่อไว้โดยรอบ คือทำ ให้เจริญด้วยดี. บทว่า สุตฺตมารทฺธา แปลว่า ริเริ่มด้วยดี. พระผู้มีพระภาค- เจ้า ครั้นตรัสโดยไม่จำกัดดังกล่าวมานะนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงไม่จำกัดอีกจึง ตรัสว่า ตถาคตฺตสฺส โข เป็นต้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในเรื่องนี้ต่อไปนี้. บทว่า กပ္ป ได้แก่อายุกับ.
พระตถาคตเมื่อกระทำอายุประมาณของเหล่ามนุษย์ในกาลนั้น ๆ ให้บริบูรณ์ฟัง
ดำรงอยู่. บทว่า กပ္ปาวเสถ วา ได้แก่ เกินกว่าร้อยปี ที่ตรัสไว้ว่า อပ္ป
วา กิโย น้อยกว่าร้อยปีหรือเกินกว่านั้น. ส่วนพระมหาสิวลเถระกล่าวว่า
ชื่อว่าการบันลือในฐานะที่ไม่สมควรของพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มี. จริงอยู่
พระองค์ทรงข่มเวทนาปางตายที่เกิดขึ้นในเวฬุคามถึงสิบเดือนได้ฉันใด ก็ทรง
เข้าสมาบัตินั้นบ่อย ๆ ทรงข่มเวทนาได้ถึงสิบเดือนก็ฟังทรงดำรงอยู่ได้ตลอด
กัตกัปปนี้ได้ฉันนั้น. ถามว่าก็เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่ทรงดำรงอยู่.
ตอบว่า เพราะขึ้นชื่อว่าสรีระที่มีใจครอง ถูกวิโรธิปัจจัยมีพินหักเป็นต้นครอบ
งำอยู่. ความจริงพระพุทธรูปทั้งหลาย ยังไม่ถึงภาวะแห่งวิโรธิปัจจัย มีพินหัก
เป็นต้นย่อมปรินิพพานเสียในเวลาที่ทรงเป็นที่รักที่ชบใจของมหาชนทีเดียว.
อนึ่ง เมื่อพระมหาสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ก็ฟังดำรงอยู่
เหมือนต่อแต่ละอัน ๆ แต่พระองค์เสด็จไปกับภิกษุหนุ่มและสามเณรเป็นบริวาร
ก็ฟังถูกเขาดูหมิ่นว่าไอ้โฮ บริษัทของพระพุทธรูปทั้งหลาย. เพราะฉะนั้น จึงไม่
ทรงดำรงอยู่. แม้เมื่อถูกกล่าวอย่างนี้พระองค์ก็จะทรงขอบพระทัย. คำว่า
อายุกပ္ป นี้ ท่านนิยามไว้ในอรรถกถาแล้ว.

ในคำว่า ยถา ตัมมารณ ปริยญฺจิตฺตจิตฺโต นี้ คำว่า ตัม เป็นเพียง
นิบาต. อธิบายว่า ปุถุชนคนใดแม้อื่น ถูกมารยึดจิต ครอบงำจิต ไม่ฟังอาจ
จะรู้แจ้งแทงตลอดได้ฉันใด ท่านพระอานนท์ก็ไม่อาจรู้แจ้งแทงตลอดฉันนั้น
เหมือนกัน. ความจริงมารย่อมยึดจิตของผู้ที่ยังละวิปัสสนา ๔ ไม่ได้ทุก ๆ
ประการ. พระเถระก็ยังละวิปัสสนา ไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ มารจึงยึดครองจิต
ท่านไว้. ถามว่า ก็มารนั้น เมื่อยึดจิต กระทำอย่างไร. ตอบว่า มารแสดงอารมณ์
คือรูปหรือให้ได้ยินอารมณ์คือเสียงที่น่ากลัว แต่ฉัน เหล่าสัตว์เห็นรูปหรือได้

ยิบเสียงนั้นแล้ว ก็ละสติแล้ว อ้าปาก. มารก็สอดมือเข้าทางปากของสัตว์เหล่านั้น แล้วบีบหทัย. แต่นั่น เหล่าสัตว์ก็จะสลบสนิท. แต่สำหรับพระเถระ โจนemar จักสามารถสอดมือเข้าทางปากพระเถระได้ ได้แต่แสดงอารมณ์ที่น่ากลัว. พระเถระเห็นมารนั้น ก็ไม่รู้แจ้งโอภาสคือนิมิต. ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงทราบตรัสเรียกถึง ๓ ครั้ง เพื่อประโยชน์อะไร. ตอบว่า เพื่อทรงบรรเทาความโศกด้วยการยกโทษไว้เบื้องหน้าว่า เมื่อเราถูกเธออ่อนวอนว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดดำรงอยู่เกิดพระเจ้าข้า. เธอทำไม่ใช้อย่างนั้น เธอทำผิดอย่างนี้.

ชื่อว่า มารในคำว่า **มารโ ปาปิมา** นี้ ชื่อว่ามาร เพราะประกอบสัตว์ไว้ในความพินาศทำให้ตาย. บทว่า **ปาปิมา** เป็นไวพจน์ของคำว่า มารนั้นนั่นเอง. จริงอยู่ มารนั้น ท่านเรียกว่า มารเพราะประกอบด้วยบาปกรรม. แม้คำว่า กัณหา อังคกะ นมุจิ ปมัตตพันธุก็เป็นชื่อของมารนั้นเหมือนกัน. บทว่า **ภาสิตา โข ปเนสา** ความว่า ก็มารนี้ ติดตามมาที่โพธิมณฑลสถานในสัปดาห์ที่ ๘ นับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุลุสัสมมาสัมโพธิญาณ กล่าววว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบรรลุประโยชน์ของพระองค์ ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาโดยลำดับแล้ว ทรงแทงตลอดพระสัมพุทธญาณแล้ว พระองค์จะทรงตรวจดูโลกไปทำไม จึงทูลวิงวอนว่า บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดปรินิพพานเสีย เหมือนในวันนี้พระเจ้าข้า. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปฏิเสธแก่มารนั้นว่า เราจะไม่ปรินิพพานก่อนดังนี้เป็นต้น. มารหมายเอาชื่อนั้นจึงกล่าววว่า **ภาสิตา โข ปเนสา ภนฺเต** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วียตุตา** ได้แก่ฉลาดโดยมรรค. ภิกษุทั้งหลายถูกแนะนำอย่างนั้นเหมือนกัน แกล้วกล้าก็อย่างนั้น. บทว่า **พหูสูตา** ชื่อว่า พหูสูต เพราะมีสุตะมาก โดยพระไตรปิฎก. ชื่อว่า ธรรมธร เพราะทรงธรรมนั้นแล. อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบความในชื่อนี้ว่า เป็นพหูสูต

โดยประยัติ ๑ เป็นพหุสุตโดยปฏิเสศ ๑ ชื่อว่า ธรรมจร เพราะทรงธรรม คือ
ปริยัติและปฏิเวธนั้นแล. บทว่า **ธมฺมานุชฺชมฺมปฏิปฺปนา** ได้แก่ ปฏิบัติ
วิปัสสนาธรรม อันสมควรแก่อริยธรรม. บทว่า **สามิจิปฏิปฺปนา** ได้แก่
ปฏิบัติปฏิบัติทำอันเหมาะ. บทว่า **อนุชฺชมฺมจาริโน** แปลว่า มีปกติประพฤติ
ธรรมอันสมควร. บทว่า **สํ อจฺริยํ** ได้แก่ วาทะอาจารย์ของตน. คำ
ทั้งหมดมีว่า **อจฺกขฺนฺติ** เป็นต้น เป็นไวพจน์ของกันและกัน. บทว่า **สท**
ธฺมเนน ได้แก่ ถ้อยคำอันมีเหตุมีการณ์. บทว่า **สปฺปาฎิหาริยํ** ความว่า
จักแสดงธรรม จนถึงธรรมอันนำสัตว์ออกจากทุกข์. บทว่า **พฺรหฺมจฺริย**
ได้แก่ ศาสนพหุจรรรยทั้งสี่ อันสงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓. บทว่า **อิทฺธ**
ได้แก่ สำเร็จด้วยอำนาจมานเป็นต้น. บทว่า **ผิถิ** ได้แก่ ถึงความเจริญ
โดยถึงพร้อมด้วยอภิญญา เหมือนดอกไม้ที่บานเต็มที่แล้วเป็นต้น. บทว่า
วิตุถาริํ ความว่า ได้แก่ แผ่ไปโดยประคิษฐานอยู่ในทิสภาคนั้น ๆ. บทว่า
พาหุชฺชณฺณํ ได้แก่ ชนเป็นอันมากรู้แจ้งแทงตลอดโดยตรัสรู้ของมหาชน.
บทว่า **ปถฺกฺกฺตํ** ได้แก่ ถึงความแน่นอนหนาโดยอาการทั้งปวง. แน่นหนาอย่างไร.
แน่นอนหนาจนกว่าเทพดาและมนุษย์ประกาศด้วยดีแล้ว อธิบายว่า เทวดาและ
มนุษย์ผู้เป็นวิญญูชนมีอยู่ประมาณเพียงไร เทวดาและมนุษย์ทั้งหมดนั้นประกาศ
ดีแล้ว.

บทว่า **อปฺโปสฺสุกฺโก** ได้แก่ ปราศจากความอาลัย. พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป ตั้งแต่สัปดาห์ที่ ๘ ท่านเที่ยวไปเที่ยวมา
ร่ำร้องว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระสุตโตโปรดปรินิพพานเสียบัดนี้เถิด
พระเจ้าข้า. บัดนี้ ตั้งแต่วันนี้ไป ท่านจงเลิกอุตสาหะ อย่าพยายามให้เรา
ปรินิพพานเลย. บทว่า **สโต สมฺปชาโน** อายุสงฺขาริ **โอสฺสุชฺช** ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำสติตั้งมั่นด้วยดี กำหนดด้วยพระญาณ ปลงสละ

อายุสังขาร. ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงปลงอายุสังขาร เหมือนเอา มือทึงก้อนดิน. ทรงเกิดจิตคิดว่า จักทรงเข้าสมาบัติไม่ขาดระยะเพียง ๓ เดือน เท่านั้น ต่อแต่นั้นจักไม่เข้า. ท่านหมายเอาชื่อนั้น จึงกล่าวว่า โอสุสขุ ปาฐะว่า อุตฺตสุขุ ดังนี้ก็มี.

บทว่า มหาภูมิจาโล ได้แก่ มหาปฐพีหวั่นไหว. ได้ยินว่าครั้งนั้น หมื่นโลกธาตุกั้หวั่นไหว. บทว่า ภีสนโก ได้แก่ เกิดความน่ากลัว. บทว่า เทวทฺทุทฺทโยว ผลิสฺสุ ได้แก่ เหล่ากองทัพก็บันลือลั่น เมฆฝนก็กระหึ่ม ครีเมครางดังฤดูแล้ง สายฟ้ามิใช่ฤดูกาลก็แลบแปลบปลาบ. ท่านอธิบายว่า ฝนตกชั่วขณะ.

ในคำว่า อุทานํ อุทานนฺติ ถามว่า ทรงอุทานเพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะได้ยินว่า ชื่อว่าใคร ๆ จะพึงพูดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกมารติดตามไป ช้างหลัง ๆ อ้อนวอนรบกวนว่า โปรดปรินิพพานเถิด พระเจ้าข้า ๆ ทรงปลง อายุสังขารเพราะกลัว จึงทรงเปล่งพระอุทานที่เปล่งด้วยกำลังปีติ เพื่อแสดงความเชื่อมั่นว่า ชื่อว่าคำอุทานย่อมไม่มีแก่ผู้กลัวว่า ขอมารอย่ามีโอกาสเลย.

ในอุทานนั้น ชื่อว่า ตฺลุละ เพราะซึ่งกำหนดโดยภาวะที่ประจักษ์ของสัตว์ มีสุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอกเป็นต้นทั้งหมด. กรรมที่ซึ่งได้นั้นเป็นอย่างไร. ได้แก่ กรรมฝ่ายกามาวจร. ชื่อว่า ตฺลุละ เพราะซึ่งไม่ได้. หรือ โลกียกรรมอย่างอื่น ที่เทียม ที่เหมือนกับกามาวจรกรรมนั้นไม่มี. กรรมที่ซึ่งไม่ได้นั้นเป็นอย่างไร. ได้แก่ กรรมฝ่ายมหัคคตะ. อีกอย่างหนึ่ง กามาวจรกรรม รูปาวจรกรรม จัดเป็นตฺลุละ อรูปาวจรกรรม จัดเป็นอตฺลุละ. อีกอย่างหนึ่งกรรมที่มีวิบากน้อย ชื่อว่า ตฺลุละ ที่มีวิบากมาก ชื่อว่า อตฺลุละ. บทว่า สมฺภวํ ได้แก่ กรรมที่กระทำ เป็นก้อน อธิบายว่า กระทำเป็นกองอันเป็นเหตุเกิด. บทว่า ภวสฺสขาริ ได้แก่ กรรมที่แต่งภพใหม่. บทว่า อวสุสฺสขุ ได้แก่ ปลง. บทว่า มฺหฺนิ ได้แก่

พระมุนี คือ พระพุทธเจ้า. บทว่า **อชฺมตุตรโศ** คือ ยินดีภายในแน่นอน. บทว่า **สมาหิโต** คือ ตั้งมั่นแล้ว ด้วยอุปจารสมาธิ และ อัปปนาสมาธิ. บทว่า **อภิณฺหิ กวจมิว** ได้แก่ทำลายกิเลส คุงเกาะ. บทว่า **อตฺตสมภว** ได้แก่กิเลสที่เกิดขึ้นในตน. ท่านอธิบายไว้ว่า พระมุนีทรงปลดปล่อยโลภียกรรม กล่าวคือตุลกรรมและอตฺตกรรม ที่ได้ชื่อว่า สัมภวะ เพราะอรรถว่ามีวิบาก ว่าภวสังขาร เพราะอรรถว่า ปรุ้งแต่งภพและทรงยินดีภายใน ตั้งมั่นแล้ว ทำลายกิเลสที่เกิดขึ้นในตน เหมือนนักรบใหญ่ในสนามรบทำลายเกาะฉะนั้น.

อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ตุล** ได้แก่ ชั่งคือ พิจารณา. บทว่า **อตฺตญจสมภว** ได้แก่ พระนิพพานและภพ. บทว่า **ภวสงฺขาร** ได้แก่กรรมที่ไปสู่ภพ. บทว่า **อวสุสฺซชิ มุนิ** ความว่า พระมุนีคือพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาโดยนัยเป็นอาทิว่า ปัญจขันธ์ไม่เที่ยง ความดับปัญจขันธ์คือ นิพพานเป็นของเที่ยงแล้ว ทรงเห็นโทษในภพ และอานิสงส์ในนิพพานแล้วทรงปลดปล่อยด้วยอริยมรรค อันกระทำความสิ้นกรรมที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า กรรมเครื่องปรุ้งแต่งภพ อันเป็นมูลแห่งขันธ์ทั้งหลายนั้น เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมดังนี้. พระองค์ทรงยินดีในภายใน ตั้งมั่นแล้ว ทรงทำลายกิเลสที่เกิดขึ้นในตน เหมือนเกราะได้อย่างไร. ความจริง พระมุนีนั้น ทรงยินดีในภายใน ด้วยอำนาจวิปัสสนา ทรงตั้งมั่นด้วยอำนาจสมถะ รวมความว่า พระองค์ทรงทำลายขันธ์คือกิเลสทั้งหมด ที่ตั้งรังรัดอรรถภาพคุงเกาะ ที่ได้ชื่อว่า อตฺตสัมภวะ เพราะเกิดขึ้นด้วยกำลังสมถะและวิปัสสนา ตั้งแต่เบื้องต้น และละกรรมด้วยการละกิเลสอย่างนี้ว่า กรรมที่ทำโดยไม่มีกิเลส ชื่อว่ายังเหลืออยู่ เพราะไม่มีปฏิสนธิ. พึงทราบไว้ ชื่อว่าความกลัวของผู้ละกิเลสได้แล้วไม่มี เพราะฉะนั้น พระมุนีไม่ทรงกลัวแล้ว จึงทรงปลงอายุสังขาร เพราะเหตุนี้ จึงทรงเปล่งอุทาน เพื่อให้รู้ว่าไม่ทรงกลัว.

บทว่า ยัม มหาวตา ความว่า โดยสมัยใด หรือในสมัยใด ลมใหญ่
ย่อมพัด. บทว่า มหาวตา วายนุตตา ได้แก่ธรรมดว่า ลมอุกเขปกะเมื่อ
เกิดขึ้น ก็พัดตัดลมที่อุ้มน้ำหนา ๕๖๐,๐๐๐ โยชน์ขาดสะบั้น แต่นั้นน้ำก็ตกลง
ในอากาศ เมื่อน้ำตกลงแผ่นดินก็ตกลง. ลมก็หอบรับน้ำไว้อีกด้วยกำลังของตน
เหมือนน้ำภายในธมกรก. แต่น้ำนั้นก็พุ่งขึ้น. เมื่อน้ำพุ่งขึ้นแผ่นดินก็พุ่งขึ้น
น้ำไหวแล้วก็ทำให้แผ่นดินไหวอย่างนี้. การไหวของน้ำและแผ่นดินย่อมมีมา
จนตราบเท่าทุกวันนี้ด้วยประการฉะนี้. แต่ความพุ่งลงและพุ่งขึ้นย่อมไม่ปรากฏ
เพราะเป็นของหนา.

บทว่า มหิทฺธิโก มหานุภาโว ความว่า สมณะหรือพราหมณ์ชื่อว่า
ผู้มีฤทธิ์มาก เพราะมีความสำเร็จมาก ชื่อว่า ผู้มีอำนาจมากเพราะสิ่งที่จะได้
รับมาก. บทว่า ปริตุตา แปลว่า มีกำลังน้อย. บทว่า อปฺปมาณา ได้แก่
ผู้มีกำลัง. บทว่า โส อิมฺ ปจฺวี กปฺเปติ ความว่า ท่านทำฤทธิ์ให้เกิดแล้ว
เกิดความสังเวช เหมือนพระมหาโมคคัลลานะ หรือเมื่อทรงทดลอง ย่อม
ทำให้แผ่นดินไหว เหมือนสังฆรักขิตสามเณรลานพระมหานาคเถระ.

ได้ยินว่า สามเณรนั้นขณะโกนผมเท่านั้น ก็บรรลุพระอรหัต คิดว่ามี
ภิกษุใดๆ ไหมหนอ ที่เคยบรรลุพระอรหัตในวันที่บวชนั่นเอง แล้วทำเวชยันต
ปราสาทให้ไหว. แต่นั่นก็รู้ว่า ไม่มีใคร จึงคิดว่า เราจะทำให้ไหวยยืนอยู่บน
ยอดเวชยันตปราสาทแล้วใช้เท้ากระแทบก็ไม่อาจทำให้ไหวด้วยกำลังแห่งอภิญญา.
ครั้งนั้น เหล่านางราชของท้าวสักกะ ก็กล่าวกะสามเณรนั้นว่า ลูกสังฆรักขิต
เธอประสงค์จะทำเวชยันตปราสาทให้ไหวด้วยศรัทธาที่มีกลิ่นเหม็นเท่านั้นพอเอ๋ย
ปราสาทมีโถกาสตั้งอยู่ดีแล้ว ท่านอาจทำให้ไหวอย่างไรได้. สามเณรรำลึกว่า
เทวดาเหล่านี้ เย้าหยันกับเรา แต่เรายังไม่ได้อาจารย์ พระมหานาคเถระผู้อยู่
ประจำสมุทราวารของเรายู่ไบนหนอ รู้ว่าอาจารย์สร้างที่เร้นในน้ำไว้ในมหา-

สมุทรรุ่งพักผ่อนกลางวัน จึงไปในที่นั้นให้พระเถระแล้วยืนอยู่. แต่นั้นพระเถระพูดกะสามเณรนั้นว่า พ่อ สังฆรักจิต เจ้ายังไม่ได้ศึกษา จะเข้าไปต่ออุทธีหรือแล้วถามว่า พ่อเจ้าไม่สามารถทำให้เวชยันตปราสาทให้ไหวหรือ. ตอบว่าผมยังไม่ได้อาจารย์นี้ขอรับ. ลำดับนั้น พระเถระจึงกล่าวกะสามเณรนั้นว่า พ่อเอ๋ย เมื่อคนเช่นเจ้าให้ไหวไม่ได้ คนอื่นคือใครเล่าจักให้ไหวได้ เจ้าเคยเห็นก้อนโคลมยลอยอยู่เหนือหลังน้ำไหลลงพ่อ แล้วกล่าวต่อไปว่า พ่อเอ๋ย คนทั้งหลายเขาทำงานมเบื่อง เขาไม่ตัดที่ปลายดอก เจ้าจงรู้ด้วยอุปมานี้. สามเณรกล่าวว่าปราสาทนั้น จักหมุนด้วยอาการเพียงเท่านี้ขอรับ แล้วอธิษฐานว่าขอน้ำจมีตลอดโอกาสที่ปราสาทตั้งอยู่ บ่ายหน้าไปยังเวชยันตปราสาท. เหล่าเทพธิดาเห็นสามเณรแล้ว พวกกันว่า สามเณรอับอายุไปครั้งหนึ่งแล้ว ยังมาอีก. ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า พวกเจ้าอย่าพูดกับบุตรของเราเลย บัดนี้เธอได้อาจารย์แล้ว ชั่วขณะ เธอจักทำปราสาทให้ไหวได้. สามเณรใช้นิ้วเท้าเกี่ยวยอดปราสาท. ปราสาทก็โอเอนไปทั้ง ๔ ทิศ. เหล่าเทวดาร้องลั่นว่า พ่อเอ๋ย โปรดให้ปราสาทคงตั้งอยู่เถิด ๆ. สามเณรวางปราสาทไว้ที่เดิมแล้ว ยืนบนยอดปราสาทเปล่งอุทานว่า

เราบวชวันนี้ ก็บรรลู่อาสวกัษัยวันนี้
เราทำปราสาทให้ไหววันนี้ โอพระพุทธร-
เจ้า ทรงมีพระคุณมโหฬาร. เราบวช
วันนี้ก็บรรลู่อาสวกัษัยวันนี้ เราทำปราสาท
ให้ไหววันนี้ โอพระธรรมมีพระคุณ
มโหฬาร. เราบวชวันนี้ก็บรรลู่อาสวกัษัย
วันนี้ เราทำปราสาทให้ไหววันนี้ โอพระ-
สงฆ์มีพระคุณมโหฬาร.

คำที่จะพึงกล่าวในเรื่องแผ่นดินไหว ๖ ประการนอกจากนี้ ท่านกล่าวไว้แล้วใน มหาปาทานสูตร.

ในเหตุเกิดแผ่นดินไหว ๘ ประการนี้ ดังกล่าวมานี้ ครั้งที่ ๑ ไหว ด้วยธาตุกำเริบ ครั้งที่ ๒ ไหวด้วยอำนาจของผู้มีฤทธิ์ ครั้งที่ ๓ และครั้งที่ ๔ ไหวด้วยเดชแห่งบุญ ครั้งที่ ๕ ไหวด้วยอำนาจแห่งญาณ ครั้งที่ ๖ ไหว ด้วยอำนาจสาธุการ ครั้งที่ ๗ ไหวด้วยอำนาจความเป็นผู้มีกรุณา ครั้งที่ ๘ ไหวด้วยการร้องไห้. ครั้งเมื่อพระมหาสัตว์ลงสู่พระครรภ์พระมารดาและออกจากพระครรภ์นั้น แผ่นดินไหวด้วยอำนาจแห่งบุญของพระองค์. ครั้งตรัสรู้ อภิสัมโพธิญาณ แผ่นดินไหวด้วยอำนาจพระญาณ ครั้งประกาศพระธรรมจักร แผ่นดินก็ผกาดขึ้นให้สาธุการไหว ครั้งปลงอายุสังขาร แผ่นดินผกาดขึ้นด้วยความกรุณา ทนความเคลื่อนไหวแห่งจิตไม่ได้ก็ไหว. ครั้งปรินิพพานแผ่นดิน ก็ถูกกระหน่ำด้วยกำลังการร้องไห้ก็ไหว. ก็ความนี้พึงทราบด้วยอำนาจเทวดา ประจำแผ่นดิน. แต่ข้อนี้ไม่มีแก่ปฐวีธาตุ ที่เป็นมหาภูตรูป เพราะไม่มีเจตนาแล

บทว่า อิม ในคำว่า อิม โข อานนฺท อฏฺฐ เหตุ นี้เป็นการ ชี้ข้อที่ทรงแสดงมาแล้ว. ก็แลด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านพระอานนท์ กำหนดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปลงอายุสังขารวันนี้แน่แท้. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ทรงทราบว่าพระอานนท์กำหนดได้ ก็ไม่ประทานโอกาส ทรงประมวลเหตุ ทั้ง ๘ แม้อย่างอื่นเข้าไว้ด้วย จึงตรัสว่า อฏฺฐ โข อิมฯ ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนนฺตํ ขตุตฺยปรีตํ ได้แก่ บริษัท เช่น สมาคมพระเจ้าพิมพิสาร สมาคมพระญาติ และสมาคมเจ้าลิจฉวีเป็นอาทิ. คำนี้ใช้ได้แม้ในจักรวาลอื่น ๆ. บทว่า สลฺลปิตฺตปฺพุพฺพ ได้แก่ เคยกระทำการ สนทนาปราศรัย. บทว่า สากจฺญา ได้แก่ เคยเข้าร่วมแม้แต่การสนทนา ธรรม. บทว่า ยาทิสฺสโก เตสํ วณฺโณ ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น

ผิวขาวบ้าง ผิวดำบ้าง ผิวสองสีบ้าง พระศาสดามีพระฉวีเหลืองดังทองคำ. ก็คำนี้ท่านกล่าวอาศัยทรวดทรง. ก็แม่ทรวดทรงของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ปรากฏเพียงอย่างเดียวเท่านั้น. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้ามิใช่เหมือนชนชาติมีลักษณะทั้งไม่ทรงสวมมณีคุณทลประทับนั่งโดยเพศของพระพุทธเจ้าเท่านั้น. ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมเห็นว่าพระพุทธองค์มีทรวดทรงเสมอกับตน. บทว่า ยาทิสโก เตสฺส สโร ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีเสียงขาดบ้าง มีเสียงดังไม้ค้อนบ้าง มีเสียงเหมือนกาบ้าง พระศาสดามีพระสุระเสียงดังพรหมเท่านั้น. แต่คำนี้ท่านกล่าวหมายถึงภาษาอื่น. ความจริง แม้หากว่า ในบริษัทนั้น พระศาสดาประทับนั่งตรัสบนราชอาสน์ สมณพราหมณ์เหล่านั้นก็จะเข้าใจว่า วันนี้พระราชชาติด้วยพระสุระเสียงอันไพเราะ. แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้วเสด็จหลีกไป สมณพราหมณ์เหล่านั้นเห็นพระราชเสด็จกลับมาอีกก็จะเกิดการพิจารณาทบทวนว่า ผู้นี้เป็นใครกันหนอ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โก นุ โข อัย ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้พิจารณาทบทวนอย่างนี้ก็ไม่รู้ว่า ผู้นี้เป็นใครกันหนอ ตรัสด้วยภาษามคธ ภาษาสีหล ด้วยอาการละมุนละไม ในที่นี้เดี๋ยวนี้ ก็หายวับไป เป็นเทวดาหรือมนุษย์. ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมแก่เหล่าชนผู้ไม่รู้อย่างนี้ เพื่อประโยชน์อะไร. ตอบว่า เพื่อต้องการจะอบรม จริงอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ ธรรมที่แม้เขาฟังแล้ว ก็จะเป็นปัจจัยในอนาคตทีเดียว เพราะเหตุนี้ ทรงมุ่งถึงอนาคตจึงทรงแสดง. ฟังทราบเหตุเกิดแห่งบริษัททั้งหลายมีพราหมณบริษัทหลายร้อยเป็นต้น โดยอำนาจ โสณทัณฑสมาคมและกุฎทันทสมาคมเป็นต้น และด้วยอำนาจจักรวาลอื่น.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำบริษัท ๘ นี้มาเพื่ออะไร? เพื่อแสดงความเป็นผู้ไม่กลัว. ได้ยินว่า พระองค์นำบริษัทเหล่านั้นมาตรัสอย่างนี้ว่า อานนท์ ความกลัว หรือ ความกล้า ไม่มีแก่ตถาคตผู้เข้าไปหาบริษัท ๘

เหล่านี้แล้วแสดงธรรม แต่ใครเล่าควรจะทำให้เกิดความเข้าใจอย่างนี้ว่า ตถาคต เห็นมารแต่ละตนแล้วพึงกลัว อานนท์ ตถาคต ไม่กลัว ไม่หวาด มีสติ- สัมปชัญญะปลงอายุสังขาร ดังนี้.

บทว่า อภิกายตนานิ แปลว่า เหตุครอบงำ. ครอบงำอะไร ครอบงำ ธรรมที่เป็นข้าศึกข้าง อารมณ์ข้าง. ความจริงเหตุเหล่านั้นย่อมครอบงำธรรม ที่เป็นข้าศึก เพราะภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ครอบอารมณ์เพราะเป็นบุคคลที่ยิ่งด้วย ญาณ.

ก็ในคำว่า อหฺมตฺตํ รูปสฺสณฺธิ ดังนี้เป็นต้น บุคคลชื่อว่ามีสัญญา ในรูปภายในด้วยอำนาจบริกรรมในรูปภายใน. จริงอยู่ บุคคลเมื่อกระทำ บริกรรมนิลกสิณในรูปภายใน ย่อมกระทำที่มที่ดีหรือที่ดวงตา เมื่อกระทำ บริกรรมในปิตกสิณ ย่อมกระทำที่มันข้น ที่ผิว ที่หลังมือ หลังเท้า หรือที่ สีเหลืองของดวงตา. เมื่อกระทำบริกรรมในโลหิตกสิณ กระทำที่เนื้อ เลือด ลิ้น หรือที่สีแดงของดวงตา. เมื่อกระทำบริกรรมในโอทาทกสิณ ย่อมกระทำ ที่กระดูก ฟัน เล็บ หรือที่สีขาวของดวงตา แต่บริกรรมนั้น เขียวดี เหลืองดี แดงดี ขาวดี ก็หาไม่ ยังไม่บริสุทธฺ์ทั้งนั้น.

บทว่า เอโก พหิทฺฐา รูปานิ ปสฺสตี ความว่า บริกรรมนั้นของ บุคคลใด เกิดขึ้นภายใน แต่นิมิตเกิดในภายนอก. บุคคลนั้นมีความสำคัญว่า รูปในภายใน ด้วยอำนาจบริกรรมในภายในและอัปปนาในภายนอกอย่างนี้ เรียกว่า เอโก พหิทฺฐา รูปานิ ปสฺสตี ผู้เดียวเห็นรูปภายนอก.

บทว่า ปริตฺตานิ ได้แก่ ไม่เติบโต. บทว่า สุวณฺณทพฺพณฺ- ณานิ แปลว่า มีวรรณะดีหรือวรรณะทราม. อภิกายตนะนี้ พึงทราบว่าเป็น พึงทราบว่าเป็น ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจปริตตารมณฺ์. บทว่า ตานิ อภิกุญฺญ ความว่า คนมีท้องไส้ดีได้ข้าวเพียงทัพพีเดียวจึงมาคิดว่า จะพอกินหรือกระทำ

เป็นคำเดียว ฉันทใด บุคคลผู้ยิ่งด้วยญาณมีญาณกล้า คิดว่าจะพึงเข้าสมาบัติใน
อารมณ์เล็กน้อยเท่านั้นจะพอหรือ. นี่ไม่หนักสำหรับเรา แล้วครอบงำรูปเหล่านี้
นั้นเข้าสมาบัติ. อธิบายว่า ย่อมให้ถึงอัปปนาในอกิภายตนะนั้น พร้อมกับทำ
นิมิตให้เกิดขึ้นทีเดียว. ก็ด้วยบทว่า **ชานามิ ปสุตตัม** นี้ ท่านกล่าวถึง
ความค้ำนึ่งแห่งบุคคลนั้น. ก็แล เมื่อออกจากสมาบัติ ความค้ำนึ่งนั้นก็ไม่มี
ภายในสมาบัติ. บทว่า **เอวสยฺญี โหติ** ความว่า มีสัญญาอย่างนี้ ด้วย
สัญญาในความค้ำนึ่งบ้าง ด้วยสัญญาในฌานบ้าง. จริงอยู่ สัญญา เป็นเครื่อง
ครอบงำย่อมมีแก่บุคคลนั้น แม้ภายในสมาบัติ. ส่วนสัญญาในความค้ำนึ่งย่อม
มีเมื่อออกจากสมาบัติเท่านั้น.

บทว่า **อปฺปมาณานิ** ความว่า มีประมาณที่เจริญแล้ว คือ ใหญ่.
ส่วนในบทว่า **อภิญฺยุ** นี้ เปรียบเหมือนบุรุษกินจุได้ข้าวพูนชาม ก็ยังคิดว่า
ของอย่างอื่นจงยกไว้ ข้าวนี้จักพอแก่เราหรือไม่ ไม่เห็นข้าวนี้ว่ามากฉันทใด
บุคคลผู้ยิ่งด้วยญาณ มีญาณแก่กล้าก็ฉันทนั้นเหมือนกัน คิดว่า จะเข้าฌานใน
อารมณ์นี้ได้หรือ อารมณ์นี้ไม่มีประมาณก็หาไม่ จึงครอบงำอารมณ์เหล่านั้น
เข้าฌานด้วยคิดว่า ในการกระทำเอกัคคตาจิตไม่หนักแก่เราเลย. อธิบายว่า
ให้ถึงอัปปนาในอารมณ์นั้น พร้อมกับจิตตูปบาทนั้นแล.

บทว่า **อชฺฌตฺตํ รูปสยฺญี** ความว่า เว้นจากบริกรรมสัญญาในรูป
ภายใน เพราะยังไม่ได้หรือเพราะไม่ต้องการ. บทว่า **เอโก พหิทฺธา**
รूपานิ ปสุตฺติ ความว่า ทั้งบริกรรมทั้งนิมิตของผู้ใดเกิดขึ้นในภายนอก
อย่างเดียว ผู้นั้นมีความสำคัญว่าอรูปในภายใน ด้วยอำนาจบริกรรมและอัปปนา
ในภายนอกอย่างนี้ เรียกว่า **เอโก พหิทฺธา รุปานิ ปสุตฺติ** ผู้เดียวเห็น
รูปในภายนอก. ข้อที่เหลือในค้ำนึ่งมีนัยกล่าวแล้ว ในอกิภายตนะที่ ๔ ทั้ง
นั้น.

ก็ในอภิกายตะนะ ๔ เหล่านี้ ปริตตอภิกายตะนะมาด้วยอำนาจจิตจจริต
อัปป์มาณอภิกายตะนะมาด้วยอำนาจโมหจจริต สุวรรณอภิกายตะนะมาด้วยอำนาจ
โทสจจริต ทพพรรณอภิกายตะนะมาด้วยอำนาจราคจจริต. จจริงอยู่ อภิกายตะนะ
เหล่านี้ เป็นสัปปายะของผู้มีจจริตเหล่านี้. แม้ความที่อภิกายตะนะเป็นสัปปายะ
นั้น กล่าวไว้พิสดารแล้วในจจริตนิเทศในวิสุทฺธิมรรค.

พึงทราบวินัยในอภิกายตะนะที่ ๕ เป็นต้นดังต่อไปนี้ บทว่า **นีนานิ**
ท่านกล่าวไว้โดยรวมทั้งหมด. บทว่า **นีนลณฺณานิ** ท่านกล่าวโดยวรรณะ. บทว่า
นีนินทสฺสนานิ ท่านกล่าวโดยตัวอย่าง ท่านอธิบายว่าวรรณะที่ไม่เจอกันที่
ไม่ปรากฏช่องว่าง ปรากฏว่ามีสีเขียวเป็นอันเดียวกัน. ส่วนคำว่า **นีนินทาสานิ**
นี้ ท่านกล่าวไว้โดยอำนาจโอภาส. อธิบายว่า มีแสงสีเขียวคือประกอบด้วย
รัศมีเขียว. ด้วยบทนี้ท่านแสดงความรู้ว่าวรรณะเหล่านั้นบริสุทฺธิ. จจริงอยู่ ท่าน
กล่าวว่าอภิกายตะนะ ๔ เหล่านี้ไว้โดยวรรณบริสุทฺธิเท่านั้น. บทว่า **อุมฺมาร-**
ปฺปฺผู้ ความว่า จจริงอยู่ดอกไม้สนิทอ่อนนุ่ม แม้ที่เห็น ๆ กัน อยู่ ก็สีเขียว
ทั้งนั้น ส่วนดอกกัณณิกาเขาเป็นต้น ที่เห็น ๆ กันอยู่ก็ขาว เพราะฉะนั้นท่าน
จึงถือเอาดอกผักตบนี้เท่านั้น ดอกกัณณิกาเขาท่านหาถือเอาไม่. บทว่า
พาราณเสยฺยกัม แปลว่า ที่เกิดในกรุงพาราณสีได้ยินว่าในกรุงพาราณสีนั้น ทั้ง
ฝ่ายก็อ่อน ทั้งคนกรอด้วย ทั้งช่างทอก็ฉลาด. แม่น้ำก็สะอาดสนิท เพราะ
ฉะนั้นฝ้านั้นจึงเกลี้ยงทั้งสองข้าง คือในข้างทั้งสองก็เกลี้ยงปรากฏว่าอ่อนสนิท.
แม้ในคำว่า **ปีตานิ** เป็นต้น ก็พึงทราบเนื้อความโดยนัยนี้แล. เมื่อจะกำหนด
นีนลณฺณานิ ย่อมกำหนดนิมิตในสีเขียว. ก็การกระทำกสิณก็ดี การบริกรรมก็ดี
อัปป์นาวิธีก็ดี ในที่นี้มีอาทิว่า **ปฺปฺผู้** **วสุ** **วสุ** **วสุ** **วสุ** **วสุ** **วสุ** **วสุ** **วสุ**
ทั้งหมดมีนัยที่กล่าวไว้โดยพิสดารแล้วในวิสุทฺธิมรรค.

อภิภายตนะ ๘ เหล่านี้ ท่านนำมาเพื่อแสดงความเป็นผู้ไม่กลัว. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสอภิภายตนะแม่เหล่านี้ แล้วจึงตรัสอย่างนี้ว่า อานนท ความกลัว หรือความกล้าไม่มีแก่ตถาคตผู้กำลังเข้าสมาบัติแม่เหล่านี้ และกำลังออก ใครเล่าควรจะเกิดความเข้าใจอย่างนี้ว่า ตถาคตเห็นมารผู้เดียวพึงกลัว อานนท ตถาคตไม่กลัว ไม่ขลาด มีสติสัมปชัญญะปลงอายุสังขาร.

กล่าวด้วยเรื่องวิโมกข์ มีความง่ายทั้งนั้น. วิโมกข์ ๘ เหล่านี้ ท่านนำมา เพื่อความเป็นผู้ไม่กลัวเหมือนกัน. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสวิโมกข์แม่เหล่านี้แล้ว จึงตรัสอย่างนี้ว่า คุณก่อนอานนท ความกลัวหรือความกล้าไม่มีแก่ตถาคตผู้กำลังเข้าสมาบัติแม่เหล่านี้ และกำลังออก ฯลฯ ปลงอายุสังขาร. แม้บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ประทานโอกาสแก่พระอานนทเถระเลย ทรงเริ่มเทศนาเป็นอย่างอื่นอีก โดยนัยมีว่า เอกมิตาหํ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรมาภิสมฺพุทฺโธ** ได้แก่เป็นผู้ตรัสรู้ครั้งแรกทีเดียว คือในสัปดาห์ที่ ๘. บทว่า **โอสฺสุทฺถุโจ** แปลว่า ปล่อยสละ. ได้ยินว่า ครั้นกล่าวอย่างนี้ จึงกล่าวว่า เพราะเหตุนี้ หมั่นโลกธาตุนิจจังไหว.

คำว่า **อลิ** นี้ เป็นคำปฏิเสธ. บทว่า **โพธิ** ได้แก่แทงตลอดด้วยมรรคญาณ ๔. ด้วยบทว่า **สทฺทฺทฺหฺลฺลิตฺตฺวํ** ท่านกล่าวว่า เธอเชื่อว่าตถาคตกล่าวอย่างนี้ใหม่. ด้วยบทว่า **ตฺสฺมาติหฺนฺนุท** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เพราะเหตุที่เธอเชื่อคำนี้ ฉะนั้นข้อนี้จึงเป็นการทำไม่ดีของเธอเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าเริ่มคำว่า **เอกมิตาหํ** เป็นต้น เพื่อจะยกโทษของพระเถระแต่ผู้เดียวโดยประการต่าง ๆ เพื่อจะบรรเทาความโศกอย่างนี้ว่า เรามิได้เรียกเธอมาในที่นี้อย่างเดียวกับท่านนั้นดอก. แม้ในเวลาอื่น ๆ เราก็เรียกมาทำนิมิตอย่างหยาบ เธอก็มิได้ล่วงรู้นิมิตเช่นนั้น อันนี้ก็เป็นการผิดพลาดของเธอผู้เดียว.

บทว่า **ปิเยหิ มนาเปหิ** ความเป็นต่าง ๆ โดยชาติ ความละเว้นเพราะมรณะ ความเป็นอย่างอื่นเพราะภพ (พลัดพราก) จากมารดา บิดา พี่ชาย พี่หญิง เป็นต้น. คำว่า **ตํ** ในคำว่า **ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา** แปลว่า เพราะฉะนั้น.

อธิบายว่า เพราะจะต้องพลัดพรากจากสัตว์และสังขารอันเป็นที่รักที่พอใจทั้งสิ้นแล ฉะนั้น ตถาคตบำเพ็ญบารมี ๑๐ กัณฐี บรรลุสัมโพธิญาณก็ดี ประกาศธรรมจักรก็ดี แสดงยมกปาฏิหาริย์ก็ดี ลงจากเทวโลกก็ดี สรีระนั้นใดที่เกิดแล้วเป็นแล้ว ถูกปรุปรุ่งแต่งแล้วมีความสลายไปเป็นธรรมดาของสรีระแม่แห่งพระตถาคตนั้นอย่าสลายไปเลยหนอ. นั่นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ทั้งผู้ร้องให้ทั้งผู้คร่ำครวญก็สามารถจะได้ฐานะอันนั้น. บทว่า **ปฺน ปจฺจจากมิสฺสตี** ความว่า สิ่งที่เกิดตถาคตสละแล้ว ตายแล้ว สิ่งนั้นก็จักกลับปรากฏอีกไม่ได้ดอก.

บทว่า **ยถยิทํ พุรฺหมจฺริยํ** แปลว่า คือศาสนพรหมจรรย์ที่สงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓. บทว่า **อทุชนียํ** แปลว่า ทนอยู่นาน. บทว่า **จิรญฺจติดิ** ได้แก่ ตั้งอยู่นานด้วยอำนาจเป็นนาน. บทว่า **จตุตาโร สติปฏฺฐานา** เป็นอาทิ ทั้งหมดท่านกล่าวโดยเป็นโลกียะและโลกุตตระ. ส่วนการวินิจฉัยในโพธิปักขิยธรรมเหล่านี้ ท่านกล่าวไว้ในปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิทเทศ ในวิสุทฺธิมรรคโดยอาการทั้งปวง. คำที่เหลือในที่นี้ง่ายทั้งนั้นแล.

จบกถาพรรณนาตติยภาณวาร

บทว่า **นาคาวโลกิตํ** ความว่า เหมือนอย่างว่ากระดูกของมหาชนเขา ปลายจดปลายตั้งอยู่เหมือนอัญชลีของพระปัจเจกพุทธเจ้า ที่เกี่ยวกันเหมือนขอช้าง ฉนฺได อัญชลีของพระพุทธเจ้าหาเหมือนฉนนันไม่. ด้วยว่าอัญชลีของพระพุทฺธเจ้าคิดเป็นอันเดียวกัน เหมือนแท่งทองคำ เพราะฉะนั้น ในเวลาเหลียวหลัง จึงไม่สามารถเอี้ยวพระศอได้ ก็พระยาช้าง ประสงค์ จะเหลียวดูช้าง

หลังต้องเี่ยวไปทั้งตัวฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ต้องทรงเี่ยวพระวรกายไปฉันนั้น. แต่พอพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนที่ประตูพระนคร ก็ทรงเกิดความคิดว่า จะทอดทัตสนากรุงเวสาลี แผ่นมหาปฐพีนี้เหมือนจะกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีมาหลายแสนโกฏิกัป มิได้ทรงกระทำ คือเี่ยวพระสอแลดู จึงเปรียบเหมือนล้อคิน กระทำพระผู้มีพระภาคเจ้าให้บ้ายพระพักตร์มุ่งไปทางกรุงเวสาลี. ท่านหมายเอาข้อนั้น จึงกล่าวว่ นาคาวโลกิต์ นี้.

ถามว่ การทอดทัตสนากรุงเวสาลี มิใช่เป็นปัจฉิมทัตสนะอย่างเดียว การทอดทัตสนาแม้ในกรุงสาวัตถี กรุงราชคฤห์ เมืองนาลันทา บ้านปาฏลิกาม โภฏิกาม และนาทิกาม เวลาเสด็จออกจากที่นั้น ๆ ทั้งหมดนั้น ก็เป็นปัจฉิมทัตสนะทั้งนั้นมิใช่หรือ เหตุไรในที่นั้นๆ จึงไม่เป็นการทอดทัตสนาเป็นนาคาวโลก (คือเป็นปัจฉิมทัตสนะ). ตอบว่ เพราะไม่เป็นอัครรรย์. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้ากลับมาเหลียวดูในที่นั้น ข้อนั้นไม่น่าอัครรรย์ เพราะฉะนั้น จึงไม่ชื่อว่าทรงเี่ยวพระวรกายแลดู. อนึ่ง เหล่าเจ้าลิจฉวี กรุงเวสาลีไกล่พินาศ จักพินาศ ไปใน ๓ ปีข้างหน้า เพราะฉะนั้น เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น จึงสร้างเจดีย์ชื่อว่า นาคาปโลกิตเจดีย์ ไกล่ประตูพระนคร จักบูชาเจดีย์นั้นด้วยสัการะมีของหอม และดอกไม้เป็นต้น ข้อนั้นก็จะมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขตลอดกาลนาน เพราะฉะนั้น จึงเี่ยวพระวรกายแลดูเพื่ออนุเคราะห์เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น.

บทว่ **ทุกขสุตฺตฺกโร** ได้แก่กระทำที่สุดแห่งวิภูฏทุกข์. บทว่ **จกฺขุมา** ได้แก่ผู้มีจักขุด้วยจักขุ ๕. บทว่ **ปรินิพฺพุโต** ได้แก่ปรินิพพานด้วยกิเลสปรินิพพาน.

บทว่ **มหาปเทส** ได้แก่โอกาสใหญ่ หรือในข้ออ้างใหญ่ อธิบายว่ เหตุใหญ่ที่ท่านกล่าวอ้างผู้ใหญ่ เช่นพระพุทธเจ้าเป็นต้น. บทว่

อนถินนุทิตพัพพ คืออันผู้ร่าเริงยินดีให้สาธุการควรฟังก่อนหาмиได้. จริงอยู่เมื่อกระทำอยู่อย่างนี้ แม้ภายหลังถูกต่อว่า ว่าข้อนี้ไม่เหมาะสม ก็โต้ตอบได้ว่า เมื่อก่อนข้อนี้เป็นธรรมเดี่ยวนั้นไม่เป็นธรรมหรือ ชื่อว่าไม่สละลัทธิ. บทว่า **น ปฏิกุโกลิตพัพพ** ความว่า ไม่ฟังกล่าวก่อนอย่างนี้ว่า คนพาลผู้นี้พูดอะไร. ก็เมื่อถูกต่อว่า จักไม่พูดแม้แต่คำที่ควรจะพูด. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **อนถินนุทิตวา อปฏิกุโกลิตวา**. บทว่า **ปทพยุญชนานิ** ได้แก่ พยุญชนะกล่าวคือบท. บทว่า **สาธุกั อุกุคเหตวา** ได้แก่ ถือเอาด้วยดีว่า ท่านกล่าวบาลีไว้ในที่นี้ กล่าวความไว้ในที่นี้ กล่าวเบื้องต้นและเบื้องปลายไว้ในที่นี้. บทว่า **สุตเต โอตารตพพานิ** ได้แก่ ฟังสอบสวนในพระสูตร. บทว่า **วินเย สนุทสุเสตพพานิ** ได้แก่ เทียบเคียงในพระวินัย.

ก็ในที่นี้ ที่ชื่อว่าสูตรได้แก่วินัย. เหมือนที่ท่านกล่าวไว้ว่า ห้ามไว้ในที่ไหน ห้ามไว้ในเมืองสาวตถิ ห้ามไว้ในสุดตวิภังค์ (สุด ในที่นี้หมายถึงวินัย) ที่ชื่อวินัย ได้แก่ขันธกะ เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า **โกสมุพิย วินยชาติสาร** ในเรื่องละเมียดพระวินัย (วินัย ในที่นี้หมายถึงขันธกะ) ในเมืองโกสัมพี. เมื่อเป็นเช่นนี้ชื่อว่าไม่ยึดถือวินัยปิฎก. ชื่อว่ายึดถือพระวินัยอย่างนี้คือ อุกโตวิภังค์ชื่อว่าสูตร ขันธกปริวาร ชื่อว่าวินัย. อีกนัยหนึ่ง ยึดถือปิฎกทั้ง ๒ อย่างนี้คือ สุตตันตปิฎก ชื่อว่าพระสูตร วินัยปิฎก ชื่อว่า วินัย. อีกอย่างหนึ่ง ก่อนอื่น ไม่ยึดถือปิฎกทั้ง ๓ แม้อย่างนี้ สุตตันตปิฎก อภิธัมมปิฎก ชื่อว่า สูตร วินัยปิฎก ชื่อว่า วินัย. ธรรมคาพุทธพจน์ใด ๆ ที่ชื่อว่าไม่ใช่สูตร ก็มีอยู่ คือ ชาคก ปฏิสัมภिता นิทเทส สุตตนิบาต ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา อปทาน.

ก็พระสุทินนเถระ คัดค้านคำนี้ทั้งหมดว่า พระพุทธทวงนะ ชื่อว่าไม่ใช่สูตรมีอยู่หรือดังนี้แล้วกล่าวว่า ปิฎก ๓ ชื่อว่าสูตร ส่วนวินัยชื่อว่าเหตุ. แต่นั้น

เมื่อจะแสดงเหตุ นั้น จึงนำสูตรนี้มาอ้างว่า คุณก่อนโคตมี เธอพึงรู้ธรรมเหล่านั้น อันใดว่า ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อมีราคะ ไม่เป็นไปเพื่อปราศจากราคะ เป็นไปเพื่อประกอบทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อปราศจากทุกข์ เป็นไปเพื่อมีอุปาทานไม่เป็นไปเพื่อปราศจากอุปาทาน เป็นไปเพื่อความมักมาก ไม่เป็นไปเพื่อความมักน้อย เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความสันโดษ เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ไม่เป็นไปเพื่อปรารถนาความเพียร เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่ ไม่เป็นไปเพื่อความสงัด เป็นไปเพื่อความสะสม ไม่เป็นไปเพื่อปราศจากความสะสม. เธอพึงรู้โดยส่วนเดียวว่า นั่นไม่ใช่ธรรม นั่นไม่ใช่วินัย นั่นไม่ใช่คำสั่งสอนของพระศาสดา. คุณก่อนโคตมี เธอพึงรู้ธรรมเหล่านั้นอันใดว่า ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อปราศจากราคะ ไม่เป็นไปเพื่อมีราคะ เป็นไปเพื่อปราศจากความประกอบทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อความประกอบทุกข์ เป็นไปเพื่อปราศจากอุปาทาน ไม่เป็นไปเพื่อมีอุปาทาน เป็นไปเพื่อความมักน้อย ไม่เป็นไปเพื่อความมักมาก เป็นไปเพื่อความสันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อไม่สันโดษ เป็นไปเพื่อปรารถนาความเพียร ไม่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน เป็นไปเพื่อความสงัด ไม่เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่ เป็นไปเพื่อปราศจากความสะสม ไม่เป็นไปเพื่อความสะสม เธอพึงรู้โดยส่วนเดียวว่า นั่นเป็นธรรม นั่นเป็นวินัย นั่นเป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา. เพราะฉะนั้น พึงสอบสวนในพระไตรปิฎก พุทธวจนะ. ที่ชื่อว่าสูตร พึงเทียบเคียงในเหตุคือวินัยมีราคะเป็นต้น ที่ชื่อว่าวินัย ความในข้อนี้มีดังกล่าวมาจะนี้.

บทว่า น เจว สุตเต โอตฺถนฺติ ความว่า บทพยัญชนะเหล่านั้นไม่มาในที่ไหนๆ ตามลำดับสูตร ยกแต่สะเก็ดมาจาก กุพหเวสสันตระ กุพหุอมมัคคะ กุพหุวินัย เวทัลละ และปิฎก ปราภุอยู่. จริงอยู่ บทพยัญชนะที่มาอย่างนี้ แต่ไม่ปรากฏในการกำจัดกิเลสมีราคะเป็นต้น ก็พึงทิ้งเสีย. ด้วยเหตุนี้พระผู้มี

พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย คัจฉัน เธอพึงทิ้งข้อนั้นเสีย. พึงทราบความ
ในที่ทุกแห่งด้วยอุบายนี้. คำว่า อิทํ ภิกฺขเว จตุตฺถํ มหาปเทสฺส ฐาเรยฺยถ
ความว่า เธอพึงทรงจำโอกาสเป็นที่ประดิษฐานแห่งธรรมข้อที่ ๔ นี้ไว้.

ก็ในที่นี้พึงทราบปณิณณะคัจฉันว่า ในพระสูตร มีมหาปเทศ ๔ ใน
ชั้นชกะ มีมหาปเทศ ๔ ปัญญาพยากรณ์ ๔ สุตตะ ๑ สุตตานุโลม ๑ อาจารย์-
วาท ๑ อัตตโนมตี ๑ สังคีติ ๓.

ในปณิณณะเหล่านั้น เมื่อถึงการวินิจฉัยธรรมว่านี้ธรรมนี้วินัย มหา
ปเทศ ๔ เหล่านี้ถือเอาเป็นประมาณ ข้อใดสมในมหาปเทศ ๔ เหล่านี้ ข้อ
นั้นควรถือเอา ข้อนอกนี้แม้ของผู้ถือผิด ก็ไม่ควรถือเอา. เมื่อถึงการวินิจฉัย
ข้อที่ควรและไม่ควรว่า สิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร มหาปเทศ ๔ ที่ตรัสไว้ใน
ชั้นชกะโดยนัยว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เราไม่ได้ห้ามไว้ว่า สิ่งนี้ไม่ควร
หากว่าสิ่งนั้นเข้ากันกับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกันกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควรแก่เธอ
ทั้งหลาย คัจฉันเป็นคัจฉัน ถือเอาเป็นประมาณ. กถาวินิจฉัยมหาปเทศเหล่านั้น
กล่าวไว้ ในอรรถกถาพระวินัยชื่อว่า สมันตปาสาทิกาโดยนัยที่กล่าวไว้ในที่นั้น
พึงทำสันนิษฐานอย่างนี้ว่า สิ่งใดที่เข้ากันได้กับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นควร นอกนั้น
ไม่ควร.

เอกังสพยากรณ์ปัญหา ๑ วิภังชพยากรณ์ปัญหา ๑ ปฏิปุจฉาพยา-
กรณ์ปัญหา ๑ ฐูปนียปัญหา ๑ เหล่านี้ชื่อว่า ปัญหาพยากรณ์ ๔. ในปัญหา
พยากรณ์ ๔ นั้น ถูกถามว่าจักขุไม่เที่ยงหรือ พึงพยากรณ์ก่อนโดยส่วนเดียว
ว่าไม่เที่ยงหรือรับ. ในโสตะ เป็นต้นก็มีนัยนี้. นี้ชื่อว่า เอกังสกรณียปัญหา.
ถูกถามว่า จักขุหรือชื่อว่าไม่เที่ยง. พึงแจกแล้วพยากรณ์อย่างนี้ว่า ไม่ใช่
จักขุเท่านั้น แม้แต่โสตะ ก็ไม่เที่ยง แม้ฆานะ ก็ไม่เที่ยง. นี้ชื่อว่า วิภังช-
พยากรณ์ปัญหา. ถูกถามว่า จักขุฉันใด โสตะ ก็ฉันนั้น โสตะฉันใด จักขุ

ก็ฉันนั้นเป็นต้น. จึงย้อนถามว่า ท่านถามด้วยอรรถว่าอะไร เมื่อเขาตอบว่า
ถามด้วยอรรถว่าเห็น จึงพยากรณ์ว่า ไม่ใช่. เมื่อเขาตอบว่า ถามด้วย
อรรถว่าไม่เที่ยง จึงพยากรณ์ว่า ใช่. นี้ชื่อว่า ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา.
แต่ถูกถามว่า นั่นก็ชีวะ นั่นก็สรีระ เป็นต้น ฟังหยุดเสียด้วยกล่าววว่า ข้อนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่พยากรณ์. ปัญหานี้ไม่ฟังพยากรณ์. นี้ชื่อว่า ปฐนียปัญหา.
ดังนั้น เมื่อปัญหามาถึงโดยอาการนั้น ปัญหาพยากรณ์ ๔ เหล่านี้ ถือเอาเป็น
ประมาณได้. ฟังพยากรณ์ปัญหานั้นด้วยอำนาจปัญหาพยากรณ์ ๔ นี้.

ก็ปิฎก ๓ ที่ยกขึ้นสู่สังคีติ ๓ ชื่อว่า สุตตะ ในปกิณณะมีสุตตะเป็น
ต้น. ข้อที่เข้ากันได้กับกัปปิยะชื่อว่า สุตตานุโลม. อรรถกถาชื่อว่า อจาริยวาท.
ปฏิภาณของตน ตามความคาดหมายตามความรู้ ชื่อว่า อัตตโนมัตติ. ในปกิณณะ
เหล่านั้น สุตตะ ไคร ๆ คัดค้านไม่ได้ เมื่อคัดค้านสุตตะนั้น ก็เท่ากับคัดค้าน
พระพุทธเจ้าด้วย. ส่วนข้อที่เข้ากับได้กับกัปปิยะ ควรถือเอาเฉพาะข้อที่สมกับ
สุตตะเท่านั้น นอกนั้นไม่ควรถือเอา. แม้อจาริยวาทเล่า ก็ควรถือเอาแต่ที่สมกับ
สุตตะเท่านั้น นอกนั้นไม่ควรถือเอา. ส่วนอัตตโนมัตติ เพลกว่าเขาทั้งหมด.
แม้อัตตโนมัตตินั้น ก็ควรถือเอาแต่ที่สมกับสุตตะเท่านั้น นอกนั้นไม่ควรถือเอา.

ก็สังคีติมี ๓ เหล่านี้คือ ปัญจสตติกสังคีติ (สังคายนารั้งที่ ๑) สัตตสตติก
สังคีติ (รั้งที่ ๒) สหัสติกสังคีติ (รั้งที่ ๓). แม้สุตตะ. เฉพาะที่มาในสังคีติ
๓ นั้น ควรถือเอาเป็นประมาณ. นอกนั้นเป็นที่ท่านดำหนิ ไม่ควรถือเอา.
จริงอยู่ บทพยัญชนะแม่ที่ลงกันได้ในสุตตะนั้น ฟังทราบวว่า ลงกันไม่ได้ใน
พระสูตรและเทียบกันไม่ได้ในพระวินัย.

บทว่า **กมุमारปุตตสุต** ได้แก่บุตรของนายช่างทอง เล่ากันมาว่า
บุตรของนายช่างทองนั้น เป็นกุกุมพินให้ผู้มั่งคั่ง เป็นโสดาบัน เพราะเห็นพระผู้มี
พระภาคเจ้าครั้งแรกเท่านั้น ก็สร้างวัดในสวนมะม่วงของตนมอบถวาย. ท่าน

หมายเอาสวนมะม่วงนั้น จึงกล่าวว่า อมฺพวน. บทว่า สฺตรมฺททว ได้แก่
ปวัตตมังสะ ของสุกรที่ใหญ่ที่สุดตัวหนึ่ง ไม่หนูนัก ไม่แก่นัก. นัยว่า
ปวัตตมังสะนั้นนุ่มสนิท. อธิบายว่า ให้จัดปวัตตมังสะนั้น ทำให้สุกอย่างดี.
อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ก็คำว่าสุกรมัททวะนี้เป็นชื่อของข้าวสุกอ่อน ที่จัด
ปรุงด้วยปัญญาโครส (จีร นมสด ทิ นมส้ม ฆติ เนยใส ตกกั เปரியง และ
โนนิตี เนยแข็ง) และถั่ว เหมือนของสุกชื่อว่า ควปานะ ขนผสมนํ้านมโค.
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า วิธีปรุงรส ชื่อว่าสุกรมัททวะ ก็สุกรมัททวะนั้นมาใน
รสาณศาสตร์. สุกรมัททวะนั้น นายจุนทะตบแต่งตามรสาณวิธี ด้วย
ประสงค์ว่าการปรินิพพานจะยังไม่พึงมีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. แต่เหล่าเทวดา
ในมหาทวีปทั้ง ๔ ซึ่งมีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีปเป็นบริวาร ใส่อชะลงในสุกร
มัททวะนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบันลือสีหนาทนี้ว่า นาหนุตฺ เพื่ออะไร.
เพื่อทรงเปลื้องคำว่าร้ายของคนอื่น. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า สดับคำของ
พวกที่ต้องการจะกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ประทานสุกรมัททวะที่พระองค์
เสวยเหลือ ทั้งแก่ภิกษุ ทั้งแก่ผู้คนที่ทั้งหลาย โปรดให้ฝังเสียในหลุม ทำให้เสียหาย
ดังนี้ จึงทรงบันลือสีหนาท เพื่อเปลื้องคำว่าร้ายของชนเหล่านี้ ด้วยพระ
ประสงค์ว่า จักไม่มีโอกาสกล่าวร้ายได้.

บทว่า ภูตฺตสฺส สฺตรมฺททเวน ความว่า ความอาพาธอย่างแรงกล้า
เกิดขึ้นแก่พระองค์ผู้เสวย แต่ไม่ใช่เกิดเพราะสุกรมัททวะที่เสวยเป็นปัจจัย.
ก็ผิว่า พระองค์ไม่เสวยก็จักเกิดอาพาธได้ และเป็นอาพาธอันแรงกล้าเสียด้วย.
แต่เพราะเสวยโภชนะอันสนิท พระองค์จึงมีทุกขเวทนาเบาบาง. ด้วยเหตุนี้
นั้นแล พระองค์จึงเสด็จพุทธดำเนินไปได้. บทว่า วิเรจฺมานิ ได้แก่พระ
องค์ทรงออกพระโลหิตอยู่เนื่อง ๆ. ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า อโวจ ก็เพื่อประ-
โยชน์แก่ปรินิพพานในสถานที่ที่พระองค์มีพระพุทฺธประสงค์. พึงทราบความว่า
ก็พระธรรมสังคากเถระตั้งคาถาเหล่านี้ไว้.

ศัพท์ว่า อิงฺฆ เป็นนิบาตลงในอรรถว่าตักเตือน. บทว่า อจุโถทกา แปลว่า มีน้ำใส. บทว่า สาทาทกา แปลว่า มีน้ำอโรย. บทว่า สิทาทกา แปลว่า น้ำเย็นสนิท. บทว่า เสโททกา แปลว่า ปราศจากเปือกตม. บทว่า สุปติฏฐา แปลว่า มีทำดี.

บทว่า ปุกกุโส เป็นชื่อของบุตรเจ้ามัลละนั้น. บทว่า มลลปุตฺโต แปลว่า บุตรของเจ้ามัลละ. ได้ยินว่า พวกเจ้ามัลละผลัดเปลี่ยนกันครองราชสมบัติ. ตราบใดวาระของเจ้ามัลละเหล่าใดยังไม่มาถึง ตราบนั้นเจ้ามัลละเหล่านั้นก็กระทำการค้าขายไป. เจ้าปุกุสะแม้นี้ ก็ทำการค้าขายอยู่นั้นแล จัดเกวียน ๕๐๐ เล่ม เมื่อลมพัดมาข้างหน้าก็ไปข้างหน้า เมื่อลมพัดมาข้างหลัง ก็ส่งหมู่เกวียนไปข้างหน้าตนเองไปข้างหลัง. ในคราวนั้น ลมพัดไปข้างหลัง เพราะฉะนั้น เขาจึงส่งหมู่เกวียนไปข้างหน้า นั่งบนยานบรรทุกรัตนะทั้งหมด ออกจากเมืองกุสินารา เดินทางไป หมายจะไปเมืองปาวา. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าววว่า เดินทางไกลจากเมืองกุสินาราสู่เมืองปาวา.

บทว่า อาพาโร เป็นชื่อของดาบสนั้น. ได้ยินว่า ดาบสนนั้นมีร่างสูงและเหลือง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงมีชื่อว่า อาพาระ. คำว่า กาลาโม ได้แก่โคตร. คำว่า ยตุรฺ หิ นาม เท่ากับ โยหิ นาม. บทว่า เนว ทกฺขติ แปลว่า ไม่เห็น. แต่ท่านกล่าวคำนี้ไว้เป็นอนาคตกาล เพราะประกอบกับ ยตุรฺ ศัพท์. จริงอยู่ คำเห็นปานนี้ เป็นลักษณะศัพท์ในฐานะเช่นนี้. บทว่า นิจฺจรรนฺตุสฺส แปลว่า ร่ำร้อง. บทว่า อสนิยา ผลนฺตุยา ได้แก่วรรณให้ โสใหญ่ เหมือนฟ้าผ่าแยกออก ๕ สาย.

ความจริง ฟ้าผ่ามี ๕ สาย คือ อัสัญญา วิจักกา สเตรา คัคครา กปีสีสา มัจฉวิโลลิกา กุกกุฎกา ทัณฑมณิกา และ สุกขาสนิ. บรรดาฟ้าผ่า ๕ นั้น ฟ้าผ่า ที่ชื่อว่าอัสัญญา กระทำโดยไม่หมายรู้. ที่ชื่อว่าวิจักกา กระทำ

ล้ออันเดียว. ที่ชื่อว่า สเตรา ตกไปเช่นกับใบเรือ. ที่ชื่อว่าคัคครา ออกเสียง
ดุจไม้ค้อนตกไป. ที่ชื่อว่า กปีสีสา เป็นเหมือนลิงชักคิ้ว. ที่ชื่อว่ามัจฉวิโลติกา
เป็นเหมือนปลาน้ำตาไหล. ที่ชื่ออุกกุฎกา ตกเหมือนไก่. ที่ชื่อว่า ทัณฑมณิกา
ตกเช่นกับทางไถ. ที่ชื่อว่า สุขขาสนิ เพิกสถานที่ที่ตกขึ้น (ผ่าขึ้น). บทว่า
เทว วสุสนุเต ได้แก่คำรามกระหึ่มแห่ง ๆ เมื่อฝนตกเป็นระยะ ๆ.

บทว่า อาตุมาย์ ความว่าได้อาศัยเมืองอาตุมาอยู่. บทว่า ภูสาคาเร
ได้แก่โรงทานข้าว. บทว่า เอกุโส ได้แก่ หม่อมหาชนที่ชุมนุมกัน เพราะ
เหตุนี้. บทว่า กุว อโหสิ เป็น กุหิ อโหสิ. บทว่า โส ตํ ภนุเต เป็น
โส ตุว ภนุเต. บทว่า สิงฺคิวนฺณ ได้แก่มีสีเหมือนทองสิงคิ. บทว่า
ยฺกุมภุจฺ แปลว่า เกลี้ยงทั้งคู่. อธิบายว่า คู่ผ้าเนื้อละเอียด. บทว่า ธารณีย
ได้แก่ ฟิงทรงไว้ อธิบายว่า ฟิงห่ม เป็นระยะ ๆ. เจ้าปุกกุสะนั้น ใ้
เฉพาะในวันมหรศพเห็นปานนั้นเท่านั้น ในเวลาอื่นก็ทิ้งไป. ท่านหมายเอาคู่
ผ้ามงคลสูงสุด จึงกล่าวไว้อย่างนี้. บทว่า อนุภมฺปิ อุปาทาย ได้แก่อาศัย
ความเอ็นดูในเรา. บทว่า อจฺจาทหิ นี้เป็นคำละเมียดละไม. อธิบายว่า
จงให้แก่เราหนึ่งผืน อานนทหนึ่งผืน.

ถามว่า ก็พระเถระรับผ้านั้นหรือ. ตอบว่า รับสิ. เพราะเหตุไร.
เพราะมีกิจถึงที่สุดแล้ว. ความจริง ท่านพระอานนทนั้น ห้ามลาภเห็นปานนั้น
ปฏิบัติหน้าที่อุปัฏฐากก็จริงอยู่ แต่หน้าที่อุปัฏฐากของท่านนั้น ถึงที่สุดแล้ว
เพราะฉะนั้นท่านจึงได้รับ. ก็หรือว่า ชนเหล่าใดพึงพูดอย่างนี้ว่า พระอานนท
ที่จะไม่ยินดี ท่านอุปัฏฐากมาถึง ๒๕ ปี ไม่เคยได้อะไรจากสำนักของพระผู้มี
พระภาคเจ้าเลย. เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้รับเพื่อตัดโอกาสของชนเหล่านั้น.
อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงทราบว่ อานนทแม้รับก็จักไม่ใช้ด้วยตนเอง
คงจักบูชาเราเท่านั้น แต่บุตรของเจ้ามัลละ เมื่อบูชาอานนท ก็จักเท่ากับบูชา

พระสงฆ์ด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ กองบุญใหญ่ก็จักมีแก่บุตรเจ้ามัลละนั้น เพราะฉะนั้น จึงโปรดให้ถวายพระเถระผืนหนึ่ง. ฝ่ายพระเถระจึงได้รับเพราะเหตุนั้นเหมือนกัน. บทว่า **ธมฺมึยา กถาย** ได้แก่กถากถาวอนุโมทนาวัตถุทาน

บทว่า **ภควโต กายํ อุปนามิตํ** ได้แก่คล้องไว้โดยทำนองนุ่งห่ม.

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่งจากคู้ฝ้านั้น. บทว่า **หตฺถจฺจิกฺขิ** ความว่า ถ่านเพลิงที่ปราศจากเปลว ย่อมโชติช่วงข้างใน ๆ เท่านั้น แต่แสงแห่งถ่านเพลิงนั้นไม่มีข้างนอกฉันใด คู้ฝาก็ฉันนั้นเหมือนกัน ปรากฏว่าขาดแสงภายนอก.

ถามว่า ในคำว่า **อิเมสุ โข อานนฺท ทฺวิสุ กาลेषु** เหตุไร ภายของพระตถาคตจึงบริสุทธหรืออย่างยิ่งอย่างนี้ในกาลทั้ง ๒ นี้. ตอบว่า เพราะความพิเศษแห่งอาหารอย่างหนึ่ง เพราะโสมนัสมีกำลังอย่างหนึ่ง. ในกาลทั้ง ๒ นี้ เหล่าเทวดาในสากลจักรวาล ใส่โอชะลงในอาหาร. ก็โภชนะนั้นตกถึงท้องก็ก่อปสันนรูป. อินทรีย์ที่มีใจเป็นที่ ๖ ก็รุ่งเรืองยิ่งนัก เพราะมีรูปที่มีอาหารเป็นสมภูฐานสคติ. ในวันที่พระองค์ตรัสรู้ ทรงระลึกว่า กองกิเลสที่เราสั่งสมมาหลายแสนโกฏิกัป วันนี้เราจะได้แล้วหนอ จึงเกิดโสมนัสมีกำลังขึ้น. จิตก็ใส. เมื่อจิตใส โลหิตก็ใส. เมื่อโลหิตใส อินทรีย์มีใจเป็นที่ ๖ ก็รุ่งเรืองอย่างยิ่ง. ในวันปรินิพพาน ทรงรำลึกว่า วันนี้เดี๋ยวนี้ เราจะเข้าไปสู่นครอมตมหาปรินิพพาน ที่พระพุทธรเจ้าหลายแสนพระองค์เข้าไปแล้ว ดังนี้ จึงเกิดโสมนัสมีกำลังขึ้น. จิตก็ใส เมื่อจิตใส โลหิตก็ใส เมื่อโลหิตใส อินทรีย์มีใจเป็นที่ ๖ ก็รุ่งเรืองอย่างยิ่ง. ฟังทราบว่ พระวรกายของพระตถาคตบริสุทธหรืออย่างยิ่ง มีในกาลทั้ง ๒ นี้ ด้วยอาหารและโสมนัสมีกำลังด้วยประการฉะนี้.

บทว่า อุปวตฺตเน ได้แก่ ในสาลวันทรงโค้งด้านทิศตะวันออก.

บทว่า อนุตฺเร ยมกสถานํ แปลว่า ระหว่างต้นสาละคู่. คาถาว่า สิงฺคิวนฺธํ เป็นต้น ท่านวางไว้ครั้งสังคายนา. พึงทราบวินิจฉัยในคาถาว่า นุหตฺวา จ ปิวิตฺวา จ เป็นต้นดังต่อไปนี้. ได้ยินว่า ในกาลนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าลงสรงสนาน เต่าปลาภายในแม่น้ำ และแนวป่าริมฝั่งทั้ง ๒ ข้าง ทั้งหมดก็มีสีเป็นทองทั้งนั้น. บทว่า อมฺพวนํ ได้แก่สวนมะม่วงริมฝั่งแม่น้ำนั้นนั่นแล. บทว่า อายสฺมุนฺทํ จุนฺทกํ ความว่า ได้ยินว่า ในขณะนั้น พระอานนทเถระบิดผ้าสร่งน้ำเหลือไว้. พระจุนทเถระก็อยู่ในที่ใกล้. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระจุนทมาแล้ว.

แม้คาถานี้ว่า คนฺตวาน พุทฺโธ นทิกํ กญฺญํ ท่านวางไว้ในคราวตั้งคตินั่นเอง. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปวตฺตา ภควา อธิ ฐมฺเม ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศพระธรรมในศาสนา นี้ อธิบายว่า ทรงประกาศธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์. บทว่า ปมฺุเข นิสฺสึทึ ได้แก่ นั่งตรงพระพักตร์พระศาสดา. ก็ด้วยคำเพียงเท่านั้น พระเถระมาถึงแล้ว. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนทผู้มาถึงแล้วอย่างนี้.

บทว่า เต อลาภา ได้แก่ ลากกล่าวคืออานิสงส์ท่านเป็นลาภของคนอื่น ไม่ใช่ลาภของเธอ. บทว่า ทูลฺลทฺธํ ได้แก่ การได้อัตตภาพเป็นมนุษย์แม้ด้วยบุญพิเศษก็จัดว่าหาได้ยาก. บทว่า ยสฺสเต เตกัปป ยสฺส ตว ทานใด. นอกจากข้าวสารหรือสิ่งเส้าหมองอย่างยิ่ง ใครจะรู้ได้ พระตถาคตเสวยบิณฑบาตครั้งหลังแม่เช่นไร แล้วเสด็จปรินิพพาน ทานอย่างใดอย่างหนึ่งจักเป็นอันเธอให้แน่แท้. บทว่า ลาภา ได้แก่ เป็นลาภคืออานิสงส์ในการให้ทานที่มีในปัจจุบันหรือเป็นไปในสัมปรายภพ. บทว่า สูลฺลทฺธํ ได้แก่ การได้อัตตภาพเป็นมนุษย์ เป็นอันเธอได้มาดีแล้ว. บทว่า สมสมฺผลา แปลว่า มีผลเท่า ๆ กันโดยอาการทั้งปวง.

ถามว่า พระตถาคตสรรเสริญบิณฑบาตใด ที่นางสุชาดาถวายแล้ว
ตรัสรู้ บิณฑบาตนั้นพระองค์เสวยในเวลาที่ยังมีราคะ โทสะ และโมหะ แต่
บิณฑบาตนี้ที่นายจุนทะถวายแล้ว พระองค์เสวยในเวลาทีปราศจากราคะ
โทสะ โมหะ มิใช่หรือ แต่โณบิณฑบาตทั้งสองนี้จึงมีผลเท่า ๆ กัน แก้ว
เพราะเสมอกันโดยการปรินิพพาน เสมอกันโดยการเข้าสมาบัติ และเสมอกัน
โดยการระลึกถึง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยบิณฑบาตที่นางสุชาดา
ถวายแล้ว. เสด็จปรินิพพานด้วยอุปาทิสถนิพพานธาตุ และเสวยบิณฑบาตที่
นายจุนทะถวายแล้ว เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ รวมความว่า
มีผลเสมอกันโดยการปรินิพพาน. ก็ในวันที่พระองค์ตรัสรู้ พระองค์ทรงเข้า
สมาบัตินับได้สองล้านสี่แสนโกฏิ แม้ในวันเสด็จปรินิพพาน พระองค์ก็ทรง
เข้าสมาบัติเหล่านั้นทั้งหมด. รวมความว่า มีผลเสมอกันโดยเสมอกันด้วย
สมาบัติ. ในกาลต่อมา นางสุชาดา ได้ทราบว่ เล่ากันมาว่า ผู้ที่เราเห็นนั้น
ไม่ใช่รุกขเทวดา เป็นพระโพธิสัตว์ ได้ยินว่าพระโพธิสัตว์นั้นฉันบิณฑบาต
นั้นแล้ว ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์ดำรงอยู่ได้ด้วยบิณฑบาต
นั้น ๗ สัปดาหฺ์. เมื่อนางได้ฟังดังนั้น ก็ระลึกได้ว่า เป็นลาภของเราหนอ
จึงเกิดปีติโสมนัสอย่างแรง. ครั้นต่อมา นายจุนทะได้สดับว่า ได้ยินว่า
บิณฑบาตครั้งสุดท้ายที่เราถวาย เราได้ยอดธรรมแล้ว ได้ยินว่า พระศาสดา
เสวยบิณฑบาตของเราเสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ หวนระลึก
ได้ว่า เป็นลาภของเราหนอ จึงเกิดโสมนัสอย่างแรง ฟังทราบว่า มีผลเสมอกัน
แม้โดยการเสมอกันแห่งการระลึกถึงอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า ยสฺสวตฺตนิกฺกํ ได้แก่ เป็นไปเพื่อบวริวาร. บทว่า อธิป-
เตยยวตฺตนิกฺกํ ได้แก่ เป็นไปเพื่อความเป็นใหญ่.

บทว่า **สยุมมโต** ได้แก่ ผู้มีความสำรวมด้วยความสำรวมในศีล. อธิบายว่า ตั้งอยู่ในสังวร. บทว่า **เวรี น จียติ** ได้แก่ ไม่ก่อเวรห้ำ. บทว่า **กุสโล จ ขหาติ ปารปกิ** ความว่า ก็บุคคลผู้ฉลาดผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญาย่อม ละบาปอกุศลอันลามก โดยไม่เหลือด้วยอริยมรรค. บทว่า **ราคโทสโมหุขยา นิพพุโต** ความว่า ผู้ฉลาดนั้นละอกุศลอันลามกนี้แล้วนิพพานด้วย กิเลสนิพพาน เพราะสิ้นกิเลสมีรากะเป็นต้น. ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ ทรงพิจารณาเห็นทักษิณานของนายจุนทะและทักษิณสมบัติของพระองค์จึงทรง เปล่งพระอุทาน ด้วยประการดังนี้.

จบกถาพรรณนาจตุตถภาณวาร

ในคำว่า **มหตา ภิกขุสัมเมน สทฐี** นี้ จำนวนของภิกษุทั้งหลาย กำหนดแน่ไม่ได้. พอได้ทราบว่าเป็นจำนวนแต่พระองค์ทรงชมเวทนาที่เวฬุคาม ไม่นานนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จักปรินิพพาน บรรดาภิกษุที่มาแต่ที่นั้นๆ ไม่มี แม้แต่ภิกษุรูปเดียวที่ชื่อว่าหลีกไป เพราะฉะนั้น พระสงฆ์จึงมีจำนวนนับไม่ได้.

บทว่า **อุปวัตตนิ มลลัน สาลวนิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจากฝั่งข้างโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญยาคีสู่ศาลวโนทยาน เหมือนออกจากฝั่งแม่น้ำ กลัมปนที ไปยังอุปารามไปทางประตูวัดของพระราชมารดา. ศาลวันนั้นอยู่ที่ กรุงกุสินารา เหมือนอุปารามของกรุงอนุราชปุระ. ทางเข้าพระนครโดยทาง ประตูทักษิณแต่อุปาราม บ่ายหน้าไปทางทิศตะวันออก แล้วเลี้ยวไปทางทิศอุดร นั้นใด ศาลวันจากราชอุทยานบ่ายหน้าไปทางทิศตะวันออกแล้วเลี้ยวไปทาง ทิศอุดร นั้นนั้น เพราะฉะนั้น ศาลวันนั้น ท่านจึงเรียกว่า อุปวัตตนะทางโค้ง.

บทว่า **อนุเตร ยมกศาลานิ อุตฺตรสีสฺกิ** ความว่า ได้ยินว่า ต้น ศาละแถวหนึ่งอยู่ทางหัวพระแท่น แถวหนึ่งอยู่ทางท้ายพระแท่น ในแถวต้น

สาละนั้น ต้นสาละรุ่นต้นหนึ่งอยู่ใกล้ทางส่วนพระเศียรต้นหนึ่งอยู่ใกล้พระบาท. อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวว่า ต้นสาละที่ยืนต้นประชิดกันและกันด้วยรากลำต้น ค่าคบและใบ ชื่อว่า ยมกสาละ. ด้วยบทว่า มลฺยจกั ปฺลฺยฺนเปหิ ท่านกล่าวว่า ได้ยินว่า พระแท่นบรรทมในพระราชอุทยานนั้นมีอยู่ ทรงหมายถึงพระแท่นนั้น ทรงรับสั่งให้ปู. แม้พระเถระก็จัดพระแท่นนั้นถวาย. บทว่า กิลฺนุโตสุมิ อานนฺท นิปฺขุชิสฺสามิ ความว่า ความจริง ในคำนี้ว่า

ตระกูลช้างชื่อ โคจรี กลาปะ คังเคยยะ ปิงกละ ปัพพเตยยะ
เหมวตะ ตัมพะ มันทากินี อุโบสถ ฉัททันตะ เป็นที่ครบ ๑๐ เหล่านี้
เป็นยอดของช้างทั้งหลาย กำลังอันใดของพระตถาคต เป็นกำลังเท่ากับ
กำลังของช้างปกติพันโกฏิ โดยนัยเพิ่มด้วยคุณ ๑๐ อย่างนี้ คือกำลังของช้าง
ปกติที่เรียกว่า โคจรี ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังของช้างตระกูลกลาปะ ๑ เชือก
เป็นต้น กำลังนั้นทั้งหมด ก็หมดสิ้นไปเหมือนน้ำที่ไหลลงในหม้อกรองน้ำ ตั้งแต่
เวลาที่เสวยบิณฑบาตของนายจุนทะ ตั้งแต่นครปาวาถึงนครกุสินารา ระยะทาง
๓ คาวุต. ในระหว่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าต้องประทับนั่งพักถึง ๒๕ แห่ง
เสด็จมาด้วยอุตสาหะใหญ่ เสด็จเข้าศาลวันในเวลาเย็นพระอาทิตย์ตก. พระโรค
ก็มาลบล้างความไม่มีโรคเสียสิ้นด้วยประการฉะนี้. เหมือนอย่างทรงแสดงความ
ข้อนี้ เมื่อตรัสพระวาจาให้เกิดความสังเวชแก่สัตว์โลกทั้งปวง จึงตรัสว่า
กิลฺนุโตสุมิ อานนฺท นิปฺขุชิสฺสามิ อานนฺท ตถาคตลำบากนัก จักนอน
ละคั้งนี้.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเสด็จมาในที่นี้ด้วย
อุตสาหะใหญ่ ไม่อาจไปปรินิพพานในที่อื่นหรือ. ตอบว่า ไม่อาจไปปรินิพพาน
ในที่อื่นที่หามิได้ แต่เสด็จมาในที่นี้ด้วยเหตุ ๓ ประการ. จริงอยู่ พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงทราบความข้อนี้ว่า เมื่อเรตถาคตปรินิพพานเสียในที่อื่น

อัตถุปปัตติ เหตุเกิดเรื่องของมหาสุทิสสนสูตรจักไม่มี แต่เมื่อปรินิพพานในนครกุสินารา ตลอดจนแสดงสมบัติที่ตถาคตพึงเสวยในเทวโลก ซึ่งเสวยแล้วในมนุษยโลก ประดับด้วยภานวาร ๒ ภานวาร จนเป็นอันมากพึงธรรมของตถาคตแล้ว จักสำคัญกุศลว่าควรกระทำ. อนึ่ง ทรงเห็นความข้ออื่นอีกว่า เมื่อตถาคตปรินิพพานเสียในที่อื่น สุกัททะจักไม่ได้เข้าเฝ้า ด้วยสุกัททะนั้นเป็นเวไนยของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่เป็นเวไนยของพระสาวก สาวกทั้งหลายไม่อาจแนะนำสุกัททะนั้นได้. แต่ตถาคตปรินิพพานเสียที่นครกุสินารา สุกัททะนั้นก็จักเข้าเฝ้าถามปัญหาได้ และที่สุคการตอบปัญหาเขาก็จักตั้งอยู่ในสภาวะ ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักเรา รับกัมมัฏฐานแล้วจักบรรลुพระอรหัตเป็นปัจฉิมสาวก ต่อเมื่อเรายังมีชีวิตอยู่. ทรงเห็นความอีกข้อหนึ่งว่า เมื่อเราตถาคตปรินิพพานเสียในที่อื่น จะเกิดทะเลาะวิวาทกันยกใหญ่ในเวลาแจกพระธาตุแม่น้ำก็จะหลังไหลเป็นสายเลือด แต่เมื่อเราตถาคตปรินิพพานเสียที่นครกุสินารา โทณพราหมณ์จักรงับการวิวาทนั้นแล้วแจกพระธาตุทั้งหลาย. พึงทราบว่าเป็นผู้ที่มีพระภาคเจ้าเสด็จมาในที่นี้ด้วยพระอุตสาหะใหญ่อย่างนี้ ก็ด้วยเหตุ ๓ ประการนี้.

ในคำว่า สีหเสยฺย มีเสยฺยา การนอน ๔ คือ กามโภคิเสยฺยา

เปตเสยฺยา สีหเสยฺยา ตถาคตเสยฺยา.

ในเสยฺยาทั้ง ๔ นั้น เสยฺยาที่ตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ผู้บริโภคมาม โดยมากนอนตะแคงซ้าย นี้ชื่อว่า กามโภคิเสยฺยา ด้วยว่าสัตว์ผู้บริโภคมาม ชื่อว่านอนตะแคงขวาโดยมากไม่มี.

เสยฺยา ที่ตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยมากพวกเปรตนอนหงาย นี้ชื่อว่าเปตเสยฺยา ด้วยว่า เพราะมีเนื้อและเลือดน้อย พวกเปรตถูกร่างกระดูกไว้ ไม่อาจนอนตะแคงข้างเดียวได้ จึงนอนหงายอย่างเดียว.

เสຍยาที่ตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ราชสีห์ ราชาแห่งมฤค นอนตะแคงขวา ฯลฯ มีใจยินดี นี้ชื่อว่าสีหเสຍยา. ด้วยว่าเพราะเป็นสัตว์มีอำนาจมาก สีหะ ราชาแห่งมฤค นอนวาง ๒ เท้าหน้าไว้ที่หนึ่ง วาง ๒ เท้าหลังไว้ที่หนึ่ง สอดหางไว้ที่โคนขา กำหนดที่วางเท้าหน้าหลังและหางไว้ วางศีรษะไว้เหนือ ๒ เท้าหน้า แม้นอนกลางวัน เมื่อตื่นก็ไม่สะดุ้งตื่น แต่จะเง้อศีรษะสำรวจที่วางเท้าหน้าเป็นต้น ถ้าวางผิดที่น้อยหนึ่ง ก็เสียใจว่า นี่ไม่เหมาะแก่ชาติและความแก่กล้าของเจ้า ก็นอนเสียในที่นั่นนั่นแหละ ไม่ออกล่าเหยื่อ แต่เมื่อวางไม่ผิดที่ก็จะดีใจว่า นี่เหมาะแก่ชาติและความแก่กล้าของเจ้า แล้วลุกขึ้นสะบัดแบบราชสีห์ สลัดสร้อยคอ แผลดสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วออกล่าเหยื่อ.

ส่วนไสยาในฉานที่ ๔ ท่านเรียกว่า ตถาคตไสยา ในไสยาเหล่านั้น ในที่นี้มาแต่สีหเสຍยา ด้วยว่า สีหไสยานี้เป็นยอดไสยา เพราะเป็นอิริยาบถมากด้วยอำนาจ.

บทว่า ปาเทน ปาทำ ได้แก่เอาเท้าซ้ายทับเท้าขวา. บทว่า อจฺจ-
ธาย ได้แก่ เหลื่อมกันคือวางเลขกันไปเล็กน้อย. เมื่อเอาข้อเท้าทับข้อเท้า หรือเอาเข่าทับเข่า จะเกิดเวทนาขึ้นเนื่องนิคฺย จิตจะไม่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง การนอนไม่สบาย แต่เมื่อวางเหลื่อมกัน โดยไม่ให้ทับกันเวทนาจะไม่เกิด จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง การนอนจะสบาย เพราะฉะนั้น จึงนอนอย่างนี้. แต่ในที่นี้เพราะทรงเข้าถึงอนุภูฐานไสยา ท่านจึงไม่กล่าวว่า ทรงมนสิการถึงอนุภูฐาน สัตถุญฺญา. ก็ในที่นี้ พึงทราบอนุภูฐาน การไม่ลุกขึ้นด้วยอำนาจพระวรกาย. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงมีโอกาสแห่งภวังคจิตมื่อยหลับตลอดราตรีนั้นเลย จริง อยู่ในปฐมยาม ได้มีการแสดงธรรมโปรดเหล่าเจ้ามัลละ ในมัชฌิมยาม โปรดสุภัททะ. ในปัจฉิมยามทรงโอวาทภิกษุสงฆ์ ในเวลาใกล้รุ่งเสด็จปรินิพพาน.

บทว่า สพฺพพหฺลิสฺสุลฺลา ความว่า ต้นสาละทั้งหมู่บ้านสะพรั่งดาราหายไป ตั้งแต่โคนต้นจนถึงยอดมิใช่มีต้นสาละทั้งคู่อย่างเดียวเท่านั้น ต้นไม้แม่ทั้งหมด

ก็ผลิตดอกออกสะพรั่งเหมือนกันไปหมด. มิใช่แต่ในสวนนั้นอย่างเดียวเท่านั้น
แม้ในหมื่นจักรวาลทั้งสิ้น ไม้ดอกก็ผลิตดอก ไม้ผลก็ออกผล. ในลำต้นของ
ต้นไม้มากันมีชั้นปทุมบานที่ลำต้น สาขาปทุมบานที่กิ่งทั้งหลาย วัลลิปทุม
บานที่เถาว์ อากาศปทุมบานที่อากาศ ทัชชปทุมแทรกพื้นแผ่นดินขึ้นมาบาน.
มหาสมุทรทั้งหมดคารดาชไปด้วยบัว ๕ สี ป่าหิมพานต์กว้าง ๓,๐๐๐ โยชน์
ได้เป็นที่รื่นรมย์ยิ่งนัก เหมือนลำแพนหางนกยูงที่มัดติดกันเป็นพืด เหมือนพวง
และช่อดอกไม้ติดกันไม่มีระหว่าง เหมือนดอกไม้ประดับศิระษะ ที่ผูกเบียดกัน
เป็นอันดี และเหมือนผอบที่มีดอกไม้เต็ม. บทว่า เต ตถาคตตสฺส สรีริ
โอภิกรนฺติ สาละกฺขุเหล่านั้น ถูกกุมมเทวดาเขย่าต้นกิ่งและดาคบ โปรยลงสู่
พระสรีระของพระตถาคต คือโรยดอกลงบนพระสรีระ. บทว่า อชฺโชภิกรนฺติ
หล่นเกลื่อนดังประหนึ่งจะท่วม. บทว่า อภิปฺปภิกรนฺติ ได้แก่ หล่นเกลื่อน
เนื่อง ๆ คือบ่อย ๆ.

บทว่า ทิพฺพพานิ ได้แก่ ที่เกิด ณ นันทโปกขรณี ดอกมณฑารพ
เหล่านั้น มีสีดั่งทอง มีใบประมาณเท่าจักรใบไม้. คิดเรณูประมาณทะนานใหญ่
มิใช่ดอกมณฑารพอย่างเดียวเท่านั้นที่เป็นทิพย์ แม้อย่างอื่นก็เป็นทิพย์ เช่น
ดอกปาริฉัตรและดอกทองเหลืองเป็นต้น บรรจุผอบทองเต็ม อันเทวดาผู้อยู่ที่ขอบ
ปากจักรวาลก็ดี ชั้นไตรทศก็ดี ในพรหมโลกก็ดี นำเข้าไปย้อมตกลงจากอวกาศ.

บทว่า ตถาคตตสฺส สรีริ ความว่า ไม่กระจัดกระจายเสียในระหว่าง
มาโปรยปรายเฉพาะพระสรีระของพระตถาคตด้วยกลีบเกษรและละอองเรณู.

บทว่า ทิพฺพพานิปี จนฺทนจฺจนฺณานิ ได้แก่ ผงจันทน์ ที่สำเร็จรูป
ของเหล่าเทวดา. มิใช่ผงจันทน์ที่สำเร็จรูปของเทวดาเท่านั้น เป็นของนาค
สุบรรณและมนุษย์ด้วย. มิใช่ผงจันทน์อย่างเดียวเท่านั้น ยังมีผงคันธชาติอัน
เป็นทิพย์ทั้งหมดเช่น กฤษณาและจันทน์แดงเป็นต้น ผงหรรดालแร่พลวงเงิน

และทอง ชนิดที่อบด้วยกลิ่นทิพย์ทั้งหมดบรรจุเต็มหีบเงินและทองเป็นต้น
ที่เทวดาผู้อยู่ ณ ขอบปากจักรวาลเป็นต้น นำเข้าไปไม่เรียกราคเสียในระหว่าง
ไปรยลงสู่พระสรีระของพระตถาคตเหมือนกัน.

บทว่า **ทิพพานิปี ตูรียานิ** ได้แก่ศุริยางค์สำเร็จของเหล่าเทวดา.
มิใช่ศุริยางค์เหล่านั้นอย่างเดียว ยังมีศุริยางค์ของเหล่าเทวดาในหมื่นจักรวาล
และนาค ครุฑ มนุษย์ ต่างโดยชนิดซึ่งสาย หุ้มหนัง ทีบ และโพรง ทุก
ชนิด ฟังทราบว่าจะประชุมกันในจักรวาลอันเดียว บรรเลงกันในอากาศ.

บทว่า **ทิพพานิปี สงฺกิตานิ** ความว่า ได้ยินว่า เหล่าเทวดาผู้มี
อายุยืน ชื่อว่า วรุณ เทพวารุณ เหล่านั้น ทราบว่า พระมหาบุรุษบังเกิดใน
ถิ่นมนุษย์ จักเป็นพระพุทฺธเจ้า แล้วเริ่มรื้อยมาลัยด้วยหมายใจว่าจักถือไปใน
วันปฏิสนธิ. และเทวดานั้น กำลังรื้อยมาลัย ทราบว่า พระมหาบุรุษบังเกิด
ในครรภ์ของมารดา ถูกถามว่า พวกท่านรื้อยมาลัยเพื่อใคร ตอบว่า ยังไม่
เสร็จ แล้วบอกว่า พวกเรารื้อยเสร็จแล้วจักเอาไปในวันเสด็จออกจากพระ
ครรภ์ แล้วทราบว่าออกเสียแล้ว คิดว่า จะไปในวันเสด็จออกมหาภิเนษกรรม
ทราบแม้ว่า พระมหาบุรุษทรงครองเรือน ๒๕ พรรษาแล้ววันนี้ ก็เสด็จออก
มหาภิเนษกรรมเสียแล้ว คิดว่าจักไปในวันตรัสรู้ ก็ทราบวาทรงทำความเพียร
ใหญ่ตลอด ๖ พรรษา วันนี้ก็ตรัสรู้เสียแล้ว คิดว่าจักไปในวันประกาศธรรมจักร
ทราบแม้อีกว่าประทับที่โพธิมณฑลสถาน ๗ สัปดาห์ เสด็จไปยังอิสิปตนมฤค-
ทายวัน ประกาศพระธรรมจักร คิดว่าจักไปวันทรงแสดงยมกปาฏิหารย์ ก็ทราบ
ว่าวันนี้ ทรงทำยมกปาฏิหารย์เสียแล้ว คิดว่า จักไปในวันเสด็จลงจากเทวโลก
ทราบว่าวันนี้ก็เสด็จลงจากเทวโลกเสียแล้ว คิดว่าจักไปวันทรงปลงอายุสังขาร
ทราบว่าวันนี้ ก็ทรงปลงอายุสังขารเสียแล้ว คิดว่ายังไม่สำเร็จ ก็จักไปในวัน
ปรินิพพาน ทราบว่าวันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าบรรทมลีลาไสยาตะแคงขวา ณ

ระหว่างสาละคู่ มีพระสติสัมปชัญญะ จักปรินิพพานเวลาจวนรุ่ง แต่แว่วเสียงถามว่า พวกท่านร้อมมาลัยเพื่อใคร กล่าวว่ นี้อะไรกันหนอ วันนี้อง พระมหาบุรุษทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา วันนี้อย่างออกจากพระครรภ์ของมารดา วันนี้อย่างเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ วันนี้อย่างเป็นพระพุทธรเจ้า วันนี้อย่างประกาศพระธรรมจักร วันนี้อย่างแสดงยมกปาฏิหาริย์ วันนี้อย่างเสด็จลงจากเทวโลก วันนี้อย่างทรงปลงอายุสังขาร ทราบว่า วันนี้อย่างจักเสด็จปรินิพพาน พระองค์พึงทรงดำรงอยู่ชั่วดิมยาคุ ในวันที่ ๒ หรือไม่หนอ ข้อนี้ไม่สมควรแก่พระองค์ ผู้ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศ แล้วบรรลุความเป็นพระพุทธรเจ้า จำเราจักถือเอาพวงมาลัยที่ยังไม่เสร็จมา เมื่อไม่ได้โอกาสภายในจักรวาล ก็จักคล้องที่ขอบปากจักรวาลวิ่งเล่นไปตามขอบปากจักรวาล เอาหัตถ์เกี่ยวหัตถ์เรียงศอสลอน จับกลุ่มปรารภพระรัตนตรัย ปรารภมหาปริสตัภษณะ ๓๒ พระนัพพัตถังสีทสบบารมี ชาดก ๕๕๐ พระพุทธรญาณ ๑๔ ในที่สุดแห่งพระพุทธรคุณนั้น ๆ ก็ต้องละไป ๆ ท่านอาศัยสังคิตะนั้น จึงกล่าวคำนี้ว่า **ทิพพานิปี สงฺคิตานิ อนุตฺตลิกฺเข วุชฺชนฺตฺติ ตถาคตฺตสฺส ปุชฺชาย** ทั้งสังคิตที่เป็นทิพย์ ก็บรรเลงในอากาศ เพื่อบูชาพระตถาคต ดังนี้.

ก็แล พระผู้มีพระภาคเจ้า บรรทมตะแคงข้างขวา ระหว่างต้นสาละคู่ ทรงเห็นความอุตสาหะอย่างใหญ่ ของบริษัทที่ประชุมกันตั้งแต่ปลุกพิจดขอบปากจักรวาล และตั้งแต่ขอบปากจักรวาลจดพรหมโลก จึงตรัสบอกท่านพระอานนท์ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อถ โข ภควา อายสฺมมฺนฺตํ อานนฺทํ ๗เป๗ ตถาคตฺตสฺส ปุชฺชาย**. ครั้นทรงแสดงมหาสักการะอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดง ความที่พระองค์เป็นผู้อันบริษัทไม่สักการะด้วยมหาสักการะเมื่อนั้น จึงตรัสว่า **น โข อานนฺท เอตฺตาวตฺตา เป็นต้น**.

ท่านอธิบายไว้แบบนี้ว่า คู่ก่อนอาณนที เราตถาคตหมอบอยู่แทบบาท
มูลของพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ประชุมธรรม ๘ ประการ เมื่อจะ
กระทำกนิหาร มิใช่กระทำกนิหาร เพื่อประโยชน์แก่พวกมาลัยของหอม
และศุริยวงศ์สังคีต มิใช่บำเพ็ญบารมีทั้งหลาย เพื่อประโยชน์แก่สิ่งเหล่านั้น
เพราะฉะนั้น เราตถาคตไม่ชื่อว่า เขาบูชาแล้วด้วยการบูชาอันนี้เลย.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญวิบาก ที่แม่
พระพุทธญาณก็กำหนดไม่ได้ของการบูชา ที่บุคคลถือเพียงดอกฝ้ายดอกเดียว
ระลึกถึงพระพุทธคุณบูชาแล้วไว้ในที่อื่น ในที่นี้กลับทรงคัดค้านการบูชาใหญ่
อย่างนี้. ตอบว่า เพราะเพื่อจะทรงอนุเคราะห์บริษัทอย่างหนึ่ง เพื่อประสงค์
จะให้พระศาสดาดำรงยั่งยืนอย่างหนึ่ง.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่พึงคัดค้านอย่างนั้นไซ้ ต่อไปใน
อนาคต พุทธบริษัทก็ไม่ต้องบำเพ็ญศีลในฐานะที่ศีลมาถึง จักไม่ให้สมาธิ
บริบูรณ์ในฐานะที่สมาธิมาถึง ไม่ให้ถือห้องคือวิปัสสนาในฐานะที่วิปัสสนา
มาถึง ชักชวนแล้วชักชวนอีก ซึ่งอุปัฏฐากกระทำการบูชาอย่างเดียวอยู่. จริงอยู่
เชื่อว่าอามิสบูชานั้น ไม่สามารถจะดำรงพระศาสดาแม้ในวันหนึ่งบ้าง แม้ชั่วคัม
ข้าวยาคุครั้งหนึ่งบ้าง. จริงอยู่ วิหารพันแห่งเช่นมหาวิหาร เจดีย์พันเจดีย์ เช่น
มหาเจดีย์ ก็ดำรงพระศาสดาไว้ไม่ได้. บุญผู้ใด ทำไว้ก็เป็นของผู้นั้นผู้เดียว.
ส่วนสัมมาปฏิบัติ เชื่อว่าเป็นบูชาที่สมควรแก่พระตถาคต. เป็นความจริงปฏิบัติ
บูชานั้นเชื่อว่าดำรงอยู่แล้ว สามารถดำรงพระศาสดาไว้ได้ด้วย เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงปฏิบัติบูชานั้น จึงตรัสว่า โย โข อาณนท
เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมานุสฺสมฺมปฏิปนฺโน** ได้แก่ ปฏิบัติ
ปุพพภาคปฏิบัติ อันเป็นธรรมสมควร. ก็ปฏิปทานั้นแล ท่านเรียกว่าสามิจิ

ชอบยิ่ง เพราะเป็นปฏิปทาอันสมควร. ชื่อว่า **สามิฉิปฺปิอนุโ** เพราะปฏิบัติ
ธรรมอันชอบยิ่ง. ชื่อว่า **อนุชฺมฺจารี** เพราะประพฤติบำเพ็ญธรรมอันสมควร
กล่าวคือ บุพพภาคปฏิปทานั้นนั่นแล. ก็คือ อาจารย์บัญญัติการสมาทานชุกคฺ
สัมมาปทาถึงโคตรภูญาณ ฟังทราบว่ บุพพภาคปฏิปทา. เพราะฉะนั้น ภิกษุ
ตั้งอยู่ในอการวะ ๖ ละเมิดพระบัญญัติ เลี้ยงชีวิตด้วยอนเสนา ภิกษุนี้ชื่อว่า
ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ส่วนภิกษุใดไม่ละเมิดสิกขาบทที่ทรงบัญญัติแล้วแต่คน
ทั้งหมดที่ขีดคั่นเขตแดนและเส้นบรรทัดของพระชินเจ้าแม้มีประมาณน้อย
ภิกษุนี้ ชื่อว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. แม้ในภิกษุณี ก็นัยนี้เหมือนกัน.
ก็อุบาสกใดยี่ดเวร ๕ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประพฤติไว้แนบแน่น อุบาสกนี้ชื่อว่า
ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. ส่วนอุบาสกปฏิบัติให้สมบูรณ์ในสภาวะ ๓
ศีล ๕ ศีล ๑๐ รักษาอุโบสถเดือนละ ๘ ครั้ง ถวายทาน บูชาด้วยของหอม
บูชาด้วยมาลา บำรุงมารคาบิดา บำรุงสมณพราหมณ์ อุบาสกผู้นี้ ชื่อว่าเป็น
ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม แม้ในอุบาสิกา ก็นัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **ปรมาเย ปุชาย** แปลว่า ด้วยบูชาสูงสุด. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงไว้ว่า แท้จริง ชื่อว่า นิรามิสบูชานี้ สามารถดำรงพระศาสนาของเรา
ไว้ได้. จริงอยู่ บริษัท ๔ นี้จักบูชาเราด้วยการบูชานี้ เพียงใด ศาสนาของเราก็จะ
รุ่งเรืองคุณจันทรเพ็ญลอยเด่นกลางท้องฟ้าฉะนั้น.

บทว่า **อปฺสาทฺธิ** แปลว่า จงออกไป. บทว่า **อเปหิ** แปลว่า จง
หลีกไป. ด้วยพระดำรัสคำเดียวเท่านั้น พระเถระก็วางพัดใบตาลแล้วยืน ณ
ส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอาความที่พระองค์ไม่มีอุปัฏฐาก
ประจำในปฐมโพธิกาลจึงตรัสคำนี้ว่า **อุปฺภฺจฺจาโก** เป็นต้น. เมื่อพระเถระทูล
อย่างนี้ว่า นี่ท่านอุปวาณะเข้าข้า. พระอานนท์กำหนดความที่พระอุปวาณะมี
ความคิดว่า เอาเถอะ เราจักกราบทูลความที่พระอุปวาณะนั้นไม่มีความคิด

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **เยถุเยน อานนุท** เป็นต้น. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **เยถุเยน** นี้ ท่านกล่าวหมายเอาอัสถุญีสัตว์และอรูปเทวดาถูกเมินเฉย. บทว่า **อปฺสุโฏ** ได้แก่ ไม่สัมผัส หรือไม่แตะต้อง.

ได้ยินว่า ในส่วนที่ใกล้ชิดพระผู้มีพระภาคเจ้า เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ เนมิตอดตภาพอันละเอียดในโอกาสเท่าปลายขนทราย ๑๐ องค์ๆ. ข้างหน้าแห่ง เทวดา ๑๐ องค์ๆ นั้น มีเทวดา ๒๐ องค์ๆ. ข้างหน้าเทวดา ๒๐ องค์ๆ มีเทวดา ๓๐ องค์ๆ ข้างหน้าเทวดา ๓๐ องค์ๆ มีเทวดา ๔๐ องค์ๆ ข้างหน้า เทวดา ๔๐ องค์ๆ มีเทวดา ๕๐ องค์ๆ ข้างหน้าเทวดา ๕๐ องค์ๆ มีเทวดา ยืนเฝ้าอยู่ ๖๐ องค์ๆ เทวดาเหล่านั้นไม่เบียดกันและกันด้วยมือเท้าหรือผ้า. ไม่มีเหตุที่จะพึงกล่าวว่า ออกไปอย่าเบียดเสียดเรา. เทวดาทั้งหลายก็เป็นเช่น กับที่ตรัสไว้ว่า สารีบุตร เทวดาเหล่านั้นแล ๑๐ องค์บ้าง ๒๐ องค์บ้าง ๓๐ องค์บ้าง ๔๐ องค์บ้าง ๕๐ องค์บ้าง ๖๐ องค์บ้าง ยืนในโอกาสแม้เพียงปลาย เหล็กแหลมจรดกัน ไม่เบียดซึ่งกันและกันเลย.

บทว่า **โธธารนฺโต** แปลว่า ยืนบัง. ได้ยินว่า พระเถระร่างใหญ่ เช่นกับลูกช้าง ห่มผ้าบังสกุลจีวร ก็ดูเหมือนใหญ่มาก.

บทว่า **ตถาคตฺสฺส ทสฺสนาย** ความว่า เทวดาทั้งหลาย เมื่อไม่ ได้เห็นพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงดิเตียนอย่างนี้. ถามว่า ก็เทวดาเหล่านั้น ไม่สามารถมองทะลุพระเถระหรือ. ตอบว่า ไม่สามารถสิ. ด้วยว่า เหล่าเทวดา สามารถมองทะลุเหล่าปุถุชนได้ แต่มองทะลุเหล่าพระชินาสพไม่ได้ ทั้งไม่อาจ เข้าไปใกล้ด้วย. เพราะพระเถระมีอำนาจมาก มีอำนาจมาก. ถามว่า ก็เพราะ เหตุไรพระเถระจึงมีอำนาจมาก ผู้อื่นไม่เป็นพระอรหันต์หรือ. ตอบว่า เพราะ ท่านเป็นอารักขเทวดาในเจดีย์ของพระกัสสปพุทธเจ้าอยู่. เล่ากันว่า เมื่อพระ- วิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ชนทั้งหลายได้พากันสร้างพระเจดีย์

องค์หนึ่ง บรรจุพระสารีริกธาตุสี่ระอันเป็นเช่นกับแห่งทองคำทิบ. จจริงอยู่ พระพุทธเจ้าผู้มีพระชนมายุยืน ย่อมมีพระเจดีย์องค์เดียวเท่านั้น คนทั้งหลาย ใช้แผ่นอิฐทองยาว ๑ ศอก กว้างหนึ่งคืบ หนา ๘ นิ้ว ก่อพระเจดีย์นั้น ประสานด้วยหรดาลและมโนศิลาแทนดิน ชะโลมด้วยน้ำมันงาแทนน้ำ แล้ว สถาปนาประมาณโยชน์หนึ่ง. ต่อ นั้น ภูมมเทวดาก็โยชน์หนึ่ง จากนั้น ก็ อาสัฏฐกเทวดา จากนั้น ก็อุณหวลาหกเทวดา จากนั้น ก็อิภวลาหกเทวดา จากนั้น ก็เทวดาชั้นจาตุมหาราช จากนั้น เทวดาชั้นดาวดึงส์สถาปนาโยชน์ หนึ่ง. พระเจดีย์จึงมี ๗ โยชน์ ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อผู้คนถือเอามาลัยของหอมและผ้าเป็นต้นมา อารักขเทวดาทั้งหลาย ก็พากันถือดอกไม้มาบูชาพระเจดีย์ทั้งที่ผู้คนเหล่านั้นเห็นอยู่. ครั้งนั้น พระ เถระนี้เป็นพราหมณ์มหาศาล ถือผ้าเหลืองผืนหนึ่งไป. เทวดาก็รับผ้าจากมือ พราหมณ์นั้นไปบูชาพระเจดีย์. พราหมณ์เห็นดังนั้น ก็มีจิตเลื่อมใสตั้งความ พรารณาวา ในอนาคตกาล แม้เราก็จักเป็นอารักขเทวดาในพระเจดีย์ของ พระพุทธเจ้า เห็นปานนี้ ดังนี้แล้ว จูติ จากอตภาพนั้น ก็ไปบังเกิดใน เทวโลก. เมื่อพราหมณ์นั้นท่องเที่ยวอยู่ในมนุษย์โลกและเทวโลก พระกัสสปะ ผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอุบัติในโลกแล้วปรินิพพาน. พระธาตุสี่ระของพระองค์ ก็มีแห่งเดียวเท่านั้น. ผู้คนทั้งหลายนำพระธาตุสี่ระนั้น สร้างพระเจดีย์โยชน์ หนึ่ง. พราหมณ์เป็นอารักขเทวดาในพระเจดีย์นั้น เมื่อพระศาสดาอันตรธาน ไป. ก็บังเกิดในสวรรค์ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราจุติจากสวรรค์นั้น แล้ว ถือปฏิสนธิในตระกูลใหญ่ ออกบวชแล้ว บรรลุพระอรหัต. พึงทราบ พระเถระมีอำนาจมากเพราะเป็นอารักขเทวดาในพระเจดีย์มาแล้ว ด้วยประการ ฉะนี้.

ด้วยบทว่า เทวตา อานนุท อุชฌายนุติ พระผู้มีพระภาคเจ้า

ทรงแสดงว่า คุณก่อนอานนท์ เหล่าเทวดาติเตียน มิใช่บุตรเรามีความผิดอะไรอื่น. เพราะเหตุไร ท่านพระอานนท์ จึงทูลว่า พระเจ้าข้า เหล่าเทวดาเป็นอย่างไร จึงใส่ใจ. ทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ตรัสว่า เหล่าเทวดาติเตียน ก็เหล่าเทวดานั้นเป็นอย่างไร จึงใส่ใจพระองค์จะยับยั้งการปรินิพพานของพระองค์หรือ. เมื่อเป็นดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงภาวะที่เหล่าเทวดาเหล่านั้นยับยั้งไม่ได้ว่า เราไม่กล่าวเหตุแห่งการยับยั้ง จึงตรัสว่า สนุทานนุท เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อากาเส ปจวิสสญฺญนิโย ได้แก่ เนรมิตแผ่นดินในอากาศมีความสำคัญในอากาศนั้นว่าเป็นแผ่นดิน. บทว่า กนฺทนฺติ แปลว่า ร้องไห้. บทว่า ฉินฺนปาทํ วิย ปปตฺนฺติ ได้แก่ ล้มฟาดลงดังขาดกลางตัว. บทว่า วิวฏฺฏนฺติ ได้แก่ ล้มลงกลิ้งไป. อีกอย่างหนึ่ง ล้มกลิ้งไปข้างหน้าที่ ข้างหลังที่ ข้างซ้ายที่ ข้างขวาที่ เรียกกันว่ากลิ้งเกลือก. บทว่า สนุทานนุท เทวตา ปจวิยํ ปจวิสสญฺญนิโย ความว่า ได้ยินว่า เหล่าเทวดาไม่อาจทรงตัวอยู่ได้ เนื้อแผ่นดินปกติ. เหล่าเทวดาย่อมจมลงในแผ่นดินนั้นเหมือนหัตถกพรหม. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนหัตถกะ ท่านจงเนรมิตอัทธภาพอย่างหายาบ. เพราะฉะนั้น ท่านหมายเอาเหล่าเทวดาที่เนรมิตแผ่นดินในแผ่นดิน จงกล่าวว่า เหล่าเทวดามีความสำคัญในแผ่นดินว่าเป็นแผ่นดิน. บทว่า วิตรากา ได้แก่ เหล่าเทวดาที่เป็นพระอนาคามีและจิณาสพที่มีโทมนัสอันละได้แล้วเช่นเดียวกับเสาหิน.

บทว่า วสุตํ วุฏฺฐา ความว่า ได้ยินว่า ครั้งพุทธกาล ภิกษุประชุมกัน ๒ เวลา คือ จวนเข้าพรรษาเพื่อรับกัมมัฏฐาน ๑ ออกพรรษาแล้วเพื่อบอกกล่าวคุณวิเศษที่บังเกิดเพราะการประกอบเนื่องๆซึ่งพระกัมมัฏฐานที่รับมาแล้ว ๑.

ครั้งพระพุทธกาลนั้นใด แม้ในเกาะสีหคัมภีร์นั้นนั้น. ภิกษุที่อยู่ฝั่งแม่น้ำคงคาข้าง
โน้นประชุมกันที่โลหปราสาท ภิกษุที่อยู่ฝั่งแม่น้ำคงคาอีกฝั่งหนึ่ง ก็ประชุมกัน
ที่ติสสมหาวิหาร. ในภิกษุ ๒ พวกนั้น ภิกษุพวกที่อยู่ฝั่งแม่น้ำคงคาฝั่งโน้น
ถือเอาไม้กวาดสำหรับกวาดขยะทิ้งแล้วประชุมกันที่มหาวิหาร โบกปูนพระเจดีย์
ออกพรรษาแล้วก็มาประชุมกันที่โลหปราสาท ทำวัตรอยู่ในที่อันผาสุก ออก
พรรษาแล้วก็มาสวดบาลีและอรรถกถาที่ตนชำนาญแล้วที่โรงเรียนนิกายทั้ง ๕
ในโลหปราสาท. พิจารณาถึงภิกษุที่เรียนบาลีหรืออรรถกถาผิดพลาด ว่าท่าน
เรียนในสำนักใครให้ยึดถือไว้ให้ตรง. ฝ่ายภิกษุที่อยู่ในแม่น้ำคงคาอีกฝ่ายหนึ่ง
ก็ประชุมกันในติสสมหาวิหาร บรรดาภิกษุที่ประชุม ๒ เวลาอย่างนี้ ภิกษุ
เหล่าใดเรียนกัมมัฏฐานก่อนเข้าพรรษาไปแล้วกลับมาบอกคุณพิเศษ ท่านหมาย
เอาภิกษุเห็นปานนั้นจึงกล่าวว่า **ปุปฺเพ ฃนฺเต วสุถํ วุตฺตา** เป็นต้น.

บทว่า **มโนภาวนิเย** ได้แก่ให้เจริญแล้วอบรมแล้วด้วยใจ อธิบายว่า
ภิกษุเหล่าใดเจริญเพิ่มพูนมโนมระ ลอยกิเลสจตุลิมิราคะเป็นต้นเสีย ภิกษุ
เห็นปานนั้น. ได้ยินว่า พระเถระถึงพร้อมด้วยวัตรพบภิกษุแก่ก็แข็งไม่ยอมนั่ง
ออกไปต้อนรับ รับประทาน บาตรจีวรและเคาะตั้งถวาย เมื่อท่านนั่งในที่นั้นแล้ว
ก็ทำวัตรจัดเสนาสนะถวาย พบภิกษุใหม่ก็นั่งยังไม่นั่ง เข้าไปหาใกล้ ๆ พระ-
เถระนั้นปราศจากความไม่เสื่อมแห่งวัตรปฏิบัติ นั้น จึงได้กล่าวอย่างนี้. ครั้งนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า อานนทฺ์ คิดว่าเราจักไม่ได้พบภิกษุที่น่า
เจริญใจ เอาเถอะ เราจักบอกสถานที่จะพบภิกษุผู้เจริญใจแก่เธอ ที่เธอ
อยู่ไม่ต้องเที่ยวไปเที่ยวมา ก็จักได้พบเหล่าภิกษุที่น่าเจริญใจได้ ดังนี้ แล้วจึง
ตรัสว่า **จตุตทาริมานิ** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สทุทฺตสฺส** ความว่า วัตรทั้งหมดมีเจตียัง-
กณวัตร เป็นต้น ที่เธอทำตั้งแต่เข้ายอมปรากฏแก่กุลบุตรผู้มีจิตเลื่อมใสใน

พระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้สมบุรณ์ด้วยวัตร. บทว่า **ทสฺสนีนยานิ** ได้แก่ ควรจะเห็น คือ ควรไปเพื่อจะเห็น. บทว่า **ถวชนีนยานิ** ได้แก่ ให้เกิดสลดใจ. บทว่า **ธานานิ** ได้แก่ เหตุหรือถิ่นสถาน. คำว่า **เย หิ เกจิ** นี้ ท่านกล่าวเพื่อแสดงถึงการจาริกไปในเจตีย์มีประโยชน์. บรรดาบทเหล่านั้นด้วยบทว่า **เจตียจาริก** **อาหิณฺฑนฺตฺตา** ท่านแสดงว่าก่อนอื่นภิกษุเหล่าใด กวาดลานพระเจดีย์ในที่นั้นๆ ชำระอาสนะ รดน้ำที่ต้นโพธิ์แล้วเที่ยวไป ในภิกษุเหล่านั้นไม่จำต้องกล่าวถึงเลย. เหล่าภิกษุที่ออกไปจากวัดด้วยคิดว่า จักไปไหว้พระเจดีย์ในวัดโน้น มีจิตเลื่อมใส แม้กระทำกาละในระหว่างๆก็จักบังเกิดในสวรรค์โดยไม่มีอันตรายเลย.

ด้วยบทว่า **อทสฺสนิ อานนฺท** ทรงแสดงว่า การไม่เห็นมาตุคามเสียได้เลย เป็นข้อปฏิบัติธรรมอันสมควรในข้อนี้ จริงอยู่ ภิกษุเปิดประตูนั่งบนเสนาสนะ トラบใดที่ไม่เห็นมาตุคามที่มาขึ้นอยู่ที่ประตู トラบนั้น ภิกษุนั้นย่อมไม่เกิดโลก จิตไม่หวั่นไหวโดยส่วนเดียวเท่านั้น. แต่เมื่อยังเห็นอยู่แม้ทั้ง ๒ อย่างนั้นก็พึงมี. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อทสฺสนิ อานนฺท** ด้วยบทว่า **ทสฺสเน ปน ภควา สติ กถิ** พระอานนท์ทูลถามว่า เมื่อการเห็นในที่ๆ ภิกษุเข้าไปรับภิกษาเป็นต้น ภิกษุจะพึงปฏิบัติอย่างไร. ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บุรุษผู้ยืนถือมิดด้วยกล่าวว่า ถ้าท่านพูดกับเราๆ จะตัดศีรษะท่านเสียในที่นี้แหละ หรือนางยักษิณียืนพูดว่า ถ้าท่านพูดกับเราๆ จะแกล่เนื้อท่านเกี่ยวกินเสียในที่นี้ นี้แหละยังจะคิดว่า เพราะความพินาสเหตุมีข้อนั้นเป็นปัจจัย ย่อมมิได้อัตตภาพเดียวเท่านั้น ไม่ต้องเสวยทุกข์ที่กำหนดไม่ได้ในอบายทั้งหลาย ส่วนเมื่อมีการเจรจาปราศรัยกับมาตุคามอยู่ ความคุ่นก็มี เมื่อมีความคุ่น ช่องทางก็มี ภิกษุผู้มีจิตถูกราคะครอบงำก็ถึงความพินาสแห่งศีล ต้องไปเต็มอยู่ในอบาย เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อนาลาโป ดังนี้. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บุคคลพึงพูดกับบุคคลผู้มีดาบในมือกับปีศาจ
นั่งชิดกับอสรพิษ ผู้ที่ถูกคนมีดาบ ปีศาจ อสรพิษ
กัดแล้วยอมไม่มีชีวิต ภิกษุพูดกับมาตุคามสองต่อ
สอง ก็ไม่มีชีวิตเหมือนกัน.

บทว่า **อาลปนุเน ปน** ความว่า ถ้ามาตุคามถามวันขอศีล ใครฟัง
ธรรม ถามปัญหา ก็หรือมีกิจกรรมที่บรรพชิตจะพึงทำแก่มาตุคามนั้น มาตุคาม
นั้น ก็จะพูดกะภิกษุผู้ไม่พูดในเวลาเห็นปานนี้ว่า ภิกษุของคณนี้เป็นใบ้ หูหนวก
ฉันทแล้วก็นั่งปากแข็ง เพราะฉะนั้น ภิกษุพึงพูดโดยแท้. ท่านพระอานนท์ทูล
ถามว่า พระเจ้าข้า ภิกษุเมื่อพูดอย่างนี้ จะพึงปฏิบัติอย่างไร. ลำดับนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาพระโอวาทที่ว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย พวก
เรจงตั้งจิตคิดว่ามารดาในสตรีปุณมารดา ตั้งจิตคิดว่าพี่สาวในสตรีปุณพี่สาว
ตั้งจิตคิดว่าลูกสาวในสตรีปุณลูกสาวจึงตรัสว่า อานนท์ พึงตั้งสติไว้.

บทว่า **อพยวภู** ได้แก่ไม่เกี่ยวพัน ไม่ชวนชวาย. บทว่า **สทตฺเต**
มฺหุต ได้แก่พยายามในพระอรหัตอันเป็นประโยชน์สูงสุด. บทว่า **อนุยุตฺต**
ได้แก่จงประกอบเนื่อง ๆ เพื่อบรรลुพระอรหัตนั้น. บทว่า **อปฺปมตฺตา** ได้แก่
ไม่อยู่ปราศจากสติ. ชื่อว่าผู้มีเพียร เพราะประกอบด้วยธรรมเครื่องอย่างกิเลส
คือความเพียร ชื่อว่ามีตนส่งไป คือมีจิตส่งไปอยู่ เพราะเป็นผู้ไม่อาลัยใน
กายและชีวิต. ด้วยบทว่า **ถล ปน ภูเต** ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า ชน
เหล่านั้นมีกษัตริย์บัณฑิตเป็นต้น จะพึงปฏิบัติอย่างไร เขาจักสอบถามข้า
พระองค์แน่แท้ว่า ท่านอานนท์ เราจะพึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคต
อย่างไร ข้าพระองค์จะให้คำตอบแก่เขาอย่างไร. บทว่า **อหเตน วตฺเตน** ได้
แก่ผ้าไหมที่ทำในแคว้นกาสิ ไม่ซึมน้ำมัน เพราะเนื้อละเอียด แต่ผ้าสำลีซึม
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าววาทวิหเตน **กปฺปาเสน**. บทว่า **อยสาย** ได้แก่
รางทอง. ก็รางทอง ท่านประสงค์เอาว่า **อยต** ในที่นี้.

ถามว่า ในคำว่า **ราชา จกฺวตฺติ** เหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงอนุญาตการสร้างสตูปแก่พระราชารู้ยู่กลางเรือนสวรรคตแล้ว ไม่ทรงอนุญาตสำหรับภิกษุผู้มีศีล. ตอบว่า เพราะไม่อัศจรรย์. แท้จริง เมื่อทรงอนุญาตสตูป สำหรับภิกษุปุถุชน ก็ไม่พึงมีโอกาสำหรับสตูปทั้งหลายในเกาะสี่หล ถึงในที่อื่น ๆ ก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้น สตูปเหล่านั้น ไม่อัศจรรย์ เพราะเหตุนี้ จึงไม่ทรงอนุญาต. พระเจ้าจักรพรรดิบังเกิดพระองค์เดียวเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ สตูปของพระองค์จึงอัศจรรย์. ส่วนสำหรับภิกษุปุถุชนผู้มีศีล จะทำสักการะแม้อย่างใหญ่ อย่างภิกษุผู้ปรินิพพานก็ควรเหมือนกัน.

ส่วนโรงกลม ท่านประสงค์เอาว่าวิหารในคำว่า วิหาร นี้. เข้าไปสู่วิหารนั้น. บทว่า **กปิสฺสํ** ได้แก่ ไม้กลอนที่ตั้งอยู่ในที่ปลายเท้าแขนประตู. บทว่า **โรทฺมาโน อฏฺฐาติ** ความว่า ได้ยินว่า ท่านพระอานนทคิดว่า พระศาสดาตรัสสถานที่อยู่ซึ่งให้เกิดความสังเวชแก่เรา ตรัสการจาริกไปในเจดีย์ว่ามีประโยชน์ ตรัสตอบปัญหาเรื่องที่จะพึงปฏิบัติในมาตุคาม ตรัสบอกการปฏิบัติในสรีระของพระองค์ ตรัสอุปารหบุคคล ๘ จำพวก วันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแน่. เมื่อท่านคิดอย่างนี้แล้วก็เกิดโทมนัสอย่างรุนแรง. ครั้งนั้น ท่านปริวิตกอย่างนี้ว่า ชื่อว่า การร้องไห้ในที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ผาสุก เราจักไปในส่วนหนึ่ง บรรเทาความโศกให้เบาบาง. ท่านได้ทำเหมือนอย่างนั้น. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่ พระอานนทที่ยืนร้องไห้. บทว่า **อทฺยจ วตฺมฺหิ** ตัดเป็น **อทฺยจ วต อมฺหิ**. ปาฐะว่า **อหํ วตฺมฺหิ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **โย มม อหฺมกฺปโก** แปลว่า ผู้ใด อนุเคราะห์สั่งสอนเรา. พุคกันมาว่า ตั้งแต่วันพรุ่งนี้ เดียวนี้ เราจักถวายน้ำสำหรับล้างพระพักตร์แก่ใคร จะล้างพระบาทแก่ใคร จักปฏิบัติเสนาสนะแก่ใคร จักรับบาตรและจีวรของใคร จาริกไป.

บพว่า อามนุเตสุ ได้แก่ ไม่เห็นพระเถระในระหว่างจิงตรัสเรียก.
บพว่า เมตฺตเตน กายกมุเมน ได้แก่ ด้วยกายกรรม มีอันถวายน้ำล้างพระ
พักตร์เป็นต้น ที่ปฏิบัติไปด้วยอำนาจจิตมีเมตตา. บพว่า หิเตน ได้แก่ อัน
กระทำไปเพื่อความเจริญแห่งประโยชน์เกื้อกูล. บพว่า สุขเณน ได้แก่ อันกระ
ทำไปด้วยอำนาจสุขกาย สุขใจ. อธิบายว่า ไม่มีทุกข์กายทุกข์ใจ. บพว่า
อทฺทเวเนน ได้แก่ ไม่กระทำให้เป็น ๒ ส่วน. ท่านอธิบายว่า ทำต่อหน้าไม่ทำลับ
หลังอย่างหนึ่ง ทำลับหลังไม่ทำต่อหน้าอย่างหนึ่ง ทำไม่แบ่งแยกอย่างนั้น.
บพว่า อปฺปมาเณน ได้แก่ เว้นจากประมาณ. ทรงแสดงว่า จริงอยู่ แม้จักร
วาลคับแคบนัก แม้ภวัคคพรหมก็ตํานัก เพราะกายกรรมที่ท่านทำมา. บพว่า
เมตฺตเตน วจิกมุเมน ได้แก่ วจีกรรม มีบอกเวลาล้างพระพักตร์เป็นต้น ที่
ปฏิบัติไปด้วยอำนาจจิตมีเมตตา. อีกอย่างหนึ่ง แม้ฟังโอวาทแล้วทูลว่า
สาธุ ภนฺเต ตีละ พระเจ้าข้า. จัดเป็นเมตตาวจีกรรมเหมือนกัน. บพว่า
เมตฺตเตน มโนกมุเมน ความว่า ด้วยมโนกรรมที่ปฏิบัติแต่เข้าตรู แล้วนั่ง
บนอาสนะอันสงัดแล้วปฏิบัติอย่างนี้ว่า ขอพระศาสดา จงเป็นผู้ไม่มีโรค ไม่มี
ทุกข์เบียดเบียน จงเป็นสุขเถิด. ด้วยคำว่า กตปฺปญฺญโลสิ ทรงแสดงว่า ท่าน
เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอภินิหาร (บุญเก่า) ตลอดแสนกัป. ด้วยบพว่า กตปฺปญฺญโล-
มฺหิ ทรงแสดงว่า ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เธออย่างวางใจประมาณ โดยที่แท้จริง
ประกอบความเพียรเนื่อง ๆ เธอประกอบความเพียรเนื่อง ๆ อย่างนี้แล้ว จัก
เป็นผู้ไม่มีอาสวะโดยฉับพลัน จักบรรลุพระอรหัตในเวลาสังคายนาธรรม ก็
การปรนนิบัติที่เธอกระทำแก่พระพุทธเจ้าเช่นเราชื่อว่า ไร้ผลหามิได้. ก็แลครั้น
ตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงเริ่มพรรณนาคุณของพระอานนที่ประหนึ่งแผ่ไปทั่วมหา
ปฐพี ประหนึ่งแผ่ไปทั่วอวกาศ ประหนึ่งยกสู่ออกจักรวาลคีรี ประหนึ่งยก
สินธุบรรพต ประหนึ่งจับต้นหว้าใหญ่เขย่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
จิงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย.

ในพระบาลีนั้น เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสว่า **เยปิ เต ภิกขเว เอตริหิ**. เพราะพระพุทธรเจ้าพระองค์อื่น ๆ ไม่มี. แต่พึงทราบคํานั้น โดยพระบาลีนี้ว่า พระพุทธรเจ้าองค์อื่น ๆ แม้ในระหว่างแห่งจักรวาล ไม่มีฉันใด. บทว่า **ปณฺฑิตो** แปลว่า ฉียบแหลม. บทว่า **กุโล** ได้แก่ ฉลาด ในธรรมมีขันธชาติ และ อายตนะ เป็นต้น.

บทว่า **ภิกขุปริสา อานนํ ทสฺสนาย** ความว่า ชนเหล่าใด ประสงค์จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าไปหาพระเถระ และชนเหล่าใดมาได้ยินคุณของพระเถระว่า ได้ยินว่า ท่านพระอานนที่น่าเลื่อมใสรอบด้าน งามน่าชม เป็นพหูสูต ผู้งามในสงฆ์ ท่านหมายเอาชนเหล่านั้นจึงกล่าววว่า ภิกขุบริษัท เข้าไปพบพระอานนํ. ในบททั้งปวงก็มีนัยนี้. บทว่า **อตุตฺตมนา** เชื่อว่า มีใจเป็นของตน คือมีจิตยินดีเพราะเห็นสมด้วยการฟังมา. บทว่า **ธมฺมํ** ได้แก่ ธรรมคือปฏิสังขารเห็นปานนี้ว่าผู้มีอายุ พอทนได้หรือ พอเป็นไปได้หรือ เธอจงทำกิจในโยนิโสมนสิการ จงบำเพ็ญอาจารย์วัตรและอุปัชฌายวัตร. ในธรรมคือปฏิสังขารนั้น มีการกระทำที่ต่างกันในภิกษุณีทั้งหลายดังนี้ว่า ภิกษุณีทั้งหลาย ๔ พวก ท่านสมาทานประพฤติกุศลธรรม ๘ บ้างละหรือ. เมื่ออุบาสกทั้งหลายมาไม่กระทำปฏิสังขารอย่างนี้ว่า ท่านไม่เจ็บปวดศีรษะหรืออวัยวะบ้างหรือ. แต่จะกระทำปฏิสังขารอย่างนี้ว่า ท่านอุบาสกทั้งหลาย สรรณะ ๓ เป็นอย่างไร ท่านรักษาศีล ๕ รักษาศีลอุโบสถเดือน ๘ ครั้ง จงกระทำวัตรคือการบำรุงมารดาบิดา จงปฏิบัติสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม. ในอุบาสิกาทั้งหลายก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บัดนี้ เมื่อจะทรงกระทำข้อเปรียบเทียบกับพระเจ้าจักรพรรดิสำหรับพระอานนทเถระ. จึงตรัสว่า **จตุตาโรเม ภิกขเว** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขตุติยา** ได้แก่ชาติกษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษก และมีได้รับมูรธา

ภิเชก. ได้ยินว่า กษัตริย์เหล่านั้น สดับคำพรรณนาคุณของจักรพรรดินั้นว่า
ธรรมดาว่าพระเจ้าจักรพรรดิงาม น่าชม น่าเลื่อมใส สัจจรไปได้ทางอากาศ
เถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงธรรม เป็นธรรมราชาดังนี้ย่อมดีใจ ในเมื่อได้เห็น
สมด้วยได้ยินพระคุณ. บทว่า ภาสติ ได้แก่ ทรงกระทำปฏิสันถารว่า พ่อเอ๋ย
อย่างไรเรียกว่าบำเพ็ญราชธรรม อย่างไรเรียกว่ารักษาประเพณี. แต่ใน
พราหมณ์ทั้งหลาย ทรงกระทำปฏิสันถารอย่างนี้ว่า ท่านอาจารย์อย่างไร ชื่อว่า
สอนมนต์ เหล่าศิษย์ก็เรียนมนต์ พวกท่านจงทำทักษิณา ผ้า หรือโคแดง.
ในคฤหบดีทั้งหลาย ทรงทำปฏิสันถารอย่างนี้ว่า พ่อเอ๋ย พวกท่านไม่ถูกเบียด
เบียนด้วยอาชญา หรือด้วยภายีอากรจากพระราชามีบ้างหรือ ฝนตกต้องตาม
ฤดูกาลไหม ข้าวกล้าสมบูรณ์ไหม. ในสมณะทั้งหลายก็ทรงทำปฏิสันถารอย่าง
นี้ว่า ท่านเจ้าข้า บริหารสำหรับบรรพชิตหาได้ง่ายไหม พวกท่านอย่าประมาท
ในสมณธรรม.

บทว่า ขุทุกนกรเก ได้แก่ นครเล็ก ที่คับแคบ เป็นนครที่ยังต้อง
พัฒนา. บทว่า อุชฺชุกถนกรเก ได้แก่ นครที่มีพื้นไม่เรียบ. บทว่า
สาขนกรเก ได้แก่ นครเล็กเสมือนกิ่งของนครใหญ่อื่น เหมือนกิ่งเล็ก ๆ ของ
ต้นไม้ทั้งหลายฉะนั้น. บทว่า ขตฺติยมหาศาลา ได้แก่ พระมหากษัตริย์ผู้เป็น
ขัตติยมหาศาล. ในบททั้งปวงก็นั้น. บรรดามหาศาลเหล่านั้น ที่ชื่อว่าขัตติย-
มหาศาล ได้แก่เหล่ากษัตริย์ที่เก็บทรัพย์ไว้ร้อยโกฏิบ้าง พันโกฏิบ้าง จำยกหาปณ
ประจำวันออกไปวันละ ๑ เล่มเกวียน ตกเย็นหาปณะรับเข้าวันละ ๒ เล่ม
เกวียน. ที่ชื่อว่าพราหมณมหาศาล ได้แก่เหล่าพราหมณ์ที่เก็บทรัพย์ไว้แปด
สิบโกฏิ จำยกหาปณะไปวันละ ๑ กุมภะ ตกเย็นรับเข้าวันละ ๑ เล่มเกวียน.
ที่ชื่อว่าคฤหบดีมหาศาล ได้แก่เหล่าคฤหบดีที่เก็บทรัพย์สมบัติไว้ ๔๐ โกฏิ
จำยกหาปณะประจำวัน ๆ ละ ๕ อัมพะณะ ตกเย็นรับเข้าวันละ ๑ กุมภะ.

บพว่า มา เหว อานนุท อวจ ได้แก่ อานนทฺ์ เธออย่าพูดอย่างนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอไม่ควรพูดว่า นีนครเล็ก ความจริง เรา ตถาคตมาที่นครนี้ ด้วยความอุตสาหะอย่างยิ่ง ด้วยความบากบั่นอย่างยิ่ง ยืน นั่ง หลายครั้ง ก็เพื่อจะกล่าวถึงสมบัติของนครนี้โดยแท้ แล้วจึงตรัสว่า ภูตปุพฺพ เป็นต้น.

บพว่า สุภิกฺขา ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยของเคี้ยวและของกิน. บพว่า หตฺถิสฺสทฺเทน ความว่า เมื่อช้างเชือกหนึ่งร้องขึ้น ช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือกก็ร้อง ตาม ดังนั้น กุสาวดีราชธานี จึงไม่สงัดจากเสียงช้าง. จากเสียงม้าก็เหมือนกัน. ก็สัตว์ทั้งหลายในราชธานีนี้มีบุญ มีรถที่เทียมด้วยม้าสินธพ ๔ ตัว ตามกัน และกันสัจฺยจรไปในระหว่างถนน ฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่สงัดด้วยเสียงรถ. อนึ่ง คุริยางค์ มีกลองเป็นต้น ในนครนั้นก็ยกกันอยู่เป็นนิตยฺ์. ดังนั้น จึงชื่อว่าไม่ สงัดจากเสียงกลองเป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า สมฺมสฺสทฺโท ได้แก่ เสียงกังสดาล. บพว่า ตาลสฺสทฺโท ได้แก่ เสียงतालที่เคาะด้วยมือและतालราง สีเหลือง. บางอาจารย์ กล่าวว่า ภูฏเธรสฺสทฺโท เสียงกลองภูฏ ดังนี้ก็มี. บพว่า อสฺส ปิวฺล ขาทฺถ แปลว่า จงกิน จงดื่ม จงเคี้ยว. ก็ในเรื่องนี้มีความสังเขป ดังนี้. กุสาวดีราชธานี ไม่สงัดจากเสียงที่ลึบนี้ว่า เจริญบริโภกเถิด ท่านผู้ เจริญ มีเสียงไม่ขาดเลย. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ในนครอื่น ๆ มี เสียงเห็นปานนี้ว่า พวกเจ้าจงทิ้งหยากเยื่อ จงถือจอบ จงถือกระเช้า เราจัก ไปแรมคืน พวกเจ้าจงถือห่อข้าวสาร จงถือห่อข้าวสุก จงให้จัดโล่และอาวุธ ดังนี้ฉันใด ในกุสาวดีนี้หาเสียงเห็นปานนี้ฉันนั้นไม่. ก็แลครั้นตรัสว่าจาก เสียงที่ลึบ ดังนี้แล้ว ทรงจบมหาสุทฺตสนฺสูตรทั้งหมดว่า คุณก่อนอานนทฺ์ กุสาวดีราชธานีล้อมรอบด้วยกำแพง ๗ ชั้นแล้ว จึงตรัสว่า คจฺจน คุวฺ อานนุท ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิกุมล** ความว่า พวกท่าน จงก้าว
มาข้างหน้า. ถามว่า ก็พวกเจ้ามีลละแห่งกรุงกุสินารา ไม่ทรงทราบว่าพระผู้มี
พระภาคเจ้าเสด็จมา ดอกหรือ. ตอบว่าทรงทราบ. ธรรมดาว่า ในสถานที่ๆ
พระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จไป ๆ ย่อมไกลาหลมากทั้งที่ยังไม่เสด็จมา ก็เพราะ
ทรงประชุมกันด้วยกรณียะบางอย่าง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่าพวกเจ้า
มีลละเหล่านั้น มาแล้วจึงต้องจัดโอกาสที่ยืนที่นั่งถวายแก่ภิกษุสงฆ์ จึงส่ง
พระอาณนทไปที่สำนักของเจ้ามีลละเหล่านั้น แม้ในเวลาอันไม่ควร. โน อักขร
ในคำว่า **อมุหาก** จ โน นี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **อมาวิโน** ได้แก่ กุล-
ทุกซ์. บทว่า **เจโตทุกขสมปิโต** ได้แก่ผู้เปี่ยมด้วยโทมนัส. บทว่า **กุล-**
ปรีวตุตโต **กุลปรีวตุตโต** **จเปตฺวา** ความว่า พวกเจ้ามีลละเป็นตระกูล ๆ
คือสังเขปว่า ตระกูล เป็นส่วน ๆ โดยอยู่ถนนเดียวกันและตรอกเดียวกัน.

บทว่า **สุภโท** นาม **ปริพพาชโก** ได้แก่ ปริพพาชกผู้นุ่งห่มผ้า
จากตระกูลอุทิจจพราหมณมหาศาล. บทว่า **กงฺขาธมฺโม** ได้แก่ธรรมคือ
ความเคลือบแคลง. ถามว่าก็เพราะเหตุไร สุภทปริพพาชกนั้นจึงมีความคิด
อย่างนี้ในวันนี้. ตอบว่า เพราะมีอุปนิสัยอย่างนั้น. ได้ยินว่า แต่ก่อนได้มีพี
นอง ๒ คน ในการบำเพ็ญบุญ. พี่นอง ๒ คนนั้น ได้กระทำข้าวกล้าร่วมกัน
ใน ๒ คนนั้น พี่ชายคิดว่าเราจักถวายทานข้าวกล้าอันเลิศปีละ ๕ ครั้ง. ฤดู
หว่าน ถวายเมล็ดอันเลิศ. ในฤดูข้าวตั้งท้องปรึกษากับน้องชายว่า จักผ่า
ท้องกล้าถวาย. น้องชายบอกว่า พี่ต้องการจะให้ข้าวกล้าอ่อนพินาศไปหรือ.
พี่ชายรู้ว่าน้องชายไม่ยินยอม จึงแบ่งนากัน ผ่าท้องข้าวจากส่วนของตน คั้นน้ำ
นม ประคบน้ำเนยใสและน้ำอ้อย. ในฤดูเป็นข้าวเมาก็ให้กระทำข้าวเม่าถวาย.
ในเวลาเกี่ยวก็ให้ถวายข้าวอันเลิศ. ในเวลามัดชะเน็ด ก็ได้ถวายข้าวอันเลิศ
ในเวลาทำชะเน็ด. ในเวลาทำเป็นฟ่อนเป็นต้น ก็ได้ถวายข้าวอันเลิศเวลาทำ

ฟ่อน ข้าวอันเลิศขณะขนาไว้ในลาน ข้าวอันเลิศขณะนวด ข้าวอันเลิศในขณะที่อยู่ในฉาง. ได้ถวายทานเลิศในข้าวกล้าปีละ ๕ ครั้ง ดังกล่าวมาจะนี้. ส่วนน้องชายเสร็จทำมาแล้วจึงจะถวาย. ในพี่น้อง ๒ คนนั้น พี่ชายเกิดเป็นพระอัญญาโกณฑัญญเถระ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูว่า เราจะพึงแสดงธรรมโปรดแก่ใครก่อนหนอ จึงทรงพระดำริว่า พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้ถวายทานอันเลิศในข้าวกล้าปีละ ๕ ครั้ง เราจักแสดงธรรมอันเลิศนี้แก่เขา จึงทรงแสดงโปรดก่อนคนอื่นทั้งหมด. ท่านดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล พร้อมกับพรหม ๑๘ โภคิ. ส่วนน้องชายล่าช้าคิดได้อย่างนี้ในเวลาพระศาสดาปรินิพพานเพราะถวายทานในภายหลัง จึงได้เป็นผู้มีความประสงค์จะเฝ้าพระศาสดา.

บทว่า มา ภควนฺตฺ วิເເຈຕิ ความว่า ได้ยินว่า พระเถระเข้าใจว่าขึ้นชื่อว่า อัญญาเศียรเถียรเหล่านั้น เห็นแก่ตัวทั้งนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมาก ๆ เพื่อประโยชน์แก่การแก้ปัญหาเหล่านั้น ก็จักทรงลำบากทั้งทางกายและวาจาด้วยว่า โดยปกติพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงลำบากอยู่แล้วจึงกล่าวอย่างนี้. परिพาทก ก็ตามใจพระเถระด้วยคิดว่า ภิกษุรูปนี้ ไม่ให้โอกาสแก่เราผู้ต้องการประโยชน์ ก็ได้แต่ตามใจ จึงกล่าว ๒-๓ ครั้ง. บทว่า อสุโสสิ โข ความว่า เมื่อพระเถระยืนพูดอยู่ใกล้ประตูมาน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ยินด้วยพระโสตตามปกติ. ก็แลครั้นแล้วจึงตรัสว่า อลฺ อานนฺท เป็นต้น เพราะพระองค์เสด็จมาด้วยอุตสาหะอันใหญ่ เพื่อโปรดสุภัทชนั้นแล. ศัพท์ว่า อลฺ ในคำว่า อลฺ อานนฺท นั้น เป็นนิบาต. ได้ในอรรถว่า ปฏิเสธ. บทว่า อญฺญาเปกฺโข ว แปลว่า เป็นผู้ใคร่จะรู้.

บทว่า อพฺภุณฺณิสฺสุ ได้แก่ รู้อย่างที่เจ้าลัทธิเหล่านั้นปฏิบัติ. ท่านอธิบายว่า ปฏิญาณนั้นของเจ้าลัทธิเหล่านั้น เป็นนียยานิกะไซริ พวกเขาทั้งหมด ก็รู้ทั่วถึง ถ้าปฏิญาณของพวกเขาไม่เป็นนียยานิกะไซริ พวกเขาก็ไม่รู้

เพราะฉะนั้น ปฏิญญาของเจ้าลัทธิตเหล่านั้น เป็นนินยานิกะหรือไม่เป็นนินยานิกะ. ใจความของปัญหานั้น มีอย่างนี้เท่านั้น. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ปฏิเสธว่าอย่าเลย เพราะไม่เป็นฐานะอย่างหนึ่ง เพราะไม่มีโอกาสอย่างหนึ่ง ด้วยการตรัสถึงความที่ปฏิญญาของเจ้าลัทธิตเหล่านั้น ไม่เป็นนินยานิกะ จึงทรง แสดงธรรมอย่างเดียว. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาด้วยพระพุทธรูปประสงคฺว่า จักทรงแสดงธรรมโปรดพวกเจ้ามัลละตอนปฐมยาม แสดงธรรมโปรดสุภทัตตะ ตอนมัชฌิมยาม สอนภิกษุสงฆ์ตอนปัจฉิมยาม เสด็จปรินิพพานในเวลาใกล้รุ่ง.

บทว่า สมณปิ ตตฺถ น อุปลพฺภติ ความว่า ในธรรมวินัยนั้น ไม่มีแม่สมณะที่ ๑ คือพระโศดาบัน แม่สมณะที่ ๒ คือพระสกทาคามี แม่สมณะที่ ๓ คือพระอนาคามี แม่สมณะที่ ๔ คือพระอรหันต์ ก็ไม่มีในธรรมวินัยนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสโดยไม่กำหนดเทศนาเบื้องต้น บัดนี้ เมื่อทรงกำหนดศาสนาของพระองค์จึงตรัสว่า อิมสฺมี โข เป็นต้น. บทว่า สฺนฺวฺวา-ปรปฺปวาทา สมณฺณิ ความว่า ปรปฺปวาท (ลัทธิตของเจ้าลัทธิตอื่น) สฺนฺวฺวา แปลว่า จากสมณะ ๑๒ จำพวก คือผู้เริ่มวิปัสสนาเพื่อประโยชน์แก่มรรค ๔ รวม ๔ จำพวก ผู้ตั้งอยู่ในมรรค ๔ จำพวก ผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ จำพวก. บทว่า อิมฺ จ สฺนฺวฺวฺว ความว่า ภิกษุ ๑๒ จำพวกเหล่านี้. ในคำว่า สมฺมา วิหเรยฺยฺ พระโศดาบันบอกฐานะที่ตนบรรลุแก่ผู้อื่นทำผู้อื่นนั้นให้เป็นโศดาบัน ชื่อว่าอยู่โดยชอบ. ในพระสกทาคามีเป็นต้นกัณยนี้. พระผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรค กระทำแม่ผู้อื่นให้เป็นผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรคก็ชื่อว่า อยู่โดยชอบ. ในพระผู้ตั้งอยู่ในมรรคที่เหลือกัณยนี้. พระผู้เริ่มวิปัสสนา เพื่อโศดาปัตติมรรค กำหนดกัมมฏฐานที่ตนคล่องแคล่ว กระทำแม่ผู้อื่นให้เป็นผู้เริ่มวิปัสสนาเพื่อโศดาปัตติมรรคก็ชื่อว่าอยู่โดยชอบ. ในพระผู้เริ่มวิปัสสนาเพื่อมรรคที่เหลือก็

นัยนี้ ท่านหมายเอาความขื่อนี้จึงกล่าวว่า **สมฺมา วิหเรยฺย**. บทว่า **อสุญฺโหล** **โลโก อรหฺนุเตหิ อสุส** ความว่า พึงไม่วางเว้นเหมือนป่าไม้้อ้อ ป่าไม้แซม.

บทว่า **เอญฺนตีส วยสา** ได้แก่ ทรงมีพระชนมายุ ๒๕ พรรษาโดย
วัย. คำว่า **ยํ** ในคำว่า **ยํ ปริพฺพชฺชํ** นี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **กํ กุสลา-**
นฺเอยสึ ได้แก่ ทรงเสาะแสวงว่าจะอะไรเป็นกุศลท่านประสงคัสัพพัญญุตญาณ ว่า
กุศลคืออะไร ในคำว่า **กํ กุสลา-**
นฺเอยสึ นั้น อธิบายว่า ทรงแสวงหาสัพพัญญ-
ุตญาณนั้น. ด้วยบทว่า **ยโต อหิ** ทรงแสดงว่า จำเดิมแต่กาลใด แต่ระหว่าง
นี้เราบวชมาเกิน ๕๐ พรรษา. บทว่า **ณายสุส ธมฺมสุส** ได้แก่ ธรรมคือ
อริยมรรค. บทว่า **ปเทสวตฺตติ** เป็นไปในประเทศคือ แม้ในทางแห่งวิปัสสนา.
บทว่า **อิโต พหิทฺฐา** ภายนอกศาสนาของเรา. บทว่า **สมโณปี นตฺถิ** แม้
สมณะผู้บำเพ็ญวิปัสสนา ผู้อยู่ในทางแห่งวิปัสสนาไม่มี ท่านอธิบายว่า สมณะ
ที่ ๑ แม้ที่เป็นโสดาบันไม่มี.

บทว่า **เย เอกฺต** ความว่า เธอเหล่าใดอันพระศาสดาอภิเษกโดยอัน
เดวาสีกาภิเสก เฉพาะพระพักตร์ในพระศาสนานี้ เป็นลาภของเธอเหล่านั้น เธอ
เหล่านั้นได้ดีแล้ว. ได้ยินว่า ในลัทธิภายนอก อาจารย์พูดกับอันเดวาสิกผู้ใดว่า
จงบรรพชาผู้นี้ จงโอวาทสั่งสอนผู้นี้ อันเดวาสิกผู้นั้นยอมเป็นอันอาจารย์ตั้ง
ไว้ในฐานะของตน เพราะฉะนั้น ชื่อเหล่านี้ว่า จงบวชผู้นี้ จงโอวาทสั่งสอน
ผู้นี้ เป็นลาภของอันเดวาสิกผู้นั้น. สุกัททปริพาชกถือลัทธิภายนอกนั้นนั่น
แหละ จึงกล่าวแม้กะพระเถระอย่างนี้.

บทว่า **อลฺลุต โข** แปลว่า ได้แล้วอย่างไร. ได้ยินว่า พระเถระ
นำสุกัททะนั้นไปในที่แห่งหนึ่งเอาน้ำจากคณ โทรดศีรยะบอกตจปัญจกัมมัฏ-
ฐาน ปลงผมและหนวด ให้ครองผ้ากาสาเยแล้วให้สระแล้วนำไปยังสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้า ให้อุปสมบทแล้ว ตรัสบอกกัมมัฏ-

ฐาน. เฮอร์บกัมมัฏฐานไว้แล้ว อธิษฐานจงกรมในที่ส่วนหนึ่งแห่งอุทยาน
พากเพียรพยายามชำระวิปัสสนาบรรลอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาแล้วมาถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่งลง. ท่านหมายเอาอุปสมบทกรรมนั้นจึงกล่าวว่า
อจิรูปสมฺปนฺโน โข ปน เป็นต้น. ก็ท่านพระสุภัททะนั้น ได้เป็นปัจฉิมสักขี
สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล. คำของพระสังคีติกาจารย์ว่า ในบรรดาสาวก
เหล่านั้น รูปใดบรรพชาเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ภายหลัง
ได้อุปสมบทเรียนกัมมัฏฐานบรรลุพระอรหัตก็ดี ได้เมื่ออุปสมบท เมื่อพระผู้มี
พระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ภายหลังเรียนกัมมัฏฐานบรรลุอรหัตก็ดี เรียน
แม้กัมมัฏฐานเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระชนม์อยู่ ภายหลังบรรลุอรหัตก็ดี
แม้ทุกรูปนั้น ก็ชื่อว่าปัจฉิมสักขีสาวก. ส่วนท่านสุภัททะนั้น บรรพชาอุปสมบท
เรียนกัมมัฏฐานบรรลุพระอรหัต เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่.

จบกถาพรรณนาปัญญาภณวาร.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงการประทานพระโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ ที่ทรงเริ่มไว้
นั้นจึงกล่าวคำว่า อถ โข ภควา เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
เทสิโต ปญฺญตฺโต ความว่า ทั้งธรรมก็ทรงแสดงแล้วบัญญัติแล้ว ทั้งวินัย
ก็ทรงแสดงบัญญัติแล้ว. อธิบายว่า ชื่อว่าทรงบัญญัติ ได้แก่ทรงแต่งตั้งแล้ว.
บทว่า โสโว มมจฺเจยน ได้แก่ ธรรมและวินัยนั้นจะเป็นศาสดาของท่านทั้ง
หลายโดยที่เราล่วงไป.

จริงอยู่ เรายังเป็นอยู่นี้แลแสดงอุกโตวิภังควินัย พร้อมทั้งชั้นชก
บริวารแก่เธอทั้งหลาย ในวัตถุที่จัดไว้ด้วยอำนาจกองอบัติทั้ง ๗ ว่า นี้อาบัติ
เบา นี้อาบัติหนัก นี้อาบัติที่แก้ไขได้ นี้อาบัติที่แก้ไขไม่ได้ นี้อาบัติที่เป็น
โลกวัชระ นี้อาบัติเป็นปณณฺฑิวัชระ นี้อาบัติออกได้ในสำนักบุคคล นี้อาบัติออก

ได้ในสำนักคณะ นี้้อาบตีออกได้ในสำนักสงฆ์. วินัยปิฎกแม่ทั้งสี่นั้น เมื่อเราปรินิพพานแล้วจักทำกิจของศาสดาของท่านให้สำเร็จ. อนึ่ง เรายังเป็นอยู่นี้แหละ ก็จำแนกแยกแยะธรรมเหล่านี้แสดงสูตรตันตปิฎกด้วยอาการนั้นว่า เหล่านี้สติปิฎกฐาน ๔ สัมมัปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ สูตรตันตปิฎกแม่ทั้งสี่นั้นจักทำกิจแห่งศาสดาของท่านทั้งหลายให้สำเร็จ. อนึ่ง เรายังดำรงอยู่นี้แหละ จำแนกแยกแยะธรรมเหล่านี้คือ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ สัจจะ ๔ อินทรีย์ ๒๒ เหตุ ๘ อาหาร ๔ ผัสสะ ๗ เวทนา ๗ สัญญา ๗ สัญเจตนา ๗ จิตต์ ๗ แม่นในจิตนั้น ธรรมเหล่านี้ เป็นกามาวจร เท่านั้นเป็นรูปาวจร เท่านั้นเป็นอรูปร่างาวจร เท่านั้นเป็นธรรมเนื่องกัน เท่านั้นเป็นธรรมไม่เนื่องกัน เท่านั้นเป็นโลกิยะ เท่านั้นเป็นโลกุตตระแล้วแสดงอภิธรรมปิฎก เป็นสมันตปิฎกฐาน ๒๔ ประดับมหาปิฎกฐานอนันตนิย อภิธรรมปิฎกแม่ทั้งสี่ เมื่อเราปรินิพพานแล้ว จักทำกิจแห่งศาสดาของเธอทั้งหลายให้สำเร็จ.

อนึ่ง พระพุทธทวณะนี้ทั้งหมด ที่เราภาษิตแล้ว กล่าวแล้ว ตั้งแต่ตรัสรู้ จนถึงปรินิพพานมีมากประเภทอย่างนี้ คือ ปิฎก ๓ นิกาย ๕ องค์ ๘ แปรหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์. พระธรรมขันธ์แปรหมื่นสี่พันเหล่านี้ดำรงอยู่ด้วยประการฉะนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงเหตุเป็นอันมากอย่างนี้ว่า เราจักปรินิพพานผู้เดียว อนึ่ง เราบัดนี้ก็โอวาทสั่งสอนผู้เดียวเหมือนกัน เมื่อเราปรินิพพานแล้ว พระธรรมขันธ์แปรหมื่นสี่พันเหล่านี้ก็จักโอวาทสั่งสอนท่านทั้งหลาย ทรงโอวาทว่าธรรม วินัย นั้นจักเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย เมื่อเราล่วงไป แล้วเมื่อทรงย้าแสดงจาริตในอนาคตกาล จึงตรัสว่า ยถา โขปน เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมุทาจรฺหติ ได้แก่ ย่อมกล่าวย่อมร้องเรียก. บทว่า นามเน วา โคตุเตน วา ได้แก่นวกะพึงร้องเรียกโดยชื่ออย่างนี้ว่า ติสสะ นาคะ หรือโดยโคตรอย่างนี้ว่า กัสสปโคตร หรือโดยวาทีว่า อาวุโส อย่างนี้ว่า อาวุโสติสสะ อาวุโสกัสสปะ บทว่า ฆนฺเตติว आयสฺมาติว ได้แก่ พึงเรียกอย่างนี้ว่า ฆนฺเต ติสสะ आयสฺมา ติสสะ.

บทว่า สมฺมหนฺตุ ได้แก่ เมื่อจำนงอยู่ จงถอน. อธิบายว่า ผิดว่าปรารถนา. ก็พึงถอนเสีย. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ตรัสโดยส่วนเดียวว่า จงถอนเสีย แต่ตรัสด้วยคำเป็นวิกัลป์. ตอบว่า เพราะทรงเห็นกำลังของมหากัสสปะ. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงเห็นว่าเมื่อตรัสว่า จงถอนเสีย พระมหากัสสปะจักไม่ถอนในเวลาทำสังคายนา เพราะฉะนั้น จึงตรัสไว้ด้วยคำเป็นวิกัลป์ นั่นและ เรื่องเล็กๆ น้อยๆ มาในปัญจสตติกสังคีติโดยนัยเป็นต้นว่า บรรดาพระเถระเหล่านั้นพระเถระบางเหล่ากล่าวอย่างนี้ว่า เว้นปาราชิก ๔ เสีย นอกนั้นก็เป็นอาบัติเล็กน้อยๆ. ก็การวินิจฉัยในเรื่องอาบัติเล็กๆ น้อยๆ นี้กล่าวไว้แล้วในอรรถกถาชื่อสมันตปาสาทิกา.

ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระนาคเสนรู้จักอาบัติเล็กๆ น้อยๆ เพราะถูกพระเจ้ามีลินท์ตรัสถามว่า ท่านพระนาคเสน อาบัติเล็กเป็นอย่างไร อาบัติน้อยเป็นอย่างไร? ทูลตอบว่า มหาบพิตร ทุกกฏเป็นอาบัติเล็ก ทุพภายิตเป็นอาบัติน้อย. ส่วนพระมหากัสสปะเถระ เมื่อไม่รู้อาบัติเล็ก อาบัติน้อยนั้นจึงประกาศว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สิกขาบททั้งหลายของเราที่เป็นส่วนของคฤหัสถ์ก็มีอยู่ แม้คฤหัสถ์ทั้งหลายก็รู้ว่า ข้อนี้ควรแก่ท่านทั้งหลายที่เป็นสมณสักกบุตร ข้อนี้ไม่ควรแก่ท่านทั้งหลายที่เป็นสมณสักกบุตร ถ้าเราจะถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ เสีย ผู้คนทั้งหลายก็จักว่ากล่าวเอาได้ว่า

สิกขาบทที่พระสมณ โคดมบัญญัติเอาไว้แก่สาวกทั้งหลายอยู่ได้ชั่ววันไฟ สาวกเหล่านี้ศึกษาในสิกขาบททั้งหลายตราบเท่าที่ศาสดายังดำรงอยู่ เพราะศาสดาของสาวกเหล่านี้ปรินิพพานเสียแล้ว สงฆ์ไม่ฟังบัญญัติในข้อที่ไม่ทรงบัญญัติ ไม่ฟังถอนในข้อที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ฟังสมათานประพฤติในสิกขาบททั้งหลายที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว นี่เป็นญัตติ. ท่านประกาศกรรมवादังกล่าวมานี้. ข้อนั้นไม่ควรถืออย่างนี้ ก็ท่านพระนาคเสนกล่าวไว้อย่างนั้น ด้วยประสงค์จะไม่ให้ปรวาทิ (ฝ่ายตรงกันข้าม) มีโอกาส. ท่านพระมหากัสสปเถระ ประกาศกรรมवादังนี้ด้วยประสงค์จะไม่เพิกถอนอาบัติเล็ก ๆ น้อย ๆ แล. แม้เรื่องพรหมทัณฑ์ท่านก็วินิจฉัยไว้แล้วในอรรถกถาวินัยชื่อสมันตปาสาทิกา เพราะมาแล้วในบาลีสงคิติ.

บทว่า กงฺขา คือ ทางสองแพร่ง. บทว่า วิมฺติ คือ ไม่สามารถจะวินิจฉัยได้. ความสังเขปในข้อนี้เห็นว่า ผู้ใดฟังบังเกิดความสงสัยว่า เป็นพระพุทธรเจ้าหรือไม่ใช่พระพุทธรเจ้าหนอ เป็นพระธรรมหรือไม่ใช่พระธรรมหนอ เป็นพระสงฆ์หรือไม่ใช่พระสงฆ์หนอ เป็นมรรคหรือมิใช่มรรคหนอ เป็นปฏิบัติหรือไม่ใช่ปฏิบัติหนอ เราจะกล่าวข้อนั้นแก่เธอทั้งหลาย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจงถามดังนี้. บทว่า สตุฏฺฐการเวนาปี น ปุญฺเจยฺยา ความว่า ถ้าพวกเขาไม่ถามด้วยความเคารพในศาสดาอย่างนี้ว่า พวกเราบวชในสำนักของพระศาสดา แม้ปัจฉัย ๕ ก็เป็นของพระศาสดาของพวกเราเหล่านั้น ก็ไม่ควรจะทำความสงสัยตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ในวันนี้ ไม่ควรจะทำ ความสงสัยในกาลภาคหลัง. บทว่า สหายโกปี ภิกฺขเว สหายกสฺส อโร-เจตุ ทรงแสดงว่า บรรดาท่านทั้งหลาย ผู้ใดเห็นคบกันแล้วกับภิกษุใด ผีนั่นจงบอกภิกษุนั้นว่า ข้าพเจ้าจะบอกแก่ภิกษุรูปหนึ่ง ท่านทั้งหลายฟังคำภิกษุนั้นแล้วจักหมดความสงสัยทุกรูป. บทว่า เอรฺปสนฺโน ความว่า ข้าพเจ้าเชื่ออย่าง

นี้. บทว่า **ฅาณเมว** ความว่า กระทำความเป็นผู้หมดความสงสัยให้ประจักษ์
ชื่อว่า ความรู้นั้นแลของตถาคตในข้อนี้ มิใช่เพียงความเชื่อ. บทว่า **อิเมสญฺหิ**
อาณนฺท ความว่าบรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูป ที่นั่งอยู่ภายในม่านเหล่านี้. บทว่า **โย**
ปจฺฉิมโก ความว่า ภิกษุใดต่ำสุดโดยคุณ. ท่านกล่าวหมายถึงพระอานนท์
เถระเท่านั้น. บทว่า **อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ** ความว่า จงยังกิจทั้งปวงให้
สำเร็จด้วยความไม่ไปปราศจากสติ. ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบรรทม
ที่เตียงปรินิพพาน ประทานพระโอวาทที่ประทานมา ๔๕ พรรษา รวมลงใน
บทคือความไม่ประมาทอย่างเดียวกันเท่านั้น. ก็คำนี้ว่า **ปจฺฉิม วาจา** เป็นคำ
ของพระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย ต่อแต่นี้ไป เพื่อจะแสดงข้อที่พระผู้มีพระภาค-
เจ้าทรงกระทำบริกรรมในพระปรินิพพาน จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อถ โข ภควา**
ปรมชฺฅานํ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรินิพฺพุโต ฃนฺเต** ความว่า ท่าน
พระอานนท์ เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเข้านิโรธสมาบัติไม่มีอัสสาสปีสสาสะ จึง
ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วหรือ. ท่านพระอนุรุธตอบว่า ยัง
ผู้มีอายุ. พระเถระทราบเรื่อง. ได้ยินว่า พระเถระเข้าสมาบัตินั้น ๆ พร้อมกับ
พระศาสดานั้นแล จึงรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าออกจากเนวสัญญานาสัญญา
ยตนะ แล้วดำเนินไป บัดนี้ เข้านิโรธสมาบัติ ชื่อว่าการทำกาละในภายใน
นิโรธสมาบัติไม่มี.

ในพระบาลีนี้ว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงออกจากสัญญา
เวทิตนินโรธเข้าเนวสัญญานาสัญญาตนะ ฯลฯ ออกจากตติยฃาน เข้าจตุตถ-
ฃาน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าปฐมฃานในฐานะ ๒๔ ทุตติยฃานในฐานะ ๑๓
ตติยฃานก็เหมือนกัน เข้าจตุตถฃานในฐานะ ๑๕. เข้าอย่างไร. คือเข้าปฐม
ฃานในฐานะ ๒๔ เหล่านี้ มีอสุภะ ๑๐ อาการ ๓๒ กสิณ ๘ เมตตา กรุณา

มุตติกา อานาปานสติปริจเฉทากาส เป็นต้น. แต่เว้นอาการ ๓๒ และอสุภะ ๑๐ เข้าทุติยฌานในฐานะที่เหลือ ๑๓ และเข้าตติยฌานในฐานะ ๑๓ นั้นเหมือนกัน. อนึ่ง เข้าจตุตถฌานในฐานะ ๑๕ เหล่านี้ คือกสิณ ๘ อุเบกขาพรหมวิหาร อานาปานสติ ปริจเฉทากาส อรูป ๔. กล่าวโดยสังเขปเท่านั้น. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ธรรมสามี เสด็จเข้าพระนครคือปรินิพพาน เสด็จเข้าสมาบัติทั้งหมดนับได้ ยี่สิบสี่แสนโกฏิ แล้วเข้าเสวยสุขในสมาบัติทั้งหมดเหมือนคนไปต่างประเทศ กอดคนที่เป็ญญาคิณะนั้น.

ในคำนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากจตุตถฌานในลำดับมา เสด็จปรินิพพาน คือ ในลำดับทั้ง ๒ คือ ในลำดับแห่งฌาน ในลำดับแห่งปัจจุเวกขณญาณ. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากฌานแล้ว หยั่งลงสู่ภวังค์แล้วปรินิพพานในระหว่างนั้น ชื่อว่าระหว่างฌาน ในลำดับ ๒ นั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากฌานแล้วพิจารณาองค์ฌานอีก หยั่งลงสู่ภวังค์ แล้วปรินิพพานในระหว่างนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าระหว่างปัจจุเวกขณญาณ. แม้ทั้ง ๒ นี้ก็ชื่อว่าระหว่างทั้งนั้น. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าฌานเสด็จออกจากฌานพิจารณาองค์ฌานแล้วปรินิพพานด้วยภวังคจิตที่เป็นอัพยากฤตเป็นทุกขสังขะ. สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่ว่าพระพุทธรเจ้าหรือพระสาวก อย่างต่ำ มคดำ มคแดง ต้องกระทำกาละด้วยภวังคจิตที่เป็นอัพยากฤตเป็นทุกขสังขะนั้นแล. เรื่องแผ่นดินใหญ่ไหวเป็นต้น มีนัยดังกล่าวไว้แล้วแล.

บทว่า ภูตา ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย บทว่า อปฺปปฏิปุคฺคโล ได้แก่ ปราศจากบุคคลที่เปรียบเทียบได้. บทว่า พลฺปฺตฺโต คือ ผู้ถึงพลญาณ ๑๐. บทว่า อฺปฺปาทฺวยธฺมฺมิโน ได้แก่ มีอันเกิดและดับเป็นสภาวะ. บทว่า เตสํ วุปลฺลโม ความว่า ความระงับสังขารเหล่านั้น ก็คือพระนิพพานอันไม่มีปัจจัยปรุงแต่งแท้จริง เป็นสุข. บทว่า นาหุ อสุสาสปฺสุสาโส คือไม่เกิด

อัสสาสปัสสาสะ. บทว่า **อนเโฆ** ชื่อว่า **อนเชะ** เพราะไม่มีกิเลสเป็นเครื่อง
ไหวคือตัณหา. บทว่า **สนุติมารพุก** ได้แก่ **ปรารภอาศัย** หมายถึงเอาอนุภาทิ-
เสสณีพพาน บทว่า **ยิ กาลมกริ** ผู้ใดได้กระทำกาละ. ท่านอธิบายว่า ผู้มี
อายุ **พระพุทฺทมุนิ** คือศาสดาของเราพระองค์ใด ทรงปรารภสันติว่า เราจัก
ถึงสันติได้ทรงทำกาละแล้ว บัดนี้พระพุทฺทมุนิพระองค์นั้น มีจิตทั้งมันคงที่
ไม่เกิดอัสสาสปัสสาสะ คือไม่มีไม่เป็นไป. บทว่า **อสุลฺลิเนน** คือด้วยจิตไม่
หคหุ่ เบิกบานดีแล้วแล. บทว่า **เวทนี อหุณฺวาสยิ** ทรงอดกลั้นเวทนาแล้ว
คือไม่กระสับกระส่าย เป็นไปตามอำนาจของเวทนา. บทว่า **วิโมกฺโข** ได้แก่
หลุดพ้นไม่ติดขัดด้วยธรรมอะไร ๆ ถึงความไม่มีบัญญัติ โดยประการทั้งปวง
เป็นเช่นเดียวกับความดับของไฟที่โพลงแล้ว. ท่านกล่าวว่า **ตทาทิ** หมายถึงเอา
แผ่นดินไหวที่ท่านกล่าวไว้ในหนหลังอย่างนี้ว่า แผ่นดินใหญ่ไหวพร้อมกับ
ปรินิพพาน. จริงอยู่ความไหวแห่งแผ่นดินนั้น ทำให้เกิดขุ่นลุก และน่าสะพรึง
กลัว. บทว่า **สพฺพภาคารวรูปเต** แปลว่า เข้าถึงเหตุอันประเสริฐทั้งปวง.

บทว่า **อวิตราคา** ได้แก่ **ปฺฤชฺชน** **พระโสดาบัน** และ**พระสกทาคามี**.
จริงอยู่ **ปฺฤชฺชน** **พระโสดาบัน** และ**พระสกทาคามี** เหล่านี้ยังละโทมนัสไม่ได้.
เพราะฉะนั้น ท่านแม้เหล่านั้นประคองแขนทั้งสองคร่ำครวญ วางมือทั้งสอง
ไว้เหนือศีรษะร้องไห้. เรื่องทั้งหมดพึงทราบโดยนัยก่อนนั้นแหละ.

บทว่า **อุชฺฌายนฺตุ** คือ **เทวดายกโทษ** กล่าวอยู่ว่า **พระผู้เป็นเจ้า** ทั้ง
หลายไม่อาจอดกลั้นแม้ด้วยตนเองได้ จักปล่อยโยนชนที่เหลือได้อย่างไร.
บทว่า **กถิ กุตา ปน ภนฺเต อนุรุตฺท** ความว่า ท่านผู้เจริญ พวกเทวดา
เป็นอย่างไร. พระอนุรุตฺทระกำหนดว่า เทวดาเหล่านั้นจะยับยั้งการปรินิพพาน
ของพระศาสดาได้หรือ. ต่อมา เพื่อจะแสดงความเป็นไปของเทวดาเหล่านั้น
พระเถระจึงกล่าวว่า **สนฺตาวุโส** เป็นต้น. คำนั้นมีข้อความที่กล่าวไว้แล้วทั้ง
นั้น.

บทว่า **รตุดาวเสถ** คือราตรีที่ยังเหลือระยะเวลาเล็กน้อยเพราะ
ปรินิพพานในเวลาใกล้รุ่ง. บทว่า **ธมฺมุขิยา กถาย** คือไม่มีธรรมกถาที่แยก
ออกไปเป็นอย่างอื่น. แต่ว่า พระเถระเจ้าทั้งสองยังเวลาให้ล่วงไปด้วยกถาที่
เกี่ยวข้องกับมรณะเห็นปานนี้ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระยามัจจุราชนี้ ไม่ละอาย
ต่อพระศาสดาผู้ไม่มีบุคคลเปรียบในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ก็จะป่วยกล่าวไปใ
ว่าจะละอายต่อโลกิยมหาชน. ก็เมื่อพระเถระทั้งสองกล่าวกถาอยู่นั้น อรุณก็
ขึ้นโดยครู่เดียวเท่านั้น. บทว่า **อลโฆ** ความว่า เมื่ออรุณขึ้น พระเถระก็
กล่าวต่อพระเถระ.

บทว่า **เตน กรณิเยน** ความว่า กรณิยะอันใดอย่างนี้ ก็จะพึงจัด
สักการะมีดอกไม้และของหอมเป็นต้น ในที่ปรินิพพานเช่นไรหนอ. จะพึงจัด
ที่นี้สำหรับภิกษุสงฆ์เช่นไร. จะพึงจัดขาทนียะ โภชนียะ เช่นไร. อันผู้รู้
เรื่องพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วจะพึงกระทำ พวกเจ้ามีลละประชุมกัน
ด้วยกรณิยะเช่นนั้น. บทว่า **สพฺพญจ ตาลาวจร** ได้แก่ เครื่องดุริยางค์
ทุกชนิด. บทว่า **สนฺนิปาเตถ** ความว่า ตีกลองเรียกประชุม. เจ้ามีลละ
เหล่านั้น ได้กระทำกันอย่างนั้น. บทว่า **มณฺฑลมาเล** ได้แก่ นำมาลัยวง
ด้วยผ้า. บทว่า **ปฏฺิยาเทนฺตา** แปลว่า จัด. บทว่า **ทกฺขิณฺน ทกฺขณ**
คือ ทิศภาคด้านทักษิณแห่งพระนคร. บทว่า **พาหิเรน พาหิร** ได้แก่ ไม่เข้า
ไปภายในพระนคร นำไปข้างนอก โดยข้างนอกพระนครนั้นแหละ. บทว่า
ทกฺขิณโต นครสูส ความว่า ตั้งไว้ในสถานที่เช่นเดียวกับประตูด้านทักษิณ
ของกรุงอนูราชปุระ กระทำสักการะสัสมมานะแล้วจักทำฌาปนกิจในสถานที่
เช่นเดียวกับพระเชตวัน.

บทว่า **อฏฺฐ มลฺลปาโมกฺขา** ได้แก่ พวกเจ้ามีลละรุ่นมัชฌิมวัย
สมบูรณ์ด้วยเรี่ยวแรง. บทว่า **สีถ นฺหาตฺวา** ได้แก่ ชำระศิรষะอาบน้ำแล้ว.

บทว่า **อายุสมนุต์ เถรี** ความว่า พระเถระผู้เดียวปรากฏว่าเป็นผู้มีทิพยจักขุ เพราะฉะนั้น เมื่อพระเถระองค์อื่น ๆ แม้อายุ พวกเจ้ามัลละเหล่านั้น ก็เรียนถามเฉพาะพระเถระ ด้วยประสงค์ว่า ท่านพระอนุรุทธเถระนี้ จักบอกแก่พวกเราได้ชัดเจน. บทว่า **กถิ ปน ภนุเต เทวตานํ อธิปฺปาโย** ความว่า พวกเจ้ามัลละเรียนถามว่า ท่านเจ้าข้า ก่อนอื่น พวกเรารู้ความประสงค์ของพวกเรา แต่ความประสงค์ของเหล่าเทวดาเป็นอย่างไร. พระเถระเมื่อจะแสดง ความประสงค์ของพวกเจ้ามัลละเท่านั้น จึงกล่าวว่ **ตุมหากํ โข เป็นต้น.**

คำว่า **เจติย**ของพวกเจ้ามัลละ ชื่อว่า **มกฺกุปันรณะ**นี้ เป็นชื่อของศาลา มงคลเป็นที่แต่งพระองค์ของพวกเจ้ามัลละ. ก็ศาลานี้ ท่านเรียกว่าเจติย เพราะ อรรถว่า ท่านสร้างไว้อย่างงดงาม. ในคำว่า **ยาว สนฺธิสมลสฺสกุฎฺธา** นี้ ที่ต่อเรื่อน ชื่อว่า **สันธิ** บ่อกำจัดกองคูด (บ่อคูด) ชื่อว่า **สมล** ที่เหยยะ ชื่อว่า **สังกุฎระ**. บทว่า **ทิพฺเพหิ จ มานุสเกหิ จ นนฺเจหิ** ความว่า การ ฟ้อนรำของเหล่าเทวดามี ณ เบื้องบน ของเหล่ามนุษย์มี ณ เบื้องล่าง. ในการ ขับร้อง เป็นต้น ถิ่นนี้. อนึ่ง ในระหว่างเหล่าเทวดา ก็มีเหล่ามนุษย์ ใน ระหว่างเหล่ามนุษย์ก็มีเทวดา ทั้งเทวดาและมนุษย์ได้พากันไปสักการบูชา แม้ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

บทว่า **มขฺเณน มขฺณิ นครสฺส หริตฺวา** ความว่า เมื่อพระสรีระ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกเขานำมาอย่างนี้ ภรรยาของพันธุเสนาบดี ชื่อว่า **มัลลิกา** ทราบว่า เขานำพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้ามา ก็คิดว่าเราจัก ให้เขานำเครื่องประดับช้อมหาดดาประสาธน์ เช่นเดียวกับเครื่องประดับของนาง วิสาขา ซึ่งเราเก็บไว้ไม่ได้ใช้สอยมาตั้งแต่สามีของตนตายไป จักบูชาพระศาสดา ด้วยมหาดดาประสาธน์นี้ ดังนี้แล้ว ให้ทำความสะอาดมหาดดาประสาธน์นั้น ชำระด้วยน้ำหอมแล้ววางไว้ใกล้ประตู. เขาว่า เครื่องประดับนั้น มีอยู่ในสถาน

ที่ ๓ แห่ง คือ ที่เรือนของสตรีทั้งสองนั้น (นางวิสาขาและนางมัลลิกา) และเรือนของโจรชื่อว่า เทวานาณิยะ. ก็นางมัลลิกานั้น กล่าวว่่า เมื่อพระสรีระของพระศาสดามาถึงประตูแล้ว พ่อทั้งหลาย จงวางพระสรีระของพระศาสดาลงแล้ว สวมเครื่องประดับนี้ที่พระสรีระของพระศาสดา. เครื่องประดับนั้น สวมตั้งแต่พระเศียรจนจรดพื้นพระบาท พระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งมีพระฉวีวรรณเหมือนทองคำ ประดับด้วยมहाลดาประสาธน์ ที่ทำด้วยรัตนะ ๗ ประการ ก็รุ่งเรืองยิ่งนัก. นางมัลลิกานั้นเห็นดังนั้นแล้ว ก็มีจิตผ่องใส ทำความปรารถนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ จักโลดแล่นอยู่ในวิภวสังสารตราบใด ตราบนั้น กิจด้วยเครื่องประดับ จงอย่าแยกจากข้าพระองค์ ขอสรีระจงเป็นเช่นเดียวกับเครื่องประดับที่สวมใส่อยู่เป็นนิตย์เถิด. ครั้งนั้น พวกเจ้ามัลลปาโมกข์ ยกพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยเครื่องมหาลดาประสาธน์ ที่ทำด้วยรัตนะ ๗ ประการ ออกทางประตูทิศบูรพา วางพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าลง ณ มกุฏพันธนะเจดีย์ของพวกเจ้ามัลลละทางเบื้องทิศบูรพาแห่งพระนคร.

บทว่า ปาวาย กุสินาริ ความว่า ท่านพระมหากัสสปะ เดินทางไกล ด้วยหมายใจว่า จักเที่ยวไปบิณฑบาตในนครปาวาแล้วจักไปยังนครกุสินารา. ในคำว่า นัง ณ โคนไม้นี้ เหตุไร ท่านจึงไม่กล่าวว่าพักกลางวัน. เพราะท่านไม่นั่งเพื่อต้องการจะพักกลางวัน. ความจริง เหล่าภิกษุบริวารของพระเถระล้วนแต่จำเรณูสุข มีบุญมาก ท่านเดินทางด้วยเท้าบนแผ่นดินที่เสมือนแผ่นดินอันร้อนในเวลาเที่ยง พวกท่านลำบาก. พระเถระเห็นภิกษุเหล่านั้น ก็คิดว่า ภิกษุทั้งหลายพวกท่านลำบาก ทั้งสถานที่ ๆ จะไปก็ยังมีอยู่ไกล จักพักเสียเล็กน้อย ระงับความลำบาก ตอนเย็น ถึงนครกุสินาราจักเข้าเฝ้าพระทศพล จึงแวะลงจากทาง ปุสังฆาภูที่โคนไม้แห่งหนึ่ง แล้วเอาน้ำจากคณโชน้ำลูบมือและเท้า

ให้เขียนแล้วนั่งลง. แม้เหล่าภิกษุบริวารของท่าน ก็นั่ง ณ โคนไม้ ไซโยนิ โสมนสิการทำกัมมัฏฐาน นั่งสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย. ดังนั้น ท่านจึงไม่กล่าวว่ามีพักกลางวัน. เพราะนั่งเพื่อต้องการบรรเทาความเมื่อยล้า.

บทว่า มนุทารวปุปฺผิ คเหตุวา ได้แก่ เอาไม้เสียบดอกมณฑารพ ขนาดถาดใหญ่ถือมาดั่งร่ม. บทว่า อทฺทสา โจ ได้แก่ เห็นอาชีวกเดินมา แต่ไกล. ก็แลครั้นเห็นแล้ว พระเถระคิดว่า นั่นดอกมณฑารพปรากฏอยู่ในมือของอาชีวกนี้ ก็ดอกมณฑารพนั้น ไม่ปรากฏในถิ่นมนุษย์เสมอ ๆ จะมีก็ต่อเมื่อผู้มีฤทธิ์บางท่านแสดงฤทธิ์ และต่อเมื่อพระสัพพัญญูโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดาเป็นต้น แต่วันนี้ ผู้มีฤทธิ์ไร ๆ ก็ไม่ได้แสดงฤทธิ์นี้ พระศาสดาของเราที่ไม่เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา ไม่ได้เสด็จออกจากพระครรภ์ทั้งวันนี้พระองค์ก็มีได้ตรัสรู้ ไม่ได้ประกาศพระธรรมจักร ไม่ได้แสดงยมกปาฏิหาริย์ ไม่ได้เสด็จลงจากเทวโลก ไม่ได้ทรงปลงอายุสังขาร แต่พระศาสดาของเราทรงพระชรา จักเสด็จปรินิพพานเสียเป็นแน่แล้ว. ลำดับนั้น พระเถระเกิดจิตคิดว่า จักถามเขา จึงดำริว่า ก็ถ้าเรานั่งถาม ก็จักเป็นการกระทำความไม่เคารพในพระศาสดา ดังนี้แล้วจึงลุกขึ้น ห่มบังสุกุลจีวรสีเมฆที่พระทศพลประทาน ประหนึ่งพญาช้างฉัททันต์ หลีกออกจากที่ขึ้น คลุมหนังแก้วมณี ฉะนั้น ยกอัญชลีอันรุ่งเรืองด้วยทศนักษโมทานไว้เหนือเกล้า ผินหน้าตรงต่ออาชีวกด้วยคารวะที่ทำในพระศาสดา กล่าวถามว่า ผู้มีอายุ ท่านทราบข่าวพระศาสดาของเราบ้างไหม.

ถามว่า ก็ท่านพระมหากัสสปะ รู้การปรินิพพานของพระศาสดา หรือไม่รู้จึงถาม. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า การรู้ของพระจิณาสพทั้งหลาย ต้องเนื่องด้วยอวิชชนะ ความนึก ก็ท่านพระมหากัสสปะนี้ไม่รู้ จึงถาม เพราะท่านไม่ได้นึกไว้. พระเถระมากด้วยสมบัติ ยังชีวิตให้เป็นไปด้วยการมากไปด้วย

สมาบัติเป็นนิตย์ ในที่อยู่กลางคืน ที่พักกลางวัน ที่เร้นและที่มณฑปเป็นต้น
เข้าบ้านของตระกูลก็เข้าสมาบัติทุกประตูเรือน ออกจากสมาบัติแล้วจึงรับภิกษา
เขาว่า พระกระทำความตั้งใจอย่างนี้ว่า ด้วยอรรถาสุดท้ายนี้ เราจักอนุเคราะห์
มหาชน ชนเหล่าใด ถวายภิกษาหรือทำสักการะด้วยของหอม... และดอกไม้
เป็นต้นแก่เรา ท่านนั้นของชนเหล่านั้นจึงมีผลมาก ดังนี้ เพราะฉะนั้น ท่าน
จึงไม่รู้เพราะมากไปด้วยสมาบัติ. ดังนั้น อาจารย์พวกหนึ่งจึงกล่าวว่า ท่านไม่รู้
จึงถาม. คำนั้น ไม่ควรถือเอา. เพราะว่าไม่มีเหตุที่จะไม่รู้ในข้อนั้น. การ
ปรินิพพานของพระศาสดา ได้เป็นการกำหนดไว้ชัดแล้วด้วยนิมิตทั้งหลาย
มีหมื่น โลกธาตุไหวเป็นต้น พระเถระผู้รู้อยู่จึงถามเพื่อให้เกิดสติแก่ภิกษุทั้งหลาย
ด้วยคิดว่า ก็ในบริษัทของพระเถระ ภิกษุบางเหล่าก็เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า
บางเหล่าก็ไม่เคยเห็น บรรดาภิกษุเหล่านั้น แม้ภิกษุเหล่าใดเคยเห็นแล้ว
ภิกษุแม่เหล่านั้นก็ยังอยากจะเห็น แม้ภิกษุเหล่าใดไม่เคยเห็น แม้ภิกษุเหล่านั้น
ก็อยากจะเห็นเหมือนกัน บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใดไม่เคยเห็น ภิกษุ
เหล่านั้นก็ไปเพราะกระหายที่จะเห็นยิ่งนัก ถ้ามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ไหน
ทราบว่ปรินิพพานเสียแล้ว ก็จะไม่อาจจะดำรงตัวอยู่ได้ ทิ้งบาตรจีวร นุ่งผ้า
ผืนเดียวบ้าง นุ่งไม้ดีบ้าง ห่มไม้ดีบ้าง ทูบอกร่ำร้องไห้ ในที่นั้น ผู้คนทั้งหลาย
จักแสดงโทษของเราว่า เหล่าภิกษุผู้ถือบั้งสกุลจิวริกัณฑงค์ ที่มากับพระมหา
กัสสปะร้องไห้เสียเองเหมือนสตรี ภิกษุเหล่านั้นจักปล่อยโยนพวกเราได้อย่างไร
ก็ป่าใหญ่คงจะว่างเปล่า เมื่อภิกษุทั้งหลายร้องไห้เหมือนในที่นี่ ขึ้นชื่อว่า
โทษคงจะไม่มี เพราะรู้เรื่องเสียก่อน แม้ความโศกเศร้าก็คงจะเบาบางดังนี้.

บทว่า อชช สตุตทาหิ ปรีนิพพุโต สมโณ โคตโม แปลว่า
นับถึงวันนี้ พระสมณโคดมปรินิพพานได้ ๗ วันแล้ว. บทว่า ตโต เม อิทิ
ได้แก่ ดอกมณฑารพนี้ ข้าพเจ้าเก็บมาแล้วแต่สถานที่ปรินิพพานของพระสมณ
โคดมนี้.

บทว่า **สุภโท** นาม **วุฑฒปพฺพชิต** ความว่า คำว่า **สุภโท** เป็นชื่อของภิกษุ นั้น แต่เพราะภิกษุ นั้น บวชในเวลาเป็นคนแก่ ท่านจึงเรียกว่า **วุฑฒบรพชิต**. ก็เพราะเหตุไร **สุภโท**ภิกษุ นั้นจึงกล่าวอย่างนี้. เพราะ อามาตในพระผู้มีพระภาคเจ้า. ได้ยินว่า **สุภโท**ภิกษุ นั้น เคยเป็นช่างตัดผม ในเมืองอาตุมานคร ที่มาในชั้นชกะ บวชเมื่อแก่ ทราบว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากนครกุสินาราไปยังอาตุมานครพร้อมกับภิกษุ ๒๕๐ รูป. พระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังเสด็จมา จึงคิดว่าจักกระทำยาคุณทานถวายในเวลาเสด็จมา จึง เรียกบุตร ๒ คน ซึ่งเตรียมตัวจะเป็นสามเณร บอกว่า พ่อเอ๋ย เขาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมายังอาตุมานคร พร้อมกับภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๒๕๐ รูป ไปเถิดพ่อ จงถือเครื่องมิดโคนพร้อมกับทะนานและถึงไปทุกลำดับบ้านเรือน จงรวบรวมเกลือบ้าง น้ำมันบ้าง ข้าวสารบ้าง ของเคี้ยวบ้าง เราจักกระทำยาคุณทานถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสด็จมา. บุตร ๒ คนนั้นก็ได้กระทำอย่างนั้น.

ผู้คนเห็นเด็กเหล่านั้นมีเสียงเพราะ มีไหวพริบ บ้างประสงคจักให้กระทำ บ้างประสงคจะไม่ให้กระทำ แต่ก็ให้กระทำทั้งนั้น ถามว่า พ่อเอ๋ยเจ้า จักรับไปในเวลาทำหรือ. เด็ก ๒ คนนั้นบอกว่า พวกข้าไม่ต้องการอะไรอื่น แต่พ่อของเราประสงคจะถวายยาคุณทาน ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา. ผู้คนได้ฟังดังนั้นแล้วก็ไม่ค่อยนำพา ขอมให้สิ่งที่เด็กทั้ง ๒ นั้น อาจนำไปได้หมด ที่ไม่อาจนำไปได้ก็ส่งคนไป. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมายังอาตุมานครก็เข้าไปยังโรงลานข้าว ตกเย็น **สุภโท**ภิกษุ ก็ไปยังประตูบ้าน เรียก มนุษย์มากล่าวว่า อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ข้าพเจ้าไม่ได้รับอะไร ๆ อย่างอื่น จากสำนักของท่านทั้งหลาย ข้าวสารเป็นต้นที่เด็กของข้าพเจ้านำมาเพียงพอแก่ สงฆ์ พวกท่านจงให้เพียงงานฝีมือเถิด. ถามว่า พวกข้าพเจ้าจะอย่างไรเจ้าข้า. **สุภโท**ภิกษุ พูดยว่า พวกท่านจงถือเอาสิ่งนี้ ๆ แล้วให้ถือเครื่องอุปกรณ์ทั้งหมด

ให้สร้างเตาไฟที่วิหาร ตนเองนุ่งกาสาเวด้าผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง แล้วสั่งว่า
จงทำสิ่งนี้ กรุณาคิดอยู่ ตลอดทั้งคืน สละทรัพย์หนึ่งแสนให้เขาจัดยาสำหรับ
คัมภีร์ และน้ำผึ้ง น้ำอ้อยยบ. ยาที่พึงกินแล้วคัม ชื่อว่ายาสำหรับกินคัม.
ของมีเนยใส น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ปลา เนื้อ ดอกไม้ ผลไม้ และรสเป็นต้น
อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าของเคี้ยว ใสของเคี้ยวทั้งหมดลงในยานั้น. คันธชาติ
ที่หอม ที่เขาใช้ทำศิระสำหรับผู้ที่ต้องการเล่นกีฬาก็มี.

ครั้นเวลาเช้าตรู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ปฏิบัติพระสรีริกแล้ว มีภิกษุ
สงฆ์แวดล้อม เสด็จบ่ายพระพักตร์เข้าไปยังอาตุมานครเพื่อเที่ยวบิณฑบาต.
ผู้คนที่ทั้งหลายก็บอกแก่สุภัททะภิกษุนั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังเสด็จเข้า
บ้านบิณฑบาต ท่านจัดยาไว้เพื่อใคร. พระสุภัททะภิกษุนั้น นุ่งห่มผ้ากาสาเวด้า
เหล่านั้น เอามือข้างหนึ่งจับทัพพีและกระบวย คุกเข่าข้างขวาลงที่พื้นดิน ถวาย
บังคมจุพรหมทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรง
รับยาของข้าพระองค์เถิด. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามและทรงฟัง
คำนั้นแล้ว ทรงติเตียนพระสุภัททะวุฑฒบรพชิตนั้น. เพราะเรื่องนั้น ทรง
บัญญัติ ๒ สิกขาบทคือ สิกขาบทว่าด้วยการชักชวนในสิ่งเป็นอกัปปิยะ และ
สิกขาบทว่า ด้วยการรักษาเครื่องมิดโกน โดยนัยที่มาในชั้นชกะว่า พระตถาคต
แม้ทรงทราบ ก็ทรงถามดังนี้เป็นต้น แล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่า
ภิกษุผู้แสวงหาโภชนะล่วงไปถึงหลายโกฏิก็ป พวกเธอบริโภคนิโภชนะที่เป็น
อกัปปิยะของพวกเธอ อันเกิดขึ้นโดยไม่ชอบธรรม จักต้องไปบังเกิดในอบาย
ทั้งหลาย หลายแสนอัทธภาพ จงหลีกไป อย่ามาหยุดยื้อ ดังนี้แล้ว ได้เสด็จ
บ่ายพระพักตร์ไปเที่ยวภิกษุ แม้ภิกษุรูปหนึ่ง ก็ไม่รับอะไร ๆ เลย.

พระสุภัททะเสียใจ ก็ผูกอาฆาตในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้านี้เข้าใจว่าเรารู้ทุกสิ่งจึงเที่ยวไป ถ้าไม่ทรงประสงค์จะรับ ก็ควรส่ง

คนไปบอก ขึ้นชื่อว่าอาหารที่สุกแล้วนี้ เมื่อจะตั้งอยู่นานตลอดไป พึ่งตั้งอยู่ได้เพียง ๗ วัน แท้จริง ของนี้จะพึงเป็นของที่เรাজัด ไว้ตลอดชีวิต พระองค์ก็ทรงทำให้พิณาศเสียสิ้น พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ไม่ทรงหวังคิดต่อเราเสียเลย. เมื่อพระทศพลยังทรงพระชนม์อยู่ จึงไม่อาจกล่าวอะไร ๆ ได้. ได้ยินว่า พระสุภัททะนั้นนึกคิดอย่างนี้ว่า พระมหาบุรุษนี้ บวชจากตระกูลสูง ถ้าเราพูดอะไรไปก็จักทรงคุกคามเราผู้เดียว. พอได้ฟังว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นี้นั้น ปรีนิพพานแล้วในวันนี้ ก็รำเรงยินดีประคองได้ลมหายใจ จึงกล่าวอย่างนี้. พระเถระฟังค่านั้นแล้ว มิได้สำคัญว่าประหนึ่งถูกประหารที่หทัย ประหนึ่งฟ้าปราศจากเมฆผ่าลงบนกระหม่อม. แต่พระเถระเกิดกรรมสังเวช. พระผู้มีพระภาคเจ้าปรีนิพพานได้เพียง ๗ วัน แม้วันนี้ พระสรีระของพระองค์ มีพระฉวีวรรณดังทองคำก็ยังคงอยู่ที่เดียว. กากบาปเสียนนามอันใหญ่เกิดขึ้นเร็วอย่างนี้ในพระศาสนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำมาด้วยทุกขัยาก ก็คนบาปนี้ นี้เมื่อเติบโต ได้คนอื่นเห็นบาปนั้นเป็นพรรคพวก ก็อาจจะทำพระศาสนาให้เสื่อมถอยได้.

ลำดับนั้น พระเถระคิดว่า ก็ถ้าเรাজักให้หลวงตาผู้นี้มุ่งผ้าเก่า เอาจี๊เถ้าโรยศิระষะ ขับไล่ไป. ผู้คนทั้งหลายก็จะพากันยกโทษพวกเราว่า เมื่อพระสรีระของพระสมณโคดมยังคงอยู่ เหล่าสาวกก็วิวาทกัน เพราะฉะนั้น เราจึงอดกลั้นไว้ก่อน ก็ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ก็เสมือนกองดอกไม้ที่ยังไม่ได้ควบคุม ในธรรมที่ทรงแสดงแล้วนั้น เปรียบเหมือนดอกไม้ทั้งหลายที่ต้องลมย่อมกระจัดกระจายไป ฉนโค สิกขาบท ๑-๒ สิกขาบทในวินัยก็จักพิณาศ ปัญหาวาระ ๑-๒ วาระ ในสูตรก็จักพิณาศ ฎุมิอื่น ๑-๒ ฎุมิ ในอภิธรรมก็จักพิณาศ ในเมื่อเวลาล่วงไป ๆ ด้วยอำนาจบุคคลชั่วเห็นบาปนี้ ก็ฉนนั้นเหมือนกัน. เมื่อมูลรากพิณาศไปอย่างนี้ พวกเราก็จักเป็นเสมือนปีศาจ. เพราะฉะนั้น เราจำจักต้องสังคายนาธรรมวินัย เมื่องเป็นดังนี้ ธรรมนี้ วินัยนี้ ก็จัก

มันคงเหมือนดอกไม้ที่กุมไว้ด้วยด้ายเหนียว ก็เพื่อประโยชน์อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเสด็จต้อนรับเรา ตลอดทาง ๓ กาลุต (๓๐๐ เส้น) ประทานอุปสมบทด้วยโอวาท ๓ ประการ ทรงเปลี่ยนจิวรจากพระวรกาย ตรัสปฏิบัติทาเปรียบด้วยดวงจันทร์ ประหนึ่งสั่นมือในอากาศ ทรงยกย่องเราเป็นกายสักขี (มีวิหารธรรมเสมอด้วยพระองค์) ทรงมอบความเป็นสกลศาสนทายาท ๓ ครั้งว่า เมื่อภิกษุเช่นเรายังดำรงอยู่ ภิกษุชั่วผู้นี้จักไม่ได้ความเจริญในพระศาสนา. อธรรมยังไม่รุ่งเรือง ธรรมก็จะไม่เสื่อมถอย อวินัยยังไม่รุ่งเรือง วินัยก็จะไม่เสื่อมถอย ฝ่ายอธรรมวาทียังไม่มีกำลัง ฝ่ายธรรมวาทีก็จะไม่อ่อนกำลัง ฝ่ายอวินัยวาทียังไม่มีกำลัง ฝ่ายวินัยวาทีก็จะไม่อ่อนกำลัง เพียงใด เราก็จักสังคายนาธรรมและวินัยเพียงนั้น. แต่นั้น เหล่าภิกษุรวบรวมภิกษุที่เป็นสภาคัน เพียงพอแก่ตน ๆ ก็จักกล่าวสิ่งที่ควรและไม่ควรได้ เมื่อเป็นดังนี้ ภิกษุชั่วผู้นี้ตนเองก็ประสบนิคหะ ไม่อาจเงยศีรษะได้อีก พระศาสนาก็จักมั่นคงและแพร่หลาย. พระเถระคิดว่า เราเกิดจิตคิดอย่างนี้แล้ว ยังไม่อาจบอกใครๆ ได้แต่ปลอบโยนภิกษุสูงส่ง. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อลโข อายสุมา มหากุสโลโป** ฯลฯ **เนตฺ ฐานํ วิหฺขติ** ดังนี้.

บทว่า **จิตกํ** ได้แก่ จิตกาธาน ที่ทำด้วยไม้จันทน์ประดับด้วยรัตนะสองพัน. บทว่า **อาลิมฺเบสุตาม** ได้แก่ ช่วยกันจุดไฟ. บทว่า **น สกุโกนฺติ** คือ ชนทั้งหลาย ๘ คนบ้าง ๑๖ คนบ้าง ถู้อคบไฟเป็นคู่ ๆ เพื่อติดไฟ พัดด้วยใบตาล เป่าด้วยสุม แม้กระทำการนั้น ๆ ก็ไม่อาจทำให้ไฟติดได้. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **เทวดานํ อธิปฺปาโย** นี้ดังนี้. ได้ยินว่า เทวดาเหล่านั้น เป็นเทวดาอุปัฏฐากของพระเถระนั่นเอง. ความจริง เพราะจิตเสื่อมใสพระอสีติมหาสาวก อุปัฏฐาก ๘๐,๐๐๐ ตระกูล ของพระมหาสาวกเหล่านั้น ก็ไปบังเกิดในสวรรค์. ลำดับนั้น เหล่าเทวดาผู้มีจิตเสื่อมใสในพระเถระแล้วบังเกิดใน

สวรรคต ไม่เห็นพระเถระในสมาคมนั้น คิดว่า พระเถระประจำตระกูลของพวกเราไปเสียที่ไหนหนอ ก็เห็นท่านเดินอยู่ระหว่างทาง จึงพากันอธิษฐานว่า เมื่อพระเถระประจำตระกูลของพวกเรา ยังไม่ได้ถวายบังคมพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอจิตกาธานอย่าเพิ่งติดไฟ ดังนี้. เหล่าผู้คนฟังเรื่องนั้นแล้วคิดว่า เขาว่าพระมหากัสสปะ กล่าวว่า คุณก่อนท่านภิกษุ เราจักถวายบังคมพระบาทของพระทศพล พร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ รูป ดังนี้แล้วจึงมา เมื่อยังมาไม่ถึง จิตกาธานก็จักไม่ติดไฟ ผู้เจริญ ภิกษุนั้นเป็นเช่นไร คำ ขาว สูง เตี้ย เมื่อภิกษุเช่นนี้ยังดำรงอยู่ ทำไมพระทศพลจึงปรินิพพาน ดังนี้แล้ว บางพวกถือของหอมและดอกไม้เป็นต้นเดินสวนทาง บางพวกทำถนนให้สวยงาม ยืนสำรวจทางที่จะมา.

คำว่า อตโข อายสุมา มหากัสสป โยน กุสินารา ๗เปฯ ติรธา

วณฺหิ ความว่า ได้ยินว่า พระเถระกระทำประทักษิณจิตกาธาร พลงรำลึก กำหนดว่า ตรงนี้พระเศียร ตรงนี้พระบาท. แต่นั้น พระเถระก็ยื่นใกล้พระบาททั้งสอง เข้าจุดตถมาน อันเป็นบาทแห่งภิกษุญา ออกจากฉนวนแล้วอธิษฐานว่า ขอพระยุคลบาทของพระทศพล ที่มีลักษณะจักรอันประกอบด้วยซี่ ๑,๐๐๐ ซี่ ประดิษฐานแล้ว จงชำแรกคู่ผ้า ๕๐๐ คู่ พร้อมกับชั้นสำลี รางทอง และ จิตกาธานไม้จันทน์ออกเป็น ๒ ช่อง ประดิษฐานเหนือเศียรเกล้าของข้าพระองค์ ด้วยเถิด. พร้อมด้วยจิตอธิษฐาน พระยุคลบาท ก็ชำแรกคู่ผ้า ๕๐๐ คู่ เป็นต้น เหล่านั้นไหลออกมา ประหนึ่งจันทร์เพ็ญออกจากระหว่างพลาหกฉนวนนั้น. พระเถระเหยียดมือทั้ง ๒ เสมือนดอกปทุมแดงที่คลี่บานแล้ว จับพระยุคลบาทของพระศาสดา อันมีพระฉวีวรรณดังทองคำจนถึงข้อพระบาทไว้มั่นแล้ว ประดิษฐานไว้เหนือเศียรเกล้าอันประเสริฐของตน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เผพระบาทถวายบังคมพระบาทของผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า.

มหาชน เห็นความอัศจรรย์ดังนั้นแล้ว บันลือสีหนาทกระหึ่มขึ้น
พร้อมกัน บูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นแล้วไหว้ตามความพอใจ. ก็แล
พอพระเถระ มหาชน และภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้น ถวายบังคมแล้ว ก็ไม่มี
กิจที่จะต้องอธิษฐานอีก. ด้วยอำนาจการอธิษฐานตามปกติเท่านั้น ฝ่ายพระยกุล
บาทของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีวาระดังน้ำครึ่ง ฟันจากมือของพระเถระแล้ว
ไม่กระทำไม้จันทน์เป็นต้นอะไรให้ไหว ประดิษฐานอยู่ในที่เดิม. จริงอยู่
เมื่อพระยกุลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าออกมาหรือเข้าไป ไยสำลีก็ดี เส้นผ้า
ก็ดี หยาดน้ำมันก็ดี ขึ้นไม้ก็ดี ไม่เคลื่อนจากที่เลย. ทั้งหมดตั้งอยู่ตามเดิม
นั้นแล. แต่เมื่อพระยกุลบาทของพระตถาคตตั้งขึ้นแล้วก็หายวับไป เหมือน
พระจันทร์และพระอาทิตย์อัสดงคต มหาชนพากันร้องไห้ยกใหญ่. นำกรุณา
ยิ่งกว่าครั้งปรินิพพานเสียอีก.

ก็คำว่า สมเยว ภควโต จิตโก ปชฺชลิ นี้ ท่านกล่าวด้วยอำนาจ
มองไม่เห็นใคร ๆ ผู้พยายามจะคิดไฟ. ก็จิตกาธานนั้นคิดไฟปริบเดียวโดยรอบ
ด้วยอาณาภาพของเทวดา. บทว่า สรริรานเว อวลิสฺสึ ความว่า เมื่อก่อนได้
ชื่อว่า สรริระ ก็เพราะตั้งอยู่ด้วยโครงร่างอันเดียวกัน บัดนี้ท่านกล่าวว่าสรริระ
ทั้งหมดกระจัดกระจายไปแล้ว. อธิบายว่า พระธาตุทั้งหลาย ก็เสมือนดอก
มะลิตูม เสมือนแก้วมุกดาที่เจียรนัยแล้ว และเสมือนจันททองคำยังเหลืออยู่.
จริงอยู่ สรริระของพระพุทธเจ้าผู้มีพระชนมายุยืนทั้งหลาย ย่อมติดกันเป็นพืด
เช่นกับแท่งทองคำ. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิษฐานพระธาตุให้กระจาย
ว่า เราอยู่ได้ไม่นานก็จะปรินิพพาน ศาสนาของเราจะไม่แพร่หลายไปในที่ทั้ง
ปวงก่อน เพราะฉะนั้น เมื่อเราแม้ปรินิพพานแล้ว มหาชนถือเอาพระธาตุแม้
ขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาดทำเจดีย์ในที่อยู่ของตน ๆ ปรนนิบัติ จงมีสวรรค์
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. ถามว่า พระธาตุอย่างไรนของพระองค์กระจัดกระจาย

อย่างไรไม่กระจัดกระจาย. ตอบว่า พระธาตุ ๗ เหล่านี้คือ พระเจี๊วแก้ว ๔ พระรากขวัญ ๒ พระอุณหิส ๑ ไม่กระจัดกระจาย นอกนั้นกระจัดกระจาย. บรรดาพระธาตุเหล่านั้น พระธาตุเล็ก ๆ ทั้งหมดได้มีขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด พระธาตุใหญ่ขนาดเท่าเมล็ดข้าวสารหักกลาง พระธาตุขนาดใหญ่ยังมีขนาดเท่าเมล็ดถั่วเขียวหักกลาง.

บทว่า **อุทกธारा** ความว่า ท่อน้ำขนาดปลายเท่าแขนก็ดี ขนาดแข่งก็ดี ขนาดลำตาลก็ดี ตกจากอากาศดับไป. คำว่า **อุทก** **ธาลโตปี** นี้ ท่านกล่าวหมายต้นสาละที่ยืนต้นล้อมอยู่. ท่อน้ำออกจากระหว่างลำต้น และระหว่างค่าคบของต้นสาละเหล่านั้นดับไฟ. จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้าขนาดใหญ่. เกลียวน้ำขนาดเท่าวงอนไถ แม้ชำแรกดินโดยรอบ เช่นเดียวกับพวงแก้วผลึก ผุดขึ้นจับจิตกาธาร. บทว่า **คณโรทเคน** ได้แก่ น้ำหอมนานาชาติ ที่เขาบรรจุหม้อทอง หม้อเงินให้เต็มนำมา. บทว่า **นิพพาเปตุ** ความว่า เหล่าเจ้ามัลละดับจิตกาธานเกลียดด้วยไม้ ๘ อัน ที่ทำด้วยทองและเงิน. ก็เมื่อไฟกำลังไหม้ จิตกาธานนั้นอยู่ เปลวไฟก็พุ่งขึ้นจากระหว่างกิ่ง ค่าคบและใบของต้นสาละที่ยืนต้นล้อมอยู่. ใบ กิ่ง หรือ ดอกไม้ไหม้เลย. ทั้งหมดแดง ทั้งกิ่ง ทั้งสัตว์เล็ก ๆ เทียวไปโดยระหว่างเปลวไฟ. ธรรมดาในท่อน้ำที่ตกจากอากาศก็ดี ในท่อน้ำที่ออกจากต้นสาละก็ดี ในท่อน้ำที่ชำแรกแผ่นดินออกไปก็ดี ควรถือเอาเป็นประมาณ.

ก็แลครั้นดับจิตกาธานอย่างนี้แล้ว เหล่าเจ้ามัลละก็ให้ประพรหมด้วยคันชชาติ ๔ ชนิด ที่สัตถุคาร โปรยดอกไม้มี่ข้าวตอกเป็นที่กำรบ้ำ ดิดเพดานผ้าไว้เบื้องบน ขจิตด้วยดาวทองเป็นต้น ห้อยพวงของหอมพวงมาลัย และพวงแก้ว ให้ล้อมมานและเสื่อลำแพนไว้สองข้างตั้งแต่สัตถุคารจนถึงมณฑลศาลาที่ประดับศิระษะ กล่าวคือมกุฏพันธน์ แล้วดิดเพดานผ้าไว้เบื้องบน จิต

ด้วยควาทองเป็นต้น ห้อยพวงของหอมพวงมาลัยและพวงแก้วแก้วในที่นั้น ให้
ยกชง ๕ สี โดยสีก้านมณีและไม้ไผ่ ล้อมธงชัยและธงปฎักไว้โดยรอบ ตั้งต้น
กล้วยและหม้อบรรจุน้ำไว้เต็ม ที่ถนนทั้งหลาย อันรคน้ำและเกลี้ยงเกลาก็ตาม
ประทีปมีด้าม วางวางทองพร้อมด้วยพระธาตุทั้งหลายไว้บนคอช้างที่ประดับ
แล้ว บูชาด้วยมาลัยและของหอมเป็นต้น เล่นสาธุกีฬา นำเข้าไปภายในพระ
นคร วางไว้บนบัลลังก์ที่ทำด้วยรัตนะ ๗ ประการ ณ สันฐาคาร กั้นเฉวตจักร
ไว้เบื้องบน. ครั้นกระทำดังนี้แล้ว ครั้งนั้น เหล่าเจ้ามัลละชาวนครกุสินารา
ให้ทหารถือหอกเป็นลูกกรง ให้ทหารถือธนูเป็นกำแพงล้อมที่สันฐาคาร บูชา
พระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการพ้อนรำ การขับร้อง การประโคม
ด้วยมาลัย ของหอม ตลอด ๗ วัน บัณฑิตพึงทราบดังกล่าวมาจะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตติปยุขริ กริตวา** ได้แก่ จัดเหล่า
บุรุษถือหอกล้อมไว้. บทว่า **ธนูปการิ** ได้แก่ จัดเหล่าช้างเรียงลำดับกระพอง
ต่อกันล้อมไว้ก่อน. จากนั้น จัดเหล่าม้าเรียงลำดับคอต่อกัน ต่อขึ้น จัดเหล่า
รถเรียงลำดับปลายลิ้มล้อรถต่อกัน ต่อขึ้น จัดเหล่าราบยี่นเรียงลำดับแขนต่อ
กัน ปลายรอบแฉวงทหารเหล่านั้น จัดเหล่าธนูเรียงลำดับต่อกันล้อมไว้. เหล่า
เจ้ามัลละจัดอารักขาตลอดที่ประมาณโยชน์หนึ่ง โดยรอบ ๗ วัน ทำประหนึ่ง
ลูกโคสวมเกราะ ด้วยประการฉะนี้.

ท่านหมายเอาชื่อนั้นจึงกล่าวว่า **ธนูปการิ ปริชิปาเปตวา** ดังนี้.
ถามว่า ก็เพราะเหตุไร เหล่าเจ้ามัลละเหล่านั้น จึงได้กระทำดังนี้. ตอบว่า
ใน ๒ สัปดาห์แรกจากนี้ เจ้ามัลละเหล่านั้น กระทำโอกาสที่ยืนและนั่ง
สำหรับภิกษุสงฆ์ จัดแจงของเคี้ยวของฉันถวาย ไม่ได้โอกาสที่จะเล่นสาธุกีฬา.
แต่นั้น เจ้ามัลละเหล่านั้นดำริกันว่า พวกเราจักเล่นสาธุกีฬาตลอดสัปดาห์นี้.
ข้อที่ใคร ๆ รู้ว่าพวกเราประมาท แล้วมายึดเอาพระธาตุทั้งหลายไปเสีย มีฐานะ

ที่จะเป็นไปได้ เพราะฉะนั้น พวกเราจึงต้องตั้งกองรักษาการณ์ไว้แล้วเล่น
กีฬากัน. ด้วยเหตุนี้ เจ้ามัลละเหล่านั้นจึงได้กระทำดังนี้.

บทว่า อสุโสลี โข ราชา ความว่า พระเจ้าอาชาตศัทรูทรงทราบ
เรื่องแล้ว. ได้ยินว่า เหล่าอำมาตย์ของท้าวเธอ ครั้งแรกที่เดิยคิดว่า ชรรมดา
ว่าพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ใคร ๆ ก็ไม่อาจนำพระองค์มาได้อีก แต่ไม่มีผู้
เสมอเหมือนพระราชาของเรา ด้วยศรัทธาของปฤชชน ถ้าพระราชาพระองค์นี้
จักทรงสดับโดยทำนองนี้ หลุทัยของท้าวเธอจักต้องแตก แต่พวกเราควรระวัง
รักษาพระราชาไว้ดังนี้. อำมาตย์เหล่านั้นจึงนำรางทอง ๓ ราง บรรจุของ
อร่อย ๆ ไว้เต็มนำไปยังราชสำนัก กราบทูลว่า ข้าแต่ท้าวะ พวกข้าพระองค์
ฝันไป พระองค์ควรทรงฝ่าเปลือกไม้สองชั้นแล้วบรรทมในรางที่เต็มด้วยของ
อร่อย ๆ ๔ อย่าง พอที่ช่องพระนาสิกไหล เพื่อขจัดความฝันนั้นเสียพระราชา
สดับคำของเหล่าอำมาตย์ผู้หวังดี ทรงรับสั่งว่า เอาสิพอ แล้วได้ทรงกระทำ
อย่างนั้น. ลำดับนั้นอำมาตย์ผู้หนึ่ง เปลื้องเครื่องประดับแล้วสยายผม ผินหน้า
ไปทางทิศที่พระศาสดาปรินิพพาน ประคองอัญชลีทูลพระราชาว่า พระเจ้าข้า
ขึ้นชื่อว่าสัตว์ผู้หลุดพ้นจากความตาย หามิได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
ทรงเป็นผู้เจริญชนมายุ เป็นเจตีสถาน เป็นบุญเขต เป็นพระแทนอภิเษก
เป็นศาสดาของเราทั้งหลาย ปรินิพพานแล้ว ณ นครกุสินารา พระราชาทรง
สดับแล้ว ก็ถึงวิสัยัญญาภาพ (สลบ) ปล่อยไอยู่นในรางอันเต็มด้วยของอร่อย
๔ อย่าง ลำดับนั้น เหล่าอำมาตย์ก็ยกพระองค์ขึ้นจากรางที่ ๑ นั้น ให้บรรทม
ณ รางที่ ๒. ท้าวเธอกลับฟื้นขึ้นมาตรัสถามว่า พ่อเอ๋ย พวกเจ้าพุดอะไรนะ.
กราบทูลว่า พระมหाराชเจ้า พระศาสดาปรินิพพานแล้ว เจ้าข้า. พระราชา
ก็กลับทรงวิสัยัญญาภาพอีก ปล่อยไอยู่นลงในรางของอร่อย ๔ อย่าง. ลำดับนั้น
เหล่าอำมาตย์ช่วยกันยกท้าวเธอขึ้นจากรางที่ ๒ นั้นแล้ว ให้บรรทมในรางที่ ๓.

ท้าวเชอทรงกลับฟื้นขึ้นมาตรัสถามว่า พ่อเอ๋ย พวกเจ้าพูดอะไรนะ. กราบทูลว่า พระศาสดาปรินิพพานแล้ว พระเจ้าข้า. พระราชาที่ทรงวิสัยัญญาอีก. ครั้งนั้น เหล่าอำมาตย์ช่วยกันยกพระองค์ขึ้นให้สรงสนาน เอาหม้อน้ำรดน้ำลงบนพระเศียร.

พระราชาทรงจำได้แล้ว ลุกจากที่ประทับนั่งสยายพระเกศา ที่มีวรรณะดั่งแก้วมณีอบด้วยของหอมทอดพระปฤษฎางค์ ที่มีวรรณะดั่งแผ่นทองคำ เอาฝ่าพระหัตถ์ตบพระอูระ จับพระอูระที่มีวรรณะดั่งผลตำลึงทองคำ ประหนึ่งว่าจะเสียบด้วยนิ้วพระหัตถ์อันกลมกลึง ที่มีวรรณะดุจหน่อแก้วประพาฬ ทรงคร่ำครวญ เสด็จลงไปในระหว่างถนน ด้วยเพศของคนวิกลจริต ท้าวเชอมีนางรำที่แต่งตัวแล้วเป็นบริวาร เสด็จออกจากพระนครไปยังสวนมะม่วงของหมอชีวกทอดพระเนตรสถานที่ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งแสดงธรรมพร่ำปริเทวนาการซ้ำ ๆ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้สัพพัญญูประทับนั่งแสดงธรรมที่นี้ มิใช่หรือ? ทรงบรรเทาความโศกศัลย์ของข้าพระองค์ พระองค์ทรงนำความโศกศัลย์ของข้าพระองค์ออกไป ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์มายังสำนักของพระองค์แล้ว แต่บัดนี้ พระองค์ไม่ประทานแม้คำใดตอบแก่ข้าพระองค์ และตรัสคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์สดับมาในเวลาอื่น มิใช่หรือ? ว่าในเวลาเห็นปานนั้น พระองค์มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เป็นบริวาร เสด็จจาริกไป ณ ภาคพื้นชมพูทวีป แต่บัดนี้ ข้าพระองค์ก็ได้แต่ฟังเรื่องอันไม่เหมาะ. ไม่ควร แก่พระองค์เลย แล้วทรงรำลึกพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาประมาณ ๖๐ คาถา ทรงพระดำริว่า อะไร ๆ ย่อมไม่สำเร็จได้ด้วยปริเทวนาการของเรา จำเราจักให้น้ำพระบรมธาตุของพระทศพลมา. ทรงสดับมาอย่างนี้แล้ว ครั้นแล้ว เมื่อทรงหายวิสัยัญญาเป็นต้นแล้ว ก็โปรดส่งทูตไป. ท่านหมายเอาเรื่องนั้น จึงกล่าว ว่า **อถ โข ราชา เป็นอาทิ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุตฺต ปาหฺลิสฺส** ได้แก่ ทรงส่งทุตและ
บรรณาการไป. พระเจ้าอชาตศัตรูทรงพระดำริว่า ถ้าพวกเจ้ามัลละจักให้ ก็เป็น
การดี ถ้าเขาไม่ให้ ก็จำเราจักต้องนำมาด้วยอุบาย นำมาให้ได้ดังนี้แล้ว ทรง
จัดกองทัพ ๔ เหล่า เสด็จออกไปด้วยพระองค์เอง. แม้เหล่าเจ้าลิจฉวีเป็นต้น
ก็ส่งทุตไป เสด็จออกไปด้วยพระองค์เอง พร้อมด้วยกองทัพ ๔ เหล่าเหมือน
พระเจ้าอชาตศัตรุนั้น. ถ้ามีคำถามว่า บรรดาเจ้าเหล่านั้น เจ้ามัลละชวานคร
ปาวา มีระยะไกลกว่าเขาทั้งหมด อยู่ในนครปาวาระยะ ๓ คาวุต แต่นครกุสิ-
นารา แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้านครปาวาแล้ว ก็ยังเสด็จไปนครกุสินารา
เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พวกเจ้ามัลละนครปาวา จึงไม่เสด็จมาเสียดก่อน.
ตอบว่า เพราะว่าพวกเจ้าเหล่านั้น มีบริวารมาก เมื่อทำกิจจะบริวารที่มาก
จึงมาภายหลัง. บทว่า **เต สจฺเจม คณฺเฏ เอตทวโงจฺจุ** ความว่า พวกเจ้าและ
พราหมณ์ทั้งหมดเหล่านั้น รวมเป็นชวานคร ๗ นคร พวกกันมาแล้ว ยืนคำ
ขาดว่า เหล่าเจ้ามัลละจะให้พระบรมธาตุแก่พวกเราหรือจะรบ. แล้วตั้งทัพล้อม
นครกุสินาราไว้ เหล่าเจ้ามัลละก็ได้กล่าวคำโต้ตอบไปว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จปรินิพพานในคามเขตของพวกเรานี้.

ได้ยินว่า เจ้าเหล่านั้น ตรัสอย่างนี้ว่า พวกเราไม่ได้ส่งข่าวของพระ
ศาสดา พวกเราไปก็ไม่ได้นำข่าวมา แต่พระศาสดาเสด็จมาเอง ทรงส่งข่าวไป
รับสั่งให้เรียกพวกเรา แต่แม้พวกท่านก็ไม่ให้พระรัตนะที่เกิดในคามเขตของ
พวกท่านแก่พวกเรา ชรรมดาว่า พระรัตนะที่เสมอด้วยพระพุทธรัตตะไม่มีใน
โลก พร้อมทั้งเทวโลก พวกเราได้พระรัตนะอันสูงสุดเห็นปานนี้ จักไม่ยอมให้
ก็พวกท่านเท่านั้นดื่มน้ำนมจากถันของมารดา พวกเราไม่ได้ดื่มก็หาไม่. พวก
ท่านเท่านั้นเป็นลูกผู้ชาย พวกเราไม่ได้เป็นลูกผู้ชายหรือ เป็นไรก็เป็นกัน ต่าง
ทำอหังการส่งสาส์นโต้ตอบกัน ใช้มานะชู้คารมต่อกันและกัน. ก็เมื่อมีการรบ

กัน ฝ่ายเหล่าเจ้ามัลลละกรุงกุสินารา นำได้ชัยชนะ. เพราะเหตุไร ? เพราะเหล่าเทวดาที่พากันมาเพื่อบูชาพระบรมธาตุ ต้องเป็นฝ่ายของเจ้ามัลลละกรุงกุสินารา เหล่านั้นแน่. แต่ในพระบาลีมาเพียงเท่านี้ว่า เหล่าเจ้ามัลลละกรุงกุสินารากล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานในคามเขตของพวกเรา พวกเราจักไม่ยอมให้ส่วนแบ่งแห่งพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้.

บทว่า **เอว วุตฺเต โทณ พฺราหฺมโณ** ความว่า โทณพราหมณ์ลำดับเรื่องการวิวาทของกษัตริย์พราหมณ์เหล่านั้นแล้ว คำริว่า พวกเจ้าเหล่านี้ก่อวิวาทกันในสถานที่พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพาน เป็นการไม่สมควร การทะเลาะกันนี้ ควรจะพอกันที จำเราจักระงับการวิวาทกันนั้นเสียดังนี้แล้ว ก็ไปกล่าวข้อความนี้ แก่หมู่คณะ เจ้าเหล่านั้น. กล่าวว่อย่างไร ? โทณพราหมณ์ ยืนในที่ดอน (สูง) ได้กล่าวคาถาที่ชื่อว่า โทณครรชิต (การบั่นลือของโทณพราหมณ์) ประมาณ ๒ ภาณวาร. บรรดาภาณวารทั้ง ๒ นั้น ก่อนอื่นพวกเจ้าเหล่านั้นไม่รู้แม้แต่บทเดียว. จบภาณวารที่ ๒ พวกเจ้าทั้งหมดพูดกันว่า ผู้เจริญนั้นดูเหมือนเสียงของท่านอาจารย์นี้ ๆ แล้วก็พากันเงียบเสียง. เขาว่า ในภาคพื้นชมพูทวีป คนที่เกิดในเรือนของตระกูลโดยมาก ชื่อว่า ไม่เป็นศิษย์ของโทณพราหมณ์นั้นไม่มีเลย. ครั้งนั้น โทณพราหมณ์รู้ว่า เจ้าเหล่านั้น ฟังคำของตนแล้วเงียบเสียง นิ่งอยู่ จึงได้กล่าวซ้ำ ได้กล่าว ๒ คาถานี้ว่า **สุณฺหตุ โภณฺโต** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อมฺหากํ พุทฺโธ** แปลว่า พระพุทธเจ้าของเรา. บทว่า **อหุ ขนฺติวาโท** ความว่า พระองค์แม้ไม่บรรลุปุทธภูมิ ทรงบำเพ็ญบารมีทั้งหลาย ไม่ทรงทำความโกรธในคนอื่น ๆ ได้กระทำแต่ขันติอย่างเดียว ทรงสรรเสริญขันติอย่างเดียว สมัยเสวยพระชาติเป็นขันติวาทีดาบส สมัยเป็นธรรมपालกุมาร สมัยเป็นพระยาช้างฉัททันต์ สมัยเป็นพญานาคชื่อ

ภริยัตตะ สมัยเป็นพญานาคชื่อจัมเปยยะ สมัยเป็นพญานาคชื่อสังขปาละ สมัยเป็นกระบี่ใหญ่ และในชาติอื่น ๆ เป็นอันมาก. จะป่วยกล่าวไปใย บัดนี้ พระพุทธเจ้าของพวกเรา ทรงบรรลุลักษณะความเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ได้มีพระวาทะเรื่องขันติ. การที่พวกเราจะมาประหัดประหารกันในเหตุเรื่องส่วนแบ่งพระสรีระของพระองค์ผู้เป็นบุคคลสูงสุด อย่างเช่นกล่าวมานี้ นั้น ไม่ดีเลย. คำว่า น หิ สาธูยฺยํ ตັตถ ทว่า น หิ สาธู อยฺย. บทว่า สรีระภาค แปลว่า นิमितแห่งส่วนของพระสรีระ อธิบายว่า เหตุส่วนแห่งพระบรมธาตุ. บทว่า สยิ สมุปรหาโร ท่านอธิบายว่า การสัมปหารกันด้วยอาวุธ ไม่พึงดีเลย. บทว่า สพุเพว โภณโต สหิตา ความว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านทั้งหมด จงเกื้อกูลกันอย่าแตกกันเลย. บทว่า สมคฺคา ได้แก่ จงเป็นผู้ประชุมพร้อมกัน พุคคําคำเดียวกัน สามัคคิกัน ทางกายและทางวาจาเถิด. บทว่า สมุโหมทมานา ได้แก่ จงเป็นผู้บรรเทิงต่อกันและกัน แม้ทางจิตเถิด. บทว่า กโรมฺภูจฺจ ภาเค ความว่า จงแบ่งพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นส่วน. บทว่า จกฺขุมโต ได้แก่ พระพุทธเจ้าผู้มีจักขุด้วยจักขุ ๕. โทณพราหมณ์ได้กล่าวเหตุเป็นอันมากให้เข้าใจกันว่า มิใช่พวกท่านพวกเดียวที่เลื่อมใส แม้มหาชนก็เลื่อมใส ในชนเหล่านั้น ผู้ชื่อว่า ไม่ควรจะได้ส่วนแบ่งพระสรีระไม่มีแม้แต่คนเดียว.

บทว่า เตสํ สงฺฆานํ คณานํ ปฏิสุตฺตติตฺวา ความว่า เพราะหมู่คณะที่มาประชุมกันจากที่นั่น ๆ เหล่านั้น รับฟัง (ยินยอม) โทณพราหมณ์จึงแบ่งพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็น ๘ ส่วน เท่า ๆ กัน. ลำดับความในเรื่องนั้น มีดังนี้.

เล่ากันว่า เพราะเจ้าเหล่านั้นยินยอม โทณพราหมณ์จึงสั่งให้เปิดรางทอง. เจ้าทั้งหลายก็มาขึ้นที่รางทองนั้นแล ต่างแลเห็นพระบรมธาตุทั้งหลายมีวรัณะ

ตั้งทองคำ พวกกันราพันว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าสัพพัญญู แต่ก่อนข้า
พระองค์ทั้งหลาย ได้เห็นพระสรีระของพระองค์มีวรรณะตั้งทองคำ ประดับ
ด้วยพระมหาปฐิสลักษณ์ ๓๒ ประการ จิตด้วยพระพุทธรศมีมีวรรณะ ๖
ประการ งามรุ่งเรืองด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ แต่บัดนี้ ก็เหลือแต่
พระบรมธาตุ มีวรรณะตั้งทองคำ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า การณ์นี้ไม่สมควร
แก่พระองค์เลย. สมัยนั้น แม้อโณพราหมณ์รู้ว่าเจ้าเหล่านั้นเปลอก็ถวายพระ-
เชี้ยวแก้วเบื้องขวา เก็บไว้ในระหว่างฝ่าโพก. ต่อมาภายหลังจึงแบ่งเป็น ๘ ส่วน
เท่า ๆ กัน พระบรมธาตุทั้งหมด รวมได้ ๑๖ ทะนาน โดยทะนานตามปกติ
เจ้านครแต่ละพระองค์ได้ไปองค์ละ ๒ ทะนานพอดี.

ส่วนเมื่ออโณพราหมณ์กำลังแบ่งพระบรมธาตุอยู่นั้นแล. ท้าวสักกะ
จอมเทพสำรวจดูว่า ใครหนอฉกเอาพระเชี้ยวแก้วเบื้องขวาของพระผู้มีพระภาค-
เจ้า ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งการตรัสเรื่องสัจจะ เพื่อทรงประสงค์ตัดความสงสัย
ของโลกพร้อมทั้งเทวโลกไป ก็ทรงเห็นว่า พราหมณ์ฉกเอาไป. ทรงดำริว่า
แม้พราหมณ์ก็ไม่อาจทำสักการะอันควรแก่พระเชี้ยวแก้วได้ จำเราจะถือเอา
พระเชี้ยวแก้วนั้นไปเสีย แล้วทรงถือเอาจากระหว่างฝ่าโพก บรรจुไว้ในผอบ
ทองคำ นำไปยังเทวโลกประดิษฐานไว้ ณ พระจุฬามณีเจดีย์. ฝ่ายพราหมณ์
ครั้งแบ่งพระบรมธาตุแล้ว ไม่เห็นพระเชี้ยวแก้ว แต่เพราะตนฉกเอาโดยกิริยา
ของชะโมย จึงไม่อาจแม้แต่จะถามว่า ใครฉกเอาพระเชี้ยวแก้วของเราไป.
เห็นแต่การยกโทษลงในตนเองว่า เจ้าเหล่านั้นแบ่งพระบรมธาตุมิใช่หรือ ทำไม
เจ้าไม่รู้ว่า พระบรมธาตุของตนมีอยู่ก่อนเล่า. ลำดับนั้น พราหมณ์คิดว่า
ทะนานทองคำนี้ ก็มีติดตั้งพระบรมธาตุ เราจักทำทะนานทองคำที่ดวงพระบรม-
ธาตุของพระตถาคตเป็นสกลุป แล้วจึงทูลว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายโปรดประทาน
ทะนานลูกนี้แก่ข้าพระเจ้าเถิด. แม้เหล่าเจ้าโมริยะ เมืองปีปผลวัน ก็ส่งทูตไป
ตระเตรียมการรบ ยกออกไปเหมือนพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นต้น.

พระเจ้าอชาตศัตรู ได้ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าและงานมหกรรมในกรุงราชคฤห์. ถามว่า ได้ทรงทำอะไร ? ตอบว่า ได้ทรงทำการมหกรรมตั้งแต่กรุงกุสินารจนถึงกรุงราชคฤห์เป็นระยะทาง ๒๕ โยชน์. ในระหว่างนั้น ทรงให้ทำทางกว้าง ๘ อุสกะปราบพื้นเรียบ สั่งให้ทำการบูชาในทางแม่ ๒๕ โยชน์ เช่นที่เหล่าเจ้ามัลละสั่งให้ทำการบูชาระหว่างมกุฏพันธเจดีย์และสถูปคาร ทรงขยายไปในระหว่างตลาดในที่ทุกแห่ง เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก ทรงให้ล้อมพระบรมธาตุที่บรรจุไว้ในรางทองคำ ด้วยลูกกรงหอก ให้ผู้คนชุมนุมกันเป็นปริมาตร ๕๐๐ โยชน์ ในแคว้นของพระองค์. ผู้คนเหล่านั้นรับพระบรมธาตุ เล่นสาธุกิฬา ออกจากกรุงกุสินารา พบเห็นดอกไม้มีสีดั่งทองคำในที่ใด ๆ ก็เก็บดอกไม้เหล่านั้นในที่นั้น ๆ บูชาพระบรมธาตุในระหว่างหอก เวลาดอกไม้เหล่านั้นหมดแล้ว ก็เดินต่อไป เมื่อถึงฐานแอกแห่งรถในคันหลัง ก็พากันเล่นสาธุกิฬาแห่งละ ๗ วัน ๆ เมื่อผู้คนรับพระบรมธาตุมาด้วยกันอาการอย่างนี้ เวลาที่ล่วงไป ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน. เหล่ามิชฌาทิภูฏิกพากันติเตียนว่า ตั้งแต่พระสมณโคดมปรินิพพาน พวกเราก็วุ่นวาย ด้วยการเล่นสาธุกิฬา โดยผลการ การงานของพวกเราเสียหายหมด แล้วก็ขุ่นเคืองใจ ไปบังเกิดในอบายประมาณ ๘๖,๐๐๐ คน.

เหล่าพระชีนาสพ ระลึกแล้วเห็นว่า มหาชนขุ่นเคืองใจ พากันบังเกิดในอบาย แล้วดำริว่า พวกเราจักให้ท้าวสักกะเทวราชทรงทำอุบายนำพระบรมธาตุมา ดังนี้ จึงพากันไปยังสำนักท้าวสักกะเทวราชนั้น ทูลบอกเรื่องนั้นแล้ว ทูลว่า ท่านมหาราช ขอได้โปรดทรงทำอุบายนำพระบรมธาตุมาเถิด. ท้าวสักกะตรัสว่า ท่านเจ้าข้า ขึ้นชื่อว่า ปุถุชนที่มีศรัทธาเสมอด้วยพระเจ้าอชาตศัตรูไม่มี พระองค์ไม่ทรงเชื่อเราดอก ก็แต่ว่า ข้าพเจ้าจักแสดงสิ่งที่น่าสะพรึงกลัว. เสมือนมารที่น่าสะพรึงกลัว จักประกาศเสียงดังลั่น จักทำเป็นคนใช้สั้น

ระรัว เหมือนคนผีเข้า ขอพระคุณเจ้าทูลว่า มหาบพิตร พวกอมนุษย์เขา โกรธเคือง ได้โปรดให้นำพระบรมธาตุไปโดยเร็ว ด้วยอุบายอย่างนี้ ท้าวเชอ ก็จักทรงให้นำพระบรมธาตุไป. ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะ ก็ได้ทรงทำทุกสิ่งทุกอย่างดังกล่าวนั้น ฝ่ายพระเถระทั้งหลายก็เข้าไปเฝ้าพระราชาทูลว่า ถวายพระพร พวกอมนุษย์เขาโกรธเคือง โปรดให้นำพระบรมธาตุไปเถิด. พระราชาตรัสว่า ท่านเจ้าข้า จิตของโยมยังไม่ยินดีก่อน แต่เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็จะให้เจ้านำพระบรมธาตุไป. ในวันที่ ๘ ผู้คนทั้งหลายก็นำพระบรมธาตุมาถึง. ท้าวเชอทรงรับพระบรมธาตุที่มาคด้วยอาการอย่างนั้น ทรงสร้างพระสถูปไว้ ณ กรุงราชคฤห์ และทรงทำมหารธรรม แม้เหล่าเจ้าพวกอื่น ๆ ก็นำไปตามสมควรแก่กำลังของตน ๆ สร้างพระสถูปไว้ ณ สถานที่ของตน ๆ แล้วทำมหารธรรม. บทว่า **เอวมตฺถ ฐตฺตปุพฺพ** ความว่า การแบ่งพระบรมธาตุ และการสร้างพระสถูป ๑๐ แห่งนี้ เคยมีมาแล้วในชมพูทวีปด้วยประการฉะนี้. ภายหลัง พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวไว้.

เมื่อสถาปนาพระสถูปกันครั้งนี้แล้ว พระมหากัสสปเถระเห็นอันตรายของพระบรมธาตุทั้งหลาย จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าอชาตศัตรูทูลว่า ถวายพระพร ควรเก็บพระบรมธาตุไว้อย่างนี้แหละ พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสว่า ดีละท่านเจ้าข้า ก็จัดการเก็บพระบรมธาตุของโยม จงยกไว้ก่อน แต่โยมจะนำพระบรมธาตุที่เหลือมาได้อย่างไร. ทูลว่า ถวายพระพร การนำพระบรมธาตุมา ไม่ใช่ภาระของมหาบพิตร แต่เป็นภาระของพวกอาตมภาพ. ตรัสว่า ดีละท่านเจ้าข้า ขอพระคุณเจ้าโปรดนำพระบรมธาตุมาเถิด โยมจะเก็บไว้. พระเถระเว้นไว้เพียงที่ราชตระกูลนั้น ๆ ปกปิดไว้พระบรมธาตุส่วนที่เหลือ ก็นำมา. ส่วนพระบรมธาตุทั้งหลายในรามคาม เหล่านาค เก็บรักษาไว้. พระเถระดำริว่า อันตรายของพระบรมธาตุเหล่านั้นไม่มี ต่อไปในอนาคตกาล คนทั้งหลาย จักเก็บไว้

ในพระมหาเจดีย์ ในมหาวิหาร ลังกาทวีปดังนี้ แล้วไม่นำพระบรมธาตุเหล่านั้นมา นำมาจากนครทั้ง ๗ ที่เหลือประดิษฐานไว้ ณ ทิศตะวันออกและทิศใต้แห่งกรุงราชคฤห์ อธิษฐานว่า หินอันใดมีอยู่ในที่นี้ หินอันนั้นจงอันตรธานไป ขอฝุ่นจงสะอาดด้วยดี ขอน้ำอย่าขุ่นถึงดังนี้.

พระราชาสั่งให้ขุดที่นั้น คู้ฝุ่นออกจากที่นั้นก่ออิฐแทน โปรดให้สร้างเจดีย์สำหรับพระอสีติมหาสาวก. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า แม้เมื่อมีคนถามว่า พระราชา โปรดให้สร้างอะไรไว้ในที่นี้ ตอบว่า ให้สร้างพระเจดีย์สำหรับพระมหาสาวกทั้งหลาย. แต่ในที่นั้นลึก ๘๐ สอก โปรดให้ปูเครื่องลาดโลหะไว้ภายใต้ สร้างผอบที่ทำด้วยไม้จันทน์เหลืองเป็นต้น และพระสถูปไว้อย่างละ ๘ ๆ. ครั้งนั้น พระราชาใส่พระบรมธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้าไว้ในผอบจันทน์เหลือง ทรงใส่ผอบจันทน์เหลืองเมื่อนั้น ลงในผอบจันทน์เหลืองอีกใบหนึ่ง แล้วทรงใส่ผอบจันทน์เหลืองเมื่อนั้น ลงในผอบจันทน์เหลืองอีกใบหนึ่ง ดังกล่าวมาจะนี้ เป็นอันทรงรวมผอบ ๘ ใบไว้ในใบเดียวกัน ด้วยอุบายอย่างนั้นแล ทรงใส่ผอบทั้ง ๘ ผอบนั้นลงในพระสถูปจันทน์เหลือง ๘ สถูป ทรงใส่สถูปจันทน์เหลืองทั้ง ๘ สถูปลงในผอบจันทน์แดง ๘ ผอบ ทรงใส่ผอบจันทน์แดงทั้ง ๘ ผอบลงในพระสถูปจันทน์แดง ๘ สถูป ทรงใส่สถูปจันทน์แดงทั้ง ๘ สถูปลงในผอบงา ทรงใส่ผอบงาทั้ง ๘ ผอบลงในสถูปงา ๘ สถูป แล้วทรงใส่สถูปงาทั้ง ๘ สถูปลงในผอบรัตนะล้วน ๘ ผอบ ทรงใส่ผอบรัตนะล้วน ๘ ผอบลงในสถูปรัตนะล้วน ๘ สถูป ทรงใส่สถูปรัตนะล้วน ๘ สถูปลงในผอบทองคำ ๘ ผอบ ทรงใส่ผอบทองคำ ๘ ผอบลงในสถูปทองคำ ๘ สถูป ทรงใส่สถูปทองคำ ๘ สถูปลงในผอบเงิน ๘ ผอบ ทรงใส่ผอบเงิน ๘ ผอบลงในสถูปเงิน ๘ สถูป ทรงใส่สถูปเงิน ๘ สถูปลงในผอบมณี ๘ ผอบ ทรงใส่ผอบมณี ๘ ผอบลงในสถูปมณี ๘ สถูป ทรงใส่สถูปมณี ๘ สถูปลงใน

ผอบทับทิม ๘ ผอบ แล้วทรงใส่ผอบทับทิมลงในสถูปทับทิม ๘ สถูป ทรงใส่สถูปทับทิม ๘ สถูปลงในผอบแก้วลาย ๘ ผอบ แล้วทรงใส่ผอบแก้วลาย ๘ ผอบลงในสถูปแก้วลาย ๘ สถูป ทรงใส่สถูปแก้วลาย ๘ สถูปลงในผอบแก้วผลึก ๘ ผอบ แล้วทรงใส่ผอบแก้วผลึกลงในสถูปแก้วผลึก ๘ สถูป.

เจดีย์แก้วผลึกมีก่อนเจดีย์ทั้งหมด ถือเอาเป็นประมาณแห่งเจดีย์ในอุปัชฌาย. บนเจดีย์แก้วผลึกนั้น โปรดให้สร้างเรือนทำด้วยรัตนะล้วน. บนเรือนรัตนะนั้น ให้สร้างเรือนทำด้วยทองคำไว้ บนเรือนทองคำนั้น ให้สร้างเรือนด้วยเงินไว้ บนเรือนเงินนั้น ให้สร้างเรือนทำด้วยทองแดงไว้ บนเรือนทองแดงนั้น โรยเมล็ดทรายทำด้วยรัตนะทั้งหมด เกือบดอกไม้ น้ำ ดอกไม้บดไว้ ๑,๐๐๐ ดอก โปรดให้สร้างชาดก ๕๕๐ ชาดก พระอสีติมหาเถระ พระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระนางมหายาเทวี สหชาติทั้ง ๗ ทั้งหมดดังกล่าวมานี้ ทำด้วยทองคำทั้งสิ้น. โปรดให้ตั้งหม้อน้ำเต็ม ที่ทำด้วยทองและเงินอย่างละ ๕๐๐ หม้อ ให้ยกชงทอง ๕๐๐ ชง ให้ทำประทีปทอง ๕๐๐ ดวง ประทีปเงิน ๕๐๐ ดวง ทรงใส่ใส่ผ้าเปลือกไม้ไว้ในประทีปเหล่านั้น บรรจุน้ำมันหอม. ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปะ อธิษฐานว่า พวงมาลัยอย่าเหี่ยว กลิ่นหอมอย่าหาย ประทีปอย่าไหม้ แล้วให้จารึกอักษรไว้ ที่แผ่นทองว่า แม้ในอนาคตกาลครั้งพระกุมารพระนามว่า อโศก จักเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระเจ้าอโศกมหาราช ท้าวเธอจักทรงกระทำพระบรมธาตุเหล่านี้ให้แพร่หลายไป ดังนี้. พระราชาทรงเอาเครื่องประดับทั้งหมดบูชา ทรงปิดประตูแล้วเสด็จออกไปตั้งแต่แรก. ท้าวเธอครั้งปิดประตูทองแดงแล้ว ทรงคล้องตราบุญแจไว้ที่เชือกผูก ทรงวางแท่งแก้วมณีแท่งใหญ่ไว้ที่ตรงนั้นนั่นเอง โปรดให้จารึกอักษรไว้ว่า ในอนาคตกาล เจ้าแผ่นดินที่ยากจน จงถือน้ำแก้วมณีแท่งนี้ กระทำสักการะพระบรมธาตุทั้งหลายเทอญ.

ท้าวสักกะเทวราช เรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาทรงส่งไปด้วยพระดำรัสสั่งว่า พ่อเอ๋ย พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเก็บพระบรมธาตุแล้ว เจ้าจงตั้งกองรักษาการณ์ไว้ที่นั่น. วิสสุกรรมเทพบุตรมาประกอบหุ่นยนต์มีโครงร่างร้าย รูปไม้ (หุ่นยนต์) ถือพระขรรค์สี่แก้วผลึก ในห้องพระบรมธาตุ เคลื่อนตัวได้เร็ว เสมือนลม. วิสสุกรรมเทพบุตรประกอบหุ่นยนต์แล้ว ดัดลิ่มสลักไว้คนเดียวเท่านั้น เอาสึลาล้อมไว้โดยรอบ โดยอาการเสมือนเรือนสร้างด้วยอิฐ ข้างบนปิดด้วยสึลาแผ่นเดียว ใส่ฝุ่นแล้วทำพื้นให้เรียบ แล้วประดิษฐานสถูปหินไว้บนที่นั่น. เมื่อการเก็บพระบรมธาตุเสร็จเรียบร้อยแล้ว แม้พระเถระดำรงอยู่จนตลอดอายุก็ปรินิพพาน แม้พระราชาที่เสด็จไปตามยถากรรม พวกมนุษย์แม่เหล่านั้ ก็ตายกันไป.

ต่อมาภายหลัง เมื่อครั้งอโศกกุมารเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระธรรมราชาพระนามว่าอโศก ทรงรับพระบรมธาตุเหล่านั้นไว้แล้ว ได้ทรงกระทำให้แพร่หลาย. ทรงกระทำให้แพร่หลายอย่างไร? พระเจ้าอโศกนั้น อาศัณิโกรชสามเณร ทรงได้ความเลื่อมใสในพระศาสนา โปรดให้สร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐ วิหารแล้ว ตรัสถามภิกษุสงฆ์ว่า โยมให้สร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐ วิหารแล้ว จักได้พระบรมธาตุมาจากไหนเล่าท่านเจ้าข้า. ภิกษุสงฆ์ทูลว่า ถวายพระพร พวกอาตมภาพฟังมาว่า ชื่อว่าที่เก็บพระบรมธาตุมีอยู่ แต่ไม่ทราบว่าจะอยู่ที่ไหน. พระราชาให้หรือพระเจดีย์ในกรุงราชคฤห์ ก็ไม่พบ ทรงให้ทำพระเจดีย์คินดีอย่างเดิมแล้ว ทรงพาบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ไปยังกรุงเวสาลี แม้ในที่นั้น ก็ไม่ได้ ก็ไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ แม้ในที่นั้น ก็ไม่ได้ แล้วไปยังรามคาม เหล่านาคในรามคาม ก็ไม่ยอมให้หรือพระเจดีย์. จอบที่ตกต้องพระเจดีย์ ก็หักเป็นท่อนเล็กท่อนน้อย. ด้วยอาการอย่างนี้ แม้ในที่นั้น ก็ไม่ได้ ก็ไปยังเมืองอัลลคัปปะเวฐฐทีปะ ปาวา กุสินารา ในที่ทุกแห่งดังกล่าว

มานี้ รื้อพระเจดีย์แล้วก็ไม่ได้พระบรมธาตุเลย ครั้นทำเจดีย์เหล่านั้นให้คืนดี
ดั้งเดิมแล้ว ก็กลับไปยังกรุงราชคฤห์อีก ทรงประชุมบริษัท ๔ แล้วตรัสถามว่า
ใครเคยได้ยินว่า ที่เก็บพระบรมธาตุ ในที่ชื่อโน้น มีบ้างไหม. ในที่ประชุมนั้น
พระเถระรูปหนึ่ง อายุ ๑๒๐ ปี กล่าวว่า อาตมาภาพก็ไม่รู้ว่า ที่เก็บพระบรมธาตุ
อยู่ที่โน้น แต่พระมหาเถระบิดาอาตมาภาพ ให้อาตมาภาพครั้งอายุ ๘ ขวบ
ถือหีบมาลัย กล่าวว่า มานี้ สามเณร ระหว่างกอไม้ตรงโน้น มีสถูปหินอยู่
เราไปกันที่นั่นเถิด แล้วไปบูชา ท่านพูดว่า สามเณร ควรพิจารณาที่ตรงนี้.
ถวายพระพร อาตมาภาพรู้เท่านี้ พระราชาตรัสว่า ที่นั่นแหละ แล้วสั่งให้ตัด
กอไม้ แล้วนำสถูปหินและฝุ่นออก ก็ทรงเห็นพื้นโบกปูนอยู่ แต่นั้นทรงทำลาย
ปูนโบกและแผ่นอิฐแล้วเสด็จสู่บริเวณตามลำดับ ทอดพระเนตรเห็นทรายรัตนะ
๗ ประการ และรูปไม้ (หุ่นยนต์) ถือคาบ เติมนวนเวียนอยู่ ท้าวเธอรับสั่งให้
เหล่าคนผู้ถือหีบมา มา แม้ให้ทำการเช่นสรวงแล้ว ก็ไม่เห็นที่สุดโต่งสุดยอดเลย
จึงทรงนมัสการเทวดาทิ้งหลายแล้วตรัสว่า ข้าพเจ้ารับพระบรมธาตุเหล่านี้แล้ว
บรรจุไว้ในวิหาร ๘๔,๐๐๐ วิหาร จะทำสักการะ ขอเทวดาอย่าทำอันตรายแก่
ข้าพเจ้าเลย.

ท้าวสักกะเทวราช เสด็จจาริกไปทรงเห็นพระเจ้าอโศกนั้นแล้ว เรียก
วิสสุกรรมเทพบุตรมาสั่งว่า พ่อเอ๋ย พระธรรมราชาอโศก จักทรงนำพระบรม-
ธาตุไป เพราะฉะนั้น เจ้าจงลงสู่บริเวณไปทำลายรูปไม้(หุ่นยนต์) เสีย วิสสุกรรม
เทพบุตรนั้น ก็แปลงเพศเป็นเด็กชาวบ้านไว้จุก ๕ แหยม ยืนถือธนูตรง
พระพักตร์ของพระราชาแล้ว ทูลว่า ข้าจะนำไป มหาราชเจ้า. พระราชาตรัสว่า
นำไปสิพ่อ. วิสสุกรรมเทพบุตรจับศรยิงตรงที่ผูกหุ่นยนต์นั้นแล ทำให้ทุกอย่าง
กระจัดกระจายไป. ครั้งนั้น พระราชาทรงถือตราบุญแจ ที่ติดอยู่ที่เชือกผูก

ทอดพระเนตรเห็นแท่งแก้วมณีและเห็นอักษรจารึกว่า ในอนาคตกาล เจ้าแผ่นดินที่ยากจนถือเอาแก้วมณีแท่งนี้แล้ว จึงทำสักการะพระบรมธาตุทั้งหลาย ทรงกริ้วว่า ไม่ควรพุดหมิ่นพระราชาราชเช่นเราว่า เจ้าแผ่นดินยากจน ดังนี้แล้ว ทรงเคาะซ้ำ ๆ กันให้เปิดประตู เสด็จเข้าไปภายในเรือนประทีปที่ตามไว้ เมื่อ ๒๑๘ ปี ก็โผลงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง ดอกบัวขาบก็เหมือนนำมาวางไว้ขณะนั้นเอง เครื่องลาดดอกไม้ก็เหมือนลาดไว้ขณะนั้นเอง เครื่องหอมก็เหมือนเขาบดวางไว้เมื่อครุ่นนี้เอง. พระราชาทรงถือแผ่นทอง ทรงอ่านว่า ต่อไปในอนาคต ครั้นกุมารพระนามว่า อโศก จักเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระธรรมราชา พระนามว่า อโศก ท้าวเธอจักทรงกระทำพระบรมธาตุเหล่านี้ให้แพร่หลาย ดังนี้ แล้วตรัสว่า ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้า มหากัสสปเถระเห็นตัวเราแล้ว ทรงรู้พระหัตถ์ซ้ายปรบกับพระหัตถ์ขวา. ท้าวเธอเว้นเพียงพระบรมธาตุที่ปกปิดไว้ในที่นั้น ทรงนำพระบรมธาตุที่เหลือทั้งหมดมาแล้ว ปิดเรือนพระบรมธาตุไว้เหมือนอย่างเดิม ทรงทำที่ทุกแห่งเป็นปกคดีย่างเก่าแล้ว โปรดให้ประดิษฐานปาสาณเจดีย์ไว้ข้างบนบรรจุพระบรมธาตุไว้ในวิหาร ๘๔,๐๐๐ วิหาร ทรงไหว้พระมหาเถระแล้ว ตรัสถามว่า ท่านเจ้าข้า โยมเป็นทายาทในพระพุทธศาสนาได้ไหม พระมหาเถระทูลว่า ถวายพระพร มหาบพิตรยังเป็นคนภายนอกของพระศาสนา จะเป็นทายาทของอะไรเล่า. ตรัสถามว่า ก็โยมบริจาคทรัพย์ถึง ๘๖ โกฏิ ให้สร้างวิหารไว้ถึง ๘๔,๐๐๐ วิหาร ยังไม่เป็นทายาทคนอื่นใครเล่าจะเป็นทายาท. พูคว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร ได้ชื่อว่าเป็นปัจฉยทายก ก็ผู้ใดบวชบุตรหรือธิดาของตน ผู้นี้จึงจะชื่อว่า เป็นทายาทของพระศาสนา. ท้าวเธอจึงให้บวชพระโอรสและพระธิดา. ครั้งนั้น พระเถระทั้งหลายทูลพระองค์ว่า ขอถวายพระพร บัดนี้ มหาบพิตรเป็นทายาทในพระศาสนาแล้ว.

พระสูตรต้นตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 471

บพว่า **เอวเมตฺ ภูตปุพฺพ** ความว่า แม้การเก็บพระบรมธาตุในอดีต
กาลนี้ เคยมีมาแล้วในภาคพื้นชมพูทวีป ด้วยประการฉะนี้. แม้การกสงฆ์ผู้ทำ
สังคายนาครั้งที่ ๓ ก็วางบพนี้ไว้. ก็คาถาเป็นต้นว่า **อภูจฺโทณํ จกฺขุมโต**
สรีริ เป็นต้นนี้ พระเถระชาวสีหฬทวีป กล่าวไว้แล้วแล.

จบอรรถกถาหาปรินิพพานสูตรที่ ๓

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 472

๔. มหาสุทฺถสนสูตร

เรื่องพระอานนทเถระ

[๑๖๓] ข้าพเจ้าฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง อันเป็นสมัยแห่งการปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับที่ป่าสาละตรงที่แฉะพักผ่อน ของพวกเจ้ามัลละ ระหว่างคูสาละใกล้กรุงกุสินารา. ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวัต พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว. ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่าได้ปรินิพพานในเมืองเล็กเมืองคอง เมืองกิงนครนี้ พระพุทธเจ้าข้า นครใหญ่อื่น เช่นเมืองจำปา ราชคฤห์ สาวตถิ สาเกต โกสัมพี พาราณสี ก็ยังมีอยู่ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงเสด็จไปปรินิพพานในเมืองเหล่านั้นเถิด ในเมืองเหล่านั้น กษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล คหบดีมหาศาล จำนวนมากเลื่อมใสในพระตถาคตเจ้า พวกท่านเหล่านั้นจักกระทำการบูชาพระสรีระของพระตถาคตเจ้า.

เรื่องพระเจ้าจักรพรรดิมหาสุทฺถสนะ

อานนท์ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า กุสินาราเป็นเมืองเล็กเมืองคอง เมืองกิงนครเลย. อานนท์ เรื่องเคยมีมาแล้ว พระราชาพระนามว่า มหาสุทฺถสนะเป็นกษัตริย์ได้รับมรุธาภิเษก มีอาณาเขตปกครองจรด ๔ มหาสมุทร เป็นผู้พิชิต ทรงปกครองบ้านเมืองอย่างมั่นคง. อานนท์ เมืองกุสินารา

นี่ เป็นราชธานีชื่อกุสาวดีของพระเจ้ามหาสุทฺธสนะ. โดยส่วนยาวทางทิศ
ตะวันออก และทิศตะวันตก ๑๒ โยชน์ โดยส่วนกว้างทางทิศเหนือ และ
ทิศใต้ ๙ โยชน์. อานนท์ กุสาวดีราชธานี เป็นเมืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ มี
คนมากเคลื่อนกล่นไปด้วยคน และหาอาหารได้ง่าย. อานนท์ ราชธานีชื่อ
อากมณฑาของพวกเทวดาเป็นเมืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์มีชนมาก เคลื่อนกล่น
ไปด้วยหมุ่ยักษ์ และหาอาหารได้ง่าย แม้ฉันใด อานนท์ กุสาวดีราชธานี
เป็นเมืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ มีคนมาก มีคนพลุกพล่านและอาหารก็หาได้ง่าย
ฉันนั้นนั่นแหละ อานนท์ กุสาวดีราชธานีเป็นราชธานีที่ไม่เจียบจากเสียง ๑๐
อย่าง ทั้งกลางวันและกลางคืน คือเสียงช้าง เสียงม้า เสียงรถ เสียงกลอง
เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขบรื่อง เสียงกังสดาล เสียงประโคม และเสียง
เรียกกันว่า จงกิน จงดื่ม จงเคี้ยว เป็นที่ ๑๐. อานนท์ กุสาวดีราชธานีมี
กำแพงล้อมรอบ ๗ ชั้น กำแพง ๑ สร้างด้วยทองคำ กำแพง ๑๐ สร้างด้วยเงิน
กำแพง ๑ สร้างด้วยไพฑูรย์ กำแพง ๑ สร้างด้วยแก้วผลึก กำแพง ๑
สร้างด้วยแก้วทับทิม กำแพง ๑ สร้างด้วยบุษราคัมและอีกกำแพง ๑ สร้างด้วย
แก้วทุกอย่างมารวมกัน. อานนท์ กุสาวดีราชธานี มีประตู ๔ ชนิด คือ
เป็นประตูทองคำ ๑ ประตูเงิน ๑ ประตูแก้วไพฑูรย์ ๑ ประตูแก้วผลึก ๑ ใน
แต่ละประตูปักเสาระเนียดไว้ ๗ ต้น แต่ละต้นปักกลี ๓ ชั่วคน เหนือพื้นดิน
ขึ้นมาสูง ๑๒ ชั่วคน เสาทองต้น ๑ เสาเงินต้น ๑ เสาแก้วไพฑูรย์ต้น ๑ เสา
แก้วผลึกต้น ๑ เสาแก้วทับทิมต้น ๑ เสาบุษราคัมต้น ๑ และเสาที่เอาแก้วทุก
อย่างมาสร้างรวมกันอีกต้น ๑ อานนท์ กุสาวดีราชธานี มีแถวตาลล้อม ๗ แถว
คือ แถวตาลทอง ๑ แถวเงิน ๑ แถวไพฑูรย์ ๑ แถวแก้วผลึก ๑ แถวแก้ว
ทับทิม ๑ แถวบุษราคัม ๑ แถวที่สำเร็จด้วยแก้วทุกอย่างอีก ๑. แถวตาลทอง
ลำต้นแล้ว ไปด้วยทอง ใบและผลแล้ว ไปด้วยเงิน แถวตาลเงินลำต้นเป็นเงิน ใบ

และผลเป็นทอง. แถวตาลแก้วไพฑูรย์ลำต้นเป็นแก้วไพฑูรย์ ใบและผลเป็นแก้วผลึก. แถวตาลแก้วผลึกลำต้นเป็นแก้วผลึก ใบและผลเป็นแก้วไพฑูรย์. แถวตาลแก้วทับทิม ลำต้นเป็นบุษราคัม ใบและผลเป็นแก้วทับทิม. แถวตาลที่เป็นแก้วทุกอย่างปนกัน ลำต้นก็เป็นแก้วทุกอย่าง ใบและผลเป็นแก้วทุกชนิด. ก็แลอานนท์ แถวตาลเหล่านั้นที่ถูกลมพัด มีเสียงไพเราะ ยวนใจ ชวนให้ฟัง และน่าเคลิบเคลิ้ม. อานนท์เสียงแห่งดนตรีที่ประกอบด้วยของคัมภีร์ที่นักดนตรีผู้ฉลาดปรับดีแล้ว ประโคมดีแล้ว บรรเลงดีแล้ว ย่อมเป็นเสียงไพเราะ ยวนใจ ชวนให้ฟัง และให้เคลิบเคลิ้ม แม้ฉันใด อานนท์ เสียงแถวตาลเหล่านั้น ที่ถูกลมพัดก็เป็นเสียงไพเราะ ยวนใจ ชวนให้ฟัง และให้เคลิบเคลิ้มฉันนั้นนั่นแล. อานนท์ โดยสมัยนั้น พวกนักเลง พวกนักเลง พวกนักดื่ม แห่งกรุงกุสาวดี ก็คลอเสียงประสาน กับเสียงแถวตาลที่ถูกลมพัดเหล่านั้น.

กล่าวด้วยการปรากฏแห่งจักรรัตนะ

[๑๖๔] อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ทรงมีแก้ว ๗ อย่าง และฤทธิ์ ๔ อย่าง. แก้ว ๗ อย่างอะไรบ้าง.

อานนท์ ในแก้ว ๗ ประการนี้ คือ

จักรแก้ว เป็นทิพย์ ประกอบด้วย กำ กง คุม บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ผู้เสด็จสนานพระเศียร รักษาอุโบสถประทับอยู่บนปราสาทชั้นบนอันประเสริฐ ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำนั้น เมื่อพระเจ้ามหาสุทฺธสนะทอดพระเนตรเห็น ก็ทรงพระดำริว่า ก็แลข้อนี้ เราเคยฟังมาว่า พระราชาผู้เป็นกษัตริย์ มุรธาภิเษกองค์ใด สนานพระเศียรแล้วทรงพระอุโบสถอยู่บนปราสาทอันประเสริฐ ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ นั้น ปรากฏ

จักรแก้วอันเป็นทิพย์ มีกำกวมบริบูรณ์ด้วยรายละเอียดทุกอย่างขึ้นมา พระ-
ราชาองค์นั้น ย่อมเป็นจักรพรรดิ เราเห็นจะต้องเป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือ.
อานนท์ ที่นั่นพระเจ้ามหาสุทิสสนะ เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับทรงผ้าสะไบ-
เจวียงป่า และทรงใช้พระหัตถ์ซ้ายจับพระเต้าทอง พระหัตถ์ขวาทรงชูจักรขึ้น
ตรัสว่า โอจักรแก้วจงหมุนไปเถิด โอจักรแก้วจงพิชิตเถิด. อานนท์ ทันใด
นั้นจักรแก้วก็หมุนไปทิศตะวันออก. พระเจ้ามหาสุทิสสนะ พร้อมกับกองทัพ ๔
เหล่าก็ตามคิดไป. ก็แหละอานนท์ จักรแก้วไปหยุดในประเทศใด พระเจ้า
มหาสุทิสสนะ พร้อมกับกองทัพ ๔ เหล่า ก็เสด็จเข้าไปพักในประเทศนั้น.
เหล่าพระราชชายาตรงข้าม (อริราชศัตรู) ทางทิศตะวันออก ก็เข้ามาเฝ้า
พระเจ้ามหาสุทิสสนะ กราบทูลว่า มหาราช เชิญเสด็จพระราชดำเนินมาเถิด
มหาราช ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายการต้อนรับมหาราช ราชสมบัติของหม่อมฉัน
ขอยกถวายแก่พระองค์ มหาราช ขอพระองค์จงพระราชทานพระบรมราโชวาท.
พระเจ้ามหาสุทิสสนะมีพระราชดำรัสอย่างนี้ว่า อย่าฆ่าสัตว์ อย่าลักทรัพย์ อย่า
ประพฤติผิดในกาม อย่ากล่าวเท็จ อย่าดื่มน้ำเมา และจงเสวยสมบัติตามที่เคย
เสวยเถิด. อานนท์ ก็แล เหล่าพระราชชายาตรงข้าม ทางทิศตะวันออก
ได้เป็นบริวารของพระเจ้ามหาสุทิสสนะแล้ว. อานนท์ ครั้งนั้นแล จักรแก้ว
นั้นก็ย่างเข้าสู่ทะเลทิศตะวันออก หมุนไปทางทิศใต้ ย่างเข้าสู่ทะเลทาง
ทิศใต้หมุนไปทางทิศตะวันตก ย่างเข้าสู่ทะเลตะวันตกหมุนไปทางทิศเหนือ.
พระเจ้ามหาสุทิสสนะ พร้อมกับกองทัพ ๔ เหล่าก็เสด็จตามคิดไป. คู่ก่อน
อานนท์ ก็จักรแก้วหยุดอยู่ในประเทศใด พระเจ้ามหาสุทิสสนะพร้อมด้วย
จตุรงคเสนา ก็เสด็จเข้าไปประทับในประเทศนั้น. อานนท์ก็แล เหล่าพระราช
ชายาตรงข้ามในทิศเหนือก็เสด็จมาเฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะ แล้วกราบทูลอย่างนี้
ว่า มหาราช ขอจงเสด็จพระราชดำเนินมาเถิด พระองค์เสด็จมาดีแล้ว

ราชสมบัติของหม่อมฉันย่อมเป็นของพระองค์ ขอพระองค์จงประทานพระบรมราโชวาท. พระเจ้ามหาสุทฺธสนะจึงตรัสอย่างนี้ว่า พวกท่านไม่พึงมาสัตว์ ไม่พึงถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่พึงประพฤตินอกในกาม ไม่พึงกล่าวเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงเสวยสมบัติตามที่เคยเสวยเถิด. อานนท์ ก็แลเหล่าพระราชชายาตรงข้ามทางทิศเหนือ ต่างยอมเป็นบริวารของพระเจ้ามหาสุทฺธสนะแล้ว. อานนท์ ครั้งนั้นแล จักรแก้วนั้น ครั้นพิชิตแผ่นดินจรดขอบทะเล ก็กลับมาสู่กรุงกุสาวดีหยุดอยู่กับที่เหมือนถอดเพลากออก ตรงหน้ามุขศาล ใกล้ประตูพระราชวัง ของพระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ทำให้พระราชวังของพระเจ้ามหาสุทฺธสนะ สง่างาม. อานนท์ จักรแก้วเห็นปานนี้ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺธสนะแล้ว.

กล่าวด้วยการปรากฏของหัตถิรตนะเป็นต้น

[๑๖๕] อานนท์ ข้ออื่นยังมีอีก ช้างแก้ว ได้ปรากฏแล้วแก่พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ เป็นพระยาช้างชื่ออุโบสถขาวปลอด เป็นที่ตั้งแห่งคชลักษณ์ครบ ๗ ประการ มีฤทธิ์เหาะได้. พระเจ้ามหาสุทฺธสนะทอดพระเนตรเห็นช้างนั้น ก็ทรงเลื่อมใสตรัสว่า ผู้เจริญ ยานช้างนี้ถ้าพึงฝึกหัดก็จะดี. อานนท์ ทันทันนั้น ช้างแก้วนั้นก็ถึงการฝึกหัดเหมือนช้างแสนรู้ตัวเจริญที่ได้รับการฝึกอย่างดีมาแล้วสิ้นกาลนานจะนั้น. อานนท์ เล่ากันมาว่า พระเจ้ามหาสุทฺธสนะเมื่อจะทรงทดลองช้างแก้วนั่นเอง ตอนเช้า เสด็จขึ้นเหยียบไปทั่วแผ่นดินจรดขอบทะเล แล้วเสด็จกลับมาสู่กรุงกุสาวดี เสวยพระกระยาหารเช้า. อานนท์ ช้างแก้วเห็นปานนี้ ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺธสนะแล้ว.

[๑๖๖] อานนท์ ยังมีข้ออื่นอีก ม้าแก้วได้ปรากฏขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ เป็นพญาม้าชื่อวลาหก สีขาวล้วน ศีรษะดำเหมือนกา มีผมเป็นพวง

เหมือนหญ้าปล้อง มีฤทธิ์เหาะได้. พระเจ้ามหาสุทฺธสนะทอดพระเนตรเห็น ก็ทรงเลื่อมใส ตรัสว่า ผู้เจริญ ยานคือม้าถ้าฝึกหัดได้ ก็จะเป็นยานม้าที่ดี. ทันใดนั้น อานนท์ ม้าแก้วนั้นก็เข้าถึงการฝึกหัดเหมือนม้าอาชาไนยชั้นดี ด้รับการฝึกมาเป็นอย่างดีสืบกาลนาน. อานนท์ เล่ากันมาว่า พระเจ้ามหาสุทฺธสนะจะทรงพิสูจน์ม้าแก้วนั่นเอง ตอนเช้าก็เสด็จขึ้นทรงแล้ว ควบไปทั่วแผ่นดินจนจรดขอบทะเล แล้วเสด็จกลับกรุงกุสาวดี เสดวยพระกระยาหารเช้า. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ทรงมีม้าแก้วเห็นปานนี้แล้ว.

[๑๖๗] อานนท์ ข้ออื่นยังมีอีก พระเจ้ามหาสุทฺธสนะทรงมีแก้วมณี เป็นแก้วมณีชนิดไพฑูรย์ ชันงาม มีกำเนิด แปรเปลี่ยน เจริญในอย่างดี สุกใสแวววาว มีอาการสมบูรณ์ทุกอย่าง. อานนท์ ก็แหละ แก้วมณีนั่นแล มีรัศมีแผ่ไปตั้งโยชน์หนึ่งโดยรอบ. อานนท์ เคยมีเรื่องเล่าว่า พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ จะทรงทดลองแก้วมณีดวงนั่นเอง ทรงเตรียมกองทัพสี่เหล่าแล้ว เอาแก้วมณีวางบนยอดธงเสด็จออกไปในกลางคืนที่มีดมืด. อานนท์ ก็แลพวกชาวบ้านโดยรอบต่างเข้าใจว่า เป็นกลางวัน จึงพากันประกอบการทำงานด้วยแสงนั้น. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสนะได้ทรงมีแก้วมณีเห็นปานนี้แล้ว.

[๑๖๘] อานนท์ ยังมีข้ออื่นอีก นางแก้วได้ปรากฏขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทฺธสนะเป็นหญิงมีรูปงาม น่าชม น่าเลื่อมใส ถึงพร้อมด้วยผิวพรรณที่งดงามอย่างยิ่ง ไม่สูงนัก ไม่เตี้ยนัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่ดำนัก ไม่ชว่นัก ไม่ถึงกับเป็นผิวทิพย์ แต่ก็ล่งผิวหญิงมนุษย์. อานนท์ ก็แหละ สัมผัสทางกายของนางแก้วนั้นแล เป็นดังนี้ คือเป็นเหมือนปูนนุ่มหรือปุ๋ยฝ้าย. ก็แลอานนท์ เมื่ออากาศเย็น ตัวนางแก้วนั่นเอง ก็ร้อน เมื่ออากาศร้อน ก็เย็น. อานนท์ ก็แล กลิ่นจันทร์ฟุ้งจากกาย กลิ่นอุบลฟุ้งจากปากของนางแก้วนั้นแหละ. อานนท์ ก็แลนางแก้วนั้นแล ตื่นก่อนนอนหลังพระเจ้ามหา-

สุทัตสสนะเสมอ คอยฟังรับสั่ง ประพฤติชอบพระहुทัยเพ็ดทูลด้วยคำที่น่ารัก. อานนท กี้แล นางแก้วนั้นเอง แม้แต่ทางใจ ก็ไม่ประพฤตินอกพระहुทัย พระเจ้ามหาสุทัตสสนะ แล้วทางกายจะพึงมีแต่ไหนเล่า. อานนท กี้แล พระเจ้ามหาสุทัตสสนะ ทรงมีนางแก้วเห็นปานนี้แล้ว.

[๑๖๕] อานนท ยังมีข้ออื่นอีก คฤหบดีแก้ว ได้ปรากฏแล้วแก่ พระเจ้ามหาสุทัตสสนะ เขามีดาทิพย์ที่เกิดแต่ผลกรรมที่เป็นเหตุให้เขาเห็นจุมพรีทั้งที่มีเจ้าของ ทั้งที่หาเจ้าของมิได้. เขาเข้าเฝ้าพระเจ้ามหาสุทัตสสนะ แล้วกราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์ ไม่ต้องทรงเป็นห่วง ข้าพระพุทธเจ้าจักกระทำหน้าที่เรื่องพระราชทรัพย์ด้วยทรัพย์แก่พระองค์. อานนท มีเรื่องเล่ากันมาว่า พระเจ้ามหาสุทัตสสนะ จะทรงทดลองคฤหบดีแก้วนั้นแล จึงเสด็จขึ้นประทับเรือ หยั่งลงสู่กระแสนกลางแม่น้ำคงคา มีรับสั่งกับคฤหบดีแก้วอย่างนี้ว่า คฤหบดี ฉันต้องการเงินทอง.

คฤหบดี.. มหาราชเจ้า ถ้ากระนั้น โปรดเทียบเรือเข้าไปริมตลิ่ง.

พระราชอา.. คฤหบดี ตรงนี้แหละ ฉันต้องการเงินทองจริงๆ.

อานนท ทันใดนั้น คฤหบดีแก้วนั้น ก็เอามือทั้งสองข้างจุ่มลงน้ำ แล้วก็ยกเอาหม้อที่เต็มไปด้วยเงินทอง พลาจกราบทูลพระเจ้ามหาสุทัตสสนะว่า มหาราชเจ้า เทานี้พอหรือยัง ทำเท่านี้หรือ มหาราชเจ้า พระเจ้ามหาสุทัตสสนะตรัสอย่างนี้ว่า คฤหบดี เทานี้ก็พอแล้ว ทำเพียงเท่านี้เถิด คฤหบดี เทานี้ก็เป็นอันท่านบูชาแล้ว อานนท พระเจ้ามหาสุทัตสสนะ ทรงมีคฤหบดีแก้วเห็นปานนี้แล้ว.

[๑๗๐] อานนท ข้ออื่นยังมีอีก พระเจ้ามหาสุทัตสสนะทรงมีปริณายกแก้ว ซึ่งเป็นบัณฑิต มีความสามารถ เป็นนักปราชญ์ เข้มแข็ง เพื่อจะให้ พระเจ้ามหาสุทัตสสนะเสด็จเข้าไปยังที่ที่ควรเข้าไป ให้หลีกเลี่ยงที่ที่ควรหลีกเลี่ยง

ทรงยับยั้งสิ่งที่ควรยับยั้ง เขาเข้าเฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ แล้วกราบทูลอย่าง
นี้ว่า ขอเดชะ ขอพระองค์ ไม่ต้องทรงเป็นห่วง ข้าพระพุทธเจ้าจักปกครอง.
อานนท์ ปริณายกแก้ว เห็นปานนี้ ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะแล้ว.
อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ ได้ทรงถึงพร้อมด้วยแก้ว ๗ ประการเหล่านี้.

กล่าวด้วยฤทธิ ๔

[๑๗๑] อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ ทรงมีพระฤทธิ ๔ ประการ
๔ ประการ เป็นไฉน.

อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ ทรงมีพระรูปร่าง น่าชม น่าเลื่อมใส
ทรงมีพระฉวีวรรณส่องไสยิ่งกว่ามนุษย์เหล่าอื่นในโลกนี้. อานนท์ พระเจ้า
มหาสุทฺธสสนะได้ทรงมีพระฤทธิ นี้เป็นที่หนึ่ง.

[๑๗๒] อานนท์ ข้ออื่นยังมีอีก พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ ได้ทรงมี
พระชนมายุยืนนาน ทรงดำรงพระชนม์ยืนนานยิ่งกว่า พวกมนุษย์เหล่าอื่น.
อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะได้ทรงมีพระฤทธิ นี้เป็นที่สอง.

[๑๗๓] อานนท์ ข้ออื่นยังมีอีก พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ ได้ทรงเป็นผู้
มีอาพาธน้อย มีพระโรคน้อย ทรงมีพระเตโชธาตุอันเกิดแต่กรรมอันมีวิบาก
เสมอกัน ไม่เย็นจัด และไม่ร้อนจัด ยิ่งกว่าพวกมนุษย์เหล่าอื่น. อานนท์
พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ. ได้ทรงมีพระฤทธิ นี้เป็นที่สาม.

[๑๗๔] อานนท์ ข้ออื่นยังมีอีก พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ. ได้ทรงเป็น
ที่รัก ที่ชอบใจของพวกพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย. อานนท์ พระเจ้ามหา
สุทฺธสสนะ ได้ทรงเป็นที่รัก ที่ชอบใจของพราหมณ์ และคฤหบดีทั้งหลาย
เหมือนบิดาเป็นที่รักที่ชอบใจของบุตรทั้งหลายฉะนั้น. อานนท์ ก็พวกพราหมณ์
และคฤหบดีได้เป็นที่รักที่โปรดปรานของพระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ. อานนท์
พวกพราหมณ์และคฤหบดี ได้เป็นที่รักที่โปรดปรานแม้ของพระเจ้ามหา-

สุทฺถสฺสนะ เหมือนบุตรเป็นที่รักที่โปรดปรานของบิดานั้นเทียว. อานนทฺ ฐเริงเคยมีแล้ว พระเจ้ามหาสุทฺถสฺสนะ เสด็จไปพระราชอุทยานกับกองทัพ ๔ เหล่า. อานนทฺ ฐครั้งนั้นแล พวกพราหมณ์และคฤหบดี เข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺถสฺสนะ พลังกราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ขอพระองค์อย่าคว่นเสด็จไปจนกว่าพวกข้าพระองค์ พึ่งเฝ้าพระองค์ได้นาน ๆ. อานนทฺ ฝ่ายพระเจ้ามหาสุทฺถสฺสนะ ก็ตรัสกับสารถึว่า สารถึ เธออย่าคว่นขั้บรรดไป จนกว่าเราจะพึงเห็นพวกพราหมณ์ และคฤหบดีได้นาน ๆ. อานนทฺ พระเจ้ามหาสุทฺถสฺสนะ ได้ทรงมีพระฤทธิ นี้เป็นที่ ๔. อานนทฺ พระเจ้ามหาสุทฺถสฺสนะ ได้ทรงมีพระฤทธิ ๔ ประการนี้.

การสร้างสระโบกขรณี

[๑๗๕] อานนทฺ ฐครั้งนั้นแล พระเจ้ามหาสุทฺถสฺสนะ ได้ทรงดำริว่า ถ้ากระไร เราพึงขุดสระโบกขรณีห่างกันเป็นระยะร้อยชั่วธนู ในระหว่างต้นตาลเหล่านี้. อานนทฺ พระเจ้ามหาสุทฺถสฺสนะทรงให้ขุดสระโบกขรณีห่างกันเป็นระยะร้อยชั่วธนู ระหว่างต้นตาลเหล่านั้น. อานนทฺ ก็แล สระโบกขรณีเหล่านั้น ก่อด้วยอิฐ ๔ ชนิด คือ อิฐชนิดหนึ่งเป็นทอง ชนิดหนึ่งเป็นเงิน ชนิดหนึ่งเป็นแก้วไพฑูริย์ ชนิดหนึ่งเป็นแก้วผลึก. อานนทฺ ก็แลบรรดาสระเหล่านั้นแต่ละสระได้มีบันไดสระละ ๔ ชนิด คือ บันไดหนึ่งเป็นทอง บันไดหนึ่งเป็นเงิน บันไดหนึ่งเป็นแก้วไพฑูริย์ บันไดหนึ่งเป็นแก้วผลึก. บันไดทองได้มีเสาทอง ลูกบันไดและพนักเป็นเงิน. บันไดเงินได้มีเสาเงิน ลูกบันไดและพนักเป็นทอง. บันไดแก้วไพฑูริย์มีเสาแก้วไพฑูริย์ ลูกบันไดและพนักเป็นแก้วผลึก. บันไดแก้วผลึก เสาก็เป็นแก้วผลึก ลูกบันไดและพนักเป็นแก้วไพฑูริย์. อานนทฺ ก็แลสระโบกขรณีเหล่านั้น มีเวทีสองชั้น แวดล้อม

คือ เวทีชั้นหนึ่งเป็น. ชั้นหนึ่งเป็นเงิน. เวทีทองได้มีแม่บันไดเป็นทอง ลูกหนักเป็นเงิน. เวทีเงินมีแม่บันไดเป็นเงิน ลูกและหนักเป็นทอง. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระเจ้ามหาสุทตฺสนะได้ทรงพระดำริว่า ถ้ากระไร เราพึงให้ปลูกดอกไม้เห็นปานนี้ คือ อุบล ปทุม โกมุท บุษบก. อันผลิดอกในทุกฤดู ไม่ให้ชนทั้งหมดที่มาแล้วกลับไปมือเปล่า ที่สระโบกขรณีเหล่านี้. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทตฺสนะทรงให้ปลูกดอกไม้เห็นปานนี้คือ อุบล ปทุมโกมุท บุษบก อันผลิดอกในทุกฤดู ไม่ให้ชนทั้งหมด มีมือเปล่ากลับไปมือที่สระโบกขรณีเหล่านั้น. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระเจ้ามหาสุทตฺสนะ ทรงพระดำริว่า ถ้ากระไร เราพึงวางคนสำหรับเชิญคนให้อาบน้ำที่ฝั่งสระโบกขรณีเหล่านี้ จะได้เชิญคนผู้มาแล้ว ๆ ให้อาบ. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทตฺสนะ จึงทรงวางคนสำหรับเชิญคนให้อาบน้ำที่ฝั่งสระโบกขรณีเหล่านั้น สำหรับเชิญคนผู้มาแล้ว ๆ ให้อาบ. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระเจ้ามหาสุทตฺสนะ ทรงดำริว่า ถ้ากระไร เราพึงตั้งโรงทานเห็นปานนี้ คือ ข้าวสำหรับผู้ต้องการข้าว น้ำสำหรับผู้ต้องการน้ำ ผ้าสำหรับผู้ต้องการผ้า ยานสำหรับผู้ต้องการยาน ที่นอนสำหรับผู้ต้องการที่นอน สตรีสำหรับผู้ต้องการสตรี เงินสำหรับผู้ต้องการเงิน และทองสำหรับผู้ต้องการทองใกล้ฝั่งสระโบกขรณีเหล่านั้น. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทตฺสนะ ได้ทรงตั้งโรงทานเห็นปานนั้นคือ ข้าวสำหรับผู้ต้องการข้าว น้ำสำหรับผู้ต้องการน้ำ ผ้าสำหรับผู้ต้องการผ้า ยานสำหรับผู้ต้องการยาน ที่นอนสำหรับผู้ต้องการที่นอน สตรีสำหรับผู้ต้องการสตรี เงินสำหรับผู้ต้องการเงิน และทองสำหรับผู้ต้องการทอง ใกล้ฝั่งสระโบกขรณีเหล่านั้น.

[๑๗๖] อานนท์ ครั้งนั้นแล พวกพราหมณ์ และคฤหบดี นำเอา ทรัพย์จำนวนมาก เข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทตฺสนะแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ทรัพย์จำนวนมากนี้ พวกข้าพระพุทธเจ้าจะจงนำมาถวายแด่พระ

องค์ผู้เดียว ขอพระองค์ทรงรับเอาทรัพย์นั้นไว้เถิด. พระเจ้าสุทนต์สนะตรัสตอบว่า อย่าเลยท่าน สมบัติของฉันทันนี้ ที่เก็บภาษีอย่างเป็นธรรมมากพอแล้ว ทรัพย์นั้นจงเป็นของพวกท่านเถิด และขอให้พวกท่านช่วยนำเอาออกจากนี้ คนละมาก ๆ ไปด้วย. พวกเขาถูกพระราชาทรงปฏิเสธแล้ว ก็พากันหลีกไปหาที่ส่วนหนึ่ง ปรีักษากันอย่างนี้ว่า การที่พวกเราขนเอาสมบัติเหล่านั้นกลับไปเรือนของตนอีกครั้งหนึ่งแบบนี้ ไม่เหมาะแก่พวกเราเลย เอาอย่างนี้เถิด คือพวกเราช่วยกันสร้าง พระราชวังถวายพระเจ้ามหาสุทนต์สนะเถิด. แล้วพวกนั้นก็เข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทนต์สนะ กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ พวกข้าพระพุทธเจ้าต้องให้สร้างพระราชวังถวายแด่พระองค์. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทนต์สนะ ทรงรับด้วยความนิ่งแล้วแล.

เรื่องท้าวสักกะให้สร้างปราสาทประทับ

[๑๗๗] อานนท์ ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะ จอมทวยเทพ ทรงทราบความดำริในพระหฤทัยของพระเจ้ามหาสุทนต์สนะ ด้วยพระหฤทัย แล้วทรงเรียกวิศวกรรมเทพบุตรมาสั่งว่า เออ นี้ วิศวกรรมจงมา เธอจงไปสร้างพระราชวัง ชื่อ ธรรมปราสาท ถวายแด่พระเจ้ามหาสุทนต์สนะเถิด อานนท์ วิศวกรรมเทพบุตรรับท้าวบัญชาของท้าวสักกะจอมทวยเทพว่า อย่างนั้น ขอความเจริญจงมีแด่พระองค์เถิด แล้วก็หายจากหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ มาปรากฏเฉพาะพระพักตร์ของพระเจ้ามหาสุทนต์สนะ รวดเร็วเหมือนคนมีกำลังเหยียดแขนที่คู้เข้าออก หรือคู้แขนเหยียดออกเข้าจะนั้น. อานนท์ ที่นั้น วิศวกรรมเทพบุตร ได้กราบทูลพระเจ้ามหาสุทนต์สนะอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าจักสร้างพระราชวังชื่อธรรมปราสาทแด่พระองค์. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทนต์สนะทรงรับด้วยการนิ่งแล้วแล. อานนท์ วิศวกรรมเทพบุตร สร้าง

ธรรมปราสาทถวายแด่พระเจ้ามหาสุทฺธสนะแล้ว. อานนทฺ์ ธรรมปราสาทยาว
ไปทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก หนึ่งโยชน์ กว้างไปทางทิศเหนือ และ
ทิศใต้ กิ่งโยชน์. อานนทฺ์ วัสดุที่เอามาก่อสร้างธรรมปราสาทสูงกว่า ๑ ชั่วโมง
ด้วยอิฐ ๔ ชนิด คือเป็นอิฐทองพวกหนึ่ง อิฐเงินพวกหนึ่ง อิฐไพฑูรย์พวก
หนึ่ง อิฐผลึกพวกหนึ่ง. อานนทฺ์ ธรรมปราสาทมีเสา ๘๔,๐๐๐ ต้น แบ่ง
เป็น ๔ ชนิด คือ เป็นเสาทองชนิดหนึ่ง เสาเงินชนิดหนึ่ง เสาไพฑูรย์ชนิด
หนึ่ง เสาผลึกชนิดหนึ่ง. อานนทฺ์ ธรรมปราสาทปูกระดาน ๔ สี คือ กระดาน
ทองสีหนึ่ง กระดานเงินสีหนึ่ง กระดานไพฑูรย์หนึ่ง กระดานผลึกสีหนึ่ง.
อานนทฺ์ ธรรมปราสาทมี ๒๔ บันได แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือบันไดทองหนึ่ง
บันไดเงินหนึ่ง บันไดไพฑูรย์หนึ่ง บันไดผลึกหนึ่ง. สำหรับบันไดทองมีแม่
บันไดสำเร็จไปด้วยทอง ลูกบันได และพนัก แล้วไปด้วยเงิน. บันไดเงินมี
แม่บันไดเป็นเงิน ขึ้นและพนักบันไดเป็นทอง. บันไดไพฑูรย์มีแม่บันไดล้วน
แล้วไปด้วยไพฑูรย์ ขึ้นและพนักบันไดเป็นผลึก. บันไดผลึกมีแม่บันไดเป็น
ผลึก ขึ้นและพนักบันไดล้วนแล้วไปด้วยไพฑูรย์. อานนทฺ์ ในธรรมปราสาท
มีเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ ยอด แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ ยอดหนึ่งเป็นทอง ยอด
หนึ่งเป็นเงิน ยอดหนึ่งเป็นไพฑูรย์ ยอดหนึ่งเป็นผลึก. ที่เรือนยอดทอง
ตั้งบัลลังก์เงินไว้. บัลลังก์ทอง ตั้งไว้ที่เรือนยอดเงิน. ที่เรือนยอดไพฑูรย์
ตั้งบัลลังก์งาช้างไว้. บัลลังก์บุษราคัม ตั้งไว้ที่เรือนยอดผลึก. ไกล่ประตูเรือน
ยอดทอง ประดิษฐานตาลเงินไว้ ลำต้นแล้วไปด้วยเงิน ใบและผลเป็นทอง.
ไกล่ประตูเรือนยอดเงิน ประดิษฐานตาลทองไว้ลำต้นแล้วไปด้วยทอง ใบและ
ผลเป็นเงิน. ไกล่ประตูเรือนยอดไพฑูรย์ ประดิษฐานตาลผลึกไว้ ลำต้นแล้ว
ไปด้วยผลึก ใบและผลเป็นไพฑูรย์. ไกล่ประตูเรือนยอดผลึก ประดิษฐาน
ตาลไพฑูรย์ไว้ ลำต้นล้วนแล้วไปด้วยไพฑูรย์ ใบและผลเป็นผลึก.

กล่าวว่าการสร้างธรรมปราสาท

[๑๗๘] อานนท์ ครั้งนั้นแล พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ ทรงมีพระดำริ
อย่างนี้ว่า ถ้ากระไร เราพึงให้สร้างป่าตาลที่แล้วไปด้วยทองทั้งหมด ใกล้เคียง
ประตูเรือนยอดหลังใหญ่ ซึ่งเป็นที่ที่เรานั่งพักผ่อนตอนกลางวัน. อานนท์
พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ ทรงให้สร้างป่าตาลที่แล้วไปด้วยทองทั้งหมด ใกล้เคียงประตู
เรือนยอดหลังใหญ่ ซึ่งเป็นที่ที่พระองค์ประทับนั่งพักผ่อนตอนกลางวันแล้ว.
อานนท์ ธรรมปราสาทแวดล้อมไปด้วยไฟทั้งสองชั้น คือชั้นหนึ่งแล้วไปด้วย
ทอง อีกชั้นหนึ่ง แล้วไปด้วยเงิน. แม่มันใดของไฟที่ที่แล้วไปด้วยทอง
ก็สำเร็จไปด้วยทอง ชั้นและพนักงานสำเร็จไปด้วยเงิน. แม่มันใดของไฟที่ที่แล้วไป
ด้วยเงิน ก็สำเร็จไปด้วยเงิน ชั้นและพนักงานเอาทองมาทำ. อานนท์ ธรรมปราสาท
แวดล้อมไปด้วยข่าย ลูกกระพรวนสองข่าย คือข่ายหนึ่งเป็นข่ายทอง อีกข่าย
หนึ่งเป็นข่ายเงิน. ข่ายทอง แขนวกระดิ่งเงิน. ข่ายเงิน แขนวกระดิ่งทอง.
อานนท์ เมื่อข่ายกระดิ่ง เหล่านั้นแล ถูกลมพัด ก็มีเสียงไพเราะน่าใคร่
ทำให้ลึกลับและน่าหลงใหลด้วย. อานนท์ เสียงดนตรีมีองค์ ๕ ที่นักดนตรี
ผู้ฉลาดปรับดีแล้ว ประโคมดีแล้ว บรรเลงดีแล้ว เป็นเสียงไพเราะน่าใคร่
ทำให้ลึกลับ และชักให้หลงใหล แม่มันใด อานนท์ เมื่อข่ายกระดิ่ง เหล่า
นั้นแลถูกลมพัด ก็มีเสียงไพเราะน่าใคร่ ทำให้ลึกลับและชักให้หลงใหล
ฉนั้นเหมือนกัน. อานนท์ ก็ส่วนพวกนักเลง นักเล่น พวกนักดื่มคอเหล้า
แห่งกรุงกุสาวดี สมัยนั้น ต่างพากันคลอเสียงตามเสียงข่ายกระดิ่ง ที่ถูกลมพัด
เหล่านั้น. อานนท์ ธรรมปราสาทที่สร้างแล้วนั้นแล เฟงดูไม่ได้ ทำให้
ตาพร่า. เหมือนพระอาทิตย์ที่กำลังขึ้นสู่ณภานท้องฟ้าที่ปราศจากเมฆฝน
บริสุทธิ์ ส่องจ้าในสทสมัยเดือนท้ายฤดูฝน เฟงดูไม่ได้ทำให้ตาพร่า ฉนั้นใด
ธรรมปราสาทก็ฉนั้นเหมือนกัน ยากที่จะดู ย่อมทำนัยน์ตาให้พร่าพราย.

กล่าวว่าการสร้างธรรมาโภกขรณี

อานนท์ ต่อมา พระเจ้ามหาสุทฺถสนะทรงพระดำริอย่างนี้ว่า โฉนหนอ เราจะพึงให้สร้างสระชื่อธรรมาโภกขรณี ข้างหน้าธรรมปราสาท. อานนท์ แล้วก็พระเจ้ามหาสุทฺถสนะ ทรงให้สร้างสระชื่อธรรมาโภกขรณีไว้ข้างหน้าธรรมปราสาท. อานนท์ ธรรมาโภกขรณี ยาวไปทางทิศตะวันออก และ ตะวันตกหนึ่งโยชน์ กว้างไปทางทิศเหนือ และทิศใต้กึ่งโยชน์. อานนท์ ธรรมาโภกขรณีใช้อัฐสี่ชนิดก่อ คือ อัฐชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยทอง ชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยเงิน ชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยไพฑูรย์ ชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยผลึก. อานนท์ ก็แล ธรรมาโภกขรณี มี ๒๔ บันได แบ่งเป็น ๔ ชนิด บันไดชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยทอง. บันไดชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยเงิน. บันไดชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยไพฑูรย์. บันไดชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยผลึก. บันไดทองเอาทองมาทำเป็นแม่บันได ลูกและนักบันไดเป็นเงิน. บันไดเงิน เอาเงินมาทำเป็นแม่บันได ลูกและนักบันไดเป็นทอง. บันไดไพฑูรย์ เอาไพฑูรย์มาทำเป็นแม่บันได ลูกและนักบันไดเป็นผลึก. บันไดผลึก เอาผลึกมาทำเป็นแม่บันได ลูกและนักบันไดเป็นไพฑูรย์. อานนท์ ธรรมาโภกขรณีมีไฟที่ล้อมสองชั้น คือ ไฟที่ทองหนึ่ง ไฟที่เงินหนึ่ง. ไฟที่ทองเอาทองมาทำเป็นแม่บันได ลูกและนักบันไดเป็นเงิน. ไฟที่เงินเอาเงินมาทำเป็นแม่บันได ลูกและนักบันไดเป็นทอง. อานนท์ ธรรมาโภกขรณี มีแถวตาลล้อมไว้ ๗ แถว คือ แถวตาลทอง ๑ แถวตาลเงิน ๑ แถวตาลไพฑูรย์ ๑ แถวตาลผลึก ๑ แถวตาลทับทิม ๑ แถวตาลบุษราคัม ๑ แถวตาลผสมแก้วทุกชนิด ๑. ตาลทองมีลำต้นเป็นทองใบและผลเป็นเงิน. ตาลเงินมีลำต้นเป็นเงินใบและผลเป็นทอง. ตาลไพฑูรย์มีลำต้นเป็นไพฑูรย์ใบและผลเป็นผลึก. ตาลผลึกมีลำต้นเป็นผลึกใบและผลเป็นไพฑูรย์. ตาลทับทิมมีลำต้นเป็นโกเมนใบและผลเป็นบุษราคัม. ตาล

บุษราคัมมีลำต้นเป็นบุษราคัมใบและผลเป็นโกเมน. ทับทิมตาลผสมแก้วทุกชนิด เอาแก้วทุกชนิดมาทำเป็นลำต้นใบและผลก็ผสมแก้วทุกชนิด. อานนท์ ก็แล เมื่อแถวตาลเหล่านั้นถูกลมพัดก็มีเสียงไพเราะ น่าใคร่ ทำให้ใจคึกคัก และชักให้หลงใหล. เหมือนกับเสียงดนตรีมืองค์ ๕ ที่นักดนตรีผู้ชำนาญปรับ ดีแล้ว ประโคนแล้ว บรรเลงดีแล้ว เป็นเสียงที่ไพเราะ น่าใคร่ ทำให้ใจคึกคัก และชักให้หลงใหลแม้ฉันใด ก่อนอานนท์ เสียงแห่งแถวต้นตาลเหล่านั้น ต้องลมพัดก็ฉันนั้นเหมือนกัน. ส่วนพวกนักเลง นักเล่น นักดื่ม แห่งกรุง กุสาวดีสมัยนั้น ต่างก็พากันคลอเสียงตามเสียงแถวตาลที่ถูกลมพัด. อานนท์ ก็แหละ ครั้นเมื่อเสร็จธรรมปราสาท และธรรมาโปกขรณีแล้ว พระเจ้ามหาสุทสสนะ ก็โปรดให้เลี้ยงดูพวกสมณะที่รู้จักกันไปว่าเป็นสมณะ หรือพวก พราหมณ์ที่ยอมรับกันว่าเป็นพราหมณ์ในสมัยนั้นให้อิมหน้าสำราญด้วยของน่า ใใคร่ทุกชนิด เสด็จขึ้นสู่ธรรมปราสาท ด้วยประการฉะนี้.

จบ ภาณวารที่หนึ่ง

การเข้าปฐมฌานเป็นต้น

[๑๗๕] อานนท์ ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทสสนะได้ทรงพระดำริ อย่างนี้ว่า นี่เป็นผลของกรรมอะไรของเราหนอ เป็นวิบากของกรรมอะไรที่เป็นเหตุให้เราเกิดอย่างนี้ มีอานุภาพใหญ่อย่างนี้ ในบัดนี้. อานนท์ ครั้งนั้น แล พระเจ้ามหาสุทสสนะ ได้ทรงมีพระดำริอย่างนี้ว่า นี่เป็นผลของกรรม สามอย่างของเรา เป็นวิบากของกรรมสามอย่างที่เป็นเหตุให้เราเกิดใหญ่ อย่างนี้ มีอานุภาพใหญ่อย่างนี้ในบัดนี้ คือเป็นผลเป็นวิบากแห่งทาน ทมะ สัจฉุญมะ อานนท์ ที่นั่น พระเจ้ามหาสุทสสนะ เสด็จเข้าเรือนยอดหลังใหญ่ แล้วประทับยืนที่ประตูเรือนยอดหลังใหญ่ ทรงเปล่งพระอุทานว่า หยุดคาม

วิตก หยุดพยาบาทวิตก หยุดวิหิงสาวิตก เท่านั้นพอละ กามวิตก เท่านั้นพอละ พยาบาทวิตก เท่านั้นพอละ วิหิงสาวิตก. อานนทํ ที่นั้น พระเจ้ามหาสุทฺธสฺสนะ เสด็จเข้าสู่เรือนยอดหลังใหญ่ ประทับบนบัลลังก์ที่แล้วไปด้วยทองทรงสังัดจาก กาม สังัดจากอกุศลธรรม ทรงเข้าถึงฌาน ที่ ๑ ซึ่งมีวิตก มีวิจาร์ มีปีติและ สุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เพราะระงับวิตก วิจาร์ จึงทรงเข้าถึงฌานที่ ๒ ซึ่งมีความ ผ่องใสแห่งใจในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีปีติและ สุขที่เกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะคลายปีติเสียได้ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ มีสัม- ปชัญญะ เสวยความสุขทางกาย เข้าถึงฌานที่ ๓ ที่พวกอาจารย์ต่างพูดว่า เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ มีปรกคิอยู่เป็นสุขอยู่ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะ ดับโสมนัสและโทมนัสก่อน ๆ จึงเข้าถึงฌานที่ ๔ ที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข มี อุเบกขาและสติบริสุทธิ์อยู่.

การเจริญพรหมวิหาร

[๑๘๐] อานนทํ ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทฺธสฺสนะ เสด็จออกจาก เรือนยอดหลังใหญ่แล้วทรงเข้าสู่เรือนยอดที่แล้วไปด้วยทอง ประทับบนบัลลังก์ ที่แล้วไปด้วยเงิน ทรงแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งด้วยพระหฤทัยที่สหระคด้วยเมตตา แล้วอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น. ด้วย ประการฉะนี้ ทรงแผ่ไปทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ทุกหนทุกแห่ง จนสิ้นหมดทั้งโลก ด้วยพระหฤทัยที่สหระคด้วยเมตตา อันไพบูลย์ถึงความ เป็นใหญ่หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาทอยู่ ด้วยพระหฤทัยที่สหระค ด้วยกรุณา. ด้วยพระหฤทัยสหระคด้วยมุทิตา. ทรงแผ่ไปตลอดทิศหนึ่ง ด้วย พระหฤทัยที่สหระคด้วยอุเบกขาอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น ด้วยประการฉะนี้ ทรงแผ่ไปทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง

ทุกหนทุกแห่งจบสิ้นหมดทั้งโลก ด้วยพระฤทธิ์ที่สรรคด้วยอุเบกขาอันไพบูลย์ ถึงความเป็นใหญ่ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาทอยู่.

[๑๘๑] อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ทรงมีพระนคร ๘๔,๐๐๐ แห่ง มีกษัตริราชธานีเป็นประมุข มีปราสาท ๘๔,๐๐๐ องค์ มีธรรมปราสาทเป็นประมุข มีเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ หลัง มีเรือนยอดหลังใหญ่เป็นประมุข มีบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ ที่ เป็นบัลลังก์แก้วด้วยทอง แล้วยด้วยเงิน แล้วยด้วยงาช้าง แล้วยด้วยบุษราคัม ลาดด้วยขนเจียม ลาดด้วยสักหลาด ลาดด้วยผ้าปักกลดลาย ลาดด้วยหนังกวาง อย่างดี มีพนักสูงมีนวมแดงสองข้าง มีข้าง ๘๔,๐๐๐ เชือก มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปักธงทอง หุ้มด้วยตาข่ายทอง มีพญาช้างอุโบสถเป็นประมุข มีม้า ๘๔,๐๐๐ ตัว มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปักธงทอง หุ้มด้วยตาข่ายทอง มีพญาม้าลาหกเป็นประมุข มีรถ ๘๔,๐๐๐ คัน หุ้มด้วยหนังราชสีห์ หุ้มด้วยหนังเสือโคร่ง หุ้มด้วยหนังเสือเหลือง หุ้มด้วยผ้าขนสัตว์สีเหลือง มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปักธงทอง หุ้มด้วยตาข่ายทอง มีรถไพชยนต์เป็นประมุข มีมณี ๘๔,๐๐๐ ดวง มีแก้วมณีเป็นประมุข มีสตรี ๘๔,๐๐๐ นาง มีพระนางสุภัททาเทวีเป็นประมุข มีคหบดี ๘๔,๐๐๐ คน มีคหบดีแก้วประมุข มีกษัตริย์ผู้สวามิภักดิ์ ๘๔,๐๐๐ องค์ มีปริณายกแก้วเป็นประมุข มีแม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว กำลังให้นม กำลังเอาถาดทองสัมฤทธิ์รองรับ มีผ้า ๘๔,๐๐๐ โกฏิพับ เป็นผ้าเปลือกไม้อย่างดี ผ้าฝ้ายอย่างดี ผ้าไหมอย่างดี และผ้าขนสัตว์อย่างดี. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ทรงมีพระกระยาหารเต็มภาชนะ ๘๔,๐๐๐ สำหรับมีคนนำมาถวายทั้งเวลาเช้าและเวลาเย็น.

กล่าวด้วยพระนางสุภัททาเทวี

[๑๘๒] อานนท์ ก็สมัยนั้นแล ช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือก มาสู่ที่เฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะ ทุกเช้า ทุกเย็น. อานนท์ ครั้งนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงมีพระดำริอย่างนี้ว่า พวกช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือกเหล่านี้แล มาสู่ที่เฝ้าเราทั้งเช้าเย็น ถ้าไหน ช้าง ๔๒,๐๐๐ เชือกพึงมาสู่ที่เฝ้าโดยล่องไปร้อยปี ต่อครั้ง. อานนท์ ที่นั่น พระเจ้ามหาสุทิสสนะรับสั่งเรียกปริณายกแก้ว มาตรัสสั่งว่า ดูก่อน ปริณายกแก้ว พวกช้าง ตั้ง ๘๔,๐๐๐ เชือกเหล่านี้ มาสู่ที่เฝ้าเราทั้งเช้าและเย็น อย่างกระนั้นเลย ช้างเพียง ๔๒,๐๐๐ เชือกจงมาสู่ที่เฝ้าแต่ละครั้งโดยล่องไปทุก ๆ ร้อยปี. ปริณายกแก้วรับพระราชโองการของพระเจ้ามหาสุทิสสนะว่า อย่างนั้น ขอเดชะ. อานนท์ ครั้งนั้น โดยสมัยอื่น ช้างจึงมาสู่ที่เฝ้าพระมหาสุทิสสนะคราวละสี่หมื่นสองพันเชือก โดยล่องไปทุก ๆ ร้อยปี. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระนางสุภัททาเทวี โดยล่องไปหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี ทรงพระดำริว่า เราได้เฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะมานานแล้ว ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะเถิด. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระนางสุภัททาเทวี รับสั่งเรียกนางสนมมาตรัสว่า พวกท่านในที่นี้ จงสละหิ้ว จงห่มผ้าสีเหลือง พวกเราได้เฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะนานแล้ว พวกเราพึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะ. พวกนางสนมรับสนองพระเสาวนีย์ ของพระนางสุภัททาเทวีว่า อย่างนั้น. พระแม่เจ้า แล้วก็สละหิ้วห่มผ้าสีเหลือง เข้าไปเฝ้าพระนางสุภัททาเทวีถึงที่ประทับ. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระนางสุภัททาเทวีรับสั่งกับปริณายกแก้วว่า พ่อปริณายกแก้ว ท่านจงจัดกองทัพ ๔ เหล่า พวกเราได้เฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะนานมาแล้ว พวกเราพึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทิสสนะ. อานนท์ ปริณายกแก้วรับพระเสาวนีย์ของพระนางสุภัททาเทวีว่า อย่างนั้น พระเทวีเจ้า แล้วจัดกองทัพ ๔ เหล่า เสร็จแล้วกราบทูลพระนางสุภัททาเทวีว่า พระ-

เทวีเจ้า ข้าพระพุทธเจ้า จัดกองทัพ ๔ เหล่าสำหรับพระองค์เสร็จแล้ว ขอพระเทวีเจ้าโปรดทรงสำคัญเวลาอันสมควรเถิด. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระนางสุภัทธาเทวี พร้อมกับนางสนมเสด็จเข้าไปจนถึงธรรมปราสาทด้วยกองทัพ ๔ เหล่าเสด็จขึ้นธรรมปราสาทแล้วเสด็จเข้าไปจนถึงเรือนยอดหลังใหญ่ แล้วประทับยืนเหนี่ยวบานประตูแห่งเรือนยอดหลังใหญ่. อานนท์ ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะ ทรงได้ยินเสียงทรงดำริว่า อะไรหนอ นั้นเหมือนเสียงคนจำนวนมาก แล้วเสด็จออกจากเรือนยอดหลังใหญ่ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระนางภัททาเทวีประทับยืนยึดประตู แล้วตรัสกับพระนางสุภัทธาเทวีอย่างนี้ว่า เทวี หยุดตรงนั้นแหละ อย่าเข้ามา. อานนท์ ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะรับสั่งกะบุรุษคนใดคนหนึ่งว่า แน่พ่อ เธอจงมาช่วยกันยกบัลลังก์ทองจากเรือนยอดหลังใหญ่ เอาไปตั้งที่สวนตาลที่แล้วไปด้วยทองทุกอย่าง. บุรุษนั้นก็สนองพระดำรัสของพระเจ้ามหาสุทิสสนะว่า อย่างนั้น ขอเดชะ. แล้วก็ไปยกบัลลังก์ทองจากเรือนยอดหลังใหญ่ เอาไปตั้งที่สวนตาลที่แล้วไปด้วยทองทุกอย่าง. อานนท์ ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงสำเร็จสหัสยาสน์ด้วยพระปรีศวีเบื้องขวา ช้อนพระบาทเหยื่อมพระบาทมีพระสติสัมปชัญญะ.

[๑๘๓] อานนท์ ลำดับนั้น พระนางสุภัทธาเทวี ได้ทรงมีพระดำริอย่างนี้ว่า พระอินทรีย์ของพระเจ้ามหาสุทิสสนะบริสุทธิ์ผ่องใส พระฉวีวรรณขาวผ่อง ขอให้พระเจ้ามหาสุทิสสนะอย่าได้เสด็จสวรรคตเลย. แล้วได้ตรัสอย่างนี้กับพระเจ้ามหาสุทิสสนะว่า ขอเดชะ เหล่านี้เป็นพระนคร ๘๔,๐๐๐ นคร มีกษัตริราชธานีเป็นประมุขของพระองค์ ขอเดชะ ขอพระองค์จงบังเกิดความพอพระหฤทัยในพระนครเหล่านั้นเถิด จงทรงห่วงใยในพระชนมชีพเถิด ขอเดชะ เหล่านี้คือปราสาทแปดหมื่นสี่พันองค์ของพระองค์ มีธรรมปราสาทเป็นประมุข ขอเดชะ ขอพระองค์จงบังเกิดความพอพระหฤทัยในปราสาทเหล่านั้น

เกิด จงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือเรือนยอดแปดหมื่น
สี่พันหลังของพระองค์ มีเรือนยอดหลังใหญ่เป็นประมุข ขอเดชะ ขอพระองค์
จงบังเกิดความพอพระหฤทัยในเรือนยอดเหล่านั้นเกิด จงทรงห้วงใยในพระ-
ชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือบัลลังก์แปดหมื่นสี่พันที่ของพระองค์ทำด้วย
ทอง เงิน งาช้าง บุษราคัม ลาดด้วยขนเจียม ลาดด้วยสักหลาด ลาดด้วย
ผ้าปักกลดลวย ลาดด้วยหนังกวางอย่างดี มีพนักสูง มีนวมแดงสองข้าง ขอ
เดชะ ขอพระองค์จงบังเกิดความพอพระหฤทัยในบัลลังก์เหล่านั้นเกิด จงทรง
ห้วงใยในพระชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ ช้างแปดหมื่นสี่พันเชือกของ
พระองค์ มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปักธงทอง หุ้มด้วยตาข่ายทอง มีพญาช้าง
อุโบสถเป็นประมุข ขอเดชะ ขอพระองค์จงบังเกิดความพอพระหฤทัยในช้าง
เหล่านั้นเกิด จงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ ม้า
แปดหมื่นสี่พันตัวของพระองค์ มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปักธงทอง หุ้มด้วย
ตาข่ายทอง มีพญาม้าลาหกเป็นประมุข ขอเดชะ ขอพระองค์จงบังเกิดความ
พอพระราชหฤทัยในม้าเหล่านั้นเกิด จงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด ขอเดชะ
เหล่านี้คือรถแปดหมื่นสี่พันคันของพระองค์ หุ้มด้วยหนังราชสีห์ หุ้มด้วยหนัง
เสือโคร่ง หุ้มด้วยหนังเสือเหลือง หุ้มด้วยผ้าขนสัตว์สีเหลือง มีเครื่องแต่งเป็น
ทอง ปักธงทอง หุ้มด้วยตาข่ายทอง มีรถไพชยนต์เป็นประมุข ขอเดชะ
ขอพระองค์จงบังเกิดความพอพระหฤทัยในรถเหล่านั้นเกิด ขอจงทรงห้วงใยใน
พระชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือแก้วแปดหมื่นสี่พันดวงของพระองค์มี
แก้วมณีเป็นประมุข ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงบังเกิดความพอพระหฤทัยใน
แก้วเหล่านั้นเกิด ขอจงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ
สตรีแปดหมื่นสี่พันนางของพระองค์มีหญิงแก้วเป็นประมุข ขอเดชะ ขอพระ-
องค์จงทรงบังเกิดความพอพระหฤทัยในสตรีเหล่านั้นเกิด ขอจงทรงห้วงใยใน

พระชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ กฤหบดี ๘๘,๐๐๐ คน ของพระองค์ มีกฤหบดีแก้วเป็นประมุข ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงบังเกิดความพอพระ-
เหตุทัยในกฤหบดีเหล่านั้นเกิด ขอจงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด ขอเดชะ
เหล่านั้นคือกษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ ผู้จงรักภักดีต่อพระองค์มีปริณายกแก้ว
เป็นประมุข ขอเดชะ. ขอพระองค์จงทรงบังเกิดความพอพระเหตุทัยในกษัตริย์
เหล่านั้นเกิด จงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ แม่โคนม
๘๔,๐๐๐ ตัว ของพระองค์ ซึ่งกำลังหลั่งน้ำนม กำลังเอาถาดสำริดไปรอง
ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงบังเกิดความพอพระเหตุทัยในแม่โคนมเหล่านั้นเกิด
ขอจงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ ผ้า ๘๔,๐๐๐ โกฏิ
พับของพระองค์ เป็นผ้าเปลือกไม้อย่างดี ผ้าฝ้ายอย่างดี ผ้าไหมอย่างดี ผ้า
ขนสัตว์อย่างดี ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงบังเกิดความพอพระเหตุทัยในผ้า
เหล่านั้นเกิด จงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ ถาด
พระกระยาหาร ๘๔,๐๐๐ สำรับ ของพระองค์ซึ่งมีคนนำมาถวายในเวลาเช้า และ
เวลาเย็น ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงบังเกิดความพอพระเหตุทัยในถาดพระ-
กระยาหารเหล่านั้นเกิด ขอจงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด.

ว่าด้วยความสลดพระทัยของพระเจ้ามหาสุทฺธสนะ

เมื่อพระนางกราบทูลอย่างนี้แล้ว อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสนะได้ตรัส
อย่างนี้กับพระนางสุภัททาเทวีว่า เทวี เธอได้หักทนายเราด้วยของน่ารัก น่า
ใคร่ น่าพอใจ มานานแล้ว ก็แต่ในเวลาภายหลัง เธอจะหักเรา ด้วยของที่
ไม่น่ารัก ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ. ขอเดชะ ก็แลพระองค์จะให้หม่อมฉันหัก
ทนายพระองค์อย่างไร. เทวี เธอจงหักทนายเรานี้ว่าความเป็นต่าง ๆ ความ
พลัดพราก ความเป็นอย่างอื่นจากของน่ารัก น่าพอใจทั้งหมดทีเดียว ย่อมมี

ขอเดชะ ขอพระองค์อย่าทรงมีความหวังใยในสวรรคต การตายของผู้มีความหวัง
ใยเป็นทุกข์ และความตายของผู้มีความหวังใยย่อมถูกติเตียน ขอเดชะ เหล่า
นี้คือ นคร ๘๔,๐๐๐ ของทูลกระหม่อมมีกุสาวดีราชธานีเป็นประมุข ขอเดชะ
ขอพระองค์จงละความพอพระหฤทัยในนครเหล่านั้นเสียเถิด อย่าทรงหวังใย
พระชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้คือ ปราสาท ๘๔,๐๐๐ องค์ ของทูลกระหม่อม
ฯลฯ ขอทูลกระหม่อมอย่าทรงหวังใยในพระชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็น
เรือนยอด ๘๔,๐๐๐ หลังของทูลกระหม่อม ฯลฯ ขอทูลกระหม่อมอย่าทรงหวัง
ใยในพระชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็นบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ ที่ของทูลกระหม่อม
เป็นบัลลังก์ที่ทำด้วยทอง ด้วยเงิน ด้วยงา ด้วยบุษราคัม ลาดด้วยขนแกะ
ลาดด้วยสักหลาด ลาดด้วยผ้าปักกลดลาย ลาดด้วยหนังกวางอย่างดี มีพนัก
สูง มีนวมแดงทั้งสองข้าง ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงละความพอพระทัย
ในบัลลังก์เหล่านั้นเสีย ขอทูลกระหม่อมอย่าทรงหวังใยในพระชนมชีพ ขอเดชะ
เหล่านี้เป็นช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือกของทูลกระหม่อม มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปัก
ธงทอง คลุมด้วยตาข่ายทอง มีพญาช้างอุโบสถเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูล
กระหม่อมจงละความพอพระหฤทัยในช้างเหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระหม่อม
อย่าได้หวังใยพระชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็นม้า ๘๔,๐๐๐ ตัวของทูลกระ
หม่อม มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปักธงทอง มีตาข่ายทองคลุม มีพญาม้าวลาหก
เป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงละความพอพระหฤทัยในม้าเหล่านั้น
เสียเถิด ขอทูลกระหม่อมอย่าทรงหวังใยในพระชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็น
รถ ๘๔,๐๐๐ คันของพระองค์ หุ้มด้วยหนังราชสีห์ หุ้มด้วยหนังเสือโคร่ง
หุ้มด้วยหนังเสือเหลือง หุ้มด้วยผ้าขนสัตว์สีเหลือง มีเครื่องแต่งเป็นทอง
ปักธงทอง คลุมด้วยตาข่ายทอง มีรถไพชยนต์ เป็นประมุข ขอเดชะ ขอ
ทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระหฤทัยในรถเหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระ-

หม่อมอย่าได้ทรงหวังใยในพระชนม์ชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็นมณี ๘๔,๐๐๐
ดวงของทูลกระหม่อม มีแก้วมณีเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจง
ทรงละความพอพระทัยในมณีเหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระหม่อมอย่าได้ทรงหวัง
ใยในพระชนม์ชีพ ขอเดชะ เหล่านี้สตรี ๘๔,๐๐๐ นางของทูลกระหม่อม
มีพระนางสุภัททาเทวีเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความ
พอพระทัยในสตรีเหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระหม่อมอย่าได้ทรงหวังใยในพระ-
ชนม์ชีพ ขอเดชะ เหล่านี้คือ กฤหบดี ๘๔,๐๐๐ คน ของทูลกระหม่อม
มีกฤหบดีแก้วเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระทัย
ในกฤหบดีเหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระหม่อมอย่าได้ทรงหวังใยในพระชนม์ชีพ
ขอเดชะ เหล่านี้คือ กษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ ผู้จงรักภักดีของทูลกระหม่อม
มีปริณายกแก้วเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระ-
หฤทัยในกษัตริย์เหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระหม่อมอย่าได้ทรงหวังใยในพระ-
ชนม์ชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็นแม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว ของทูลกระหม่อม
ซึ่งกำลังกำดัดหลังนม กำลังเอาถาดสำริดไปรองรับ ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อม
จงทรงละความพอพระหฤทัยในแม่โคนมเหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระหม่อม
อย่าได้ทรงหวังใยในพระชนม์ชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็นผ้า ๘๔,๐๐๐ โกฏิพับ
เป็นผ้าเปลือกไม้อย่างดี ผ้าฝ้ายอย่างดี ผ้าไหมอย่างดี ผ้าขนสัตว์อย่างดี ขอ
เดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระหฤทัยในผ้าเหล่านั้นเสียเถิด ขอ
ทูลกระหม่อมอย่าอาลัยในพระชนม์ชีพ ขอเดชะ พระกระยาหาร ๘๔,๐๐๐ สำหรับ
มีคนนำมาถวายทั้งเวลาเช้าและเย็น เหล่านี้ของทูลกระหม่อม ขอเดชะ ขอทูล
กระหม่อมจงทรงละความพอพระหฤทัยในพระกระยาหารนั้น อย่าได้อาลัยใน
พระชนม์ชีพ.

อานนท์ เมื่อพระเทวีกราบทูลอย่างนี้ พระเทวีสุภัททาทรงกันแสง
หลังพระอัสสุชล. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระนางสุภัททาเทวีทรงจับน้ำพระ-
เนตรแล้ว ได้กราบทูลอย่างนี้ กับพระเจ้ามหาสุทิสสนะว่า ขอเดชะ ความ
เป็นต่าง ๆ กัน ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่นจากสิ่งที่น่ารักน่าชอบใจ
ทั้งปวงย่อมมี ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมอย่าทรงมีความอาลัยสวรรคตเลย
กาลกิริยาของผู้มีอาลัยเป็นทุกข์ กาลกิริยาของผู้อาลัยบัณฑิตติเตียน ขอเดชะ
พระนคร ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้แล มีพระนครกุสาวดี ของทูลกระหม่อมเป็น
ประมุข ขอเดชะ ทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระทัยในนครเหล่านั้น
อย่าทรงอาลัยในพระชนมชีพเลย ขอเดชะ ปราสาท ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้มีธรรม
ปราสาทของทูลกระหม่อมเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความ
พอพระทัยในปราสาทเหล่านั้น อย่าได้อาลัยในพระชนมชีพเลย ขอเดชะ
เรือนยอด ๘๔,๐๐๐ มีเรือนยอดหลังใหญ่เป็นประมุข ของทูลกระหม่อมเหล่า
นั้น ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระทัยในเรือนยอดเหล่านั้น
อย่าได้ทรงอาลัยในพระชนมชีพเลย ขอเดชะ บัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ ที่เหล่านี้ของ
ทูลกระหม่อม เป็นทอง เป็นเงิน ทำด้วยงา ล้วนด้วยแก้วบุษราคัม บุลา
ด้วยขนเจียม ด้วยสักหลาด ด้วยผ้าปักเป็นลวดลาย บุลาด้วยหนังกวางอย่าง
ดี มีพนักสูง มีนวมสีแดง ทั้งสองข้าง ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อม จงทรง
ละความพอพระทัยในบัลลังก์เหล่านั้น อย่าได้อาลัยในพระชนมชีพ ขอเดชะ
ช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือกมีเครื่องแต่ง ทำด้วยทอง ปักธงทอง กลุมด้วยตาข่าย
ทอง ของทูลกระหม่อม เหล่านี้มีช้างตระกูลอุโบสถเป็นประมุข ขอเดชะ ขอ
ทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระทัยในช้างเหล่านั้น อย่าได้ทรงมีอาลัยใน
พระชนมชีพ ขอเดชะ ม้า ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ของทูลกระหม่อมมีเครื่องแต่งทำ
ด้วยทอง ปักธงทอง ปกปิดด้วยตาข่ายทอง มีพระยาม้าวลาหเป็นประมุข

ขอเศษ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระทัยในม้าเหล่านั้น ขออย่าได้
ทรงอาลัยในพระชนมชีพ ขอเศษ รถ ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ของทูลกระหม่อม
หุ้มด้วยหนังราชสีห์ หนังเสือโคร่ง หนังเสือเหลือง หุ้มด้วยผ้าขนสัตว์สีเหลือง
มีเครื่องแต่งทำด้วยทอง ปีกธงทอง กลุมด้วยตาข่ายทอง มีธูปไพลยันต์เป็น
ประมุข ขอเศษ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระทัยในรถเหล่านั้น
ขออย่าได้อาลัยในพระชนมชีพ ขอเศษ แก้ว ๘๔,๐๐๐ ดวงเหล่านั้น ของทูล
กระหม่อม มีแก้วมณีเป็นประมุข ขอเศษ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความ
พอพระทัยในแก้วเหล่านั้น ขออย่าได้ทรงอาลัยในพระชนมชีพ ขอเศษ หญิง
๘๔,๐๐๐ คนเหล่านี้ของทูลกระหม่อม มีนางแก้วเป็นประมุข ขอเศษ ขอทูล
กระหม่อมจงทรงละความพอพระทัยในหญิงเหล่านั้น ขออย่าได้ทรงอาลัยในพระ
ชนมชีพ ขอเศษ กฤหบดี ๘๔,๐๐๐ คนเหล่านี้ของทูลกระหม่อม มีกฤหบดี
แก้วเป็นประมุข ขอเศษ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระทัยในกฤหบดี
เหล่านั้น ขออย่าได้ทรงอาลัยในพระชนมชีพ ขอเศษ กษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระ
องค์เหล่านี้ของทูลกระหม่อมผู้จงรักภักดี มีปริณายกแก้วเป็นประมุข ขอเศษ
ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระทัยในกษัตริย์เหล่านั้น ขออย่าได้ทรงอาลัย
ในพระชนมชีพ ขอเศษ แม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัวเหล่านี้ของทูลกระหม่อม
กำลังกำลังค้ำคัถหลังน้ำนม กำลังเอาถาดรองรับ ขอเศษ ขอทูลกระหม่อมจงทรง
ละความพอพระทัยในแม่โคนมเหล่านั้น ขออย่าได้ทรงอาลัยในพระชนมชีพ
ขอเศษ ผ้าเปลือกไม้อย่างดี ผ้าฝ้ายอย่างดี ผ้าไหมอ่อนเนื้อดี และผ้าขน
สัตว์อย่างดี ๘๔,๐๐๐ โกฎิพับเหล่านี้ ของทูลกระหม่อม ขอเศษ ขอทูล
กระหม่อมจงทรงละความพอพระทัยในผ้าเหล่านั้น ขออย่าได้อาลัยในพระชนมชีพ
ขอเศษ ถาดพระกระยาหาร ๘๔,๐๐๐ สำหรับเหล่านี้ มีคนนำมาถวายทั้งเวลาเช้า
และเวลาเย็น ของทูลกระหม่อม ขอเศษ ทูลกระหม่อมจงทรงละความพอ
พระทัยในพระกระยาหารเหล่านั้น ขออย่าได้ทรงอาลัยในพระชนมชีพ.

พระเจ้ามหาสุทฺถสนะสวรรคต

[๑๘๔] อานนท์ ครั้งนั้นแล พระเจ้ามหาสุทฺถสนะได้เสด็จสวรรคตแล้ว ต่อกาลไม่นาน อานนท์ คฤหบดี หรือ บุตรคฤหบดี บริโภคโภชนะที่ขบใจ ย่อมเมาในอาหารฉันใด อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺถสนะได้เสวยเวทนาที่มีการสวรรคตเป็นที่สุด ฉะนั้นนั่นแล. อานนท์ ก็แลพระเจ้ามหาสุทฺถสนะสวรรคตแล้ว ทรงเข้าถึงสุคติพรหมโลก. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺถสนะทรงเล่น อย่างพระกุมารอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงตำแหน่งอุปราชอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงครองราชสมบัติอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงเพศกฤหสัถ์ประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมประสาท ๘๔,๐๐๐ ปี. พระเจ้ามหาสุทฺถสนะทรงเจริญพรหมวิหารธรรมสี่ หลังจากสวรรคตเพราะพระกายแตก ได้เสด็จเข้าถึงพรหมโลกแล้ว.

กล่าวด้วยความสังเวช

[๑๘๕] อานนท์ เธอคงจะคิดอย่างนี้ว่า สมัยนั้น พระเจ้ามหาสุทฺถสนะได้เป็นคนอื่น อานนท์ ชื่อนั้นเธอไม่พียงเห็นอย่างนั้น สมัยนั้น เราได้เป็นพระเจ้ามหาสุทฺถสนะ พระนคร ๘๔,๐๐๐ ของเรานั้น มีรุกกสาวดี ราชธานีเป็นประมุข ปราสาท ๘๔,๐๐๐ เหล่านั้น ของเรามีธรรมปราสาทเป็นประมุข เรือนยอด ๘๔,๐๐๐ เหล่านั้น ของเรามีเรือนยอดหลังใหญ่เป็นประมุข บัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ เหล่านั้นของเรา ทำด้วยทอง เงิน งา บุษราคัม บุลาด ด้วยชนเจียม ลาดด้วยสักหลาด ลาดด้วยผ้าอย่างดี ปีกเป็นลวดลาย บุลาด ด้วยหนังขาวอย่างดี มีพนักสูงอย่างดี มีนวมแดงสองข้าง ข้าง ๘๔,๐๐๐ เชือกเหล่านั้นของเรา มีเครื่องแต่งทำด้วยทอง ปีกธงทอง กลุมด้วยตาข่ายทอง มีพระยาข้างตระกูลอุโบสถเป็นประมุข ม้า ๘๔,๐๐๐ ตัวของเราเหล่านั้น

มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปักธงทอง กลุ่มด้วยตาข่ายทอง มีพระยาม้าวลาหกเป็น

ประมุข รถม ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ของเรา หุ้มด้วยหนังราชสีห์ เสื้อโคร่ง เสื้อ
เหลือง และผ้าขนสัตว์สีเหลือง มีเครื่องแต่งทำด้วยทอง มีธงทอง คลุมด้วย
ตาข่ายทอง มีรถไฟฉายคันเป็นประมุข แก้ว ๘๔,๐๐๐ ดวงเหล่านี้ของเรา มี
แก้วมณีเป็นประมุข หยิง ๘๔,๐๐๐ คนเหล่านี้ของเรา มีพระนางสุภัททาเทวี
เป็นประมุข คฤหบดี ๘๔,๐๐๐ คนเหล่านี้ของเรา มีคฤหบดีแก้วเป็นประมุข
กษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์เหล่านี้ของเรา ผู้จงรักภักดีมีปริมาณแก้วเป็น
ประมุข แม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัวเหล่านี้ของเรา กำลังกำจัดคั้งน้ำมัน กำลัง
เอาภาชนะสำริดรองรับ ผ้าเปลือกไม้เป็นอย่างดี ผ้าฝ้ายเป็นอย่างดี ผ้าไหมอย่าง
เป็นอย่างดี ผ้าขนสัตว์อย่างเป็นอย่างดีของเรา มี ๘๔,๐๐๐ โภกพิพ ภาคพระกระยาหาร
๘๔,๐๐๐ สำหรับเหล่านี้ของเรา มีคนใส่อาหารนำมาถวายตลอดเวลาเช้าและ เย็น
อาสน์ กี่แล บรรดาพระนคร ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ พระนครที่เราอยู่ครอบ
ครอง สมัยนั้น คือกกุสาวดีราชธานี พระนครเดียวเท่านั้น อาสน์ กี่แล
บรรดาปราสาท ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ ปราสาทที่เราอยู่ครอบครอง สมัยนั้น คือ
ธรรมปราสาท หลังเดียวเท่านั้น อาสน์ กี่แล บรรดาเรือนยอด ๘๔,๐๐๐
เหล่านี้ เรือนยอดที่เราอยู่ครอบครอง สมัยนั้น คือเรือนยอดหลังใหญ่หลัง
เดียวเท่านั้น อาสน์ กี่แล บรรดาบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ บัลลังก์ที่เรา
ใช้เสวยสมัยนั้น จะเป็นบัลลังก์ทอง เงิน งา หรือบุษราคัมนั้นก็ตาม บัลลังก์
เดียวเท่านั้น อาสน์ กี่แล บรรดาช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือกเหล่านี้ ช้างที่เรา
สมัยนั้น คือพระยาช้างตระกูลอุโบสถ เชือกเดียวเท่านั้น อาสน์ กี่แล บรรดา
ม้า ๘๔,๐๐๐ ตัวเหล่านี้ ม้าที่เราขี่คือ พระยาม้าวลาหกตัวเดียวเท่านั้นอาสน์
กี่แล บรรดารถ ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ รถคันที่เราขี่สมัยนั้น คือรถไฟฉายคัน
คันเดียวเท่านั้น อาสน์ กี่แล บรรดาหยิง ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ หยิงที่บำรุง
เราสมัยนั้น จะเป็นนางกษัตริย์หรือว่าเป็นหยิงแพศย์ หยิงคนเดียวเท่านั้น

อานนท์ ก็แล บรรดาผ้า ๘๔,๐๐๐ โกฎิพับเหล่านั้น ผ้าที่เราบุงห่มสมัยนั้น จะเป็นผ้าเปลือกไม้อย่างดี ผ้าฝ้ายอย่างดี ผ้าไหมอย่างดี หรือเป็นผ้าขนสัตว์อย่างดี ก็ตาม ผ้าคู่เดียวเท่านั้น อานนท์ ก็แล บรรดาถาดพระกระยาหาร ๘๔,๐๐๐ สำหรับเหล่านั้น ถาดพระกระยาหารที่เราบริโภคม้าข้าวสุกทนา หนึ่งเป็นอย่างยิ่ง และกับพอสสมควรแก่ข้าวสุกนั้น ถาดพระกระยาหารเดียวเท่านั้น อานนท์ เธอจงดูซิ สังขารเหล่านั้นล่วงไป ดับไป แปรไปหมดแล้ว อานนท์ สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง อย่างนี้ อานนท์ สังขารทั้งหลายไม่ยั่งยืนอย่างนี้แล อานนท์ สังขารทั้งหลายไม่น่ายินดีอย่างนี้แล อานนท์ ข้อนี้ควรจะเมื่อ หน่ายในสังขารทั้งปวง เทียว ควรจะคลายกำหนด ควรละหลุดพ้น อานนท์ ก็แล เราย่อมรู้ที่ทอดทิ้งร่างกาย เราทิ้งร่างกายในประเทศนี้ การที่เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิทรงความเป็นธรรมราชา เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีสมุททั้ง ๔ เป็นขอบเขต เป็นผู้พิชิตมีชนบทมั่นคง สมบูรณ์ด้วยรัตนะเจ็ดประการ ทิ้งร่างกายนี้เป็นที่เจ็ด อานนท์ ก็แล เราไม่เล็งเห็นประเทศนั้นในโลกทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ทั้งสมณะพราหมณ์พร้อมทั้งเทวดา และมนุษย์ที่พระตถาคตจะทอดทิ้งร่างกายเป็นครั้งที่แปด ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้พระสุคตตรัสคำนี้แล้ว ลำดับนั้น พระศาสดา ได้ตรัสคาถาประพันธ์นี้ขึ้นอีกว่า

[๑๘๖] สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิด
ขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้ว
ย่อมดับไป การเข้าไประงับสังขารเหล่านั้น
เป็นความสุข ดังนี้.

จบมหาสุทฺถสสนสูตรที่ ๔

อรรถกถา महाสุตตันตปิฎก

มหาสุตตันตปิฎกขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้. การพรรณนาตามลำดับบทในมหาสุตตันตปิฎกนั้น มีดังนี้ ในคำว่า **เอาแก้วทุกอย่างมาสร้างปนกัน** นั้น อัญมณีหนึ่งทำด้วยทอง ก้อนหนึ่งทำด้วยเงิน ก้อนหนึ่งทำด้วยแก้วไพฑูรย์ ก้อนหนึ่งทำด้วยแก้วผลึก ก้อนหนึ่งทำด้วยโกเมน ก้อนหนึ่งทำด้วยบุษราคัม ก้อนหนึ่งทำด้วยรัตนะทุกอย่าง. กำแพงนี้อยู่ภายในกำแพงทั้งหมด สูงประมาณ ๖๐ ศอก. แต่พระเถระพวกหนึ่งกล่าวว่า ชื่อว่านคร เมื่อคนยืนอยู่ภายในแลดูก็จะมีสัณฐานกลม เพราะฉะนั้น กำแพงที่อยู่ข้างนอกทั้งหมด จึงสูง ๖๐ ศอก กำแพงที่เหลือจึงต่ำโดยลำดับ. พวกหนึ่งกล่าวว่า นครนี้ เมื่อคนยืนอยู่ภายนอกแลดู ก็จะมีสัณฐานกลม เพราะฉะนั้น กำแพงในที่สุด จึงสูง ๖๐ ศอก กำแพงที่เหลือจึงต่ำโดยลำดับ. พวกหนึ่งกล่าวว่า นครนี้ เมื่อคนยืนอยู่ภายในและภายนอกแลดู ก็จะมีสัณฐานกลม เพราะฉะนั้น กำแพงในท่ามกลาง จึงสูง ๖๐ ศอก กำแพงภายใน ๑ แห่ง และภายนอก ๑ แห่ง จึงต่ำโดยลำดับ.

บทว่า **เอกสิกา** คือ เสาระเนียด. บทว่า **ติปริสงคา** ความว่า แขนบบุรุษคนหนึ่งพันแขนกัน ๓ คน รวมกันเป็น ๑๕ แขน. ก็เสาระเนียดเหล่านั้น ตั้งอยู่อย่างไร. โดยข้างนอกพระนคร ใกล้เคียงพระทวารใหญ่แต่ละแห่ง มีเสาระเนียดแห่งละ ๑ ต้น ใกล้เคียงพระทวารเล็กแต่ละแห่ง มีเสาระเนียดแห่งละ ๑ ต้น ระหว่างพระทวารใหญ่ และพระทวารเล็กแห่งละ ๓ ต้น.

บรรดาต้นตาลที่ทำด้วยรัตนะทั้งหมดในแควตาลทั้งหลาย ตาลต้นหนึ่งทำด้วยทอง เพราะฉะนั้น ฟังทราบลักษณะที่กล่าวแล้วในกำแพงนั้นเทียว.

แม้ในใบและผลทั้งหลาย ก็มีน้ำเช่นเดียวกัน. ก็แถวตาลเหล่านั้น สูง ๘๐ ศอก ตั้งอยู่ในระหว่างกำแพงแห่งละ ๑ แถว ในพื้นที่ราบเรียบซึ่งเกลี่ยด้วยทราย. บทว่า **วคฺค** แปลว่า ฉลาดดี. บทว่า **รชนีโย** แปลว่า สามารถเพื่อกำหนด. บทว่า **กมณีโย** แปลว่า เมื่อฟังแม่ตลอดวัน ก็ไม่เบื่อ. บทว่า **มทนีโย** แปลว่า ทำให้เกิดเมานใจ เมาคณ. บทว่า **ปญฺจจกิสฺส** ความว่า ประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ คือ **อาตฺตญะ** **วิตฺตญะ** **อาตฺตญิตฺตญะ** **สุตฺตริระ** **ฆนนะ**. ในองค์ ๕ ประการนั้น **สุตฺตริระ** ที่หุ้มหน้าเดียว ในบรรดากลองเป็นต้น ซึ่งหุ้มด้วยหนัง ชื่อว่า **อาตฺตญะ** **สุตฺตริระ** ที่หุ้มทั้ง ๒ หน้า ชื่อว่า **วิตฺตญะ** **สุตฺตริระ** ที่หุ้มทั้งหมด ชื่อว่า **อาตฺตญิตฺตญะ**. ปีแลสังข์เป็นต้น ชื่อว่า **สุตฺตริระ**. สัมมतालเป็นต้น ชื่อว่า **ฆนนะ**. บทว่า **สุวีนิตฺตสฺส** ความว่า จึงดีแล้ว ด้วยทำให้หย่อนเป็นต้น. บทว่า **สุปฺปฏิตาพิตฺตสฺส** ความว่า ดีเทียบดีแล้ว เพื่อให้รู้ว่าพอดี. บทว่า **กุตฺตเลหิ สมนฺนุนาหตฺตสฺส** ความว่า บรรเลงโดยผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งสามารถที่จะบรรเลง. บทว่า **ฐุตฺตา** แปลว่า นักเลงการพนัน. บทว่า **โสณฺญา** ความว่า นักเลงสุรา. นักเลงสุราเหล่านั้นเที่ยว ชื่อว่า **นักดื่ม** ด้วยความสามารถดื่มได้บ่อย ๆ. บทว่า **ปริจาเรสุ** แปลว่า ถือจิ้งหะมีอจิ้งหะเท้าฟ่อนเล่น. บทว่า **สีสฺสนุหาตฺตสฺส** แปลว่า ทรงอาบด้วยน้ำกลิ่นหอมทั่วพระเศียร.

บทว่า **อุโปสถิสฺส** ความว่า ทรงสมათานองค์อุโบสถ. บทว่า **อุปริปาสาทวรคตฺตสฺส** ความว่า เสด็จขึ้นปราสาทอันประเสริฐ ทรงเสวยพระกระยาหารแล้ว เสด็จเข้าไปยังห้องศิริ เบื้องบน คือ บนพื้นใหญ่แห่งพระปราสาทอันประเสริฐ แล้วทรงระลึกลงคิด. ได้ยินว่า ครั้งนั้น พระราชาทรงแก้ปัญหาตั้งแสน ตั้งแต่เช้าตรู่แล้ว ทรงถวายมหาทาน ทรงชำระพระเศียร ด้วยน้ำหอม ๑๖ หม้อ เสวยพระกระยาหารเช้า ทรงสพักสไปอันบริสุทฺธิ ประทับนั่งสมาธิในห้องบรรทมบนพระปราสาทอันประเสริฐ ทรง

ระลึกถึงเหตุแห่งบุญ ซึ่งสำเร็จด้วยทาน ทมะ และสัจญมะ ของพระองค์. นี้เป็นธรรมดาของพระเจ้าจักรพรรดิทั้งปวง. เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิเหล่านั้นทรงระลึกถึงศีลอย่างนั้น จักรรตนะอันเป็นทิพย์ เช่นกับก้อนแก้วมณีสีเขียวอันมีสมุฏฐานจากบุญกรรม ปัจจัยและถุคฺคังกล่าวแล้ว ย่อมปรากฏเหมือนพื้นน้ำสมุทรด้านปราจีน ถูกคลื่นพัด เหมือนอากาศอันประดับประดาแล้ว ฉะนั้น. จักรรตนะนั้น ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺตสนจักรพรรดิราช ฉะนั้นเหมือนกัน.

จักรรตนะนี้นั้น ท่านกล่าวว่า เป็นทิพย์ เพราะประกอบด้วยอานุภาพอันเป็นทิพย์. จักรรตนะมีกำลังพัน จึงชื่อว่า สหุสสารี. มีกงและมีคุม จึงชื่อว่า สเนมิกิ สนาภิกิ. บริบูรณ์ด้วย อากาศทั้งปวง จึงชื่อว่า สพุพพา-
การปริปุรี.

จักรในมหาสุทฺตสนสูตร นั้นด้วย เป็นรัตนด้วย เพราะอรรถว่า ให้เกิดความยินดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จักรรตนะ. ก็จักรรตนะท่านกล่าวว่า สนาภิกิ ด้วยคุมใด คุมนั้น ทำด้วยแก้วมณีสีเขียว. ก็ท่ามกลางแห่งคุม ซึ่งทำด้วยเงินแท้ รุ่งโรจน์เหมือนเป็ดยกเสียดด้วยระเบียบฟันที่ขาวสนิท. ล้อมด้วยแผ่นเงินทั้งภายนอกและภายใน ทั้งสอง เหมือนมณฑลแห่งจันทร์ที่มีจุดในท่ามกลาง ฉะนั้น. ก็ลวดลายที่แกะสลักในอันสมควรในแผ่นล้อมคุม และฉื่อนั้น ปรากฏว่าจัดแบ่งไว้เป็นอย่างดี. ความบริบูรณ์ด้วยอากาศทั้งปวงแห่งคุมแห่งจักรรตน์เพียงเท่านี้ก่อน. จักรรตนะนั้นท่านกล่าวว่า สหุสสารี ด้วยกำลังใด กำลังนั้นทำด้วยรัตนเจ็ดประการ ถึงพร้อมด้วยแสงสว่างเหมือนรัศมีแห่งพระอาทิตย์ฉะนั้น. อากาศมีลวดลายสลักด้วยก้อนแก้วแห่งกำแพงเหล่านี้ ปรากฏเป็นจักร แบ่งเป็นอย่างคิถีเดียว. นี้เป็นความสมบูรณ์โดยอากาศทั้งปวงแห่งกำแพงจักรรตนะนั้น. อนึ่ง จักรรตนะนั้น ท่านกล่าวว่า

สนมิกิ ด้วยกงไค กงนั้นทำด้วยแก้วประพาอันแดงจัด บริสุทธิสนิท เหมือนกับจะเยาะเย้ยศิริแห่งกลุ่มรัศมีพระอาทิตย์อ่อน ๆ ฉะนั้น. ก็ในที่ต่อแห่งกงนั้น ลวดลายที่สลักกลม มีศิริเป็นก้อนขาวแดงบริสุทธิดี ดาดายด้วยชมพูทสีแดง ปรากฏเป็นอันจัดแบ่งไว้เป็นอย่างดี. นี้คือ ความบริบูรณ์ โดยอาการทั้งปวง แห่งกงจักรรัตนะนั้น. ก็ในระหว่างกำ ทั้งสิบ แห่งจักรรัตนะนั้น ในเบื้องหลังแห่งบริเวณกง มีก้อนแก้วประพาพยับลม แกะสลักเป็นศีรชะภายใน เหมือนกลุ่มควันฉะนั้น.

จักรรัตนะใดที่ต้องลมแล้ว มีเสียงไพเราะ ขวนใจ ขวนให้ฟัง ให้เคลิบเคลิ้มเหมือนเสียงดนตรีที่ประกอบด้วยองค์ ห้า ที่บรรเลงโดยผู้ชำนาญ ดีแล้วฉะนั้น ก็จักรรัตนะนั้น ในเบื้องบนแห่งคัน แก้วประพาพยับลม ขาวในข้างทั้งสอง มีแถวลวดลายดอกทองคำรวมกันเป็นสองแถว ภายในคุมและซี่แม่ทั้งสอง ล้อมกงซึ่งงามพร้อมด้วยคันแก้วประพาพยับลม ทรงฉัตรขาวตั้งร้อย มีแถวลวดลายดอกทองคำที่รวมประทุมสองร้อยอย่างนี้เป็นบริวาร มี मुखสีหะสอง मुख มีพวงแก้วมุกดาประมาณเท่าลำตาล ๒ พวง อันสวยงามเหมือนประกายเสะพระจันทร์เพ็ญ ดาดายด้วยผ้ากำพลสีแดงเสมอเหมือนดวงพระอาทิตย์อ่อน ๆ รอน ๆ จะเยื่อความงามที่แผ่กระจายในอากาศ และแม่น้ำคงคา ฉะนั้น ห้อยระย้าอยู่ มีวงจักร ๓ วง พร้อมกับจักรรัตนะปรากฏเหมือนหมุนในอากาศ พร้อมกันฉะนั้น นี้ ความบริสุทธิทุกอย่างโดยประการทั้งปวงแห่งจักรรัตนะนั้น.

ก็จักรรัตนะนั้นนี้ สมบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงดังนี้ เหมือนกับมวลมนุษย์บริโภคอาหารเย็นตามปกติ นั่งบนอาสนะที่ปูลาด ที่ประตูบ้านของตน ๆ สนทนากัน เด็ก ๆ กำลังเล่นในทางสี่แพร่ง เป็นต้น ให้อากาศไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก ประมาณปลายไม้ให้สว่างไสวอยู่ เหมือนให้ได้ยินเสียงสัตว์ทั้งหลาย

ด้วยเสียงไพเราะซึ่งฟังได้ตั้งแต่ปลายกิ่งไม้ ถึงสิบสองโยชน์ ทำให้นัยน์ตาดูเหมือนเห็นด้วยสีอันรุ่งเรืองด้วยแสงต่าง ๆ ถึงโยชน์ เหมือนกับโคมฉายา บุญญา-
นุภาพแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ กลับมายังราชธานี. ลำดับนั้น ด้วยการฟังเสียง
จักรรัตนะนั้นเอง มวลมนุษย์ที่แลดูทิศตะวันออก มีจิตจดจ่อว่า นี่เป็นเสียง
ของใครจากที่ไหนหนอ ต่างก็กล่าวกะกันว่า ท่านผู้เจริญ คุณศรัทธาจริง
แต่กาลก่อนพระจันทร์เพ็ญขึ้นเพียงดวงเดียว แต่วันนี้ ไฉนจึงขึ้นเป็น ๒ ดวง
ก็นั่นเป็นพระจันทร์เพ็ญคู่เหมือนราชหงษ์คู่ประดับท้องฟ้า เหมือนอย่างแต่
กาลก่อน. คนอื่นก็กล่าวกะคนนั้นว่า พุคะอะไรเพื่อน ท่านเคยเห็นพระจันทร์
๒ ดวงขึ้นพร้อมกันแต่ที่ไหน นั่นเป็นพระอาทิตย์ทรงกลมมิใช่หรือ. คนอื่น
ขี้มแล้วกล่าวกะคนนั้นว่า ท่านเป็นบ้าหรือ พระอาทิตย์ฟังกดเดี๋ยวนี้มีใช่หรือ
พระอาทิตย์นั้น จักขึ้นตามพระจันทร์เพ็ญนี้ได้อย่างไร ก็นั่นจักเป็นวิมานของผู้มี
บุญคนหนึ่ง ซึ่งรุ่งโรจน์ด้วยแสงรัตนะ แน่แท้. มนุษย์แม่ทั้งหมด
เหล่านั้น ต่างไม่เชื่อกัน ก็กล่าวกะคนเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ พุคะมาก
ไปทำไม นี่ไม่ใช่พระจันทร์เพ็ญ ไม่ใช่พระอาทิตย์ ไม่ใช่วิมานของเทพ และ
ไม่ใช่สิริมบัติของเหล่าเทพปานนี้ แต่ฟังเป็นจักรรัตนะอย่างหนึ่งแน่นอน.
เมื่อชนนั้นสนทนากันอย่างนี้แล้ว จักรรัตนะนั้น ก็ละเสียงซึ่งมณฑลแห่งพระ
จันทร์มุ่งตรงต่อราชธานี.

แต่นั้น ถ้าพูดว่า จักรรัตนะนั้น เกิดแก่ใครหนอ ก็จะมีคนพูดว่า
จักรรัตนะนั้นไม่เกิดแก่ใครอื่น แต่เกิดแก่พระเจ้ามหาจักรพรรดิผู้มีพระบารมี
บริบูรณ์ของพวกเรามิใช่หรือ. ลำดับนั้น มหาชนนั้นและชนผู้อื่น ๆ ทั้งหมด
ก็ติดตามจักรรัตนะนั้นเที่ยว. จักรรัตนะนั้นนั้น เหมือนประสงคฺจะให้รู้ถึง
ภาวะเป็นไปแห่งตนเพื่อประโยชน์แก่พระเจ้าจักรพรรดิ วันเดียวพระนครสูง
ประมาณกำแพงถึง ๗ ครั้ง ทำประทักษิณพระนครของพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว

ประดิษฐานอยู่ในที่เช่นสีหบัญชรด้านเหนือ ภายในแห่งราชธานี ปรางค์เหมือน
ให้มหาชนสะดวกแก่การบูชา ด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นฉะนั้น. ก็เมื่อ
จักรวรรตนั้นตั้งอยู่อย่างนี้แล้ว ก็จะมีพระราชพระองค์ผู้ประสงค์จะทอดพระ-
เนตรดูจักรวรรตซึ่งมีกลุ่มแสงทำให้ภายในปราสาทสว่างไสวด้วยแสงรัตนะหลาก
สี ซึ่งพุ่งออกมาทางช่องบานหน้าต่าง. แม้ปรีชนผู้มากับพระราชานั้น ก็ปรารถ
ถึงค่านำรักแห่งจักรวรรตนั้น จึงประกาศเนื้อความนั้น.

ลำดับนั้น พระราชาทรงมีพระสรีระ ผุดผ่องด้วยพระปีติ และ
ปราโมทย์เป็นกำลัง ทรงเลิกสมาธิเสด็จลุกขึ้นจากพระราชอาสน์ เสด็จไปใกล้
สีหบัญชร ทรงเห็นจักรวรรตนั้น ทรงพระดำริว่า ก็จักรวรรตนั้น เราได้ฟัง
แล้ว ดังนี้เป็นต้น. จักรวรรตนั้นทั้งหมดได้เป็นอย่างนั้น แก่พระเจ้ามหา-
สุทิสสนจักรพรรดิราช. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ **รณโณ มหา
สุทิสสนสุส ฯเปฯ อสุถ์ นุโข อหิ ราชา จกกวตฺติ.** ในบทนั้นมีอรรถ
ว่า พระราชาพระองค์นั้น เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ. ถ้ามว่า เป็นพระเจ้า
จักรพรรดิ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าใด.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นจักรวรรตพุ่งขึ้นไปสู่อากาศ แม้เพียงหนึ่ง
องคฺลีสององคฺลิต ทรงแสดงกิจจะพึงกระทำ เพื่อยังจักรวรรตนั้นเป็นไป ณ
บัดนี้ จึงตรัสว่า **อลโข อานนุท** เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺจายาสนา** ความว่า เสด็จลุกจากพระราช-
อาสนะที่ประทับแล้ว เสด็จมาใกล้จักรวรรต. บทว่า **สุวณฺณกิงฺคาริ คเหตุวา**
ความว่า ทรงยกพระสุวรรณกิงคารมีทะนนานเช่นงวงช้าง.

บทว่า **อนฺวเทว ราชา มหาสุทิสฺสน สทฺธิ จตุรงฺคินิยา เสนาย**
ความว่า ก็พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิราช นั้น ทรงพระนามว่า จักรพรรดิ
ชั่วคราวใกล้เคียงกับจักรวรรตพุ่งขึ้นเวหาใกล้เคียงกับพระเจ้าพรดิทั้งหลาย

ทรงรินน้ำแล้วตรัสว่า ขอจักรัตนะจงอภิชาติจักรภพ. ก็ครั้นจักรัตนะเป็นไป
แล้ว พระเจ้าจักรพรรดิเสด็จติดตามจักรัตนะนั้น เสด็จไปยังยานอันประเสริฐ
แล้ว พุ่งขึ้นสู่เวหาส. ลำดับนั้น ปริชนและอันโคชนของพระราชานั้น ถือ
ฉัตรและจามรเป็นต้น ต่อจากนั้น หมู่อุปราชและเสนาบดีพร้อมกับพลกำลัง
ประดับประดาด้วยเสื้อผ้าเกราะเป็นต้น รุ่งเรืองด้วยแสงอาภรณ์ต่าง ๆ ตกแต่ง
ด้วยธงปฏิภาณอันสวยงาม พุ่งขึ้นสู่เวหาสแวดล้อมพระราชา. ก็บรรดาภริยราชบุตร
ก็ให้ตีเที่ยวไปในถนนพระนคร เพื่อสงเคราะห์ชนว่า คุณก่อนพ่อทั้งหลาย จักร
ัตนะได้บังเกิดแก่พระราชาของพวกเราแล้ว ท่านทั้งหลายจงตกแต่งประดับ
ประดา ตามสมควรแก่ทรัพย์ของตน ๆ แล้วมาประชุม. และแม้มหาชนละกิจ
ทั้งปวงตามปกติด้วยเสียงจักรัตนะนั้นเที่ยว ถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น
ประชุมกันแล้ว. มหาชนเมื่อนั้นทั้งหมด เหาะขึ้นเวหาสแวดล้อมพระราชานั้น
เที่ยว. ก็มหาชนใด ๆ ประสงค์จะไปกับพระราชา มหาชนนั้น ๆ ก็ไปสู่อากาศ
เที่ยว. บริษัทยาวกว้างประมาณสิบสองโยชน์อย่างนี้. ในบริษัทนั้น แม้น
หนึ่ง จะมีสรีระขาดแตก หรือผ้าเปื้อนก็ไม่มี. จริงอยู่ พระเจ้าจักรพรรดิทรง
มีราชบริวารอันสะอาด. ขึ้นชื่อว่า บริษัทของพระเจ้าจักรพรรดิ เหาะได้
เหมือนวิทายาทร เป็นเช่นกับแก้วมณีที่เคลื่อนกล่นในท้องฟ้าสีเขียว. บริษัทแม่
ของพระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิราช ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงกล่าววว่า อนุวเทว ราชา มหาสุทิสโน สทฐิ จตุรงคินิยา เสนาย.

ก็จักรัตนะนั้น ย่อมพุ่งไปบนท้องฟ้าเหนือยอดไม้โดยไม่สูงนัก ไม่
ต่ำนัก เหมือนคนต้องการดอกผล และเถาวัลย์ ของต้นไม้ ก็อาจจับดอกผล
เหล่านั้นได้ง่าย และเหมือนคนยืนอยู่บนแผ่นดิน ก็อาจจะสังเกตว่า นั้นพระ-
ราชา นั้นอุปราช นั้นเสนาบดี. ก็ในบรรดาอริยาบถมียืนเป็นต้น ผู้ใดต้อง
การอริยาบถใด ผู้นั้นก็ดำเนินไปด้วยอริยาบถนั้นได้. ก็ในที่นี้ผู้ชวนขวย

ศิลปะมีจิตรกรรมเป็นต้น เมื่อทำกิจของตน ๆ ไป กิจทั้งปวงของชนเหล่านั้น ก็ย่อมสำเร็จในอากาศนั้น เทียบเหมือนแผ่นดิน จักรวรรดุนั้น พาบริษัท พระเจ้าจักรพรรดิไปด้วยอาการอย่างนี้ และละเขาพระสุเมรุทางเบื้องซ้ายไปสู่ ปุพพิเทหประเทศ ประมาณแปดพันโยชน์ในส่วนเบื้องบนแห่งมหาสมุทร. ในที่นั้น ภูมิภาคใดส่วนกว้างล้อมรอบได้ ๑๒ โยชน์ ควรแก่การอยู่อาศัยของบริษัท ๑๖ โยชน์ มีอาหารเครื่องอุปโภคหาได้ง่าย สมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำ มีภาคพื้นสะอาดสม่ำเสมอ น่ารื่นรมย์ จักรวรรดุนั้น ตั้งอยู่เหมือนไม้หว้าในในส่วนเบื้องบนแห่งภูมิภาคนั้น ๆ ลำดับนั้น ด้วยสัญญาณนั้น มหาชนนั้นก็ลง ทำกิจทั้งปวงมีการอาบและการกินเป็นต้น ตามใจชอบ สำเร็จการอยู่. จักรวรรดุนั้น ทั้งปวงได้เป็นเช่นนั้น แม้ของพระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิก็เป็นเช่นนั้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า คุณก่อนอนันท์ ก็จักรวรรดุนั้นประดิษฐานอยู่ในประเทศใด พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิ ก็เสด็จเข้าไปประทับอยู่ในประเทศนั้น พร้อมด้วยจตุรงคเสนา.

ครั้นพระเจ้าจักรพรรดิประทับอยู่อย่างนี้แล้ว พระราชาทั้งหลายในประเทศนั้น แม้ได้ฟังแล้วว่า จักรมาแล้ว ก็ยอมไม่ประชุมกำลังพลเตรียมรบ. เพราะในระหว่างอุบัติขึ้นแห่งจักรวรรดุนั้น ธรรมดาสัตว์ที่จะพยายามยกอาวุธต่อ พระราชานั้น ด้วยสำคัญว่าเป็นศัตรูไม่มีเลย. นี้เป็นอนุภาพแห่งจักรวรรดุนั้น. ก็ข้าศึกศัตรูที่เหลือของพระราชานั้น ย่อมเข้าถึงการฝึกด้วยอนุภาพแห่งจักร. ธรรมดากการฝึกศัตรูเป็นหน้าที่ของพระราชาผู้เป็นใหญ่แห่งคน ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวถึงจักรของพระราชานั้น. เพราะฉะนั้น พระราชาเหล่านั้นแม้ทั้งหมดทรงถือบรรณาการอันสมควรแก่ราชศิริสมบัติของตน ๆ เสด็จเข้าเฝ้า พระราชานั้น ทรงน้อมพระเศียร ทำการบูชาพระบาทแห่งพระราชานั้น ด้วยอภิเชกแห่งรัศมีแก้วมณีพระโมลีของตนถึงซึ่งการต้อนรับพระราชานั้นด้วยพระวจนะว่า ข้าแต่พระมหाराช ขอพระองค์จงเสด็จมาดังนี้ เป็นต้น. พระราชา

ทั้งหลายก็ได้กระทำอย่างนั้น แก่พระเจ้ามหาสุทฺถสัจจกัปปราชเหมือนกัน.
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **เย โข ปนันทุท ปุรตฺถิมาย ทิสาย ฯเปฯ**
อนุสาธ มหาราช ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุวาคตฺ** แปลว่า เสด็จมาดีแล้ว. ท่าน
กล่าวว่า ก็ครั้งพระราชองค์หนึ่งเสด็จมา ราชศัฏฐก็เสรีาโศก ครั้นเสด็จไป
ก็ทรงเปลิดเพลิน ครั้นพระราชบางองค์เสด็จมา ราชศัฏฐก็ทรงเปลิดเพลิน
ครั้นเสด็จไป ก็ทรงเสรีาโศก พระองค์ก็เป็นเช่นนั้น ทรงเสด็จมาเปลิดเพลิน
เสด็จไปเสรีาโศก เพราะฉะนั้น การเสด็จมาของพระองค์ จึงเป็นการเสด็จมา
ดี ก็ครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว พระเจ้าจักรพรรดิจะไม่ตรัสว่า ท่านทั้งหลายจง
นำพลอันสมควร มีประมาณเท่านี้ให้แก่เราบ้าง จะไม่ตัดเอาโภคะของพระราช
องค์อื่นไป พระราชทานแก่พระราชอีกองค์บ้าง แต่จะทรงหิบบยกคำว่า
ปาณาติปาตา เป็นต้น ขึ้นกล่าวด้วยปัญญาอันสมควร แก่ความที่พระองค์
เป็นธรรมราชา ทรงแสดงพระธรรมด้วยพระวจนะอันเป็นที่รัก อันละเอียด
อ่อน โดยนัยเป็นอาทิว่า ดูกรพ่อทั้งหลาย ท่านจงดู ขึ้นชื่อว่า การฆ่าสัตว์
นั้น อันเสพแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อนรก ย่อมพระ
ราชทานพระโอวาทเป็นอาทิว่า ไม่พึงฆ่าสัตว์ดังนี้. แม้พระเจ้ามหาสุทฺถสัจจกั
ปฺปราช ก็ทรงกระทำอย่างนี้เหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า พระเจ้า
มหาสุทฺถสัจจกัปปราชตรัสอย่างนี้ว่า ท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ฯลฯ และท่านพึง
บริโภคตามสมควร.

ถามว่า ก็พระราชแม่ทั้งหมด ทรงถือเอาพระโอวาทนี้ของพระราช
หรือไม่. ตอบว่า พระราชแม่ทั้งหมด ยังไม่ถือเอาพระโอวาทแม่ของพระ
พุทธเจ้า จักถือเอาพระโอวาทของพระราชได้อย่างไร. เพราะฉะนั้น พระ
ราชาเหล่าใด ทรงเป็นบัณฑิต เกลียวฉลาด มีปัญญา พระราชาเหล่านั้น

ก็จะทรงถือเอา. แต่พระราชาทรงทำตามเสด็จ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **เยโฆ ปนานนุท** ดังนี้ เป็นต้น.

ลำดับนั้น จักรรัตนะนั้น ครั้นพระราชาก็ให้พระโอรสท้าวแก้ววิเทหะ อย่างนี้แล้ว ก็พุ่งขึ้นสู่เวหาพร้อมกับกำลังของจักรพรรดิที่ได้รับประทานอาหารเสร็จแล้ว ก็ย่างเข้าสู่สมุทรด้านปรุติมิทิสผ่านคลื่นอันกว้างขวาง เหมือนนาคราชได้กลืนงูแล้วแผ่พังพานฉะนั้น บินเหนือน้ำมหาสมุทรประมาณหนึ่งโยชน์ตั้งอยู่ในมหาสมุทรประจวบกระเปียบแก้วไพฑูรย์ ฉะนั้น. และในขณะนั้น รัตนนานาชาติเคลื่อนกล่นในพื้นมหาสมุทร ดูประสงค์จะเห็นบุญศิริของพระราชารองคั้นั้น มาจากที่นั้นๆ เต็มประเทศนั้นๆ ลำดับนั้น บริษัทแห่งพระราชานั้น เห็นพื้นมหาสมุทรเต็มด้วยรัตนนานาชาตินั้น ก็ถือเอาด้วยกอบเป็นต้นตามใจชอบ. ก็เมื่อบริษัทได้ถือเอารัตนตามชอบ จักรรัตนะนั้น ก็กลับ. ก็ครั้นจักรรัตนะนั้นกลับ บริษัทไม่ได้ไป พระราชาอยู่ในท่ามกลาง จักรรัตนะอยู่ในที่สุด. จักรรัตนะนั้นกระทบรอบๆ กงโดยการแยกนั้น เหมือนกระทบพื้นน้ำทะเล และเหมือนข่มด้วยจักรรัตนศิริเข้าไปชั่ววันรันคร. พระเจ้าจักรพรรดิทรงชำนะ ปุพพิเทหประเทศ ซึ่งมีมหาสมุทรด้านทิศตะวันออกเป็นขอบเขตอย่างนี้แล้ว ทรงประสงค์จะชำนะชมพูทวีป ซึ่งมีสมุทรด้านทิศใต้เป็นขอบเขต เสด็จไปมุ่งตรงต่อสมุทรด้านทิศใต้ ตามทางที่จักรรัตนะแสดงนำไป. แม้พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิก็เสด็จไปเช่นนั้นเหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ คุณอนานนท์ ลำดับนั้นแล จักรรัตนะนั้นข้ามไปยังสมุทรทิศตะวันออกแล้ว กลับไปยังทิศใต้ดังนี้.

ก็เมื่อจักรรัตนะนั้นเป็นไปอย่างนี้ คำว่า วิธีกลับ การพักอยู่แห่งเสนา การเสด็จมาแห่งพระอริราช การพระราชทานอนุสาสนีแก่เหล่าพระอริราชนั้นๆ การข้ามไปยังสมุทรด้านทิศใต้ การขึ้นไปเหนือน้ำสมุทร การ

ถือเอารัตนานาชนิดทั้งหมด ฟิงทราบโดยนัยก่อนนั้นเทียว. ก็ทรงชำระ
ชมพูทวีปประมาณหนึ่งโยชน์นั้นแล้ว กลับจากสมุทรทางทิศใต้ เสด็จไปโดย
นัยกล่าวแล้วในบทก่อน เพื่อชำระอมรโคยานมีเจ็ดพันโยชน์ เป็นประมาณ
ทรงชนะอมรโคยานเมื่อนั้น ซึ่งมีสมุทรเป็นขอบเขตอย่างนั้น เสด็จข้ามไปจาก
สมุทรทางทิศตะวันตกเสด็จไปอย่างนั้น เพื่อชำระอูตรกुरु ซึ่งมีแปดพันโยชน์
เป็นประมาณ ทรงชนะอูตรกुरुเมื่อนั้น ซึ่งมีสมุทรเป็นขอบเขตเช่นกัน แล้ว
เสด็จกลับจากสมุทรทางทิศเหนือ. พระเจ้าจักรพรรดิทรงบรรลुकความเป็นผู้ยิ่งใหญ่
ใหญ่แห่งปฐพี ซึ่งมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ด้วยประการฉะนี้.

พระราชอาพระองค์นั้น ทรงชนะวิเศษด้วยอันชำระแล้วอย่างนี้ มีบริษั
เพื่อแสดงถึงศิริราชสมบัติของพระองค์ ทรงแหงนคูท้องฟ้าเบื้องบน ทรงแลดู
มหาทวีปสี่ ซึ่งมีเกาะเล็กประมาณ ๕๐๐ ๗ เป็นบริวาร เหมือนสระเกิดขึ้นเอง
ทั้งสี่ ที่วิจิตรด้วยป่าปทุม อุบล กุมุท และบุณฑริก ที่บานแย้มดีแล้วฉะนั้น
เสด็จกลับไปสู่ราชธานี ของพระองค์ตามลำดับ ตามทางที่จักรรัตนะแสดงแล้ว
นั้นเทียว. ลำดับนั้น จักรรัตนะนั้นก็ตั้งอยู่เหมือนยังภายในประตูแห่งบุรีให้
งดงามฉะนั้น. ก็ครั้งจักรรัตนะนั้นประดิษฐานอยู่อย่างนี้แล้ว ก็อันจะพึงกระทำ
บางอย่างด้วยคบเพลิง หรือด้วยประทีปภายในราชบุรี ก็ไม่มี. แสงสว่างแห่ง
จักรรัตนะนั้นเทียว ย่อมกำจัดความมืดแห่งราตรี. แต่บุคคลเหล่าใด ต้อง
การความมืด ความมืดนั้นเทียวก็ย่อมมีแก่บุคคลเหล่านั้น. จักรรัตนะนั้นทั้งหมด
ได้มีแล้วอย่างนี้ แม้แก่พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า **ทกขินสมุทรํ อชฺโณคาเหตุวา ๗เปฯ เอรูเป จกฺกรตํ ปาตุร-**
โหล.

อำมาตย์ทั้งหลาย ของพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีจักรรัตนะปรากฏอย่างนี้
ก็ให้กระทำสถานที่อยู่ของช้างมงคลปกติให้เป็นภูมิภาคสม่าเสมอบริสุทธีสะอาด

ประพรมด้วยกลิ่นสุรภิ มีจันทร์แดงเป็นต้น ตบแต่งให้สวยงามเหมือนวิมาน
เทพภายใต้เคลื่อนกล่นด้วยดอกสุรภิดอกกุสุมอันมีสีวิจิตร เบื้องบนมีเพดาน
ประดับประดาด้วยลายกุสุมอันพึงพอใจรวบรวมภายในดวงดาวทองแล้วทูลว่า
ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์จงพระดำริการมาแห่งหัตถิรัตนะมีรูปปานนี้.
พระราชานั้นก็ทรงถวายมหาทาน โดยนัยที่กล่าวแล้วในกาลก่อน และทรง
สมาทานศีลแล้วประทับนั่งระลึกถึงบุญสมบัตินั้น. ลำดับนั้น ช้างประเสริฐอัน
อานุภาพแห่งบุญของพระราชานั้น เตือนแล้ว เหมือนจะครอบงำสักการะพิเศษ
นั้นจากตระกูลฉัททันต์ หรือจากตระกูลอุโบสถ มีสตรีระชาวปลอดคกแต่งการ
เดิน คอและปากมีสีแดงคุ่มฉลแห่งพระอาทิตย์อ่อน ๆ มีที่ประดิษฐ์
เจ็ดประการ มีรูปร่างอวัยวะน้อยใหญ่ตั้งไว้อย่างดี มีนม เต็บ และปลายวง
แดงแฉ่ม สามารถเหาะได้เหมือนโยคีผู้มีฤทธิ์ ใหญ่ขาว เหมือนบริเวณที่
ล้อมด้วยจุนแห่งมโนลีลา มาขึ้นอยู่ในประเทศนั้น. ช้างนั้นมาจากตระกูลช้าง
ฉัททันต์ ย่อมเล็กกว่า ช้างทั้งหมด. ช้างที่มาจากตระกูลช้างอุโบสถ ย่อม
ใหญ่กว่า ช้างทั้งปวง. แต่ในบาลี ย่อมมาว่า นาคราชชื่อ อุโบสถ ดังนี้.
ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาทั้งหลายว่า ขึ้นชื่อว่าช้างนาคราช ไม่คู่ควรแก่ใคร ๆ
เป็นช้างเล็กกว่าช้างทั้งหมด ย่อมมาดังนี้. ช้างนี้นั้นย่อมมาแก่พระเจ้าจักรพรรดิ
ผู้มีวัตรแห่งจักรพรรดิ ทรงดำริโดยนัยกล่าวแล้วนั้นเทียว. ก็ช้างนาคราชมา
สู่โรงช้างมงคลปกติเองไม่กำจัดช้างมงคล ขึ้นอยู่ในที่นั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
จึงกล่าวว่า **ปุน จปริ อานนท ๗เป๗ นาคราช** ดังนี้.

ก็บุคคลทั้งหลายมีคนเลี้ยงช้างเป็นต้น เห็นหัตถิรัตนะที่ปรากฏอย่าง
นั้นแล้ว รื่นเรงดีใจรีบไปทูลแก่พระราชา. พระราชารีบเสด็จมาดู หัตถิ-
รัตนะนั้น ทรงมีพระราชหฤทัยผ่องใส ทรงคิดว่า หัตถิยานประเสริฐหนอ
ถ้าสมควรนำเข้าฝึก ดังนี้. ทรงเหยียดพระหัตถ์ ลำดับนั้น ช้างนั้นเหมือน

กับช้างแม่นม สยายหูแสดงเสียงร้องเข้าไปเฝ้าพระราชา. พระราชาทรงใคร่จะเสด็จขึ้นประทับช้างนั้น. ลำดับนั้น ปริชนของพระราชาที่รู้พระประสงค์ ทำรงทอง เครื่องประดับทองคำด้วยข่ายทองนำเข้าไปหาหัตถิรทันะนั้น. พระราชาไม่ให้ประทับช้างนั้น. เสด็จขึ้นบันไดที่ทำด้วยรัตนะเจ็ดประการ มีพระราชหฤทัยน้อมไปในอากาศ. พร้อมด้วยจิตศุบาท ของพระราชาที่ หัตถินาคราชาที่นั้น ก็ลอยขึ้นสู่ท้องฟ้าที่รุ่งเรืองด้วยแสงแก้วอินทนิล และแก้วมณี เหมือนราชหงษ์ฉะนั้น. ต่อจากนั้น บริษัทของพระราชาทั้งหมดก็เหาะขึ้นโดยนัยอันกล่าวแล้วในจักกจาริกานั้นเทียว. พระราชาพร้อมกับบริษัทขึ้นชมปฐวิทั้งสี่ก็กลับราชธานีภายในอาหารเช้า ด้วยประการฉะนี้. หัตถิรทันะแม่ของพระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิราชก็เป็นเช่นนั้นเทียว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า หิตฺวา รณฺโณ ๗เปฯ ปาตุรโหติ ดังนี้.

ก็อามาศย์ทั้งหลาย ของพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีหัตถิรทันะปรากฏอย่างนี้แล้ว ให้กระทำและประดับประดา โรงม้านั่งคลตามปกติ ให้มีพื้นสะอาดราบเรียบ ยังพระอุตสาหะให้เกิดขึ้นแก่พระราชา เพื่อทรงคิดการมาแห่งม้านั้น โดยนัยก่อนนั้นเทียว. พระราชาที่นั้น ทรงมีสักการะน้อมในทานที่ทรงกระทำแล้วโดยนัยก่อนนั้นเทียว ทรงสมาทานศีลและวัตร ประทับนั่งสำราญบนพื้นปราสาททรงระลึกบุญสมบัติ. ลำดับนั้น อัสวราช ชื่อว่า วลาหก จากตระกูลม้าสินธพ อันอนุภาพแห่งบุญของพระราชาที่นั้น เตือนแล้ว มีศิริแห่งกลุ่มเมฆขาวในสทรกาลที่ต้องสายฟ้า มีเท้าแดง มีกลีบเท้าแดง มีรูปร่างแข็งแรง บริสุทธิสันนิท เช่นกับกลุ่มรัศมีแห่งพระจันทร์ มีศิริชะดำ เพราะถึงพร้อมด้วยขนตั้งตรงวงกลมละเอียดสีขาวเช่นหญ้าปล้องที่สำเร็จด้วยดีตั้งไว้แล้ว สามารถเหาะได้มาอยู่ในโรงนั้น. ก็อัสวราชที่นั้น มาแล้วแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิเหมือนหัตถิรทันะนั้น. บทที่ปวงที่เหลือ ฟังทราบโดยนัยกล่าวแล้วใน

หัตถ์รัตนะนั้นแหละ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงอัสสรตนะอย่างนั้น จึงตรัสว่า **ปุน จปร** ดังนี้ เป็นต้น.

กัมฉิรตนะจากวิบุลยบรรพตยาวสี่ศอก มีรูปทรงงดงาม ประดับประดาด้วยทองและปทุมทั้งสอง มีกลีบเป็นมุกดา อันบริสุทธิ์เปล่งออกจากสองก้อน ในที่สุดสองข้างมีฉิแปดหมื่นสี่พันเป็นบริวาร ราวจะแผ่ไปกระทบศิริแห่งพระจันทร์เพ็ญ ที่หมู่ดาวล้อมรอบ มาแก่พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้มีอัสสรตนะปรากฏแล้วอย่างนี้. เมื่อมฉิรตนะนั้นมาแล้วอย่างนี้ อันบุคคลวางไว้ในขำมุกดา ยกขึ้นสู่อากาศประมาณหกสิบศอก เพียงยอดไม้ไผ่ แสงสว่างจะแผ่ไปสู่โอกาส ประมาณหนึ่งโยชน์โดยรอบ อันเป็นเหตุให้โอกาสนั้นทั้งหมด เกิดแสงสว่างเหมือนในเวลาอรุณขึ้นจะนั้น. แต่นั้น ชาวนาที่ประกอบกสิกรรม พ่อค้าที่ประกอบการซื้อขาย ศิลปินนั้น ๆ ก็ประกอบการทำงานนั้น ๆ สำคัญว่าเป็นกลางวัน. มฉิรตนะนั้นทั้งหมดได้มีแล้วอย่างนั้น แม้แก่พระเจ้ามหาสุทสสนจักรพรรดินั้นเทียว. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ปุน จปร อานนท** ฯลฯ **มฉิรตนะ ปาตุรโหสิ** ดังนี้.

อิตถิรตนะมีการณ์พิเศษปรากฏแก่พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงมีสุขวิสัยพิเศษ มีมฉิรตนะปรากฏแล้วอย่างนี้. ก็พระญาติทั้งหลาย ย่อมนำอิตถิรตนะนั้นจากมัทธราชตระกูลมาเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดินั้น. หรือมาจากบุตร-กुरुประเทศด้วยบุญญาภพ. ก็สมบัติแห่งอิตถิรตนะนั้น ที่เหลือมาแล้วในบาลีนั้นเทียว โดยนัยมีอาทิว่า คุณพระอนันท์ อีกประการหนึ่ง อิตถิรตนะซึ่งมีรูปสุดสวย น่าดู. ปรากฏแล้วแก่พระเจ้ามหาสุทสสนจักรพรรดิราช. ในบรรดาสมาบัตินั้น ชื่อว่า อภิรูปา เพราะอิตถิรตนะนั้น มีรูปสวยงาม บริบูรณ์ด้วยทรวดทรง. และ ชื่อว่า ทัสสนิยา เพราะเมื่อดูก็ถูกตา แม้ต้องเลิกธุระกิจอย่างอื่น มองดู. ชื่อว่า ปาสาทิกา เพราะเมื่อดูก็ยิ่งให้เลื่อมใสด้วยอำนาจ

โสมนัส. บทว่า **ปรมาย** ความว่า อุดมเพราะนำมาซึ่งความเลื่อมใสอย่างนี้.
บทว่า **วณฺณโปกฺขรตย** ความว่า เพราะวรรณงาม. บทว่า **สมนฺนาคตา**
ความว่า เข้าถึงแล้ว. อีกประการหนึ่ง ชื่อว่า **อภิรฺฐปา** เพราะไม่สูงนัก ไม่
เตี้ยนัก. ชื่อว่า **ทัสสนียา** เพราะไม่พอมนัก ไม่อ้วนนัก. ชื่อว่า **ปาสาทิกา**
เพราะไม่ดำนักไม่ขาวนัก. ชื่อว่า **ปรมาย วณฺณโปกฺขรตย สมนฺนาคตา**
เพราะก้าวล่วงวรรณมนุษย์แต่ไม่ถึงวรรณทิพย์. จริงอยู่ แสงสว่างวรรณของ
พวกมนุษย์ ย่อมไม่เปล่งออกภายนอก. แต่ของเทพทั้งหลาย ย่อมเปล่งไปแม้ไกล.
ส่วนแสงสว่างสรีระแห่งอิตถิรตนะนั้น ย่อมยังประเทศประมาณสิบสองศอกให้
สว่างได้. ก็ในบรรดาสมบัติมีไม่สูงนักเป็นต้น ของอิตถิรตนะนั้น ท่านกล่าว
อาโรหสมบัติ ด้วยคู่ที่หนึ่ง กล่าวปริณาสสมบัติ ด้วยคู่ที่สอง กล่าววรรณ-
สมบัติด้วยคู่ที่สาม กล่าวความที่กายวิบัติด้วยกายวิบัติด้วยอาการหกประการนั้น.
กล่าวกายสมบัติด้วยบทนี้ว่า **อติกฺกนฺตา มานุสฺวณฺณ**. บทว่า **ตุลปิจฺจโน วา**
กปฺปาสปิจฺจโน วา ความว่า คุจปุยนุ่น หรือ ปุยฝ้าย แห่งกายสัมผัส ซึ่ง
เอาไปวางไว้บนก้อนเนยใส แล้วแยกออกเจ็ดส่วน. บทว่า **สีเต** ความว่า
อบอุ่น ในการที่พระราชาริษ. บทว่า **อญฺเहे** ความว่า เย็น ในเวลาที่
พระราชาร้อน. บทว่า **จนฺทนคฺนฺโธ** ความว่า กลิ่นจันทน์แดงอันประกอบด้วย
ชาติสีชนิด ยังใหม่บดละเอียดติดตลอดกาล ย่อมระเหยออกจากกาย. บทว่า
อุปฺพลคฺนฺโธ ความว่า กลิ่นหอมอย่างยิ่งแห่งนิลุปถ ซึ่งบานแย้มขณะนั้น
ย่อมพุ่งออกจากปากในเวลาไอหรือพูด. ก็เพื่อทรงแสดงอาการ อันสมควร
แห่งสรีรสมบัติ ประกอบด้วยสัมผัสสมบัติและคันธสมบัติอย่างนี้ จึงตรัสว่า **ตํ**
โข ปน เป็นต้น. ในอาภรณ์นั้น อิตถิรตนะเห็นพระราชแล้วลุกขึ้นก่อนที่เดียว
จากอาสนะที่นั่ง เหมือนคนถูกไฟไหม้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ปุพฺพภูฏา ยิน**
ครั้นพระราชานั้นประทับนั่งแล้ว อิตถิรตนะกระทำกัมมิจักด้วยใบตาล เป็นต้น

แก่พระราชานั้น แล้วจึงพัก คือนั่งที่หลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปัจฉานิ-
ปาตินี. อิตถิรตนะย่อมชวนขวยกิจอันพึงทำด้วยวาจาว่า ข้าแต่ทเวะ หม่อม
ฉันจะทำอะไรแก่พระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิการปฏิสาวิณี. อิตถิรตนะ
ย่อมประพฤติ ย่อมกระทำสิ่งที่พอพระราชหฤทัย ของพระราชทานั้น เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มนาปจารินี. อิตถิรตนะ ย่อมกล่าวคำที่น่ารักแก่พระราช
ทานั้น เพราะฉะนั้น. จึงชื่อว่า ปิยวาทีนี. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
ต โข ปน เป็นต้น เพื่อทรงแสดงว่า อาจารย์ของอิตถิรตนะนี้นั้น บริสุทธิ์ถ้อย
เดียว โดยไม่มีสาไถยะเลย. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โน อติจारी ความว่า
ไม่ประพฤติกว้างเกิน. ท่านกล่าวว่า อิตถิรตนะไม่ปรารถนาชายอื่น แม้ด้วยจิต
นอกจากพระราชทานั้น. ในบทนั้น อาจารย์เหล่าใดของอิตถิรตนะนั้น ท่านกล่าว
ว่า อภิรูปา เป็นต้น ในเบื้องต้น และกล่าวว่า ปุพฺพภูฏาณินิในที่สุด อาจารย์
เหล่านั้น เป็นคุณโดยปกติเท่านั้นเอง. ก็สมบัตินั้นว่า อติกนฺตา มา-
นุสวณฺณํ พึงทราบว่าจะบังเกิดขึ้นแล้ว ด้วยอานุภาพกรรมเก่า ตั้งแต่
จักรวรรตนะปรากฏขึ้น เพราะอาศัยบุญของพระเจ้าจักรพรรดิ. หรือ สมบัติว่า
อภิรูปตา เป็นต้น เกิดบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ตั้งแต่จักรวรรตนะปรากฏแล้ว.
ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า เอเวรูปี อิตถิรตนิ ปาตุโรหิตี
ดังนี้.

ก็คหบดีรตนะ เพื่อให้กิจทั้งหลายที่พึงกระทำด้วยทรัพย์ เป็นไปโดย
สะดวก ย่อมปรากฏแก่พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้มีอิตถิรตนะ ปรากฏแล้วอย่างนี้.
คหบดีนั้น โดยปกติมีโภคะมากเกิดในตระกูลมีโภคะมาก เจริญด้วยกองทรัพย์
ของพระราชทานั้น เป็นเศรษฐีคหบดี. ก็ทิพยจักขุอันเป็นเหตุเห็นจุมทรัพย์ภายใน
หนึ่งโยชน์แม้ในภายในปฐพี ซึ่งเกิดแต่ผลกรรม สงเคราะห์ด้วยอานุภาพ
จักรวรรตนะ ย่อมปรากฏแก่คหบดีรตนะนั้น คหบดีรตนะนั้น เห็นสมบัตินั้น

แล้ว ดีใจ ไปปวารณาพระราชาด้วยทรัพย์ รับทำกิจทั้งหลาย ที่จะพึงทำด้วย
ทรัพย์ทั้งหมดให้สำเร็จ. คหบดีรัตนะแม่ของพระเจ้ามหาสุทฺถสสนจักรพรรดิ ก็
ยังกิจอันพึงทำทรัพย์ให้สำเร็จอย่างนั้น เหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **ปุณ จปริ อานนุท ๆ เป ๆ เอรูปี คหปติรัตน
ปาตุรโหสิ** ดังนี้.

ก็ปริณายกรัตนะ ซึ่งสามารถจัดแจงสรรพกิจ ย่อมปรากฏแก่พระเจ้า-
จักรพรรดิผู้มีคหบดีรัตนะ ปรากฏแล้วอย่างนี้. ปริณายกรัตนะนั้น เป็น
พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระราชานั้นเทียว. โดยปกติทีเดียว ปริณายกรัตนะ
นั้นเป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญาอาศัยบุญญาภาของพระราชฯ ย่อม
เข้าถึงญาณรู้จิตของบุคคลอื่นด้วยอำนาจแห่งกรรมของตน ซึ่งเป็นเหตุให้รู้
วาระจิตแห่งบริษัท ประมาณสิบสองโยชน์ สามารถกำหนดรู้หิตะประโยชน์
และอหิตะประโยชน์ แก่พระราชฯ ได้. ปริณายกรัตนะเมื่อนั้น เห็นอำนาจของ
ตนนั้น ดีใจปวารณาพระราชาด้วยการบริหารกิจทั้งหมด. ปริณายกรัตนะ
ปวารณาแม่พระเจ้ามหาสุทฺถสสนจักรพรรดิอย่างนั้นเหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **ปุณจปริ อานนุสท ๆ เป ๆ ปริณายกรัตน
ปาตุรโหสิ** ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **จเปตพุพฺ จเปตุ** ความว่า
เพื่อตั้งให้ดำรงในฐานันดรนั้น ๆ.

บทว่า **สมเวปากินิยา** ความว่า อันเกิดแต่ผลกรรมอันสม่าเสมอ.
บทว่า **คหณิยา** ความว่า ด้วยเตโชชาติอันเกิดแก่กรรม. ในบทนี้ อาหาร
สักว่า เสวยแล้วของพระเจ้ามหาสุทฺถสสนจักรพรรดิ ย่อมย่อย ก็หรือย่อมตั้งอยู่
อย่างนั้นเหมือนกัต ที่เสวย ถึงพร้อมด้วยเตโชชาติอันเกิดแต่วิปากอันสม่าเสมอ
แม้ทั้งสองนั้น. ก็ความพอพระราชหฤทัยในพระกระยาหารในกาลแห่งกัต ย่อม
บังเกิดขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทฺถสสนจักรพรรดิใด พระเจ้ามหาสุทฺถสสนจักรพรรดิ-
ราชนี้ ทรงถึงพร้อมด้วยเตโชชาติอันเกิดแต่วิปากอันสม่าเสมอ ดังนี้.

บทว่า **มาเปลิโฆ** ความว่า ทรงให้ตีกลองประกาศในพระนคร ทรงให้ฝูงชนกระทำการสร้าง. ก็สระโบกขรณี ๘๔,๐๐๐ แห่งก็ผุดขึ้นพร้อมกับความเกิดขึ้นแห่งพระราชดำริ ของพระราชา. บทว่า **มาเปลิโฆ** นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงสระโบกขรณีเหล่านั้น. บทว่า **ทวิหิ เวทิกาทิ** ความว่า ล้อมด้วยอิฐก้อนหนึ่งในที่สุดแห่งอิฐทั้งหลาย ล้อมด้วยอิฐก้อนหนึ่งในที่สุดกำหนดบริเวณ.

บทว่า **เอตทโหลสิ** ความว่า ได้มีแล้วเพราะอะไร.

ได้ยินว่า ในวันหนึ่ง มหาบุรุษมองคุมหาชนไปอาบ และคิดมึน คิดว่า ชนเหล่านั้น ย่อมไปด้วยเพศคนบ้า ถ้าพึงมีดอกไม้ประดับในสระนั้นแก่ชนเหล่านั้น ก็จะเป็นการดี ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทฺถสัจจพรตตินั้น ได้มีพระราชดำริ ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺโพตุกฺก** ความว่า พระเจ้ามหาสุทฺถสัจจพรตติทรงดำริว่า ธรรมดาดอกไม้ย่อมบานในฤดูเดียวเท่านั้น ก็เราจักทำโดยประการที่ดอกไม้จักบาน ในทุกฤดู. บทว่า **โรปาเปลิ** ความว่า ทรงให้นำพืชอุบลนานาชนิดเป็นต้น จากที่นั้น ๆ ทรงให้ปลูก. ดอกไม้ทั้งหมด ก็สำเร็จพร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งพระราชดำริของพระเจ้ามหาสุทฺถสัจจพรตตินั้น. ชาวโลกเข้าใจว่า ดอกไม้นั้นพระราชาทรงให้ปลูก. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **โรปาเปลิ** ดังนี้. ตั้งแต่นั้นมา มหาชนได้ประดับดอกไม้ที่เกิดจากน้ำและเกิดจากบนบกนานับประการไป เหมือนเล่นนักขัตฤกษ์ฉะนั้น.

ลำดับนั้น พระราชาทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทำชนให้ถึงพร้อมด้วยความสุขยิ่งกว่านั้น จึงทรงคิดจัดหาความสุขแก่ชนด้วยบทว่า **ยนฺนุนาหิ อิมาทิ โปกฺขรณินิ** ตีเร เป็นต้น แล้วทรงกระทำกิจทั้งปวง. ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นุหาเปตุ** ความว่า คนอื่นชำระร่างกาย คนอื่นประกอบ

จุนทั้งหลาย คนอื่นนำน้ำมาให้แก่ผู้อาบน้ำที่ขอบสระโบกขรณี คนอื่นรับผ้า และให้ผ้า. บทว่า **ปฏฺฐเปติ** ความว่า ทรงตั้งอย่างไร. ทรงตั้งพนักงาน ประดับประดาอันสมควรแก่สตรี และบุรุษทั้งหลาย ทรงตั้งเพียงสตรีเท่านั้น ด้วยสามารถบำเรอในที่นั้น ๆ ทรงตั้งกิจทั้งหมดที่เหลือด้วยสามารถการบริจาคน ทรงให้ตีกลองประกาศว่า พระเจ้ามหาสุทฺถสณจักรพรรดิทรงถวายทาน ท่านทั้งหลายจงบริโภคนานนั้น.

มหาชนมาสู่ขอบสระโบกขรณีอาบน้ำ เปลี่ยนผ้า ถูบไล้ด้วยของหอม ต่าง ๆ ประดับประดาอันวิจิตร ไปโรยทาน กินและดื่มสิ่งที่ต้องการในบรรดา ยากู ภัต และขบเคี้ยวหลายประการ และเครื่องดื่ม ๘ อย่าง นุ่งห่มผ้าฝ้าย อันละเอียดอ่อน มีสีต่าง ๆ เสวยสมบัติละบุคคลผู้มีของเช่นนั้นไป. คนที่ไม่มีของเช่นนั้น ถือเอาแล้วจากไป. บุคคลที่นั่งในช้าง ม้า และยานเป็นต้น เทียวไปนิดหน่อย ไม่ต้องการก็จากไป ต้องการก็ถือนำไป. บุคคลที่นอนแม่ ในที่นอนอันประเสริฐ เสวยสมบัติแล้ว ไม่ต้องการก็จากไป ต้องการก็รับไป. ผู้ที่เสวยสมบัติกับสตรีทั้งหลาย ไม่ต้องการก็จากไป ต้องการก็รับเอาไป. ผู้ประดับประดาเครื่องรัตนะเจ็ดชนิด เสวยสมบัติแล้ว ไม่ต้องการก็จากไป ต้องการก็รับเอาไป. ทานเช่นนั้น พระเจ้ามหาสุทฺถสณจักรพรรดิทรงลุกขึ้นแล้ว ก็ทรงถวาย. การงานอย่างอื่นของชาวชมพูทวีปทั้งหลายไม่มี. ชาวชมพูทวีป เทียวบริโภคนานของพระราชทานนั้น.

ลำดับนั้น พรหมณ์คหบดีทั้งหลายคิดว่า พระราชานี้ แม่เมื่อจะ ถวายทานปานนี้ ก็ไม่ทรงให้นำอะไรมาว่า ท่านทั้งหลายจงให้ข้าวสารเป็นต้น หรือให้นำนมเป็นต้นแก่เรา ก็ชื่อนั้นไม่สมควรที่จะนิ่งดูค้ายว่า พระราชาของ พวกเรา ไม่ทรงให้นำมา. พรหมณ์คหบดีเหล่านั้น ก็รวบรวมทรัพย์สมบัติ จำนวนมากนำไปทูลถวายแด่พระราชาน. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **อโฆ อานนุท พุราหุมนคหปติกา** ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **เอว สมจินฺเตสุ** ความว่า คิดบ่อยๆ อย่างนี้ เพราะเหตุอะไร. เพราะพราหมณ์คบคิดทั้งหลาย คิดบ่อยๆ อย่างนี้ว่า บางคนนำทรัพย์สมบัติจากเรือนน้อย บางคนนำมามาก เมื่อทรัพย์สมบัติกำลังรวบรวม แม้เสียงอีกกระทึกก็จะฟังเกิดขึ้นว่า ทำไมท่านเท่านั้นนำทรัพย์สมบัติจากเรือนดี เรานำมาจากเรือนไม่ดี ทำไมท่านเท่านั้นนำทรัพย์สมบัติจากเรือนมาก เราไม่มาก ดังนี้ เสียงอีกกระทึกนั้น อย่าฟังเกิดขึ้นเลย.

บทว่า **เอหิ ตฺวํ สมฺม** ความว่า คุณก่อนผู้มียศ ท่านจงมา. บทว่า **ธมฺมํ นาม ปาสาทํ** ความว่า ยกขึ้นแล้วทรงตั้งชื่อ ปราสาท. กวีวิศวกรรมเทวบุตรรับทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ปราสาทจะใหญ่เท่าไร ครั้นตรัสว่า ปราสาทนั้น ยาวหนึ่งโยชน์ กว้างครึ่งโยชน์ สร้างด้วยรัตนะทั้งปวง ทูลรับพระดำรัสพระราชว่า จงสำเร็จดังนั้น พระดำรัสของพระองค์ดี ลำดับนั้นทูลให้ พระ.ธรรมราชาทรงรับทราบแล้ว ก็สร้าง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เอว ภทฺทํ ตฺวาติ โข อานนฺท** ความว่า คุณก่อนพระอานนท์ (วิศวกรรม เทพบุตร ทูลรับสนอง) ว่า พระดำรัสของพระองค์อย่างนี้ดี. บทว่า **ปฏิสฺสฺสนฺติ** ความว่า รับทราบแล้ว คือกราบทูลแล้ว. บทว่า **ตฺถุหฺนฺนฺนํ** ความว่า พระเจ้ามหาสุทฺตสนจักรพรรดิ ทรงปรารภว่า เราจักมีโอกาสดำเนินการปฏิบัติสมณธรรม ทรงรับด้วยการทรงนิ่ง.

บทว่า **สํวโร** ความว่า สำเร็จด้วยแก่นจันทร์. ในบทว่า **ทฺวํ วิทฺติ** เวทิกานี้ นั้น เวทีหนึ่งมีในยอดอชฺฐหิส เวทีหนึ่งมีในที่สุดกำหนดกายได้. บทว่า **ทฺวํ ทัชฺชํ โหติ** ความว่า เห็นได้ยาก คือ เห็นได้ลำบาก เพราะสมบัติแห่งแสงสว่าง. บทว่า **มุตฺติ** คือ นำไป ให้สำเร็จ คือ ไม่ให้เพื่องตั้งอยู่ โดยสภาพเป็นนิธยฺ บทว่า **อุปวิทฺเต** ความว่า มั่นคง คือ อยู่ไกล

เพราะปราศจากเมฆ. บทว่า เทเว ความว่า ในอากาศ. บทว่า มาเปลิ โข ความว่า วิสกรรมเทพบุตรไม่กระทำอย่างนี้ว่า เราจะสร้างสระโบกขรณีในที่นี้ ท่านทั้งหลายจงทำลายบ้านเรือนของท่าน ดังนี้แล้ว สร้าง. ก็สระโบกขรณี เห็นปานนั้น ได้ผุดขึ้นแล้วด้วยสามารถแห่งจิตตูปาทของพระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดินั้น. บทว่า เต สพฺพกามหิ ความว่า ทรงเลี้ยงสมณะทั้งหลาย ด้วยวัตถุที่ต้องการทั้งปวง คือ ด้วยสมณบริวาร ทรงเลี้ยงพราหมณ์ทั้งหลาย ด้วยพราหมณบริวาร.

จบ ปฐมภาณวารวรรคณา

บทว่า มหิทฺธิโก ความว่า ทรงถึงพร้อมด้วยอิทธิฤทธิ์มาก กล่าวคือ ความสำเร็จแห่งสระโบกขรณีจำนวน ๘๔,๐๐๐ สระ ด้วยอำนาจแห่งจิตตูปาทของท่านนั้น. บทว่า มหานุภาโว ความว่าถึงพร้อมด้วยอานุภาพใหญ่ เพราะความที่กรรมอันพึงเสวยเหล่านั้น มีมาก. บทว่า เสยฺยถิทํ ความว่า เป็นนิบาต. อรรถแห่งนิบาตนั้นว่า กรรม ๓ ประการ เป็นไฉน. บทว่า ทานสุต ได้แก่ บริจาคสมบัติ. บทว่า ทมฺมสุต ความว่า ปัญญามาวาทมะ ในอภิวาสสูตร. ในบทนี้ เราฝึกตนเอง รักษาอุโบสถกรรม. บทว่า สลฺยณมฺมสุต ได้แก่ศีล. ก็พึงทราบบุรพโยค ของพระราชาที่ดำรงอยู่ในศีลนี้ นั้น.

ได้ยินว่า ในกาลก่อน พระราชาทรงสมภพในตระกูลคหบดี. ก็โดยสมัยนั้น พระเถระรูปหนึ่งในพระศาสนาของพระพุทธเจ้ากัสสปะ ทรงพระชนม์อยู่ จำพรรษาในป่า. พระโพธิสัตว์เข้าป่าด้วยภาระงานของตน เห็นพระเถระแล้ว เข้าไปเฝ้า ไหว้แล้ว แลดูที่นั่งและที่จงกรมเป็นต้น ของพระเถระ จึงถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้าอยู่ในที่นั้นหรือ. ได้ฟังว่า อย่างนั้น

อุบาสก จึงคิดว่า สมควรที่จะสร้างบรรณศาลาถวายพระผู้เป็นเจ้าในที่นี้แล้ว เลิกการงานของตนชนทัพบัพสัมภาระ ทำบรรณศาลา ฉาบ โบกฝ้าด้วยดินเหนียว ดินประตุ ทำพนักนั่ง นั่ง ณ ที่ควรส่วนสุดท้ายหนึ่ง ด้วยคิดว่า พระผู้เป็น เจ้าจักทำการบริโภค หรือไม่หนอ.

พระเถระมาจากภายในบ้าน เข้าไปสู่บรรณศาลา แล้วนั่งที่พนัก. เมื่ออุบาสกมาแล้วไฉนนั้น ณ ที่ใกล้แล้ว ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บรรณ ศาลาผาสุกไหม. ผาสุก สมควรแก่บรรพชิต. ท่านจักอยู่ที่นี่หรือ. อย่างนั้น อุบาสก. อุบาสกนั้นรู้แล้วว่า พระเถระจักอยู่โดยอาการรับให้พระเถระทราบ ว่า ท่านพึงไปสู่ประตูเรือนของกระผมเป็นนิมิตแล้วเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญขอ ท่านจงให้พรอย่างหนึ่ง แก่กระผมเถิด. คุณก่อนอุบาสก บรรพชิตก้าวล่วงแล้ว. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เป็นพรที่ควรและไม่มีโทษ. อุบาสก จงบอก. ข้าแต่ท่าน ผู้เจริญ มนุษย์ทั้งหลายในที่นี้เป็นที่อยู่ประจำ ย่อมปรารถนาการมาในมงคล หรือ อมงคล ย่อมโกรธแก่พระเถระผู้ไม่มา เพราะฉะนั้น ท่านแม่ไปสู่ที่ นิมนต์อื่นแล้ว เข้าไปสู่เรือนของกระผมแล้ว พึงทำกตกิจ. พระเถระรับแล้ว.

ก็โพธิสัตว์นั้น ปูเสื่อลำแพนในศาลาตั้งเตียงตั้ง วางพนักพิงวางที่ เช็ดเท้า ชูคัสระ ทำที่จงกรมเกลี่ยทราย เห็นสัตว์มาทำลายฝา ทำดินเหนียว ให้อัด ก็ล้อมรั้วหนาม เห็นสัตว์ลงสระทำน้ำให้ขุ่นก็กอบันไคภายใน ล้อมรั้ว หนามภายนอก ปลูกแถวตาลในที่สุดรั้วภายใน เห็นสัตว์ทำสกปรกที่อันสมควร ในมหาจงกรม ก็ล้อมที่จงกรมด้วยรั้ว ปลูกแถวตาลในที่สุดรั้วภายใน ยังอาวาส ให้สำเร็จอย่างนี้ ถวายไตรจีวร บิณฑบาต ยา ภาชนะบริโภค เขยื้อกน้ำ กรรไกร มีดตัดเล็บ เข็ม ไม้เท้า รองเท้า ตุ่มน้ำ รม คบเพลิง ไม้เคาะ มูลหู บาตร ถลกบาตร ผ้ากรองน้ำ ที่กรองน้ำ ก็หรือ สิ่งที่บรรพชิตควร บริโภคอื่นแต่พระเถระ ชื่อว่า บริหารที่พระโพธิสัตว์ไม่ถวายแก่พระเถระไม่มี.

พระโพธิสัตว์นั้น รักษาศีล รักษาอุโบสถ บำรุงพระเถระตลอดชีวิต. พระเถระอยู่ในอาวาสนั้นเที่ยว บรรลุพระอรหัตแล้วนิพพาน. ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทำบุญตลอดอายุแล้วไปเกิดในเทวโลก จุตจากเทวโลกนั้น มาสู่มนุษยโลกไป เกิดเป็นพระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิในราชธานี ชื่อว่า กุสาวดี.

บุญแม้อันไม่ใหญ่ยังได้กระทำแล้วในศาสนาของท่านอย่างนี้

มหาวิบาก จึงมี เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญาพึงทำบุญนั้น.

บทว่า มหาวิภูหิ ความว่า มหาภูฏาการอันทำด้วยเงิน. ทรงพระประสงค์ที่จะประทับอยู่ในภูฏาการนั้น จึงได้เสด็จไป. บทว่า เอตุตาวตาทามวิตกุก ความว่า พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิ ทรงข่มวิตกทั้งสามที่ประคองภูฏาการนั้นเที่ยวอย่างนี้ว่า.-

ดูก่อนกามวิตก ท่านพึงกลับเพียงเท่านี้ เบื้องหน้าแต่นี้ไป ท่านไม่มีที่อยู่ นี้ชื่อว่า ฌาณาการ ฌาณาการนี้ ไม่ใช่ที่อยู่ร่วมกับท่าน.

ในบทว่า ปรมชฺชณานิ เป็นต้น ชื่อว่า กสิณบริกรรมกิจย่อมไม่มีต่างหาก ครั้นมีความต้องการนิลกสิณ นิลมณิกีย่อมมี ครั้นมีความต้องการด้วยปิตกกสิณ สุวัณณะกีย่อมมี ครั้นมีความต้องการด้วยโลหิตกสิณ รัชตะมณิกีย่อมมี ครั้นมีความต้องการด้วยโอทาทกสิณ รัชตะกีย่อมมี ท่านบัญญัติกสิณในฐานะที่แลดูแล้ว ๆ อย่างนี้ในบทว่า เมตฺตาสหคเตน เป็นต้น คำที่จะพึงกล่าวแต่ทั้งหมด ได้กล่าวแล้วในวิสุทฺธิมรรคนั้นแล. ท่านกล่าวมานี่อุปมาบุญญาสี่ในบาลีด้วยประการฉะนี้. ก็มหาบุรุษยังสมาบัติแปลทั้งหมด อภิญญาห้าให้เกิดแล้วเข้าสมาบัติโดยอาการสิบสี่ด้วยสามารถอนุโลม ปฏิโลมเป็นอาทิ ให้เป็นไปด้วยความสุข ในสมาตินั้นเที่ยว เหมือนภมรเข้ารวงผึ้ง เป็นอยู่ด้วยมธุรส ฉะนั้น.

บทว่า **กุสาวติราชธานี** ความว่า กุสาวติราชธานี เป็นประมุข คือ เป็นใหญ่ทั้งหมดแห่งพระนครเหล่านั้น. บทว่า **ภคตาทิหาริ** ความว่า ภค อันจะพึงนำไปเฉพาะ. บทว่า **วสุสตตสุต วสุสตตสุต** ความว่า ท่านคิด อย่างนี้ เพราะเหตุไร. เพราะรำคาญด้วยเสียงบุคคลเหล่านั้น. ก็ท่านกล่าวว่า เสียงย่อมรบกวนผู้เข้าสมบัติ เพราะฉะนั้น มหาบุรุษจึงรำคาญด้วยเสียง. ถ้า เช่นนั้น ทำไมจึงไม่บอกว่า พวกท่านจงอย่ามา. เดียวนี้พระราชินีไม่เห็น เพราะฉะนั้น จึงไม่กล่าวว่า จักไม่ได้วัตรเป็นนิตย์ วัตรนั้นของชนเหล่านั้น จงอย่าขาดไป.

บทว่า **เอตทโหลสิ** ความว่า ความคิดนั้นได้มีแล้วเมื่อไร. ในวันกาล กิริยาของพระราชินี ได้ยินว่า ในกาลนั้น เทพดาทั้งหลายคิดว่า พระราชินี อย่าทรงกระทำกาลกิริยาอย่างอนาถา จงมีธิดา บุตรทั้งหลายที่ร้องไห้แหวดล้อม กระทำกาลกิริยาเกิด. ลำดับนั้น นึกถึงเทวียังจิตแห่งเทวีเกิดขึ้นอย่างนี้. บทว่า **ปีตานิ วตฺตานิ** ความว่า ได้ยินว่า ผ้าเหลืองเหล่านั้น เป็นที่พึงพอพระ- ราชหฤทัยของพระราชินีโดยปกติ เพราะฉะนั้น พระนางสุภัททาเทวี จึงตรัส ว่า ท่านทั้งหลายจงห่มผ้าเหลือง. บทว่า **เอตฺถเว เทวิ เทวิ ติฏฺฐ** ความว่า ชื่อว่า ฌานาคารนี้ ไม่ใช่สถานอยู่ร่วมกับท่านทั้งหลาย ชื่อว่า สถานที่ได้ ความยินดีในฌานท่านอย่าเข้ามาในที่นี้.

บทว่า **เอตทโหลสิ** ความว่า ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายในโลกย่อมรุ่งโรจน์ ยิ่งในกาลสมัยใกล้ตาย ด้วยเหตุนี้ พระนางเทวินั้น ทรงเห็นความที่พระราชินี ทรงมีพระอินทร์ย่องไส จึงมีพระดำรัสอย่างนั้น.

แต่นั้น พระนางเทวีไม่ทรงปรารถนากาลกิริยาของพระราชินีว่า ขอกาลกิริยาอย่าได้มีแต่พระราชินี ครัสต์ถึงคุณสมบัติของพระราชินีนั้น ทรงคิดว่า เราจักทำอาการให้ทรงมีพระชนม์อยู่จึงทูลว่า **อิมานิ เต เทว** เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ฉนุทฺ** **ชเนหิ** ความว่า จงทรงยังความรักให้เกิดขึ้น คือ จงทรงกระทำปิติ. บทว่า **ชีวิเต ปน อเปกฺข** ความว่า พระองค์จงทรงทำความอาลัย คือ ความอยากในชีวิต. บทว่า **เอวโฆ มํ ตฺวํ เทวิ** ความว่า ครั้นพระนางเทวีสำคัญพระราชาว่า พระราชานี้เป็นบรรพชิต จึงทูลว่า ข้าแต่ท้าวะ หม่อมฉันเป็นหญิงย่อมไม่รู้จักถ้อยคำอันควรแก่บรรพชิต หม่อมฉันจะกล่าวอย่างไร มหาราช พระเจ้ามหาสุทฺถสัจจกรพรรดิจึงตรัสว่า **เอว โฆ มํ ตฺวํ เทวิ สมฺมทาจาร** ดังนี้. บทว่า **ครหิตา** ความว่า สเปกข-กาลกิริยา อันพระพุทฺธเจ้า พระปัจเจกพุทฺธเจ้า พระสาวกและบรรพชิตเหล่าอื่น ผู้เป็นพหูสูตติเตียนแล้ว. เพราะเหตุอะไร. เพราะกาลกิริยาที่มีความห่วงใย เป็นเหตุให้เกิดเป็นยักษ์ สุนัข แพะ โค กระบือ หนู ไก่ และนกเป็นต้น ในเรือนของตนเท่านั้น.

บทว่า **อถโฆ อานนฺท** ความว่า พระนางเทวี ไปในที่ควรส่วนสุดข้างหนึ่งแล้ว ทรงพระกัมแสง ทรงเช็ดพระอัสสุชล จึงตรัสดังนั้น. บทว่า **คหปติสฺส วา** ความว่า ทำไมพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัส. ได้ยินว่า สมบัติอันมากย่อมมีแก่ชนเหล่านั้นเหมือนมีแก่บุตรของโสณเศรษฐีเป็นต้น ฉะนั้น. ได้ยินว่า ถาดแห่งภัตตบาหนึ่งของโสณเศรษฐีบุตร มีราคาตั้งสองแสน เมื่อชนเหล่านั้นบริโภคภัตตเช่นนั้น ชั่วครู่ก็เกิดความเมาในภัต ทำให้อืดอืด ลำบากเพราะภัต ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **ยํ เตน สมเยน อชฺฌาวสามิ** ความว่า นครที่เราอยู่มีเพียงนครเดียวเท่านั้น. บุตรธิดาเป็นต้นและทาสทาสย์ทั้งหลายอยู่ในนครที่เหลือ. แม้ในปราสาทและกุฎาคารทั้งหลาย ก็มีนัยเช่นเดียวกัน.

ในบัลลังก์เป็นต้น ก็ทรงใช้บัลลังก์เดียวเท่านั้น. บัลลังก์ที่เหลือ เป็นของใช้สำหรับ บุตรเป็นต้น. แม้ในสตรีทั้งหลาย สตรีคนเดียวเท่านั้น บำรุง

สตรีที่เหลือเป็นเพียงบริวาร. บทว่า **ปริทหามิ** ความว่า เรานุ่งผ้าคู่เดียวเท่านั้น. ผ้าคู่ที่เหลือย่อมมีแก่บุรุษ ๑๖ แสน ๘๐ พันคนผู้ขอเที่ยวไป. บทว่า **ภุญชามิ** แสดงว่า เราบริโภคข้าวสุกเพียงหนึ่งทะนาน โดยปัดละเป็นประมาณที่เหลือได้แก่บุรุษ ๘ แสน ๔๐ พัน ที่ขอเที่ยวไป. จริงอยู่ สำหรับหนึ่ง พอแก่ชนสิบคน. ได้ยินว่า พระนคร ๘๔,๐๐๐ แห่ง ปราสาทพันหลัง และ กุฎาคารหนึ่งพัน เกิดขึ้นเพราะผลบุญไหลมาแห่งบรรณศาลาลหลังเดียว. บัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ หลังเกิดขึ้น ด้วยผลบุญไหลมาแห่งเดียวที่ถวายเพื่อประโยชน์แก่การนอน. ช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือก ม้า ๑,๐๐๐ ตัว รถ ๑,๐๐๐ คัน เกิดขึ้นด้วยผลบุญที่ไหลมาแห่งตั้งที่ถวาย เพื่อประโยชน์แก่การนั่ง. แก้วมณี ๘๔,๐๐๐ ดวง เกิดขึ้นด้วยผลบุญที่ไหลมาแห่งประทีปหนึ่งดวง. สระโบกขรณี ๘๔,๐๐๐ สระ เกิดขึ้นด้วยผลบุญที่ไหลมาแห่งสระโบกขรณีหนึ่งสระ. สตรี ๘๔,๐๐๐ นาง บุตร ๑,๐๐๐ คน กหบดี ๑,๐๐๐ คน เกิดขึ้นด้วยผลบุญที่ไหลมาแห่งการถวายบริโภคนิเวศน์ บาดร ถลกบาดร ธรรมกรก ผ้ากรองน้ำ หม้อน้ำ กรรไกร มีดตัดเล็บ เข็ม กุญแจ ไม้เคาะมูลหู ผ้าเช็ดเท้า รองเท้า ร่ม และ ไม้เท้า. แม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว เกิดขึ้นด้วยผลบุญที่ไหลมาแห่งทานโครส. ผ้า ๘๔,๐๐๐ โกฏิพัวเกิดขึ้นด้วยผลบุญอันไหลมาแห่งทานผ้านุ่มผ้าห่ม. สำหรับใส่ พระกระยาหาร ๘๔,๐๐๐ สำหรับ ฟิงทราบว่า เกิดขึ้นด้วยผลบุญที่ไหลมาแห่งทานโภชนา. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถึงสมบัติของพระเจ้ามหาสุทฺธสสนจักรพรรดิตั้งแต่ต้นโดยพิสดาร ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงสมบัตินั้นทั้งหมดเหมือนแสดงโรงเล่นฝุ่นแก่เด็กทั้งหลาย บรรทมบนพระแท่นเป็นที่ดับขันธปรินิพานแล้วตรัสว่า ดูกรอานนท์ เธอจงดู ดังนี้เป็นอาทิ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วิปริณตา** ความว่า ถึงซึ่งความแปรปรวนเหมือนประทีปดับ โดยละปกติไปฉะนั้น. บทว่า **เอว อนิจจาโฆ อานนท**

ลักษณะ ความว่า ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่ามีแล้ว กลับไม่มีอย่างนี้.
บุรุษผูกพะองในต้นไม้จำปาสูงร้อยศอก ขึ้นแล้ว ถือเอาดอกไม้จำปาแก่พะอง
ลงมาฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทรงยก ซึ่งสมบัติของพระ
เจ้ามหาสุทฺธสัจจกัณฐก สูงถึงแสนโกฏิปี ไม่ใช่ร้อย เหมือนผูกพะอง ทรงถือ
เอา อนิจลักษณะที่ตั้งอยู่ในที่สุดแห่งสมบัติ ก้าวลงเหมือนแก่พะอง ด้วย
ประการฉะนี้. ด้วยเหตุนี้ ในกาลก่อน พระเจ้า วสกะ ทรงสดับพระสูตรนี้
ที่พระทีฆภานุกเถระสาธยายในอัมพลัญจิกา ด้านทิศตะวันออกแห่งโลหะ
ปราสาทแล้วทรง คิดว่า พระผู้เป็นเจ้าของเรากล่าวอะไรในที่นี้ พระผู้เป็นเจ้าของ
กล่าวเฉพาะ สมบัติในฐานะที่ตนได้กินได้ดื่มเท่านั้น ทรงเหยียดพระหัตถ์ซ้าย
ประสานด้วยพระหัตถ์ขวาว่า ท่านมีจักขุด้วยจักขุทำประการ เห็นสูตรนี้แล้ว
กล่าวอย่างนี้ ในกาลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ สังขารทั้งหลาย
ไม่เที่ยงอย่างนี้แล. ทรงมีพระหฤทัยยินดีว่า สาธุ สาธุ ทรงให้สาธุการ.

บทว่า เอว อฐฺวา ความว่า ปราศจากความแน่นอน เหมือนคลื่น
น้ำเป็นต้นอย่างนี้. บทว่า เอว อนฺตฺสฺสฺติกา ความว่า ปราศจากลมอัสนาสะ
เหมือนน้ำที่ดื่มแล้ว และเหมือนจันทร์ที่ดูได้ในความฝันอย่างนี้. บทว่า
สฺริริ นิกฺขิเปยฺย ความว่า ทิ้งสรีระ. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อน
อานนท์ การทิ้งหรือการปฏิบัติสรีระอื่น ย่อมไม่มีแก่พระตถาคต. ก็แลครั้น
ตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสเรียกพระเถระอีกว่า ธรรมดาอนุภาพแห่งพระเจ้า
จักรพรรดิ ย่อมอันตรธานในวันที่เจ็ดแห่งการบวช. ส่วนสมบัติทั้งหมด นี้คือ
กำแพงรัตนะเจ็ดชั้น ตาลรัตนะ สระโบกขรณี ๘๔,๐๐๐ สระ ธรรมปราสาท
ธรรมาโบกขรณี จักรรัตนะ อันตรธานแล้วในวันที่เจ็ด แต่กาลกิริยาแห่ง
พระเจ้ามหาสุทฺธสัจจกัณฐก. ในข้างเป็นต้น ก็ธรรมดาอย่างนี้. ที่หมดอายุขัย
ก็ทำกาลกิริยาไป. ครั้นอายุยังเหลืออยู่ หัตถิรัตนะ ก็จะไปสู่ตระกูลอุโบสถ

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 528

อัสสรัตนะ ก็จะไปสู่ตระกูลวลาหก มณีรัตนะก็จะไปสู่ วิบูลบรรพตเท่านั้นเอง. อานุกาพแห่งอิตถิรัตนะ ย่อมอันตรธานไป. จักขุของคหบดีรัตนะก็จะกลับ เป็นปกติ. การขวนขวายของปริณายกรัตนะ ก็ย่อมพินาศ.

บทว่า **อิทมโวจ ภควา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสบทนี้ ทั้งหมดที่มาแล้วและไม่มาแล้วในพระบาลี. บทที่เหลือมีเนื้อความง่ายทั้งนี้ ดังนี้.

จบ อรรถกถา महाสุตตันตปิฎกที่ ๔

๕. ขนวกสูตร

คติพยากรณ์ เรื่องผู้บำรุงชาวบ้านาทิกะ

[๑๘๗] ข้าพเจ้า ได้สดับมาดังนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระตำหนักคิณชกาฬสละ
ในบ้านนาทิกะ. ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ ถึงชนผู้บำรุง
ซึ่งทำกาละล่วงไปนานแล้วในการอุปบัติในชนบทใกล้เคียง คือ กาสี โกศล วัชชี
มัลละ เจติ วัชสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสน ว่า คนโน้นเกิด ณ ที่โน้น
คนโน้นเกิด ณ ที่โน้น ชนผู้บำรุงชาวบ้านาทิกะกว่า ๕๐ คน ทำกาละล่วง
ไปนานแล้วเป็นโอปปาติกะ เพราะสิ้นไปซึ่งสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่าง ปรินิพ-
พาน ณ ที่นั้น ไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา ชนผู้บำรุงชาวบ้านาทิกะ
กว่า ๕๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้วเป็นพระสกทาคามี เพราะสิ้นสังโยชน์
๓ อย่าง เพราะราคะ โทสะ โมหะ เบบาง จะกลับมาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว
แล้วทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ได้ ชนผู้บำรุงชาวบ้านาทิกะกว่า ๕๐๐ คน ทำกาละ
ล่วงไปนานแล้ว เป็นพระโสดาบัน เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ อย่าง มีอันไม่ตกต่ำ
เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงมีสัมโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า.

[๑๘๘] ชนผู้บำรุงชาวบ้านาทิกะ ได้สดับข่าวมาว่า พระผู้มีพระภาค
เจ้าทรงพยากรณ์ถึงชนผู้บำรุงทำกาละล่วงไปนานแล้วในการอุปบัติในชนบทใกล้-
เคียง คือ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจติ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสน
ว่า คนโน้นเกิด ณ ที่โน้น คนโน้นเกิด ณ ที่โน้น ชนผู้บำรุงชาวบ้านาทิกะ
กว่า ๕๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้ว เป็นโอปปาติกะ เพราะสิ้นไปซึ่งสังโยชน์

เบื้องต่ำ ๕ อย่าง ปรีณิพพาน ฌ ที่นั่น ไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา คนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะกว่า ๕๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้ว เป็นพระสกทาคามี เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ อย่าง เพราะราคะ โทสะ โมหะ เบบาง จะกลับมาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว แล้วจักทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ได้ คนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะกว่า ๕๐๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้ว เป็นพระโสดาบัน เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ อย่าง มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงมีสัมโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า เพราะเหตุนั้นแล คนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะ ได้ฟังปัญหาพยากรณ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วดีใจ เบิกบาน เกิดปีติโสมนัส.

ประวัติของพระอานนทเถระ

[๑๘๕] พระอานนทผู้มีอายุได้สดับข่าวมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ถึงคนผู้บำรุงทำกาละล่วงไปนานแล้วในการอุปบัติในชนบทใกล้เคียงทั้งหลาย คือ กาลี โกศล วัชชี มัลละ เจติ วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุธเสน ว่า คนโน้นเกิด ฌ ที่โน้น คนโน้นเกิด ฌ ที่โน้น คนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะกว่า ๕๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้ว เป็นโอบปาติกะ เพราะสิ้นไปซึ่งสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่าง ปรีณิพพาน ฌ ที่นั่น ไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา คนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะกว่า ๕๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้ว เป็นพระสกทาคามี เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ อย่าง เพราะราคะ โทสะ โมหะ เบบาง จะกลับมาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว แล้วจักทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ได้ คนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะกว่า ๕๐๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้ว เป็นพระโสดาบัน เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ อย่าง มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงมีสัมโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า เพราะเหตุนั้นแล คนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะ ได้ฟังปัญหาพยากรณ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วดีใจ เบิกบานเกิดปีติโสมนัส.

ครั้งนั้นแล พระอานนทผู้มีอายุมีปริวิตกว่า ก็ชนผู้บำรุงชวามคธเหล่านี้ มีมากและเป็นรัตตัญญู ทำกาลล่วงไปนานแล้ว อังคะและมคธ เห็นจะว่างเปล่าจากชนผู้บำรุงชวามคธซึ่งทำกาลล่วงไปนานแล้ว ก็ด้วยเหตุนั้นแล ชวามคธทั้งหลายเป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เลื่อมใสในพระธรรม เลื่อมใสในพระสงฆ์ กระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ชวามคธเหล่านั้น ทำกาลล่วงไปนานแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ การพยากรณ์จะพึงสำเร็จประโยชน์ แม้แก่พวกเขา ชนมากจะพึงเลื่อมใส แต่นั้น จะพึงไปสู่สุคติ อนึ่ง พระเจ้าพิมพิสาร จอมเสนี พระเจ้าแผ่นดินแห่งมคธพระองค์นี้ ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระราชาปกครองโดยธรรม ทรงเกื้อกูลแก่พราหมณ์คหบดี ชวานิคมและชาวชนบททั้งหลาย อนึ่ง ได้ยินว่า พวกมนุษย์พากันสรรเสริญว่า พระเจ้าแผ่นดินมคธนั้น ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระราชาปกครองโดยธรรม ทรงปกครองให้พวกเราเป็นสุขอย่างนี้ เสด็จสวรรคตเสียแล้ว พวกเรา อยู่เป็นผาสุกในแว่นแคว้นของพระองค์ผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระราชาปกครองโดยธรรมอย่างนี้ แม้อันหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินมคธนั้นแล ทรงเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ทรงเลื่อมใสในพระธรรม ทรงเลื่อมใสในพระสงฆ์ ทรงทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ได้ยินว่า พวกมนุษย์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า แม้จนกระทั่งเวลาจะเสด็จสวรรคต พระเจ้าพิมพิสาร จอมเสนีพระเจ้าแผ่นดินมคธ ก็ยังทรงสรรเสริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จสวรรคตแล้ว พระเจ้าแผ่นดินมคธนั้นเสด็จสวรรคตล่วงไปนานแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ การพยากรณ์จะพึงสำเร็จประโยชน์แม้แก่พระเจ้าแผ่นดินมคธนั้น ชนมากจะพึงเลื่อมใส แต่นั้นจะพึงไปสู่สุคติก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ในแผ่นดินมคธ เหตุไฉน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงพยากรณ์ถึงชนผู้บำรุงชวามคธ ซึ่งทำกาลล่วงไปนานแล้วในแผ่นดินมคธที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้นั้น ในการอุบัติทั้งหลายเล่า ก็ถ้าพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า ไม่ทรงพยากรณ์ถึงชนผู้บำรุงชวามคธทั้งหลายที่ทำกาลล่วงไปนานแล้ว ในการอุบัติทั้งหลาย ก็จะเป็นเหตุให้ชนผู้บำรุงชวามคธทั้งหลายจะพึงเสียใจว่า ไฉนพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ทรงพยากรณ์ถึงพวกเขา. พระอานนท์ผู้มีอายุ ประารภถึงชนผู้บำรุงชวามคธนี้ ทูลเทียบเคียงเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลุกจากอาสนะถวายนอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าทำประทักษิณหลีกไปแล้ว.

[๑๕๐] ครั้งนั้นแล เมื่อพระอานนท์ผู้มีอายุหลีกไปไม่นาน ในปุพ-
พัฒนาสมัยเวลาใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งสบง ทรงบาตรและจีวรเสด็จ
เข้าไปบิณฑบาตยังบ้านนาทิกะ เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในบ้านนาทิกะ ภายหลัง
ภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ทรงล้างพระบาทเสด็จเข้าพระตำหนัก คิณฺฑ-
ชกาวสละ ทรงปรารภถึงชนผู้บำรุงชวามคธทรงตั้งพระทัยมสติการประมวลเหตุ
ทั้งปวงด้วยพระทัย ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ด้วยทรงพระดำริว่า ผู้
เจริญเหล่านั้นมีคติอย่างไร มีภพหน้าอย่างไร เราจักรู้คติ จักรู้ภพหน้านั้น
ของชนผู้บำรุงชวามคธเหล่านั้น . พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นชนผู้บำรุงชวามคธ
ว่าผู้เจริญเหล่านั้นมีคติเป็นอย่างไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร. ครั้งนั้นแล ใน
สายัณห์สมัยเวลาใกล้เย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เรือนเสด็จออกจาก
พระตำหนัก คิณฺฑชกาวสละ ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ในร่มเงาวิหาร.

ว่าด้วยชนวสกะ

[๑๕๑] ครั้งนั้นแล พระอานนท์ผู้มีอายุเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายนอภิวาทแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง
ณ ที่ควรส่วนสุดข้างหนึ่ง พระอานนท์ผู้มีอายุนั่ง ณ ที่ควรส่วนสุดข้างหนึ่ง ได้
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
มีพระอิริยาบถสงบยิ่ง ทรงมีพระฉวีวรรณแห่งพระพักตร์เปล่งปลั่งยิ่งนัก เพราะ
พระอินทรีย์ทั้งหลายผ่องใสวันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ด้วยวิหารธรรม

อันสงบแน่. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูกรอานนท์ ข้อที่เธอปรารภชนผู้บำรุง
ชาวมคชพูดเลียบเคียงเฉพาะหน้าเราแล้ว ลุกจากอาสนะหลีกไป เพราะข้อ
นั้นเป็นเหตุ เราเที่ยวบิณฑบาตในบ้านนาทิกะ ภายหลังภัต กลับจากบิณฑบาต
แล้วล้างเท้าเข้าไปยังที่พัก คิณชกาวัสตะแล้ว ปรารภถึงชนผู้บำรุงชาวมคช ตั้งใจ
มนสิการประมวลเหตุทั้งปวงด้วยใจ นั่งอยู่บนอาสนะที่ปูลาดไว้ด้วยคำริว่า เรา
จักรู้คติ จักรู้ภพหน้าของชาวมคชเหล่านั้นว่า ผู้เจริญเหล่านั้น มีคติเป็น
อย่างไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร อานนท์ เราได้เห็นชนผู้บำรุงชาวมคชแล้วว่า
ผู้เจริญเหล่านั้นมีคติเป็นอย่างไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร ครั้งนั้นยักษ์ หายไป
เปล่งเสียงให้ได้ยินว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าข้าพระพุทธเจ้าชื่อว่า ชนวสกะ
ข้าแต่พระสุคต ข้าพระพุทธเจ้าชื่อว่าชนวสกะ อานนท์ เธอรู้หรือไม่ว่า เธอเคย
ฟังชื่อว่า ชนวสกะ เห็นปานนี้ ในกาลก่อนแต่กาลนี้. พระอานนท์กราบทูล
ว่า ข้าพระองค์ไม่รู้เลยว่า เคยได้ฟังชื่อว่า ชนวสกะ เห็นปานนี้ ในกาลก่อน
แต่กาลนี้ อนึ่ง ข้าพระองค์ได้ฟังชื่อว่า ชนวสกะ ทำให้ชนลุกชูชัน ทำให้เกิด
ความคิดว่า ยักษ์ที่มีชื่อว่า ชนวสกะ ไม่ใช่ยักษ์ชั้นต่ำเป็นแน่ๆ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสว่า ดูกรอานนท์ ในระหว่างนั้น เสียงได้ปรากฏขึ้น ยักษ์มีผิวพรรณ
อันงามยิ่งได้ปรากฏต่อหน้าเรา ได้เปล่งเสียงให้ได้ยินแม้เป็นครั้งที่สองว่า ข้า
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าชื่อว่า พิมพิสาร ข้าแต่พระสุคต ข้าพระ
พุทธเจ้าชื่อ พิมพิสาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าเข้าถึงความเป็น
สหายของท้าวเวสวัณมหाराชเป็นครั้งที่ ๗ นี้ ข้าพระพุทธเจ้านั้นจูดิจากนี้แล้ว
สามารถเป็นราชาในหมู่มนุษย์.

[๑๕๒] ข้าพระพุทธเจ้าท่องเที่ยวจากเทวโลกนี้

เจ็ดครั้ง จากมนุษย์โลกนั้นเจ็ดครั้ง รวม

สิบสี่ครั้ง ย่อมรู้จักภพที่ข้าพระพุทธเจ้าเคย

อยู่อาศัยในกาลก่อน.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้ามีความไม่ตกต่ำ ทราบชัดถึงความไม่ตกต่ำเป็นเวลานาน อนึ่งความหวังเพื่อความเป็นพระสกทาคามีของข้าพระพุทธเจ้ายังคงมีอยู่. พระอานนท์กราบทูลว่า ข้อที่ ชนวสภยัณห์ ประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้ามีความไม่ตกต่ำทราบชัดถึงความไม่ตกต่ำเป็นเวลานาน และประกาศว่า ความหวังเพื่อความเป็นพระสกทาคามีของข้าพระพุทธเจ้ายังคงมีอยู่นี้ นำอัสจรรย์สำหรับท่านชนวสภยัณห์ ไม่เคยมีมาสำหรับท่านชนวสภยัณห์ ก็ท่านชนวสภยัณห์ ทราบชัดถึงการบรรลุคุณวิเศษ อันโอฬารเห็นปานนี้จากอะไรเป็นเหตุเล่า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ชนวสภยัณห์ประกาศว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นอกจากพระศาสนาของพระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าไม่รู้จักการบรรลุคุณวิเศษอันโอฬาร ข้าแต่พระสุคต นอกจากพระศาสนาของพระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าไม่รู้จักการบรรลุคุณวิเศษอันโอฬาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ตั้งแต่วันที่ข้าพระพุทธเจ้าเลื่อมใสอย่างยิ่งในพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นต้นมา ข้าพระพุทธเจ้าไม่ตกต่ำ ทราบชัดถึงความไม่ตกต่ำเป็นเวลานาน และความหวังเพื่อความเป็นพระสกทาคามีของข้าพระพุทธเจ้ายังคงมีอยู่. ข้าพระพุทธเจ้าถูกท้าวเวสวัณมหาราชส่งไปในสำนักของท้าววิรูปภมหาราชด้วยกรณียกิจบางอย่าง ในระหว่างทางได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเสด็จเข้าไปสู่พระตำหนักคิณชกาวัสถะ ทรงปรารภถึงชนผู้บำรุงชวามคธ ตั้งพระทัยมณสิการประมวลเหตุทั้งปวงด้วยพระทัยประทับอยู่ด้วยทรงดำริว่า เรา รู้จักคติ รู้จักภพหน้าของชวามคธเหล่านั้นว่า ผู้เจริญเหล่านั้นมีคติเป็นอย่างไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อที่ข้าพระพุทธเจ้ารับคำต่อหน้าท้าวเวสวัณซึ่งกล่าวในบริษัทนั้นว่า ผู้เจริญเหล่านั้นมีคติเป็นอย่างไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร เป็นความอัศจรรย์เล็กน้อย ข้าพระพุทธเจ้าคิดว่า เราจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า และจักกราบทูลข้อนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า

ข้าพระพุทธเจ้ามีเหตุ ๒ อย่างนี้แล เพื่อที่จะได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า วันก่อนๆ นานมาแล้ว ในวันอุโบสถที่ ๑๕ แห่งราตรีวันเพ็ญวิสาขบูชา เทวดาชั้น ดาวดึงส์ทั้งสิ้นนั่งประชุมในสุทธรรมาสภา เทพบริษัทมากมายนั่งอยู่โดยรอบ และท้าวมหาราชทั้งสิ้นนั่งอยู่ใน ๔ ทิศ คือ ในทิศบูรพา ท้าวธรรมาภิรมหาราช นั่งผินหน้าไปทางทิศปัจฉิมแวดล้อมด้วยเทวดาทั้งหลาย ในทิศทักษิณ ท้าว วิรุฬหกมาราชนั่งผินหน้าไปทางทิศอุดร แวดล้อมด้วยเทวดาทั้งหลาย ในทิศ ปัจฉิม ท้าววิรูปักษมาราช นั่งผินหน้าไปทางทิศบูรพา แวดล้อมด้วยเทวดา ทั้งหลาย ในทิศอุดร ท้าวเวสวัณมาราช นั่งผินหน้าไปทางทิศทักษิณ แวดล้อมด้วยเทวดาทั้งหลาย ก็เมื่อเทวดาชั้นดาวดึงส์ทั้งสิ้นนั่งประชุมใน สุทธรรมาสภา เทพบริษัทมากมายนั่งอยู่โดยรอบ และท้าวมหาราชทั้งสิ้นนั่งอยู่ ในทิศทั้ง ๔ นี้ อาสนะของมหาราชทั้งสิ้นนั้น ข้างหลังถัดออกมาก็เป็นอาสนะ ของข้าพระพุทธเจ้า เหล่าเทพที่ประพฤติพรมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว บังเกิดในดาวดึงส์เมื่อคืนนี้ ย่อมไพโรจน์ล่วงเทวดาเหล่านี้ด้วยวรรณะและยศ ด้วยเหตุนี้ เทวดาชั้นดาวดึงส์จึงดีใจ เบิกบาน เกิดปีติและโสมนัสว่า ผู้เจริญ ทั้งหลาย ทิพยกายย่อมบริบูรณ์หนอ อสุรกายย่อมเสื่อมไป ครั้งนั้นแล ท้าว สักกะจอมเทพ ทรงทราบความบันเทิงของเทวดาชั้นดาวดึงส์แล้ว จึงทรง บันเทิงตามด้วยคาถาเหล่านี้ ความว่า

[๑๕๓] ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ทวยเทพชั้น

ดาวดึงส์พร้อมกับพระอินทร์ ถวายนมัส-

การพระตถาคตและความที่พระธรรมเป็น

ธรรมดี เห็นทวยเทพใหม่ๆ มีวรรณะ มี

ยศ ประพฤติพรมจรรย์ในพระสุตตมา

ประชุม ณ สุทธรรมาสภานี้ ย่อมบันเทิงหนอ.

ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ผู้เป็นสาวกของ
พระสุคตผู้ทรงฤทธิ์ปัญญา บรรลุดุคคุณธรรม
วิเศษแล้วในสุทธรรมาสภานี้ ไพโรจน์ล่อง
เทพเหล่าอื่นด้วยวรรณะ ด้วยยศและอายุ.

ทวยเทพ ชั้น ดาวดึงส์ พร้อมกับ พระ-
อินทร์ถวายนมัสการพระตถาคตและความ
ที่พระธรรมเป็นธรรมดี เห็นเหตุนี้แล้วยอม
บันเทิง ดังนี้.

[๑๕๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทราบว่า เพราะเหตุนั้น เทวดาชั้น
ดาวดึงส์ จึงดีใจเกิดปีติและโสมนัสยิ่งประมาณว่า ทิพยกายบริบูรณ์หนอ
อสุรกายยอมเสื่อมไป ครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้งสี่ ถึงแม้จะมีคำที่เทวดาชั้นดาว-
ดึงส์คิดกันปรึกษากันถึงความประสงค์ ซึ่งเป็นเหตุให้นั่งประชุม ณ สุทธรรมา
สภากล่าวแล้ว ก็มีในข้อประสงคั้นนั้น ท้าวมหาราชทั้งสี่แม้รับคำสั่งกำชับมาแล้ว
ก็มีในข้อประสงคั้นนั้น ยืนอยู่บนอาสนะของตน ๆ ไม่หลีกไป.

ท้าวมหาราชเหล่านั้นผู้รับถ้อยคำ รับ
คำสั่งแล้ว มีใจผ่องใส สงบระงับ ยืนอยู่
บนอาสนะของตน ๆ ดังนี้.

[๑๕๕] ครั้งนั้นแล ในทิศอุดร แสงสว่างอย่างยิ่งเกิดขึ้น โอภาส
ปรากฏล่องซึ่งเทวานุภาพแห่งเทพทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพ จึง
ตรัสเรียกทวยเทพชั้นดาวดึงส์ว่า คุณก่อนท่านผู้นิรทุกข์ นิमितปรากฏ แสงสว่าง
เกิดขึ้น โอภาสปรากฏ พรหมจักเกิดฉันใด ข้อที่ว่าแสงสว่างเกิดขึ้น โอภาส
ปรากฏนั้น เป็นบุพพนิमितเพื่อเกิดของพรหม ฉะนั้น.

นิมิตปรากฏ พรหมจักเกิดฉันใด ข้อ
ที่ว่าโอภาสรุ่งเรืองใหญ่นั้น เป็นบุพพนิมิต
ของพรหม ฉะนั้น.

ว่าด้วยสนังกุมารพรหม

[๑๕๖] ครั้งนั้นแล เทวดาชั้นดาวดึงส์ นั่งบนอาสนะของตน ๆ ด้วยคิดว่า พวกเราจักรู้โอภาสนั้น วิบากใดจักมี พวกเราจักทำให้แจ้งซึ่งวิบากนั้นก่อนแล้วจึงไป. ท้าวมหาราชแม่ทั้งสี่นั่งบนอาสนะของตน ๆ ด้วยคิดว่า พวกเราจักรู้โอภาสนั้น วิบากใดจักมี พวกเราจักทำให้แจ้ง ซึ่งวิบากนั้นก่อนแล้วจึงไป. เทวดาชั้นดาวดึงส์ฟังข้อความนี้แล้วเข้าสงบอารมณ์ว่า พวกเราจักรู้โอภาสนั้น วิบากใดจักมี พวกเราจักกระทำให้แจ้งซึ่งวิบากนั้นก่อนแล้วจึงไป ในเวลาใด สนังกุมารพรหมปรากฏแก่เทวดาชั้นดาวดึงส์ ก็นิรมิตอภินิหารใหญ่ยิ่ง เพศปรกติของพรหมอันเทพเหล่าอื่นไม่พึงมองเห็น ก็ปรากฏในสายตาของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ในเวลาใดที่สนังกุมารพรหมปรากฏแก่เทวดาชั้นดาวดึงส์ ย่อมรุ่งเรืองล่วงเทวดาเหล่าอื่นด้วยวรรณะและยศ เทวดามีกายเป็นทองคำ ย่อมรุ่งเรืองล่วงกายมนุษย์แม้ฉันใด ในเวลาที่สนังกุมารพรหมปรากฏแก่เทวดาชั้นดาวดึงส์ ย่อมรุ่งเรืองล่วงเทพเหล่าอื่นด้วยวรรณะและยศ ฉะนั้นเหมือนกัน ในเวลาใด สนังกุมารพรหมปรากฏแก่เทวดาชั้นดาวดึงส์ เทพบางองค์ในบริษัทนั้น ไม่ไหว ไม่ต้อนรับ หรือไม่เชิดชูด้วยอาสนะเทพทั้งหมดเทียว นั่งนึ่งประคองอัญชลีอยู่บนบัลลังก์ บัดนี้ สนังกุมารพรหมจักปรารถนาต่อเทพองค์ใด ก็จักนั่งบนบัลลังก์ของเทพองค์นั้น สนังกุมารพรหมนั่งบนบัลลังก์ของเทพองค์ใดแล เทพองค์นั้นย่อมได้ความยินดีอย่างยิ่ง ย่อมได้ความโสมนัสอย่างยิ่ง พระราชาผู้กษัตริย์ได้มูรธาภิเษกแล้ว ทรง

ครองราชสมบัติใหม่ ย่อมทรงได้ความยินดีอย่างยิ่ง ย่อมทรงได้ความโสมนัส
อย่างยิ่ง แม้ฉนโค สันถกุมารพรหม นั่งบนบัลลังก์ของเทพองค์ใด เทพ
องค์นั้นย่อมได้ความยินดีอย่างยิ่ง ย่อมได้ความโสมนัสอย่างยิ่ง ฉนนั้นเหมือนกัน
ในเวลานั้น สันถกุมารพรหมนิรมิตอัศพาใหญ่ยิ่ง เป็นเพศกุมารเช่นกับปัญจ-
สิขเทพบุตรปรากฏแก่เทวดาชั้นดาวดึงส์ เหาะขึ้นเวหาสนั่งขัดสมาธิในอากาศ
ที่ว่างเปล่า. บุรุษผู้มีกำลังนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์ที่ปูลาดดี หรือ บนภูมิภาค
ราบเรียบแม้ฉนโค สันถกุมารพรหมก็ฉนนั้นเหมือนกัน เหาะขึ้นเวหาสนั่งขัด
สมาธิในอากาศที่ว่างเปล่า ทราบความเบิกบานใจของเทวดาชั้นดาวดึงส์แล้ว
บันเทิง ด้วยคาถาเหล่านี้ ความว่า

คาถาอนุโมทนา

[๑๕๗] ฦก่อนผู้เจริญทั้งหลาย ทวยเทพชั้นดาว
ดึงส์พร้อมทั้งพระอินทร์ ถวายนมัสการ
พระตถาคตและความที่พระธรรมเป็น
ธรรมดี เห็นทวยเทพใหม่ ๆ มีวรรณะ
มียศ ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสุคตมา
ประชุม ณ สุธรรมาสถานี ย่อมบันเทิง
หนอ.

ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ผู้เป็นสาวกของ
พระสุคตผู้ทรงกรุณา บรรลุคุณธรรม
วิเศษแล้วในสุธรรมาสถานี ไพโรจน์ล่ง
เทพเหล่าอื่นด้วยวรรณะ ด้วยยศ และอายุ.

ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ พร้อมกับพระ-

อินทรีถวายนมัสการพระตถาคตและความ

ที่พระธรรมเป็นธรรมดีเห็นเหตุนี้แล้ว

ย่อมบันเทิง ดังนี้.

[๑๕๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันถกุมารพรหมได้กล่าวเนื้อความนี้
เสียงของสันถกุมารพรหมผู้กล่าวเนื้อความนี้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ
แจ่มใส ๑ ชัดเจน ๑ นุ่มนวล ๑ น่าฟัง ๑ กลมกล่อม ๑ ไม่พร่า ๑ ลึก ๑ มี
กังวาน ๑. ก็สันถกุมารพรหม ย่อมยังบริษัทเท่าใดให้ทราบเนื้อความด้วยเสียง
ของตน กระแสเสียงก็ไม่แพร่ไปในภายนอกบริษัทเท่านั้น. เสียงของผู้ใด
ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการอย่างนี้ ผู้นั้นท่านเรียกว่า มีเสียงเพียงดังเสียง
พรหม. ครั้งนั้นแล สันถกุมารพรหม นิรมิตอรรถภาพ ๓๑ อรรถภาพ นั่งอยู่บน
บัลลังก์ของเทวดาชั้นดาวดึงส์ทุก ๆ บัลลังก์แล้ว เรียกเทวดาชั้นดาวดึงส์มา
กล่าวว่า เทวดาชั้นดาวดึงส์ จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ก็พระผู้มีพระภาค
พระองค์นี้ ทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนมาก เพื่อสุขแก่ชนมาก เพื่ออนุเคราะห์
โลก เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเพียงไร.
ชนเหล่าใดถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง ถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง ถึงพระสงฆ์เป็น
ที่พึ่ง กระทำบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ชนเหล่านั้นเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกาย
แตก บางพวกเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี บางพวก
เข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาชั้นนิมมานรดี บางพวกเข้าถึงความเป็นสหาย
ของเทวดาชั้นดุสิต บางพวกเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาชั้นยามา บางพวก
เข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาชั้นดาวดึงส์ บางพวกเข้าถึงความเป็นสหายของ
เทวดาชั้นจาตุम्मหาราช พวกที่ยังกายที่เร็วกว่าเขาทั้งหมดให้บริบูรณ์ ย่อมไป
เพิ่มจำนวนหมู่เทพคนธรรพ์ ดังนี้.

[๑๕๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันถุมารพรหมได้กล่าวเนื้อความนี้ กระแสเสียงของสันถุมารพรหมกล่าวเนื้อความนี้เท่านั้น เทวดาทั้งหลายสำคัญว่า ผู้ที่นั่งอยู่บนบัลลังก์ของเรานี้ผู้เดียวกล่าว ฉะนั้น พระโหราจารย์ จึงกล่าวว่

เมื่อสันถุมารพรหมกล่าวผู้เดียว รูป
นิรมิตทั้งหมดก็กล่าว เมื่อสันถุมารพรหม
นั่งผู้เดียว รูปนิรมิตเหล่านั้นทั้งหมดก็นิ่ง.
เทวดาชั้นดาวดึงส์พร้อมด้วยพระ-
อินทร์ ย่อมสำคัญสันถุมารพรหมนั้นว่า
ผู้ที่นั่งบนบัลลังก์ของเรานี้ผู้เดียวเท่านั้น
กล่าว.

ว่าด้วยอานิสงส์แห่งอิทธิบาท

[๒๐๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้งนั้นแล สันถุมารพรหมกลับคืน
คนเป็นผู้เดียวแล้ว นั่งบนบัลลังก์ของท้าวสักกะจอมเทพ เรียกเหล่าเทวดาชั้น
ดาวดึงส์มากล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์จะสำคัญ
ความซื่อนั้นเป็นไฉน อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ ผู้เห็น
เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติไว้แล้ว เพื่อความ
ทำฤทธิ์ให้มาก เพื่อความทำฤทธิ์ให้วิเศษ เพื่อแสดงฤทธิ์ได้ อิทธิบาท ๔
เป็นไฉน ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิ
และปรานสัจจาร เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยวิริยสมาธิและปรานสัจจาร
เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยจิตตสมาธิและปรานสัจจาร เจริญอิทธิบาทประกอบ
ด้วยวิมังสาสมาธิและปรานสัจจาร อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติไว้แล้ว

เพื่อความทำฤทธิให้มาก เพื่อความทำฤทธิให้วิเศษ เพื่อแสดงฤทธิได้ สมณะ หรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล แสดงฤทธิได้หลายอย่าง สมณะ หรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด แสดงฤทธิได้เพราะความที่อิทธิบาททั้ง ๔ เหล่านี้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักแสดงฤทธิได้หลายอย่าง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดจะแสดงฤทธิได้ เพราะความที่อิทธิบาททั้ง ๔ อย่างเหล่านี้เจริญแล้ว ทำให้ มากแล้ว อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันกาล ย่อม แสดงฤทธิได้หลายอย่าง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดแสดงฤทธิได้ เพราะความที่อิทธิบาททั้ง ๔ อย่างเหล่านี้แหละเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เทวดา ชั้นดาวดึงส์เห็นอิทธานุภาพเห็นปานนี้ของเราหรือไม่. เห็นแล้ว ท่านมหา- พรหม. แม้เรามีฤทธิมากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ ก็เพราะความมี อิทธิบาททั้ง ๔ อย่างนี้แลได้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ดังนี้.

ว่าด้วยการบรรลุโอกาส ๓

[๒๑๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันถกุมารพรหมได้กล่าวเนื้อความนี้ แล้ว เรียกเทวดาชั้นดาวดึงส์มากล่าวว่า เทวดาชั้นดาวดึงส์จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน การบรรลุโอกาส ๓ ประการที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสรู้แล้ว เพื่อบรรลุถึงความสุข. การบรรลุโอกาส ๓ ประการ คืออะไรบ้าง.

[๒๑๒] บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังเกี่ยวข้องด้วยกาม คลุกคลีด้วย อกุศลธรรมอยู่. โดยสมัยอื่น เขาฟังธรรมของพระอริยเจ้า มนสิการโดยแยกคาย ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. เขาอาศัยการฟังธรรมของพระอริยเจ้า มนสิการ โดยแยกคาย ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่เกี่ยวข้องด้วยกาม ไม่คลุกคลี

ด้วยอกุศลธรรมอยู่. ความสุข ความโสมนัสอันยิ่งกว่าสุขย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ไม่
เกี่ยวข้องกับด้วยกาม ไม่คลุกคลีด้วยอกุศลธรรมนั้น. ความปราโมทย์เกิดต่อจาก
ความบันเทิง แม้ฉันใด ความสุข ความโสมนัสอันยิ่งกว่าสุขย่อมเกิดแก่ผู้ไม่
เกี่ยวข้องกับด้วยกาม ไม่คลุกคลีด้วยอกุศลธรรม ฉะนั้นเหมือนกันแล. การ
บรรลुโอกาสนี้เป็นประการที่ ๑ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระ-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสรู้แล้ว เพื่อบรรลुถึงความสุข.

[๒๐๓] อีกประการหนึ่ง บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังมีกายสังขารหยาบ
ไม่สงบระงับ มีจิตสังขารหยาบไม่สงบระงับ มีจิตตสังขารหยาบไม่สงบระงับ.
โดยสมัยอื่น เขาฟังธรรมของพระอริยเจ้า กระทำในใจโดยแยบคาย ปฏิบัติ
ธรรมสมควรแก่ธรรม. เมื่อเขาอาศัยการฟังธรรมของพระอริยเจ้า มนสิการ
โดยแยบคาย ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม กายสังขารที่หยาบย่อมสงบระงับ
จิตสังขารที่หยาบย่อมสงบระงับ จิตตสังขารที่หยาบย่อมสงบระงับ. ความสุข
ความโสมนัสอันยิ่งกว่าสุขย่อมเกิดขึ้นแก่เขา เพราะกายสังขารที่หยาบสงบระงับ
เพราะจิตสังขารที่หยาบสงบระงับ เพราะจิตตสังขารที่หยาบสงบระงับ. ความ
ปราโมทย์เกิดต่อจากความบันเทิงแม้ฉันใด ความสุข ความโสมนัสอันยิ่งกว่า
สุขย่อมเกิดขึ้น เพราะกายสังขารที่หยาบสงบระงับ เพราะจิตสังขารที่หยาบ
สงบระงับ เพราะจิตตสังขารหยาบสงบระงับ ฉะนั้นเหมือนกัน. การบรรลุโอกาส
นี้เป็นที่ ๒ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระองค์นั้นตรัสรู้แล้ว เพื่อบรรลุถึงความสุข.

[๒๐๔] อีกประการหนึ่ง บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมไม่รู้ตามความ
เป็นจริงว่า นี้กุศล ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้อกุศล ย่อมไม่รู้ตามความ
เป็นจริงว่า นี้มีโทษ ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ไม่มีโทษ ย่อมไม่รู้ตาม
ความเป็นจริงว่า นี้ควรเสพ ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ไม่ควรเสพ

ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้แล้ว ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ประณีต
ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นส่วนธรรมดาและธรรมดา. โดยสมัยอื่น
เขาฟังธรรมของพระอริยเจ้า กระทำในใจโดยแยกกาย ปฏิบัติธรรมสมควรแก่
ธรรม ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้กุศล ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้อกุศล
ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้มีโทษ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ไม่มีโทษ
ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ควรเสพ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ไม่ควร
เสพ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้แล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ประณีต
ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นส่วนธรรมดาและธรรมดา. เมื่อเขารู้อย่างนี้
เห็นอย่างนี้ อวิชาย่อมละได้ วิชาย่อมเกิดขึ้น. ความสุข โสมนัสอันยิ่งกว่า
สุข ย่อมเกิดขึ้นแก่เขา เพราะปราศจากอวิชา เพราะวิชาเกิดขึ้น. ความ
ปราโมทย์เกิดต่อจากความบันเทิงแม้ฉันใด ความสุข โสมนัสอันยิ่งกว่าสุขย่อม
เกิดขึ้น เพราะปราศจากอวิชา เพราะวิชาเกิดขึ้นฉันนั้นเหมือนกัน. การ
บรรลุโอกาสนี้เป็นประการที่ ๑ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระ
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสรู้แล้ว เพื่อบรรลุถึงความสุข. การ
บรรลุโอกาส ๑ ประการเหล่านี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็น
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสรู้แล้ว เพื่อบรรลุถึงความสุข.

ว่าด้วยสติปัญญา

[๒๐๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันถุมารพรหมได้กล่าวเนื้อความนี้
แล้ว เรียกเทวดาชั้นดาวดึงส์มากล่าวว่า เทวดาชั้นดาวดึงส์จะสำคัญความข้อ
นั้นเป็นไฉน สติปัญญา ๔ นี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติดีแล้ว เพื่อบรรลุกุศล สติปัญญา
๔ มีอะไรบ้าง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาภายในกาย เป็นภายใน มี

ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ เมื่อ
ภิกษุพิจารณาภายในกาย เป็นภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตไว้โดยชอบ ผ่องใสโดย
ชอบในกายานุปัสสนานั้น. เธอตั้งจิตไว้โดยชอบในกายานุปัสสนานั้นแล้ว ยัง
ญาณทัสสนะให้เกิดในกายอื่นในภายนอก. ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา
เป็นภายในมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่
เมื่อภิกษุพิจารณาเวทนาในเวทนาเป็นภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตไว้โดยชอบ ผ่องใส
โดยชอบในเวทนานุปัสสนานั้น. เธอตั้งจิตไว้โดยชอบ ผ่องใสโดยชอบในเวทนา
นุปัสสนานั้นแล้ว ยังญาณทัสสนะให้เกิดในเวทนาอื่นภายนอก ภิกษุพิจารณาจิต
ในจิตเป็นภายใน มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส
ในโลกอยู่ เมื่อภิกษุพิจารณาจิตในจิตเป็นภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตไว้โดยชอบ ย่อม
ผ่องใสโดยชอบในจิตตานุปัสสนานั้น. เธอตั้งจิตไว้โดยชอบ ผ่องใสโดยชอบ
ในจิตตานุปัสสนานั้นแล้ว ยังญาณทัสสนะให้เกิดในจิตอื่นในภายนอก. ภิกษุ
พิจารณาธรรมในธรรมเป็นภายใน มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด
อภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ เมื่อภิกษุพิจารณาธรรมในธรรมเป็นภายในอยู่
ย่อมตั้งจิตไว้โดยชอบ ผ่องใสโดยชอบในธัมมานุปัสสนานั้น. เธอตั้งจิตไว้โดย
ชอบ ผ่องใสโดยชอบในธัมมานุปัสสนานั้นแล้ว ยังญาณทัสสนะให้เกิดใน
ธรรมอื่นในภายนอก. สติปิฎกฐาน ๔ อย่างนี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้
ผู้เห็น เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงบัญญัติแล้ว เพื่อบรรลุคุณ

ว่าด้วยบริวารแห่งสมาธิ

[๒๐๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันถกุมารพรหม ได้กล่าวเนื้อความ
นี้แล้ว ได้เรียกเทวดาชั้นดาวดึงส์มากล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย เทวดา
ชั้นดาวดึงส์จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บริวารแห่งสมาธิ ๘ ประการนี้ อัน

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติแล้ว เพื่อความเจริญแห่งสัมมาสมาธิเพื่อความบริบูรณ์แห่งสัมมาสมาธิ บริหารแห่งสมาธิ ๗ ประการเป็นไฉน คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ. ความที่จิตมั่นแวดล้อมด้วยองค์ ๗ นี้แล เรียกว่า สัมมาสมาธิอันเป็นอริยะ มีอุปนิสัยดังนี้บ้าง มีบริหารดังนี้บ้าง สัมมาสังกัปปะย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาทิฏฐิ สัมมาวาจาย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาสังกัปปะ สัมมากัมมันตะย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาวาจา สัมมาอาชีวะย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมากัมมันตะ สัมมาวายามะย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาอาชีวะ สัมมาสติย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาวายามะ สัมมาสมาธิ ย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาสติ สัมมาญาณะย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสมาธิ สัมมาวิมุตติ ย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาญาณะ ก็บุคคลเมื่อกล่าวโดยชอบถึงความซื่อแน่น ฟังกล่าวว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว อันบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาลควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน เพราะฉะนั้น ประตู่แห่งพระนิพพานเปิดเพื่อท่านแล้ว. บุคคลเมื่อกล่าวโดยชอบถึงความนี้เที่ยวจะบุคคลนั้นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้นในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฟังกล่าวว่า ก็พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว อันบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา. อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ประตู่แห่งพระนิพพานเปิดเพื่อท่านแล้ว. ก็ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้นในพระ-พุทธเจ้า ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้นในพระธรรม ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้นในพระสงฆ์ ประกอบด้วยศีลทั้งหลายที่พระอริยเจ้าชอบใจ. ชนเหล่านี้เป็นโอปปาติกะ นำมาแล้วในพระธรรม ชนผู้บำรุง

ชวามชเรกินสองล้านสี่แสนคน ทำกาละล่วงไปนานแล้วเป็นพระโศดาบัน เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ อย่าง มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า. ข้าพเจ้ากลัวการพูดเท็จ จึงไม่อาจคำนวณได้ว่าในชนเหล่านี้ มีพระสกทาคามีเท่าไร และหมู่สัตว์นอกนี้บังเกิดด้วยส่วนบุญ.

ประวัติของท้าวเวสวัณมหาราช

[๒๐๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันถุมารพรหมได้กล่าวเนื้อความนี้แล้ว. เมื่อสันถุมารพรหมกล่าวเนื้อความนี้อยู่ ท้าวเวสวัณมหาราชเกิดความดำริแห่งใจอย่างนี้ว่า. คุณก่อนท่านผู้เจริญ นำอัสจรรย์หนอ ไม่เคยมีมาหนอ จักมีพระศาสดาผู้ยิ่งเห็นปานนี้ จักมีการแสดงธรรมที่ยิ่งเห็นปานนี้ จักปรากฏการบรรลุคุณวิเศษที่ยิ่งเห็นปานนี้. ครั้งนั้น สันถุมารพรหมได้ทราบความดำริในใจของท้าวเวสวัณมหาราชด้วยใจแล้ว ได้กล่าวกะท้าวเวสวัณมหาราช ดังนี้ว่า. ท่านเวสวัณมหาราชจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน. ในอดีตกาล ก็ได้มีพระศาสดาผู้ยิ่งเห็นปานนี้ ได้มีการแสดงธรรมที่ยิ่งเห็นปานนี้ ได้ปรากฏการบรรลุคุณวิเศษที่ยิ่งเห็นปานนี้. แม้ในอนาคตกาล ก็จักมีพระศาสดาผู้ยิ่งเห็นปานนี้จักมีการแสดงธรรมที่ยิ่งเห็นปานนี้ จักปรากฏการบรรลุคุณวิเศษที่ยิ่งเห็นปานนี้.

[๒๐๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันถุมารพรหม ได้กล่าวเนื้อความนี้แก่ทวยเทพชั้นดาวดึงส์แล้ว. ท้าวเวสวัณมหาราชได้บอกเนื้อความนี้ที่ได้สดับต่อหน้า ได้รับต่อหน้าสันถุมารพรหมผู้กล่าวแก่ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ในบริษัทของตน. ชนวสภยัภย์กราบทูลความนี้ที่ได้สดับต่อหน้า ที่ได้รับต่อหน้าท้าวเวสวัณมหาราชผู้กล่าวในบริษัทของตนแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับต่อหน้า ทรงรับต่อหน้าชนวสภยัภย์และทรงทราบได้เองได้ตรัส

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 547

บอกเนื้อความนี้แก่ท่านพระอานนท์. พระอานนท์ผู้มีอายุได้ฟังมาต่อพระพักตร์
ได้รับมาต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้กล่าวบอกความข้อนี้แก่ภิกษุ
ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา. พรหมจรรย์นี้ นั่น บริบูรณ์ แพร่หลาย กว้าง
ขวาง ชนเป็นอันมากทราบชัด เป็นปึกแผ่น จนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ประกาศดีแล้ว ดังนี้แล.

จบ ชนวสภสูตรที่ ๕

อรรถกถาชนนวกสูตร

ชนนวกสูตร มีคำว่าเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ :-

การพรรณนาบทไม่ต้นในชนนวกสูตร ดังนี้. บทว่า **ปริโต ปริโต** **ชนนวก** ความว่า ในชนนวกใกล้เคียง. บทว่า **ปริจารเก** ความว่า ผู้บำรุง พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์. บทว่า **อุปคตีสู** ความว่า ในการอุบัติ แห่งญาณคติ และบุญ. บทว่า **กาสิโกศล** ความว่า ในแคว้นกาสิและโกศล. อธิบายว่า ในกาสิรัฐ และโกศลรัฐ. ในบททั้งปวงก็มีนัยเช่นเดียวกัน. แต่ไม่ ทรงพยากรณ์ในรัฐทั้ง ๖ คือ อังกฤษ มคธ โยนก กัมโพช อัสสกะ และ อวันตี. ก็ทรงพยากรณ์ในชนนวกก่อนแห่งมหาชนนวกบทนี้.

บทว่า **นาทิกยา** ความว่า ชาวบ้านนาทิกะ. บทว่า **เตน จ** ความ ว่า ด้วยความเป็นพระอนาคานี้ เป็นต้นนั้น. บทว่า **สุตฺวา** ความว่า ได้ฟัง พยากรณ์ปัญหาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกำหนดด้วยพระสัพพัญญุตญาณ พยากรณ์อยู่ ก็จะถึงที่สุด ในความเป็นพระอนาคามี เป็นต้น ของชนเหล่านั้น นั้น ก็จะมีใจเป็นของตนด้วยความเป็นพระอนาคามี เป็นต้นนั้น. แต่ในอรรถกถา ท่านกล่าววว่า บทว่า **เตน** คือ ชาวบ้านนาทิกะเหล่านั้น. จริงอยู่ อักษร **น** ในอรรถนั้น เป็นเพียงนิบาต.

บทว่า **ภควนฺตุ กิตฺตยมา นรูโป** ความว่า พระเจ้าพิมพิสาร ทรง บริกรรมอย่างนี้ว่า โอหนอพระพุทธเจ้า โอหนอพระธรรม โอหนอพระสงฆ์ โอหนอพระธรรมที่ตรัสดี แล้วสวรรคต. บทว่า **พหุชโน ปลีเทยฺย** ความ ว่า ชนมากถึงความเลื่อมใสอย่างนี้ว่า บิดา มารดา พี่ชาย พี่สาว บุตร ธิดา สหาย ของพวกเรา พวกเราเคยกินร่วม นอนร่วมกับท่านนั้น พวกเราจะทำ สิ่งที่น่าพอใจอย่างนี้ และอย่างนี้แก่ท่านนั้น ได้ยินว่า ท่านนั้นเป็นอนาคามี สกทาคามี โสดาบัน โอหนอ เป็นการดี โอหนอเป็นการชอบ.

บทว่า คตฺตี คือ ญาณคติ. บทว่า อภิสมุปรายํ ความว่า มีญาณ
เป็นไปเบื้องหน้า. บทว่า อทฺทสา โข ความว่า ได้เห็นชนประมาณ
เท่าใด. ประมาณ ๒,๔๐๐,๐๐๐ คน. บทว่า อุปสนฺตปติสฺสโต ความ ทรง
มีทัศนสงบแล้ว. บทว่า ภาคิริว ความว่า เปล่งปลั่งยิ่ง คือ รุ่งโรจน์ยิ่ง.
บทว่า อินฺทฺริยานํ ความว่า พระอินทร์ซึ่งมีพระหฤทัยเป็นที่หก. บทว่า
อทฺทสํ โข อหํ อานนฺท ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราได้เห็นชาว
มคธผู้บำรุง ไม่ใช่จำนวนสิบ จำนวนยี่สิบ จำนวนร้อย จำนวนพัน แต่
จำนวนไม่ต่ำกว่า ๒,๔๐๐,๐๐๐ คน. แต่ชนมีประมาณเท่านี้ เห็นเราแล้ว
อาศัยเราพ้นจากทุกข์แล้ว โสมนัสมีกำลังเกิดขึ้นแล้ว จิตเลื่อมใส เพราะจิต
เลื่อมใส โลหิตซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐานก็ส่องใส เพราะโลหิตส่องใส อินทรีย์ทั้ง
หลายซึ่งมีมโนเป็นที่หก ก็ส่องใส ครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า อถ โข
อานนฺท เป็นต้น. พระเจ้าพิมพิสารพระองค์นั้น ทรงสดับธรรมกถาของสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ณ ที่นั้น เป็นใหญ่แห่งชนหนึ่งแสนยิ่งด้วยสิบพัน บรรลุ
เป็นพระโสดาบัน เพราะฉะนั้น พระองค์จึงมีพระนามว่า ชนวสกะ.

บทว่า อิโต สตุต ความว่า จุติจากเทวโลกนี้เจ็ดครั้ง. บทว่า ตโต
สตุต ความว่า จุติจากมนุษย์โลกนั้นเจ็ดครั้ง. บทว่า อัสรามิ จตุทฺทส
ความว่า ตามลำดับขั้นทั้งหมด สิบสี่ครั้ง. บทว่า นิवासภิกขานามิ ความ
ว่า เราสู่นิवासด้วยอำนาจแห่งชาติ. บทว่า ยตุถ เม วุสฺสิตํ ปุเร ความว่า เรา
เข้าถึงความเป็นสหายแห่งเวสวัณในเทวโลก และเป็นราชาในมนุษย์โลกอยู่แล้ว
ในกาลก่อน แต่อัถภาพนี้ และเพราะได้ออยู่อย่างนี้แล้ว บัดนี้ได้เป็นโสดาบัน
กระทำบุญมากในวัตุทั้ง ๓ แม้สามารถบังเกิดเบื้องสูงด้วยอานุภาพแห่งบุญนั้น
จึงได้เกิดแล้วในที่นี้เทียว เพราะกำลังแห่งความใคร่ในสถานที่อยู่ตลอดกาลนาน.

ด้วยบทว่า **อาสา จ ปน เม สนฺติภูจฺติ** นี้ ท่านแสดงว่า เราไม่
หลับประมาทว่า เราเป็นโศดาบัน ยังกาลให้ล่วงแล้ว ก็เราได้เจริญวิปัสสนา
เพื่อประโยชน์แก่พระสกทาคามี อยู่อย่างมีความหวังว่า เราจะบรรลุในวันนี้ ๆ.
บทว่า **ยทฺทุกฺเค** ความว่า ท่านกล่าวมุ่งถึงวันบรรลุพระโศดาบันในปฐมทัศนที่
สวนลัญจิววัน. บทว่า **ตทฺทุกฺเค อหํ ภนฺเต ทิฆมฺมุตฺตํ อวินิปาโต อวินิปาตํ**
สยฺขานามิ ความว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าได้ทำวันนั้นเป็นต้นเหตุ ไม่
ตกต่ำเป็นเวลานาน นับได้ ๑๔ อตภาพก่อน ได้จำธรรมที่ไม่ยังคนให้ตกต่ำที่
บรรลุแล้ว ด้วยอำนาจโศดาปัตติมรรค ที่สวนลัญจิววัน. บทว่า **อนจฺจริยํ** ความ
ว่าอัศจรรย์เนื่องๆ. การที่เราไปด้วยกรณีกิจบางอย่าง ได้เห็นพระผู้มีพระภาค
เจ้าในระหว่างทาง เป็นการอัศจรรย์ที่คิดถึงบ่อยๆ และธรรมที่เราได้ฟังเฉพาะ
พระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสให้บริษัทของมหาราชเวสวัณนั้น แม้ข้อนี้
ก็เป็นการอัศจรรย์. บทว่า **เทว ปจฺจยา** ความว่า ภาพที่เห็นในระหว่างทาง
และความใคร่ที่จะบอกธรรมที่ได้ฟังต่อหน้าท้าวเวสวัณ. บทว่า **สนฺนิปติตา**
ความว่า ประชุม เพราะเหตุอะไร. ได้ยินว่า เทพเหล่านั้น ประชุมด้วยเหตุ
๔ ประการ คือ เพื่อสงเคราะห์วันวัสสุปนายิกา เพื่อสงเคราะห์วันปวารณา
เพื่อฟังธรรม เพื่อเล่นปาริฉัตรกีฬา. ในเหตุการณ์เหล่านั้น ในวันอาสาฬห-
ปุณมี เหล่าเทพในเทวโลกทั้งสอง ประชุมในเทวสภา ชื่อ สุธัมมา ว่า พรุ่ง
นี้เป็นวันวัสสุปนายิกา แล้วปรึกษากันว่า ในวิหารโน้น มีพระภิกษุเข้าพรรษา
หนึ่งรูป ในวิหารโน้น มีพระภิกษุเข้าพรรษา ๒ รูป ๓ รูป ๔ รูป ๕ รูป ๑๐ รูป
๒๐ รูป ๓๐ รูป ๔๐ รูป ๕๐ รูป ๑๐๐ รูป ๑,๐๐๐ รูป ท่านทั้งหลายจงทำการ
รักษาอารามในที่นั้น ๆ ให้ดี. การสงเคราะห์วัสสุปนายิกา ทวยเทพได้ทำแล้ว
ดังนี้. แม้ในกาลนั้น ทวยเทพได้ประชุมแล้ว ด้วยการณ์นั้นเทียว. บทว่า
อิทํ เถลั โหติ อาสนสฺมึ ความว่า อาสนะนี้ เป็นของมหาราชทั้งสี่เหล่านั้น

ครั้งนมหาราชแม่เหล่านั้น ได้นั่งอย่างนี้แล้ว ต่อมาภายหลัง อาสนะจึงมีแก่เรา. บทว่า เยนตุเถน ความว่า ด้วยประโยชน์แห่งวัสสะปนายิกาโค. บทว่า ตั อตุถิ จินุตยิตฺวา ความว่า คิถการอารักขาพระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ป่านั้นแล้ว ปรีกษากัมมาราชทั้งสี่ว่า ท่านทั้งหลายจงจัดแจงอารักขาพระภิกษุสงฆ์ผู้อยู่ใน ป่านั้น ๆ. บทว่า วุตฺตวจนปิ ตั ความว่า เทวบุตร ๓๓ องค์ ย่อมกล่าว ออกชื่อว่า มหาราช. เทวบุตร ๓๓ องค์ ย่อมพร่ำเรียกอย่างนั้น. มหาราช นอกนี้ ก็ระบุนี่อรอง ๆ ลงมา. ก็บทว่า ตั แม้ในบททั้งสองเป็นเพียงนิบาต เท่านั้น. บทว่า อปกฺกนฺตา ความว่า ไม่หลีกไปแล้ว.

บทว่า อุพาโร คือ ไพบูลย์ ใหญ่. บทว่า เทวานุภาวึ ความว่า แสงสว่างแห่งผ้า เครื่องประดับ วิมาน และสรีระของเทวดาทั้งปวง ย่อมแผ่ ไปไกล ๑๒ โยชน์ ส่วนแสงสว่างแห่งสรีระของเทวดาผู้มีบุญมากแผ่ไปไกล ๑๐๐ โยชน์ ก้าวล่วง ซึ่งเทวานุภาพนั่น. บทว่า พุรฺหมุโน เหน็ด ปุพฺพนิ มิตฺตึ ความว่า ท่านแสดงว่า แสงอรุณเป็นบุพพังคมะ เป็นบุพพนิมิตแห่ง พระอาทิตย์อุทัยฉันใด นั่นเป็นบุพพนิมิต แม้แห่งพรหมจรรย์นั้นเหมือนกัน. บทว่า อนภิสฺมฺภวนิโย ความว่า ไม่พึงถึง. ความว่า ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ย่อม ไม่เห็นพรหมนั้น. บทว่า จกฺขุปลสฺสุมิ ความว่า ในประสาทจักขุ หรือ คลองจักขุ. วรรณะนั้น ไม่พึงเห็นหรือไม่พึงถึงในคลองจักขุของเทพทั้งหลาย. บทว่า นาภิวติ ความว่า ได้กล่าวแล้ว. จริงอยู่ เทวดาชั้นต่ำ ๆ ย่อมอาจ เห็นอรรถภาพที่สร้างอย่างไพบูลย์ของเทวดาชั้นสูง ๆ. บทว่า เวทปฏิลากิ ความ ว่า กลับได้ความยินดี. บทว่า อธฺนาภิสฺสิตฺโต รชฺเชน ความว่า ทรงอภิเษก ด้วยสมบัติ. ก็อรรถนี้ พึงแสดงเรื่องทูลฐคามณีอภัย.

ได้ยินว่า พระเจ้าทูลฐคามณีอภัยนั้น ทรงชนะกษัตริย์ทวีปถึง ๓๒ พระองค์ ทรงถึงอภิเษกในกรุงอนูราชบุรี ด้วยพระหฤทัยโสมนัสยินดี แต่ไม่

ได้รับความหลับ ตรัสบอกพระภิกษุสงฆ์ว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ตั้งแต่นั้นมา หม่อมฉันไม่ได้หลับเลย. พระภิกษุสงฆ์ทูลว่า ข้าแต่ महाปิตร ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์ทรงอธิฐานพระอุโบสถศีลในวันนี้ และพระองค์ทรงอธิษฐานพระอุโบสถศีลแล้ว. พระสงฆ์ไปส่งพระภิกษุผู้บำเพ็ญพระอภิธรรม ๘ รูป ว่า ขอให้ท่านสาธยายจิตตยมก. พระภิกษุเหล่านั้น ไปแล้วทูลว่า ข้าแต่ महाปิตร ขอพระองค์ทรงบรรทมหลับ แล้วเริ่มสาธยาย. พระราชาทรงสดับการสาธยาย อยู่ที่ทรงก้าวไปสู่ความหลับ. พระเถระทั้งหลายคิดว่า อย่าปลุกพระราชา แล้วหลีกไป ในวันที่สอง พระราชาทรงตื่นขึ้น เมื่อพระอาทิตย์อุทัย เมื่อไม่ทรงเห็นพระเถระ. จึงตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้าไปไหน. ทรงได้รับคำกราบทูลว่า พระเถระรู้ว่า พระองค์ก้าวสู่ความหลับแล้วไป. พระราชตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าย่อมรู้. แม้เกสัชคือความหลับ ตราบใด ชื่อว่าเกสัช คือความไม่รู้ของเด็กทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่พระผู้เป็นเจ้าของเรา ตราบนั้น.

บทว่า **ปญฺจลโฆ** ความว่า เป็นเช่นกับปัญจลชคนธรรพ์. ได้ยินว่า เทพบุตรทั้งหมดได้นิรมิตอรรถภาพของเทพบุตร ปัญจลชคนธรรพ์ เพราะฉะนั้น แม้พรหมก็ได้นิรมิตอรรถภาพเช่นนั้น ปรากฏแล้วเช่นกัน. บทว่า **ปลฺลฺงฺเกน นิสิตฺติ** ความว่า นั่งขัดสมาธิ.

บทว่า **วิสฺฐโร** ความว่า ละเอียดคือไม่กระด้าง. บทว่า **วิญฺเญยโย** ความว่า ให้รู้ประโยชน์. บทว่า **มลฺลฺขุ** คือ อ่อนหวานกลมกล่อม. บทว่า **สวณฺนิโย** คือ ควรฟัง ได้แก่ เสนาะโสด. บทว่า **พินฺนุทฺ** ความว่า ก้อนเดียว. บทว่า **อวิสารี** ความว่า สละสลวย ไม่แตกพร่า. บทว่า **คมฺภีโร** ความว่า เกิดลึกตั้งแต่มูลนาภี. ไม่ได้เกิดกระทบเพียงลิ้น ฟัน ริมฝีปาก หรือเพดาน. ด้วยว่า เสียงที่เกิดเพียงนี้ จะไม่อ่อนหวาน และไม่ดังไปไกล. บทว่า **นินฺนุนาทฺติ** ความว่า กึกก้องเหมือนเสียงคำรามของมหาเมฆ และเสียง

ตะโพน. อนึ่ง บนหลัง ๆ ในที่นี้ ฟังทราบว่าเป็นประโยชน์ของบทก่อน ๆ. บทว่า **ยถาปริสั** ความว่า ให้บริษัทรู้ทั่วถึงกัน. เสียงแห่งพรหมนั้น ย่อมดังภายในบริษัทเท่านั้น ย่อมไม่ดังออกไปภายนอก.

บทว่า **เย หิ เกจิ** เป็นต้น บ่งบอก เพื่อแสดงการปฏิบัติ เพื่อประโยชน์แก่ชนมาก. บทว่า **สรณ คตา** ความว่า ท่านไม่กล่าวถึงผู้ถึงสรณตามมีตามเกิด แต่กล่าวหมายถึงสรณที่ถือไม่ผิด. บทว่า **กนฺธพุกายั ปริปุเรติ** ความว่า เพิ่มคณะแห่งคันธเทพให้บริบูรณ์. ท่านกล่าวว่า เทวโลก ๖ ชั้น จำเดิมแต่กาลที่พระศาสดาของพวกเราได้อุบัติในโลกแล้ว เกิดไม่มีระหว่าง เหมือนทะนนานที่ทุบแป้งบริบูรณ์ และเหมือนป่าศร ป่าอ้อ จึงชื่อว่า มาริส.

บทว่า **ยาว สุปญฺญตฺตาปี เม เตน ภควตา** ความว่า พระผู้มีพระภาคผู้เป็นศาสดาของเราทรงบัญญัติดีแล้ว คือ ตรัสดีแล้ว. ในบทว่า **อิทธิปาธา** นั้น ฟังทราบว่า อิทธิ ด้วยอรรถว่าสำเร็จ ฟังทราบว่า บาท ด้วยอรรถว่าเป็นที่ตั้ง. บทว่า **อิทธิ พหุลีกตาย** ความว่า เพราะความที่อิทธิมีเพียงพอ. บทว่า **อิทธิวิเสวิตาย** ความว่า เพราะมีอิทธิเป็นพิเศษ ท่านกล่าวว่า **จิณฺณวลิตาย** ด้วยสามารถเสพบ่อย ๆ. บทว่า **อิทธิวิภูพฺพนตาย** ความว่า เพราะความที่เจริญอิทธิบ่อย ๆ เพื่อประโยชน์ที่จะแสดงกระทำโดยประการต่างๆ. ในบทว่า **ฉนฺทสมาธิปธานล้าขารสมนฺนาคติ** เป็นต้นมีอรรถดังนี้. สมาธิซึ่งมีฉันทะเป็นเหตุ หรือมีฉันทะเป็นหลัก ชื่อว่า ฉันทสมาธิ. บทว่า **ฉนฺทสมาธิ** นั้น เป็นชื่อแห่งสมาธิซึ่งได้มาเพราะกระทำฉันทะ ซึ่งมีความใคร่ที่จะกระทำเป็นใหญ่. สังขารที่เป็นปธาน ชื่อว่า ปธานสังขาร. บทว่า **ปธานล้าขารา** นั้น เป็นชื่อของสัมมปปธานวิริยะอันยังกิจ ๔ ประการให้สำเร็จ. บทว่า **สมนฺนาคติ** ความว่า เข้าถึงแล้วด้วยฉันทสมาธิ

และประธานสังฆาร. บทว่า **อิทธิบาท** ความว่า กองแห่งจิตที่เหลือ หรือ เจตสิก เป็นบาทด้วยอรรถว่า ตั้งมั่นแห่งฉันทสมาธิ และประธานสังฆาร อันประกอบพร้อมด้วยอภิญาจิต ซึ่งถึงอันนับว่า **อิทธิ** โดยปริยายว่า สำเร็จ หรือโดยปริยายนี้ว่า เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายสำเร็จด้วยอรรถว่า สำเร็จ คือ เป็นผู้สำเร็จแล้ว สมบูรณ์แล้ว ถึงที่สุดแล้ว. เพราะคำว่า **อิทธิบาท** ท่าน กล่าววาทะนาชั้นแห่งความเป็นจริงใด ๆ วิญญาณชั้น. ฟังทราบอรรถ แม้ในบทที่เหลือโดยนัยนี้. เพราะสมาธิที่ทำฉันทะเป็นใหญ่ จึงได้มา ท่าน เรียกว่า ฉันทสมาธิฉันทใด สมาธิที่ทำวิริยจิต วิมังสาเป็นใหญ่ได้มา เรียกว่า วิมังสาสมาธิ ฉันทนั้น.

อนึ่ง ฟังทราบอรรถในคำนี้ว่า บาทในส่วนต้นว่า อุปจารณา เป็นบาท ปฐมฌานเป็นอิทธิ ปฐมฌานเป็นบาท ทุตติยฌานเป็นอิทธิ เป็น อิทธิในส่วนปลาย. ก็อิทธิบาทกถา ท่านกล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรค และใน วิภังคอรุทธกถา โดยพิสดาร. แต่เกจิอาจารย์ กล่าววาทะว่า อิทธิที่สำเร็จแล้ว เป็นอิทธิที่ยังไม่สำเร็จ. เพื่อประโยชน์แห่งการพูดถึงวาทะแห่งเกจิอาจารย์เหล่านั้น ชื่อว่า อุตฺตรจุฬิกวาร มาแล้วในอภิธรรมว่า อิทธิบาท ๔ คือ ฉันทอิทธิบาท วิริยอิทธิบาท จิตตอิทธิบาท วิมฺสอิทธิบาท ในอิทธิบาททั้ง ๔ นั้น ฉันทอิทธิบาทเป็นไฉน ภิกษุในศาสนานี้ ในสมัยใด เจริญโลกุตฺตรฌาน อันเป็นเครื่องออกจากทุกข์ อันเป็นอุปจยคามิ เพื่อละทิลฺลิจิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากามทั้งหลาย ฯลฯ เข้าถึงปฐมฌาน อันเป็นทุกขาปฏิบัติ ทนธาภิญาอยู่ ในสมัยนั้น ฌมฉันทใด ชื่อว่าฉันทะ เพราะได้กระทำฉันทะแล้ว ชื่อว่า กุศลเพราะใคร่ที่จะกระทำ นี้เรียกว่า ฉันทอิทธิบาท ธรรมที่เหลือ สัมประยุดด้วยฉันทอิทธิบาท. ก็ธรรมเหล่านี้ มาแล้วด้วยอำนาจแห่งโลกุตฺตร.

ในที่นี้ รัฐบาลเถระทำฉันทะเป็นฐะ ยังโลกุตตรธรรมให้เกิดแล้ว โสณเถระ กระทำวิริยเป็นฐะ สัมภูตเถระ กระทำจิตเป็นฐะ ท่านโมฆราชผู้มีอายุทำวิมังสาเป็นฐะ ยังโลกุตตรธรรมให้เกิดขึ้น. ในข้อนี้ ครั้นบุตรอำมาตย์ ทั้ง ๔ คน ประรณานฐานันดร เข้าไปอาศัยพระราชอาอยู่ คนหนึ่งเกิดความพอใจในการบำรุงรัฐธยาศัย และความชอบพระทัยของพระราชอา คอยบำรุง ทั้งกลางวัน และกลางคืน ยังพระราชอาให้พอพระราชหฤทัย แล้วได้ฐานันดร ฉันทะใด ฟังทราบพระภิกษุผู้ยังโลกุตตรธรรมให้เกิดขึ้นด้วยฉันทะฉันทะนั้น ส่วนคนหนึ่ง คิดว่า ใครจะสามารถเพื่อบำรุงทุกวัน ๆ ได้ เมื่อกิจเกิดขึ้นเราจะยังพระราชอาให้พอพระทัยด้วยความพยายาม ครั้นปัจฉิมจันทชนบท เกิดจลาจลถูก พระราชาส่งไปปราบศัตรูด้วยความพยายาม ถึงแล้วซึ่งฐานันดรฉันทะใด ภิกษุฉันทะนั้น ให้โลกุตตรธรรมเกิดขึ้นด้วยวิริยฐะ ฟังทราบฉันทะนั้น. คนหนึ่ง คิดว่า แม้การบำรุงทุกวัน ๆ เป็นภาระหนัก เหมือนลูกศรเสียบอกทีเดียว เราจะยังพระราชอาให้พอพระทัยด้วยอำนาจมนต์ จึงยังพระราชอาให้พอพระทัยด้วยการร่ายมนต์ เพราะวิชาภูมิศาสตร์ได้อบรมไว้แล้ว ถึงฐานันดรฉันทะใด ภิกษุฉันทะนั้น ผู้ยังโลกุตตรธรรมให้เกิดขึ้นด้วยจิตฐะ ฟังทราบฉันทะนั้น. บุตรอำมาตย์คนอื่นคิดว่า ชื่อว่า พระราชอาล้อมพระราชทานฐานันดรแก่ผู้ถึงพร้อมด้วยชาติ ด้วยการบำรุงเป็นต้น เหล่านี้ เมื่อทรงพระราชทานแก่บุคคลเช่นนั้น ก็จะทรงพระราชทานแก่เรา อาศัยชาติสัมปทาอย่างเดียวกัน ก็ถึงซึ่งฐานันดร ฉันทะใด ภิกษุฉันทะนั้น อาศัยวิมังสา อันบริสุทธิตี ยังโลกุตตรธรรมเกิดขึ้นด้วยวิมังสาฐะ ฟังทราบฉันทะนั้น.

บทว่า **อนกวิหิต** ความว่า วิถีไม่ใช่หนึ่ง. บทว่า **อิทฐิวิธ** ความว่า ส่วนของอิทธิ.

บทว่า **สุขสุตธาธิคมา** ความว่า เพื่อบรรลุถึงฉานสุข มรรคสุข และผลสุข. บทว่า **ถัสสุโธ** ความว่า จิตตสัมปยุต. บทว่า **อริยธมม**

ความว่า **ธรรมอันพระอริยะ**. พระผู้มีพระภาค คือ พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว. บทว่า **สุณาติ** ความว่า ธรรมที่ภิกษุและภิกษุณีเป็นต้น แสดงต่อพระพักตร์ พระศาสดา ชื่อว่า ฟังอยู่. บทว่า **โยนิโสมนสิกโรติ** ความว่า กระทำในใจ โดยอุบาย โดยคัดลอก โดยเหตุการณ์ ด้วยอำนาจ เป็นต้น ว่า ไม่เที่ยง. อธิบายว่า ภิกษุปรารถนารวมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ชื่อว่า **โยนิโสมนสิการ** คือ การกระทำไว้ในใจโดยอุบาย การกระทำไว้ในใจโดยคัดลอก หรือ การระลึก การผูก การรวบรวมพร้อม แห่งจิต การกระทำไว้ในใจ โดยอนุโลมสังจะ ในความไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ในความไม่สวยงามว่า ไม่สวยงาม ในทุกข์ว่า ทุกข์ ในความเป็นอนัตตาว่า เป็นอนัตตา นี้เรียกว่า โยนิโสมนสิการ. บทว่า **อัสสุฏโฐ** ความว่า ไม่คลุกคลีอยู่กับวัตถุกำบัง กิเลสกำบัง. บทว่า **อุပ္ปชฺชติ สุข** ความว่า ปฐมฌานสุข ย่อมเกิดขึ้น. บทว่า **สุขา ภิยโย โสมนสฺส** ความว่า โสมนัสอื่น ๆ เพราะฌานสุขเป็นปัจจัยย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ออกจากสมาบัติ. บทว่า **ปมฺพทา** คือ ปิติ ซึ่งมีกำลังน้อย กว่าอาการของตฤฐี. คำว่า **ปาโมชฺช** คือ ปิติและโสมนัสมีกำลัง. บทว่า **ปจฺโหม โโอกาสาธิคโม** ความว่า ปฐมฌาน ข่มนิวรณ์ห้า ถือเป็นโอกาสของตนดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น ท่านจงกล่าวว่าเป็น **ปจฺโหม โโอกาสาธิคโม** (การบรรลุนิวรณ์ครั้งแรก).

ในบทว่า **โอพาริกา** นั้น กายสังขารและวจีสังขารยังหยาบ จิตตสังขาร จะหยาบอย่างไร. เพราะจิตตสังขารยังไม่ละ. ก็กายสังขารย่อมละด้วยจตุตถฌาน. วจีสังขารละด้วยทุกขฌาน. จิตตสังขารละด้วยนิโรธสมาบัติ. ครั้นกายสังขารแล้ววจีสังขารแม่ละแล้ว จิตตสังขารทั้งหลายนั้น ก็ตั้งอยู่ด้วยประการฉะนี้ จึงเป็นโอพาริกา เพราะยังละไม่ได้ โดยยึดกายสังขารวจีสังขารที่ละได้แล้ว. บทว่า **สุข** ความว่า ผลสมาบัติสุขอันเกิดแต่จตุตถฌาน ซึ่งเกิดแก่ผู้ออกจาก

นิโรธ. บทว่า **สุขา ภิยโย โสมนสฺสํ** ความว่า โสมนัสอื่น ๆ แก่ผู้ออกแล้ว จากผลสมาบัติ. บทว่า **ทุตฺติโย โอกาสาธิกโม** ความว่า จตุตถฌานชุ่มสุขทุกข์ ถือเป็นโอกาสตนตั้งอยู่ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ทุตฺติโย โอกาสาธิกโม**. ส่วนทุตฺติฌาน และตติยฌาน ท่านถือเอาแล้วใน จตุตถฌานนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่กล่าวแยกต่างหาก.

ในบทว่า **อิทํ กุสลํ** เป็นต้น มีอรรถาธิบาย ดังนี้. กุสลกรรมบถสิบชื่อว่า กุสล. บทว่า **อกุสลํ** ได้แก่อกุสลกรรมบถสิบ. แม้สาวัชชทุกเป็นต้นพึงทราบด้วย สามารถแห่งอกุสลกรรมบถสิบเหล่านั้นเทียว. ก็นั้นทั้งหมดเป็นกัมมะ สุกะ และ สปฏิภาค จึงชื่อว่า **กณฺหสุกฺกสปฏิภาคํ**. ก็นิพพานเท่านั้นเป็นอปปปฏิภาค. บทว่า **อวิชฺชา ปหฺยติ** ความว่า อวิชชา ซึ่งปกปิดวิภูฏะ ย่อมละได้. บทว่า **วิชฺชา อฺปฺปชฺชติ** ความว่า อรหัตตมรรควิชชา ย่อมเกิดขึ้น. บทว่า **สุขํ** คือ สุขอันเกิดแต่อรหัตตมรรคและผล. บทว่า **สุขา ภิยโย โสมนสฺสํ** ความว่า โสมนัสอื่น ๆ ของผู้ออกแล้วจากผลสมาบัติ. บทว่า **ตติโย โอกาสาธิกโม** ความว่า อรหัตตมรรค ชุ่มกิเลสทั้งหมด ถือเป็นโอกาสตนแล้วตั้งอยู่ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ตติโย โอกาสาธิกโม**. ส่วนมรรคที่เหลือเมื่ออรหัตตมรรคถือเอาแล้ว ก็ประมวลเข้ากันได้ จึงไม่กล่าวแยกต่างหาก.

ส่วน โอกาสาธิกม ๓ ประการนี้ พึงกล่าวอย่างพิสดาร ด้วยสามารถ อารมณฺ์ ๓๘ ประการ. อย่างไร. ท่านกำหนดอารมณฺ์ทั้งหมดด้วยสามารถอุปจารและอัปปนา โดยนัยที่กล่าวแล้วในวิสุทฺธิมรรคานั้นเทียว กล่าวถึงปฐมฌานในฐานะ ๒๔ ประการว่า **ปฐม โอกาสาธิกโม**. ท่านกำหนดทุตฺติฌาน และตติยฌาน ในฐานะ ๑๓ ประการ และจตุตถฌาน ในฐานะ ๑๕ ประการให้ถึงนิโรธสมาบัติกล่าวว่า **ทุตฺติโย โอกาสาธิกโม**. ส่วน อุปจารฌาน ๑๐ ประการเป็นปทัฏฐาน แห่งมรรครวมเข้ากับโอกาสาธิกมที่ ๓. อนึ่ง พึงกล่าวแม้ด้วย

อานาจศึกษา อย่างนี้ ในศึกษา ๓ ประการ อธิศีลศึกษา รวมเข้ากับปฐมโอกาสาธิมะ อธิจิตตศึกษา รวมเข้ากับ ทุติยโอกาสาธิมะ อธิปัญญาศึกษา รวมเข้ากับตติยโอกาสาธิมะ. แม้ในสามัญญผล ท่านกล่าวแม้ด้วยสามารถแห่งสามัญญผลสูตร อย่างนี้ว่า ตั้งแต่จุลศีล จนถึงปฐมฌาน เป็นโอกาสาธิมะที่ ๑ ตั้งแต่ทุติยฌานจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ เป็นโอกาสาธิมะที่ ๒ ตั้งแต่วิปัสสนาจนถึงอรหัตต์ เป็นโอกาสาธิมะที่ ๓ ส่วนในปิฎก ๓ ประการ ฟังกล่าว แม้ด้วยสามารถปิฎกอย่างนี้ว่า วินัยปิฎก บวกเข้ากับปฐมโอกาสาธิมะ สุตตันตปิฎก บวกเข้ากับทุติยโอกาสาธิมะ อภิธรรมปิฎก บวกเข้ากับตติยโอกาสาธิมะ.

ได้ยินว่า พระมหาเถระในกาลก่อน ย่อมตั้งพระสูตรนี้เท่านั้นในวัน วัสสูปนายิกา. เพราะเหตุไร. เพราะพวกเราจักจำแนกปิฎก ๓ กล่าว. เพราะเมื่อรวมพระไตรปิฎกกล่าว พระสูตรก็กล่าวได้ยาก เพราะฉะนั้น ใคร ๆ ก็ไม่อาจ กล่าวได้. สูตรนี้ที่จำแนกไตรปิฎกกล่าว ก็จะกล่าวได้ง่าย.

บทว่า กุสลดสุสาธิมาย ความว่า เพื่อประโยชน์บรรลุมรรคกุศลและผลกุศล. จริงอยู่ ทั้งสองอย่างนั้น ชื่อว่า เป็นกุศล ด้วยอรรถว่า ไม่มีโทษ หรือด้วยอรรถว่า เกษม. บทว่า ตตฺถ สมฺมา สมာธยติ ความว่า ภิกษุตั้งมั่นชอบ ในกายภายในนั้น ก็จะเป็นเอกัคคตาจิต. บทว่า พหิทฺธา ปฺรกายเณณทสฺสนํ อภินิพฺพุเตติ ความว่า ส่งญาณอันมุ่งต่อกายคนอื่น จากกายตน. ในบททั้งปวงก็มีนัยนี้. ฟังทราบสติที่กำหนดกายเป็นต้น ด้วยบทว่า สติมา ในบททั้งปวง. ฟังทราบกายเป็นต้นเทียว กำหนดแล้วด้วยบทว่า โลก. ก็สติปิฎกฐานทั้ง ๔ นั้น ฟังทราบว่า ท่านกล่าวเจือด้วยโลกกियะ และโลกุตตระ.

บริขาร ในบทนี้ว่า สมာธิปริกขารา มี ๓ อย่าง. เครื่องประดับในบทนี้ว่า รถมีสีขาวเป็นบริขาร มีฉานเป็นเพลา มีวิริยะเป็นล้อ ชื่อว่า บริขาร.

ปริวารในบพนี้ว่า ล้อมด้วยดีแล้วด้วยนครปริกขาร ๗ ประการ ชื่อว่า ปริขาร.
สัมภาระในบพนี้ว่า **คิลาณปจฺจยชีวิตปริกขาร** ชื่อว่า ปริขาร. ก็ในที่นี้
ท่านกล่าวว่ สมาริปริกขาร ๗ ประการ ด้วยสามารถปริวารและปริขาร.
ปริวาริกะ ชื่อว่า ปริขาร. บทว่า **อัย วุจฺจติ โภ อริโย สมฺมาสมาริ**
ความว่า นี้เรียกว่า สัมมาสมาริอริยอันล้อมองค์ ๗ เหมือนจักรพรรดิล้อม
ด้วยรัศนะ ๗ ประการ ฉะนั้น. บทว่า **สอุปฺนิโส อิติปิ** ความว่า ท่าน
เรียกว่า สอุปฺนิสัย แม้ด้วยประการนี้. บทว่า **สปริวารโธเยว** ได้กล่าว
แล้ว. บทว่า **สมฺมาทิฏฺฐิสฺส** ความว่า ผู้ตั้งอยู่ในสัมมาทิฏฺฐิ. บทว่า
สมฺมาสังกัปปํ จ โหติ ความว่า สัมมาสังกัปปะ ย่อมเป็นไป. ในบท
ทั้งปวงก็มีนัยเช่นกัน. ก็อรรถนี้ พึงทราบด้วยอำนาจมรรคบ้าง ด้วยอำนาจ
ผลบ้าง. อย่างไร. มรรคสัมมาสังกัปปะ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในมรรคสัมมาทิฏฺฐิ
 ฯลฯ และมรรควิมุตติ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในมรรคญาณ อนึ่ง ผลสัมมา-
สังกัปปะ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในผลสัมมาทิฏฺฐิ ฯลฯ และผลวิมุตติ ย่อมมีแก่
ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในผลสัมมาญาณ. บทว่า **สุวากฺขาโต** เป็นต้น ท่านพรรณนา
ไว้แล้วในวิสุทธิมรรค. บทว่า **อปารุตา** ความว่า เปิดแล้ว. บทว่า **อมตสฺส**
ความว่า นิพพาน. บทว่า **ทวาร** ความว่า ทางเข้า. บทว่า **อเวจฺจป-**
ปสทาเทน ความว่า ความเสื่อมใสไม่หวั่นไหว. บทว่า **ธมฺเม วินีตา** ความ
ว่า แน่นนอนแล้วด้วยธรรมนิยาม. บทว่า **อถายํ อิตรา ปชา** ความว่า
ท่านกล่าวหมายถึงพระอนาคามี. บทว่า **อนาคามีโน อตฺถิ** ท่านกล่าวแล้ว.
บทว่า **ปฺปุลฺลภาคา** ความว่า เกิดแล้วด้วยส่วนแห่งบุญ. บทว่า **โอดตฺตปฺป**
ความว่า มีใจเกรงกลัว. ถ้าอย่างนั้น มุสา พึงมีในกาลไหน เพราะฉะนั้น
เราไม่อาจนับโดยภัยมุสาวาทได้ แต่ไม่ได้แสดงว่า กำลังนับของเราไม่มี. สันนัง-
กุมารพรหมตามเวสวัณอย่างเดียว ด้วยบพนี้ว่า **ตํ ก็ มลฺลต ภาวํ** แต่

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 560

สันทกุมารพรหมนั้น ไม่มีลัทธินั้น พระศาสดาอย่างนั้น ไม่มีแล้ว หรือจักไม่มี.
จริงอยู่ ในอกิสมัยของพระพุทธเจ้า ทั้งปวงไม่มีพิเศษ. บทว่า ส่าย ปริส่าย
ความว่า ในบริษัท ของตน.

บทว่า ตยิทํ พุรุหมจิริยํ ความว่า ไตรสิกขาทั้งสิ้นนี้ นั่น คือ
พรหมจรรย์. บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น. ส่วนบทเหล่านี้ อันพระธรรมสังคาคหกเถระ
ทั้งหลาย ได้ตั้งไว้แล้ว ดังนี้.

จบ อรรถกถาชนวสกุตรที่ ๕

รวมพระสูตรในเล่มนี้

๑. มหาปทานสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๒. มหานิทานสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๓. มหาปรินิพพานสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๔. มหาสุทฺถสสนสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๕. ชนวสกุตร	พร้อมทั้งอรรถกถา